

Društvena dimenzija malog ribolova i promjene u politici upravljanja ribarstvom

Lukić, Anamarija

Doctoral thesis / Doktorski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:315879>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
SOCIOLOGIJA REGIONALNOG I LOKALNOG RAZVOJA

Anamarija Lukić

**DRUŠTVENA DIMENZIJA MALOG RIBOLOVA I
PROMJENE U POLITICI UPRAVLJANJA
RIBARSTVOM**

Doktorski rad

Zadar, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ

SOCIOLOGIJA REGIONALNOG I LOKALNOG RAZVOJA

Anamarija Lukić

**DRUŠTVENA DIMENZIJA MALOG RIBOLOVA I
PROMJENE U POLITICI UPRAVLJANJA RIBARSTVOM**

Doktorski rad

Mentorica

Izv. prof. dr. sc. Željka Tonković

Komentorica

Prof. dr. sc. Karin Doolan

Zadar, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Anamarija Lukić

Naziv studijskog programa: Združeni poslijediplomski sveučilišni studij Sociologija regionalnog i lokalnog razvoja

Mentorica: Izv. prof. dr. sc. Željka Tonković

Komentorica: Prof. dr. sc. Karin Doolan

Datum obrane: 28. studenog 2024.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: društvene znanosti, sociologija

II. Doktorski rad

Naslov: Društvena dimenzija malog ribolova i promjene u politici upravljanja ribarstvom

UDK oznaka: 639..2:304

Broj stranica: 384

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 19/21/17

Broj bilježaka: 56

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 469

Broj priloga: 2

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. dr. sc. Dražen Cepić, predsjednik
2. izv. prof. dr. sc. Sven Marčelić, član
3. dr. sc. Jelena Puđak, članica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. dr. sc. Dražen Cepić, predsjednik
2. izv. prof. dr. sc. Sven Marčelić, član
3. dr. sc. Jelena Puđak, članica

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Anamarija Lukić

Name of the study programme: International Joint Postgraduate Doctoral Study Sociology of Regional and Local Development

Mentor: Associate Professor Željka Tonković, PhD

Co-mentor: Full Professor Karin Doolan, PhD

Date of the defence: 28 November 2024.

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Social Sciences, sociology

II. Doctoral dissertation

Title: The social dimension of small-scale fisheries and policy changes to fisheries management

UDC mark: 639..2:304

Number of pages: 384

Number of pictures/graphical representations/tables: 19/21/17

Number of notes: 56

Number of used bibliographic units and sources: 469

Number of appendices: 2

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Research associate Dražen Cepić, PhD, chair
2. Associate Professor Sven Marčelić, PhD, member
3. Senior research associate Jelena Puđak, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Research associate, Dražen Cepić, PhD, chair
2. Associate Professor Sven Marčelić, PhD, member
3. Senior research associate Jelena Puđak, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Anamarija Lukić**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Društvena dimenzija malog ribolova i promjene u politici upravljanja ribarstvom** rezultat mojeg vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojeg rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojeg rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 23. prosinca 2024.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Održivi razvoj i društvena dimenzija održivog razvoja	11
2.1 Uvod	11
2.2 Poimanje razvoja u doba modernosti	12
2.3 Alternativne koncepcije razvoja.....	19
2.4 Nastanak i značenje ideje održivog razvoja	23
2.5 Definiranje društvene dimenzije održivog razvoja u društvenim znanostima.....	30
2.6 Društvena dimenzija održivog ribarstva.....	34
2.7 Zaključak.....	36
3. Povijesni pregled znanstvenog i javno-političkog bavljenja ribarstvom	39
3.1 Uvod	39
3.2 Riba kao zajedničko dobro	40
3.3 Od zaštite ribljih resursa do zaštite zajednice.....	41
3.4 Teorijska uporišta glavnih paradigmi u ribarstvu.....	45
3.4.1 Konzervacijska paradigma	45
3.4.2 Paradigma zajednice.....	48
3.4.3 Racionalizacijska paradigma.....	50
3.4.4 Manjkavosti glavnih paradigmi u ribarstvu.....	52
3.5 Alternativni pristupi ribarstvu	54
3.6 Zaključak.....	57
4. Mali ribolov u dominantnom razvojnom diskursu	60
4.1 Uvod	60
4.2 Od tradicionalnog do modernog ribarstva.....	61
4.3 Glavna obilježja ribolova malih razmjera u svijetu.....	65
4.4 Zaključak.....	81
5. Mali ribolov kroz prizmu društvenih teorija	84
5.1 Uvod	84
5.2 Društvena važnost ribarstva	85
5.3 Znanstveni i <i>policy</i> interes za mali ribolov.....	91
5.4 Ribarstvo kroz teorijske koncepte društvenih znanosti.....	98

5.4.1 Pristup „mogućnosti“ A. Sena u proučavanju ribarstva	99
5.4.2 Pristup održive egzistencije u proučavanju ribarstva	103
5.4.3 Koncept društvenog kapitala u proučavanju ribarstva	107
5.4.4 Koncept društvene dobrobiti u proučavanju ribarstva.....	112
5.5 Integrirana paradigma analize društvene dimenzije malog ribolova.....	122
5.6 Zaključak.....	124
6. Metodologija istraživanja	127
6.1 Uvod.....	127
6.2. Odabir istraživačke strategije	128
6.3 Studija slučaja - definicija, prednosti i nedostaci	130
6.4 Odabir studije slučaja otoka Iža	135
6.5 Metodologija istraživanja - etnografska studija slučaja	139
6.6 Metode istraživanja - analiza dokumenata, promatranje i intervjui	146
6.6.1 Analiza dokumenata	148
6.6.2 Promatranje i promatranje sa sudjelovanjem	151
6.6.3 Intervjui	154
6.7 Zaključak.....	161
7. Otok Iž.....	163
7.1 Uvod.....	163
7.2 Geografski, demografski i ekonomski aspekti otoka Iža.....	164
7.3 Iško ribarstvo u prošlosti – „Ribariti se mora, živjeti se ne mora“.....	177
7.4 Zaključak.....	183
8. Rezultati analize dokumenata	184
8.1 Uvod.....	184
8.2 Pregled razvoja ribarstva u Republici Hrvatskoj.....	185
8.3 Obilježja malog ribolova u zakonodavnom okviru Europske unije i malog ribolova za osobne potrebe u zakonodavnom okviru Republike Hrvatske	190
8.4 Mali ribolov u javnoj politici Europske unije i Republike Hrvatske.....	203
8.5 Zaključak.....	220
9. Rezultati etnografske studije slučaja	222
9.1 Uvod.....	222
9.2 Prva opažanja otoka Iža i načina života njegovih stanovnika: Tihana i Luka.....	223
9.3 Vizualni tragovi povezanosti s ribarstvom.....	228

9.4 Veli Iž i Mali Iž – o ribolovu ovisne zajednice otoka Iža.....	238
9.4.1 Ribolov kao izvor identiteta, načina života i pripadnosti	240
9.4.2 Ribolov kao inspiracija u lokalnoj književnosti i umjetnosti	250
9.4.3 Mali ribolov za osobne potrebe kao izvor sigurne, lako dostupne i važne hrane u prehranbenim navikama Ižana.....	256
9.5 Posljedice zakonskih izmjena u malom ribolovu za osobne potrebe na uvriježeni i očekivani način života.....	260
9.6 Mali ribolov za osobne potrebe u kontekstu šire ribarstvene problematike	276
9.7 Zaključak	281
10. Rasprava	284
10.1 Uvod.....	284
10.2 Materijalna dimenzija malog ribolova za osobne potrebe na otoku Ižu – siromaštvo, prehranbena sigurnost, održiva egzistencija.....	286
10.3 Subjektivna dimenzija malog ribolova – mali ribolov za osobne potrebe kao „način života“	298
10.4 Relacijska dimezija malog ribolova – mali ribolov za osobne potrebe kao vezivno tkivo zajednice.....	312
10.5 Zaključak.....	325
11. Zaključak	330
12. Popis korištenih izvora i literature	342
12.1 Literatura	342
12.2 Dokumenti	374
12.3 Ostali izvori	375
13. Sažetak rada i ključne riječi na hrvatskom i engleskom jeziku	377
13.1 Sažetak	377
13.2 Abstract	378
14. Prilozi.....	380
14.1 Popis oznaka i kratica.....	380
14.2 Popis prikaza, slika i tablica.....	381
15. Kratki životopis i popis radovi autorice	384
15.1 Životopis.....	384
15.2 Popis radova	384

1. Uvod

Upravljanje ribarstvom tijekom 20. stoljeća često je slijedilo usku modernizacijsku paradigmu. Tehnološkim ulaganjima u brodove i ribolovnu opremu ribarstvo je pretvarano u profitabilnu granu brojnih nacionalnih ekonomija (David i MacInnes, 1990; Hersoug i dr., 2004; Kurien, 1996), a stvaranje velikog (industrijskog) ribolova nametnulo se kao univerzalni razvojni cilj diljem svijeta. Mali ribolov (zanatski, tradicionalni, obalni) je u tom kontekstu od strane politika smatran zastarjelom praksom i ostatkom predindustrijskog načina življenja i privređivanja (Charles, 2001; Johnson, 2006, 2018; Smith i Basurto, 2019; St Martin, 2006, 2007) te je ostajao zapostavljen i često tretiran kao marginalna kategorija u nacionalnim i globalnim razvojnim agendama (Berkes i dr., 2001; Clay i McGoodwin, 1995; Gray, 2005; Symes i Hoefnagel, 2001; Symes i Philipson, 2009). Usprkos političkoj zapostavljenosti i očekivanju kako će on „razvojem“ ribarstva nestati, mali ribolov nastavio je pružati hranu, prihode, zaposlenje, egzistenciju i dobrobit milijunima ljudi diljem svijeta. Procjenjuje se kako se čak 90% svjetskih ribara može smatrati malim ribarima (FAO, 2005; Berkes i dr., 2001; Pascual-Fernández i dr., 2020). Interes za mali ribolov počeo se zapravo javljati tek nakon posljedica generiranih snažnom industrijalizacijom ribarstva (Hersoug, 2004; Symes i Philipson, 2009; Smith i Basurto, 2019). Ekološke posljedice uzrokovane višedesetljetnim izjednačavanjem razvoja ribarstva s ekonomskim rastom ribolovne industrije već su krajem 20. stoljeća nametnule potrebu preispitivanja održivosti ribljih resursa i daljnje opstojnosti ribarstva. Umjesto ekonomskog rasta u znanstvenom diskursu počeli su se profilirati ciljevi prehrambene sigurnosti, zdravlja, otpornosti, održive egzistencije i prepoznavati uloga do tada zanemarenih tradicionalnih ribolovnih praksi u ostvarivanju ovih ciljeva. Pojavila su se nova teorijska promišljanja i osporavanja do tada uvriježenih ekonomsko-ekoloških ciljeva razvoja ribarstva. Započele su se propagirati šire teorijske perspektive i cjelovitije razumijevanje problema u ribarstvu. U tom kontekstu sve snažnije počela se prepoznavati uloga drugačijih ribolovnih praksi, prvenstveno ribolova malih razmjera i društveno-ekoloških vrijednosti koje ono producira.

Pored malog ribolova, a usprkos brojnim znanstvenim spoznajama o važnosti društvenih aspekata ribarstva, zanemarena je desetljećima bila i društvena dimenzija održivog razvoja u politikama upravljanja ribarstvom diljem svijeta (Charles, 2001; Urquhart i dr., 2013; Johnson

i dr., 2018). No posljednjih godina pridjev „društveni“ je iz znanstvenog započeo prelaziti i u politički diskurs. Za razliku od dosadašnje usmjerenosti upravljačkih politika na potrebe pojedinačnih ribara ili ribolovnih poduzeća, sada se sve snažnije ističu i potrebe obalnih zajednica i težnje ljudi koji na različite načine ovise o ribarstvu (Symes i Philipson, 2009). Umjesto univerzalnih smjerova razvoja ribarstva u promišljanju politika naglašava se kako ciljevi trebaju proizlaziti i iz lokalnog konteksta i životne dinamike u određenom području (Johnson i dr., 2018). Iako globalno prepoznata kao važna, društvena dimenzija ribarstva nije nešto što se može jednostavno pridodati postojećim ciljevima i razvojnim agendama. Zbog toga je ona, usprkos formalnom prepoznavanju, još uvijek često marginalizira u nacionalnim javnim politikama.

Jedan od uvida ovog doktorskog rada je da se procesi marginalizacije društvene dimenzije ribolova događaju i u hrvatskoj politici upravljanja ribarstvom posljednjih desetak godina. Značajne zakonodavne promjene koje su se dogodile u ribarstvenoj politici u političkom diskursu opravdane su procesom pridruživanja RH Europskoj uniji i potrebom usklađivanja nacionalne politike upravljanja ribarstvom sa Zajedničkom ribarstvenom politikom EU (ZRP). Kao značajna prepreka usklađivanju dvaju zakonodavstava ispriječila se legislativna ribolovna kategorija „mali ribolov“ sukladno kojoj se ribolovni ulov mogao koristiti jedino za osobne potrebe ribara (u nastavku „mali ribolov za osobne potrebe“). Osim velikog broja ribara koji su se ribolovom bavili za osobne potrebe, malim ribolovom u Hrvatskoj uvijek su se bavili i brojni profesionalni (gospodarski) ribari što je, sukladno Matić-Skoko i Stagličić (2020), odraz bogate ribolovne tradicije koja je slična drugim mediteranskim zemljama. Temeljna problematičnost malog ribolova za osobne potrebe u postupku pridruživanja RH Europskoj uniji proizlazila je iz mogućnosti korištenja mreža stajaćica u ovoj potkategoriji malog ribolova. Naime, za razliku od dotadašnjeg hrvatskog zakonodavstva u kojemu je postojala specifična potkategorija malog ribolova za osobne potrebe, Europska unija poznaje jedino gospodarski i rekreativni ribolov. Pri tom ribolov mrežama dozvoljava isključivo u gospodarskom ribolovu, dok je u rekreativnom moguće koristiti samo udičarske alate. Rješenje ovog problema pronađeno je u značajnom reduciranju malih ribara za osobne potrebe u Hrvatskoj s prijašnjih 11.000 na 3500 u 2015. godini i trajnom zatvaranju pristupa ovoj potkategoriji malog ribolova (Matić-Skoko i dr., 2020). Nova kategorija koja je naslijedila mali ribolov za osobne potrebe nazvana je „mali obalni ribolov“ (MOR) i dio je gospodarskog ribolova pa se ulov ostvaren ovim ribolovom smije prodavati.

Provedene zakonske promjene naišle su na negodovanja malih ribara koji su se ribolovom bavili samo za vlastite potrebe i mnogih drugih stanovnika priobalja koji su smatrali kako se radi o postepenom ukidanju tradicionalne aktivnosti koja ima važnu ulogu u životu obalnog i otočnog stanovništva. U dokumentu nazvanom „Deklaracija o malom ribolovu“ koji je objavio Senat Sveučilišta u Zadru 28. siječnja 2014. godine kao reakciju akademske zajednice na zakonske promjene, mali ribolov za osobne potrebe opisuje se kao važna gospodarska djelatnost, ali i kao dio svakidašnjeg života, kao izvor običaja, vještina, identiteta i drugih oblika materijalne i nematerijalne kulturne baštine priobalnog, a posebice otočnog stanovništva (URL1). S druge pak strane, mnogi gospodarski ribari godinama su prizivali zakonske promjene smatrajući ribare koji love za osobne potrebe konkurencijom i bitnim faktorom u iskorištavanju ribljih resursa. Različite vizije ribarstva malih ribara za vlastite potrebe i gospodarskih (profesionalnih) ribara s jedne, te međudnos nacionalne i nadnacionalne politike s druge strane, ukazivali su na potrebu sociološkog istraživanja značenja malog ribolova za osobne potrebe u RH i davanje doprinosa znanstvenoj literaturi. Smatralo se nužnim shvaćanja koja su se pridavala ovoj ribolovnoj aktivnosti obuhvatiti i interpretirati teorijskim koncepcijama koje će omogućiti cjelovitije tumačenje društvene važnosti ove potkategorije malog ribolova i razumijevanje mogućih implikacija zakonskih promjena.

Slijedom toga, ciljevi ovog doktorskog rada bili su:

1. analizirati značenje održivog ribarstva, posebice društvene dimenzije održivog ribarstva u nacionalnim i nadnacionalnim političkim dokumentima;
2. razumjeti značenja malog ribolova za osobne potrebe za ribare, njihove obitelji i širu lokalnu zajednicu;
3. razumjeti na koje sve načine mali ribolov za osobne potrebe doprinosi društvenoj dobrobiti;
4. ispitati posljedice zakonskih promjena u ribarstvu na postojeće vrijednosti i značenja malog ribolova za osobne potrebe u proučavanoj zajednici.

Za prvi cilj odgovori su se tražili kvalitativnom analizom zakonodavnih i strateških dokumenata. Analizom dokumenata trebalo je obuhvatiti shvaćanja održivog ribarstva, a

posebice poimanje društvene dimenzije održivog ribarstva i kako to odražava pojam društvene dobrobiti, u nacionalnom i nadnacionalnom političkom okviru. Kako bi se adresiralo drugi, treći i četvrti cilj provedena je etnografska studija slučaja otoka Iža. Društvena značenja malog ribolova za osobne potrebe koji je predmet ovog rada ne smatraju se nekim „objektivnim istinama“ koje istraživač znanstvenim metodama otkriva. Sukladno dosadašnjim znanstvenim spoznajama o malom ribolovu u globalnoj literaturi, pretpostavljalo se kako ona nastaju u svakodnevnom životu kroz međudnose društvenih aktera. Istraživačev zadatak je razumjeti kako se ta značenja „konstruiraju“, odnosno kako akteri stvaraju različita značenja u odnosu na neki fenomen (Crotty, 1998). Ovakva istraživačka perspektiva podrazumijevala je istraživački boravak na terenu i ulazak u svijet ljudi koje se proučava i čije konstrukcije i interpretacije ribolova kojim se bave se želi razumjeti. Promatranje i sudjelovanje u svakodnevnom životu ljudi koje se istražuje omogućilo je obuhvaćanje i razumijevanje povijesnog konteksta, iskustava, životnih vrijednosti, težnji, očekivanja, međusobnih odnosa unutar zajednice te odnosa s morskim sustavom kojim su okruženi. Na četvrti cilj se, kao i kod prethodnih ciljeva, osim interpretacijom nalaza terenskog istraživanja pokušalo odgovoriti uz pomoć saznanja drugih sličnih istraživanja koja se bave društvenim značenjima malog ribolova u lokalnim zajednicama.

Prva cjelina rada bavi se održivim razvojem i društvenom dimenzijom održivosti. Kako bi se shvatio doprinos ideje održivosti razvojnom diskursu najprije se skicira moderno značenje razvoja i posljedice izjednačavanja razvoja s ekonomskim rastom. Potom se govori o alternativnim koncepcijama razvoja koje su nastajale još od sedamdesetih godina prošlog stoljeća kao reakcija na tadašnje shvaćanje razvoja. Među njima, ideja održivog razvoja predstavljala se kao obećavajuća antiteza dominantnom razvoju pa je velikom brzinom postala dio znanstvenog i javno-političkog diskursa. Analizira se multidimenzionalni aspekt ovog koncepta i značenje društvene dimenzije održivosti kao jedne od tri temeljne analitičke kategorije. Svrha ovog prvog dijela rada je razumijevanje šireg konteksta koji je uvelike oblikovao i razvoj ribarstva, naročito kroz drugu polovicu 20. stoljeća. Problematika održivosti oduvijek je sastavni dio upravljanja ribarstvom jer je odgovorno iskorištavanje raspoloživih resursa temeljni cilj. No kao i u širem razvojnom diskursu i značenje održivog ribarstva značajno se mijenjalo kroz protekla desetljeća poprimajući sve šira teorijska tumačenja koja konačno rezultiraju i prepoznavanjem važnosti društvene dimenzije održivog ribarstva. Međutim, kao što se nastoji pokazati ovim radom, prepoznavanje društvene dimenzije održivog

razvoja u politikama upravljanja ribarstvom nije jednostavan zadatak jer su razvojni procesi uvelike uvjetovani dosadašnjim razvojnim smjerovima i već postavljenim ciljevima.

Druga cjelina bavi se dominantnim promišljanjima i vizijama ribarstva koje su do danas oblikovale značenja, ciljeve i konkretne smjerove razvoja ribarstva. Izdvajaju se osnovne pretpostavke konzervacijske, racionalizacijske i paradigme zajednice, spominju konkretna upravljačka rješenja koja se na njima temelje, glavne manjkavosti te različiti alternativni smjerovi proizašli iz potrebe otklanjanja njihovih nedostataka. Iako se svaka paradigma zasniva na valjanim premisama, njihova problematičnost sadržana je u reduciranju ribarstva na jednu ili dvije dimenzije održivosti čime neizbježno dolazi do posljedica u društvenom ili prirodnom sustavu. Razumijevanje temeljnih premisa ovih paradigmi, njihovih prednosti i nedostataka, preduvjet je sagledavanja i prepoznavanja suvremenih problema i rješenja u ribarstvu.

Treća cjelina bavi se mapiranjem osnovnih globalnih obilježja malog ribolova i najčešćim razlikama između malog i velikog ribolova. Kako bi se objasnila važnost razlikovanja malog i velikog ribolova u prvom dijelu poglavlja opisuje se proces modernizacije kojim se ribolov malih razmjera diljem svijeta usmjeravao prema ekonomski efikasnijim oblicima iskorištavanja ribljih resursa. Višedesetljetno poticanje ribolova velikih razmjera u mnogim je ribolovnim područjima rezultiralo degradacijom resursa i, posljedično, promišljanjem drugačijih razvojnih mogućnosti. U tom kontekstu rastao je i znanstveni interes za mali ribolov kao društveno i ekološki održiviju ribolovnu praksu. No unatoč velikoj znanstvenoj pažnji kroz protekla desetljeća mali ribolov nije moguće jednostavno definirati. U svakom ribolovnom području njegova značenja odraz su biološkog, geografskog, društveno-ekonomskog i političkog konteksta u kojemu je nastajao i razvijao specifična lokalna značenja (Kurien, 1996). Kroz potpoglavlje 4.3 prikazuje se problematika pojmovnog sintetiziranja malog ribolova zbog čega se ono u literaturi i zakonodavnim okvirima umjesto konciznim definicijama često opisuje osnovnim obilježjima koja ga razlikuju od velikog ribolova. Ostatak poglavlja bavi se razlikovanjem malog i velikog ribolova radi prepoznavanja osnovnog smjera upravljačke politike i razvojnih ciljeva koje ona implicira.

U četvrtoj cjelini predstavljaju se temeljne teorijske koncepcije koje su korisne u proučavanju društvenih aspekata malog ribolova: pristup mogućnosti Amartye Sena, koncept održive egzistencije, društveni kapital i društvena dobrobit. Pri tom se koncept društvene dobrobiti izdvaja kao najobuhvatniji okvir koji omogućuje integriranje drugih teorijskih pristupa. Izgledno je da zato ovaj koncept postaje sve popularniji u istraživanju ribarstva

posljednjih godina. Na tragu drugih istraživanja koja su polazila od ideje društvene dobrobiti i u ovom radu se uz pomoć istog teorijskog alata željelo razumjeti što je mali ribolov za osobne potrebe za članove otočne zajednice, zbog čega je on važan u promatranoj zajednici i na koje sve načine ova ribolovna praksa pridonosi individualnoj i kolektivnoj dobrobiti. Neosporno je da ribolov uvijek generira određenu materijalnu korist bilo kroz prihode ili prehrambenu sigurnost. No po znanstvenicima koji mali ribolov već desetljećima proučavaju iz perspektive paradigme zajednice (za razliku od konzervacijske i racionalizacijske paradigme), potrebno je prepoznavati i vrednovati i mnoga druga značenja koja proizlaze iz ovog društvenog fenomena. Obuhvaćanjem šireg spektra društvenih utjecaja malog ribolova na život ljudi koji se njime bave i o njemu na različite načine ovise, sukladno ovoj paradigmi, raspravlja se ono što je važno čuvati radi bolje budućnosti ribolovnih zajednica (Johnson, 2018; Johnson i dr., 2018a). Prepoznajući i analizirajući značenja malog ribolova za osobne potrebe za žitelje jedne otočne zajednice i uspoređujući ih sa značenjima malog ribolova u upravljačkoj politici ovim radom nastojalo se pridonijeti razumijevanju tematike društvene održivosti ribarstva. Polazeći od osnovnih teza teorije društvene dobrobiti htjelo se ukazati kako je razumijevanje višestrukih značenja malog ribolova preduvjet održivog razvoja lokalnih zajednica.

U petoj cjelini obrazlaže se istraživačka metodologija i korištene istraživačke metode. U ovom radu odabrana je strategija cjelovitog razumijevanja jednog slučaja umjesto obuhvaćanja i proučavanja rasprostranjenosti fenomena. Otok Iž u zadarskom arhipelagu uzet je kao slučaj pomoću kojega je moguće sagledati značenja hrvatske potkategorije malog ribolova za osobne potrebe u lokalnoj zajednici. Cjelovitije zahvaćanje i interpretiranje društvenih značenja ribolovne aktivnosti podrazumijevalo je provođenje vremena na terenu, odnosno proučavanje fenomena u svakodnevnom životu i uobičajenim obrascima ponašanja članova zajednice. Temeljnim metodama studije slučaja - intervjuima, promatranjem i promatranjem sa sudjelovanjem, obuhvaćan je suvremeni, ali i povijesni kontekst fenomena. Kombiniranje ovih metoda omogućilo je povezivanje onoga što su sudionici istraživanja kazivali u intervjuima i njihova stvarnog ponašanja u svakodnevnom životu (Mack i dr., 2005).

Šesta cjelina bavi se temeljnim geografskim, demografskim i gospodarskim obilježjima otoka Iža. Stanovništvo hrvatskih otoka uvijek se u svojoj prošlosti oslanjalo na lako dostupne prirodne resurse pa je ribolov uvriježena otočna aktivnost. Na odabir slučaja utjecao je položaj i veličina otoka, broj stanovnika i drugi praktični aspekti pa je otok Iž uzet kao srednji otok koji može ponuditi dovoljan broj sugovornika i širu sliku proučavanog fenomena. Osim temeljnih

prostornih i gospodarskih obilježja, čitatelju se u ovom poglavlju detaljnije približava povijesni kontekst ribarstva na otoku Ižu koji je uvelike oblikovao i današnja značenja ribolovne aktivnosti, kolektivnu memoriju zajednice i životna očekivanja stanovnika.

U sedmoj cjelini prikazuju se nalazi analize dokumenata koja je za cilj imala zahvatiti značenje održivog ribarstva, posebice društvene dimenzije ribarstva u nacionalnom i nadnacionalnom političkom kontekstu. Kako bi se lakše pratile suvremene zakonodavne promjene najprije se daje kratki povijesni pregled razvoja hrvatskog ribarstva. Kao i mnoga druga ribarstva i hrvatsko ribarstvo uvelike je bilo oblikovano procesima modernizacije i industrijalizacije ribolova kroz drugu polovicu prošlog stoljeća. No unatoč modernizacijskim procesima u Hrvatskoj je kao i diljem svijeta nastavio egzistirati i ribolov malih razmjera, a posebice kao najbrojnija kategorija mali ribolov za osobne potrebe. Iduće potpoglavlje detaljno se bavi povijesnim i suvremenim zakonodavnim odrednicama malog ribolova za osobne potrebe u Republici Hrvatskoj te značenjima koja mali ribolov kao mnogo šira kategorija ima u Europskoj uniji. Kao i drugdje u svijetu i u zemljama EU mali ribolov nema svugdje ista obilježja pa se političko definiranje na nadnacionalnoj razini Unije pokazuje kao kompleksna problematika. Potom se u potpoglavlju 8.4 iznose nalazi kvalitativne analize službenih dokumenata koji govore o zastupljenosti i značenju društvenih ciljeva održivog razvoja u Zajedničkoj ribarstvenoj politici EU i nacionalnoj politici upravljanja ribarstvom u RH. Rezultati ove analize pokazuju kako se usprkos deklarativnom prepoznavanju društvene dimenzije, održivosti ribarstva i dalje shvaća prvenstveno kroz ekonomske i ekološke ciljeve održivog razvoja. Prepoznavanje društvene dimenzije podrazumijeva tek doprinos ribarstva zapošljavanju i rastu prihoda. Time je široki spektar vrijednosti koje ribolov generira uvelike reducirana na materijalne, opipljive aspekte društvene dobrobiti.

U osmoj cjelini prezentiraju se glavni nalazi proizašli iz terenskog rada. Čitatelju se prenose zapažanja i dojmovi, približava sadašnji i povijesni društveni kontekst koji oblikuje značenje malog ribolova za osobne potrebe na otoku Ižu. Na početku poglavlja razmatraju se u literaturi poznati aspekti povezanosti i ovisnosti društvenih zajednica o ribarstvu. Potom se značenje ovisnosti o ribarstvu u proučavanoj zajednici prikazuje kroz tri tematske cjeline: 1. ribolov kao izvor identiteta, načina života i pripadnosti; 2. ribolov kao inspiracija u lokalnoj književnosti i umjetnosti; 3. mali ribolov za osobne potrebe kao izvor sigurne, lako dostupne i važne hrane u prehrambenim navikama Ižana. Prikupljeni podaci čitatelju se predstavljaju čestim citiranjem

izvornih izjava sugovornika koje najbolje odražavaju njihova tumačenja stvarnosti, osjećaje i aspiracije koje se radom željelo obuhvatiti i razumjeti.

U idućoj cjelini se terenskim istraživanjem detektirana značenja malog ribolova za osobne potrebe interpretiraju analitičkim kategorijama koncepta društvene dobrobiti (materijalna, subjektivna i relacijska). Pri tom se pod materijalnom dimenzijom podrazumijeva vidljiv/opipljiv značaj ovog ribolova, dok se subjektivna i relacijska odnose na pitanja identiteta, tradicije, pripadnosti, povezanosti te zadovoljstva vlastitim životom. Politike upravljanja ribarstvom dobrobit su često izjednačavale s materijalnom korišću i desetljećima se bavile povećanjem zaposlenosti, prihoda i životnog standarda ribara. No mnoge znanstvene studije pokazale su kako su subjektivni i relacijski aspekti jednako važni čimbenici i motivi bavljenja ribarstvom. Uz pomoć ove tri analitički odvojene, a u stvarnom životu usko isprepletene kategorije, u ovom se poglavlju analiziraju i tumače istraživanjem zabilježena društvena značenja i vrijednosti koje pojedinačni ribari i šira zajednica pripisuju bavljenju malim ribolovom za osobne potrebe. Također, identificiraju se društvene i ekološke posljedice koje može imati narušavanje individualne i kolektivne dobrobiti. Prvo se pomoću materijalne dimenzije analizira doprinos ovog ribolova sprječavanju siromaštva, prehrambenoj sigurnosti i održivoj egzistenciji. Potom se razmatraju aspekti subjektivne dobrobiti koja podrazumijeva osjećaje, vjerovanja i percepcije kvalitete vlastitog života malih ribara koji se ribolovom bave za osobne potrebe. Na kraju se relacijskom dimenzijom tumači funkcija ove ribolovne aktivnosti u društvenim odnosima i interakcijama. Kao i druge studije koje su za cilj imale razumijevanje utjecaja malog ribolova na obalne zajednice i provedeno istraživanje pokazalo je kako stanovnici otoka Iža mali ribolov kojim se bave percipiraju kao važan aspekt dobrog i poželjnog načina života.

Interpretacija značenja malog ribolova kroz prizmu društvene dobrobiti omogućuje nekoliko konceptualnih uvida. S jedne strane, ukazuje kako važnost ribolova ima svoju materijalnu i subjektivnu dimenziju, ali proizlazi i „iz stanja povezanosti s drugima“ (McGregor, 2008:2). Dobrobit naime ne podrazumijeva samo „živjeti dobro“ već i „živjeti dobro s drugima“ (Deneulin i McGregor, 2010). Zahvaljujući analitičkom doprinosu relacijske dimenzije u istraživanju ribarstva moguće je stoga odmaknuti se od materijalne i subjektivne dobrobiti pojedinačnog ribara prema sagledavanju uloge šire zajednice u oblikovanju značenja dobrog i poželjnog života. S druge strane, provedeno istraživanje ukazuje kako značenja nisu fiksna kategorija već dio kontinuiranog procesa konstruiranja i rekonstruiranja, sukladno lokalnom

kontekstu i širim društveno-gospodarskim i političkim promjenama. Iako analitički okvir društvene dobrobiti prepoznaje važnost „povijesnih refleksija“ u poimanju sadašnje situacije i zadovoljstva vlastitim životom (White, 2009), u ovom su se istraživanju kolektivne povijesne konstrukcije dobrobiti pokazale ključnima za razumijevanja suvremenih značenja. Konačno, pojam društvene dobrobiti pokazao se korisnim u razumijevanju motivacija i ponašanja u ribolovu koja nisu uvijek u skladu sa zakonski propisanim praksama. Sukladno tomu se i konkretne individualne ili kolektivne koncepcije dobrobiti različito tumače jer ono što se iz jedne teorijske perspektive smatra korisnim u postizanju društvene održivosti iz druge se promatra kao problematično za ostvarivanje ekonomski i ekološki održivog ribarstva.

U posljednjem dijelu rada temeljni zaključci istraživanja sagledavaju se u kontekstu najnovijih promišljanja ribarstva i sve primjetnijeg globalnog prepoznavanja do sada zanemarenih vrijednosti malog ribolova. Zbog važnosti koju ono ima u osiguravanju hrane, egzistencije i načina života milijuna ljudi diljem svijeta, sve je glasnije znanstveno zagovaranje redefiniranja ribe u javnopolitičkom diskursu od ribe kao resursa proizvodnog procesa i rasta lokalne ekonomije u ribu kao hranu i čimbenik dobrobiti ribolovnih zajednica (Bennett i dr., 2021). Odnosno, proklamira se prepoznavanje prvotnih, predindustrijskih funkcija ribolova koje su mnogo kompleksnije od ekonomskog doprinosa.

Radom se željelo dati nekoliko doprinosa. S jedne strane, empirijski doprinos sociološki neistraženoj temi značenja malog ribolova za osobne potrebe u hrvatskom kontekstu. S druge, doprinos razmatranju društvene dobrobiti kao analitičkog sredstva za zahvaćanje tih značenja. Zahvaćanje materijalne, subjektivne i relacijske dimenzije dobrobiti predstavlja odmak od teorijske usredotočenosti na pojedine aspekte ribolova, kao što je to slučaj s konceptom održive egzistencije ili društvenog kapitala. U jednoj zajednici dominantni mogu biti materijalni aspekti i doprinos ribolova zapošljavanju ili kreiranju prihoda, dok u drugoj bitnije ili jednako važne mogu biti međusobne interakcije, zajedničko djelovanje i suradnja koja se kreira i održava zahvaljujući ribolovnoj aktivnosti. Ovaj rad ukazuje na njihovu dinamičnost i međusobnu isprepletenost.

U ovom se radu zahvaćanje povijesne dimenzije pokazalo kao neizostavno u razumijevanju suvremenih značenja malog ribolova za osobne potrebe. Zbog toga se može kazati kako doprinos ovog rada nije samo u obuhvaćanju značenja dobrobiti koja proizlazi iz bavljenja ribolovom, već u nastojanju da se ta značenja objasne dijakronijski. To je naročito bitno u okolnostima u kojima se zakonodavno mijenjalo značenje ove potkategorije ribolova. Važnost

povijesnih aspekata u konstruiranju današnjih očekivanja u ovom je radu bilo moguće produbiti zahvaljujući etnografskom pristupu istraživanju. Boravak na terenu, promatranje i sudjelovanje u svakodnevnim aktivnostima uz redovite razgovore s članovima zajednice, omogućilo je dublje uvide u individualnu i kolektivnu prošlost i lakše zahvaćanje uloge ranijih iskustava i prethodno oblikovanih odnosa prema ribolovu i ribljim resursima u kasnijem definiranju dobrog i ispunjenog načina života. I naposljetku, istraživanje je pokazalo kako individualna i kolektivna shvaćanja dobrobiti mogu rezultirati i kršenjem zakona pa je važno analizirati međupovezanost različitih poimanja dobrobiti i ekološke održivosti ribarstva.

Konačno, u vidu doprinosa promišljanja o javnim politikama, ovaj rad pokazuje da je društvene ciljeve održivog ribarstva potrebno mnogo šire poimati i definirati ukoliko se javnim politikama želi pridonositi integriranom razvoju ribarstva i ribarskih zajednica (Coulthard i dr., 2011). Politike upravljanja ribarstvom trebaju skrbiti o doprinosima ribolova širem društvu (npr. kroz sigurnu opskrbu tržišta zdravom hranom), no ovaj rad ukazuje i na važnost prepoznavanja lokalnih vrijednosti i ciljeva. Sukladno Johnsonu i suradnicima to znači da umjesto „političkim procesima pripisanih vrijednosti malog ribolova“, razvojni ciljevi trebaju proizlaziti i iz povijesno-društvenog konteksta i vrijednosti koje su ukorijenjene u lokalnim zajednicama i doprinose društvenoj dobrobiti (2018a:271).

2. Održivi razvoj i društvena dimenzija održivog razvoja

2.1 Uvod

Koncept održivog razvoja već je desetljećima prisutan u znanstvenom i političkom razvojnom diskursu. Od alternativne ideje u posljednjim desetljećima prošlog stoljeća brzo je postao sastavni dio glavne razvojne struje. Iz današnje perspektive bi se moglo kazati kako je održivi razvoj od obećavajuće ideje postao tek isprazan termin uobičajene razvojne retorike. Unatoč pretjeranom i često pogrešnom tumačenju ovog koncepta, u ovom radu se održivi razvoj smatra još uvijek prikladnim i korisnim analitičkim sredstvom. Iako nije uzrokovala revolucionarne promjene, ideja održivog razvoja barem je poljuljala moderno poimanje razvoja i afirmirala njegovo preispitivanje. Nametnula je potrebu razlikovanja razvoja i ekonomskog rasta koji su kroz dugo razdoblje smatrani sinonimima.

Kako bi se prezentirala korisnost koncepta održivog razvoja u proučavanju ribarstva prvi dio ovog poglavlja bavi se nastankom i značenjem razvoja u doba modernosti. Snažan razvitak znanosti, tehnologije i industrijske proizvodnje oblikovao je još od kraja 18. stoljeća, a naročito kroz 19. i 20. stoljeće, moderno poimanje razvoja. Značenje razvoja kroz cijelu modernost bilo je sinonim industrijalizacije i prelaska iz tradicionalnog u moderno, industrijsko društvo. U drugoj polovici 20. stoljeća razvojno iskustvo industrijaliziranih zemalja smatralo se univerzalnim receptom koji je potrebno primijeniti u ostatku svijeta. Masovna industrijska proizvodnja na kojoj se temeljilo moderno poimanje razvoja zahtijevala je do tada nezamislivo iskorištavanje prirodnih dobara. Ograničenost i obnovljivost prirodnih resursa isprva se nije dovodila u pitanje. No jačanjem spoznaja o njihovoj ugroženosti rasla je i potreba redefiniranja razvoja. U potpoglavlju „Alternativne koncepcije razvoja“ iznose se kritike tadašnjeg poimanja razvoja i misaoni smjerovi koji su razvoju davali nova značenja i ciljeve. Potom se u potpoglavlju 2.4 analizira koncepcija održivog razvoja koja je imala najznačajniju ulogu u redefiniranju razvoja. Analizira se multidimenzionalni karakter ovog koncepta i navode najrelevantniji institucionalni procesi i događanja zaslužna za njegovo brzo širenje i prihvaćanje u političkom diskursu i javnim politikama. Usprkos strelovitom rastu popularnosti održivog razvoja, problematika jasnog konceptualiziranja i operacionaliziranja prisutna je od samog početka njegove uporabe. U nastavku potpoglavlja 2.4 razmatraju se razlozi nepostojanja jedinstvenog poimanja održivog razvoja. Potom se u potpoglavlju „Definiranje društvene dimenzije održivog razvoja u društvenim znanostima“ pozornost posvećuje značenju društvene

dimenzije održivog razvoja i različitim pokušajima njezina definiranja i povezivanja s ekološkom i ekonomskom dimenzijom održivosti.

Kao i u drugim razvojnim područjima i u ribarstvu je društvena dimenzija kroz dugo razdoblje modernizacije i industrijalizacije bila politički zanemarena i podređena ekološkim i ekonomskim razvojnim ciljevima. Znanstveni interes za društvena značenja ribarstva rastao je kao reakcija na političko preferiranje ekoloških i ekonomskih ciljeva i izjednačavanje razvoja ribarstva s ekonomskim rastom ribolovne industrije (Reed i dr., 2013; Symes i Phillipson, 2009). U posljednjem potpoglavlju „Društvena dimenzija održivog ribarstva“ daje se kratak uvod u problematiku društvenih značenja održivog ribarstva kojom se detaljnije bavi ostatak rada. Kao i u širem razvojnom diskursu i u proučavanju ribarstva brojnim znanstvenim radovima nastojalo se pokazati kako održivi razvoj ne podrazumijeva jedino opstojnost ribolovne industrije, već i čitav niz društvenih aspekata uključujući društvenu pravednost, uključenost, prehrambenu i egzistencijalnu sigurnost, kvalitetu života, osjećaj pripadnost i povezanosti i druge vrijednosti koje doprinose društvenoj dobrobiti. No unatoč značajnim znanstvenim saznanjima, adresiranje društvene održivosti ribarstva u javnim politikama još uvijek se često svodi isključivo na ekonomsku korist koju ribolov generira (Symes i Phillipson, 2009).

2.2 Poimanje razvoja u doba modernosti

Idejom modernosti najčešće se opisuje splet društvenih, političkih i ekonomskih promjena koje su zahvatile zapadnu civilizaciju u drugoj polovici 18. stoljeća, a naročito tijekom 19. i 20. stoljeća. Prosvjetiteljska ideja vjere u napredak koji se temelji na znanosti i razumu smatra se temeljem modernosti. Razvoj, odnosno prijelaz iz jednog stadija u drugi, sastavni je dio projekta modernosti (Giddens, 1990; Kumar, 2005). Rast, evolucija i sazrijevanje pojmovi su koji tvore značenje termina razvoj i od kojih se razvoj ne može razdvojiti (Esteva, 2010:6). „Razvoj uvijek implicira pogodnu promjenu, korak od jednostavnog prema kompleksnom, od inferiornog prema superiornom, od lošijega prema boljemu“, navodi Esteva (2010:6). Hettne (2009), tumači kako razvoj nije nastajao sam po sebi, već je podrazumijevao namjernu društvenu promjenu. Upravo važnost namjernog djelovanja smatra glavnom razlikom između napretka i razvoja (Hettne, 2009). Napredak je imanentan povijesni proces, dok razvoj podrazumijeva namjernu društvenu promjenu u skladu s eksplicitnim društvenim ciljevima

(Hettne, 2009:9), ili „kriterijima poboljšanja“ koji se razlikuju ovisno o klasi, kulturi, povijesnom kontekstu i odnosima moći (Nederveen Pieterse, 2010:3-4). Nekadašnji napredak, kao povijesno determinirani proces u doba modernosti ustupio je mjesto ideji razvoja kao društveno upravljanim procesima (Hettne, 2009). Ideja razvoja nastala na početku modernosti mijenjala se sukladno transformacijama u Europi i svijetu: od predindustrijskog agrarnog društva, industrijske revolucije, kolonijalizma, ekonomskih kriza i ratova do poslijeratnih zlatnih godina uzastopnog ekonomskog rasta u industrijski razvijenim zemljama, brige zbog siromaštva i nestabilnosti u industrijski nerazvijenim zemljama¹ pa do današnje globalizacije (Hettne, 2009:124). Prvi stadij i preduvjet nastanka modernog društva bio je raskid s tradicionalnim, agrarnim društvom i prelazak u moderno, industrijsko društvo (Bhamba, 2007; Giddens, 1990; Kumar, 2005; Sachs i dr., 2010). Kroz cijelu epohu modernosti industrijalizacija je smatrana jedinim pravcem koji može dokinuti oskudicu i siromaštvo:

Za svijet u cjelini postalo je očigledno da biti moderan znači biti industrijsko društvo. Modernizirati je značilo industrijalizirati, tj. postati kao Zapad (Kumar, 2005:106).

Proces industrijalizacije nije se odvijao uvijek lako i glatko. Radilo se o potpunom prekidu s prošlim vremenima i novom početku baziranom na potpuno novim principima (Kumar, 2005; Giddens, 1990).² Za provedbu procesa industrijalizacije, kao temeljnog projekta modernosti, bile su zadužene nacionalne države koje su nastajale u Europi nakon propasti kraljevskog i feudalnog sustava upravljanja (Hettne, 2009). Države su se pojavile kao jamci napretka, a cilj vladanja bio je efikasno upravljanje, planiranje i discipliniranje populacije kako bi se osigurala njena dobrobit (Escobar, 2010:146). Ekonomija je postajala odvojena od morala, politike i kulture, što je vodilo prema općoj komodifikaciji. Ostali oblici ekonomske organizacije bazirani na reciprocitetu i preraspodjeli, diskvalificirali su se i marginalizirali (Escobar, 2010). Aktivnosti koje su jamčile njihov opstanak obezvrjeđivane su i uništavane jer su se

¹ Dihotomija razvijene/nerazvijene zemlje danas se smatra neispravnom i zastarjelom podjelom. Globalni fenomen razvoja ribarstva jako dobro oslikava svu netočnost i površnost deklariranja nekih viđenja ribarstva kao standarda razvijenosti, a svih drugih kao sinonima nerazvijenosti. Iako se upravo zbog toga teži izbjegavanju ovakvih polarizirajućih koncepcija, u proučavanju ribarstva teško ih je izbjeći jer su shvaćanja razvijenosti/nerazvijenosti u temelju promišljanja ribarstva i ciljeva koji se njegovim razvojem žele generirati. Pri tom se pojmom nerazvijeno podrazumijevaju različite tradicionalne, pred-industrijske ribolovne prakse, dok razvijeno implicira moderno, tehnološki napredno i ekonomski efikasno ribarstvo (Hersoug i dr., 2004).

² Escobar napominje kako su za prihvaćanje novog društvenog uređenja bile potrebne široke ideološke i materijalne operacije, a često i uporaba sile. Ljudi se nisu rado i svojom voljom navikavali na rad u tvornicama ili život u pretrpanim gradovima, već su za to trebali biti disciplinirani. Suočavanje sa siromaštvom zahtijevalo je rješavanje problema zdravlja, edukacije, higijene, nezaposlenosti, za što je bilo potrebno široko društveno planiranje i intervencija u svakodnevni život (Escobar, 2010).

tradicionalna znanja smatrala beznačajnima (Escobar, 2010; Kumar, 2005). Ideja modernosti podrazumijevala je potpuni kontrast s prošlošću i iskustvima prijašnjih generacija (Giddens, 1990). Instrumentalni odnos prema prirodi i ljudima postao je pravilo, a to je vodilo ka do tada neviđenom iskorištavanju ljudi i prirode (Escobar, 2010:147). Period od 1800. godine do 1950. godine obilježilo je progresivno zadiranje i reguliranje društva, urbanog prostora i ekonomije, a ono će svoj vrhunac u mnogim dijelovima svijeta doseći u periodu nakon Drugog svjetskog rata (Escobar, 2010; Kumar, 2005).

Za razliku od optimizma i vjere u modernost i razvoj tijekom 19. stoljeća, Europa je kroz prvu polovicu 20. stoljeća proživljavala svoje najteže razdoblje. Ratovi i velika ekonomska depresija uzrokovali su „duboku krizu projekta modernosti“ (Hettne, 2009:69). No, vjera u nastavak modernizacije vraćena je u desetljećima nakon Drugog svjetskog rata. Globalne tenzije nadvladane su kompromisom između nacionalnih regulacija i internacionalne slobodne trgovine, a to je popločilo put modernizaciji u zlatnim pedesetim i šezdesetim godinama (Hettne, 2009:69-70). Uvođenje Marshallova plana za rekonstrukciju Europe, sličnog plana za Japan i osnivanje Bretton Woods institucija (Svjetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda), odraz su odlučnosti da se nove tehnologije i logistički sistemi razvijeni tijekom rata prilagode novoj borbi protiv globalnog siromaštva kako bi se izbjegli ekonomski i socijalni problemi (Kinsbury, 2004). Ulogu predvodnika u kreiranju novog svjetskog poretka preuzele su Sjedinjene Američke Države (SAD) usmjeravajući ostatak svijeta ka njihovom razvojnog putu. Sachs i njegovi kolege 20. siječnja 1949. godine smatraju datumom kada je započela nova era - era razvoja (Sachs i dr., 2010). Tog dana, na početku svog drugog mandata predsjednik Truman u inauguracijskom govoru najavio je program rasta nerazvijenih područja. Kao cilj razvoja Truman je naveo iskorištavanje benefita znanstvenog napretka i industrijskog progresa u poboljšanju i rastu nerazvijenih područja (Esteve, 2010:1). Terminom „nerazvijenost“ (engl. *underdevelopment*), Truman je zamijenio pojmove „zaostalost“ (engl. *backwardness*) i „siromaštvo“ (engl. *poverty*) (Esteve, 2010). Od tada je razvoj značio barem jednu stvar: bijeg od nedostojanstvenih uvjeta nerazvijenih zemalja (Esteve, 2010:2). Predvođen politikom SAD i ostalih zapadnih zemalja, razvoj se više nije ograničavao na poboljšanje uvjeta unutar granica nacionalnih država, već se shvaćao kao potreba aktivnog utjecanja na razvoj nerazvijenih zemalja tzv. trećeg svijeta³. Sukladno tada prevladavajućoj modernizacijskoj teoriji

³ Pojam „treći svijet“ nastao je u političkom kontekstu hladnoga rata i odnosio se na zemlje koje su se odbijale svrstati uz kapitalistički ili komunistički blok. Iz ekonomske perspektive podrazumijevao je zemlje kojima je zajednička karakteristika bila gospodarska nerazvijenost, dok se u geografskom smislu odnosio na afričke, azijske

modernizacija zapada razvojni je model koji je trebalo aplicirati i kopirati diljem svijeta. Jedan od najutjecajnijih predstavnika ove teorije W. W. Rostow (1960) definirao je konkretne stadije kroz koje svako društvo treba proći na svom razvojnem putu, a to su: tradicionalno društvo, preduvjeti za uzlet (engl. *take-off*), uzlet, sazrijevanje gospodarstva i društvo masovne potrošnje. Modernizacijska teorija smatrala je modernizaciju zapadnog tipa univerzalnim modelom primjenjivim u ostatku svijeta. Sovjetski socijalizam predstavljao je alternativni put razvoja koji su prihvatile mnoge zemlje Globalnog juga, ali modernizacijski teoretičari (Rostow, Parsons i drugi) nisu smatrali kako ovakav tip predstavlja stabilnu formu modernizacije pa su ga smatrali bolešću i predviđali njegovu promjenu (Outwaite i Ray, 2005). Čak i onda kad su teoretičari modernizacije priznavali mogućnost drugačijih smjerova prema modernosti vjerovali su u samo jednu moguću destinaciju, a svako odstupanje od konačnog cilja smatrali su devijantnim (Bhamba, 2007:61).

Sukladno kritičarima, modernizacijska teorija problematična je ne samo zbog pretpostavke o linearnom smjeru razvoja kroz točno određene stadije, već prvenstveno zbog posljedica takve modernizacije. One su često uključivale osiromašenje većeg dijela zemalja Globalnog juga, neokolonijalizam, vojnu i političku dominaciju, dislokaciju stabilnih zajednica i izvlačenje profita od strane transnacionalnih kompanija često podržanih autoritarnim vladama u ovim zemljama (Outwaite i Ray, 2005; Sachs i dr., 2010). Sachs i brojni drugi autori⁴ ideju poslijeratnog razvoja kao puta ka ekonomskom bogatstvu i blagostanju svih zemalja, vide kao hegemonijska nastojanja poglavito SAD. Njihova kritičnost usmjerena je prvenstveno na orijentiranost razvojnih politika na jednostrano ekonomsko mjerilo bogatstva i blagostanja. Smatrali su kako se zanemarivanjem svih drugih razvojnih značenja postiže homogenizacija naroda u jedinstven ekonomski i kulturološki sistem (Sachs i dr., 2010). Ovi autori naročito su kritizirali uništavanje svih različitosti, ideja, tradicija i običaja zbog vjerovanja kako ekonomski razvoj nije kompatibilan s održavanjem tradicionalnog i ustaljenog načina života. Gašenje različitosti smatralo se cijenom koju je potrebno platiti kako bi se postigao razvoj, odnosno ekonomski rast koji se smatrao sinonimom razvoja.

i zemlje južne Amerike (Udombana, 2000). Okončanjem hladnog rata postaje suvišan pojam i svodi se na ekonomsko značenje, no i u tom smislu smatra se neprimjerenim terminom pa se prestaje koristiti.

⁴ Kritike modernizacijske teorije jačale su još od 1970-ih godina zahvaljujući teorijama zavisnosti i svjetskog sistema, po kojima se rast razvijenih zemalja temelji na iskorištavanju resursa onih siromašnijih. Takvi odnosi stvorili su, po Immanuelu M. Wallersteinu, svjetski sistem utemeljen na dominaciji geografski centralnih područja koja dominiraju svjetskom privredom eksploatirajući ostatak sistema, odnosno periferiju i polu-periferiju (Wallerstein, 1976).

Dakle, u poslijeratnim desetljećima industrijalizirane zemlje morale su obnoviti svoje države i blagostanje vlastitog stanovništva. No uz izgradnju vlastitih država razvojno iskustvo prenosile su i implementirale u industrijski nerazvijene zemlje. Vodstva brojnih država nakon oslobođenja od kolonijalne podređenosti gospodarski razvoj postavile su kao svoj temeljni cilj pa su pomoć industrijaliziranih zemalja smatrale dobrodošlom (Hettne, 2009; Sachs i dr., 2010).⁵ Pomoć i usmjeravanje koje su ove zemlje dobivale mnogi kritičari su na različite načine dovodili u pitanje propitkujući njihovu primjerenost, prihvatljivost i posljedice koje su uzrokovale. Tako Gronemeyer (2010) smatra kako je koncept pomoći rezultat pažljive kalkulacije vlastite dobiti, vlastite nacionalne sigurnosti i prosperiteta. Potreba za pomoći nije rezultat autonomije u odluci traženja pomoći, već proizlazi iz konstatacije za potrebnom pomoći od strane vanjskih aktera na osnovu njihovih mjerila normalnosti (Gronemeyer, 2010:56).

Pedesetih i šezdesetih godina prošlog stoljeća univerzalna ideja razvoja koji za cilj ima društvo masovne proizvodnje i potrošnje, uspješno je plasirana diljem svijeta i proklamirana kao jedini put koji oslobađa od siromaštva. Pomjerajući razvojne ciljeve izvan granica nacionalnih država razvoj je od dotadašnjeg nacionalnog diskursa zapadnih zemalja prešao u internacionalni diskurs. „Geopolitika siromaštva“ značila je brigu o globalnom siromaštvu i zemljama u razvoju koje su smatrane prijateljom poslijeratnom svjetskom poretku (Hettne, 2009:69). Stoga se pitanje razvoja podvelo pod pitanje sigurnosti i osiguranje svjetskog mira (Hettne, 2009). Sachs tumači kako se poboljšanje stanja nerazvijenih privreda smatralo preprekom koju je trebalo prevladati kako bi se osiguralo zajedničko tržište i odnosi razmjene koji kreiraju uzajamnu povezanost i sprječavaju agresiju (2010a:114). Utemeljitelji Ujedinjenih naroda (UN) i arhitekti internacionalne razvojne politike umjesto nasilja vidjeli su proizvodne snage, tržišni duh i konkurenciju među narodima kao nove vladare (Sachs, 2010a). Masovna proizvodnja smatrana je jedinim putem koji vodi ka prosperitetu i miru pa su se očekivanja zapadnih zemalja nametnula kao jedino rješenje ekonomski nerazvijenim zemljama u borbi protiv siromaštva. Illich (2010) govori o promijenjenom viđenju siromaštva koje se više nije smatralo sudbinom, već rezultatom nepravdanih društvenih i ekonomskih uvjeta, nedostatkom

⁵ Kolika je bila važnost razvoja i duboka uvjerenost u opravdanost zadanih razvojnih ciljeva u novonastalim državama oslobođenima od kolonijalnih sila možda najbolje govori izjava jednog južno-sudanskog predsjednika koju navodi Alvares (2010:251): „Ako moramo palicama tjerati naše ljude u raj, mi ćemo to i učiniti za njihovo dobro i dobro onih koji će doći nakon nas“. Kao što je vidljivo iz ovog citata, politički vođe mnogih zemalja Globalnoj juga iskušani model razvoja industrijaliziranih država smatrali su ispravnim putem ka bogatstvu i blagostanju.

obrazovanja i nerazvijenošću tehnologije. Siromaštvo je postalo problem, gotovo pošast, koju je trebalo ukloniti (Illich, 2010:100). Kako bi izvele siromašne zemlje na put modernizacije, razvoja i blagostanja zapadna sveučilišta, agencije Ujedinjenih naroda, Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond i druge institucije, implementirale su svoje razvojne programe i ciljeve u mnogim zemljama Globalnog juga nastojeći potaknuti njihov ekonomski razvoj (Escobar, 2010; Hersoug, 2004). Naročito važnu ulogu u definiranju razvoja i iskorjenjivanju globalnog siromaštva imali su Ujedinjeni narodi. Osvrćući se na ulogu UN u poslijeratnom razvojnom diskursu, Sachs (2010a) smatra kako je ova institucija smatrana glavnim motorom koji treba pokrenuti nerazvijene zemlje. Projekt iskorjenjivanja nasilja i ratova jasno je bio vezan uz viziju čovječanstva koje maršira naprijed prema napretku. „Ideja kako se čovječanstvo i mir realiziraju kroz napredak/razvoj je očekivanje ugrađeno u njihovu strukturu. Misija UN-a ovisi o vjeri u napredak“ (Sachs, 2010a:112).

Sukladno međunarodno proklamiranom cilju iskorjenjivanja nerazvijenosti, različitim razvojnim programima pomoći tradicionalne prakse privređivanja u zemljama Globalnog juga željelo se učiniti istovjetnima onima u industrijaliziranim zemljama i tako ih izvesti iz začaranog kruga siromaštva. Kako se većinom radilo o agrarnim društvima najčešće se ciljalo na modernizaciju tradicionalne poljoprivrede. Escobar (2010) tumači kako se ruralnim razvojem male proizvođače hrane htjelo pretvoriti u agrarne poduzetnike spremne za tržišno natjecanje. Umjesto pomoći mnogi su razvojni programi postali „teatar smrti“ jer je povećana proizvodnja hrane namijenjene izvozu rezultirala povećanjem gladi u tim zemljama (Escobar, 2010:155). Naime, umjesto pomoći razvojni programi nametali su proizvodna iskustva industrijaliziranih zemalja i time uništavali postojeće egzistencijalne obrasce i utvrđene modele održavanja. Slični procesi odvijali su se i u ribarstvu. Tako Hersoug (2004) analizira različite programe međunarodne pomoći razvoja ribarstva koje je Norveška kao napredna ribolovna nacija vodila diljem svijeta kroz razdoblje od pedeset godina.⁶ Programi su se odnosili na modernizaciju ribarstva kroz uvođenje modernih tehnologija, izgradnju ribolovnih plovila, uspostavljanje obrazovnih institucija i pružanje ekspertize. Kao što je to često bio slučaj i u drugim privrednim sektorima koji su bili predmet ciljanih vanjskih razvojnih intervencija, pokazalo se kako dobre namjere ne rezultiraju uvijek željenim rezultatima. Na samom početku

⁶ NORAD (engl. *Norwegian Agency for Development Cooperation*) u promatranom periodu od 1952. godine do 2002. godine provela je mnoge projekte pomoći razvoja ribarstva u Indiji, Gani, Tanzaniji, Keniji, Šri Lanki, Kini, Nikaragvi, Zimbabvi, Zambiji, Vijetnamu i drugdje (Hersoug, 2004).

provođenja projekata postojala je izreka „biti iz Norveške znači biti ekspert“, kazuje Hersoug, poručujući kako pola stoljeća kasnije čak ni Norvežani ne poznaju više recept napretka ribarstva (2004:201). Razlike između zemlje koja pruža pomoć i one koja ju prima su toliko velike da se često pokazalo kako su tipična moderna rješenja potpuno nerelevantna za lokalne ribare, a često i potpuno neodrživa (Hersoug, 2004).⁷

Kao što je vidljivo iz analize pomoći ribarstvu koju je napravio Hersoug (2004), razvojni programi često su se provodili bez poznavanja materije koju se željelo modernizirati i bez razumijevanja lokalnih okolnosti i potreba. Zbog toga su programi razvojne pomoći, kao što navodi Gronemeyer, često uništavali ono što su trebali spašavati, a to je kapacitet zajednice da oblikuje i održava željeni način života svojim vlastitim snagama (2010:70). Neuspjeh mnogih razvojnih programa često se objašnjavao time što populacija na koju su se programi odnosili nije bila uključena u procese formulacije potreba te pronalaženje i implementaciju rješenja. To je ujedno i razlog opadanja popularnosti „odozgo“ strategija i uvođenja participativnih pristupa sedamdesetih godina jer se smatralo kako će oni s puno manje uloženi sredstava dovesti do puno većih rezultata (Rahnema, 2010). Teoretičari participativnog pristupa željeli su spasiti razvoj od krize u kojoj se našao, pojašnjava Rahnema (2010), pa su svrhu participacije vidjeli u davanju moći potlačenim i eksploatiranim klasama, skupinama ili zajednicama. Smatrali su kako će njihovo osnaživanje dovesti do iskrenog dijaloga i interakcije unutar zajednica koje će tada same odabirati alternativne smjerove razvoja sukladno vlastitoj interpretaciji potreba umjesto dotadašnjeg neuspješnog subjekt-objekt odnosa razvojnih strategija. Unatoč očekivanjima i prvotnom entuzijazmu participativni pristup nije postigao značajnije rezultate. Rahnema to pripisuje neuspjehu tzv. izvršitelja ili agenata promjene, koji su umjesto pomaganja samo provodili unaprijed definirane promjene. Iako je participativni pristup polazio od drugačijih premisa i s drugačijim ciljevima, Rahnema tumači kako je potreba i inicijativa razvoja još uvijek dolazila izvana, a ne od same sredine na koju se odnosila. Promjena se mora shvatiti kao proces koji počinje iznutra, a ne od pre-definiranih ideala od strane drugih, tumači Rahnema (2010:141).

Nakon dva desetljeća usmjeravanja pozornosti na problematičnost neindustrijaliziranih zemalja, zabrinutost globalnim siromaštvom slabila je sedamdesetih godina. Uzrokom

⁷ Hersoug (2004) spominje probleme poput potpunog nepoznavanja tropskog ribolova od strane eksperata koji su trebali pružiti pomoć, pogrešnog izbora tehnologije, dramatičnog povećanja broja ribara i ribolovnih plovila, pretjeranih ulaganja itd., koji su izazivali mnoge nepredvidive posljedice u ribolovnim zajednicama diljem svijeta.

siromaštva nerazvijenih zemalja tada se počinje smatrati loše upravljanje u tim zemljama, a time je, tumači Hettne, odbačen kompleks krivice zapadnih zemalja (2009:92). Jedan od uzroka gubljenja interesa za druge zemlje bila je problematičnost vlastitog razvoja proizašla iz jačanja svijesti o ograničenosti prirodnih dobara na kojima se tadašnji rast i razvoj temeljio. Spoznaju kako planet ne može priuštiti realizaciju mita o zadovoljavanju potreba čitave svjetske populacije, Illich smatra razlogom zamijene *Homo economicusa* novim diskursom *Homo systematicusa* (2010:107). Umjesto potreba siromašnih cilj razvoja postaje opstanak planeta Zemlje. To dovodi, tumači Illich, do još uvijek nezamijećene transformacije od političke svijesti utemeljene na progresu, rastu i razvoju koje su ukorijenjene još prosvjetiteljstvom, u novi još neimenovani svijet definiran kontrolama koje će osigurati održivi sistem zadovoljavanja potreba (2010:108).

Promjene koje su se u ribarstvu događale još od 19. stoljeća, a naročito u drugoj polovici 20. stoljeća, ogledni su primjer implementacije moderne ideje razvoja. Sukladno ukratko opisanoj modernizacijskoj paradigmi i brojni tradicionalni načini bavljenja ribolovnom aktivnošću tretirani su kao zastarjele i nazadne prakse koje je potrebno modernizirati. Efikasno iskorištavanje resursa smatrano je preduvjetom ekonomskog rasta i profitabilnosti ribarskog sektora. Velikim nacionalnim ulaganjima u ribarske brodove i tehnološki napredna ribolovna sredstva i opremu, ribarstvo se u mnogim dijelovima svijeta udaljavalo od uvriježenih ribolovnih obrazaca prema univerzalnim razvojnim ciljevima povećanja proizvodnje, rasta prihoda i zapošljavanja (Bailey i Jentoft, 1990; Kurien, 1996; Hersoug i dr., 2004). Nekoliko desetljeća kontinuirane primjene ovih principa u politikama upravljanja ribarstvom rezultiralo je ogromnim i neodrživim rastom iskorištavanja ribljih resursa. Negativne ekološke i društvene posljedice dovele su u pitanje ideju razvoja kao ekonomskog rasta i nametnule profiliranje novih ciljeva u ribarstvu, jednako kao i u drugim društvenim područjima.

2.3 Alternativne koncepcije razvoja

Nakon velike razvojne epohe u kojoj je razvoj značio točno određeni smjer društvenih promjena koje vode prema jasno definiranim i općeprihvaćenim razvojnim ciljevima, u posljednjim desetljećima 20. stoljeća uvelike se počelo propitivati njegovo dotadašnje značenje i zagovarati redefiniranje. Na to su utjecali brojni neuspjesi razvojnih politika, jačanje svijesti o ograničenosti prirodnih resursa, ekonomska kriza, otpor prema zapadnom modelu razvoja i

afirmacija autonomije u pronalaženju vlastitog napretka u zemljama oslobođenima kolonijalne vlasti (Hettne, 2009; Nederveen Pieterse, 2010; Sachs i dr., 2010).

Šezdesetih godina, dominaciju modernizacijske teorije poljuljale su teorije zavisnosti i svjetskog sustava koje su razloge nerazvijenosti vidjele u vanjskim čimbenicima koji sprečavaju razvoj manje razvijenih zemalja. Iskorištavanje i ovisni položaj podređenih zemalja u svrhu daljnjeg rasta već razvijenih zemalja, temeljne su premise ovih teorija koje su tražile promjene nacionalnog i globalnog ekonomskog sistema (Amin, 1990; Frank, 1967; Wallerstein, 1976). No već sedamdesetih godina, obilježenih naftnom krizom i ekonomskom recesijom, neoliberalizam postaje vodeća misao i novo univerzalno rješenje ekonomskog rasta bazirano na deregulaciji i slobodnom tržišnom gospodarstvu. Već u ovom razdoblju javljaju se i mnoga nezadovoljstva dotadašnjim razvojnim ostvarenjima i posljedicama. Do kraja stoljeća ona rezultiraju cijelim nizom kritičkih teorija usmjerenih na redefiniranje razvojnih smjerova i ciljeva (alternativni razvoj) ili potpuno odbacivanje razvojne ideje kao u post-razvojnim koncepcijama⁸ (Munck i O’Hearn, 1999; Nederveen Pieterse, 2010).

Hettne (2009:83) tumači kako je do tada uvriježeni razvoj bio bolan proces pa su alternativni teorijski pristupi odraz brojnih problema kreiranih takvim razvojem i glas društvenih skupina i klasa isključenih iz razvoja. Alternativne razvojne teorije proizlazile su iz brige za okoliš, endogeni i autohtoni razvoj, eko-razvoj, etno-razvoj, humani razvoj i feministička pitanja (Hettne, 2009; Nederveen Pieterse, 2010). Umjesto velikih teorija i na njima utemeljenih razvojnih politika koje su se kao univerzalni recepti primjenjivali diljem svijeta, razmišljanja o razvoju postajala su sve više usmjerena na lokalna i regionalna pitanja, na različitosti i specifičnosti i orijentirana na sudjelovanje u odlučivanju. Jednina je oslobodila put množini pa se umjesto razvoja postavlja pitanje kakav razvoj, umjesto rasta kakav rast (Nederveen Pieterse, 2010:13). Nove razvojne agende oblikovane su interesom za pitanja roda, ekologije, demokratizacije, dobre vladavine, osnaživanja, kulture, komunikacije i globalizacije, navodi Nederveen Pieterse (2010), pojašnjavajući kako su ova nova područja generirala teorijska i

⁸ Posljednja dva desetljeća sve prisutnija perspektiva u traženju potpunog odbacivanja razvojne ideje postaje odrast (engl. *degrowth*). Ova radikalna koncepcija bazira se na kritici kapitalizma i ekonomskog rasta kao mjerila razvoja. Iako se ne radi o konkretnoj i sveobuhvatnoj teorijskoj alternativni ekonomskom rastu već nizu različitih promišljanja, zajedničko im je pozivanje na drastično smanjenje proizvodnje i potrošnje u industrijaliziranim zemljama u cilju postizanja ekološke održivosti, društvene pravednosti i dobrobiti (Demaria i dr., 2013; Kallis i dr., 2012; Kallis i dr., 2018). Zagovornici odrasta zalažu se za radikalnu političku i ekonomsku reorganizaciju društva koja će voditi ka značajnom smanjenju potrošnje energije i resursa uz istodobno poboljšanje kvalitete života (Kallis, 2015; Kallis i dr., 2018). Smatraju kako je moguća tranzicija prema drugačijem političko-ekonomskom sustavu koji će svima omogućiti bolji i prosperitetniji život (Kallis i dr., 2018).

politička gledišta, ali ne i neke nove obuhvatne teorijske okvire. Novi kvalifikatori koji su se oduvijek nalazili u kritičkoj literaturi, kao što su održivi razvoj, ljudima prijateljski rast, na siromašne orijentirani rast, ušli su potom u prevladavajući diskurs, tumači Nederveen Pieterse (2010). Nederveen Pieterse zamjera Hettneu protutežu ili oštru granicu koju je ovaj vidio u alternativnom razvoju kao zamjeni za uvriježeni razvoj. Umjesto toga smatra kako su se alternativna razvojna rješenja pojavljivala ovisno o tomu koji dio uobičajenog razvoja se nalazio pod povećalom. Ova rješenja s vremenom su postajala dio uobičajenog razvoja koji se stalno korigirao, a ne njegova protuteža ili novi paradigmatički zaokret. Pojašnjava kako su participacija i održivost, kao i mnoge druge alternativne komponente koje su prethodno smatrane radikalnim alternativnim pozicijama, postale institucionalizirane i sastavni dio uvriježenog razvoja. Jednako tako nevladine organizacije i rodna pitanja postala su dodatak i dio uobičajenog razvojnog diskursa. Sukladno ovom autoru alternativni razvoj je neiscrpni izvor ideja i smjerova koje korigiraju uobičajeni razvoj umjesto da ga potpuno redefiniraju. Ono što po njemu nedostaje jest teorijsko uporište jer „bez teorije alternativni razvoj je kao brod bez radara“ (Nederveen Pieterse, 2010:90).

Modeli	Rast	Društvena transformacija
Ciljevi	Akumulacija	Sposobnosti, ljudski razvoj
Resursi	Kapital, tehnologija, trgovina, strane investicije, vanjska stručnost	Ljudski resursi, društveni kapital, lokalno znanje
Obilježja	Vođen rastom	Vođen jednakošću
Djelovanje	Državno ili tržišno vođeno	Ljudi, zajednica, sinergija između društva, vlade i tržišta
Epistemologija	Znanost	Kritika znanosti, autohtono znanje
Modaliteti	Primjeri izvana, demonstracija rezultata, modernost vs. tradicija, tehnološki transfer	Unutarnji razvoj, modernizacija iznutra, modernizacija tradicije
Metode	Supstitucija uvoza industrijalizacijom, izvozom vođen rast, poluge rasta, inovacije, strukturalna prilagodba	Participacija, održivost, demokratizacija
Društvena politika	„Trickle down“ efekt (postupno profitiranje najsiromašnijih kao rezultat sve većeg bogatstva najbogatijih), sigurnosna mreža	„Trickle up“ efekt (postupno profitiranje od siromašnih prema bogatima), povećanje društvenih mogućnosti kroz redistribuciju
Razvojna suradnja	Pomoć, asistencija	Partnerstvo, uzajamne obveze
Indikatori	BDP (bruto domaći proizvod)	Zeleni BDP, HDI (ljudski razvojni indeks), institucionalna gustoća

Tablica 1. Suprotstavljeni razvojni modeli. Izvor: Nederveen Pieterse (2010:101)

Kao što prikazuje Tablica 1. alternativne ideje suprotstavljale su se temeljnim načelima modernog razvoja. Umjesto akumulacije kapitala, rasta investicija, dominacije tehnologije, znanosti i eksperata, proklamirale su ljudski i društveni kapital, rast mogućnosti, društvenu jednakost i lokalna znanja kao temeljne razvojne principe. Zagovarajući vrijednosti koje će voditi ka ukupnoj „društvenoj transformaciji“, a ne samo ekonomskom rastu, ove ideje nastojale su otkloniti probleme uvriježenog poimanja razvoja. No kao što je istaknuo Nederveen Pieterse (2010), manjkavost ovih promišljanja je u tomu što su se bavile isključivo identifikacijom problema ne nudeći pri tom cjelovitija teorijska rješenja koja bi mogla zamijeniti dominantni razvojni diskurs. No ono zbog čega su alternativne ideje važne za kontekst ovog rada jest odmak koji su izazvale od dotadašnjih modernizacijskih teorija i

izjednačavanja razvoja s ekonomskim rastom. Alternativne razvojne diskusije popločile su put redefiniranja značenja razvoja, razvojnih ciljeva i smjerova umjesto primjene univerzalnih, provjerenih recepata. Zahvaljujući njima postajalo je mnogo jasnije kako razvoj podrazumijeva „kvalitativni proces ostvarenja potencijala koji može ili ne mora uključivati ekonomski rast (kvantitativno povećanje bogatstva)“ (Gallopín, 2003:36).

Danas, jednako kao i prije pola stoljeća u vrijeme nastajanja alternativnih razvojnih ideja, potrebno je propitkivati kakav razvoj želimo u određenoj sredini, kojim sredstvima ga možemo ostvarivati i kojim mjerilima vrednovati njegovo realiziranje. Bilo da promišljamo razvoj ribarstva kao što je slučaj u ovom radu ili razvoj poljoprivrede, turizma itd., važno je propitkivati krajnju svrhu razvoja, vrijednosti na kojima se razvojna ideja temelji i evaluirati krajnje dobitnike i gubitnike razvojnog procesa. U slučaju ribarstva razvoj može značiti veće, sigurnije i ekološki prihvatljivije ribarske brodove i ribolovne operacije. Može značiti bolju organizaciju tržišta, veći životni standard ribara, promoviranje konzumacije manje ugroženih ribljih vrsta i prihvatljivijih ribolovnih operacija i mnoge druge procese. No ono što se ovdje želi naglasiti jest važnost usklađenosti razvojnih ciljeva s povijesnim, biološkim i geografskim datostima te društveno-ekonomskim potrebama obalnih zajednica. Jer, u konačnici, uspješnost razvojnih procesa trebala bi se mjeriti time promiču li oni dugoročnu dobrobit ljudi koji žive u ribarskim zajednicama (McGoodwin, 2001).

2.4 Nastanak i značenje ideje održivog razvoja

Ideja održivog razvoja, nastala kao dio alternativnog diskursa, danas je široko prihvaćena kao globalni pokušaj otklanjanja gorućih problema proizašlih iz višedesetljetnog poimanja razvoja. Nakon ogromnog ekonomskog rasta pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća, sedamdesetih godina počele su se javljati brojne inicijative koje su upozoravale na ekološke posljedice industrijskog razvoja i daljnji kapacitet prirode u podržavanju takvog razvoja. Zagovarali su se drugačiji razvojni pristupi koji će za cilj imati dobrobit čovječanstva i temeljiti se na uravnoteženom iskorištavanju prirodnih dobara.

Pojam održivost vezuje se uz latinsku riječ *sustenare* što znači podržati, održati i uspraviti (Sutton, 2004). Suvremeno značenje termina održivost i održivi razvoj nastajalo je tek sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća. Od tada je popularnost ovih termina nezaustavljivo rasla i danas su oni dio svakodnevnog političkog, znanstvenog i poslovnog

diskursa. Iako su konkretni pojmovi „održivost“ i „održivi razvoj“ u širokoj upotrebi tek nešto više od tridesetak godina, može se kazati kako je princip održivog korištenja prirodnih dobara oduvijek bio poznat korisnicima tih dobara. Bilo da se radilo o pašnjacima, ribolovnim područjima, vodnim i šumskim dobrima itd., mnoge zajednice su kroz povijest bile svjesne kako njihov opstanak ovisi o ovim dobrima pa su ih nastojali iskorištavati u skladu s prirodnim kapacitetom obnovljivosti (Ostrom, 1990). Različitim tradicionalnim znanjima i upravljačkim mehanizmima održavali su ono što im je bilo važno održavati i čuvati. Kao što to kazuje Vandana Shiva, postojao je odnos između čovjeka i prirode u kojemu priroda daruje ljude koji zauzvrat moraju pokazati pažljivost i ne gušiti njenu velikodušnost (2010:228). Međutim, dolaskom industrijalizacije i kolonijalizma, prirodni resursi postajali su samo dijelovi prirode potrebni kao sirovina u industrijskoj proizvodnji i trgovini. Zapadnim viđenjem priroda, čije je pravo svojstvo da se uvijek iznova uzdiže i obnavlja, pretvorena je u mrtvu tvorevinu ovisnu o ljudima koji će je razviti i pretvoriti u robu, tumači Shiva (2010:228-229). Procesi industrijalizacije, rasta i razvoja zahtijevali su sve snažnije iskorištavanje raspoloživih dobara zanemarujući krajnji kapacitet samoobnovljivosti prirode. Tek su sve češći ekološki incidenti utjecali na buđenje svijesti o ograničenosti prirodnih zaliha i ovisnosti daljnjeg ekonomskog rasta o održivom iskorištavanju prirode. Sachs (2010b) navodi kako je naročito naftna kriza početkom sedamdesetih godina utjecala na shvaćanje kako kontinuirani rast ne ovisi samo o investicijama ili kvalificiranim radnicima, već i o dugoročnoj dostupnosti prirodnih resursa. Shvatila se upitnost budućeg rasta pa je briga za prirodne resurse postala dio razvojnog paketa (Sachs, 2010b).

Od sedamdesetih godina prošlog stoljeća prizivanje nove razvojne paradigme koja će zamijeniti paradigmu razvoja kao ekonomskog rasta i odgovoriti na rastuće ekološke probleme postajalo je sve glasnije. Rezultat je to sve jasnijeg uviđanja implikacija višedesetljetnog procesa industrijalizacije i goruće potrebe suočavanja s posljedicama pretjeranog iskorištavanja prirodnih dobara i destrukcije okoliša. Međutim, do šire popularizacije i institucionalizacije koncepta održivosti i održivog razvoja dolazi tek djelovanjem Ujedinjenih naroda i organizacijom velikih međunarodnih susreta. Konferencija Ujedinjenih naroda o okolišu održana 1972. godine u Stockholmu s ciljem podizanja svijesti o potrebi očuvanja i zaštite prirode, najčešće se navodi kao prvi značajan korak u stvaranju paradigme održivosti. Tom prilikom usvojena je Stockholmska deklaracija o čovjekovom okolišu, sastavljena od 26 načela očuvanja i poboljšanja okoliša. Kao rezultat konferencije osnovan je Program Ujedinjenih

naroda za okoliš (UNEP) koji će 1978. godine izroditi prvim korištenjem pojma održivosti u nekom dokumentu UN (Kidd, 1992).

Konferencijom 1972. godine zaštita okoliša profilirala se kao novi razvojni cilj proizašao iz poslijeratne neograničene eksploatacije i devastacije prirode u svrhu ekonomskog razvoja. Umjesto poslijeratne nacionalne potjere za neograničenim ekonomskim rastom, pojavila se „nova kategorija globalnih problema“ (Sachs, 2010b:25). Države su shvatile kako nisu zasebne jedinice već međusobno povezane i ovisne o djelovanju drugih zemalja jer ekološke posljedice ne poznaju nacionalne granice (Sachs, 2010b). Konferencija u Stockholmu usmjerila je svjetsku pažnju prema problemu degradacije okoliša kao ozbiljnoj prijetnji procesu razvoja i blagostanju stotina milijuna najsiromašnijih ljudi (Kidd, 1992). Bilo je to prvo značajno međunarodno okupljanje koje je raspravljalo o održivosti na globalnoj razini i svojim preporukama utjecalo ne samo na osnivanje Programa za okoliš (UNEP) već i brojnih agencija za zaštitu okoliša na nacionalnim razinama (Drexhage i Murphy, 2010).

Nakon konferencije u Stockholmu koja je na dnevni red postavila ekološka pitanja, presudna zasluga za brzo širenje i prihvaćanje koncepta održivosti pripisuje se Svjetskoj komisiji za okoliš i razvoj (WCED). Komisija je osnovana 1983. godine od strane Ujedinjenih naroda s ciljem istraživanja brojnih pokazatelja ubrzane degradacije okoliša i prirodnih resursa te njihovih posljedica na ekonomski i društveni razvoj (WCED, 1987). Komisija je 1987. godine objavila izvješće „Naša zajednička budućnost“ u kojemu se okoliš i razvoj razmatraju kao međusobno uvjetovani problemi koje je moguće nadići jedino principima održivog razvoja (WCED, 1987). Ovo izvješće, poznato i kao Brundtland izvješće nazvano po predsjednici komisije Gro Harlem Brundtland, još uvijek je polazna točka gotovo svake rasprave o održivosti i održivom razvoju. Ono je dalo zamah značajnoj Konferenciji o okolišu i razvoju, neformalno poznatoj i kao Summit o Zemlji, u Rio de Janeiru 1992. godine. Na skupu u Riu svjetski vođe postavile su principe održivog razvoja i temelje njegovoj globalnoj institucionalizaciji (Drexhage i Murphy, 2010). Dvadeset godina nakon otvaranja problematike održivosti i održivog razvoja konferencijom u Stockholmu, na Skupu o Zemlji usvojena je Rio deklaracija o okolišu i razvoju i Agenda 21, kao globalni plan djelovanja zemalja potpisnica u postizanju održivog razvoja.

Od Brundtland izvješća preko konferencije u Riu i sve do danas, održivi razvoj prelazio je put od zanimljivog, ali i uvelike osporavanog ideala, do koncepta koji uživa masovnu popularnost i prihvaćenost. Mnogi kritičari u konceptu održivog razvoja vidjeli su pokušaj

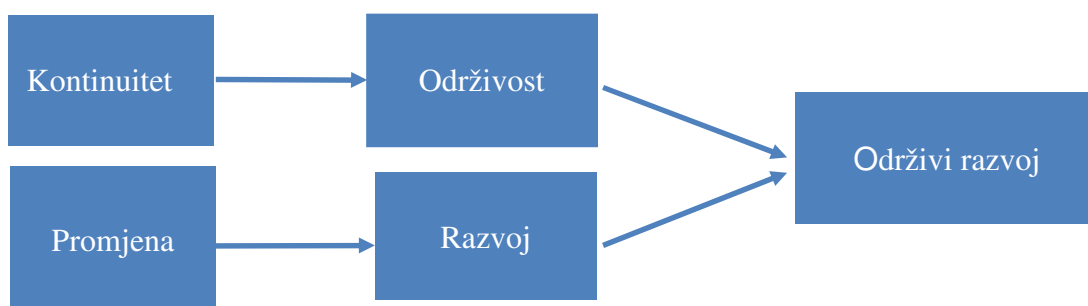
povezivanja međusobno proturječnih značenja. Dok razvoj najčešće implicira promjene i rast, održivost zahtijeva kontinuitet i održavanje stabilnosti postojećeg stanja (Sutton, 2004). Stoga su kritičari koncept održivog razvoja smatrali „pokušajem postizanja nemogućega“ (Robinson, 2004:370) i samo još jednim pokušajem spašavanja industrijskog sistema (Sachs, 2010b). Sachs smatra kako spajanje žudnje za razvojem i brige za okoliš ne predstavlja ništa drugo osim zabrinutosti za dugoročnu dostupnost prirodnih resursa, odnosno inpute budućeg rasta. Po njemu je održivi razvoj samo poziv za efikasnim upravljanjem prirodnim resursima kao sastavnim dijelom postojećeg razvojnog paketa (Sachs, 2010b). Sutton (2004) tumači kako je često asociranje razvoja s destrukcijom prirode uzrok preferiranja termina održivost umjesto održivog razvoja. Jednako tako i Robinson (2004) pojmovnu proturječnost termina održivi razvoj smatra razlogom uporabe različite terminologije za istraživanje iste problematike koja proizlazi iz okolišnih i društvenih odnosa. Navodi kako su se terminom održivi razvoj koristile vladine organizacije i privatni sektor, dok su akademska zajednica i organizacije civilnog društva (OCD) bile sklonije uporabi pojma održivost (Robinson, 2004). Razlog tomu Robinson (2004) vidi u zabrinutosti OCD i akademskih ekologa koji su razvoj smatrali sinonimom rasta pa time i održivi razvoj kao poboljšanje kontinuiranog ekonomskog rasta, a ne njegovu promjenu. Zato su preferirali termin održivost koji fokus stavlja tamo gdje treba, na sposobnost ljudi da nastave živjeti unutar okolišnih ograničenja (Robinson, 2004:370). S vremenom su održivost i održivi razvoj za mnoge postali sinonimi, a drugi su preferirali održivost kao prikladniju, ali po Suttonu (2004) netočnu skraćenicu.

Osim pojmovne proturječnosti, kritičari su dovodili u pitanje i provedivost konceptualnog spajanja okolišnih i razvojnih pitanja. Naime, Brundtland komisija veliku je pažnju posvetila međusobnoj povezanosti ekoloških problema i siromaštva Globalnog juga smatrajući ih međusobno uvjetovanimima. Tvrdili su kako se ekološka održivost ne može postići ukoliko se uspješno ne odgovori na probleme siromaštva. Po njima se pitanja siromaštva i degradacija okoliša moraju istodobno rješavati (WCED, 1987). Problematičnost ove teze Robinson (2004) vidi u traženju rješenja za okolišne probleme kroz promoviranje razvoja koji brine o okolišu uz istovremeno pozivanje na pet do deset puta veću svjetsku proizvodnju tijekom idućeg stoljeća u cilju zadovoljavanja potreba siromašnih. Slične primjedbe iznosi i Sachs (2010b) naglašavajući kako se degradacija okoliša vezivala poglavito uz utjecaje industrijaliziranog čovjeka, ali su se zbog rastućeg krčenja šuma i dezertifikacije siromašne zemlje vrlo brzo počele prepoznavati kao faktori destrukcije. Stern (2009) također smatra kako će utjecaj koji će

siromašni imati na okoliš u budućnosti postajati prijatnija s obzirom na njihove aspiracije prema industrijaliziranom stilu života. Iako paradoksalno, jedino rješenje koje vidi, jednako kao i Brundtland komisija, jest daljnji ekonomski rast koji će poboljšati kvalitetu života i eliminirati siromaštvo (Stern, 2009).

Krajem prošlog stoljeća, u vrijeme sve glasnijeg traženja hitnih odgovora na sve vidljivije ekološke posljedice razvoja baziranog na snažnom rastu industrijske proizvodnje, ovakve teze mnogima su zvučale krajnje kontradiktorno. Ne čude stoga brojne kritike glavnih premisa Brundtland izvješća sukladno kojima daljnji ekonomski rast treba otkloniti siromaštvo jer se okoliš može zaštititi jedino novom erom rasta. „Nema razvoja bez održivosti, nema održivosti bez razvoja“, po Sachs, postala je nova formula kojom je razvoj još jednom „pomlađen“ kao i svaki put kada su prepoznati destruktivni utjecaji rasta u zadnjih trideset godina (2010b:28). Pozivanje na zaštitu prirode Brundtland komisije, uz istovremeno promoviranje daljnjeg strelovitog rasta industrijske proizvodnje, potvrđuje upitnost i problematičnost koja se od samog početka vezivala uz pojam održivog razvoja. Umjesto donošenja značajnog zaokreta od dotadašnjeg poimanja razvoja baziranog na destrukciji prirode, najpopularnijem izvoru paradigme održivosti - Brundtland izvješću, spočitavalo se opravdavanje daljnjeg ekonomskog rasta kao metode sprječavanja ekološkog sloma u budućnosti. Smatran je nejasnim konceptom podložnim različitim tumačenjima te zbog toga teško primjenjivim u praksi.

Usprkos brojnim kritikama održivi razvoj postao je vodeća paradigma u javnim politikama i praksama, internacionalnim institucijama, civilnom sektoru i poslovnom svijetu (Barkemeyer i dr., 2014; Drexhage i Murphy, 2010; Mebratu, 1998). Neki upravo u neodređenosti ovog koncepta vide razlog njegove univerzalne primjene kao vodećeg razvojnog principa. Drexhage i Murphy (2010) smatraju kako njegova fleksibilnost omogućuje različitim sudionicima da prilagode koncept vlastitim potrebama.

Prikaz 1. Kontinuitet i promjena. Izvor: Sutton (2004:8)

Održivi razvoj danas predstavlja neizostavni konceptualni okvir za razmatranje razvojnih potreba, mogućnosti i ciljeva. Kao što je prethodno kazano, pojmovi održivost i razvoj inicijalno su podrazumijevali različita značenja zbog čega je njihovo konceptualno spajanje često smatrano krajnje proturječnim. No za razliku od autora koji su u spajanju ovih pojmova vidjeli nepomirljivu kontradiktornost, Sutton sugerira kako se održivi razvoj može i drugačije promatrati. Kao što implicira Prikaz 1., moguće je približavanje i pomirenje odvojenih kategorija kontinuiteta i promjene, odnosno održivosti i razvoja u jedinstveni koncept održivog razvoja. Razlog spajanja odvojenih pojmova i značenja autor pojašnjava time što postoje mnoge stvari u životu koje želimo održati i mnoge koje želimo mijenjati. U tom smislu i koncept održivog razvoja koji kombinira željenu promjenu i željeni kontinuitet po Suttonu (2004:8) ne mora biti oksimoron.

No iako održivi razvoj ne mora nužno implicirati misaonu proturječnost, pokazalo se kako je usklađivanje željene promjene i kontinuiteta u stvarnosti težak i zahtjevan zadatak. O tomu govore i brojni izazovi s kojima se susreće svaki pokušaj primjene koncepta održivog razvoja u stvarnom životu (Mebratu, 1998; Pezzoli, 1997). Zbog toga ne čudi što se održivost, a posebno održivi razvoj svrstava među nerazumljive i kontroverzne koncepte u literaturi (Gallopín, 2003). Manjak jasne definicije može predstavljati zbunjenost u političkim i akademskim raspravama i uzrokovati mnoge druge probleme, ali isto tako ta „konstruktivna višeznačnost“ može predstavljati i prednosti ovog koncepta (Robinson, 2004:374). Kidd (1992:3) smatra kako nema, a niti treba postojati jedinstvena definicija održivosti koja je logičnija i produktivnija od nekih drugih definicija. Umjesto unaprijed određenih uvjeta i ciljeva, Robinson održivost vidi kao „nastajuće svojstvo konverzacije o tomu u kakvom svijetu želimo živjeti sada i u budućnosti“ (2004:382). Što je to što želimo promijeniti kako bi već danas živjeli bolje, a što ono što je potrebno zadržati i očuvati za buduće naraštaje, pitanja su kojima se bavi svaki pokušaj definiranja održivog razvoja. Iako postoje brojne koncepcije do danas je ostala najpopularnija ona Brundtland komisije koja je održivi razvoj definirala kao:

...razvoj koji zadovoljava potrebe današnjih generacija bez umanjivanja mogućnosti zadovoljenja potreba budućih generacija (WCED, 1987:43).

Na prvi pogled ova definicija djeluje kratko, jednostavno i jasno, a to je zasigurno uvelike i pridonijelo njenoj golemoj popularnosti. Međutim, svaki pokušaj njene operacionalizacije ukazuje na kompleksnost i nedorečenost. Realiziranje potreba glavna je premisa ove već

desetljećima privlačne koncepcije, ali i temeljni izvor njene složenosti. Kao što navodi Redclift (2006), potrebe nisu nešto ustaljeno već se mijenjaju pa će, kako to i sama definicija implicira, potrebe idućih generacija vjerojatno biti drugačije od onih sadašnjih. Razvoj je taj koji doprinosi drugačijem definiranju potreba svake generacije i njihovom definiranju u različitim kulturama (Redclift, 2006:67). Ono oko čega postoji konsenzus jest da nam je održivi razvoj nužan, iako, kao što drži Redclift, on može biti različito definiran u svakoj kulturi. Ako se u nekom društvu čisti zrak i otvoreni prostori smatraju nužnim preduvjetom održivog razvoja bit će iznimno teško pomiriti ovu definiciju potreba s onom nekog drugog društva koje teži većem materijalnom bogatstvu čak i pod cijenu zagađenja. Temeljno pitanje koje se nameće je: „tko i na temelju čega odlučuje koji je smjer održiviji?“ (Redclift, 2006:67-68).

Jasno odrediti koje su to potrebe današnjih generacija i kako na njih odgovoriti ostavljajući pri tom budućim naraštajima jednake mogućnosti zadovoljenja njihovih potreba, uistinu djeluje kao nedostižan imperativ. Umjesto konačnog odgovora na pitanje što je to što je potrebno održati često je mnogo lakše definirati ono što je ugroženo ili ono što je neodrživo. Kao što kaže Sutton, problem održivosti nastaje kad god se neki cijenjeni sistem, objekt, proces ili karakteristika nađu pod prijetnjom. Kad god se nešto što se cijeni suočava s rizikom daljnjeg održavanja radi se o problemu održivosti (Sutton, 2004:2). Koncept održivog razvoja nastao je iz globalnog konsenzusa kako razvoj baziran isključivo na ekonomskom rastu neizbježno dovodi do opasnosti konačnog iscrpljenja prirodnih dobara. Široko prihvaćanje ideje održivog razvoja rezultat je prepoznavanja ovisnosti ekonomske održivosti o onoj ekološkoj. Sutton (2004) smatra kako je i društvena dimenzija također implicitni sastavni element ideje održivosti jer se održavanjem željenih okolišnih uvjeta direktno pridonosi održavanju ljudskog društva. No iako koncept neminovno podrazumijeva i društvenu dimenziju održivosti, analiziranje, koncipiranje i integriranje društvene dimenzije kao zasebne dimenzije održivog razvoja tek je novija pojava. Sutton (2004) tumači kako je ono posljedica dugogodišnjeg pokušavanja postizanja ekoloških ciljeva bez razumijevanja njihove međusobne povezanosti s društvenim i ekonomskim ciljevima.

Postavljanjem ljudskih potreba (potreba siromašnih, potreba budućih generacija) u središte ideje održivog razvoja, Brundtland komisija svakako je otvorila vrata društvenim pitanjima razvoja i afirmirala razumijevanje međuovisnosti temeljnih aspekata ovog koncepta. Centralna poruka izvješća je da održivost mora djelovati kao integrirajući koncept, a to je, smatra Robinson, još uvijek jednako uvjerljiva tvrdnja kao i 1987. godine (2004:378). U razdoblju od

Brundtland izvješća do Rio summita održivi razvoj sve više je prihvaćan upravo kao integrirajući okvir koji zahtijeva sagledavanje kompleksnih odnosa između društva, okoliša i ekonomije. Iako je ideja održivosti nastajala kao odraz rastuće ekološke zabrinutosti, danas prevladava shvaćanje kako se ekološka pitanja ne mogu uspješno rješavati ukoliko ih se promatra neovisno od društvenih i ekonomskih pitanja. No unatoč konceptualnom napredovanju u tumačenju ideje održivog razvoja kroz protekla desetljeća, u praksi se ona, prema nekim autorima, još uvijek često svodi na ekološke ili ekonomske razvojne probleme umjesto njihovog integriranja (Drexhage i Murphy, 2010).

2.5 Definiranje društvene dimenzije održivog razvoja u društvenim znanostima

Iako je danas općeprihvaćeno stajalište kako održivi razvoj podrazumijeva ekološku, ekonomsku i društvenu dimenziju, ovoj posljednjoj dimenziji (ili stupu kako se u literaturi često naziva), posvetilo se malo akademske i političke pažnje (Boström, 2012; Koning, 2001; Partridge, 2005; Woodcraft, 2012). Održivi razvoj dugo vremena shvaćao se kao koncept koji se bavi problemima ekološke krize i ekonomskog rasta, dok su društvena obilježja ostajala zapostavljena.

Iako posljednjih godina raste interes za društvenu dimenziju održivog razvoja jasan teorijski koncept još uvijek nedostaje (Becker i dr., 1999; Koning, 2001; Littig i Grießler, 2005; Hedlund-de Witt, 2014). Razlog tomu mnogi autori tumače time što se održivost mora primijeniti na nešto kako bi njezino značenje postalo jasno (Sutton, 2000 prema Partridge, 2005), dok drugi smatraju kako različiti geografski i vremenski odnosi te situacijski konteksti zahtijevaju vlastite teorijske okvire (Böstrom, 2012; Lehtonen, 2004). Neki autori ipak pokušavaju definirati društvenu održivost ili održivi razvoj koji podrazumijeva društvenu dimenziju održivosti. Umjesto jedne sveobuhvatne definicije iz njihovih konceptualizacija najčešće je moguće izdvojiti temeljne dimenzije koje smatraju osnovnim komponentama društvene održivosti. Na temelju pregledane literature Murphy (2012) kao najčešće spominjane dimenzije društvene održivosti navodi: pravednost, svijest o održivosti, participaciju i društvenu koheziju, a Partridge (2005) kvalitetu života, pravednost, uključenost, pristup, fokusiranje na budućnost i participativne procese.

Autor	Dimenzije društvene održivosti	Definicija društvene održivosti/održivosti
E. Becker (1999:4)	društvena pravednost, rodna ravnopravnost, politička participacija	„Održivost se odnosi na održavanje društveno oblikovanih odnosa između društva i prirode tijekom dugog vremenskog perioda“.
J. Koning (2001:9)	pravednost, jednakost, kvaliteta života, egzistencija	Društvena održivost odnosi se na „društvo koje je pravedno, jednako, bez društvene isključenosti i s primjerenom kvalitetom života ili egzistencijom za sve“.
S. McKenzie (2004:12)	pristup, jednakost (međugeneracijska), politička participacija, svijest o održivosti, odgovornost za prenošenje budućim generacijama	Društvena održivost je „povećanje životnih uvjeta unutar zajednice i proces unutar zajednica koji može postići te uvjete“.
B. Littig i E. Grießler (2005:72)	osnovne potrebe, kvaliteta života, društvena pravednost (jednake mogućnosti), društvena povezanost	„Društvena održivost je kvaliteta društva. Označava povezanost prirode i društva, posredovanu radom, jednako kao i povezanost unutar društva“.
K. Magis i C.Shinn (2009:38)	dobrobit, pravičnost, demokratska vladavina, demokratsko civilno društvo	„Društvena održivost bavi se sposobnošću ljudskih bića u svakoj generaciji ne samo da prežive, već da napreduju...igra glavnu ulogu u kontinuiranom putovanju prema održivosti zato što u konačnici ljudska bića, individualno i kolektivno, određuju ekonomsku i ekološku dobrobit“.
A. Sen (2013:11-12)	mogućnosti, sloboda	Održivi razvoj kao „razvoj koji potiče mogućnosti sadašnje generacije bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija“. „Ljudska bića ne samo kao bića koja imaju potrebe, već primarno kao ljudi čije su slobode uistinu bitne“.

Tablica 2. Dimenzije društvene održivosti i pokušaji definiranja društvene održivosti

U Tablici 2. sabrani su neki od pokušaja definiranja društvene održivosti kao primjer složenosti koju uključuje tumačenje normativnih vrijednosti kojima se u literaturi obično predstavlja društvena održivost. Za razliku od ekoloških i ekonomskih dimenzija održivosti koje su relativno lako svedive na konkretna mjerila, društvena održivost, kao što pokazuju aspekti navedeni u Tablici 2., obuhvaća široki spektar ciljeva usmjerenih na poboljšanje dobrobiti društvenih zajednica. Koje će od navedenih, ili drugih ovdje izostavljenih aspekata, biti važne u nekom razvojnom procesu ovisit će o konkretnom kontekstu i međuo odnosu ekoloških i ekonomskih dimenzija koje kontinuirano oblikuju nove okolnosti, manjkavosti i razvojne potrebe.

Boström (2012), također sintetizirajući najčešća značenja koja društvena održivost ima u empirijskim istraživanjima i političkim raspravama o održivosti, navodi kako se društvena

održivost odnosi na poboljšanje uvjeta života današnjih i budućih generacija te na kvalitetu upravljanja razvojnim procesima. Profiliranje različitih okvira, a ne jedne hegemonijske teorije, Boström (2012) smatra konstruktivnim jer je održivi razvoj jako kompleksan.

Supstantivni aspekti: Koje ciljeve društvena održivost treba ostvariti	Proceduralni aspekti: Kako postići društveno održiv razvoj
<ul style="list-style-type: none"> • osnovne potrebe kao što su hrana, smještaj, prihodi i šire potrebe poput rekreacije i samoispunjenja • unutargeneracijska i međugeneracijska pravednost, uz rodnu, rasnu, klasnu i etničku • pravedna distribucija prihoda • pravedna distribucija okolišnih štetnosti i koristi • jednaka prava, uključujući ljudska prava, pravo na zemljište i pravo korištenja, pravo autohtonog naroda • pristup društvenoj infrastrukturi, mobilnosti, pristup lokalnim službama, sadržajima, zelenim površinama itd. • zaposlenje i ostala uz posao vezana pitanja, olakšice malim i srednjim lokalnim poduzećima • prilike za učenje i samorazvoj • kapacitet zajednice za razvoj civilnog društva i društvenog kapitala • sigurnost (npr. ekonomska, okolišna) • utjecaji na zdravlje radnika, potrošača i zajednica • društvena kohezija, uključenost i interakcija • kulturna različitost i tradicije • osjećaj povezanosti sa zajednicom, pripadnost i identitet • društvena prepoznatljivost • atraktivna stambena izgradnja i javna oblast • kvaliteta života, sreća i blagostanje 	<ul style="list-style-type: none"> • pristup informacijama o rizicima i održivim projektima • pristup participaciji i donošenju odluka u različitim fazama nekog procesa i tijekom vremena • proaktivna komunikacija s dionicima i konzultacije tijekom cijelog procesa • osnaživanje za sudjelovanje u procesu (npr. osviještenost, edukacija, umrežavanje, novčane nagrade) • participiranje u formuliranju problema, uključujući definiranje kriterija, djelokruga i subjekata • društveno nadgledanje politika, planiranja i standardizacije procesa • odgovorna vladavina i upravljanje politikama, planiranjem i procesom standardizacije

Tablica 3. Primjeri supstantivnih (što) i proceduralnih (kako) aspekata društvene održivosti. Izvor: Böstrom (2012:6)

Kao što je vidljivo iz Tablice 3. Boström (2012) razlikuje supstantivne aspekte društvene održivosti koji definiraju koje ciljeve je potrebno ostvariti i proceduralne aspekte koji se odnose na to kako postići postavljene ciljeve. Supstantivni aspekti odgovaraju na pitanje „što“ je potrebno postići održivim razvojem, a proceduralni na pitanje „kako“, na koji način i kojim sredstvima je moguće postići društvene ciljeve. Dok se „što“ aspekti bave ciljevima društvene održivosti i njihovim odnosom s ekološkom i ekonomskom dimenzijom, „kako“ aspekti mogu

se promatrati kao društveni elementi koji podupiru općeniti održivi razvoj tj. sve njegove dimenzije (Böstrom, 2012).

Odnos i povezanost društvene, ekonomske i ekološke dimenzije održivog razvoja često ostaje nejasan u teorijskim raspravama. Najčešće im se pridaju različiti prioriteti te se one smještaju jedna pored druge bez integriranja u jednu cjelinu (Littig i Grießler, 2005). Upravo zato neki autori propituju valjanost takve podjele održivosti na različite dimenzije i pokušavaju izbjeći „dodaj i promiješaj“ strategiju sukladno kojoj bi društvena održivost postala samo najnoviji dodatak razvojnog recepta (Nederveen Pieterse, 2010:72). Umjesto dodavanja ovi autori nastoje potpuno preispitati značenje održivosti i održivog razvoja. Tako Partridge (2005:5) navodi kako je odvajanje društvene i ekonomske sfere korisno za fokusiranje na ne-ekonomske vrijednosti, ali ističe kako je pravi potencijal koncepta održivosti njen „integrirajući okvir - sredstvo koje uzima u obzir odnose između različitih dimenzija za razliku od procjenjivanja održivosti pojedinačnog elementa“. Becker i suradnici (1994:4-6) smatraju kako se održivost odnosi na „održavanje društveno oblikovanih odnosa između društva i prirode tijekom dugog vremenskog perioda“ te se stoga ni društvena ni ekološka održivost ne može promatrati izolirano već se održivost mora konceptualizirati u „strogo odnosnim pojmovima“. Psarikidou i Szerszynski (2012) također kritiziraju promatranje društvene održivosti kao odvojene dimenzije pridodane postojećem ekološkom i ekonomskom stupu. Umjesto takve podjele predlažu društveno-materijalni (engl. *sociomaterial*) zaokret u kojemu društveno nije nešto što se treba razmijeniti ili trampiti za ekonomiju ili prirodu, već su ekonomija i priroda uvijek upetljani tj. sastavni su dio društvene dimenzije. Održivi razvoj ne može značiti dodavanje odvojenog sklopa društvenih pitanja, već širenje našeg razmišljanja o ekonomiji i prirodi u cilju shvaćanja njihove neodvojivosti od društvenog, tumače Psarikidou i Szerszynski (2012:33).

Dakle, sukladno spomenutim autorima održivim razvojem mogu se smatrati samo oni procesi koji uzimaju u obzir sve tri komponente održivosti, dok razdvajanje ekološke, ekonomske i društvene dimenzije može imati jedino analitičku funkciju. Kao što je vidljivo iz Tablica 2. i 3. svrha mapiranja različitih aspekata društvene održivosti je analiziranje slojevitosti društvenih ciljeva umjesto njihova reduciranja na prihode i zaposlenja, kako je to često slučaj u javnim politikama. Utoliko je profiliranje različitih okvira, a ne jedne

hegemonijske teorije konstruktivno jer je održivi razvoj, kako navodi Böstrom (2012), jako kompleksan.

2.6 Društvena dimenzija održivog ribarstva

Ribolov podrazumijeva široki spektar aktivnosti kojima se iskorištavaju riblji resursi. Uključuje velika i specijalizirana ribarska plovila i opremu kojom se na dnevnoj razini ostvaruju tone ulova, jednako kao i mala plovila kojima pojedinačni ribari love nekoliko komada ili kilograma ribe za prodaju ili vlastitu konzumaciju. Ribari se razlikuju plovilima, opremom, ekonomskim karakteristikama njihove djelatnosti, ekološkim utjecajem, ali i brojnim drugim društvenim značenjima koja proizlaze iz bavljenja različitim vrstama i razmjerima ribolova.

Dugu povijest iskorištavanja ribljih resursa uvijek su pratili određeni normativni okviri, kako oni formalni od strane nadležnih institucija tako i oni neformalni koji su određivali tko, kada i gdje smije loviti ribu. Može se kazati kako je kroz povijest iskorištavanje prirodnih dobara često bilo praćeno potrebom očuvanja njihove stabilnosti (McCay i Acheson, 1987; Ostrom, 1990). Nužnost snažnije institucionalne zaštite ribljih resursa diljem svijeta rasla je u drugoj polovici prošlog stoljeća kao posljedica industrijalizacije ribarstva i do tada nezamislivog obima iskorištavanja ribljih zaliha (McGoodwin, 1990). Nekoliko desetljeća intenzivnog izlovljavanja ugrozilo je opstanak mnogih gospodarski važnih ribljih stokova pa je briga za očuvanje i daljnju stabilnost resursa postajala sve važnija (FAO, 2012). Teorijski i zakonodavni naponi usmjeravali su se na kreiranje mjera i politika koje su trebale osigurati dugoročnu stabilnost resursa. Unatoč raznolikosti ribarstva i širokom spektru značenja koje ono producira, politike upravljanja potvrdu su pronalazile u istoj „hegemonijskoj teoriji“, primjenjivoj bilo gdje i u bilo kojoj situaciji (Boström, 2012). Ekološka zaštita resursa i njihovo racionalno iskorištavanje postalo je sinonim za održivo upravljanje ribarstvom. Diljem svijeta nacionalni zakonodavni okviri upravljanja ribarstvom slijedili su ista teorijska promišljanja o tomu što je ribarstvo, koji su ciljevi njegova razvoja i kojim sredstvima se trebaju ostvarivati (Hersoug i dr., 2004; Kurien, 2001; St Martin, 2006, 2007).

Postignuti rezultati razvojnih smjerova pojedinih zemalja često su smatrani pozitivnim primjerom koji je potrebno slijediti bez obzira na povijesne karakteristike i potrebe određene

zemlje ili ribolovnog područja. No nerijetko je primjena takvih univerzalnih rješenja dovela do negativnih ekoloških ili društvenih posljedica koje su zahtijevale nova teorijska promišljanja i odgovore na sve složenija pitanja značenja i ciljeva razvoja ribarstva. Pomiriti različite interese korisnika ribljih resursa i istovremeno zaustaviti njihovo stalno opadanje, zahtjev je kojemu su pokušali odgovoriti brojni ekolozi, biolozi, ekonomisti, a posljednjih desetljeća te naročito prelaskom u novi milenij, sve više i pripadnici društvenih znanosti. Širenjem znanstvenog interesa za ribarstvenu problematiku nakon višedesetljetnog izjednačavanja razvoja ribarstva s povećanjem profita ribolovne industrije, ribarstvu se počelo prilaziti s mnogo širih teorijskih polazišta i pogleda na svijet. Noviji pristupi u ribarstvu vide mnoga važna značenja i vrijednosti koja ono može imati za pojedinačne ribare, ribarske obitelji i lokalne zajednice. Za razliku od tradicionalnih pristupa koji su ribarstvo promatrali isključivo kroz prizmu ekonomskih koristi, noviji pristupi pri definiranju ciljeva održivog ribarstva vode se značenjima ribolova u svakodnevnom životu, egzistenciji, životnim očekivanjima, dobrobiti ribara i ribarskih zajednica (Johnson i dr., 2018). Drže kako ribari nisu homogena skupina već se razlikuju ribolovnim praksama, motivima, vrijednostima, interesima i ciljevima. O ovim razlikama ovisi kako oni i ostali stanovnici obalnih zajednica shvaćaju „što je i zašto potrebno održati“ (Folke i dr., 2002:21). Primjerice, jedna ribarska zajednica može vrijednijom smatrati široku participaciju i pravednu raspodjelu resursa, dok druga može više vrednovati užu participaciju, ali veću materijalnu sigurnost. U konačnici, uspjeh upravljačkih politika ovisit će o usklađenosti upravljačkih mjera s vrijednostima i očekivanjima zajednica na koje se i odnose (Bavinck i dr., 2005; Jentoft i Chuenpagdee, 2015; McGoodwin, 2001).

Nakon nekoliko desetljeća primjene univerzalnih upravljačkih rješenja diljem svijeta, suvremene spoznaje jasno pokazuju kako se društvena važnost ribarstva ne može prikazati jedino materijalnim pokazateljima broja zaposlenih ribara, prihodima i udjelom sektora ribarstva u bruto domaćem proizvodu neke države (Urquhart i dr., 2014; Johnson i dr., 2018; Pascual-Fernández i dr., 2020). Društveno značenje ribarstva uključuje i manje vidljive vrijednosti koje se u znanstvenom diskursu sve više nastoje obuhvatiti temama održive egzistencije, društvene dobrobiti, društvene kohezije, identiteta, jednakosti, ovisnosti o ribarstvu itd. (Urquhart i dr. 2014; Pascual-Fernández i dr., 2020). Adresiranjem neopipljivih aspekata ribarstva otkrivaju se vrijednosti koje pojedinačnom ribaru, ribarskoj obitelji ili lokalnoj zajednici donosi bavljenje ribolovom. Prepoznavanje različitih značenja i vrijednosti

bavljenja ribarstvom na određenom području smatra se temeljnim preduvjetom definiranja i integriranja društvenih ciljeva u politike upravljanja koje za cilj imaju održivo ribarstvo.

2.7 Zaključak

Kao i u širem razvojnem diskursu i u ribarstvu je održivi razvoj već desetljećima vodeća kralatica svake rasprave i pokušaja definiranja razvojnih smjerova. Iako se „znanost o ribarstvu razvila kao znanost o održivosti“, ovim poglavljem nastojalo se pokazati kako se značenje održivosti znatno mijenjalo kroz povijest (Charles, 2001:185). Od isključive fokusiranosti na biološku stabilnost resursa značenje održivosti širilo se obuhvaćajući najprije dugoročnu ekonomsku produktivnost ribarstva, a posljednjih desetljeća i mnogo šire aspekte društvene dobrobiti.

Kako bi se razumjelo suvremeno značenje održivog razvoja ribarstva, potrebno je analizirati povijesni kontekst razvoja ove djelatnosti. Promjene u ribarstvu, naročito u periodu nakon Drugog svjetskog rata, ogledan su primjer razvojnog imperativa modernosti. Razvoj je tada značio namjernu društvenu promjenu prema boljem i superiornijem društvu (Esteve, 2010; Hettne, 2009; Giddens, 1990). Podrazumijevao je raskid s tradicionalnim društvom i iskustvima prijašnjih generacija i ubrzan napredak utemeljen na snažnom tehnološkom razvoju, rastu produktivnosti i instrumentalnom odnosu prema prirodnim dobrima (Sachs i dr., 2010; Kumar, 2005). Uzme li se u obzir ovaj širi razvojni diskurs jednostavno je sagledati i razumjeti značenje većih, bržih i produktivnijih ribarskih plovila i opreme kojima je trebalo osigurati efikasnije iskorištavanje morskih resursa, rast prihoda i ekonomske važnosti obalnih područja. Razvojna iskustva zapadnih industrijaliziranih zemalja pri tom su smatrana primjerom uspješnog ribarstva koji trebaju slijediti i druge zemlje (Hersoug i dr., 2004). No kopiranje zapadnih razvojnih politika i programa često je dovodilo do neuspjeha razvojnih programa (Bailey i Jentoft, 1990). Upravo su brojne neželjene posljedice primjene univerzalnih politika u zadnjim desetljećima 20. stoljeća u ribarstvu, jednako kao i u drugim društvenim područjima, potakle sve snažnije kritike i nametnule potrebu preispitivanja postavljenih ciljeva i iskušanih smjerova njihova ostvarivanja. U proučavanju ribarstva alternativna razmišljanja naročito su jačala devedesetih godina, a prelaskom u novo stoljeće uspjela su nametnuti propitkivanje

desetljećima proklamiranih značenja i ciljeva razvoja ribarstva. Alternativna promišljanja, bilo u ribarstvu ili drugim područjima, kao temeljno načelo promovirala su definiranje ciljeva i rješenja na lokalnoj razini umjesto nametanja vanjskih imperativa i mjerila uspješnosti. Unutar alternativnog razvojnog diskursa posebnu popularnost zadobila je ideja održivog razvoja, nastala kao reakcija na destruktivne posljedice industrijskog načina proizvodnje i neograničenog iskorištavanja prirodnih dobara. Održivost, a ne samo ekonomski rast, postala je „nova razvojna formula“, sve do danas neizmjereno popularna unatoč manjkavostima i osporavanjima (Sachs, 2010b).

Društvena dimenzija često se shvaća kao najnoviji dodatak razvojne formule koji može doprinijeti boljoj zaštiti resursa i ekonomskoj uspješnosti ribarstva. Bilo da društvenu dimenziju održivosti shvaćamo kao najnoviji dodatak razvojne formule ili kao temeljni razlog neuspješnosti dosadašnjih formula, valja kazati kako je njeno pozicioniranje u razvojnom diskursu uzrokovalo pozitivne promjene. Prvenstveno se to odnosi na proces redefiniranja razvojnih potreba i udaljavanje od desetljećima proklamiranih ekonomskih ciljeva prema prepoznavanju mnogo širih društvenih značenja i prioriteta. Od prvotnog proučavanja i zastupanja okolišnih i ekonomskih odnosa, koncept održivog razvoja razvio se u integrirajući okvir sagledavanja kompleksnih društvenih, okolišnih i ekonomskih razvojnih aspekata. Multidisciplinarno proučavanja ribarstva kroz protekla tri desetljeća jasno pokazuje kako glavna vrijednost koncepta održivog razvoja proizlazi iz mogućnosti sagledavanja analitički odvojenih, a u stvarnosti međusobno ovisnih aspekata društvenog i prirodnog svijeta (Charles, 2001; McGoodwin, 2001).

U središtu ovog doktorskog rada je problematika društvene dimenzije održivog ribarstva. Profiliranje brojnih društvenih pitanja kroz protekla desetljeća (siromaštvo, prehrambena sigurnost, održiva egzistencija, otpornost ribolovnih kućanstava i zajednica, društvena pravednost, dobrobit), nametnulo je potrebu propitkivanja i redefiniranja dominantnih ciljeva održivog razvoja ribarstva. Za razliku od ekološke i ekonomske dimenzije, društvenu dimenziju ili društvenu vrijednost ribarstva, nije moguće jednostavno i univerzalno definirati. Ona proizlazi iz lokalnog konteksta, povijesnih značenja ribolovnih aktivnosti, ekonomsko-političke dinamike, mijenjajućih materijalnih i nematerijalnih potreba ribarskih zajednica. Sukladno dosadašnjim znanstvenim spoznajama društvena važnost ribolova mnogo je šira od vrijednosti uhvaćene ili prerađene ribe jer uključuje povijest zajednice, tradiciju, identitet, kulturnu baštinu

i društveno tkivo zajednice (Brookfield i dr., 2005; Gallizioli, 2014; Martindale, 2014; McGoodwin, 1990, 2001). Zbog toga mnogi znanstvenici smatraju kako je razumijevanje i uvažavanje nematerijalnih vrijednosti ribolova u razvojnim politikama preduvjet stvaranja održivih ribolovnih zajednica, a onda i održivog ribarstva. Jer, kako tvrde McCay i Jentoft (1998), jedino otporne i snažne zajednice mogu pridonijeti održivom korištenju ribljih resursa. Slijedom navedenoga, potrebno je propitkivati koje sve društvene vrijednosti proizlaze iz bavljenja ribolovom na nekom području, na koji način one pridonose otpornosti i održivosti obalnih zajednica te u konačnici nastojati razumjeti međupovezanost društvene i ekološke otpornosti (Armitage i dr., 2012).

3. Povijesni pregled znanstvenog i javno-političkog bavljenja ribarstvom

3.1 Uvod

Ribolov, aktivnost kojom su se ljudi bavili od najranije povijesti kako bi priskrbili hranu koju im je priroda nudila, kroz proteklo je stoljeće sve više postajalo profesionalna djelatnost motivirana financijskom korišću. Umjesto lako dostupnog prirodnog dobra obalnih zajednica riba je postajala sve važniji tržišni proizvod i sredstvo gospodarskog rasta mnogih država. Kako bi se shvatile posljedice promjene karaktera ribolovne aktivnosti najprije se u potpoglavlju 3.2 tumači poimanje ribe kao zajedničkog dobra. Suvremeni interdisciplinarni interes za ribarstvo svoje uporište često pronalazi upravo u teorijskom i empirijskom nasljeđu proučavanja zajedničkih dobara. Izučavanjem različitih primjera zajedničkog korištenja prirodnih dobara kroz povijest, mnogi autori nastojali su otkriti zakonitosti njihova uspješnog dugoročnog korištenja. Njihove spoznaje i danas su jednako relevantne u proučavanju i prepoznavanju (ne)održivih obrazaca upravljanja zajedničkim prirodnim dobrima.

Profesionalizaciju ribarstva desetljećima je pratilo uvjerenje kako su riblji resursi obnovljivi pa time i neiscrpljivi (Berkes i dr., 2001). Intenzivno izlovljavanje, posebice u desetljećima poslije Drugog svjetskog rata, ugrozilo je opstanak mnogih ribljih vrsta i ribolovnih područja diljem svijeta, a time i budućnost ribarske industrije. Brojčani pokazatelji brzo su počeli otkrivati pravo stanje i razmjere devastacije. Dugoročna zaštita resursa postajala je predmet znanstvenih promišljanja i traženja prikladnih rješenja. U potpoglavlju „Od zaštite ribljih resursa do zaštite zajednice“ daje se pregled osnovnih paradigmi i na njima temeljenih ciljeva upravljanja ribarstvom kroz prošlost: konzervacija resursa, njihovo racionalno korištenje i dobrobit zajednice. Potom se u potpoglavlju 3.4 iznose osnovne teorijske pretpostavke svake paradigme, navode konkretne mjere upravljanja koje su iz njih proizlazile i analiziraju njihove manjkavosti. Iako upravljačka rješenja mogu biti teorijski dobro utemeljena, u praksi se često pokazalo kako usredotočenost politika na samo jednu dimenziju održivosti, uz istodobno zanemarivanje drugih vrijednosti i značenja ribolova, može dovesti do ekoloških i društvenih poremećaja. Upravo na nedostacima dominantnih teorija nastao je cijeli niz novih pristupa od kojih se očekivalo otklanjanje slabosti dominantnih smjerova i mjera upravljanja ribarstvom. Pregledom glavnih alternativnih pristupa bavi se potpoglavlje 3.5.

Sagledavanje dosadašnjih paradigmi preduvjet je razumijevanja postojeće problematike upravljanja ribarstvom. Analiziranjem aktualnih modela upravljanja s jedne strane, te potreba i očekivanja ribara i ribolovnih zajednica s druge strane, moguće je evaluirati doprinosi li konkretna politika upravljanja cjelovitom održivom razvoju ribarstva i lokalnih zajednica.

3.2 Riba kao zajedničko dobro

U svom opstanku čovječanstvo je oduvijek ovisilo o prirodnom sustavu i dobrima koje je priroda nudila. Prirodna dobra kao što su vode, šume i pašnjaci nazivaju se zajedničkim dobrima zbog njihove dostupnosti i korištenja od strane velikog broja korisnika. Prirodna dobra često se nazivaju prirodnim resursima jer je *re-source*, kako naglašava Shiva (2010), nešto što se neprekidno obnavlja unatoč stalnom korištenju. Uz prirodne resurse zajedničkim dobrima smatraju se i od strane čovjeka izgrađeni resursi kao što su primjerice sustavi navodnjavanja ili prometna infrastruktura (Anderies i Janssen 2013; Ostrom 1990). Od zajedničkih dobara po svojoj naravi razlikuju se još i javna dobra, privatna dobra i „klupska“ dobra (eng. *tool goods* ili *club goods*) (Ostrom i dr., 1994). Ova dobra međusobno se razlikuju po tomu koliko je teško isključiti potencijalne korisnike ili ograničiti uporabu resursa korisnicima, te po tomu koliko korištenje resursa od strane pojedinca smanjuje dostupnost drugim korisnicima (Ostrom, 1990; Ostrom i dr., 1994). Obje ove značajke – teškoća ograničenja broja korisnika i smanjivanje dostupnosti resursa drugim korisnicima, karakteristika su zajedničkih dobara za razliku od privatnih i klupskih dobara kod kojih je lako isključiti druge korisnike i time kontrolirati iskorištavanje dobara (Ostrom, 1990; Ostrom i dr., 1994). Jednako kao i kod zajedničkih dobara i kod javnih dobara teško je isključiti moguće korisnike, ali se za razliku od zajedničkih dobara korištenjem ovih dobara ne smanjuje njihova dostupnost drugim korisnicima (primjerice, zajednički javni prostori).

Najjednostavniji primjer zajedničkog dobra je riba koju ulovi neki ribar, a koja onda više nije dostupna drugom ribaru. Upravo zbog toga što se korištenjem zajedničkih prirodnih dobara smanjuje njihova dostupnost drugim korisnicima, a naročito budućim generacijama, ova vrsta dobara ili resursa u središtu je različitih teoretiziranja već dugo godina. Mnogi teoretičari nastojali su razumjeti karakter i ponašanje ribara, ili bilo kojeg drugog korisnika zajedničkih

dobara, i njegove odluke o tome hoće li izloviti svu dostupnu ribu vodeći se jedino vlastitom korišću ili će pri donošenju odluka uzimati u obzir i korist drugih ribara. Drugi su autori temeljnim pitanjima u proučavanju zajedničkih dobara smatrali karakteristike ovih dobara pa su analizirali elemente koji su bitni u postizanju održivog iskorištavanja. Treći su pak najvažnijim pitanjem u postizanju održivosti smatrali konkretne sisteme upravljanja resursima. Svi ovi autori analizirali su brojne primjere korištenja zajedničkih dobara i njihovu uspješnost ili neuspješnost tumačili specifičnim karakteristikama korisnika resursa, obilježjima zajedničkog dobra ili karakteristikama sistema upravljanja zajedničkim dobrima (Agrawell, 2002; McCay i Acheson, 1987; Dolšak i Ostrom, 2003; Ostrom i dr., 2002).

3.3 Od zaštite ribljih resursa do zaštite zajednice

Velikim tehnološkim razvojem ribarstva tijekom proteklog stoljeća osnovni motiv bavljenja ribolovom – lov ribe za vlastitu potrošnju ili lokalno tržište, postajao je sve složeniji. Ogromno iskorištavanje resursa u mnogim je ribolovnim područjima uzrokovalo strelovito opadanje raspoloživih ribljih zaliha. Jačanje spoznaje kako riblji resursi iako obnovljivi nisu neograničeni, otvorilo je problematiku daljnje opstojnosti ribarstva na koju su različiti znanstvenici pokušavali odgovoriti sukladno vlastitim teorijskim polazištima. Teorijski pristupi međusobno su se razlikovali po definiranju osnovne svrhe i ciljeva ribarstva, a onda i različitim pristupima upravljanju ribarstva. Tvrdili su kako je propagiranje upravo onih ciljeva ribarstva koje oni smatraju bitnima ključ dugoročno održivog iskorištavanja ribljih resursa. Sukladno trima prevladavajućim paradigmama održivo ribarstvo može se postići postavi li se kao temeljni cilj razvoja ribarstva: 1) zaštita resursa, 2) racionalno korištenje resursa i 3) opća dobrobit zajednice. Ova tri glavna teorijska viđenja ribarstva oblikovala su konkretne politike i mjere upravljanja ribarstvom.

Desetljećima dominantno poimanje održivog razvoja ribarstva podrazumijeva oprezno korištenje ribljih resursa i povećanje ekonomske isplativosti ribarstva. Uz ova dva glavna cilja razvoja ribarstva vežu se i dvije prevladavajuće paradigme u ribarstvu, konzervacijska i racionalizacijska paradigma (Charles, 2001). Treća, mnogo manje zastupljena paradigma

zajednice odraz je jačanja svijesti o važnosti društvenih aspekata održivosti u postizanju održivog ribarstva.

Ciljevi	Paradigme
Konzervacija/održavanje resursa	Konzervacija
Ekonomski učinak/produktivnost	Racionalizacija
Dobrobit zajednice/pravednost	Društvo/zajednica

Tablica 4. Ciljevi politika i paradigme u ribarstvu. Izvor: A. T. Charles (1992:384)

Kao što je prikazano u Tablici 4. svaka paradigma naglasak stavlja na jedan od tri temeljna cilja upravljanja ribarstvom: konzervaciju resursa, produktivnost ribolovnog sektora i dobrobit obalnih zajednica. Sukladno konzervacijskoj paradigmi primarna zadaća upravljanja ribarstvom je briga o resursima. Charles (1992) tumači kako se unutar ove paradigme na ribare uglavnom gleda kao na sastavne dijelove grabežljive flote u kojoj ribari djeluju isključivo u vlastitom interesu. Kako bi se zaštitili resursi centraliziranim birokratskim upravljanjem potrebno je direktno kontrolirati ribarsku flotu ograničavajući trajanje ribolova, ribolovna područja, ukupni ribolovni napor ili ulovne količine (Charles, 1992; Imperial i Yandle, 1998). Racionalizacijska, tržišno vođena paradigma u fokusu ima ekonomsku učinkovitost i povećanje bogatstva u ribarstvu. Sukladno ovom pristupu ribarstvo koje ne uspijeva postići ekonomsku produktivnost i maksimizirati isplativost potrebno je: 1. racionalizirati reducirajući broj ribara na optimalnu razinu i 2. uvesti privatna prava nad resursima (Charles, 1992). Tradicionalno su ovu paradigmu podupirali zastupnici industrijskog ribolova, ali Charles 1992. godine navodi kako sve više potpore dobiva i od biologa i menadžera u ribarstvu koji su tradicionalno zastupali konzervacijsku perspektivu. Po njemu, razlog je percepcija kako racionalizacija i smanjenje broja ribara služi jačanju ekonomske učinkovitosti, ali jednako tako i konzervacijskim ciljevima. U fokusu paradigme zajednice je dobrobit zajednice, distribucijska pravednost i druge društvene i kulturne vrijednosti koje proizlaze iz bavljenja ribolovom. U ovom viđenju ribarstva naglasak je na ribarima kao članovima obalnih zajednica umjesto elementima ribarske

flote kao u konzervacijskoj paradigmi ili individualnim ribolovnim poduzećima u racionalizacijskoj paradigmi (Charles, 1992). Modeli upravljanja ribarstvom koji se baziraju na ovoj paradigmi zagovaraju samoregulaciju ili ko-menadžmentske modele upravljanja. Ova paradigma zastupljena je među antropolozima i sociolozima, ribarskim sindikatima, zadrugama i onima koji žive ili su povezani s ribarskim zajednicama, a često je prisutan i element zagovaranja zaštite malih ribara od ekonomskih procesa na koje ne mogu utjecati (Charles, 1992; Imperial i Yandle, 1998). Govori li se o konkretnom vremenskom redoslijedu javljanja ovih paradigmi može se kazati kako je paradigma zajednice prevladavala većim dijelom povijesti korištenja ribljih resursa diljem svijeta. U tom vremenu riblji resursi smatrani su zajedničkim dobrima kojima su često zajednički upravljali korisnici resursa (Ostrom, 1990; Gray, 2005). Razvojno doba koje je obilježilo 19. i 20. stoljeće, a naročito drugu polovicu 20. stoljeća, na dnevni red stavilo je konzervacijsku i racionalizacijsku paradigmu kao reakciju na enormni porast iskorištavanja resursa u svrhu gospodarskog razvoja.

Za razliku od zajedničkog upravljanja resursima kroz prijašnja stoljeća, u 20. stoljeću odgovornost za upravljanje ribljim resursima preuzimale su vlade nacionalnih država (Sachs, 2010a; Gray, 2005). Nacionalne vlade time su na sebe prebacivale zadatak posredovanja između čovjeka i prirode sakupljanjem dokaza o stanju prirodnih resursa, donošenjem pravila i zakona te osiguranjem njihova provođenja (Sachs, 2010b:32). Središnja zamisao konzervacijske paradigme u ribarstvu je, kao što i sam naziv govori, „konzervacija“ ili očuvanje stabilne razine resursa kako bi se regulacijom ponašanja u sadašnjosti utjecalo na dostupnost i obilje resursa u budućnosti. Modeli upravljanja ribarstvom proizašli iz konzervacijske paradigme uglavnom su prevladavali u razdoblju između tridesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća (Charles, 2001; Gray, 2005). Nakon toga, jačanjem neoliberalnih strujanja i ekonomskih principa sedamdesetih i osamdesetih godina, ekološkoj održivosti pridodana je i ekonomska održivost pa je racionalizacijska paradigma znatno potisnula dominaciju dotadašnje konzervacijske paradigme (Charles, 2001; Gray, 2005). Za razliku od prijašnjeg monopola biologije kao jedine znanosti o ribarstvu i donošenja upravljačkih politika isključivo na temelju prebrojavanja i procjenjivanja pojedinačnih ribljih stokova, zagovaranjem i prodiranjem ekonomskih koncepata i principa u upravljanje ribarstvom počela su se otvarati vrata multidisciplinarnosti (Berkes i dr., 2001; Imperial i Yandle, 1998). Ekonomisti su smatrali kako je primarni uzrok neodrživog iskorištavanja ribljih resursa njihovo neracionalno iskorištavanje uslijed pretjeranih materijalnih ulaganja u

ribarstvo. Kao rješenje su nudili racionalno, na ekonomskim principima utemeljeno ribarstvo koje će doprinositi ne samo ekonomski već i ekološki održivom ribarstvu (Scott, 1955; Gordon, 1954).

Nedovoljan uspjeh, a često i negativne posljedice i poremećaji uzrokovani upravljačkim rješenjima proizašlima iz konzervacijske i racionalizacijske paradigme, krajem stoljeća dovela su do ponovnog interesa za paradigmu zajednice. Temeljna okosnica ove paradigme - zajednica, okupila je različite pristupe koji su razloge neodrživog ribarstva vidjeli u zanemarivanju društvenih aspekata i uloge koju društvena dimenzija održivosti ima u postizanju cjelovitog, održivog razvoja ribarstva. Upravljačka rješenja koja svoje principe baziraju na ovoj paradigmi naglasak stavljaju na ulogu korisnika resursa, lokalnih zajednica, tradicionalnog ekološkog znanja i važnost kolektivnog djelovanja u postizanju održivog ribarstva. Zagovornici ove paradigme smatraju kako predmet upravljačkih politika više ne smije biti resurs, tj. riba kao u prethodnim politikama, već ljudi jer su „ribari subjekt regulatornih mjera i oni koji moraju živjeti s njihovim posljedicama“ (Jentoft i McCay, 1995:227). Slijedom toga ni znanstvene spoznaje biologije, ekologije i ekonomije nisu dovoljni temelji za kreiranje upravljačkih politika jer je „ponašanje ribara uvjetovano ekonomijom i vanjskim društvenim pitanjima jednako kao i osobnim iskustvom, okolnostima, tradicijom, percepcijama, vjеровanjima i preferencijama pojedinačnog ribara“ (Daw i Gray, 2005:194). Mnogi autori naglašavali su kako ribari nisu homogena kategorija. Smatrali su kako prepoznavanjem različitih perspektiva, ciljeva, praksi i interesa te poticanjem novih i alternativnih upravljačkih rješenja, znanstvenici drugih društvenih znanosti, a ne samo ekonomisti, mogu doprinijeti razvoju politika koje će integrirati i balansirati ekonomske, društvene i biološke ciljeve u ribarstvu (Daw i Gray, 2005; Jentoft i McCay, 1995; Clay i McGoodwin, 1995).

Ove tri glavne paradigme ili smjera promišljanja ribarstva, razlikuju se prvenstveno po ciljevima koje postavljaju pred politike upravljanja ribarstvom. Konzervacijska paradigma kao glavni cilj postavlja biološku stabilnost ribljih resursa, racionalizacijska njihovu ekonomsku isplativost i povećanje zarade ribolovne industrije, a društvena paradigma distribucijsku pravednost, dobrobit zajednice, kvalitetu života i druge društvene ciljeve (Charles, 1992; Hilborn, 2007; McCay, 1995). Unatoč važnosti svih navedenih ciljeva svaka od ovih paradigmi zauzima se za jednu dimenziju održivog razvoja – ekološku, ekonomsku ili društvenu pa se njihova jednodimenzionalnost smatra temeljnim problemom i uzrokom neodrživog upravljanja

ribarstvom. Održivi razvoj je „tronožni stolac“ pa se opasnosti javljaju kad jedan od oslonaca oslabi ili ostane zanemaren u upravljačkom procesu (Symes i Phillipson, 2009). Sukladno tomu, dugoročnu održivost ribarstva moguće je osigurati jedino istovremenim postizanjem održivosti prirodnih dobara, ribolovne industrije, ribarskih zajednica i cjelokupnog ribolovnog sustava (Charles, 1992:393).

3.4 Teorijska uporišta glavnih paradigmi u ribarstvu

Proučavanje suvremenih ribarstvenih problema zahtijeva dublje razumijevanje temeljnih teorijskih uporišta iz kojih su proizlazile prevladavajuće politike upravljanja ribarstvom kroz protekla desetljeća. Vodeći dio konzultirane literature potrebne za izradu ovog rada bavi se trima spomenutim paradigmama upravljanja ribarstvom (konzervacijska, racionalizacijska i paradigma zajednice), koje se mogu nazvati i tradicionalnim paradigmama upravljanja ribarstvom, i modelima upravljanja ribarstvom proizašlima iz ovih paradigmi. Razumijevanje temeljnih paradigmi preduvjet je razumijevanja povijesne perspektive ribarstva i obuhvatne literature o suvremenim ili alternativnim pristupima upravljanja ribarstvom kao što su komendadžment, prilagodljivo upravljanje, ekosistem upravljanje, odgovorno upravljanje, interaktivno upravljanje itd., koji nastoje prevladati manjkavosti tradicionalnih paradigmi.

3.4.1 Konzervacijska paradigma

Najčešće spominjani zastupnik konzervacijske paradigme, bilo da se radi o njegovim istomišljenicima ili kritičarima, svakako je ekolog Garrett Hardin. U članku „Tragedija zajedničkih dobara“ (engl. *The Tragedy of the Commons*) Hardin (1968) tvrdi kako su zajednička dobra poput mora, rijeka, zraka, parkova itd., subjekt degradacije zbog njihove široke dostupnosti, a time i nekontroliranog korištenja. Kako bi pojasnio svoju tezu Hardin (1968) predlaže čitatelju da zamisli pašnjak „otvoren za sve“ i pojedinačne uzgajivače životinja koji imaju korist od prodaje životinja i negativne posljedice od pretjerane ispaše zajedničkog pašnjaka. Hardin smatra da u situacijama kada ukupan utjecaj svih životinja nadiđe produktivni kapacitet pašnjaka pojedinačni uzgajivač i dalje ima razloga povećavati broj vlastitog stada jer

mu svaka dodatna životinja povećava prihode, dok posljedice pretjeranog iskorištavanja pašnjaka dijeli sa svim ostalim uzgajivačima. Takvo slobodno ponašanje pojedinačnih korisnika spram zajedničkog dobra koje je otvoreno svima, po Hardinu, neizbježno dovodi do „tragedije zajedničkog dobra“. Temeljni razlog tragičnih posljedica Hardin vidi u kalkulirajućem karakteru korisnika resursa koje zanima jedino osobne korist za razliku od dugoročne koristi koju prirodno dobro donosi i svim ostalim korisnicima. Zbog takve čovjekove naravi tvrdi kako se zajedničkim dobrima može učinkovito upravljati, tj. spriječiti njihovu propast ili tragediju, jedino ako im se ograniči pristup. Ograničenje pristupa zajedničkim dobrima treba biti zadaća vanjske sile tj. državnog aparata (Hardin, 1968).

Umjesto Hardinovog pašnjaka riblji resursi i ribolov brzo su postali inačica za „tragediju zajedničkog dobra“. Sukladno Hardinovoј teoriji svaki ribar je u svom ponašanju vođen jedino vlastitim interesom koji ga tjera na pretjerano izlovljavanje ribe što u konačnici neminovno dovodi do uništenja ili „tragedije“ ribljih resursa. Hardinova teorijska pretpostavka postala je tijekom druge polovice 20. stoljeća općeprihvaćena diljem svijeta pa su mnoge države različitim restriktivnim mjerama nastojale osigurati stabilnu razinu ribljih rezervi. Te mjere uključivale su različita ograničenja broja i veličine ribolovnih alata, broja dozvoljenih ribolovnih dana i područja u kojima se smije obavljati ribolov (Charles, 2001; Waters, 1991). Jedan od najglasnijih kritičara Hardinove teorije, Anthony T. Charles, tumači kako je ovakve mjere često pratila „mi naspram njih“ klima u kojoj su oni koji upravljaju ribarstvom sebe vidjeli kao konzervatore ili zaštitnike resursa koji se fokusiraju na kontroliranje ribara eksploatatora (2001:294). Zbog ove udaljenosti donosioca odluka od korisnika resursa McConney i Charles (2008) ovakvo upravljanje od strane države nazivaju *command-and-control* pristupom. Smatraju kako se takav pristup ribarstvu temelji na jakoj biološkoj i ekonomskoj pristranosti, zahtijeva racionalno donošenje odluka, podcjenjuje ljudsku dimenziju i lokalno znanje korisnika resursa, zajedničko upravljanje smatra posljednjom mogućnošću te je odvojen od društvenog i kulturnog konteksta (McConney i Chareles, 2008). Nametanje pravila i regulacija odozgo prema dolje često je pratio manjak njihova prihvaćanja od strane ribara (Charles, 2001). Zbog toga su regulacije i mjere većinom postajale neprovedive što je često rezultiralo raširenim ilegalnim ribolovom, pretjeranim izlovom ribe i u konačnici često i krahom nekih ribarstava (Charles, 2001).

Slične posljedice kao riblji resursi često su imala i druga prirodna dobra nakon što su postala predmetom intenzivnog upravljanja od strane države. Razlog tomu Shiva vidi u „prenošenju brige i odgovornosti za prirodna dobra sa korisnika resursa na državna tijela“ što uzrokuje „destrukciju prirode kao zajedničkog dobra, tj. nečega čemu mnogi imaju pristup, ali i zajednički snose odgovornost“ (2010:233). Uz posljedice koje ove promjene imaju na prirodni svijet, McCay i Jentoft pojašnjavaju kako prenošenje prava i obveza s korisnika na državu uzrokuje i prekid horizontalne povezanosti koja vezuje ljude jedne s drugima unutar zajednica te uspostavljanje nove vertikalne ovisnosti pojedinca o državnim tijelima (1998:26). Smatraju kako ovakve promjene uzrokuju razaranje solidarnosti, povjerenja i jednakosti unutar lokalne zajednice (McCay i Jentoft, 1998).

Pojavu brojnih politika i mjera upravljanja ribarstvom kroz protekla desetljeća Caddy i Cochrane (2001) smatraju odrazom učestale zablude kasnog 20. stoljeća po kojoj su tadašnje generacije prve koje se susreću s teškoćama i problemima upravljanja ribljim resursima. Suprotno tomu, ovi autori ističu kako upravljanje ribarstvom ima bogatu i dugu povijest čiji su davni poučci samo ponovno otkriveni krajem 20. stoljeća (Caddy i Cochrane, 2001). Primjerice, zatvaranje nekih ribolovnih područja (zaštićena ribolovna područja), samo je jedna od drevnih metoda reguliranja ribolova koja se ponovno započela učestalo propagirati i primjenjivati u modernom upravljanju ribarstvom (Berkes i dr. 2001; Caddy i Cochrane, 2001; Charles, 2001). Potvrda tomu su u literaturi zabilježene organizacije upravljanja ribarstvom diljem svijeta koje su donosile i nadgledale provođenje različitih ribolovnih regulacija i pravila. Među najčešće spominjanim tradicionalnim lokalnim organizacijama su *prud'homies* (ili lučki mudraci) u Francuskoj, *cofradias* (ili bratovštine) u Španjolskoj i *cooperative* (zadruga) u Italiji (Jentoft i McCay, 1995). Uloga ovih organizacija kroz povijest, ali i danas, je osiguravanje pravedne raspodjele resursa unutar područja njihove nadležnosti, zaštita lokalnog ribolovnog teritorija i resursa propisivanjem različitih regulacija veličine i količine ribolovne opreme, definiranje ribolovnih sezona, zaštićenih ribolovnih područja i slično (McCay i Acheson, 1987; Caddy i Cochrane, 2001). McGoodwin (1990) također navodi slične primjere upravljanja ribolovom od strane zajednica ribara u Filipinima, Oceaniji, obalama Tihog oceana sjeverne Amerike i Meksika. Tvrdi da primjeri ovih zajednica jasno pokazuju kako su korisnici resursa često bili svjesni vrijednosti ribljih resursa i važnosti njihove dugoročne zaštite (McGoodwin, 1990). Upravo su primjeri uspješnog korištenja i regulacije ribolova od strane samih korisnika resursa kroz povijest bili najjači argumenti teoretičara koji su osporavali Hardinovu teoriju i njegova

pesimistična predviđanja sudbine zajedničkih dobara. Brojnim studijama slučaja autori su pobijali Hardinove pretpostavke i dokazivali kako zajednička dobra ne znače i „svima otvorena“ ili „ničija“ dobra, jer se uz pravo i mogućnost njihova korištenja vežu brojna pravila i norme ponašanja koje sprječavaju „tragediju“, odnosno, neodgovorno iskorištavanje resursa. Među najznačajnijim osporavateljima Hardinove teorije svakako je Elinor Ostrom. Proučavanjem cijelog niza zabilježenih slučajeva zajedničkog upravljanja, od planinskih resursa u Japanu i Švicarskoj, vodoopskrbe u Filipinima i Kaliforniji, ribolovnim područjima u Kanadi i Turskoj i mnoga druga, među kojima nisu rijetki ni slučajevi višestoljetnog obrasca upravljanja, Ostrom je pokazala kako mnogi od ovih primjera imaju čvrste institucije koje osiguravaju uspješno zajedničko upravljanje i bez uplitanja i upravljanja od strane države ili tržišta (Ostrom, 1990; Ostrom i dr., 2002; Dolšak i Ostrom, 2003). Slično kao McCay i Jentoft (1998) i Ostrom upozorava na posljedice do kojih može doći zbog velikih promjena u obrascu upravljanja prirodnim dobrima. Smatra kako nacionalne ili regionalne vlade preuzimanjem potpune odgovornosti za veliki dio ljudskih aktivnosti, kao primjerice vlasništvo i upravljanje prirodnim dobrima, uništavaju neizmjerne zalihe društvenog kapitala u kratkom roku (Ostrom, 2000:182). Suprotno tomu, Ostrom tvrdi kako se stvaranje društvenog kapitala može olakšati ukoliko institucije omoguće znatan prostor za samoorganizaciju izvan oblasti vladinog djelovanja (2000:182).

3.4.2 Paradigma zajednice

Može se kazati kako teze Elinor Ostrom čine temeljna teorijska polazišta tzv. paradigme zajednice o kojoj je literatura dosta raspršena. Zagovornici ove paradigme smatraju kako „sasvim prosječni ljudi imaju psihološka, društvena i moralna sredstva potrebna za postizanje kooperativnih rješenja vezanih uz pitanja zajedničkih interesa“ (Rose, 2002:234). Brojnim studijama slučaja zagovornici ove paradigme pokazali su kako centralno upravljanje od strane države ili upravljanje tržišnim mehanizmima, nisu jedina i uvijek najbolja rješenja jer su korisnici resursa često vrlo uspješni u kreiranju mehanizama za prevladavanje problema vezanih uz zajedničko korištenje dobara. Unatoč brojnim pozitivnim iskustvima diljem svijeta, tvrdnje o mogućnosti potpuno samostalnog upravljanja od strane korisnika resursa može biti jednako opasno kao i prethodni pristupi upravljanju jer lokalne zajednice nisu uvijek dovoljno

integrirane, homogene i kooperativne. Svjesni su toga i sami pripadnici ove paradigme pa nastoje prepoznati sve one faktore koji su potrebni da bi ovakvo upravljanje uistinu i bilo uspješno. Tako Agrawal (2002) sumirajući preduvjete koje je izdvojila Ostrom (1990), Wade (1988) te Baland i Platteau (1996) navodi čak 36 uvjeta koji se smatraju važnima za uspješno upravljanje od strane zajednice korisnika resursa. Mala veličina korisničke skupine, njena lociranost u blizini resursa, homogenost članova, učinkoviti mehanizmi nadgledanja i prijašnja iskustva suradnje, među glavnim su čimbenicima koje su ovi autori identificirali kao preduvjete uspješnog upravljanja samih korisnika resursa (Agrawal, 2002).

Pod društvenu ili paradigmu zajednice svrstavaju se i svi oni autori koji nisu nužno zagovornici potpuno samostalnog upravljanja od strane zajednice, ali zajednicu korisnika resursa smatraju neizostavnom karikom u procesu odlučivanja i provođenju upravljačkih odluka. Ovi znanstvenici smatraju kako umjesto problema koji treba riješiti na ribare treba gledati kao na ključne partnere u kreiranju održivih upravljačkih sistema koji će jednako doprinositi ribljim resursima i ljudima (Neilson i dr., 2014:335). Drže kako je dijeljenje upravljačke odgovornosti između zajednica korisnika resursa i vanjskih administrativnih tijela jedini način zaštite resursa i ostvarivanja različitih društvenih koristi ribolova (Berkes, 2003; Berkes i dr., 2001; Blanchard i dr., 2014; Symes, 2014; Wilner, 2014). Zajedničko ovim znanstvenicima je kritiziranje konzervacijske i racionalizacijske paradigme i bavljenje zanemarenim društvenim pitanjima kao što su distribucijska pravednost, kvaliteta života i dobrobit zajednice. McCay (1995:7) navodi kako je unutar paradigme zajednice pravednost postala inačica za društvena pitanja o tomu kako upravljački režimi utječu na distribuciju prava, moći, mogućnosti i bogatstva, ili kako djeluju na kvalitetu života i funkcioniranje zajednica, kućanstava i obiteljskog života. Pitanja posljedica upravljačkih politika kao što su gubitak egzistencije, promjena karaktera ribara i ribolova, mijenjanje društvene strukture zajednice, koncentracija prava, moći i bogatstva unutar ribolovne industrije itd., okosnica su radova mnogih autora koje se može svrstati u paradigmu zajednice. Predmetom njihove kritike u mnogo manjoj mjeri su politike upravljanja i posljedice konzervacijske paradigme, a mnogo češće su to modeli i posljedice upravljanja koje proizlaze iz racionalizacijske paradigme.

3.4.3 Racionalizacijska paradigma

Za razliku od pobornika konzervacijske paradigme koji su glavni uzrok neodrživog iskorištavanja resursa vidjeli u pohlepnoj naravi ribara, pobornici racionalizacijske paradigme dodatni razlog vidjeli su u ekonomskim čimbenicima. Među najčešće spominjanim teoretičarom racionalizacijske paradigme je ekonomist Scott H. Gordon koji je problem pretjeranog izlova vidio u ekonomskoj organizaciji ribolovne industrije. Gordon (1954) tumači kako neprestano natjecanje da se riba ulovi prije negoli to učini drugi ribar dovodi do stalnog rasta materijalnih ulaganja u ribarstvu i sve većih troškova ribolovnog napora, a onda i do nekontrolirane eksploatacije resursa kako bi se ti troškovi mogli isplatiti. Po Gordonu, stalna natjecanja i investicije u sve bolju i efikasniju opremu sprječavaju postizanje dobiti ribolovne industrije. Stoga smatra kako se jedino privatizacijom zajedničkog dobra tj. dodjelom prava na određenu količinu ulova (kvota) mogu zaustaviti pretjerana ulaganja u ribarstvo te time generirati dobit. Umjesto države, Gordon i drugi zastupnici racionalizacijske paradigme, kao temeljni regulatorni mehanizam vidjeli su tržište. Smatrali su kako će stanje i cijene na tržištu svakom pojedinačnom ribaru ili ribolovnom poduzeću indicirati najpogodnije vrijeme ulova njemu dodijeljene ulovne količine ribe (kvote). Znajući kako im osigurana količina ribe stoji na raspolaganju u bilo koje vrijeme, Gordon i mnogi drugi ekonomisti pretpostavljali su kako će se time spriječiti stalna međusobna utrka da se riba ulovi prije negoli to učini drugi ribar. Pretpostavljali su kako će to smanjiti pretjerana ulaganja u ribarstvo i posljedično povećati krajnje prihode od ribolova. Osim povećanja ekonomske isplativosti, pobornici ove paradigme smatrali su kako se dodjelom prava na određenu količinu ribljih resursa osigurava i biološka zaštita jer se smanjuje pretjerani ribolovni napor. Isto tako, tvrdili su kako će se privatni vlasnici ribolovnih kvota zbog vlastitog interesa prema resursima odnositi odgovornije.

Teorijske pretpostavke racionalizacijske paradigme praktičnu su primjenu zadobile već sedamdesetih godina kada su neke zemlje započele s uvođenjem kvota tj. ribolovnih odobrenja koja se najčešće nazivaju individualne prenosive kvote. Prvi korak ovog instrumenta je određivanje godišnje količine dozvoljenog ulova za pojedinu vrstu ribe ili drugih morskih organizama koja se onda kao tonaža ili postotak od ukupne kvote, dodjeljuje pojedinačnim vlasnicima brodova (Yandle i Dewees, 2003). Ovim postupkom vlasnička prava nad resursima se prebacuju na pojedinačne ribare ili ribolovna poduzeća koja su slobodna trgovati ili razmjenjivati kvote na njima najefikasniji način (Imperial i Yandle, 1998).

Iako se upravljanjem pomoću kvota može ostvariti bolja ekonomska isplativost (Charles, 2001; Hilborn, 2007), sukladno brojnim kritičarima inicijalna raspodjela kvota i mogućnost njihove prenosivosti i prodaje uzrokuje brojne društveno neprihvatljive posljedice kao što su nepravedna raspodjela kvota, koncentracija kvota u vlasništvu manjeg broja pojedinaca ili ribolovnih poduzeća, destrukcija interesa obalnih zajednica, onemogućavanje pristupa ribolovu mladim ljudima, narušavanje ustaljenog načina života i odnosa između korisnika resursa i ostalih članova zajednice (Carothers, 2008; Eythorsson, 2003; Helgason i Palsson, 1997; McCay, 1995). Kritičari smatraju kako se ovakvim modelom upravljanja zajednička dobra de facto pretvaraju u privatno vlasništvo, a ribari postaju vlasnici individualnih ribolovnih poduzeća kojima je cilj maksimalno povećati povrat ulaganja (Charles, 1992; Yandle i Dewees, 2003). Helgason i Palsson (1997) govoreći o posljedicama ovih procesa na Islandu koji je još 1976. godine započeo s uvođenjem kvota, navode kako je pravo ribarenja koje se tradicionalno stjecalo rođenjem na otoku, ovim procesom postalo roba koju se kupuje i nasljeđuje kao i bilo koju drugu stvar. Takav novonastali robni karakter prava na ribolov uzrokovao je da se naglasak više ne stavlja na vrednovanje i nagrađivanje vještina i tehnika ulova ribe već na vještine poslovanja i pribavljanja ekonomskih sredstava potrebnih za kupovinu kvota (Helgason i Palsson, 1997:459). Prema nekim autorima, upravljanje putem prenosivih kvota dovelo je do toga da su u brojnim zemljama mnoge obalne zajednice ostale bez ribara jer su zbog prenosivosti kvota tj. zbog primamljivih cijena koje su dobivali za svoje udjele, ribari masovno prodavali kvote ne sluteći do kakvih će ih to posljedica dovesti (Carothers, 2008; Palsson i Helgason, 1995). Prema Eythorssonu (2003), jedna od brojnih posljedica gubljenja prava na ribolov je snažan demoralizirajući efekt na ljude koji žive u ribarskim zajednicama. Nemogućnost ribarenja ne znači samo gubljenje prihoda već i gubljenje identiteta, načina života, a za mnoge i prekid povezanosti s njihovim matičnim zajednicama (Carothers, 2008:60). Razmjere ovih posljedica možda najbolje opisuju riječi jednog starijeg ribara koje je zabilježila Charothers istražujući značenje ribarstva u Kodiaku na Aljasci:

Kad sam bio mlad odrastao sam znajući da ću jednoga dana biti ribar a kasnije i vlasnik broda. Dječaci koji odrastaju danas to ne znaju. Nema razloga misliti kako oni mogu biti vlasnici brodova – većina njih to ne može biti. Roditelji više ne gledaju svoje sinove govoreći – on će biti ribar. Čitava ta tradicija i to prirodno zvanje odsječeno je (Charothers, 2008:70-71).

Govoreći o procesu uvođenja kvota malim ribarskim flotama u Norveškoj, Anite Maurstad (1992) pojasnila je kako egoistično ponašanje vođeno profitom nije karakteristika

tradicionalnih ribara koji reguliraju svoju produktivnost kako bi optimizirali različite vrijednosti koje iz ribolova proizlaze. Egoizam je po njoj posljedica plaćanja pristupa ribolovu i ulaganja u sve veće brodove i opremu kako bi se te investicije uspjele isplatiti. Veliki troškovi mijenjaju potrebe ribara i stvaraju ribare s drugačijim produktivnim strategijama, tumači Maurstad. Sustav kvota koji je zamišljen kao sredstvo suzbijanja pretjeranog izlova ribe i egoizma ribara, u konačnici uzrokuje upravo takvo ponašanje i tragediju u Hardinovu smislu riječi jer zahtijeva sve veću produktivnost i ribolovni napor. Zbog toga Maurstad tvrdi kako je „tragedija to što ona nije postojala sve dok rješenja kojima se tragedija trebala izbjeći nisu bila uvedena“ (1992:16). Naime, Maurstad smatra kako se upravo uvođenjem kvota stvara začarani krug u kojem ribari zbog svoje ekonomske opstojnosti ugrožavaju ekološku stabilnost resursa. Opadajuća razina raspoloživih resursa potom povećava njihovu ekonomsku ugroženost što ih tjera na još veće iskorištavanje resursa, a time i vjerojatnost njihovog potpunog kolapsa tj. tragedije (Maurstad, 1992).

Uvidjevši nedostatke ovakvih upravljačkih politika Aljaska je još devedesetih godina započela s provođenjem mjera koje su trebale sanirati posljedice uzrokovane uvođenjem ribolovnih kvota (Ginter, 1993). Ove mjere uključivale su i kreiranje tzv. razvojnih kvota zajednice koje su trebale pridonijeti malim obalnim zajednicama. Ovaj potez pokazuje kako se u nekim zemljama još davno shvatilo da se potrebe obalnih zajednica uvelike razlikuju od potreba pojedinaca, ribolovnih poduzeća ili tržišta. Unatoč ovim pokušajima neki su smatrali kako bi ovakve inicijative u budućnosti mogle biti ocijenjene kao „odgovor koji je bio premalen i stigao prekasno“ (Young, 2002:276).

3.4.4 Manjkavosti glavnih paradigmi u ribarstvu

Iako teorijske pretpostavke konzervacijske i racionalizacijske paradigme predstavljaju vrijedan pokušaj rješavanja problema neodrživog ribarenja, manjkavosti upravljačkih pristupa koji su iz njih proizlazili krije se u njihovoj jednodimenzionalnosti (usmjerenosti na usko određene ciljeve) i univerzalnoj primjeni bez obzira na različitost potreba na određenom ribolovnom području (Berkes i dr., 2001; Degnbol i dr., 2006; Maurstad, 1992; Ostrom, 2007; Ostrom i dr., 2007). Unatoč tomu što je važnost svih triju dimenzija održivosti u postizanju održivog razvoja

odavno prepoznata u širem teorijskom diskursu, društvena dimenzija najčešće je ostajala zanemarena u politikama upravljanja ribarstvom kojima su prevladavali ekološki i ekonomski ciljevi (Charles, 2001; Gray, 2005).

Usmjerenost upravljačkih rješenja na točno definirane zadatke, uz istodobno zanemarivanje drugih mogućih ciljeva, često dovodi do različitih posljedica kako u prirodnom tako i u društvenom svijetu. Degnbol i njegovi kolege (2006) pojašnjavaju kako model individualnih prenosivih kvota koji se temelji na racionalizacijskoj paradigmi može biti efikasan u reduciranju prekomjernih ribolovnih kapaciteta, ali se ne bavi pitanjima distribucijske pravednosti i zaštitom ekosistema (Degnbol i dr., 2006).⁹ Jednako tako, zaštićena ribolovna područja kao jedno od rješenja konzervacijske paradigme, mogu biti pogodna za zaštitu ekosistema, ali ne doprinose ekonomskoj efikasnosti ili društvenoj pravednosti. Nadalje, zajedničko upravljanje od strane korisnika resursa, kao često promovirano rješenje paradigme zajednice, ne jamči da će se resursi koristiti na efikasan ili ekološki održiv način (Degnbol i dr., 2006). Razlog tomu Agrawal vidi u tomu što ista institucionalna pravila imaju različite efekte na upravljanje resursom ovisno o varijacijama u biofizičkom, društvenom, ekonomskom i kulturološkom kontekstu (2002:45).

⁹ Primjerice, model upravljanja kvotama u zemljama EU (poglavito u sjevernim morima) već desetljećima obvezuje ribare da neželjeni ulov bacaju natrag u more jer pravila kvota nalažu da sva ulovljena riba koja ne spada pod dozvoljenu kvotu mora biti bačena natrag u more (Alverson i dr., 1994). Isto se odnosi i na svu ribu ulovljenu u mediteranskim zemljama koja je svojom veličinom manja od dopuštene. U praksi to znači da ako određeni brod posjeduje kvotu za izlov oslića sve druge pritom ulovljene vrste mora tretirati kao otpad. Isto tako, nakon što ispuni kvotu, tj. dozvoljenu količinu ulova oslića i nastavi loviti neku drugu riblju vrstu za koju još nije popunio kvotu, sav pritom ulovljeni oslić zbog popunjene kvote smatra se nedozvoljenim ulovom. Europska Unija problemom neželjenog ulova počela se baviti tek kroz posljednje desetljeće postavivši 2019. godinu kao rok do kada je potrebno ukinuti ovu ekološki krajnje štetnu praksu (Guillen i dr., 2018). No iako je potpuna obveza iskrcanja cjelokupnog ulova stupila na snagu 2019. godine, ključne mjere i promjene u ribolovnim aktivnostima nisu se potpuno materijalizirale (Compart i Remez, 2021). U mnogim regijama čekalo se posljednji trenutak za donošenje planova upravljanja i njihovu implementaciju jer su donositelji odluka ovu mjeru vidjeli kao moguću prepreku ekonomskoj isplativosti. Umjesto korištenja ove reforme za poticanje značajnih promjena u ponašanju ribara, različitim potezima (brojna izuzeća i povećanja ukupnih ribolovnih kvota) ona je samo prilagođena postojećim obrascima ribolovnih aktivnosti umjesto da ih mijenja (Compart i Remez, 2021). Vrijedi spomenuti kako je primjerice Norveška zabranu odbacivanja neželjenog ulova uvela još 1987. godine za dvije riblje vrste. No trebalo joj je sve do 2008. godine da zabranom postepeno uključi 18 vrsta, a 2009. godine donijela je zakon da se cjelokupni ulov mora iskrcavati pa on od 2014. godine uključuje 55 ribljih vrsta (Guillen i dr., 2018).

3.5 Alternativni pristupi ribarstvu

Brojni negativni poremećaji identificirani kao rezultat tradicionalnih modela upravljanja ribarstvom kao što su gubitak pristupa resursima, nestajanje ribarstva u malim obalnim zajednicama i koncentracija prava u ribolovnim poduzećima, utjecali su na nastanak cijelog niza novih teorijskih i praktičnih pokušaja konceptualizacije drugačijih i boljih načina upravljanja ribarstvom. Pristupi kao što su ko-menadžment, prilagodljivo upravljanje, ekosistem upravljanje, interaktivno upravljanje i odgovorno ribarstvo, zasnivaju se na ideji decentralizacije i aktivne participacije korisnika u procesu donošenja odluka i njihovoj implementaciji (McCay i Jentoft, 1996, 1998; Berkes i dr., 2001; Bavinck i dr., 2005; Gray, 2005; Jentoft i Chuenpagdee, 2015).

Od spomenutih pristupa u literaturi se najčešće spominje ko-menadžersko upravljanje kao model zajedničkog upravljanja korisnika resursa i vladinih institucija (Pinkerton, 1989; Pomeroy i Rivera-Guieb, 2006; Jentoft, 2005; Carlsoon i Berkes, 2005; Symes, 2006). McCay i Jentoft (1996, 1998), ko-menadžment vide kao način ponovnog ukorjenjivanja upravljačkih odgovornosti u lokalne zajednice. Smatraju kako sistem upravljanja mora biti decentraliziran te korisnicima trebaju biti dodijeljena prava, ali i odgovornosti putem delegacije upravljačkog autoriteta (Jentoft i dr., 1998). Ko-menadžment po njima može biti proizvod jednako kao i projekt društvene integracije i revitalizacije zajednice jer „ko-menadžment se ne odnosi samo na pravila već i na kreiranje mogućnosti; on je proces društvene kreacije kroz koji se stječe znanje, artikuliraju vrijednosti, kultura nanovo izražava te kreira zajednica“ (Jentoft i dr., 1998:435).

Suprotno tvrdnjama Hardina i drugih teoretičara po kojima je ljudsko ponašanje vođeno jedino individualnom korišću, ovi autori smatraju kako „ljudsko djelovanje nije jednostavno vođeno nekim esencijalnim, predisponiranim osobnim interesom, već interesi također proizlaze iz pozicija koje pojedinci zauzimaju kao članovi društvenih skupina, zajednica i organizacija“ (Jentoft i dr., 1998:426). Ovi autori drže kako je djelovanje pojedinca uvelike uvjetovano i obikovano zajednicom kojoj pripada. Zajednica regulira odnose između čovjeka i prirode pa „ribari ne love ribu samo iz svojih pojedinačnih brodova, već i iz svojih zajednica“ (Matthews, 1993 prema Jentoft i dr., 1998:429). Upravo zbog ove regulatorne uloge koju zajednice imaju McCay i Jentoft (1998) ko-manadžment vide kao proces ponovnog „ukorjenjivanja“ (engl. *re-*

embedding) ili vraćanje upravljačkih odgovornosti u lokalne zajednice i kao proces osnaživanja zajednice (Jentoft, 2005). Prema Agrawalu (2002) vlade od više od pedeset zemalja tvrde kako slijede nove inicijative koje bi trebale decentralizirati ili dodijeliti izvjesnu kontrolu nad resursima lokalnim korisnicima kako bi se ekološke politike lokalizirale i učinile efikasnijima. Od tada, kroz posljednja dva desetljeća ko-menadžment se sve značajnije predstavljao kao glavno političko sredstvo rješavanja problema u ribarstvu. Kao i kod drugih univerzalno prihvaćanih i primjenjivanih rješenja, često se pokazuje da ukoliko nije dobro planiran i dizajniran ko-menadžment umjesto rješavanja problema može dodatno povećati postojeće probleme i nejednakosti (Chuenpagdee i Jentoft, 2007). Prema nekim autorima, povjerenje i suradnja među ribarima, članovima zajednice, vladinim službenicima i u nekim slučajevima znanstvenicima i ekološkim organizacijama u zajedničkom donošenju upravljačkih politika, temeljni je preduvjet uspješnosti ko-menadžerskog upravljanja (Chuenpagdee i Jentoft, 2007; Pomeroy i Berkes, 1997). No umjesto izgradnje temeljnih preduvjeta ko-menadžment se kao idealno i svugdje prikladno rješenje često uvodi „odozgo“, od strane vladinih agencija i drugih vanjskih aktera u situacijama kada se konvencionalnim, centraliziranim upravljanjem ne uspijevaju ostvariti postavljeni ciljevi. No on tada obično ne znači zajedničko kreiranje i provođenje upravljačkih politika, već decentralizirano upravljanje kojemu je cilj efikasniji i jeftiniji nadzor i kontrola ili davanje legitimiteta postojećoj politici na koju dionici ne mogu direktno utjecati (Van Hoof, 2010; Jentoft, 2000a; Davis i Ruddle, 2012). Da ko-menadžment nije panacea koju je moguće primijeniti bez prethodnog razumijevanja temeljnih problema i procesa u određenom području pokazuje, primjerice, slučaj jezera Viktorija gdje je takvo upravljanje uvedeno još krajem prošlog stoljeća (Allegretti, 2019). Nalazi Nunan i suradnika (2018) pokazuju kako ono nije pomoglo rješavanju temeljnih problema kao što je nezakoniti ribolov kojega uvelike podržava korumpirani upravljački sustav potkopavajući time uspješnost i legitimnost ko-menadžmenta. Umjesto prihvaćanja univerzalnih institucionalnih okvira u rješavanju problema potrebno je, kao što tumače Cepić i Nunan (2017), krenuti od razumijevanja postojećih vrijednosti i vjerovanja kojima korisnici resursa moralno opravdavaju nezakoniti ribolov iako su svjesni njegove problematičnosti. Ovaj primjer pokazuje kako u ko-menadžmentu, ili drugim alternativnim oblicima upravljanja, nije dovoljna samo identifikacija problema zbog kojih se određeno rješenje uvodi, već i opća svijest o važnosti zajedničkog rješavanja problema (Chuenpagdee i Jentoft, 2007).

Velika popularnost ko-menadžmenta posljednjih godina pokazuje kako umjesto promjena koje kreću od lokalne razine i stvarnih problema zajednice, ideja zajedničkog upravljanja često kreće s viših razina kao svojevrsni „participativni i demokratski obrat“ u upravljanju, koji pri tom zanemaruje važnost suradnje, osnaživanja i dijeljenja odgovornosti svih sudionika (Linke i Bruckmeier, 2015). Zbog toga se takvi pristupi ne mogu ni smatrati stvarnim alternativama, već samo poboljšanjima postojećih upravljačkih sustava. Po Berkesu (2003), svim alternativnim modelima upravljanja ribarstvom zajedničko treba biti to što se umjesto na ribolov kao čisto profitabilnu djelatnost fokusiraju na održivost egzistencijalnih potreba; umjesto na odozgo prema dolje donošenje odluka na participativno odlučivanje; na mjesto redukcionizma i pozitivizma stavljaju kompleksnost sistema; umjesto isključivog oslanjanja na znanost i eksperte koriste lokalno i tradicionalno znanje; umjesto kontroliranja prirode naglasak stavljaju na ljude u ekosistemu. Sukladno alternativnim pristupima jedino stvaranjem sustava u kojem znanstvenici, akteri vladinih i nevladinih agencija, korisnici resursa i lokalno stanovništvo na temelju znanstvenih spoznaja, tradicionalnog znanja korisnika i njihovog aktualnog zapažanja promjena stalno sudjeluju u postizanju konsenzusa o nužnim mjerama, može se postići ravnoteža različitih koristi koje pruža ribolov. A korist od ribolova se, sukladno Berkesovoj (2003) kategorizaciji, može mjeriti kao količina ulovljene ribe – biološki, kao prihod od ribolova – ekonomski ili kao složena korist za društvo pod kojom Berkes podrazumijeva održivost egzistencijalnih potreba i održivost zajednica.

Osnovni principi alternativnih pristupa upravljanja ribarstvom pokazuju kako je društvena dimenzija održivosti jednako važna kao i ekološka ili ekonomska koje su kroz dugo razdoblje prevlasti konzervacijske i racionalizacijske paradigme bile osnovna zadaća upravljanja ribarstvom. Po nekim teoretičarima društvena dimenzija ne samo da je jednako bitna, već je i preduvjet ostvarenja ekološke i ekonomske dimenzije održivosti. Među najistaknutijim zastupnicima ove teze svakako je sociolog Svein Jentoft (1997, 2000, 2005) koji smatra kako je prije svakog pokušaja obnove stanja ribljih resursa potrebno započeti s obnovom zajednice jer jedino stabilna zajednica s izgrađenim sustavom vrijednosti i identitetom može osigurati održivo korištenje morskih resursa. Suprotno tomu, Jentoft smatra kako do pretjerane eksploatacije, ili Hardinove „tragedije zajedničkog dobra“, dolazi zbog normativne konfuzije koja se pojavljuje kad su društvene veze slabe i moralni standardi nejasni (2000:54):

Do pretjeranog izlova ribe dolazi kad su norme samoograničenja, razboritosti i solidarnosti unutar zajednice narušene. Događa se kad ribari ne brinu o resursima,

zajednici i jedni o drugima. Tada je njihova sposobnost za međusobnu komunikaciju, dogovor i kooperaciju izgubljena (Jentoft, 1997:93).

Sukladno ovoj tezi dezintegriranjem zajednice nestaje i njena regulatorna uloga, oslobađa se čovjekova egoističnost pa on postaje prijetnja do tada održavanoj ravnoteži između čovjeka i prirode (Jentoft, 1997). Stanje koje tada nastupa McCay i Jentoft nazivaju „propašću zajednice“, a ono proizlazi iz „situacije u kojoj korisnici resursa ostaju bez društvenih spona koje ih povezuju jedne s drugima i sa zajednicom i gdje su odgovornost i alati za upravljanje resursima odsutni“ (1998:25). U takvim okolnostima ribari, suprotno tvrdnji Matthews, ostaju sami u svojim brodovima, oslobođeni svih očekivanja, normi i sankcija zajednice i prepušteni jedino vlastitim uvjerenjima, odlukama i očekivanjima (Matthews, 1993 prema Jentoft i dr., 1998).

Promišljanja problematike ribarstva na način na koji to čine Berkes, Charles, Chaunpagdee, McCay, McGoodwin, Gray, Jentoft i drugi suvremeni autori ukazuju na poimanje održivog razvoja ribarstva kao procesa koji je znatno širi od problema balansiranja sadašnjeg i budućeg ulova ribe ili povećanja isplativosti ribolovne aktivnosti. Postavljanjem na dnevni red pitanja: što je to ribarstvo, kakva sve korist proizlazi iz bavljenja ribolovom, koja je važnost ribarstva za ribare i lokalne zajednice, koja su očekivanja ribara i ribarskih zajednica, ovi autori otvorili su pitanja društvenih značenja ribarstva koja su često bila reducirana jedino na usku ekonomsku korist. Sva druga, mnogo manje opipljiva značenja kao što su „način života, oblik izražavanja, osobne identifikacije i samoopredjeljenja“, ostajala su zanemarena u politikama upravljanja ribarstvom diljem svijeta (Gray, 2005:6). Istraživanjem različitih društvenih aspekata ribarstva, za razliku od njegova višedesetljetnog jednodimenzionalnog poimanja, ovi autori ukazali su na nužnost redefiniranja značenja održivog ribarstva i važnost balansiranja ekonomskih, ekoloških i društvenih ciljeva u politikama upravljanja ribarstvom.

3.6 Zaključak

Višedesetljetno snažno iskorištavanje ribljih zaliha nametnulo je potrebu njihova održivog dugoročnog korištenja pa je ribarstvo kroz drugu polovicu 20. stoljeća postajalo sve važniji predmet teorijskih promišljanja i traganja za boljim modelima upravljanja. U ovom poglavlju

pažnja se posvetila pregledu glavnih teorijskih pristupa ribarstvu i upravljačkih politika koje su iz njih proizlazile. Iako se svaki od triju smjerova upravljanja ribarstvom temelji na uvjerljivim teorijskim premisama, njihova manjkavost sadržana je u isključivosti i svođenju održivog ribarstva na samo jednu dimenziju održivosti uz istodobno zanemarivanje drugih značenja i vrijednosti. Kao što je prethodno istaknuto, preferiranje jednih i zanemarivanje drugih aspekata održivog razvoja ribarstva, može dovesti do mnogih društvenih i prirodnih posljedica i poremećaja. Najčešće korišteni mehanizmi upravljanja ribarstvom (upravljanje pomoću kvota, zabrana ribolova u određenim područjima, ograničavanje ribolovnih alata, ograničavanje pristupa ribolovu itd.), univerzalna su rješenja proizašla iz prevladavajućih teorijskih promišljanja ribarstva. Iako su se ova rješenja dokazala kao uspješna u određenim državama, regijama ili ribolovnim područjima, pokazalo se kako se ona ne mogu primjenjivati kao jedinstveni recepti bilo gdje u svijetu bez obzira na tamošnje stanje, okolnosti i potrebe (Bailey i Jentoft, 1990; Hersoug i dr., 2004; Imperial i Yandle, 1998).

Zastupanje ideje o održivom ribarstvu danas zahtjeva mnogo više od primjene iskušanih univerzalnih rješenja. Ono zahtjeva uzimanje u obzir lokalnog konteksta, materijalnih i nematerijalnih potreba stanovništva obalnih zajednica i širih razvojnih ciljeva. Podrazumijeva zaštitu resursa kao što to pretpostavlja konzervacijska paradigma, ekonomsku učinkovitost koju propagira racionalizacijska paradigma, ali jednako tako i uzimanje u obzir širih društvenih koristi koje ribolov generira u obalnim zajednicama. Balansiranje ekoloških, ekonomskih i različitih društvenih ciljeva, umjesto favoriziranja jednih na štetu drugih, izazov je kojim bi se trebalo baviti svako promišljanje održivog razvoja ribarstva vodeći se pri tom i lokalnim specifičnostima, postojećim vrijednostima, potrebama i ciljevima obalnih zajednica.

Kao što je vidljivo iz sažetog pregleda triju osnovnih paradigmi u ribarstvu, njihovo povijesno profiliranje nije značilo potpunu zamjenu jedne perspektive drugom, već dodavanje novih pitanja i rješenja postojećim tumačenjima i viđenjima ribarstva. Održivi razvoj ribarstva time je od suštinskog problema biološke zaštite resursa proširen na pitanja ekonomske opstojnosti ribolovne industrije, a naposljetku i na široku problematiku dobrobiti priobalnih zajednica. Interes ovog rada je doprinos malog ribolova za osobne potrebe lokalnim zajednicama u Republici Hrvatskoj pa je pozicioniranje unutar paradigme zajednice samorazumljivo. No ono nipošto ne znači apriorno zastupanje društvenih, a relativiziranje ekoloških ili ekonomskih ciljeva ribarstva, kako je to u prošlosti često bio slučaj među

zastupnicima triju glavnih paradigmi (Imperial i Yandle, 1998). Razumijevanje različitih perspektiva, uvažanje prednosti i nedostataka osnovnih teorijskih uporišta kojima su se kroz povijest interpretirali i rješavali problemi u ribarstvu, u ovom se radu smatra preduvjetom približavanja različitih percepcija, a onda i usuglašavanja ciljeva razvoja ribarstva na nekom području.

Iduće poglavlje bavi se konkretnim institucionalnim promjenama proizašlima iz dominantnih tumačenja ribarstva. Sukladno osnovnim principima konzervacijske i racionalizacijske paradigme, politikama upravljanja mijenjan je tradicionalni karakter i struktura ribarstva u mnogim zemljama. Usklađivanje nacionalnih vizija s dominantnim teorijskim tumačenjima održivog ribarstva često je vodilo ka reduciranju heterogenih ribolovnih praksi na univerzalno definirane razvojne modele.

4. Mali ribolov u dominantnom razvojnom diskursu

4.1 Uvod

U prvom dijelu ovog poglavlja analizira se razvojni proces kojim je ribarstvo u mnogim dijelovima svijeta, naročito kroz drugu polovicu 20. stoljeća, od tradicionalne aktivnosti velikog broja ljudi pretvarano u modernu, racionalno strukturiranu djelatnost. U brojnim zemljama ribarstvo je postajalo važno pitanje pa su nacionalne države zajednička prirodna dobra počele smatrati „nacionalnim naslijeđem za koje, jednako kao i za ostale javne resurse, glavnu odgovornost snosi država“ (Gray, 2005:3; Hersoug i dr., 2004). Ovaj proces pratilo je čvrsto uvjerenje kako se razvoj i modernizacija ribarstva mogu postići jedino kroz nacionalne planove i državne intervencije (Hersoug, 2004). Velika financijska ulaganja u modernizaciju ribarskih brodova i opreme za cilj su imala prelazak iz predindustrijskog u moderan, industrijski način privređivanja i zamjenu neučinkovitih malih ribara racionalnim ribolovnim akterima (Allison, 2002; Kurien, 1996, 2001; St Martin, 2006, 2007; Maurstad, 1992; Davis i MacInnes, 1990). Višedesetljetno usmjeravanje ribarstva prema ovim ciljevima rezultiralo je ogromnim rastom iskorištavanja ribljih resursa i posljedično njihovom dugoročnom degradacijom.

Neodrživo iskorištavanje resursa u pitanje je dovelo prehrambene navike ljudi, materijalni doprinos ribarstva i otpornost ribolovnih obitelji i zajednica. Zabrinutost posljedicama modernizacije ribarstva koja je razvoj izjednačavala s rastom proizvodnje, potakla je promišljanje drugačijih razvojnih mogućnosti. U tom kontekstu mali ribolov počeo se proučavati kao alternativni oblik ribarske ekonomije bazirane na dobrobiti zajednice umjesto, kao što je do tada bio slučaj, barijere akumulaciji kapitala (St Martin, 2006). Od perifernog i marginalnog značenja u znanosti i politikama mali ribolov je krajem 20. stoljeća, a naročito prelaskom u novi milenij, postajao fokus razvojnog diskursa. No pokazuje se kako je unatoč globalnom prepoznavanju njegove važnosti mali ribolov gotovo nemoguće jezgrovito definirati. Njegovo značenje u svakoj zemlji odraz je vremena i prostora u kojemu je nastalo i razvijao se kao i specifičnog ekološkog, društveno-ekonomskog i političkog konteksta (Kurien, 1996). U potpoglavlju 4.3 čitatelju se približava problematika pojmovnog obuhvaćanja malog ribolova zbog čega se ono u znanstvenoj literaturi opisuje specifičnim karakteristikama. Izdvajanje bitnih obilježja umjesto konciznog definiranja, često se smatra jedinim konstruktivnim načinom razumijevanja njegova značaja i važnosti. Isto tako, najznačajnija

obilježja uzimaju se kao temeljne odrednice u diferenciranju malog i velikog ribolova. No jednako kao i definiranje malog ribolova i specificiranje kriterija razlikovanja malog i velikog ribolova pokazuje se kao složena problematika koja za sobom neminovno povlači reduciranje kompleksnosti na univerzalno primjenjiva i usporediva obilježja. Pitanjima razlikovanja malog i velikog ribolova kao preduvjeta razumijevanja razvojnog trenda i interpretiranja promjena u politikama upravljanja ribarstvom bavi se ostatak ovog poglavlja.

4.2 Od tradicionalnog do modernog ribarstva

Prije nego li je postalo predmet razvojnih politika ribarstvo diljem svijeta bilo je malih razmjera, a suštinska vrijednost ribe proizlazila je iz njene uporabne vrijednost kao hrane i sredstva za opstanak, tumači Kurien (1996). Ribolov kao tradicionalno zanimanje obalnog i otočnog stanovništva „stara koliko i čovječanstvo“, ovisio je o međugeneracijskom kontinuitetu i prijenosu lokalnog ekološkog znanja (Caddy i Cochrane, 2001:655; Symes i dr., 2015). U ekonomski bogatijim zemljama revolucija u ribarstvu počela se događati još krajem 19. stoljeća, a u ostatku svijeta najčešće od druge polovice 20. stoljeća (Bavinck i dr., 2018; Kurien, 1996). Rast populacije, prihoda i potražnja za hranom bogatom proteinima, uz nagli razvoj tehnologije i širenje tržišta, u obalnim državama Globalnog sjevera već su u 19. stoljeću pružile temelje za razvoj ribarstva (Kurien, 1996). Veći i snažniji ribarski brodovi, uređaji za pronalaženje ribe i preciziranje ribolovnih operacija te tehnologija transporta, skladištenja i prerade ulova, osigurale su pristup ogromnim rezervama ribljih resursa (Garcia i Grainger, 2005; Kurien, 1996; Bavinck i dr., 2018; Caddy i Cochrane, 2001). Velike tehnološke promjene omogućile su prelazak iz „pred-razvojne“ u fazu „rasta“, potom stadij „pune eksploatacije“, a naposljetku „prekomjernog iskorištavanja i kolapsa“ mnogih ribarstava krajem 20. stoljeća (Jacques, 2015). Jednako kao i u mnogim drugim područjima i u ribarstvu je modernizacija označavala „komodifikaciju“, odnosno, dinamičan proces prijelaza iz predindustrijskog u moderno, masovno-potrošačko društvo (Rostow, 1960; Young, 2002). Zbog toga je sve do 1980-ih godina poticanje novih ribolovnih poduzeća, pronalaženje neiskorištenih ribljih zaliha i povećanje ulovnih količina ribe, diljem svijeta predstavljalo temeljne ciljeve razvoja ribarstva (Caddy i Cochrane, 2001; Townsley, 1998; Young, 2002). Poticanje rasta počivalo je na uvjerenju kako su riblji resursi obnovljivi te time i neiscrpnjivi (Berkes i dr., 2001). Obilnost i

nedovoljna iskorištenost resursa naročito se pripisivala neindustrijaliziranim zemljama Afrike, Azije i Latinske Amerike. Zbog toga su nacionalne vlade u ovim dijelovima svijeta, često uz pomoć internacionalnih razvojnih agencija, povećanje proizvodnje vidjele kao bitan čimbenik svladavanja manjka proteina u prehrambenim potrebama stanovništva, a vrijednije riblje vrste kao važnu izveznu robu i izvor devizne zarade¹⁰ (Townasley, 1998; Hersoug, 2004). Obuhvatnim programima modernizacije ribarstva mijenjana je stara i zastarjela tehnologija izlova, prerade i distribucije ribe kako bi se povećao ulov i količine proizvoda dostupnih domaćem i stranom tržištu te kako bi raslo zapošljavanje i prihodi u ribarstvu (Townasley, 1998; Hersoug, 2004; McConney i Charles, 2008). Smatralo se kako se prihodi ribara, koji su u ovim zemljama često pripadali najsiromašnijem segmentu društva, mogu povećati isključivo većom proizvodnjom za koju je nužna efikasnija tehnologija izlova i prerade ribe (Béné, 2003; Bailey i Jentoft, 1990). Ovakav razvoj ribarstva bazirao se na poticanju individualističkog i natjecateljskog ponašanja, dok su postojeće ribolovne prakse i obrasci smatrani barijerom koju je potrebno ukloniti kako bi se stvorili uvjeti potrebni za akumulaciju kapitala (McGoodwin, 1990; St Martin, 2006, 2007; Davis, 1996; Mansfield, 2004).

U mnogim državama razvoj ribarstva potican je i zbog zaštite vlastitih resursa od tehnološki naprednih ribolovnih flota sjevernih zemalja koje su već 1950-ih godina počele ciljati resurse južnih zemalja koji su se u to vrijeme još uvijek smatrali zajedničkim dobrom (Mansfield, 2004; Caddy i Cochrane, 2001; St Martin, 2007). Kako bi zaštitile vlastite resurse neke zemlje južne Amerike (Peru 1947. godine i Ekvador 1952. godine) prve su započele s legislativnim proširenjem isključivog gospodarskog pojasa proširivši ga s prijašnje tri na 200 nautičkih milja (Caddy i Cochrane, 2001). Kroz iduća desetljeća trend „zatvaranja“ morskih zona u svrhu zaštite resursa slijedile su i druge zemlje, a on je i internacionalno formaliziran kroz Konvenciju Ujedinjenih naroda o pravu mora koja je usvojena 1982. godine, ali je na snagu stupila tek 1994. godine (Caddy i Cochrane, 2001; Mansfield, 2004). Upravo se ovom trendu teritorijalne ekspanzije s ciljem zaštite morskih resursa pripisuju goleme dugoročne implikacije u ribarstvu. Smatra se kako je umjesto zaštitom u brojnim zemljama ono rezultiralo prekapacitiranošću, prekomjernim izlovom i potpunim uništenjem mnogih ribljih zaliha (Caddy i Cochrane, 2001; Mansfield, 2004; Townasley, 1998). Naime, ne samo u neindustrijaliziranim zemljama juga, već i u sjevernoj Americi, Rusiji, Islandu, Novom Zelandu i drugdje, proširenje isključive

¹⁰ Hersoug (2004) spominje kako je u mnogim državama u to vrijeme nedostajalo stranih valuta kojima bi se financirao uvoz roba pa je ribarstvo predstavljalo sektor kojim se kroz izvoz ribe to lako moglo postići.

nadležnosti nad morskim teritorijem praćeno je velikim državnim programima izgradnje ribolovne flote i razvoja tržišta što je rezultiralo ogromnom ekspanzijom nacionalnog ribolovnog napora (Eythórsoon, 2003; Hanna, 2003; Young, 2002; Yandle i Dewees, 2003). Uz materijalna ulaganja u tehnološka dostignuća i inovacije, znaćajni napori ulagali su se i u promjenu svijesti ljudi koji se bave ribarstvom, te općenitu percepciju ribarstva. David i MacInnes (1990), opisujući procese modernizacije ribarstva u Kanadi, navode kako je cijelim nizom tećajeva koji su se sredinom sedamdesetih godina provodili u ruralnim sredinama, vlada poticala novi pristup ribolovu kao malom poslovnom poduzeću za razliku od prijašnjeg znaćenja ribolova kao sredstva za opstanak. Autori pojašnjavaju kako je je cilj ovih procesa bio profesionalizacija ribolovne djelatnosti kojom se ribolov nastojao učiniti „ekonomski osjetnom djelatnošću“, što je znaćilo „konzistentnost u organizaciji i učinku s dinamikom tržišno vođenog industrijskog kapitalizma“ (David i MacInnes, 1990:8). Ovim procesima modernizacije, ili profesionalizacije ribarstva, mijenjane su i karakteristike ljudi koji su se bavili ribarstvom jer su oni sve više postajali „racionalne i kompetitivno-utilitaristićke individue“ (David i MacInnes, 1990).

Velika ulaganja u izlov i preradu ribe brzo su nadmašila razinu koju je obnovljivost resursa mogla podržavati pa je postignuti razvojni uspjeh bio kratkoga vijeka, a ekološke i društvene posljedice dugoroćne (Eythórsoon, 2003; Hanna, 2003; Young, 2002; Yandle i Dewees, 2003; Bavinck i dr., 2018). Ekološke posljedice kontinuiranog rasta iskorištavanja ribljih resursa u mnogim ribolovnim područjima postale su vidljive već i prije 1970-ih godina kroz potpuno uništenje nekih komercijalno važnih ribljih vrsta (Eythórsoon, 2003; Young, 2002). Na svjetskoj razini ukupna kolićina ulovljene morske ribe narasla je sa 16,8 milijuna tona u 1950. godini na 86,4 milijuna tona 1996. godine. Od 1996. godine ona je opadala i stabilizirala se na oko 80 milijuna tona godišnjeg svjetskog ulova (FAO, 2012). U periodu od 1961. godine do 2009. godine prosjećni godišnji rast iznosio je 3,2 %, dok je u pedesetim i šezdesetim godinama taj rast bio najveći i iznosio ćak 8-9% godišnje (FAO, 2012; Hersoug, 2004; Garcia i Grainger, 2005). Svjetska potrošnja ribe po glavi stanovnika narasla je sa 9,9 kg u šezdesetim godinama na 18,4 kg u 2009. godini (FAO, 2012). O kumulativnim ekoloćkim posljedicama modernizacijske paradigme jasno govore podaci za razdoblje 1998.-2002. godine koji pokazuju kako tek 14,1% svjetskog ulova ribe dolazi iz još uvijek umjereno iskorištavanih ribljih fondova, 57,3% iz fondova koji se u potpunosti iskorištavaju, 13,7% iz onih koji se pretjerano iskorištavaju, a 7,6% iz potpuno osiromašenih i fondova koji se tek oporavljaju (FAO, 2012).

Dakle, zalihe resursa u stalnom su padu dok njihova potrošnja neprestano raste što rezultira time da je gotovo 80% ribljih resursa već potrošeno ili se pretjerano iskorištava (FAO, 2012). Ove brojke jasno ukazuju na teško stanje ribljih rezervi koje je rezultat višedesetljetnog kontinuiranog poticanja rasta ulovnih količina ribe.

Za razliku od bioloških posljedica koje je relativno lako izmjeriti i brojčano prikazati, društvene posljedice mnogo je teže obuhvatiti ili izmjeriti. Kurien (1996) pojašnjava kako razvoj ribarstva nije značio samo promjenu ribarskih plovila i opreme (od kanua na kočarice primjerice), prerade ribe (od sušenja na smrzavanje) i širenje tržišta (od lokalne potrošnje na izvoz), već i proces rekonstruiranja i transformacije koji je donio dalekosežne promjene u društvenim, ekonomskim i kulturnim strukturama i vrijednostima ribolovnih zajednica. Ekspanzionistički, kapitalno i energetske intenzivan rast potican prvenstveno željom za brzom zaradom imao je po Kurienu (1996) tri temeljne posljedice: 1. nova tehnološki napredna plovila i oprema uzrokovali su velike nejednakosti u mogućnosti pristupa resursima što je rezultiralo „zatvaranjem“ ribarstva; 2. ekonomska marginalizacija malih ribara značila je reduciranje njihove autonomije, mogućnosti i prostora za sudjelovanje u nastajućim strukturama ribolovne ekonomije; 3. inicijalna faza rasta ubrzo je prešla u fazu krize čije posljedice su snosili i mali ribari. Slično kao Kurien i drugi teoretičari proces „zatvaranja“ ribarstva (engl. *enclosure*) drže temeljnim uzročnikom negativnih društvenih promjena kao što je narušavanje egzistencijalne sigurnosti i otpornosti ribolovnih zajednica, društvene pravednosti i očekivanog načina života (Symes i dr., 2015; Bavinck i dr., 2018; Caddy i Cochrane, 2001; Townsley, 1998; Young, 2002). Pod procesom „zatvaranja“ autori podrazumijevaju „privatizaciju pristupa resursima, komodifikaciju prava pristupa i institucionalizaciju tržišta ovih prava“ (St Martin, 2007:527). Temeljni argument zatvaranja pronalazi se u teorijskim tumačenjima karaktera zajedničkih prirodnih dobara i načinima na koje zajednički pristup resursima doprinosi ekonomskim i ekološkim krizama u ribarstvu. Zatvaranje i komodifikaciju pristupa zajedničkim dobrima često se smatra pokazateljem uvođenja neoliberalnih praksi u upravljanje ribarstvom (St Martin, 2006, 2007; Mansfield, 2004). Međutim, kao što tumači Mansfield (2004), ove promjene nisu bile samo posljedica prelijevanja širih neoliberalnih strujanja od 1980-ih godina, već odraz specifične dinamike proizašle iz problematike definiranja prava vlasništva nad morskim resursima. No bez obzira na uzročnike, jednako kao i u drugim segmentima ekonomije i neoliberalizam u ribarstvu rezultirao je prihvaćanjem tržišta i privatnog vlasništva kao najučinkovitijeg upravljačkog mehanizma (za razliku od države ili zajednice korisnika resursa).

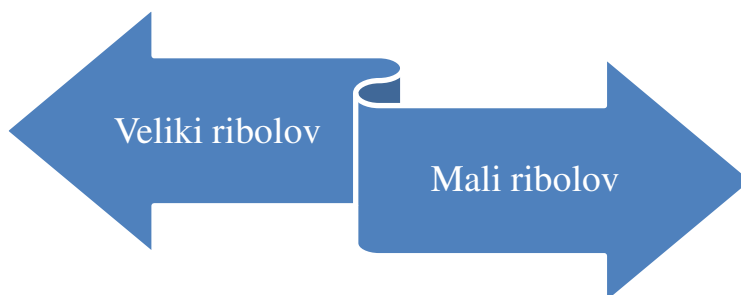
Dakle, proces „zatvaranja oceana“ najprije kao državnog vlasništva, a kasnije vlasništva ribolovnih poduzeća, započele su nacionalne države 1970-ih i 1980-ih godina prepuštajući u narednim desetljećima definiranje prava ribolova i upravljanje ribarstvom tržišnim mehanizmima. Sveprisutno reduciranje ribarstva na ekonomske principe rezultiralo je rastom interesa društvenih znanstvenika za proučavanje ribarstvene problematike. Napori uloženi u razumijevanje složenih značenja ribolova u prvi plan doveli su desetljećima zanemareni mali ribolov i njegovu ulogu u održivom razvoju ribarstva. S rastom interesa za mali ribolov rasla je i složenost pitanja na koja je potrebno odgovoriti pri definiranju značenja ili ciljeva razvoja ribarstva. Za razliku od hegemonijske modernizacijske paradigme koja je diktirala jasne razvojne ciljeve, profiliranje zanemarenih prioriteta kao što je društvena jednakost, pravedna raspodjela koristi, egzistencijalna sigurnost, otpornost i dobrobit o ribarstvu ovisnih zajednica, učinilo je koncipiranje razvoja ribarstva zahtjevnim i kompleksnim pitanjem.

4.3 Glavna obilježja ribolova malih razmjera u svijetu

S ciljem lakšeg proučavanja ribarstva široki spektar ribolovnih aktivnosti u literaturi o ribarstvu uobičajeno se dijeli na dvije osnovne kategorije:

- veliki ribolov ili ribolov velikih razmjera (eng. *large-scale fisheries*)
- mali ribolov ili ribolov malih razmjera (eng. *small-scale fisheries*)

Veliki ribolov često se naziva i industrijski ribolov, dok se uz mali ribolov najčešće vezuju termini artizanalni (zanatski), tradicionalni, obalni (priobalni).

Prikaz 2. Osnovna podjela ribolovne aktivnosti u znanstvenoj literaturi

Kao temeljni kriteriji razlikovanja velikog i malog ribolova u znanstvenom diskursu o ribarstvu najčešće se koriste organizacijski i strukturalni čimbenici. Sukladno tomu veliki ili mali ribolov definira se:

- na temelju veličine ribolovnih operacija (npr. veličina plovila),
- prema teritorijalnoj podjeli (priobalni ili pučinski ribolov),
- prema načinu proizvodnje (Charles, 1991).

Charles (1991) navodi kako izbor konkretnih termina ovisi o tomu koji se kriterij smatra važnim u nekom području. Pojmove malo/veliko drži korisnima ako se naglasak stavlja na veličinu ribolovne operacije. Ukoliko je u fokusu razlog bavljenja ribarstvom predlaže distinkciju ribolov za osobne potrebe/komercijalni ribolov, a ako je to način proizvodnje razlikovanje zanatski/industrijski ribolov. Kada je u fokusu povezanost ribolova s ribarskim zajednicama Charles (1991) razlikovanje priobalnog i pučinskog ribolova smatra korisnim. Iako ovako postavljene razlikovne kategorije djeluju svrhovito i razumljivo, njihova primjena u znanstvenim istraživanjima ili regulatornim nastojanjima mnogo je kompleksnija.

Prema različitim procjenama mali ribari čine čak 90% ukupnog broja svjetskih ribara (Thomson, 1980; McGoodwin, 1990; FAO, 2005; Berkes i dr., 2001; Pascual-Fernández i dr., 2020). Mali ribolov naročito je prisutan u obalnim i ruralnim područjima Globalnog juga gdje predstavlja važan izvor hrane i sredstvo ublažavanja siromaštva, ali je njegova zastupljenost jednako značajna i u obalnim zemljama Globalnog sjevera (Pascual-Fernández i dr., 2020; McGoodwin, 1990; Smith i Basurto, 2019; FAO i WorldFish Center, 2008). Unatoč velikoj rasprostranjenosti i zastupljenosti malog ribolova diljem svijeta pokazalo se teško, gotovo nemoguće, jasno definirati značenje ovog društvenog fenomena. Razlog tomu su razlike koje postoje između pojedinih država, regija i ribolovnih područja koje onemogućuju njegovo jedinstveno definiranje. Mali ribolov nije istovjetan u svakoj zemlji pa ono što se u jednoj smatra malim ribolovom u drugoj se može smatrati velikim (Panayotou, 1985; Smith, 1979; Johnson, 2006; Kurien, 1996; FAO i WorldFish Center, 2008). U zemljama Globalnog juga u kojima je mali ribolov i najzastupljeniji lako je znati što on podrazumijeva „već samim gledanjem u njega“, dok su drugdje tehnološke promjene i diversifikacija unutar ribarstva učinile distanciranje i definiranje težim i izazovnijim (Gibson i Sumaila, 2017:121; Sharma i Rajagoplan, 2006). Zbog toga se umjesto konciznim definicijama mali ribolov najčešće

određuje razlikovnim kriterijima koji nastaju iz njegove usporedbe s velikim ribolovom. Tako se mali ribolov od velikog često razlikuje po relativno malim ribarskim plovilima u pojedinačnom vlasništvu i ribarima koji se više oslanjaju na rad umjesto na velika kapitalna ulaganja. Nadalje, mali ribari love u blizini obale i ovisni su o lokalnim resursima, a ribolov predstavlja integralni dio života priobalnih zajednica (Pollnac, 1985; Charles, 2001; Berkes i dr., 2001; Coffey i Dwyer, 2000; McConney i Charles, 2008). Oslanjanje na lokalno obalno područje često malom ribolovu daje obilježja povremenog posla, često sezonskog koji se kombinira s drugim izvorima prihoda, najčešće poljoprivredom i turizmom (Charles, 1991; Coffey i Dwyer, 2000; McGoodwin, 1990). Mali ribolov često se smatra održivijim ribolovom zbog manjeg ribolovnog intenziteta u usporedbi s brodovima i opremom u velikom ribolovu (Coffey i Dwyer, 2000; Berkes i dr., 2001).

Iako u znanstvenoj literaturi o ribarstvu postoji široka suglasnost oko spomenutih osnovnih karakteristika malog ribolova, njegovo jedinstveno definiranje predstavlja znanstveno-teorijski izazov. Sukladno Charlesu (1991, 2001) i Kurienu (1996) nijedna definicija ne može biti dovoljno sveobuhvatna pa je prikladnije pod malim ribolovom podrazumijevati ribolovne procese koji imaju neke od karakteristika sabranih u Tablici 5. Pri tom, naglašava Kurien, valja imati na umu kako ove i druge moguće karakteristike nisu statične, već su u procesu dinamične evolucije na koju uvelike utječu obrasci razvoja ribarstva prihvaćeni u različitim državama svijeta (1996:iii).

Ribolov je integralni dio obalnih zajednica u kojima ribari žive
U svom opstanku ribari su ovisni o ribolovu i imaju malo drugih mogućnosti zaposlenja
Plovila i ribolovna oprema su relativno mali, niske kapitalne vrijednosti i u vlasništvu pojedinaca ili suvlasnika
Mnogo je veća ovisnost o radu i vještinama negoli o kapitalu
Ribari dobro poznaju obalno ribolovno područje i riblje resurse, a znanje i vještine prenose se s generacije na generaciju
Neto prihodi relativno su niski, a participanti se ne smatraju dijelom velikog ribolova
Dnevne/noćne ribolovne operacije relativno su kratke i ograničene na obalno područje vlastite lokalne zajednice

Tablica 5. Neke od karakteristika ribolova malih razmjera. Izvor: sabrano prema Charles (1991) i Kurien (1996)

Charles (1991, 2001), Béné (2006), Berkes i suradnici (2001), Smith (1979) i Johnson (2006, 2018), smatraju kako su jasne definicije malog ribolova moguće i korisne jedino na nacionalnoj ili regionalnoj razini kako bi se razlikovale potkategorije unutar sektora ribarstva, dok je na globalnoj razini ono od male koristi ili po Kurienu „potpuno besmisleno“ (1996:iii). Razlog je u tomu što je svaki mali ribolov jedinstven, razvija se u vremenu i prostoru iz specifičnih ekoloških i mijenjajućih društveno-ekonomskih i kulturoloških okolnosti obilježenih raznolikošću umjesto homogenošću (Kurien, 1996:iii).

Usprkos specifičnim obilježjima i značenjima malog ribolova u različitim krajevima svijeta koja onemogućuju njegovo jasno i univerzalno definiranje, Organizacija za prehranu i poljoprivredu Ujedinjenih naroda pokušala je sažeti prethodno spomenute razlikovne karakteristike na sljedeći način:

Zanatski ribolov je tradicionalni ribolov koji uključuje ribolovna kućanstva (za razliku od komercijalnih poduzeća), koja koriste relativno male količine kapitala i energije, relativno mala ribolovna plovila (ako ih uopće koriste), odlaze na kratke ribolovne izlaske blizu obale i love ribu uglavnom za lokalnu potrošnju (FAO, 2005).

No ipak, i sami autori ističu kako navedena obilježja nisu svuda ista pa moderni mali ribolov može biti tehnološki razvijen, ekonomski učinkovit i producirati vrijedne ulove za međunarodno tržište (FAO i WorldFish Center, 2008). Već iz ove definicije vidljive su poteškoće koje proizlaze iz pokušaja jasnog definiranja ovog globalno visoko zastupljenog i značajnog segmenta ribarstva. Definijskim nejasnoćama često pridonosi i korištenje različitih pojmova u znanstvenoj literaturi i regulativnim zakonskim okvirima pojedinačnih država. Termini mali ribolov, ribolov malih razmjera, artizanalni, priobalni, tradicionalni, ribolov za osobne potrebe itd., koriste se prema preferencijama ili kao sinonimi. Pri tom autori rijetko kada navode pojašnjenje odabira konkretnog pojma što dodatno pridonosi analitičkoj konfuziji. Neki pojmovi, kao ribolov za osobne potrebe (engl. *subsistence*), jasno ukazuju što se smatra temeljnim obilježjem konkretne ribolovne aktivnosti. Kao što sam naziv kazuje, takav ribolov podrazumijeva prvenstveno ulov ribe i drugih morskih organizama za vlastitu potrošnju. No u svijetu su rijetki primjeri ribolova u strogom smislu ovog pojma jer se u većini slučajeva ulovni viškovi koji nadmašuju prehrambene potrebe kućanstva prodaju ili razmjenjuju s rodbinom ili unutar zajednice (Berkes i dr., 2001; Chuenpagdee i dr., 2006; Emmerson, 1980). Termini „inshore“, „near-shore“ ili „coastal fishing“ (obalni ili priobalni) također impliciraju analitičku jasnoću podrazumijevajući ribolov u blizini obale, najčešće u teritorijalnim vodama države (Coffey i Dwyer, 2000). Artizanalni (zanatski) i tradicionalni često se, kao u prethodno navedenoj FAO definiciji, koriste kao sinonimi. Sukladno FAO tumačenjima zanatski i tradicionalni ribolov odnose se na tehnološki nisku razinu aktivnosti (npr. korištenje tradicionalnih plovila i opreme) (FAO, 2005; FAO i WorldFish Center, 2008). Međutim, Rodríguez-Rodríguez (2014) navodi kako se zanatski ribolov može obavljati za vlastite potrebe te lokalno pa čak i izvozno tržište. Ovisno o državi, može obuhvaćati kanue s jednim ribarom ali i dvadeset metara dugačke kočice ili plivarice (Rodríguez-Rodríguez, 2014). Već iz ovog tumačenja vidljivo je kako prizvuk koji može imati termin „artizanalno“, „tradicionalno“, „za vlastite potrebe“ i „priobalno“, u praksi ne mora značiti nešto uistinu „maleno“ svojim ekološkim, ekonomskim ili širim društvenim utjecajem i posljedicama.¹¹

¹¹ Primjerice, Emmerson već 1980. godine navodi kako komercijalni koćarski brodovi često ribare u obalnim vodama što pojmovnu distinkciju priobalni/pučinski ribolov čini pogrešnim sinonimom za mali ribolov. Isto tako, smatra kako prevelika naseljenost u nekim područjima može ribolov za vlastite potrebe pretvoriti u veliki svojim posljedicama (Emmerson, 1980). Smith (1979) tumači kako neke tradicionalne prakse uz određene tehnološke inovacije mogu znatno izmijeniti primarni karakter i opseg ribolovne operacije. Kao primjer navodi ribolov okružujućim mrežama koji je tradicionalno prisutan u mnogim područjima južnog Pacifika. U takvom ribolovu koristi se i do 200 plivača koji metodom zastrašivanja ribu navode u mrežu. No na Filipinima se ovaj ribolov

Bez obzira koji se termin koristi u nominiranju fenomena malog ribolova, izbor mjerila ili skale kojim se ono razdvaja od velikog ribolova, nameće se kao ključna problematika. Kao što je prethodno kazano, različiti atributi poput vrste, veličine i snage ribarskog broda, ribolovnih alata i opreme, vremena provedenog u ribolovu, namjene ulova, egzistencijalnog značenja ribolova itd., smatrani su presudnim kriterijima u definiranju malog ribolova kroz protekla desetljeća. No pokazuje se kako prepoznavanje osnovnih karakteristika nije dovoljno za preciziranje „gdje ono započinje, a posebice gdje završava“ (Johnson, 2006:747). Odgovor na pitanje „koliko malo (ili veliko?) je malo?“, već desetljećima je razlog znanstvenih polemika i traganja za adekvatnim mjernim instrumentima kojima bi se definirao fenomen malog ribolova (Kurien, 1996:3). No umjesto konzistentnijih analitičkih instrumenata koji bi obuhvatili tehničke, ekološke, ekonomske i druge društvene parametre, Smith i Basurto (2019) uočili su rastući trend korištenja tehnoloških razlikovnih kriterija poput vrste, veličine ili tonaže ribarskog broda (u 51% analiziranih znanstvenih članaka) i ribolovne opreme (58% radova) u odnosu na društveno-kulturne faktore (u 35% radova). Analizirajući način na koji je mali ribolov definiran u 434 znanstvena članka (četvrtini od ukupno 1723 rada objavljenja u periodu od 1960. do 2015. godine), autori su primijetili kako su društveno-kulturni kriteriji (etnička pripadnost, religija, kasta, klasa, rod, povijest i kultura) dominirali u periodu od 1960. do 1980. godine kada su korišteni u polovici svih definicija, ali su znatno opali u razdoblju od 1990. do 2010. godine. Tijekom čitavog promatranog razdoblja veličina ribarskog broda i vrsta ribolovne opreme korišteni su kao uobičajeni kriteriji, ali su oni postali dominantno mjerilo u periodu od 2000. do 2010. godine.¹² Autori su također primijetili kako je unatoč rastućem interesu za mali ribolov kroz posljednja dva desetljeća sve prisutnije nedefiniranje malog ribolova u znanstvenim člancima jer se u više od četvrtine analiziranih radova ono uopće nije definiralo (Smith i Basurto, 2019).

U zakonodavnim okvirima nacionalnih država mali ribolov također se klasificira na različite načine. Korištenje termina ribolov malih razmjera, priobalni, artizanalni, tradicionalni, ribolov

izvodi i uz pomoć velikog matičnog broda (koji može biti i do 500 tona), što po Smithu (1979) ovu ribolovnu operaciju jasno razdvaja od malog ribolova i čini industrijskim ribolovom.

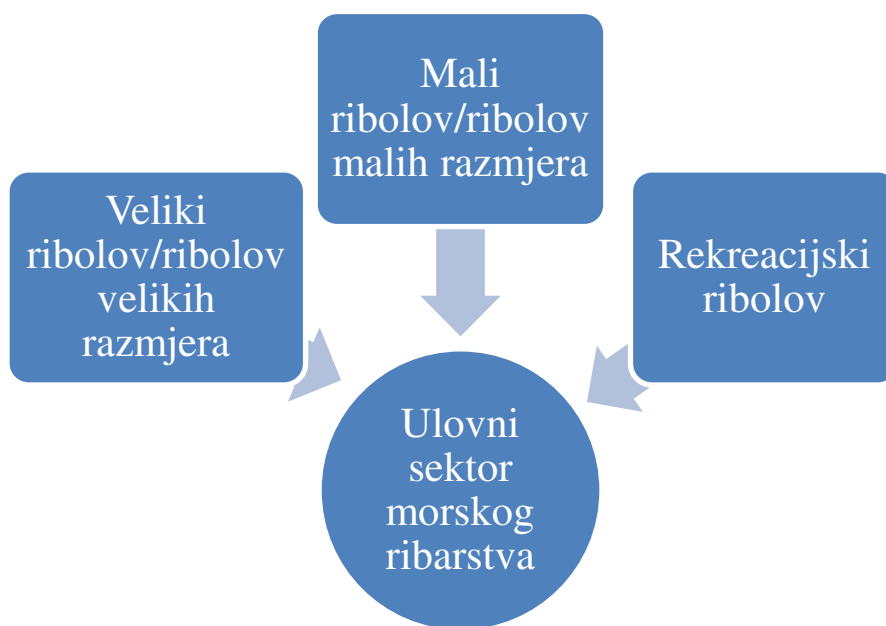
¹² Moguće tumačenje visoke zastupljenosti društveno-kulturnih karakteristika u ranijem razdoblju (1960.-1980.) autori vide u usredotočenosti znanstvenika koji su se bavili ribarstvom na industrijski ribolov, dok je mali ribolov uglavnom bio ignoriran i smatran beznačajnim tijekom uspona moderne znanosti o ribarstvu od 1950. do 1980. godine. U istom razdoblju društveni znanstvenici dominirali su raspršenom literaturom o malom ribolovu u časopisima društvenih znanosti nastojeći razumjeti njegova društveno-kulturna značenja. Rastući interes za mali ribolov od 1990-ih godina praćen je sve većim publiciranjem u časopisima prirodnih znanosti i sve većim oslanjanjem na tehnološke karakteristike u definiranju malog ribolova (Smith i Basurto, 2019).

za osobne potrebe itd., odraz je pravne i kulturološke tradicije svake zemlje kao i karaktera ribolovnog područja i strukture nacionalne flote (Coffey i Dweyer, 2000). Primjerice, na Filipinima se mali ribolov naziva „municipal“ i podrazumijeva sve ribare koji koriste plovila manja od tri tone (Johnson, 2006; Smith, 1979). Charles (1991) spominje kako sjevernoamerička birokracija (kao i tamošnji biolozi i ekonomisti) koristi jedino pojmove „small-boat“ ili „inshore“, dok termine ribolov malih razmjera i artizanalni ribolov koriste samo znanstvenici društvenih znanosti. Izbor termina često ovisi i o govornom području pa se termin ribolov malih razmjera češće koristi u engleskom govornom području, dok je izraz zanatski češći u francuskom i španjolskom području (Johnson, 2006; FAO, 2005). No kao što pokazuje opsežna studija Chuenpagdee i suradnika (2006), tehnološki determinizam primjetan je i u definiranju malog ribolova u zakonodavstvima nacionalnih država. Ovi autori analizirali su 140 nacionalnih definicija malog ribolova diljem svijeta te slično kao i Smith i Basurto (2019) primijetili kako je i u nacionalnim ribarstvenim politikama u trećini proučenih slučajeva mali ribolov ostao nedefiniran (Chuenpagdee i dr., 2006). Države koje su jasno artikulirale mali ribolov u 65% slučajeva kao razlikovni kriterij koristile su dužinu ribarskog broda (manje od 10, 12, 15 metara ili između 5-7 metara), dok su ostala prevladavajuća obilježja bila veličina motora, bruto registarska tonaža plovila i vrsta ribolovnih alata (ili kombinacija ovih kriterija). Tek u manjoj mjeri korištena je udaljenost ili dubina mora u kojem se ribolov obavlja, a u samo nekoliko zemalja mali ribolov definiran je na temelju karaktera djelatnosti kao ribolov za osobne potrebe ili tradicionalni ribolov (Chuenpagdee i dr., 2006).

Vodeći se tehničkim mjerilima i veličinom ribolovnih operacija nacionalni zakonodavni okviri u kategoriju malog ribolova ponekad svrstavaju i rekreacijski ili sportski ribolov. Međutim, svojim karakterom i svrhom (sportska aktivnost i razonoda) ova vrsta ribolova uvelike se razlikuje od onoga što se diljem svijeta uobičajeno naziva malim/artizanalnim/tradicionalnim ribolovom. Rekreacijski ribolov zastupljen je u brojnim zemljama Globalnog sjevera, a sve više i u zemljama Globalnog juga prvenstveno kao posljedica rasta turizma (FAO i WorldFish Center, 2008; Pascual-Fernández i dr., 2020). Zbog toga se posljednjih godina sve više istražuju razmjeri ovog ribolova i njegov utjecaj na morske resurse i druge kategorije ribolova, posebice na mali ribolov s kojim se preklapa prostorno i u ciljanim vrstama (Guyader i dr., 2013).¹³ I u ovom radu razlikovanje rekreacijskog ribolova ima

¹³ Sve češće se može pročitati kako je u mnogim zemljama upravo rekreacijski ribolov postao najveća prijetnja malim ribarima i razlog njihova stalnog prostornog i zakonodavnog istiskivanja (Guyader i dr., 2013; McGoodwin,

bitno mjesto u shvaćanju procesa i promjena koje se odvijaju u ribarstvu posljednjih desetljeća. Zbog toga je, kao što je to učinjeno u Prikazu 3. rekreacijski ribolov važno razdvojiti i promatrati kao zasebnu kategoriju ribarstva, iako ono svojim tehničkim obilježjima spada u kategoriju ribolova malih razmjera.

Prikaz 3. Osnove kategorije morskog ribolova u svijetu

I dok znanstveni interes za rekreacijski ribolov tek počinje jačati posljednjih godina, međuodnos velikog i malog ribolova u fokusu je već najmanje pola stoljeća. Kao što je kazano u prethodnom potpoglavlju, modernizacijski imperativ koji je usmjeravao razvoj ribarstva tijekom prošlog stoljeća predviđao je postepeno nestajanje malog ribolova i racionaliziranje ribarstva na profesionalni i rekreacijski sektor. U afirmaciji malog ribolova znanstvenici su osim izdvajanjem i opisivanjem glavnih značajki važnost malog ribolova pokušavali prikazati i kvantitativnim pokazateljima i usporedbama s velikim ribolovom (Rousseau i dr., 2019). Berkes i suradnici (2001), jednako kao i Thomson (1980), Kurien (1996) ili Chuenpagdee i suradnici (2006), smatrali su kako je brojčanim usporedbama malog i velikog ribolova na

1990; Radford i dr., 2018; Said i dr., 2018). U nekim dijelovima svijeta, navodi McGoodwin (1990), rekreacijski ribolov toliko je narastao da njegovi prinosi nadmašuju one profesionalnih ribara, a lobistički utjecaj rekreativnih ribara oblikuje smjer ribolovnih politika.

globalnoj razini moguće obuhvatiti i približiti društvenu, ekonomsku i ekološku važnost malog ribolova.

Glavna obilježja ribolova	Ribolov velikih razmjera	Ribolov malih razmjera
Izravno zaposleni u ribolovu	Pola milijuna ljudi	50 milijuna ljudi
Zanimanja vezana uz ribolov	-	150 milijuna ljudi
O ribolovu ovisna kućanstva	-	250 milijuna ljudi
Kapitalni trošak po svakom zaposlenom u ribolovu	30.000\$ - 300.000\$	20\$-300\$
Godišnji ulov ribe za hranu	15 - 40 milijuna tona	20 - 30 milijuna tona
Godišnji neželjeni ulov	5 - 20 milijuna tona	< 1 milijun tona
Godišnja potrošnja goriva	14 - 19 milijuna tona	1 – 2,5 milijuna tona
Ulov po svakoj utrošenoj toni goriva	2 - 5 tona	10 - 20 tona

Tablica 6. Usporedba ribolova malih i velikih razmjera na globalnoj razini. Izvor: Berkes i suradnici (2001:9)

Podaci sabrani u Tablici 6. pokazuju kako mali ribolov usprkos atributu „malo“ ima veliku ulogu u globalnoj proizvodnji hrane, zapošljavanju i opstanku milijuna ljudi (Smith i dr., 2017; Smith i Basurto, 2019). Iz tablice je vidljivo kako mali ribolov osigurava egzistenciju i zaposlenje značajnom dijelu svjetske populacije uz mnogo manja kapitalna ulaganja, potrošnju goriva i znatno manje količine neželjenog ulova¹⁴ negoli je to slučaj u velikom ribolovu. Zbog toga autori impliciraju kako je usprkos sličnoj razini iskorištavanja resursa kao i u velikom ribolovu, mali ribolov društveno i ekološki prihvatljiviji jer prehranjuje i zapošljava milijune ljudi za razliku od pola milijuna ljudi koliko po njima zapošljava veliki ribolov (Berkes i dr., 2001).

Iako se radi o korisnom pokušaju sintetiziranja ribarstvene problematike, valja istaknuti manjkavosti ovih i sličnih kvantitativnih pokazatelja globalne važnosti ribarstva. Prva

¹⁴ Neželjeni ulov je onaj dio ulova koji je malen po veličini, oštećen, nejestiv, ima slabu tržišnu vrijednost ili se ne može zadržati zbog zakonskih regulativa kao što su kvote (Zeller i dr., 2017). Od svih ribolovnih alata pridneni kočarski alati, koji su ujedno najčešći alati u velikom ribolovu, proizvode najviše neželjenog ulova (Zeller i dr., 2017). Kao što je vidljivo u Tablici 6. radi se i o polovici ribe ulovljene za ljudsku potrošnju koja se smatra nekorisnim ili neželjenim ulovom. Prema nešto skromnijim procjenama neželjeni ulov čini 10-20% ukupnog ulova i većinom se odnosi na veliki ribolov (Zeller i dr., 2017). Prema Agenciji za hranu Ujedinjenih naroda (FAO) u komercijalnom ribolovu se svake godine u more baca 17,9-39,5 milijuna tona (prosječno 27 milijuna tona) mrtve ili ribe s malom šansom za preživljavanje (Alverson i dr., 1994).

problematičnost proizlazi iz toga što autori ne pojašnjavaju izvor i metodologiju prikupljanja podataka. Nadalje, kao što je prethodno istaknuto, velika raznolikost i kompleksnost malog ribolova u različitim krajevima svijeta primarni je uzrok nemogućnosti njegova jasnog definiranja, a onda i prebrojavanja i svakog daljnjeg empirijskog uspoređivanja. Ova problematičnost jasno je vidljiva već u tomu što autori malim ribarima smatraju tradicionalne, artizanalne i ribare koji love za vlastite potrebe, jednako kao i male komercijalne ribare za koje ističu kako mogu biti „visoko modernizirani i tehnološki sofisticirani“ (Berkes i dr., 2001:9).¹⁵ Ovako široko klasificiranje odraz je različitih tumačenja i definiranja malog ribolova koje neminovno rezultira velikim razlikama u procjenama ukupnog broja malih ribara. Primjerice, Thomson je još 1980. godine procijenio da je u svijetu 8 milijuna malih ribara. Dvadeset godina kasnije Berkes i suradnici (2001) govorili su o 50 milijuna, a Chuenpagdee i suradnici (2006) o 12 milijuna malih ribara. Puno manje razlike primjetne su u procjenama ukupnog godišnjeg ulova malih ribara. Thomson (1980) ga je procijenio na 20 milijuna tona, Berkes i suradnici (2001) na 20 do 30 milijuna tona, a Chuenpagdee i suradnici (2006) na 21 milijun tona godišnje.

Iako su ove kvantitativne studije, kao što tumače Chuenpagdee i suradnici (2006), nastale s ciljem sistematskog prikupljanja podataka i unaprjeđenja znanja o malom ribolovu, važno je imati na umu njihovu manjkavost. Međutim, ova problematika prisutna je uvijek kada se odabranim parametrima uspoređuju različita ribolovna područja i nacionalni konteksti. Upravo zbog toga je izbor adekvatnog mjerila ili skale (*scale* u engleskom terminu *small/big-scale fisheries*) kojim bi se razgraničile osnovne kategorije ribarstva u univerzalno usporedive kategorije, predmet znanstvenih rasprava već desetljećima. Odabir jednih, a zanemarivanje drugih mjerila i kriterija za sobom neizbježno povlači adresiranje mnogo kompleksnijih pitanja: što je to ribarstvo, tko su ribari, koja je svrha baljenja ribarstvom, odnosno, „tko se broji i zašto“ (Smith i Basurto, 2019:1). Po Johnsonu definiranje malog ribolova nije samo tehničko-birokratski problem, već pitanje sustava vrijednosti koji je u pozadini političkih odluka i rezultira konkretnim društveno-ekološkim posljedicama (Johnson, 2018; Johnson i dr., 2018a).

¹⁵ Ista problematika vidljiva je i u radu Chuenpagdee i suradnika (2006) iako ovi autori jasno navode kako podatke temelje na službenoj FAO statistici i drugim znanstvenim izvorima podataka. Ovi autori smatraju kako je primjena sličnih tehničkih mjerila za razlikovanje velikog i malog ribolova u nacionalnim zakonodavnim okvirima dovoljno konzistentna da omogućuje usporedbe među državama. Međutim, pogledaju li se detaljnije izvori podataka za pojedinu zemlju može se uočiti kako oni ne počivaju na istim mjernim instrumentima što uvelike dovodi u pitanje pouzdanost korištenja takvih podataka.

Odgovori na ova složena pitanja ovise o temeljnim narativima koji definiraju probleme i rješenja u ribarstvu i oblikuju smjerove i ciljeve politika upravljanja (Bailey i Jentoft, 1990; Mansfield, 2004; Song i dr., 2013; Smith i dr., 2017). Kao što je istaknuto u prethodnom potpoglavlju, u velikom broju zemalja tijekom proteklog stoljeća dominantne politike upravljanja ribarstvom bile su oblikovane modernizacijskim imperativom. Tehnološki napredan i efikasan obrazac iskorištavanja ribljih resursa zapadnih kapitalističkih zemalja predstavljao se kao univerzalni model razvoja ribarstva „vremenski ispred malog ribolova na linearnoj stazi prema napretku“ (Smith i Basurto, 2019:2). Sukladno tomu, veliki ribolov smatrao se poželjnom posljedicom razvoja ribarstva, dok se na mali ribolov politički gledalo kao na zastarjelu praksu koja je zrela za modernizaciju jer predstavlja ostatke nerazvijenog i tradicionalnog predindustrijskog načina življenja i privređivanja (Charles, 1991; Berkes i dr., 2001; Kurien, 1996; Smith i dr., 2017; St Martin 2006, 2007). Mali ribolov je implicitno, a ponekad i eksplicitno, tretiran kao podređena kategorija marginalnog statusa i prioriteta u nacionalnim i globalnim ribarstvenim agendama (Smith i Basurto, 2019). Sukladno ovom desetljećima dominantnom razvojnom narativu, nestajanje malog ribolova smatrano je poželjnim i neizbježnim smjerom razvoja ribarstva. Ono je označavalo otklanjanje prepreke ekonomskoj transformaciji od manje produktivne i neučinkovite pred-kapitalističke ekonomije u kapitalizam (St Martin, 2007), ili od egzistencijalnog (*livelihood harvesting*) prema akumulacijskom lovljenju ribe (*accumulation harvesting*) (Davis, 1996).

Valja naglasiti kako se razvojni procesi nisu svugdje odvijali istim ritmom ili s istim krajnjim ciljevima, jednako kao što ni prvotna ekološka, društveno-ekonomska i politička obilježja ribarstva nisu svugdje bila ista. Negdje su razvojne promjene bile dobrodošle i pozitivne za male ribare pružajući im, primjerice, pristup potrebnoj tehnologiji (Smith i dr., 2017). No ipak, u brojnim nacionalnim politikama prevladavajući modernizacijsko-racionalizacijski diskurs utjecao je na odmicanje ribolova, poglavito malog ribolova, od zajednice i društvenih odnosa koji su ga oblikovali prema neovisnim, individualnim ribarima ili ribolovnim poduzećima kao racionalnim korisnicima ribljih resursa (Davis, 1996; Davis i MacInnes, 1990; Kurien, 1996; Mansfield, 2004; St Martin, 2006).

Johnson (2006) je jednom tablicom/prikazom pokušao pokazati utjecaj dominantnog diskursa na oblikovanje značenja i ciljeva ribarstva i pridonijeti razumijevanju osnovnih analitičkih kategorija koje u literaturi o malom ribolovu često mogu djelovati nekonzistentno i

zbunjujuće. Jednom tablicom ili prikazom teško je sažeti svu povijesnu i suvremenu varijabilnost svjetskog malog ribolova pa je i ovaj autor koristio općeprihvaćene smjernice koje su kao ključne razlikovne kategorije između velikog i malog ribolova prije njega izdvojili Smith (1979), Kurien (1996) i Berkes i suradnici (2001). Međutim, znatnom razumijevanju problematike Johnson je doprinio diobom dviju osnovnih kategorija – malog i velikog ribolova na tri potkategorije: ribolov za osobne potrebe (*subsistence*), ribolov kao robna proizvodnja kućanstva (*domestic commodity production*) i industrijski ribolov (*industrial*). Nadalje, ovaj autor stavio je veći naglasak na društveno-ekonomske karakteristike ribarstva koje su u različitim kategorizacijama obično najmanje zastupljene. Johnsonov tabelarni prikaz pokazuje kako se mali ribolov može klasificirati jedino „relacijskim pojmovima“, tj. u odnosu na nešto jer višeznačnost koncepta kreira „stalni dojam neuhvatljivosti i kategoričke nepreciznosti“ (Johnson, 2006:751).

Karakteristike ribarstva	Kategorije		
	Ribarstvo malih razmjera		Ribarstvo velikih razmjera
	Za osobne potrebe	Robna proizvodnja kućanstva	Industrijsko
<i>Društvena organizacija</i>			
Društveno- ekonomska			
Narav ribolovne cjeline	Pojedinci i skupine utemeljene na zajednici obično povezane društvenim reciprocitetom	Male skupine s određenom specijalizacijom i podjelom rada; važnost kućanstva i zajednice	Male i veće skupine; veća specijalizacija i podjela rada
Priroda posla	„Part-time“, više zanimanja; dijeljenje ulova	←————→	Obično „full-time“, profesionalno; veća učestalost najamnog rada i plaća
Raspolaganje ulovom i integriranje tržišta	Primarno potrošnja kućanstva ali i poneka lokalna razmjena i prodaja	Potrošnja kućanstva i prodaja na lokalnom, nacionalnom i internacionalnom tržištu	Primarno prodaja na velikom tržištu
Prerada ulova	Većinom direktna konzumacija	←————→	Većinom se prerađuje, uključuje velike količine ribljeg brašna
Vlasništvo	Individualno ili grupno vlasništvo i upravljanje; povremena odsutnost vlasništva	Obično u vlasništvu starijeg upravitelja ili više njih; povremena odsutnost vlasništva	Koncentracija vlasništva, često kod onih koji nisu uključeni u ribarske operacije; vlasništvo je često i korporativno
Ulaganje	Niska kapitalna ulaganja, često visoka razina uloženog radnog vremena	Niska do srednja kapitalna ulaganja, veliki dio snose oni koji nisu operatori	Velika razina kapitalnih ulaganja, veliki udio snose oni koji nisu operatori
Razina prihoda	Nije primjenjiva ili minimalna	Niska ili srednja	Često visoka
Znanje i tehnologija	Naglasak je na vještinama i lokalnom znanju	Velika raznolikost ciljanih ribljih vrsta i tehnologije, time i veća potreba za znanjem i vještinama	Vještine i iskustvo su važni, ali potpomognuti visokom tehnologijom
Plovila	Ne koriste se ili su mala i nemotorizirana	Mala s motorima male snage	Motori velike snage
Alati	Često ručno rađeni i samostalno sastavljeni; uglavnom nemehanizirani	Mnoge strojno izrađene komponente, često samostalno sastavljene, velika raznolikost ribolovnih alata, manualni i mehanizirani alati	Strojno izrađene komponente, sastavljene od strane drugih, niska raznolikost ribolovnih alata; elektronika i

Kapacitet ulova	Vrlo nizak do nizak	Nizak do srednji	automatizacija Velik do golem
Menadžment			
Uprava za ribarstvo	Lokalna zajednica ili rodbinski	Regionalna, zajednica ili rodbinski, s malo znanstvenika/upravitelja	Po opsegu sveobuhvatno, znanstveno vođeno; mnogi znanstvenici/upravitelji
Upravljačke jedinice	Veliki broj malih jedinica	Obično mnogo malih jedinica	Jedna ili nekoliko velikih jedinica
Pravila	Običajna	Običajna i državna	Obično državna regulacija
Prikupljanje podataka	Često nikakvo zbog poteškoća u prikupljanju	Teško zbog značajki ribolova i upravljanja	Relativno jednostavno ali ne ovisi o kapacitetu upravljanja
<i>Prostor i Vrijeme</i>			
Ribolovna baza	Visoko raznolika	Raznolika	Koncentrirana
Ribolovne lokacije	Na obali ili uz nju	Relativno blizu obale	Iskorištava sva morska područja
Trajanje ribolova	Nekoliko sati	Nekoliko sati do nekoliko dana	Nekoliko dana do mjeseci
Sezonalnost	Sezonski	Produžene sezone zbog robusnijih plovila i alata	Izdržljivost pri lošim vremenskim prilikama; potraga za ribom eliminira ovisnost o godišnjim dobima

 Ukupni, dugotrajni globalni smjer ribarstva koji nije neizbježan niti nepovratan

Tablica 7. Kategorije ribarstva i njihove karakteristike. Izvor: Johnson (2006:750)

Ovako posložene potkategorije ribarstva Johnson koristi kako bi prikazao odnos ribolova i kapitalističke ekonomije. Tako je kategorija ribolova za osobne potrebe samo periferno povezana s kapitalizmom, dok je industrijska najdublje povezana, odnosno, konstruirana je upravo od takve ekonomije (Johnson, 2006:749). Srednju kategoriju autor tumači kao najzanimljiviju i ujedno najviše osporavanu, a ona po njemu obuhvaća i najveći dio svjetskog

malog ribolova. Kombiniranjem termina „domestic“ i „commodity“ u nominiranju ove kategorije autor naznačuje kako se u velikoj mjeri radi o ulovu za tržište, ali organizacija ovog ribolova još uvijek ovisi o širim rodbinskim vezama, kućanstvu ili lokalnoj zajednici. Varijabilnost i nedostatak razlikovnih mjerila kojima bi se potkategorije jasno distancirale jedna od druge vidljiva je kroz kategorije (stupce) koji se djelomično preklapaju. Dvosmjerna pokazna linija upućuje na obilježja kod kojih je promjena od male prema velikoj razini ribarstva naročito kontinuirana (Johnson, 2006). Razumijevanju problematike naročito doprinosi pokazna linija smještena ispod tablice koja, kako tumači autor, eksplicitno naglašava vremensku dimenziju. Ona pokazuje kako se, uzeto kao cjelina, globalno ribarstvo udaljavalo od ribarstva za osobne potrebe prema industrijskim adaptacijama kroz proteklih 150 godina. No autor naglašava kako ovaj trend nije neizbježan niti nepovratan (Johnson, 2006).

Pomicanje udesno u Tablici 7. nije podrazumijevalo samo tehničku modernizaciju prema većim ribarskim brodovima, alatima i opremi, već je po nekim autorima značilo i „reduciranje ribarstva na funkciju korisnosti i ponašanje ribara pojedinca (kao kompetitivnog maksimizatora koristi), dok su zajednica, kultura i drugi povezani procesi protjerani iz ekonomskog prostora“ (St Martin, 2006:172-173). Zbog toga je „egzistencijalno ribarstvo kojemu je osnovna svrha zadovoljenje društvenih i gospodarskih zahtjeva života unutar obitelji i zajednice“, tumačeno ekonomski i ekološki neefikasnim (Davis, 1996:101). Namjesto toga, ekonomska učinkovitost smatrana je krajnjim ciljem i preduvjetom društvene i ekološke dobrobiti jer „individualno racionalno odlučivanje na slobodnom tržištu rezultira većim dobrom za sve“ (Mansfield, 2004:316). Unatoč dominantom narativu modernizacije i racionalizacije ribarstva koji je „mali ribolov smatrao rudimentarnom, zaostalom praksom i razvojnim teritorijem po uzoru na zapadna iskustva“, ono je u različitim pojavnim oblicima nastavilo egzistirati kao najzastupljenija kategorija ribarstva diljem svijeta (Smith i dr., 2017:15). Odnosno, kao što tumači Johnson, zadržalo se negdje po sredini kontinuuma, izbjegavši linearno pomicanje s lijeva na desno u Tablici 7.

Kategorija hrvatskog malog ribolova za osobne potrebe koja je predmet ovog rada primjer je ribolovne aktivnosti koja ne samo da je izbjegla linearno pomicanje s lijeva na desno u Tablici 7., već se u svom povijesnom razvoju uspjela u određenoj mjeri i pomjeriti prema suprotnoj strani kontinuuma. Naime, do 1996. godine ulov ostvaren u ovom ribolovu mogao se prodavati na tržištu, dok je u razdoblju od 1996. - 2015. godine osnovna svrha redefinirana u ribolov za

osobne potrebe (NN 57/96). Sukladno tomu, može se kazati kako se ovaj dio sektora malog ribarstva u RH od 1996. godine razvijao suprotnim smjerom od uobičajenog, globalno dominantnog razvoja ribarstva. Umjesto prema većoj tržišnoj orijentaciji i profesionalizaciji djelatnosti ovaj ribolov se zakonskim odrednicama snažnije usmjerio prema ribolovu za osobne potrebe. Iako je ovakvo zakonsko definiranje rijetka pojava u usporedbi s mnogim drugim zemljama (Chuenpagdee i dr., 2006), ono potvrđuje da globalni smjer razvoja ribarstva, kao što navodi Johnson (2006), ne mora biti neizbježan niti nepovratan. Linearno pomicanje s lijeva na desno izbjegao je i ostatak sektora malog ribarstva u RH koji se zadržao negdje po sredini kontinuuma, odnosno, u kategoriji koju Johnson (2006) naziva „robna proizvodnja kućanstva“. Upravo ovaj naziv u velikoj mjeri opisuje glavni karakter malog gospodarskog ribolova u Hrvatskoj. Za razliku od prethodne kategorije malog ribolova koja je uvijek bila namijenjena vlastitim prehranbenim ili egzistencijalnim potrebama ribara, u ovoj kategoriji ribolov ima veći gospodarski karakter jer se ribari njime bave kao profesionalnom aktivnošću u svrhu stjecanja dobiti (Matić-Skoko i Stagličić, 2020). No po drugim važnim obilježjima koja se u znanstvenoj literaturi pridaju malom ribolovu (vrsta plovila i ribolovnih alata, ciljane riblje vrste, ribolovno područje, sezonalni ciklusi, tradicionalna znanja i vještine, kapitalna ulaganja, vlasništvo, obrasci mješovite privrede itd.) ove kategorije malog ribolova ne razlikuju se značajnije.

Zbog znatno drugačijih karakteristika i vrijednosti koje generira mnogi znanstveni su u malom ribolovu vidjeli sustav vrijednosti suprotstavljen kapitalno intenzivnim i na profit orijentiranim kapitalističkim poduzećima tipičnima za sektor velikog ribarstva (Johnson, 2018:3). Upravo pod utjecajem ovakvih tumačenja mali ribolov postajao je svojevrsan protunarrativ paradigmi modernosti i sinonim za alternativne razvojne smjerove i mogućnosti. Zbog toga problematika malog ribolova već desetljećima predstavlja „poprište na kojem se vrijednosti modernog društva osporavaju“ (Johnson, 2006:752). Ideološke bitke protežu se i izvan političke arene i uključuju i znanstvenike koji se bave proučavanjem ribarstva (Charles, 1991:159). Istraživači, nacionalne vlade i razvojne agencije oslanjaju se na znanstvena tumačenja i definicije koje se kao priče, tumače Smith i suradnici (2017), uvijek iznova ponavljaju i ustaljuju kao ekološke doktrine sukladno kojima se identificiraju problemi, rješenja i ciljevi u ribarstvu. Kao što je već kazano, znanstvenim i političkim diskursom već desetljećima prevladavaju definicije bazirane na tehničkim mjerilima koje, sukladno nekim autorima, mali ribolov „reduciraju na tehnološko-ekološki problem“, zanemarujući pri tom druge međusobno isprepletene društvene, političke, ekonomske, biološke, geografske i povijesne čimbenike koji

oblikuju strukturu i dinamiku malog ribolova na nekom području (Smith i dr., 2017:17). S druge pak strane, još od sedamdesetih godina rastao je trend osporavanja hegemonijskih definicija, a posljednja dva desetljeća još značajnije se „otvara diskurzivni prostor za drugačije priče o malom ribolovu i onomu što on može postati“ (Smith i dr., 2017:4). Prepoznaje se različitost materijalnih potreba, ali i nematerijalnih vrijednosti kao što su jednakost, društvena pravednost, identitet, vjerovanja, povezanost s mjestom i mnoge druge. Sve snažnije se zagovara vraćanje fokusa s individualnih ribara (racionalnih aktera u ribarstvu) na lokalne zajednice i društvene odnose, jednako kao i na međuodnos društvenog i prirodnog svijeta (Berkes i dr., 2001; Song i dr., 2013; Davis, 1996; McCay i Jentoft, 1998; Jentoft; 2000).

Zbog ovako velikog širenja perspektive tematika malog ribolova može se činiti kaotičnom i suviše kompleksnom, a postizanje konsenzusa oko ključnih pojmova, kategorija i definicija nedostižnim zadatkom. No kao što poručuju Smith i suradnici, „kompleksnost malog ribolova potrebno je razumjeti kao dio njegove otpornosti i povijesne ustrajnosti umjesto problema koji je potrebno racionalizirati i popraviti“ (2017:18). Slijedom toga, proučavanju malog ribolova na nacionalnoj ili regionalnoj razini, kao što to sugeriraju referentni autori, potrebno je pristupiti istražujući lokalni društveno-ekonomski, povijesni, politički, geografski i ekološki kontekst umjesto prihvaćanja uvriježenih definicija, tumačenja problema i već iskušanih upravljačkih rješenja.

4.4 Zaključak

Usprkos snažnom trendu racionalizacije i profesionalizacije ribolovne djelatnosti, naročito od polovice prošlog stoljeća, mali ribolov nastavio je egzistirati u različitim pojavnim oblicima kao najzastupljenija kategorija ribarstva diljem svijeta. Njegovo značenje uvelike se razlikuje među ribolovnim područjima pa ga je teško, gotovo nemoguće jednoznačno definirati. Zbog toga se u društveno-znanstvenoj literaturi umjesto konciznim definicijama ono često opisuje nabrojanjem osnovnih karakteristika i detektiranjem temeljnih razlika u odnosu na veliki ribolov. Analize postojećih definicija malog ribolova u znanstvenom i političkom diskursu ukazuju na značajno korištenje vidljivih mjernih obilježja kao što su veličina i druge karakteristike ribarskog plovila i ribolovnih alata (Smith i Basurto, 2019; Chuenpagdee i dr.,

2006). Prema Smith i suradnicima (2017:7) ovakvim se tehničkim definicijama mali ribolov locira u prošlost producirajući dva jednako limitirajuća tumačenja: mali ribolov kao nešto nazadno i neefikasno, te s druge strane romantiziranje malog ribolova kao ekološki i društveno harmonične aktivnosti. U ovom poglavlju opširnije se govori o prvom narativu i posljedicama zamjene tradicionalnog ribolova malih razmjera gospodarski učinkovitijim ribolovom. No valja također istaknuti kako i sve glasnije zagovaranje malog ribolova kao svojevrsnog protunarativa modernizaciji ribarstva može biti jednako problematično. Uporaba jednodimenzionalnih mjerila kao što su veličina plovila ili vrsta ribolovnih alata može uzrokovati da se pod mali ribolov svrstavaju i ekološki destruktivne prakse koje nisu u skladu s vrijednostima koje se u diskursu društvenih znanosti pripisuju konceptu malog ribolova. Drugim riječima, zbog prilagodljivosti sektora lako se može dogoditi da „ono što se danas smatra industrijskim ribolovom sutra postane artizanalno, dok će ono što je predstavljalo artizanalni ribolov nestati“ (Rousseau, 2019:6). Zbog toga je važna Johnsonova (2006) opaska kako bi umjesto zagovaranja „kategorije“ malog ribolova politike upravljanja ribarstvom trebale biti usmjerene na „vrijednosti“ koje takav ribolov generira. Naime, Johnson smatra kako promoviranje malog ribolova može biti korisno na globalnoj razini, dok bi na regionalnoj i lokalnoj razini ciljevi trebali proizlaziti iz vrijednosti, a ne iz kategorije malog ribolova. Napominje kako u nekim okolnostima kategorija može biti korisna u traganju za ekološki održivim i društveno pravednim ribarstvom, ali jedino ako je ona pažljivo definirana u kontekstu konkretnog ribarstva ili problema u ribarstvu (Johnson, 2006:754). Dakle, sukladno ovom tumačenju, malom ribolovu kao alternativnom razvojnom narativu i svojevrsnom pokušaju ispravljanja posljedica modernizacijske paradigme, potrebno je pristupiti oprezno kako bi se izbjeglo idealiziranje njegove rastuće popularnosti.

U idućem poglavlju predstavljaju se teorijski koncepti (pristup „mogućnosti“ Amartye Sena, koncept održive egzistencije, društvenog kapitala i društvene dobrobiti) kojima društvene znanosti posljednjih desetljeća proučavaju ribarstvo, poglavito značenje i ulogu malog ribolova u lokalnim zajednicama. Za razliku od biologije mora, ekologije i drugih disciplina koje se bave „svijetom ispod vode“, društveni znanstvenici bave se „onim iznad vode – na vodi i uz vodu“, odnosno, ljudskim interakcijama, znanjima, vrijednostima, motivima, normama, pravilima ponašanja i povezanošću ovih elemenata s održivim ribarstvom (Jentoft, 2020). Nastoje pokazati kako održivost ribarstva ne ovisi samo o stabilnosti ribljih zaliha, već i o otpornosti društvenih zajednica tj. međuodnosu ekološkog i društvenog svijeta (Armitage i dr., 2012).

Kako bi shvatili što je to što društvene zajednice čini otpornima i održivima, sociolozi i drugi društveni znanstvenici drže kako je potrebno razumjeti svijet ljudi koji se upravljačkim politikama nastoji regulirati. Smatraju kako je shvaćanje vrijednosti, motiva, očekivanja i vjerovanja važan preduvjet postizanja dobre vladavine koja će u jednakoj mjeri pridonositi dobrobiti ekološkog i društvenog sustava (McCay i Jentoft, 1996, 1998).

5. Mali ribolov kroz prizmu društvenih teorija

5.1 Uvod

Naizgled jednostavna i tisućama godina prisutna djelatnost lovljenja ribe osim tehnološkom složenosti i obimom ribolovnih operacija u različitim dijelovima svijeta razlikuje se i temeljnim društvenim značenjima i vrijednostima. Unatoč brojnim razlikama ribarstvo se desetljećima percipiralo kao djelatnost koju je diljem svijeta moguće homogenizirati i urediti po istim principima i razvojnim modelima. Zemlje koje su svoje ribarstvo uspjele pretvoriti u važan čimbenik nacionalne ekonomije služile su kao pozitivan primjer drugima.

U prvom dijelu ovog poglavlja elaborira se važnost cjelovitog razumijevanja lokalnih okolnosti i vrijednosti koje proizlaze iz bavljenja ribarstvom i opasnosti nametanja razvojnih ciljeva koji nisu usklađeni s potrebama obalnog stanovništva. Ribolov se u nekom području može smatrati sredstvom ekonomskog rasta i blagostanja, a u drugom načinom života koji široj zajednici jamči prehrambenu i egzistencijalnu sigurnost. Najčešće su različite vrijednosne orijentacije prisutne i isprepletene u svakoj ribolovnoj zajednici što upravljanje ribarstvom čini kompleksnim i zahtjevnim zadatkom, odnosno, „teškim izborom“ i „wicked“ problemom (Bailey i Jentoft, 1990; Koiman i Jentoft, 2009; Jentoft i Chuenpagdee, 2009). Umjesto razumijevanja kompleksnosti ribolov se u politikama upravlja ribarstvom desetljećima poistovjećivalo s ekonomskom vrijednošću pojedinih oblika ribolova. Interes za druge društvene aspekte rastao je od sedamdesetih godina prošlog stoljeća, razbuktao se prelaskom u novo stoljeće i postao naročito vidljiv posljednjih desetak godina. Ogroman rast multidisciplinarnog interesa za ribarstvo potaknut je prvenstveno interesom za tradicionalne oblike ribolova malih razmjera i značenja koja ono ima za ribare, ribarske obitelji i zajednice diljem svijeta. Može se kazati kako je upravo zanimanje za mali ribolov otvorilo brojna pitanja o društvenim značenjima ribarstva koja su se prethodno svodila jedino na važnost zapošljavanja i kreiranja prihoda. U potpoglavlju „Znanstveni i *policy* interes za mali ribolov“ predstavlja se streloviti i impresivni rast interesa za mali ribolov koji posljednjih godina privlači i sve veću političku pozornost. Potom se u potpoglavlju „Ribarstvo kroz teorijske koncepte društvenih znanosti“ analiziraju teorijski alati i ideje koje omogućuju proučavanje društvenih aspekata ribarstva i njihovo povezivanje s ekološkom i ekonomskom dimenzijom: pristup „mogućnosti“ A. Sena, koncept održive egzistencije, društvenog kapitala i društvene dobrobiti. Koncept

društvene dobrobiti pokazuje se kao najobuhvatniji okvir koji omogućuje integriranje različitih koncepata i ideja. Zbog toga je njegova primjena u istraživanju malog ribolova sve češća posljednjih godina. I u ovom se radu koncept društvene dobrobiti uzima kao glavni teorijski okvir pomoću kojeg će se identificirati, analizirati i interpretirati društvena značenja malog ribolova za osobne potrebe u proučavanoj zajednici. Smatra se kako ovaj sveobuhvatni teorijski pristup omogućuje odmicanje od uskog shvaćanja ribolova kao izvora zapošljavanja i generiranja prihoda koji je često prisutan u znanstvenom i političkom diskursu o ribarstvu. Stoga se i u ovom radu koristi kao instrument koji omogućuje prepoznavanje društvenih značenja ribolova i razumijevanje mehanizama kojima ono doprinosi kvaliteti života i dobrobiti stanovnika jedne otočne zajednice. Uz pomoć triju analitičkih dimenzija koncepta društvene dobrobiti (materijalna, subjektivna i relacijska) želi se istražiti zbog čega se ljudi u promatranoj zajednici bave malim ribolovom za osobne potrebe, koja značenja pridaju ovoj aktivnosti i zbog kojih osobnih i kolektivnih doprinosa im je ovaj ribolov važan. Nadalje, želi se razumjeti utjecaj gubljenja ribolovnog prava na egzistencijalne mogućnosti i druge aspekte društvene dobrobiti.

5.2 Društvena važnost ribarstva

Značenja i uloge ribarstva nisu svugdje jednaka niti se mogu smatrati kao nešto zadano i nepromjenjivo. Ona ovise o brojnim povijesnim, kulturološkim, gospodarskim, ekološkim i političkim okolnostima (Kurien, 1996; McGoodwin, 1990). Nekad se njegova značenja izražavaju brojem zaposlenih ribara i drugih osoba zaposlenih u s ribolovom povezanim djelatnostima i njihovim prihodima, a ponekad se opisuje i različitim neopipljivim vrijednostima i značenjima. Jedan od ciljeva ovoga rada jest razumjeti kako politike upravljanja ribarstvom utječu na uvriježene vrijednosti i uloge ribolova oblikujući nova značenja. Mijenjanje uvriježenog značenja ribolova ne mora nužno imati negativne konotacije, pa se u ovom poglavlju navode konkretni primjeri i iskustva nekih zemalja. Međutim, ono što se nastoji razmotriti jest *policy* mijenjanje značenja ribolova bez prethodnog razumijevanja potreba ribara i drugih stanovnika lokalnih zajednica u kojima ribolov ima važnu društvenu ulogu.

Prelazak u 20. stoljeće obilježile su diskusije o tomu mogu li se riblji resursi, za koje se tada vjerovalo da su neograničeni, ribolovom potrošiti (Berkes i dr., 2001; Caddy i Cochane, 2001).

Kasnija saznanja kako su oni unatoč obnovljivosti ipak ograničeni, dovela su do različitih pokušaja njihove biološke zaštite i održivijeg iskorištavanja. Kao što je ranije naglašeno, mjere upravljanja resursima koje su trebale osigurati dugoročnu održivost temeljile su se isključivo na spoznajama biologa i njihovim procjenama i predviđanjima stanja pojedinačnih ribljih rezervi, dok su ekonomska znanja smatrana dovoljnima kako bi se osigurala veća ekonomska isplativost ribarstva (Berkes i dr., 2001; Charles, 2001; Clay i McGoodwin, 1995). Na temelju prevladavajućih teorijskih koncepata biologije i ekonomije nastajali su modeli i politike upravljanja ribarstvom u kojima je glavnu regulatornu ulogu imala država putem birokratskog aparata ili tržište mehanizmom ponude i potražnje. Korisnici resursa i zajednice u kojima je ribarstvo bilo prisutno nerijetko su svođeni na pasivne objekte upravljačkih politika. Zanemarivanje čitavih zajednica u kojima ribarstvo ima važnu ulogu često je dovodilo do negativnih posljedica kao što su narušavanje egzistencije i potpuni nestanak ribara u nekim obalnim zajednicama, a time i znanja, vještina, identiteta i načina života (Carothers, 2008; Palsson i Helgason, 1995; Eythorsson, 2003). Upravo su brojne zabilježene posljedice nametnule potrebu proučavanja i razumijevanja ribarstva kao integralnog dijela života zajednice, „kao ljepljive koje vezuje zajednicu“, a ne samo kao privredne grane čija se važnost mjeri brojem zaposlenih ribara ili razinom prihoda (Brookfield i dr., 2005; Urquhart i dr., 2014).

Prelazak u novo stoljeće obilježile su diskusije o interdisciplinarnosti i ulozi drugih znanosti u proučavanju ribarstva (Clay i McGoodwin, 1995; Buanes i Jentoft, 2009; Garcia i Charles, 2008; Smith i Basurto, 2019). Prva desetljeća ovog stoljeća donijela su znatan napredak pa je danas znanost o ribarstvu mnogo „cjelovitija, samokritičnija i intenzivnija nego li je bila krajem 20. stoljeća“ (Caddy i Cochrane, 2001:653). Danas je mnogo jasnije kako je ribarstvo, ili „ribolovni sustav“ kako ga naziva Charles, „mreža međusobno povezanih i interaktivnih ekoloških, biofizičkih, ekonomskih i kulturnih komponenti“ (Charles, 2001:3). Proučavanje ribarstva danas podrazumijeva i istraživanje različitih društvenih dimenzija koje proizlaze iz bavljenja ribolovom i razumijevanje njihove povezanosti s ostalim komponentama ribarstva. Običaji, znanja, norme, vrijednosti, interakcije, pripadnost, identitet, povezanost, težnje i očekivanja samo su neke od dimenzija ribarstva kojima se znanstvenici društvenih znanosti bave istražujući širinu značenja i uloga ribarstva u priobalnim i otočnim zajednicama (Berkes i dr., 2001; Charles, 2001; McGoodwin, 1990, 2001; Urquhart i dr., 2014; Johnson i dr., 2018; Pascual-Fernández i dr., 2020). Njihovi nalazi pokazuju kako ribolov, a posebice ribolov malih

razmjera, predstavlja način života, izvor identiteta, vrijednosti, vjerovanja, normi i običaja te kao takvo čini kulturu mnogih obalnih zajednica, a naročito onih ruralnih.

Kultura ribolovnih zajednica rezultat je akumuliranog iskustva prilagodbe koje je oblikovano mnogim unutrašnjim i vanjskim zbivanjima i promjenama koje su utjecale na ove zajednice tijekom vremena (Béné, 2006). Uloga koju kultura ribolovnih zajednica ima u ukupnom poboljšanju života zajednice kroz mehanizme kolektivnog djelovanja, zajedničkog identiteta i normi, nije opipljiva kao direktno povećanje prihoda kućanstava, ističe Béné. Njen ogromni pozitivni utjecaj očituje se u osnaživanju, dobrobiti te kolektivnom i osobnom samopoštovanju (Béné 2006:35). Čak i onda kad ribarenje predstavlja egzistenciju jedino za manji dio članova zajednice ova subkultura, smatra McGoodwin (1990), može imati ogroman utjecaj na oblikovanje lokalne kulture i identiteta. Sumirajući odgovore ispitanika na Aljasci o značenju koje za njih ima ribolov Carothers navodi kako je za mnoge ribolov životna snaga njihove zajednice, ono što daje značenje njihovim životima, ono što povezuje stare i mlade, ono o čemu se pričaju priče, ono na što su ponosni te ono oko čega formiraju identitet (2010:103). Sve zajedno „visoko cijenjen način života“ (Carothers, 2010:103).

Značenje i vrednovanje ribolova u određenoj zajednici uvjetovano je povijesnim, političkim i društvenim okolnostima (Kurien, 1996; Johnson, 2018). Ono ovisi o očekivanjima zajednice koja su, kao što tvrdi McCay, odraz kulture zajednice koja definira što točno znači uspjeh: „Kultura uključuje očekivanja ljudi vezana uz prirodu, vlastita i međusobna očekivanja. Uključuje vrijednosti i vjerovanja koja ljudi imaju o društvenim i ekološkim odnosima, o prioritetima i međusobnim povezanostima tih odnosa te o tomu kako ovi odnosi utječu na ponašanje ljudi“ (McCay, 1996:123). Reduciraju li se različita očekivanja i definicije uspjeha jedino na ekonomski rast i prosperitet, kao što je to često slučaj u ribarstvenim politikama, zanemaruju se sve druge vrijednosti i vjerovanja koja oblikuju specifičan način života. Charothers (2008), Eythorsson (2003), Palsson i Helgason (1995) i drugi autori, svojim su istraživanjima pokazali kako se reduciranjem ribarstva jedino na profitabilnu djelatnost manjeg dijela ribara značajno pridonosi kulturnom osiromašenju mnogih obalnih zajednica.¹⁶

¹⁶ U radu se pojam zajednice koristi sukladno definiciji McGoodwina (2001), koji zajednicu definira kao društvenu skupinu bilo koje veličine čiji članovi obitavaju na određenom području, održavaju redovite međusobne interakcije, imaju osjećaj kolektivnog identiteta, zajedničke vrijednosti i interese, institucije upravljanja te

Iako kultura neke zajednice nije statična kategorija jer se ona mijenja i nadograđuje sukladno novim okolnostima i potrebama, ono što se ovdje želi naglasiti jest da nagle promjene i uvođenje potpuno novih očekivanja dovode u pitanje vrijednosti, znanja, vjerovanja, tradiciju i sve ostalo što smatramo kulturom neke zajednice. Nameće se pitanje može li se i dalje govoriti o zajednici ukoliko njeni članovi ne dijele više zajedničke interese, vrijednosti ili identitet. Upravo zbog toga sve veći broj autora naglašava važnost očuvanja zajednice kao integralnog djela održivog ribarstva. Tako Jentoft (2000) i Charles (2001) ističu kako održivost ribarstva ide ruku pod ruku s održivošću lokalnih zajednica, tj. kako su ovi procesi međusobno uvjetovani. Za razliku od uobičajenog analitičkog razlikovanja ekološke, ekonomske i društvene dimenzije održivog razvoja Charles (2001) sugerira teorijski okvir koji se sastoji od četiri komponente održivosti: ekološka, društveno-ekonomska, održivost zajednice i institucionalna održivost. Pri tom zajednica kao zasebna komponenta održivosti podrazumijeva „održavanje zajednica kao samih po sebi dragocjenih ljudskih sistema koji su mnogo više od jednostavnog zbroja pojedinaca“ (Charles, 2001:189).

Svaka politika održivog razvoja ribarstva mora služiti održavanju razumne razine svake dimenzije održivosti, drži Charles (2001). No nameće se pitanje koja je to „razumna“ razina svake dimenzije održivosti, kako se ona određuje i postiže. Iako odgovori na ova pitanja nisu jednostavni ono što se zasigurno danas može kazati, nakon višedesetljetnog propagiranja univerzalnih razvojnih rješenja širom svijeta, jest da ciljevi određenih razvojnih mjera moraju biti usklađeni i proizlaziti iz očekivanja zajednica na koje se te mjere i odnose. Svi drugi pokušaji nametanja vanjskih ciljeva i očekivanja recept su za neuspjeh, smatra Jentoft i drugi (2015). To su kroz protekla desetljeća i potvrdili brojni razvojni projekti koji su doživjeli krah upravo zbog, kako tvrdi Nederveen Pieterse, „nesagledive arogancije uplitanja u živote ljudi“ (2010:161). U politikama upravljanja ribarstvom ova „arogancija“ značila je nametanje vanjskih vrijednosti i ciljeva koji su često bili u potpunom neskladu s očekivanjima i potrebama lokalnih zajednica. Veći, modernizirani ribarski brodovi, napredna i skupocjena ribolovna oprema, često su se nametali kao neupitni ciljevi razvoja ribarstva. Sukladno ovim procesima, razvoj ribarstva i upravljanje ribarstvom nerijetko je značilo odabir između dva smjera ili politike upravljanja ribarstvom: razvoj ribarstva kao integralnog djela razvoja zajednice ili

kulturno i povijesno naslijeđe. Također, McGoodwin naglašava kako nije nužno da svi članovi stalno obitavaju na istom području ili da su u stalnim međusobnim interakcijama.

razvoj ribarske industrije. Razvoj ribarske industrije, ili pristup kreiranja bogatstva kako ga nazivaju Béné i drugi (2010), temelji se na maksimalizaciji rente ili financijske koristi od ribarstva. Odabir ovog razvojnog smjera nije svugdje imao iste društvene posljedice. U Norveškoj je primjerice ribarstvo u ranijem razdoblju imalo „labour buffer“ funkciju, ali razvoj ribarske industrije od osamdesetih godina prošlog stoljeća ipak nije uzrokovao smanjenje zaposlenosti jer se u isto vrijeme odvijao i znatan rast drugih sektora ekonomije, uključujući akvakulturu i uzgoj lososa (Béné i dr., 2010). Sukladno Béné i suradnicima (2010), norveški primjer je pokazatelj kako mali ribolov uz dobro upravljanje u prikladnom institucionalnom i makroekonomskom kontekstu može generirati bogatstvo i doprinosti lokalnom ekonomskom razvoju. Island i Novi Zeland također se često spominju kao uspješni primjeri zemalja koje su slijedile smjer razvoja ribarske industrije. To su ujedno i prve zemlje koje su primijenile principe racionalizacijske paradigme u upravljanju ribarstvom i uvele individualne prenosive kvote još sedamdesetih godina. U 2000. godini izvoz ribe iz Novog Zelanda iznosio je 1,43 milijarde novozelandskih dolara i činio je četvrti po redu izvor strane valute u toj zemlji (Yandle i Dewees, 2003). Na Islandu je izvoz ribe još i važniji jer predstavlja glavni izvozni proizvod te zemlje (Eythörsson, 2003). Ovi pokazatelji govore o ekonomskoj važnosti koju riblji resursi mogu imati u nekoj zemlji i ekonomskoj opravdanosti politika koje teže industrijalizaciji ribarstva. Tim više što prije proglašenja ekskluzivnog ekonomskog pojasa 1987. godine Novi Zeland nije imao razvijen ribolov na otvorenom moru, već su brodovi drugih zemalja iskorištavali njihove riblje resurse (Yandle i Dewees, 2003). Slična situacija bila je i na Islandu koji je 1972. godine proširio svoj ekonomski pojas na 50 nautičkih milja, a tri godine kasnije na 200 milja želeći time zaštititi morske resurse i svoje nacionalne interese (Eythörsson, 2003).¹⁷ Pokazalo se da je uvođenje kvota u oba slučaja dovelo do zaštite resursa i bolje financijske isplativosti, što potvrđuje osnovne teze zagovornika racionalizacijske paradigme u upravljanju ribarstvom. Međutim, na gubitku su ostali mnogi manji ribari koji su prodali svoje kvote većim poduzećima, a naročito oni koji su pristali na unajmljivanje prethodno prodanih kvota što se pokazalo ekonomski krajnje neisplativim (Eythörsson, 2003; Yandle i Dewees, 2003). Iako su uvođenjem kvota zaštitili nacionalne resurse i osigurali njihovo ekološki i ekonomski održivo iskorištavanje, preferirajući velike ribarske organizacije kreirali su i negativne društvene posljedice za jedan dio ribara i ribarskih zajednica. Unatoč brojnim zabilježenim negativnim

¹⁷ Ovaj potez izazvao je velike napetosti između Islanda i Velike Britanije znakovitog naziva „rat za bakalar“ iz kojeg se Velika Britanija povukla 1976. godine (Eythörsson, 2003).

posljedicama danas ne znamo koliko je točno ribara na Novom Zelandu, Islandu i drugdje prodalo kvote tj. svoje pravo pristupa ribolovu i time trajno odustalo od ribarenja (Eythörsson, 2003; Yandle i Dewees, 2003). Ne znamo koliko je ribarskih mjesta ostalo bez ribara, a time i bez dnevne ponude svježe ribe, bez dijela svoje povijesti, načina života, običaja, prepoznatljivosti i identiteta. Ne znamo kolikom broju mladih ljudi je zbog prevelikih cijena kvota onemogućen pristup ribolovu. Možemo se pitati jesu li ove negativne posljedice uopće bitne ako je određena država uspjela ribarenje učiniti ekonomski važnom djelatnošću i istovremeno ekološki zaštititi resurse od prekomjernog iskorištavanja kao što su to učinili Island i Novi Zeland. Nadalje, možemo se pitati da li je uopće moguće pronaći upravljačka rješenja koja će zadovoljiti sve korisnike resursa i njihove različite motive bavljenja ribolovom. Ili nam umjesto toga preostaje prihvatiti upravljačke kompromise koji neizbježno proizvode kako pobjednike tako i gubitnike. Isto tako, osvrnemo li se pola stoljeća unatrag možemo kazati kako bi bez razvoja ribolovne industrije i snažnog tehnološkog napretka veliki dio svjetske populacije koji ne živi uz obalna područja ostao zakinut za nutritivno vrijedne prehrambene namirnice koje su danas posvuda lako dostupne. Bez izvoza ribe i drugih morskih proizvoda mnoge zemlje, a naročito one Globalnog juga, možda bi bile u još većem ekonomskom siromaštvu. Neke male ribolovne zajednice upravo su zahvaljujući tehnološkom razvoju uspjele opstati i dalje se razvijati jer je ribolov postao fizički podnošljivijim i profitabilnijim poslom. Hrvatsko ribarsko mjesto Kali na otoku Ugljanu primjer je takve uspješne ribarske zajednice koja je upravo zahvaljujući snažnoj industrijalizaciji i napretku u ribarstvu izbjegla gospodarsku i demografsku sudbinu brojnih otočnih zajednica (Lukić i Tonković, 2017, 2019). Ribarstvo je u ovom mjestu glavni izvor prihoda i zaposlenosti, ali i kolektivnog identiteta, povezanosti i pripadnosti zbog kojih je ribolov opstao i u teškim vremenima ekonomskih i političkih kriza. Pouzdajući se u vlastiti ribarski identitet, vještine, znanja i iskustva, ova zajednica uspješno je diversificirala aktivnosti u ribarstvu od ulova prema uzgoju i preradi ribe, a u novije vrijeme sve više i prema drugim sektorima, prvenstveno turizmu utemeljenom na ribarskoj prepoznatljivosti i identitetu (Lukić i Tonković, 2019).

Ono što znamo danas nakon nekoliko desetljeća različitih pokušaja upravljanja ribarstvom, jest da ribolov nema jednako značenje u svim zemljama, regijama, pa niti unutar pojedine lokalne zajednice jer unutar svake možemo naići na mimoilaženja u definiranju ciljeva, potreba i očekivanja razvoja ribarstva. Stoga je nemoguće upravljati njime univerzalnim političkim rješenjima ne vodeći računa o specifičnostima i različitim potrebama i očekivanjima ribara koji

nigdje nisu homogena skupina. U mnogim dijelovima svijeta pokazalo se kako se mali i veliki ribari razlikuju motivacijama, ciljevima i strategijama bavljenja ribolovom. Profit se smatra uobičajenim motivom bavljenja velikim ili industrijskim ribolovom, dok se mali ribolov vezuje uz različite međusobno isprepletene elemente. Ovi motivi mogu uključivati profitabilnost i komercijalnu proizvodnju, rekreaciju, ulov ribe za vlastitu konzumaciju i razmjenu ili upotrebu za neke posebne kulturološke svrhe (Kittinger, 2013). Prevladavajući razlozi ovise o širim društveno-političkim i ekološkim kontekstima koji oblikuju ulogu ribolova u životu pojedinca, obitelji ili zajednice. Tako su primjerice ratovi, ekonomske krize i nemogućnost pronalaska drugog zaposlenja uobičajene okolnosti u kojima se ljudi mnogo više oslanjaju na prirodne resurse koji su im lako dostupni (Béné i dr., 2010). Ribolov tada znači preživljavanje i opstanak. U okolnostima ekonomske stabilnosti i mogućnosti boljeg i lakšeg zaposlenja ribolov puno češće ima karakter hobija i rekreacije koja pored razonode uvijek donosi i određenu materijalnu korist (McGoodwin, 1990; 2001).

5.3 Znanstveni i *policy* interes za mali ribolov

Kako bi se pružila vidljivost i potpora djelatnosti o kojoj ovisi opstanak i dobrobit milijuna ljudi diljem svijeta, Glavna skupština Ujedinjenih naroda proglasila je 2022. godinu Međunarodnom godinom artizanalnog ribolova i akvakulture. Ovom važnom priznanju prethodilo je pola stoljeća znanstvenog proučavanja kompleksnosti ribarstvenog sustava i nastojanja da se društvena pitanja dovedu u politički diskurs.

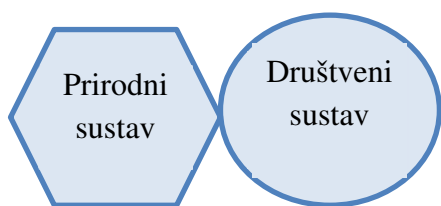

Prikaz 4. Poster Organizacije za prehranu i poljoprivredu Ujedinjenih naroda. Izvor: URL2

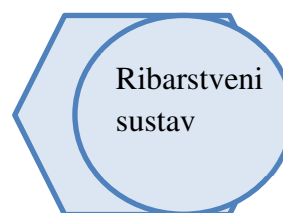
Otkada postoji upravljanje ribarstvom njegova zadaća bila je sprječavanje i zaustavljanje pretjeranog iskorištavanja ekonomski važnih ribljih stokova. Kako bi to postigli, znanstvenici su se fokusirali isključivo na biološke aspekte upravljanja ribarstvom (Clay i McGoodwin, 1995; Jentoft, 1997; Gray, 2005). Kao što slikovito pojašnjava Degnbol i njegovi suradnici (2006), znanost o ribarstvu „umjesto širokim kistom bojila je pod čekićem“. Odnosno, adresirali su probleme isključivo s pozicija pojedinačnih znanstvenih disciplina i stvarali standardizirana tehnička rješenja za kompleksne i različite lokalne probleme (Degnbol i dr., 2006; Symes i Hoefnagel, 2010). Usprkos širokoj zastupljenosti malog ribolova diljem svijeta u razvojnom diskursu nije bilo „službenog interesa“ za ovu kategoriju ribarstva, već se on javlja tek nakon posljedica generiranih industrijskim pristupom ribarstvu (Hersoug, 2004; Symes i Philipson, 2009; Smith i Basurto, 2019). Prema Berkesu i drugima (2001) jedan od razloga zanemarenosti malog ribolova je i taj što je ovaj ribolov najčešće bio vezan uz male obalne zajednice, često udaljene od glavnih centara u kojima se donose političke odluke. Razlog zanemarenosti često

se pripisuje i malom ekonomskom značaju koji ovaj ribolov ima u odnosu na ribolov većih razmjera (Percy i O’Riordan, 2020). Tek od kraja sedamdesetih godina počeli su se javljati novi teorijski smjerovi koji su preispitali do tada uvriježene ekonomske ciljeve razvoja ribarstva. Na dnevni red počele su se postavljati i neke druge vrijednosti pa se i mali ribolov počeo prepoznavati kao važna kategorija ribarstva koja uz ekonomske generira i druge društvene koristi (Jentoft, 1973; Smith, 1979; Panayotou, 1985; Emmerson, 1980; McGoodwin, 1990).

Pojava nove paradigme u izučavanju ribarstva sukladna je s diferencijacijom paradigmi u širem razvojnom diskursu kroz posljednja desetljeća dvadesetog stoljeća kada se javljaju nova poimanja razvoja koja dovode u pitanje dotadašnju poslijeratnu modernizacijsku paradigmu i izjednačavanje razvoja s ekonomskim rastom. Od sedamdesetih godina javljaju se tzv. alternativna razmišljanja o razvoju koja se fokusiraju na razvoj društva i zajednice, a u osamdesetim godinama razvoj poprima značenje razvoja čovjekovih mogućnosti i povećanja slobode izbora (Nederveen Pieterse, 2010). Za razliku od dotadašnjih velikih teorija koje su se krojile u zemljama Globalnog sjevera i artikulirale političke interese i prioritete tih zemalja, nova razmišljanja o razvoju proizlazila su iz drugih dijelova svijeta (Nederveen Pieterse, 2010). U proučavanju ribarstva univerzalni recepti upravljanja naročito su se počeli propitkivati devedesetih godina te prelaskom u novo stoljeće (Berkes i dr., 2001; Bavinck, i dr., 2005; Hersoug i dr., 2004). Umjesto univerzalnog poimanja razvoja ribarstva kao „ekonomskog rasta i modernizacije po uzoru na zapadno iskustvo“, počela su se postavljati pitanja kakav rast i razvoj se želi i tko bi trebao biti korisnik takvog razvoja (Radcliffe, 2006:3). Ova pitanja zahtijevala su širenje perspektive pri sagledavanju i rješavanju ribarstvenih problema.

Konvencionalno viđenje odvojenih sustava

Novo viđenje integriranog sustava

Prikaz 5. Konvencionalno i novoproizašlo viđenje prirodnog i društvenog sustava u ribarstvu. Izvor: Berkes i suradnici (2001:19)

Kao što sugerira Prikaz 5., u konvencionalnom pristupu ribarstvu proučavanje prirodnog svijeta predstavljalo je temeljni istraživački interes. Podrazumijevao je praćenje, prebrojavanje i procjenjivanje stanja ribljih resursa, dok se društveni svijet smatrao odvojenim sustavom kojim se proučavanje ribarstva ne bavi (Berkes i dr., 2001; Charles, 2001). Za razliku od tradicionalne paradigme, novi pristupi u središte interesa počeli su stavljati integriranje društvenih i okolišnih aspekata. Po ovim promišljanjima ljudska bića sastavni su dio prirode pa se u međudnosu prirodnog i društvenog sustava trebaju tražiti odgovori na brojne probleme u ribarstvu. Za ponovno spajanje prirode i kulture, pojašnjava Berkes i njegovi kolege, uvelike su zaslužne pouke naučene od korisnika zajedničkih dobara, od kojih su mnoge dolazile iz zemalja Globalnog juga: „Sada znamo ono što nismo znali do sedamdesetih i osamdesetih godina - da su zajednice korisnika ribljih resursa u određenim slučajevima sposobne dugoročno koristiti resurse na održiv način“ (2001:19). Potvrdu toj tezi davala je tada rastuća literatura teorija zajedničkih dobara koja je opsežno proučavala primjere kolektivnog korištenja prirodnih resursa i ulogu korisnika u uspješnom upravljanju (McCay i Acheson, 1987; Ostrom, 1990; Ostrom i dr., 1994). Gradeći dalje na spoznajama teorije zajedničkih dobara, mnogi teoretičari ribarstva nastavili su tvrditi kako u središte promišljanja treba staviti vrijednosti, norme, pravila, identitet i odnose unutar lokalne zajednice (Jentoft i McCay, 1995; Clay i McGoodwin, 1995; Jentoft, 2000; Symes i Hoefnagel, 2010).

Kao što je kazano u prethodnom poglavlju, zbog velike raznolikosti, počevši od različitih ribarskih brodova i opreme, karakteristika ribara, ribolovnih područja i ribljih resursa, definiranje ribolova malih razmjera predstavlja izazov kako u teorijskim i analitičkim diskusijama tako i u regulativnim nastojanjima. Problematika malog ribolova postaje mnogo kompleksnija kad na istom ribolovom području djeluju još i veliki i rekreativni ribari koji se međusobno razlikuju motivacijama, orijentacijama i ciljevima. Kao što je već navedeno, mali i veliki ribari predstavljaju dva oprečna kraja kontinuuma između kojih se nalazi čitav niz bioloških, ekonomskih i društvenih aspekata koje je potrebno sagledati pri donošenju odluka i mjera upravljanja ribarstvom. Radi se o „teškim odlukama“ kojima se odlučuje treba li ribolov, primjerice, biti generator nacionalnog bogatstva ili izvor egzistencijalne sigurnosti za veliki broj korisnika resursa (Bailey i Jentoft, 1990). Zbog svoje kompleksnosti mali ribolov često je ostajao zanemaren u politikama upravljanja ribarstvom diljem svijeta (Degnbol i dr., 2006; Said i dr., 2020; Smith i Basurto, 2019; Symes i Hoefnagel, 2010; Urquhart i dr., 2014; Pascual-Fernández i dr., 2020). Unatoč rastućim znanstvenim spoznajama o društvenim značenjima

malog ribolova, ova pitanja nisu dolazila na dnevni red pri krojenju politika upravljanja ribarstvom niti se smatrala relevantnim faktorom u rješavanju ribarstvenih problema. Međutim, posljednjih godina pridjev „društveni“ sve više postaje neizostavni dio retorike o ribarstvu. Politička pozornost polagano se usmjerava od potreba pojedinaca prema održivosti obalnih zajednica i cjelokupnog društva (Symes i Phillipson, 2009).

2010. - Prvi svjetski kongres o malom ribolovu (18-22. listopada, Bangkok, Tajland)

2011. - Internacionalna konferencija "Ne radi se samo o ribi: Društvene i kulturne perspektive održivog morskog ribarstva" (4-5. travnja, London)

2013. - *Too Big to Ignore*- TBTI - partnerska istraživačka mreža usmjerena na vidljivost i održivost malog ribolova

2013. - Prvi regionalni simpozij o održivom malom ribolovu na Mediteranu i u Crnom moru (27.-30. studeni, St. Julijan's, Malta)

2015. - FAO Dobrovoljne smjernice za osiguravanje održivog malog ribolova u kontekstu sigurnosti hrane i iskorjenjivanja siromaštva

2015. - Mali ribolov prepoznat je u novoj UN Agendi održivog razvoja 2030 kao održivi razvojni cilj br. 14 "Život ispod vode"

Prikaz 6. Procvat interesa za mali ribolov

U Prikazu 6. sabrani su glavni procesi i događanja koja su snažno utjecala na prelazak malog ribolova iz znanstvenog u politički diskurs. Kao što lijepo ocrtava naziv konferencije održane 2011. godine u Londonu „Ne radi se samo o ribi“, pa je globalni znanstveni fokus u idućim godinama usmjeren na različita društvena i kulturna značenja i pitanja ribarstva, posebice ribolova malih razmjera. Zbog milijuna ljudi koji ovise o ovoj ribolovnoj praksi Jentoft i Chuenpagdee već desetljećima tvrde kako je mali ribolov prevelik da bi se ignorirao i previše važan da bi propao (Jentoft i Chuenpagdee, 2019). Ovi i drugi autori okupljeni oko istoimene istraživačke platforme TBTI¹⁸ (engl. *Too Big To Ignore - Global partnership for small-scale*

¹⁸ Globalna mreža za istraživanje malog ribolova TBTI nastala je 2012. godine kao odgovor na zanemarenost malog ribolova i različitih koristi koje ono generira diljem svijeta. Na početku rada ovu mrežu činila su 62

fisheries research) znanstvenim spoznajama bore se protiv marginalizacije malog ribolova i zalažu za povećanje njegove vidljivosti u politikama upravljanja ribarstvom. Znanstvena skupina TBTI proizašla je iz Prvog svjetskog kongresa o malom ribolovu 2010. godine u Bangkoku¹⁹ i postala vodeća mreža u istraživanju malog ribolova. Brojnim publikacijama TBTI pokrenuo je val interesa za mali ribolov u društvenim znanostima i proučavanje njegove uloge u održivom razvoju ribarstva i obalnih zajednica. Može se kazati kako su članovi ove mreže najzaslužniji promicatelji vrijednosti malog ribolova i zagovornici dokidanja njegova marginalnog statusa u nacionalnim ribarskim politikama.

U istom vremenskom razdoblju donesen je do danas najvažniji međunarodni instrument koji je prepoznao značenje i važnost malog ribolova „Dobrovoljne smjernice za osiguranje održivog malog ribolova u kontekstu sigurnosti hrane i iskorjenjivanja siromaštva“, usvojen 2014. godine (u nastavku teksta Dobrovoljne smjernice) (FAO, 2015). Ovaj dokument smatra se prekretnicom u priznavanju značenja malog ribolova i „zlatnim standardom“ upravljanja njime (Chuenpagdee, 2020). Dobrovoljne smjernice namijenjene su prvenstveno nacionalnim vladama koje se poziva da preuzmu odgovornost za mali ribolov vodeći se principima: ljudskih prava, dostojanstva, poštovanja kulture, nediskriminacije, rodne ravnopravnosti i jednakosti (FAO, 2015). Dokument nudi preporuke za smanjenje ranjivosti i nesigurnosti malih ribara prepoznavanjem temeljnih ljudskih prava, uključujući pravo na hranu, egzistenciju i rad. Smatra se kako je ovaj dokument od revolucionarnog značaja jer je prepoznao globalnu važnost malog ribolova u iskorjenjivanju siromaštva, pravednom razvoju i održivom korištenju resursa (Nayak i Berkes, 2019). Kao što i sam naziv govori dokument je nastao u kontekstu osiguranja sigurnosti hrane i iskorjenjivanja siromaštva pa je njegov fokus poglavito usmjeren na zemlje Globalnog juga. No smatra se jednako relevantnim i u zemljama Globalnog sjevera u kojima su mali ribari i njihove zajednice također često marginalizirane. Ključni naglasak u dokumentu stavljen je na dodjelu povlaštenog pristupa malim ribarima u vodama pod nacionalnom nadležnošću (članak 5.7, FAO, 2015) pa se njime poziva nacionalne države na donošenje prikladnih mjera kao što je kreiranje isključivih zona za male ribare i omogućavanje pravednog pristupa lokalnim zajednicama (članak 5.8, FAO, 2015).

istraživača iz 27 zemalja, 15 međuvladinih organizacija, ekološke i nevladine organizacije, dok danas broji više od 500 članova i brojne organizacije koje djeluju u više od 30 zemalja (Chuenpagdee, 2019).

¹⁹ Drugi svjetski kongres o malom ribolovu održao se 2014. godine u Méridi u Meksiku, treći 2018. godine u Chiang Maiu u Tajlandu, a četvrti 2022. godine kroz pet regionalnih kongresa (Mérida u Meksiku, Cape Town u Južnoafričkoj republici, Shizuoka u Japanu, St. John u Kanadi i Malta kao sjedište europskog kongresa).

Još jedan krovni međunarodni instrument predstavljaju ciljevi Programa održivog razvoja Ujedinjenih naroda koji su stupili na snagu 2016. godine zamjenjujući ranije Milenijske razvojne ciljeve (UNDP, 2017). Među 17 okvirnih ciljeva razvoja kao 14. cilj naveden je „Život ispod vode“ naslovljen: „Zaštita i održivo korištenje oceana, mora i morskih resursa u održivom razvoju“. Ciljem 14.b izravno je adresiran mali ribolov jer se traži „omogućavanje pristupa resursima i tržištu malim artizanalnim ribarima“ (UNDP, 2017). Chuenpagdee i Said smatraju kako cilj 14.b nije važan samo za postizanje održivosti mora i oceana, već ima važnu ulogu u postizanju drugih održivih ciljeva razvojne agende. Ovi autori doprinos malog ribolova vide nezaobilaznim u postizanju sigurnosti hrane (prvi postavljeni cilj održivog razvoja), reduciranju siromaštva (drugi cilj), dobrobiti zajednica (treći cilj), rodne jednakosti (peti cilj) i ekonomskog rasta (osmi cilj) (Chuenpagdee, 2019; Said i Chuenpagdee, 2019).

Spomenuti dokumenti i inicijative za promjene smjera politika upravljanja ribarstvom nastale su u svega nekoliko godina, od 2010. do 2015. godine. Proizašle su iz prepoznavanja prijašnjih pogrešaka i posljedica višedesetljetnog univerzalnog upravljanja ribarstvom. Omogućile su konačno postavljanje malog ribolova u središte političke pozornosti i pružile temeljne smjernice za redefiniranje dotadašnjih politika upravljanja ribarstvom. Međutim, do danas se njihova slabost očituje u tome što su one samo savjetodavnog karaktera pa njihovo usvajanje ovisi o političkom odgovoru nacionalnih država koji je, nažalost, još uvijek uglavnom odsutan (Nayak i Berkes, 2019; Percy i O’Riordan, 2020). Da bi zagovarane promjene rezultirale konkretnom implementacijom potrebna je politička volja na svim razinama upravljanja i odlučnost nacionalnih država (Carbonetti i dr., 2014; Said i dr., 2020). Zbog nedostatka političke volje mali ribolov je, unatoč velikim promjenama u globalnom javnopolitičkom diskursu, i dalje institucionalno marginaliziran u brojnim zemljama (Chuenpagdee, 2019; Said i Chuenpagdee, 2019; Pascual-Fernandez i dr., 2020; Jentoft, 2020).

Vremenski period proveden u izradi ovog rada preklopio se s uzlaznim trendom prepoznavanja malog ribolova. No usprkos važnom globalnom prepoznavanju i dalje temeljni izazov predstavlja pronalaženje metodologije koja bi omogućavala vrednovanje i integriranje društvenih vrijednosti malog ribolova u upravljačke politike. Hoće li se strelovito zanimanje za mali ribolov koje je obilježilo proteklo desetljeće uistinu i operacionalizirati u nacionalnim političkim agendama, ili će ono i dalje predstavljati samo deklarativni politički interes, bit će jasnije u skoroj budućnosti.

5.4 Ribarstvo kroz teorijske koncepte društvenih znanosti

Društvene znanosti ribarstvom su se počele baviti analizirajući siromaštvo i s njim povezane koncepte održive egzistencije (engl. *sustainable livelihood*), ranjivosti (engl. *vulnerability*) i otpornosti (engl. *resilience*) (Béné i dr., 2010; Chuenpagdee i Pauly, 2006; Jentoft i dr., 2010). Siromaštvo ribara oduvijek se nalazilo u središtu proučavanja i upravljanja ribarstvom iako se značenje siromaštva različito percipiralo. Poimanje siromaštva određivalo je temeljna značenja koja su se pridavala ribarstvu i zadaće koje je politikama razvoja ribarstva trebalo ostvariti. Višedimenzionalnim proučavanjem siromaštva društveni znanstvenici doveli su u pitanje desetljećima dominantno uzročno-posljedično tumačenje siromaštva ribara. Otvorili su vrata primjeni različitih teorijskih ideja i koncepata kojima je moguće razumjeti što je to ribarstvo i zbog čega je ono bitno, te nametnuli potrebu kompleksnijeg analiziranja problema u ribarstvu.

Koji su ciljevi politike upravljanja ribarstvom u Republici Hrvatskoj i dokida li ona ili pogoršava siromaštvo pojedinaca, kućanstava i cijelih zajednica, pitanja su na koja nije moguće odgovoriti na temelju istraživanja samo jedne otočne zajednice. No ipak, polazeći od do sada razvijenih i u proučavanju ribarstva korištenih teorijskih alata, ovim radom žele se barem otvoriti ova pitanja i potaknuti neka buduća istraživanja. Siromaštvo, u svom najužem monetarnom smislu, postavljeno je kao jedan od tri temeljna kriterija za zadržavanje ili gubljenje prava na mali ribolov za osobne potrebe pri provedenoj izmjeni zakonodavne regulative u RH pa se već time nameće potreba analiziranja značenja siromaštva ribara. Po primijenjenom dohodovnom cenzusu ribar čija mjesečna primanja prelaze postavljeni prag mogao je izgubiti pristup malom ribolovu jer se smatralo, za pretpostaviti je, kako njegovi prihodi zadovoljavaju materijalne potrebe. No, nameće se pitanje koje su stvarne potrebe i koristi koje se malim ribolovom ostvaruju i mogu li se one definirati novčanim iznosom. Društveni znanstvenici ne mogu ponuditi obuhvatne teorije koje će riješiti sve probleme u ribarstvu, ali mogu ponuditi odgovore na ova i slična pitanja. Svojim konceptima i metodama društvene znanosti mogu pridonijeti boljem obuhvaćanju i razumijevanju problema u ribarstvu jer su oni često mnogo kompleksniji od čisto ekoloških ili ekonomskih pitanja (Daw i Gray, 2005; Degnbol i dr., 2006; Symes i Hoefnagel, 2010; Symes i dr., 2015). Pristup „mogućnosti“ Amartye Sena, koncepti društvene egzistencije, društvenog kapitala i društvene dobrobiti, omogućuju adresiranje različitih aspekata ribarstva i prepoznavanje osobnih i kolektivnih vrijednosti koje ono generira. Zahvaljujući ovim teorijskim koncepcijama moguće je razumjeti

kako naizgled jednostavna aktivnost lovljenja ribe sadrži mnoga međusobno isprepletena društvena značenja. Ove ideje najviše se primjenjuju u istraživanju ribarstva zemalja Globalnog juga, no one su jednako relevantne i u istraživanju ribarstva sjevernih zemalja. Ono što im je zajedničko jest naglasak koji stavljaju na identificiranje lokalnih značenja i koristi ribolova. Dosadašnja primjena ovih teorija pokazuje kako je umjesto nametanja univerzalnih razvojnih ciljeva potrebno razumjeti lokalni kontekst i prepoznati stvarne potrebe ljudi na koje se razvojni procesi odnose. Zajedničko svim ovim pristupima je i to što nastoje objasniti međupovezanost društvene i ekološke dimenzije održivosti i pokazati zašto se one ne bi smjele odvajati u javnim politikama.

5.4.1 Pristup „mogućnosti“ A. Sena u proučavanju ribarstva

Tradicionalna paradigma proučavanja i upravljanja ribarstvom izjednačavala je ribarstvo sa siromaštvom jer je glavna percepcija bila „siromašni su jer su ribari, ribari su jer su siromašni“ (Béné, 2003:955). Temeljnim razlogom siromaštva smatrano je pretjerano iskorištavanje ribljih resursa na koje ribare tjera upravo njihovo siromaštvo te svima otvoreni pristup resursima. Zastupnici tradicionalne paradigme smatrali su kako se na taj način stvara začarani krug sve većeg izlovljavanja zbog sve manjih ulova i posljedično sve veće siromaštvo. Za pronalaženje rješenja desetljećima su bili zaduženi biolozi i ekolozi koji su različitim ograničavajućim mjerama trebali zaustaviti pretjeranu eksploataciju resursa te ekonomisti koji su svojim modelima trebali osigurati rast prihoda ribara.

Drugačije, višedimenzionalno proučavanje siromaštva ribara dio je šireg razvojnog diskursa i nove paradigme koja je nastajala kao reakcija na dotadašnje izjednačavanje siromaštva s manjkom prihoda, odnosno razvoja s rastom prihoda. Jednako kao i 1981. godine i danas se kao polazna točka u analiziranju siromaštva često uzima rad Amartye Sena. U knjizi „Siromaštvo i glad“ autor tvrdi kako glad može nastupiti i usred obilja resursa zbog ograničenog pristupa, odnosno nedostatka „prava na hranu“ (engl. *food entitlement failure*) (Sen, 1981). U proučavanju ribarstva Senove ideje značile su da su se umjesto u biološkom stanju resursa razlozi siromaštva počeli tražiti u društvenim i institucionalnim mehanizmima, odnosno, pravilima i regulacijama kojima se ograničava pristup resursima i koristima koje iz tog pristupa proizlaze (Béné, 2003). Umjesto ograničavanja pristupa resursima, koje su kao glavno rješenje

nudili predstavnici tradicionalne paradigme, zagovornici novog smjera upravo su u zajedničkom pristupu vidjeli potencijal za rješavanje siromaštva ribara i održivost resursa. Za procvat i širenje ovakvih razmišljanja uvelike je zaslužna Senova ideja razvoja kao procesa povećanja ljudskih sloboda i mogućnosti (Sen, 1999), jednako kao i njegovo tumačenje održivog razvoja (Sen, 2013). Ideja zadovoljenja potreba sadašnjih i budućih generacija kao uvjeta održivosti u središtu je i najpopularnije definicije održivog razvoja Brundtlandske komisije (1987). No pojam „potreba“ ujedno je i razlog brojnih diskusija koje je ta definicija izazvala. Tako Sen (2013) propitkuje trebaju li se ljudi promatrati samo kroz njihove potrebe jer su one u krajnjoj liniji nešto što je zajedničko čovjeku i životinjama. Umjesto potreba predlaže mnogo širu „ideju slobode“ u definiranju i ispunjavanju vlastitih potreba i ciljeva kao temeljnu ideju održivog razvoja. Radi se o važnosti osobnog izbora ljudi da žive onako kako oni to žele bez obzira na to da li se odabrani stil života vidi kao potreba i da rade ono što oni žele čak i ako razlog tomu nije ispunjenje potreba (Sen, 2013:10). Sukladno tomu, Sen je modificirao definiciju Brundtlandske komisije i održivi razvoj definirao kao „razvoj koji potiče mogućnosti sadašnjih generacija bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija“ (2013:11). Cilj je integrirati ideju održivosti s perspektivom slobode i to tako da na ljude ne gledamo jedino kao na bića koja imaju potrebe, već prvenstveno kao na ljude čije su slobode uistinu bitne, ističe Sen (2013:12).

Tradicionalna paradigma

- slobodan pristup = siromaštvo za sve (Gordon, 1954; Scott, 1955, 1957; Hardin, 1968)
- ograničenje pristupa = održivost resursa i smanjenje siromaštva

Alternativna paradigma

- uskraćivanje prava i mogućnosti = siromaštvo (Sen, 1981, 1999, 2013)
- povećanje prava i mogućnosti = održive egzistencije, društvena dobrobit, održivi razvoj
- **Koncepti:** održiva egzistencija (ranjivost, otpornost), društveni kapital, društvena dobrobit...

Prikaz 7. Tradicionalno i alternativno poimanje siromaštva u ribarstvu

Pitanje pristupa ribljim resursima središnje je pitanje po kojem se mogu razlikovati dva temeljna poimanja ribarstva. Sukladno Hardinu (1968), Scottu (1955) i Gordonu (1954), koji su u Prikazu 7. navedeni kao glavni zastupnici tradicionalne paradigme, siromaštvo je posljedica slobodnog pristupa resursima koje neminovno uzrokuje njihovo pretjerano iskorištavanje. Po Gordonu (1954) je raspodjela resursa između više ribara „rasipanje rente“ i neefikasno iskorištavanje resursa koje neminovno dovodi do pretjeranog izlovljavanja. „Svačije vlasništvo je ničije vlasništvo“ pa je ribarima cilj uhvatiti što više ribe danas jer ne znaju hoće li im ona i sutra biti na raspolaganju (Gordon, 1954:130-131). Kako bi uhvatio ribu prije negoli to učini drugi ribar, svaki ribar, tumači Gordon, ulaže kapital u bolje brodove, opremu i tehnologiju što dovodi do „prekapitalizacije“ i „osipanja rente“. Jedino rješenje koje može spriječiti takvo neefikasno i prekomjerno iskorištavanje resursa po njemu je privatno umjesto zajedničkog vlasništva nad resursima (Gordon, 1954). Naslanjajući se na Gordonov rad Scott (1955, 1957) je također predlagao institucionalizaciju prava vlasništva nad zajedničkim resursima kao preduvjet akumulacije kapitala i stvaranja novih ekonomskih aktera u ribarstvu. Novčano obeštećenje ribara koji gube tradicionalni izvor egzistencije u cilju „redistribucije prava među malobrojnim privilegiranim ribarima“, Scott je držao opravdanim smjerom stvaranja bogatstva u ribarstvu (1957:54). Iako su radovi Gordona i Scotta objavljeni puno ranije od Hardinove teze o „tragediji zajedničkog dobra“ 1968. godine, ovom autoru pripisuje se najveća zasluga u afirmiranju teze ograničenog pristupa resursima kao jedinog načina osiguravanja njihove dugoročne održivosti.

Nasuprot ekonomsko-ekološkim tumačenjima problema u ribarstvu, ono što se u Prikazu 7. naziva alternativnom paradigmom podrazumijeva sve one teoretičare koji su kao i Sen problem vidjeli u ograničavanju sloboda i smanjenju mogućnosti jer je po njima ono uzrok produbljenja siromaštva i sprječavanja ljudi da poboljšaju svoje životne situacije. Po Béné i suradnicima (2010), „uključivi upravljački pristupi“ služe sprječavanju siromaštva pružajući mrežu sigurnosti i reducirajući ranjivost kroz prehrambenu sigurnost i alternativne izvore prihoda. Umjesto „tragedije“ takvi pristupi mogu donijeti „blagoslov“ zajednicama kroz zajedničko djelovanje i izgradnju društvene dobrobiti, smatra Kurien (2003). Zastupnici ove paradigme težište problema odmaknuli su od biološkog stanja resursa prema pitanjima jednakosti, društvene pravednosti, održive egzistencije, dobrobiti obalnih zajednica, institucijama i procesima odlučivanja koji oblikuju kompleksne odnose između društvenog i prirodnog sustava i određuju posljedice u oba sustava. Umjesto prijašnjeg linearnog viđenja siromaštva kao

posljedice slabih ulova zbog pretjerane eksploatacije ribljih resursa koji su svima otvoreni i lako dostupni, ono se počelo proučavati kao dio širih društvenih problema i procesa. Primjerice, kao posljedica marginalizacije i isključenosti nekih zajednica iz procesa odlučivanja, fizičke izolacije, nedostatka osnovnih javnih usluga – školstva, zdravstvene skrbi, kredita, prometnica, električne energije i slično, te manjka alternativnih i dodatnih aktivnosti koje bi ojačale prihode malih ribara (Béné, 2003). Jentoft i suradnici (2010) slažu se s Hardinom kako siromaštvo može biti posljedica pretjeranog iskorištavanja ribljih resursa, ali je po njima ono i uzrok pretjerane eksploatacije. Studijama slučaja provedenim u Tanzaniji i Bangladešu pokazali su kako su zbog različitih prirodnih katastrofa i mnogih drugih društvenih razloga gubljenja egzistencije mnogi morali napustiti svoja zanimanja i lokalne zajednice kako bi se bavili ribolovom. Zbog toga autori, u skladu sa Senovim tezama, zaključuju kako siromaštvo malih ribara proizlazi iz nedostatka drugih mogućnosti i prava (školstva, zdravstvene skrbi, infrastrukture, transporta, alternativnih izvora egzistencije), što ograničava njihovu slobodu unaprjeđenja vlastitih života, uključujući i bijeg od sudbine koju im je Hardin predvidio (Jentoft i dr., 2010:357). Autori smatraju kako strategije i politike iskorjenjivanja siromaštva koje se baziraju samo na ograničavanju i komodifikaciji pristupa resursima, bez omogućavanja drugih prava i mogućnosti o kojima govori Sen, mogu siromašne ribare jedino učini još siromašnijima. Po njima, iskorjenjivanje siromaštva i upravljanje resursima zahtijeva upravljačke pristupe koji će uključivati izgradnju mogućnosti na individualnoj razini, razini kućanstva, zajednice i vlade (Jentoft i dr., 2010). „Ono što znamo danas je da bi ishodi brojnih politika i praksi upravljanja malim ribolovom bili mnogo drugačiji da se Senova, a ne Hardinova ideja slobode nalazila u njihovom korijenu“, smatra Jentoft i njegovi suradnici (2010:361).

Unatoč mnogim saznanjima o posljedicama univerzalne primjene Hardinove teorije, njen utjecaj na promišljanje problema u ribarstvu i danas je jednako snažan kao i prije pola stoljeća. Proklamiranje univerzalnih razvojnih ciljeva, umjesto polaženja „od toga kakve živote ljudi cijene“, još uvijek rezultira smanjenjem egzistencijalnih „mogućnosti“, ali i posljedicama na druge manje opipljive društveno-kulturne vrijednosti (Sen, 1999:14). Bockstael i Berkes (2017) istražili su utjecaj politika, među kojima i proglašenje zaštićenih morskih područja u svrhu konzervacije resursa i razvoja turizma, na životne mogućnosti malih autohtonih obalnih zajednica u Brazilu. Pokazali su kako nametanje razvojnih ciljeva (razvoj turizma) dovodi do značajne „deprivacije mogućnosti“ jer se članove zajednice sprječava u bavljenju ribolovom i drugim tradicionalnim aktivnostima koje su osiguravale egzistencijalnu diverzifikaciju.

Restriktivne politike, pokazuje slično istraživanje, zanemarile su spoznaju da život u malim ribarskim zajednicama u Brazilu podrazumijeva „vida simples“ tj. ideal življenja jednostavnog i skromnog života (Leite i dr., 2023). U tom jednostavnom životu more i ribolov predstavljaju više od izvora prihoda jer podrazumijevaju način života koji odražava vrijednosti, vjerovanja, znanja, vještine, identitet i odnose unutar zajednice. Politike kojima je dokinuto povijesno pravo korištenja morskih resursa ograničile su slobodu i uzrokovale osjećaj bespomoćnosti u proučavanim zajednicama (Leite i dr., 2023). Za razliku od Senova smjera tumačenja „mogućnosti“ koje proizlaze iz zajedničkog iskorištavanja prirodnih dobara, moderni ekonomski pristupi prirodna dobra često vrednuju kao robu u proizvodnom procesu zanemarujući društveno-kulturne vrijednosti koje proizlaze iz međuodnosa ljudi i okoliša koji ih okružuje i oblikuje njihove živote (Sangha, 2015).

Sukladno prikazanoj teorijskoj dihotomiji, problematika pristupa i prava korištenja resursa smatra se ključnim pitanjem uspješnog upravljanja prirodnim dobrima. Na tragu Senova učenja i brojnih spoznaja o ulozi zajednice u održivom iskorištavanju prirodnih dobara, u ovom se radu principi jednakosti, uključenosti i pravednosti smatraju važnim preduvjetima održivog razvoja obalnih zajednica i održivog ribarstva. Zbog toga se pravo ribolova, odnosno pravedna raspodjela ribolovnih mogućnosti, smatra ključnim elementom, a ne preprekom održivosti resursa kako se to tvrdi u Hardinovoju teorijskoj tradiciji.

5.4.2 Pristup održive egzistencije u proučavanju ribarstva

Među prvim cjelovitijim teorijskim konceptima ili okvirima kojima se pokušalo povezati i objasniti međupovezanost ideje mogućnosti, siromaštva malih ribara i održivog razvoja je pristup održive egzistencije (engl. *Sustainable Livelihoods Approach – SLA*). Egzistencija podrazumijeva sredstva (hrana, prihodi, imovina), mogućnosti i aktivnosti koje su pojedincu, kućanstvu ili skupini ljudi potrebne za život (Chambers i Conway, 1991; Marschke i Berkes, 2006). Uz opipljiva sredstva uključuje i ona neopipljiva kao što je pravo pristupa i korištenja zajedničkih prirodnih dobara (Chambers i Conway, 1991). Pristup održive egzistencije nastao je iz potrebe razumijevanja raznovrsnih mogućnosti koje ruralne obitelji u neindustrijaliziranim

zemljama koriste u prevladavanju kriza uzrokovanih sušama, poplavama i bolestima (Allison, 2002). Danas ovaj pristup koriste brojne razvojne agencije i nevladine udruge.

SLA nastoji poboljšati ruralne razvojne politike i prakse prepoznavanjem sezonalne i ciklične kompleksnosti egzistencijalnih strategija. Pomaže u uklanjanju ograničenja pristupa sredstvima i aktivnostima koje upotpunjuju postojeće egzistencijalne obrasce i identificira cjelovite načine stvaranja sredstava za život koji su u stanju nositi se s nepovoljnim trendovima ili iznenadnim šokovima (Allison i Ellis, 2001:378).

Temeljni zadatak ovog pristupa je „prepoznavanje onoga što siromašni imaju umjesto onoga što nemaju, kako bi se osnažila vlastita inventivna rješenja umjesto njihove zamjene, zaustavljanja ili podrivanja“ (Moser, 1998:1 prema Allison i Ellis, 2001:378). Vrijednost ovog koncepta je u tomu što je umjesto višedesetljetne usredotočenosti na razvijanje pojedinačnih sektora kroz povećanje produktivnosti, zaposlenosti i prihoda, kao glavno načelo postavio proučavanje postojećih obrazaca privređivanja u kojima ljudi kombiniraju različita sredstva i aktivnosti koje im stoje na raspolaganju.

Po Chambersu i Conwayu (1991) egzistencija je ekološki održiva ukoliko održava ili pospješuje lokalnu i globalnu razinu sredstava o kojima ovisi. Društveno je održiva kada se može nositi s pritiscima i šokovima, održavati ili poboljšavati mogućnosti (u Senovu smislu) i sredstva o kojima ovisi te omogućiti održivu egzistenciju budućim generacijama (Chambers i Conway, 1991). Kao što je vidljivo iz ovog tumačenja, održiva egzistencija usko je povezana s konceptom otpornosti²⁰ (engl. *resilience*) i konceptom ranjivosti²¹ (engl. *vulnerability*). Ranjivost se definira kao visok stupanj izloženosti rizicima, šokovima i nesigurnosti hrane, dok je otpornost sposobnost ekološkog ili egzistencijalnog sustava da se „povrati“ tj. da se odupre

²⁰ Koncept otpornosti razvijao se od šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća na postavkama ekološkog smjera koji je adresirao dinamiku ekosistema i ulogu ljudskog djelovanja za razliku od dominantnih ekoloških perspektiva koje su u središtu imale kontroliranje stabilnosti i ravnotežu ekosustava (Folke, 2006). Otpornost koju je postulirala tradicionalna ekologija (često se naziva „inženjerska“ ili tehnička otpornost) podrazumijevala je oporavak sistema i vrijeme koje je nakon poremećaja i šokova potrebno za „povratak“ (engl. *bounce back*) i povratak na prijašnje stanje. Nova i šira viđenja fokusirala su se na to koliko sistem može biti ometan, a da se održi i ne promijeni svoju funkciju (Adger, 2000; Armitage i dr., 2012; Miller i dr., 2010). S vremenom je koncept otpornosti usvojen u društvenim znanostima i čitavom nizu disciplina koje su pod otpornošću podrazumijevale sposobnost apsorpiranja šokova uz kontinuirano funkcioniranje sustava (Folke, 2006; Folke i dr., 2002; Adger, 2000; Leach, 2008). Približavanje društvenih i ekoloških pozicija posljednjih desetljeća proizašlo je iz potrebe povezivanja i razumijevanja kompleksne povezanosti i uvjetovanosti društvene i ekološke ranjivosti (Adger, 2000; Armitage i dr., 2012).

²¹ Pojam ranjivosti, razvijan poglavito u društvenim znanostima, također se bavi odgovorom sistema na promjene. Ranjivost se obično promatra kao suprotno stanje u kojemu je „društveno-ekološki sistem izgubio otpornost“ (Folke, 2006:262). Fokusira se na razumijevanje uzroka ranjivosti i stanja u kojima se pojavljuje te tumačenje načina na koje se različite društvene skupine i zajednice nose s ranjivošću i na nju odgovaraju (Armitage i dr., 2012; Miller i dr., 2010).

šokovima (Allison i Ellis, 2001:378). Najrobusniji egzistencijalni sustav je onaj koji pokazuje visoku otpornost i nisku ranjivost, dok najranjiviji pokazuje nisku otpornost i visoku osjetljivost. SLA nastoji spojiti kritične faktore koji utječu na ranjivosti i ojačati individualne ili obiteljske strategije preživljavanja (Allison i Ellis, 2001:379). Krajnji cilj su održive egzistencije - one u kojima su ljudi u stanju održavati ili poboljšati svoj život (vezan uz zadovoljstvo, dobrobit i prihode), reducirati ranjivost od vanjskih šokova i utjecaja te osigurati usklađenost aktivnosti s održavanjem prirodne baze resursa (Allison i Horemans, 2005). Ono što je važno istaknuti jest da upravljanje resursima može graditi ili uništavati otpornost društveno-ekološkog sustava (Folke i dr., 2002). U otpornom sustavu promjena predstavlja potencijal za kreiranje razvojnih mogućnosti, noviteta i inovacija dok u ranjivom sustavu čak i mali poremećaj može uzrokovati dramatične društvene posljedice (Folke, 2006). Upravljanje može poremetiti fleksibilne društvene institucije ili otkloniti mehanizme kreativnog, prilagodljivog odgovora ljudi. Erozijski izvori otpornosti vodi prema krhkim društveno-ekološkim sistemima s posljedicama na egzistencije, ranjivost, sigurnost i konflikte (Folke i dr., 2002:51). Kako bi se gradila otpornost za društveno-ekološku održivost potrebno je najprije razjasniti odnose između čovjeka i prirode i identificirati što je potrebno održavati i zašto (Folke i dr., 2002:21). Sukladno tomu, potrebno je sagledati što je to što se politikama upravljanja ribarstvom „želi očuvati i zašto“, te što konkretno podrazumijeva otpornost ribarstvenog sustava (Folke i dr., 2002:21). Da bi se to shvatilo potrebno je, kao što sugeriraju Zlatar Gamberožić i suradnice (2021), otpornost lokalizirati u socioprostornom sustavu i tumačiti je kao otpornost zajednice, posebice kulturnu otpornost zahvaljujući kojoj ljudi nadilaze različite nedaće.

Primjenom pristupa održive egzistencije propitivale su se do tada prevladavajuće pretpostavke o ribarima kao najsiromašnijima među siromasima i ribarstvu kao posljednjem utočištu needucirane i nevjeste populacije koja nema druge egzistencijalne mogućnosti (Béné, 2006; Martin i dr., 2013; Purcell i dr., 2021). Ovi radovi pokazali su kako je održavanje različitog portfelja aktivnosti kao dodatka ribolovu važno za obalna domaćinstva jer je ribolov visoko rizično zanimanje skloni sezonalnim i cikličnim fluktuacijama (Allison, 2002; Coulthard, 2012; Béné, 2006; Béné i dr., 2016; Marschke i Berkes, 2006). Raznolike i fleksibilne egzistencijalne aktivnosti uz korištenje lokalnih znanja i vještina, uobičajena su strategija izgradnje otpornosti i suočavanja s pritiscima i šokovima kojima su ribarske zajednice često izložene (Folke i dr., 2002; Marschke i Berkes, 2006).

Diverzifikacija aktivnosti i rasprostiranje rizika na više izvora prihoda ne odnosi se samo na ribolov u ekonomski siromašnim zemljama, već je ono i zajedničko obilježje priobalnog ribolova u Europi, a naročito u južnoeuropskim zemljama u kojima je mješovita egzistencija još uvijek prisutna kao ključni element održivosti malog ribolova (Allison, 2002). Za razliku od juga Europe u brojnim sjevernoeuropskim ribarskim područjima velike flote malih *part-time* ribara zamijenjene su puno manjim flotama *full-time* specijaliziranih ribara. Sve do nedavno upravo je to bio temeljni cilj modernizacije mnogih nacionalnih politika u kojima se na male *part-time* ribare gledalo kao na neefikasne korisnike resursa i one koje je teško regulirati (Allison, 2002). Međutim, po nekim autorima upravo specijalizacija ribarstva promovira ovisnost o resursima jer se zbog velikih financijskih ulaganja u brodove i opremu pojedinci teško mogu okrenuti drugim aktivnostima u vrijeme oskudice ribljih resursa (Allison i Ellis, 2001; Maustard, 1992). Za većinu malih ribara, naročito u neindustrijaliziranim zemljama, sredstva vezana uz ribolov nisu toliko velika pa je međusektorska mobilnost puno veća (Allison i Ellis, 2001). Ribari se prilagođavaju resursima tako što se u vrijeme opadajućih ulova okreću drugim aktivnostima. Stoga menadžerski pristupi konvencionalnog upravljanja ribarstvom koji se baziraju na razvijenoj ribolovnoj tehnologiji industrijaliziranih zemalja mogu biti veoma pogrešni primijene li se na mali ribolov linearno pretpostavljajući kako će prihodi ribara rasti poveća li se njihova efikasnost. Pogrešno je pretpostaviti, naglašavaju Allison i Ellis (2001), kako mali ribolov čine *full-time* ribolovne obitelji koje su u svom opstanku nefleksibilno vezane uz ribolov i nisu mobilne između drugih sektora. Ove teze potvrdila je primjena *Sustainable livelihoods* okvira u razvojnim programima koji su obuhvatili 25 zapadnoafričkih zemalja kroz sedmogodišnje razdoblje od 1999. godine (Allison i Horemans, 2006). Za razliku od prijašnjih donatorskih i vladinih pristupa razvoja ribarstva koji su ciljali na povećanje prihoda u ribarstvu kroz uvođenje novih tehnoloških i tržišnih sistema, kroz ove programe jačali su se postojeći lokalni sistemi. Smanjenje siromaštva i poboljšanje egzistencijalnih mogućnosti postizalo se razvojem društvenog i ljudskog kapitala kao preduvjetom održavanja ili poboljšavanja postojećeg prirodnog kapitala (Allison i Horemans, 2006).

Umjesto velikih teorija, politika i inicijativa koje su proizlazile iz tradicionalne paradigme proučavanja ribarstva, pristup održive egzistencije poručuje kako je potrebno vratiti se na početak i krenuti od postojećih, dobro naučenih strategija preživljavanja i izbjegavanja ranjivosti. „Analize razvoja ribarstva fokusirale su se na ono što mali ribari nemaju umjesto na ono što imaju – prilagodljive i fleksibilne strategije generiranja prihoda, otporne institucije

upravljanja resursima, znanje, vještine i društveni kapital. Ključ prema održivom upravljanju i razvoju ribarstva je olakšati malim ribarima da pronađu vlastite smjerove izlaska iz siromaštva gradeći na vlastitom postojećem kapitalu i sposobnostima“ (Allison i Ellis, 2001:387).

5.4.3 Koncept društvenog kapitala u proučavanju ribarstva

Osiguranje prirodnog i ekonomskog kapitala bio je primarni cilj ne samo politika upravljanja ribarstvom, već i svih ostalih razvojnih politika tijekom proteklog stoljeća, dok je prepoznavanje društvenog i kulturnog kapitala mnogo novija pojava (Radcliffe, 2006). Danas je već postalo uvriježeno održivim razvojem smatrati samo one procese koji pridonose održavanju ili povećanju ukupnih zaliha različitih vrsta kapitala - fizičkog, prirodnog i društvenog (Lehtonen, 2004). Sukladno tomu, koncept društvenog kapitala smatra se prikladnim okvirom razumijevanja društvene dimenzije održivog razvoja. U različitim konceptualizacijama društveni kapital najčešće podrazumijeva „norme i mreže društvenih odnosa koje olakšavaju kolektivno djelovanje“ (Woolcock, 2001:70) i „različite pozitivne posljedice druženosti“ (Portes, 1998:2). Suvremeno poimanje društvenog kapitala vezuje se uz radove Bourdieua (1986), Colemana (1988) i Putnama (1993, 1995, 2000). Bourdieu (1986) i neki drugi autori (Burt, 1992; Lin, 1988), društveni kapital promatraju kao osobnu korist pojedinca, dok se Coleman (1988) fokusira na širu korist obitelji i manjih društvenih skupina. Najšire viđenje je ono Putnamovo, usmjereno na različite organizacije ili društvo u cjelini. Po njemu je društveni kapital kolektivno i svima korisno javno dobro. Putnam društveni kapital vidi kao svojstvo različitih društvenih mreža i organizacija koje omogućuje suradnju i uspješno zajedničko djelovanje. Građanske mreže i organizacije, norme uzajamnosti i povjerenje o kojemu ovisi svaka suradnja temeljne su komponente društvenog kapitala (Putnam, 1993, 1995). Popularnost i različita primjena koncepta društvenog kapitala od 1990-ih godina značajno je utjecala na razvojni diskurs kao antiteza teorijama koje su tradicionalne društvene odnose i načine života smatrale smetnjom i preprekom razvoja (Woolcock i Narayan, 2000; Woolcock, 2001). Događanja nakon hladnog rata (od etničkih sukoba i civilnih ratova do financijskih kriza) zahtijevala su vrednovanje društvene dimenzije u stvaranju bogatstva ili siromaštva nacija (Woolcock, 2001). Doprinosom društvenih znanosti kroz literaturu o društvenom kapitalu stvoren je opći konsenzus o važnosti i ulozi institucija i zajednica u

razvojnog procesu (Woolcock, 2001). Stoga se društvenom kapitalu počelo pristupati kao „nedostajućoj poveznici“ između prirodnog, fizičkog i ljudskog kapitala (Grootaert, 1998; Dasgupta i Serageldin, 2000).

Znatno prije negoli se počela prepoznavati povezanost društvenih i ekonomskih dimenzija razvojnog procesa, međusobna povezanost i ovisnost društvenog i prirodnog kapitala već je bila široko prepoznata i istraživana problematika teoretičara zajedničkih dobara. Ovi autori smatrali su, i brojnim studijama demonstrirali, kako su norme, pravila i različiti oblici lokalnog udruživanja, suradnje i kolektivnog djelovanja preduvjet održivog upravljanja i korištenja zajedničkih prirodnih dobara (McCay i Acheson, 1987; Ostrom, 1990; Ostrom i dr., 1994; Dolšak i Ostrom, 2003). Popularnost koncepta društvenog kapitala iznjedrila je njegove brojne konceptualizacije. Za svrhu ovog rada posebno korisna smatra se ona koju su dali Ostrom i Ahn (2003) navodeći kao glavne oblike društvenog kapitala povjerljivost, umreženost i neformalna pravila. Razlikovanje formalnih i neformalnih pravila kao oblika društvenog kapitala naročito je bitno za temu ovog rada jer su mnoga istraživanja pokazala kako su neformalna pravila često prisutna kod ribara i odraz su dugogodišnjih iskustava i učenja (Acheson, 1987; Pinkerton, 1987; Pollnac i Littlefield, 1981; Taylor, 1987). Nadalje, odnos između formalnih i neformalnih pravila, a naročito utjecaj formalnih pravila (regulativa i propisa državnih institucija) na neformalna pravila (ustaljena nepisana pravila) i povratno na ostale oblike društvenog kapitala, također se može pokazati kao važan proces koji treba imati na umu u ovom radu. Prihvatanje ili neprihvatanje formalnih pravila može utjecati na ostale oblike društvenog kapitala, a naročito na povjerenje, smatraju Ostrom i Ahn (2003). Tvrde da iako formalna pravila na državnoj, regionalnoj i lokalnoj razini imaju značajnu ulogu ona mogu biti nedjelotvoran način rješavanja problema kolektivnog djelovanja, a ponekad čak mogu i potkopati temelje društvene suradnje (Ostrom i Ahn, 2003). Dešava se to, pojašnjava Ostrom (2000), kad nacionalne ili regionalne vlade preuzmu potpunu odgovornost za veliki dio ljudskih aktivnosti, kao primjerice vlasništvo i upravljanje prirodnim dobrima. Potpunim prenošenjem odgovornosti na formalne institucije smanjuje se potreba za suradnjom i povjerenjem na lokalnoj razini (Ostrom, 2000). Jednaku tezu o utjecaju državnih institucija zastupa i Jentoft (2000). Smatra kako se menadžerskim sistemima kojima se upravljačka odgovornost potpuno izdiže iz zajednice i prenosi na udaljene birokratske strukture urušava društvena solidarnost među korisnicima resursa zato što slabe njihove društvene spona, tradicionalne vrijednosti i osjećaj društvene odgovornosti. McCay i Jentoft (1998) tvrde kako birokratska upetljanost uzrokuje prekid

horizontalne povezanosti unutar lokalnih zajednica i uspostavljanje nove vertikalne ovisnosti pojedinca o državnim tijelima. Ukidanje potrebe za zajedničkim donošenjem odluka može utjecati ne samo na društveni kapital, već i na druge oblike kapitala, tvrdi Jentoft (2000). Koristeći se klasičnim konceptom anomalije E. Durkheima pojašnjava kako do pretjerane eksploatacije ribljih resursa ili „tragedije zajedničkog dobra“ (Hardin, 1968), može doći zbog normativne konfuzije koja se pojavljuje kad su društvene veze slabe i moralni standardi nejasni (Jentoft, 2000:54). Kad su norme samoograničenja, razboritosti i solidarnosti unutar zajednice ugrožene ribari ne vode brigu o resursima, o svojoj zajednici i jedni o drugima, tumači Jentoft (2000). Stanje koje tada nastupa McCay i Jentoft (1998) nazivaju propašću zajednice, a ona po njima neminovno dovodi do tragedije zajedničkog dobra.

Kao što je vidljivo iz ovih tumačenja, međusobne interakcije, solidarnost, povjerenje, suradnja, uključenost, norme ponašanja, institucije, kolektivno djelovanje i sve ono što možemo podvesti pod društveni kapital, ne samo da je bitan cilj politike upravljanja ribarstvom, već je po ovim autorima i sredstvo održavanja i akumulacije prirodnog, a onda i ekonomskog kapitala. Upravo zato Jentoft (2000) ističe kako razvoj zajednice mora ići ruku pod ruku s upravljanjem ribarstvom jer oni uzajamno obogaćuju i uvjetuju jedno drugo. Ahn i Ostrom (2002), jednako kao i McCay i Jentoft (1998) i Charles (2001), ne smatraju kako se država ne bi trebala miješati u upravljanje prirodnim dobrima, već presudnim smatraju koliko i kako se država treba miješati u upravljanje. Drže kako je umjesto narušavanja društvenog kapitala moguć i obrnuti smjer, odnosno, stvaranje društvenog kapitala ukoliko se znatan prostor za samoorganizaciju omogući izvan oblasti vladinog djelovanja (Ostrom, 2000; Jentoft i dr., 1998; Jentoft, 2004). Dakle, ukoliko se izvan formalnog institucionalnog okvira ostavi prostor za neformalni okvir, tj. za samoorganizaciju i zajedničko rješavanje problema, pridonosi se rastu suradnje i povjerenja koji su potrebni kako bi se problemi učinkovito rješavali. Suprotno tomu, smanjenjem ovog prostora, tj. potpunim prenošenjem odgovornosti na formalne institucije, smanjuje se potreba za suradnjom i povjerenjem na lokalnoj razini (Ostrom, 2000). Usporede li se ove teze s tradicionalnim paradigmatima i politikama upravljanja ribarstvom od strane države, tržišta ili zajednice, sasvim je razumljivo kako upravljanje od strane zajednice korisnika resursa zahtijeva visoku razinu suradnje i povjerenja. To su i potvrdili brojni slučajevi lokalnih skupina organiziranih i usmjerenih na održivo upravljanje resursima (Acheson, 1987; Ostrom, 1990; Dolšak i Ostrom, 2003; Pretty i Ward, 2001; Jentoft i Chuenpagdee, 2015; Bavinck, 2018). U ostala dva slučaja, državni ili tržišni mehanizam imaju zadaću pronalaženja uspješnih tehničkih

rješenja za probleme u ribarstvu pa se suradnja, povjerenje i norme ponašanja na lokalnoj razini često smatraju manje važnima (Jentoft, 1997, 2004). Umjesto lokalnih zajednica tada važnima postaju odnosi privatnih nositelja ribolovnog prava s državom koja ta prava dodjeljuje i regulira (Jentoft i dr., 1998). Zbog toga je po Jentoftu tragedija zajedničkog dobra često posljedica, a ne uzrok vladinog uključivanja u upravljanje ribarstvom jer je država oslabila sposobnost samostalnog upravljanja i društvene kontrole zajednice (Jentoft, 1997:94).

Sukladno tezama Jentofta i drugih autora potrebno je analizirati utjecaj upravljačkih politika na međusobnu povezanost, povjerenje i suradnju članova ribarskih zajednica te povratno na održivo korištenje ribljih resursa. Vrijednost koncepta društvenog kapitala u istraživanju ribarstva (i drugih zajedničkih prirodnih dobara), upravo je integrirajući potencijal povezivanja međusobno ovisnih aspekata održivog razvoja. Naročito se to odnosi na ulogu društvenog kapitala u integriranju društvenih i ekoloških aspekata koja je znatno manje prepoznata od međuodnosa društvenog i ekonomskog kapitala koji je uvelike utjecao na popularnost ovog koncepta. U istraživanjima ribarstva također se pokazalo da je društveni kapital tj. povjerenje, interakcije, mreže suradnje, participacija i zajedničko donošenje odluka, sredstvo odgovornijeg korištenja ribljih resursa te time djelotvoran način poboljšanja egzistencijalne sigurnosti i dobrobiti ruralnih kućanstava (Ahmad, 2003; Isham, 2000; Islam i dr., 2011; Islam i dr., 2023). Razlog je u tomu što društveni kapital jača sposobnost rješavanja konflikata, doprinosi dijalogu i dijeljenju odgovornosti za riblje resurse (Adams i dr., 2003; Pretty, 2003). Zbog toga društveni kapital može poboljšati upravljanje ribarstvom utječući na ribolovno ponašanja i prihvaćanje formalnih pravila (Grafon, 2005). Ukoliko ribari vjeruju kako će se drugi ribari pridržavati pravila koja za cilj imaju zaštitu resursa i oni će ta pravila slijediti, tumači Grafon (2005). No osim povjerenja unutar zajednica sve važnijim se pokazuje i povjerenje između ribara i upravljačkih autoriteta jer ono utječe na razmjenu znanja i informacija o resursima, a time i unaprjeđivanje upravljačkih procesa (Grafon, 2005). Jentoft (1997) drži kako ovo povjerenje mora biti dvosmjerno jer i upravitelji u ribarstvu trebaju vjerovati u ribare kako bi se izbjegao začarani krug međusobnog optuživanja i prebacivanja odgovornosti za pretjerano iskorištavanje resursa. Zbog toga se osim jačanja društvenog kapitala unutar zajednica, naročito važnim smatra povezivanje zajednica s vanjskim akterima (znanstvenici, nevladine organizacije, državne institucije) u cilju razvijanja suradničkog ponašanja i zajedničkog upravljanja resursima (Jentoft i dr., 1998; Holland i dr., 2013; Pretty, 2003).

Dakle, za razliku od upravljačkih pristupa u kojima se prava i odgovornost za resurse u potpunosti prenose na vanjska upravljačka tijela, ko-menadžment i drugi pristupi zajedničkog upravljanja postojeći društveni kapital zajednice i kreiranje novih vrsta ovog kapitala, smatraju sredstvom i ciljem razvoja ribarstva (Holland i dr., 2013; Pretty, 2003; Pretty i Ward, 2001; Jentoft i dr., 1998). Ovakvi procesi podrazumijevaju dugoročnu participaciju, suradnju, stvaranje povjerenja, učenje i prilagođavanje, a ne brze odgovore kako je to u ribarstvu često slučaj kroz mjere proglašenja zaštićenih ribolovnih zona, zabrane ribolovnih alata ili reduciranje broja ribara. Upravo su brojni neuspjesi ovakvih tehničkih rješenja nametnuli potrebu dubljeg proučavanja ribarstvene problematike i razumijevanje širih društvenih čimbenika koji utječu na uspješnost upravljačkih mjera. Tako primjerice Fratsea i Papadopoulos (2022) na primjeru jednog slučaja detaljno opisuju kompleksnost problematike proglašenja zaštićenog morskog područja u Grčkoj s obzirom na suprotstavljene interese ribara i drugih dionika. Autori su nastojali pokazati kako je uključivanje različitih perspektiva (ribara, ribarskih udruženja, lokalnih zajednica i drugih vanjskih aktera) i stvaranje povezujućeg društvenog kapitala u fazi planiranja i donošenja odluka o proglašenju zaštićenog područja ključno za daljnji uspjeh takvih projekata. Suradnja i uključenost u proces odlučivanja po njima je preduvjet prihvaćanja i uspješne provedbe tehničkih mjera (Fratsea i Papadopoulos, 2022). S druge strane, Richmond i Casali (2022) opisali su slučaj u Kaliforniji u kojemu je naglo proglašenje zaštićenog morskog područja i ograničenje pristupa ribljim resursima značajno naštetilo lokalnoj zajednici narušivši ne samo ekonomski kapital koji je ribarstvo generiralo već i društveni kapital zajednice. Proučavajući povijesni razvoj ribarstva kao reperkusiju prijašnjeg društvenog kapitala u zajednici, te utjecaj nestajanja ribarstva na propadanje društvenog kapitala, autorice su demonstrirale međupovezanost društvenog i ekonomskog kapitala. Isto tako, pokazale su kako je narušeni društveni kapital moguće opet obnoviti te potom revitalizirati uništeno ribarstvo. Zahvaljujući snažnom procesu društvene transformacije unutar zajednice i povezivanju s akademskom zajednicom i vladinim tijelima, lokalna zajednica uspjela je vratiti ribarstvo u središte života i kulture zajednice (Richmond i Casali, 2022).

Unatoč brojnim sličnostima ribolov nije aktivnost koja svugdje ima iste karakteristike, društvena funkcije i vrijednosti koje producira. Stoga mu se niti ne može pristupiti univerzalnim rješenjima kao što se to desetljećima diljem svijeta činilo, prvenstveno prenošenjem prava i odgovornosti na državna tijela ili tržišne mehanizme. Prepoznavanje različitih društvenih aspekata, među njima i društvenog kapitala koji ribarstvo generira,

pokazuje kako ekonomski kapital ne bi trebao biti jedini cilj razvoja ribarstva. Za razliku od konvencionalnih pristupa i alata upravljanja ribarstvom, noviji pristupi naglasak stavljaju na interakcije, participaciju, suradnju, izgradnju povjerenja, zajedničko donošenje odluka i definiranje razvojnih ciljeva. Umjesto brzih rješenja ovi pristupi zahtijevaju kontinuiranu suradnju i komunikativni proces „kroz koji se stječu znanja, artikuliraju vrijednosti, kultura nanovo izražava i kreira zajednica“ (Jentoft i dr., 1998:435). Sukladno ovim načelima društveni kapital lokalnih zajednica potrebno je uzimati kao resurs na koji se razvoj ribarstva treba oslanjati i na njemu dalje graditi.

5.4.4 Koncept društvene dobrobiti u proučavanju ribarstva

Iako su prethodno analizirani pristupi korisni u proučavanju ribarstva, najcjelovitije razumijevanje značenja održivog ribarstva pruža koncept društvene dobrobiti (engl. *social wellbeing*) koji se posljednjih godina počeo značajnije primjenjivati u istraživanju ribarstva (Johnson i dr., 2018). Kao i prethodno spomenuti pristupi i koncept društvene dobrobiti proizlazi iz potrebe razumijevanja međuodnosa društvenog i prirodnog svijeta i temeljnih preduvjeta njihove održivosti. Brojna iskustva i posljedice upravljanja ribarstvom pokazale su kako povećanje prihoda ribara ili rast sektora ribarstva ne može biti jedini pokazatelj uspješnog razvoja. Isto tako, uspjeh se ne može temeljiti jedino na održavanju stabilne razine prirodnih resursa. Odnosno, „riba i ljudi su previše povezani da bi ih se odvajalo i davalo prioritet“ (Coulthard i dr., 2011:9). Jačanje ove spoznaje značilo je da je umjesto jednodimenzionalnih shvaćanja razvoja potrebno dublje razumijevanje različitih ciljeva koji mogu proizlaziti iz međuodnosa mora, ribara i ribolovnih zajednica. Upravo takav pomak predstavlja pristup društvene dobrobiti jer ne obuhvaća samo uvriježena vanjska objektivna mjerila uspješnosti, već i vlastite percepcije ljudi i njihova životna očekivanja i potrebe (McGregor, 2009; White, 2009).

Za razliku od koncepta održive egzistencije, društvena dobrobit prepoznaje kako je ribolov osim izvora egzistencije vrlo često i „način života“ pa je potrebno analizirati značenja koja ljudi pridaju takvom životu (McGoodwin, 1990; Coulthard, 2009; McGregor, 2009). Ribolov je za mnoge temelj društvenog identiteta, kulturnog nasljeđa, osobnog osjećaja postojanja i postignuća pa ova važna društvena značenja ne smiju biti ignorirana od strane kreatora

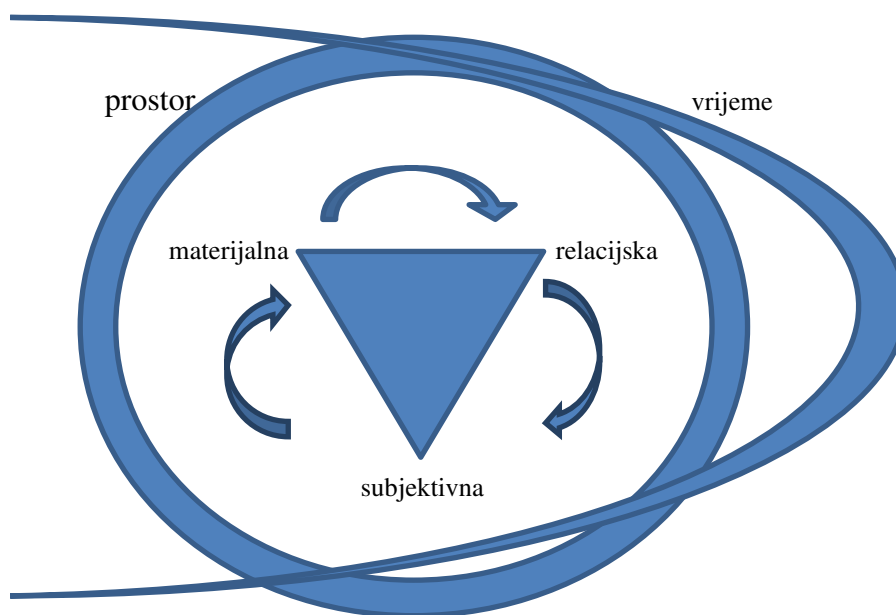
razvojnih ili ekoloških politika (McGregor, 2009). Stavljanjem ljudi, njihovih perspektiva i prioriteta u središte analize, konceptom društvene dobrobiti napravljen je značajan odmak od shvaćanja i mjerenja uspjeha isključivo vanjskim, objektivnim mjerilima kao što su prihodi, imovina i životni standard. U središte ovog pristupa stavljena je važnost razumijevanja različitosti među ljudima i cjelovita analiza onoga što oni sami smatraju bitnim u postizanju vlastite dobrobiti (Britton i Coulthard, 2013; Coulthard, 2012; McGregor, 2009; Trimble i Johnson, 2013).

Za razvijanje i popularizaciju koncepta društvene dobrobiti naročito je zaslužna multidisciplinarna istraživačka skupina okupljena oko sveučilišta Bath u Ujedinjenom Kraljevstvu posvećena istraživanju siromaštva, nejednakosti i kvalitete života u zemljama u razvoju (*ESRC The Research Group on Wellbeing in Developing Countries – WeD*). Ova istraživačka zajednica za cilj je imala razvijanje konceptualnih i metodoloških alata potrebnih za istraživanje i razumijevanje društvenih i kulturoloških konstrukcija dobrobiti (McGregor, 2008). Smatrali su kako je svrha koncepta dobrobiti suočavanje s glavnim i međusobno povezanim izazovima – siromaštvom, konfliktima i održivošću. Siromaštvo je po njima posljedica direktnih ili indirektnih konflikta koji nastaju zbog suprotstavljenih vizija dobrobiti i različitih mogućnosti koje ljudi imaju u ostvarivanju svojih ciljeva (McGregor, 2008). Društveni razvoj time neminovno podrazumijeva konflikte, a izazov za javne politike je prepoznavanje i bavljenje ovim konfliktima (McGregor, 2008; White, 2009). Dobrobit vide kao alat koji može usmjeriti globalni razvoj prema kreiranju uvjeta u kojima svi ljudi mogu ostvariti blagostanje sukladno različitim percepcijama, prioritetima i strategijama. Konceptom društvene dobrobiti obuhvatili su prevladavajuće misli i teorije o razvoju – teoriju ljudskih potreba, Senove ideje razvoja kao slobode, participaciju, ljudska prava, društveni kapital i održivu egzistenciju. Dakle, radi se o pristupu koji je integrirao do tada najrelevantnija razmišljanja i koncepte razvoja i na njima dalje gradio. Razumljivo je kako je sažimanje i jasno definiranje tako širokog pristupa veliki izazov. No ipak, WeD znanstvenici ponudili su poprilično jednostavnu i praktičnu definiciju društvene dobrobiti kao:

stanja bivanja s drugima u kojemu su ljudske potrebe zadovoljene, gdje svatko može djelovati smisleno u ostvarivanju svojih ciljeva i uživati zadovoljavajuću kvalitetu života (McGregor, 2008:4).

Ovom definicijom odredili su preduvjete koji se trebaju ispuniti kako bi ljudi mogli osjetiti dobrobit. Ti preduvjeti su: potrebe koje moraju biti zadovoljene, dragocjene slobode i kvaliteta

života (Couthard i dr., 2011). Definicijom se ne što točno znači dobrobit u nekom društvu, već ukazuje na to da se određeni set potreba, sloboda i uvjeta kvalitete života vjerojatno razlikuje u različitim geografskim, društvenim i kulturnim kontekstima (Coulthard i dr., 2011). Daljnjom operacionalizacijom koncept društvene dobrobiti raščlanjen je na tri dimenzije – materijalnu i subjektivnu te relacijsku koja predstavlja temeljni doprinos WeD mreže razvoju koncepta dobrobiti.

Prikaz 8. Međusobna povezanost triju dimenzija koncepta društvene dobrobiti. Izvor: White (2008:10)

Kao što sugerira Prikaz 8., dimenzije dobrobiti međusobno su povezane i ne mogu egzistirati jedne bez drugih (White, 2008). Materijalna dimenzija podrazumijeva resurse koje ljudi posjeduju i analizira do koje mjere su individualne potrebe pojedinca zadovoljene. Subjektivna dimenzija uzima u obzir osobnu razinu zadovoljstva postignutom kvalitetom života (Britton i Coulthard, 2013). Uključuje ono što ljudi vrednuju i smatraju poželjnim te kako se osjećaju zbog svojih života (White, 2008). Relacijska podrazumijeva društvene odnose koji omogućuju pojedincu da smisleno djeluje u traganju za onim što smatra da doprinosi njegovoj dobrobiti (Britton i Coulthard, 2013). Relacije nisu kao u konceptu društvenog kapitala nešto što ljudi posjeduju, tumači White, već ljudi kroz te odnose i povezanost s drugima postaju ono što jesu (2009:9). Ovime je subjektivna dimenzija mnogo više od individualnih percepcija i preferencija jer su one određene (uvjetovane) relacijskom dimenzijom. Koja dimenzija će prevladavati, a

koja biti manje važna razlikovat će se ovisno o akterima i situacijama (White, 2008). Uz međusobnu ovisnost i uvjetovanost triju dimenzija dobrobiti, ono što White također želi istaknuti svojim prikazom jest važnost procesa i vremena jer po ovoj autorici dobrobit nije tek stanje koje ljudi osjećaju ili ne osjećaju, već proces ili skup procesa u vremenu. Razumijevanje onoga što je dobrobit mijenja se s vremenom kao što se i čovjekove ideje o vlastitom blagostanju i procjene jesu li ga ostvarili ili će ga ostvariti u budućnosti, mijenjaju tijekom životnog ciklusa (White, 2008). Buduća očekivanja i povijesne refleksije također su povezane s onim kako ljudi shvaćaju svoju sadašnjost, a to kako se osjećaju zbog svoje sadašnjosti utječe na njihovo tumačenje prošlosti i budućnosti (White, 2008:10).

<p>Materijalna dimenzija tiče se praktičnog blagostanja i životnog standarda:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ prihodi, bogatstvo i imovina ○ zaposlenje i egzistencijalne aktivnosti ○ obrazovanje i vještine ○ fizičko zdravlje i (ne)mogućnosti ○ pristup uslugama i sadržajima ○ kvaliteta okoliša <p>Relacijska dimenzija tiče se osobnih i društvenih odnosa:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ odnosi ljubavi i brige ○ mreže podrške i obveza ○ odnosi s državom: zakonom, politikama i socijalnom skrbi ○ društveni, politički i kulturni identiteti i nejednakosti ○ nasilje, sukobi i (ne)sigurnost ○ opseg osobnog i kolektivnog djelovanja i utjecaja <p>Subjektivna dimenzija tiče se vrijednosti, percepcija i iskustva:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ samopoimanje i osobnost ○ nade, strahovi i težnje ○ osjećaj smisla/besmislenosti ○ razina zadovoljstva/nezadovoljstva ○ povjerenje i pouzdanje
--

*Tablica 8. Sadržaj temeljnih dimenzija koncepta društvene dobrobiti.
Izvor: White (2008:7)*

Autori WeD skupine smatraju kako se veliki dio literature o dobrobiti bazira na individualističkom pristupu propuštajući društvenu i kulturnu uronjenost ljudi koja određuje ciljeve, vrijednosne orijentacije i percepcije. Uvođenjem relacijske dimenzije napravili su važan odmak prema društvenoj perspektivi i prihvaćanju teze kako se subjektivna i objektivna dimenzija također konstruiraju kroz odnose u određenom društvenom kontekstu. Relacijskom dimenzijom implicira se kako se osobne vrijednosti i ciljevi nalaze unutar šireg normativnog okvira i ideologija, razumijevanja onoga što je sveto, onoga što čini moralni poredak te onoga što znači živjeti smislen život (White, 2009:9). Ovako koncipiranim pojmom dobrobiti ukazuje se na to da pored osnovnih ljudskih potreba postoje i druge društvene i psihološke potrebe koje konstruiramo zajedno s drugima u društvu u kojem živimo (Coulthard i dr., 2011). Ove potrebe vođene su značenjima po kojima živimo svoje živote i ocjenjujemo živimo li dobro mi i drugi. Ta značenja sastavni su dio našeg identiteta, smatraju Coulthard i suradnici (2011).

Iako je ideja dobrobiti postala vodeći politički cilj internacionalnih razvojnih politika njena inkorporacija u politike upravljanja ribarstvom još uvijek je vrlo rijetka pojava (Charles i dr., 2012; Coulthard i dr., 2011; Weeratunge i dr., 2013). Relevantna saznanja koja ribarstvenim politikama može pružiti koncept društvene dobrobiti po Coulthard i suradnicima su:

- „Ljudski životi više su od same egzistencije“ – iako ljude brine egzistencija mnoge druge stvari su im važne u životu, a ne samo materijalni aspekti.
- Heterogenost je uistinu bitna u postizanju dobrobiti – potrebno je razumjeti ne samo materijalne aspekte ili resurse koje ljudi imaju, već i različite mogućnosti i pozicije u društvu.
- Različite vizije i strategije ostvarivanja dobrobiti izazivaju konflikte među ljudima, a ključna uloga javnih politika je omogućiti ljudima da žive dobro u zajedništvu. Sukladno tomu, trebamo se pitati čiju dobrobit favoriziraju ribolovne zabrane i regulacije.
- To kako ljudi poimaju svoju dobrobit i na koji način smatraju da je mogu ostvarivati primarna je vodilja njihovih odluka i ponašanja (Coulthard i dr., 2011:7).

Upravo u povezivanju individualnih percepcija dobrobiti i različitih strategija koje ribari odabiru kako bi je ostvarivali, nalazi se najvažnija karika koja povezuje koncept društvene dobrobiti s ekološkom održivošću ribarstva. Primjera radi, obitelj koja želi zaraditi dovoljno novca kako bi njihova djeca mogla pobjeći od ribarstva neće na konzervacijske upravljačke mjere odgovoriti jednako kao i ona koja želi održavati ribolov kao način života koji visoko vrednuje (Coulthard i dr., 2011:8). Odnosno, ukoliko se očekivanja ribara ne preklapaju s

ciljevima politike upravljanja ribarstvom ti ciljevi teško će se ostvariti. Kao što pokazuje navedeni primjer, različite aspiracije i strategije postizanja dobrobiti teško je pomiriti i obuhvatiti tehničkim mjerama i rješenjima jer se u upravljanju ribarstvom uvijek radi o „teškim odlukama“ koje neminovno kreiraju dobitnike i gubitnike (Bailey i Jentoft, 1990; Jentoft i Chuenpagdee, 2009; Jentoft i dr., 2010a). No ono što pruža metodologija koncepta društvene dobrobiti jest mogućnost „dobivanja uvida u to čemu različiti ljudi u ribarstvu teže, koje resurse imaju na raspolaganju pri formuliranju vlastitih strategija traganja za dobrobiti, koji odnosi i procesi u njihovom društvu su važni za postizanje sadašnje razine dobrobiti i njeno održavanje u budućnosti“ (Coulthard i dr., 2011:8).

U tom smjeru, ključni način reinterpreiranja ribarstvenih politika je njihovo shvaćanje kao pružatelja institucionalnih rješenja koja trebaju smirivati konflikte uzrokovane različitim percepcijama dobrobiti, tumače Coulthard i suradnici (2011). Ono zbog čega je koncept društvene dobrobiti od velike važnosti u ovom radu, kao i općenito u proučavanju ribarstva, jest njegovo normativno naglašavanje „moralne i pragmatične potrebe obraćanja pozornosti na aspiracije i strategije dobrobiti najsiromašnijih i najranjivijih skupina koje obično nemaju moć nametnuti se u formalnim i tehničkim analizama ribarstvenih upravljačkih mogućnosti“ (Coulthard i dr., 2011:8). Nadalje, koncept društvene dobrobiti olakšava uočavanje desetljećima zanemarivanih aspekata u ribarstvenim politikama kao što su društvene interakcije, međusobna povezanost, ovisnost, pripadnost, prepoznatljivost, identitet itd., za koje se mnogo puta tvrdilo i istraživanjima potvrdilo kako proizlaze iz bavljenja ribarstvom i utječu na njegov kontinuitet i uspješnost (Béné, 2006; McGoodwin, 1990, 2001; Van Ginkel, 2001; Pollnac i Poggie, 1988). Primjena ovog teorijskog koncepta u upravljanju ribarstvom omogućuje da se uz uobičajene pokazatelje uspješnosti (ekonomska učinkovitost ili stabilna razina ribljih resursa), integriraju i različiti društveni kriteriji koje ribari, njihove obitelji i šire zajednice smatraju važnim aspektima individualne i kolektivne dobrobiti. Ukoliko se značenja i ciljevi razvoja ribarstva definiraju tako da predstavljaju odraz potreba ljudi na koje se i odnose, a ne teorijskih pretpostavki udaljenih eksperata i njihovih percepcija ribarstva, osigurava se provedivost i ostvarivost postavljenih ciljeva, smatraju zagovornici koncepta društvene dobrobiti.

Dakle, osim detaljnog razumijevanja različitih vrijednosti koje proizlaze iz specifičnog povijesnog, geografskog i društvenog konteksta, koncept društvene dobrobiti predstavlja i

sredstvo povezivanja društvene održivosti ribarstva s tradicionalno dominantnom ekološkom i ekonomskom dimenzijom. Kako bi se bolje obuhvatio povratni utjecaj društvene dobrobiti na morski (ekološki) sustav, teorija društvene dobrobiti može se produbiti tezama Roberta Chambersa o odgovornoj dobrobiti. Chambersove teze ostale su zanemarene u razvojnom diskursu iako dovode u svezu ideju dobrobiti i posljedice koje individualno traganje za dobrobiti može imati na prirodni okoliš. Cilj razvoja po ovom autoru treba biti dobrobit za sve, a moguće ju je ostvariti jedino usvajanjem dvaju temeljnih principa: jednakosti i održivosti (Chambers, 1997, 2004, 2005). Samo se jednakošću i održivošću može jamčiti egzistencijalna sigurnost koja je po Chambersu preduvjet odgovorne dobrobiti. Slično tvrdnjama Coulthard i suradnika (2011) i iz Chambersovih teza proizlazi kako društvena dobrobit nije samo jedan od krajnjih ciljeva održivog razvoja ribarstva, već preduvjet koji omogućuje postizanje ekološke održivosti resursa. Slično tvrde Armitage i suradnici (2012) koji koncept društvene dobrobiti vide kao sredstvo analize uzajamnog djelovanja ekološke i društvene otpornosti. Smatraju kako ekološko poimanje otpornosti nije dovoljno niti ostvarivo ukoliko se u obzir ne uzme utjecaj društvene dinamike, vrijednosti i težnje koje oblikuju ljudski utjecaj na prirodni sustav (Armitage i dr., 2012).

Konkretna primjena koncepta društvene dobrobiti u istraživanju ribarstva postaje sve popularnija. Koristi se poglavito u istraživanju ribarstva zemalja Globalnog juga u kojima je ribolov malih razmjera još uvijek dominantna ribolovna kategorija. Istraživači koji koriste ovu teorijsku ideju polaze od pretpostavke kako mali ribari u svom djelovanju nisu motivirani jedino ekonomskim razlozima, već različitim vrijednostima koje doprinose individualnoj i kolektivnoj dobrobiti. Mali ribolov promatraju kao višedimenzionalni fenomen čija značenja proizlaze iz društvenog konteksta, interakcija, očekivanja i potreba zajednica u kojima je takav ribolov prisutan. Sukladno tomu, ni krajnji cilj razvoja ribarstva po njima se ne može predstavljati jedino ekonomskim ciljevima, već širom društvenom dobrobiti. No s obzirom da koristi koje ribolovna aktivnosti generira nisu svugdje iste društvenu dobrobit malog ribolova također je nemoguće, „a možda i problematično“ pokušavati univerzalno definirati (Jadhav, 2018:150). Zbog toga ovi znanstvenici društvenu dobrobit koriste kao analitičko sredstvo razumijevanja konkretnih značenja malog ribolova.

Nalazi studija slučaja provedenih u Brazilu, Urugvaju, Bangladešu, Indiji i Južnoj Koreji pokazuju kako mali ribolov čini važan dio mješovite privrede i tradicionalnih egzistencijalnih

obrazaca ruralnih zajednica. No isto tako, predstavlja izvor identiteta i kulturne baštine, doprinosi osjećaju postignuća, zadovoljstva, slobode, neovisnosti, osobnih vjerovanja i težnji (Idrobo, 2018; Islam i Chuenpagdee, 2018; Song, 2018; Jadhav, 2018; Stacey i dr., 2018; Trimble i Johnson, 2013). Usmjerenost samo na ekonomske ciljeve može poboljšati životni standard onih ribara koji profesionaliziraju vlastitu ribolovnu aktivnost. No nalazi istraživanja koje je proveo Idrobo (2018) u Brazilu, pokazuju da je specijalizacija ribolovne aktivnosti jednog dijela ribara smanjila egzistencijalne mogućnosti drugih i njihove mješovite obrasce privređivanja, promijenila prehrambene navike, stvorila ovisnost o kupovanju hrane, uzrokovala migracije i zaposlenja u urbanim centrima. Regionalni i globalni ekonomski procesi neosporno mijenjaju značenja dobrobiti diljem svijeta pa tradicionalne egzistencijalne obrasce zamjenjuje najamni rad i poslovi koji su u ruralnim sredinama velikim dijelom posljedica razvoja turizma (Idrobo, 2018; Trimble i Johnson, 2013). No smanjenje materijalne ovisnosti o ribljim resursima, pokazuju Trimble i Johnson (2013), ne znači i prestanak bavljenja ribolovom. Mali ribari ribolovom se nastavljaju baviti zbog drugih društvenih i kulturnih vrijednosti koje oblikuju zadovoljstvo vlastitim „načinom života“ (Islam i Chuenpagdee, 2018; McGoodwin, 1990; Gatewood i McCay, 1988). U tom smislu se ovakva istraživanja različitih aspekata društvene dobrobiti koriste kao temeljni protuargument modernističkom viđenju ribarstva baziranom na produktivnoj i efikasnoj ribolovnoj ekonomiji (Trimble i Johnson, 2013; Islam i Chuenpagdee, 2018). Identificiranje onoga što je važno za pojedince i zajednice ovi autori smatraju osnovnom pretpostavkom razumijevanja dinamike obalnih zajednica i kreiranja alternativnih politika upravljanja ribarstvom (Islam i Chuenpagdee, 2018; Coulthard i dr., 2011).

Umjesto odbacivanja i marginalizacije malog ribarstva u politikama koje, sukladno Songu (2018), nisu sposobne učinkovito se nositi s raznolikim i kompleksnim realnostima koje prožimaju ribarstvo, ovim istraživanjima zagovara se prepoznavanje heterogenih društvenih vrijednosti ovog globalno raširenog fenomena. Cilj je odmaknuti fokus politika od ekonomskih doprinosa ribarstva prema balansiranom promoviranju materijalnih, relacijskih i subjektivnih vrijednosti ribolova. Zagovornici ideje društvene dobrobiti drže kako je potrebno mali ribolov, koji je redovito na periferiji makro politika, učiniti vidljivim i pružiti mu potporu koju zaslužuje (Song, 2018). Pri tom je važno osloboditi se narativa o siromaštvu koji po Jadhavu (2018) obezvrjeđuje male ribare. Potrebno je razumjeti kako mali ribolov nije sinonim za siromaštvo koje se, sukladno desetljećima dominantnom narativu, pokušavalo riješiti globalnim trendom

kapitalnih ulaganja u ribarstvo u cilju povećanja produktivnosti (Jadhav, 2018; Béné, 2003). Zbog toga se ovim znanstvenim radovima često donositeljima odluka u zemljama Globalnoj juga sugerira da pri kreiranju politika upravljanja ribarstvom u obzir trebaju uzimati i čitav niz društvenih vrijednosti i ciljeva, a ne samo one ekonomske (Weeratunge i dr., 2013). Primjena koncepta društvene dobrobiti prisutna je i u istraživanju ribarstva Globalnog sjevera. Tako su Britton i Coulthard (2013) primjenom koncepta društvene dobrobiti u istraživanju ribarstva u Irskoj također pokazali kako ribolov za ribare nije samo posao već i način života jer su ispred potrebe za financijskom dobiti ribari svrstali osjećaj osobne vrijednosti i potrebu za slobodom i neovisnošću.

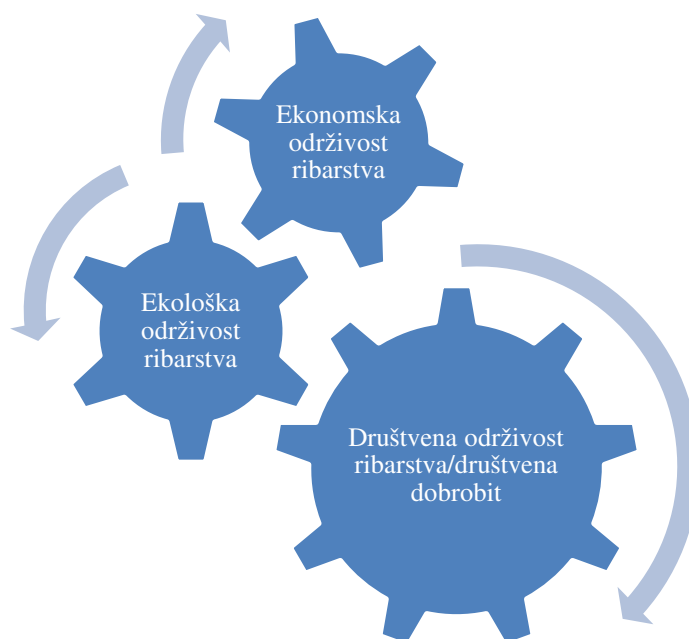
Zanimljiv način konceptualiziranja relacijskih vrijednosti koje proizlaze iz bavljenja ribarstvom dali su Urquhart i Acott (2013). Konceptom osjećaja mjesta (engl. *sense of place*) autori su analizirali povezanost ljudi s mjestom u obalnom gradu Hastings u Engleskoj želeći saznati kako ribari i ostali stanovnici konstruiraju svoje identitete. Materijalni elementi u fizičkom okruženju (ribarski brodovi i oprema, umjetnički radovi i sl.), aktivnosti vezane uz ribolov (festivali, umjetnost, gastronomija, edukacija) i različite subjektivne percepcije stanovnika prema ribolovu, osnovni su elementi konceptualnog okvira uz pomoć kojeg su autori nastojali obuhvatiti ulogu ribarstva u kreiranju identiteta stanovnika i kolektivnog identiteta Hastingsa. Zaključili su kako je ribolov važan za očuvanje jedinstvenog identiteta i prepoznatljivosti ovog grada što pridonosi kohezivnosti lokalne zajednice, ali i razvoju turizma donoseći širu ekonomsku korist. Razumijevanje povezanosti s mjestom i na mjestu utemeljenom identitetu u ribarskim sredinama može pomoći u otkrivanju širih društvenih i kulturnih aspekata ribolova za razliku od isključivog koncentriranja na ekološke i ekonomske aspekte održivosti, smatraju autori (Urquhart i Acott 2013; Acott i Urquhart, 2013, 2014, 2018). Ovi radovi pokazuju da se osim povezanosti relacijske i subjektivne dimenzije dobrobiti, sve više počinje percipirati i povezanost relacijske i materijalne dimenzije. Pri tom se prepoznaje uloga ribarstva u stvaranju novih ekonomskih vrijednosti kroz diverzifikaciju aktivnosti koje se baziraju na ribarskom identitetu i prepoznatljivosti. Tako Marindale (2013) sugerira kako ribarstvo može biti izvor alternativnih egzistencijalnih djelatnosti i regeneracije ribarskih mjesta čak i kada ono više ne predstavlja važnu ekonomsku aktivnost u tim mjestima. Smatra kako ribarska baština (neformalno učenje, vještine u izradi i korištenju alata itd.) može biti snažan izvor nostalgije koja stimulira maštu i inovacije i alternativne načine potrošnje:

„Ovisnost zajednica o lukama i moru u mjestima s ribolovnom poviješću šira je i kompleksnija od samog iskrcavanja ribe“ (Marindale, 2013:297).

Navedena istraživanja pokazuju da je pri planiranju i implementaciji upravljačkih rješenja u ribarstvu potrebno voditi računa o širim društvenim utjecajima i posljedicama na postojeće prakse, obrasce ponašanja, težnje i očekivanja lokalnog stanovništva. Iako ekološki opravdane, mnogo puta se pokazalo kako odabrane mjere zaštite resursa mogu uzrokovati i mnoge nepoželjne društvene posljedice. Zahvaljujući konceptu društvene dobrobiti moguće je predvidjeti ili kasnije evaluirati društvene posljedice upravljačkih režima (Britton i Coulthard, 2013; Coulthard i dr., 2011). Upravo na takav način je koncept društvene dobrobiti koristila Easley Britton (2014) analizirajući posljedice zabrane korištenja lebdećih mreža za lov lososa na ušću rijeke Foyle u Sjevernoj Irskoj od 2007. godine. Posljedice koje je uočila autorica uključuju gubitak prihoda ribara, ribarskih obitelji i šire ekonomije lokalnih zajednica kojima je ova sezonska ribolovna aktivnost pružala mrežu sigurnosti u teškim gospodarskim okolnostima i razdobljima godine. No istraživanje je također pokazalo kako su društvena značenja ribolova nadilazila materijalnu ili ekonomsku dobrobit jer je ova aktivnost predstavljala poveznicu s prošlošću, izvor identiteta i međusobne povezanosti, tradicionalno ribolovno nasljeđe i generacijama akumulirano znanje i iskustva. Ove neopipljive relacijske i subjektivne vrijednosti sudionici istraživanja identificirali su važnijim odrednicama u definiranju dobrog života i vlastite uspješnosti od ekonomske dobrobiti koju im je ribolov donosio (Britton, 2014). Britton smatra kako ovo istraživanje potvrđuje vjerojatnost neuspjeha politika koje ignoriraju lokalnu stvarnost. U ovom slučaju neuspjeh su potvrdile ne samo uočene društvene posljedice nego i one ekološke jer se izlov lososa nije smanjio već samo preusmjerio na ribolov udičarskim metodama (Britton, 2014). Ovi nalazi potvrđuju tezu kako neprilagođene politike ne utječu samo na društvenu dobrobit, već posredno i na otpornost ekološkog sustava (Armitage i dr., 2012; Berkes i dr., 2001; Coulthard, 2012). Sukladno Coulthard i suradnicima (2011) o percepciji društvene dobrobiti ovisi provedba ili sprječavanje prilagodbe na lokalnoj razini, a time i sveukupna otpornost društveno-ekološkog sustava.

5.5 Integrirana paradigma analize društvene dimenzije malog ribolova

Iako se već desetljećima ponavlja kako održivi razvoj podrazumijeva uravnoteženost ekološkog, ekonomskog i društvenog aspekta razvoja, deklarativno zagovaranje cjelovitog razvoja ribarstva rijetko je praćeno temeljitim razumijevanjem povezanosti i uvjetovanosti svih triju dimenzija održivosti (Johnson i dr., 2018). Posljednjih desetljeća učinjen je veliki znanstveni napredak u razumijevanju važnosti društvene dimenzije održivosti koja je kroz dugo razdoblje bila potisnuta ekološkim i ekonomskim prioritetima. Danas je jasno kako je osim stabilnih zaliha ribljih resursa i balansiranja sadašnjeg i budućeg ulova mnogo toga bitno kako bi ribarstvo uistinu bilo dugoročno održivo.

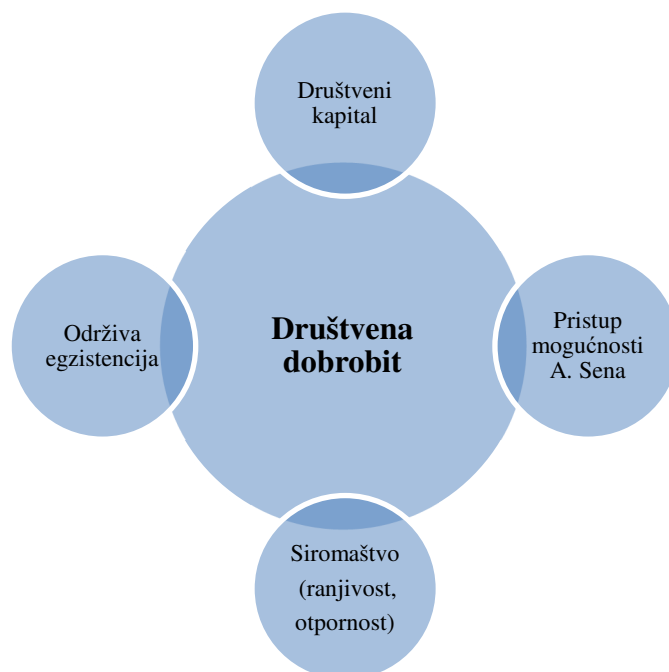

Prikaz 9. Međuviznost društvene, ekološke i ekonomske dimenzije održivog ribarstva

Kao što je kazano na početku poglavlja, društvene znanosti ribarstvom su se počele baviti kroz tematiku siromaštva i pronalaženje načina njegova ublažavanja i dokidanja. S vremenom je fenomen siromaštva ribara dobivao nova značenja pa je od prihoda i (ne)mogućnosti boljeg zaposlenja siromaštvo počelo označavati i mnoga druga manje opipljiva značenja i vrijednosti. Ove promjene u proučavanju ribarstva sukladne su širem prepoznavanju važnosti društvene

dimenzije ili društvene održivosti u razvojnom diskursu od kraja devedesetih godina prošlog stoljeća. Od tradicionalno čvrstih tema – jednakosti, smanjenja siromaštva, egzistencije - društvena održivost nadograđivana je ili zamjenjivana neopipljivim (nematerijalnim) i manje mjerljivim temama kao što su identitet, osjećaj mjesta i različitim koristima koji proizlaze iz društvene umreženosti, tumači Colantonio (2009). Jednako tako je i ribolov u znanstvenom diskursu postajao bitan ne samo zbog broja zaposlenih ribara, njihovih prihoda ili učešća u ukupnoj nacionalnoj proizvodnji, već i zbog međusobnih interakcija ribara, osobnog i kolektivnog identiteta, osjećaja ponosa i pripadnosti, sigurnosti i stabilnosti obalnih zajednica, kulturne različitosti i prepoznatljivosti i drugih značenja. Stalnim rastom znanstvenih spoznaja kogać društvene održivosti ribarstva u Prikazu 9. postaje sve veći zamašnjak u procesu postizanja održivog ribarstva.

Koje dimenzije društvene održivosti ribarstva će proizaći iz nekog istraživanja teško je u potpunosti predvidjeti jer su one, kako tvrde različiti autori, odraz povijesnog, geografskog i društveno-kulturnog konteksta. Konceptualni okvir istraživanja ovog rada postavljen je na temelju teorijskih alata koji su se do sada pokazali korisnima u identificiranju i analiziranju društvenih pitanja, značenja i vrijednosti različitih razvojnih procesa pa tako i onih u ribarstvu.

Prikaz 10. Konceptualni okvir istraživanja

Kao što je već kazano, među prethodno analiziranim teorijskim konceptima i pristupima najcjelovitiji je koncept društvene dobrobiti nastao objedinjujući temeljne ideje drugih važnih pristupa. Probleme siromaštva i održive egzistencije analitički okvir društvene dobrobiti obuhvaća materijalnom dimenzijom koja propituje opipljive doprinose ribolovne aktivnosti. Pitanja identiteta, društvenog kapitala i životnih „mogućnosti“ obuhvaćaju se ponajviše relacijskom dimenzijom koja u središte analize stavlja odnose unutar zajednice, povjerenje, mreže potpore, norme, pravila i obrasce kolektivnog djelovanja jednako kao i pripadnost, način života, težnje i očekivanja članova zajednice. Smatra se kako relacijski aspekti – društveni odnosi unutar zajednice (i između zajednice i vanjskih aktera), te odnosi između ribara i prirode u konačnici oblikuju subjektivnu dimenziju tj. percepciju zadovoljstva vlastitim životom (White 2008, 2009).

Vrijednost društvene dobrobiti je u tomu što polazi od onoga što ljudi imaju i što vrednuju u svojim životima. Fokusira se na njihove aspiracije i ciljeve umjesto procjena dobrobiti utemeljenih na vanjskim, univerzalnim mjerilima, tumače Weeratunge i drugi (2013). Umjesto predefinirane ideje razvoja ribarstva ovaj pristup omogućuje prepoznavanje različitih viđenja stvarnosti, heterogenih društvenih vrijednosti i razumijevanje konflikata koji proizlaze iz drugačijih percepcija dobrobiti. Doprinosi kontekstualnom razumijevanju značenja dobrog života pojedinaca, obitelji i lokalnih zajednica koja proizlaze iz njihovih tumačenja toga „kakav bi svijet trebao biti“ (White, 2009:4). Zbog toga se u ovom radu umjesto unaprijed zadanih interpretativnih okvira društvena dobrobit uzima kao integrirajuća paradigma koja omogućuje korištenje različitih teorijskih pristupa u analizi rezultata istraživanja.

5.6 Zaključak

Društvena značenja ribarstva odavno su predmet multidisciplinarnih izučavanja i rasprava, a naročito posljednja dva desetljeća. Nažalost, znanstvene spoznaje dugo su ostajale zanemarene u brojnim nacionalnim politikama koje su preferirale ekonomski rast ribarskog sektora, često na štetu drugih uvriježenih društvenih značenja i koristi. Preferiranje jednih i zanemarivanje drugih razvojnih ciljeva često je dovodilo do neočekivanih društvenih posljedica i poremećaja u morskome sustavu. Negativni efekti zanemarivanja društvenih značenja i vrijednosti utjecali

su na rast znanstvenog interesa za ribarstvenu tematiku, poglavito onu vezanu uz ribolov malih razmjera. Kao što je već spomenuto, razdoblje izrade ovog doktorskog rada obilježeno je strelovitim znanstvenim, ali i političkim prepoznavanjem važnosti malog ribolova na globalnoj i europskoj razini. Kao važan međunarodni instrument koji za cilj ima mijenjanje položaja malih ribara valja još jednom istaknuti „Dobrovoljne smjernice za osiguravanje održivog malog ribolova u kontekstu sigurnosti hrane i iskorjenjivanja siromaštva“ (FAO, 2014). Iako važno značenje ima i puno raniji dokument „Kodeks odgovornog ribarstva“ iz 1995. godine (FAO, 1995), ovaj posljednji dokument označio je veliku prekretnicu u prepoznavanju važnosti malog ribolova koje je desetljećima ostajalo zanemareno u politikama upravljanja ribarstvom.

Revidiranje političke paradigme koje se sve glasnije zagovara posljednjih godina, kao i ranije u prošlosti, uvjetovano je neuspjehom dominirajućih teorijskih premisa i univerzalnih tehničkih rješenja upravljanja ribarstvom. Neuspjeh prirodnih znanosti u rješavanju problema pokušao se riješiti dodavanjem principa i rješenja ekonomske znanosti. Nažalost, ni ekonomski odgovori nisu uvijek bili dovoljni ili dovoljno uspješni pa su se u pronalaženju rješenja počela adresirati i šira društvena pitanja i doprinosi društvenih znanosti. Društveni znanstvenici nipošto sami ne mogu riješiti probleme u ribarstvu, kao što to prethodno nisu uspjeli biolozi, ekolozi ili ekonomisti. No svakako mogu pomoći prepoznavanjem problema i razumijevanjem društvenog spektra „ribarstvenog sustava“ (Prikaz 5., Berkes i dr., 2001). Uz pomoć teorijskih koncepcija kao što su društveni kapital, održiva egzistencija, identitet i dobrobit, sociolozi i drugi društveni znanstvenici analiziraju utjecaj obitelji, zajednice, kulture i osobnih osjećaja na ponašanje ljudi. Višedesetljetna istraživanja malog ribolova pokazuju kako su upravo ovakve spoznaje preduvjet shvaćanja ponašanja ribara, odnosno, njihove motivacije, težnji i očekivanja. Kao što često napominju relevantni autori „u upravljanju ribarstvom potrebno je razumjeti ljude i upravljati njima“, a ne samo ribljim resursima oslanjajući se pri tom jedino na spoznaje biologije i ekonomije, kako je to kroz povijest najčešće bio slučaj (Clay i McGoodwin, 1995:204). Razumjeti ljude i njihov utjecaj na održivo korištenje resursa nameće se kao ključni preduvjet uspješnog upravljanja ribarstvom.

Kao sveobuhvatno analitičko sredstvo uz pomoć kojeg je moguće razumjeti ljude i proučavati međudnos društvenih i ekoloških aspekata ribarstva, sve snažnije se profilira koncept društvene dobrobiti. Do sada provedena istraživanja ribarstva, posebice malog ribarstva, pokazala su korisnost ovog pojma u zahvaćanju i analiziranju isprepletenih koristi

koje ribolov generira. Ukazala su na važnost prepoznavanja različitih percepcija dobrobiti i njihovog utjecaja na ekološki održivo iskorištavanje resursa. Nastavljajući se na dosadašnja istraživanja i spoznaje o društvenim značenjima malog ribolova u globalnoj literaturi, u ovom radu se kroz prizmu društvene dobrobiti žele artikulirati značenja koja proizlaze iz bavljenja malim ribolovom za osobne potrebe u RH. U izradu ovog doktorskog rada krenulo se s pretpostavkom kako je ova potkategorija malog ribolova važna tradicionalna aktivnost. Kako bi se to demonstriralo potrebno je mapirati značenja i vrijednosti koje ova aktivnost generira. Time se želi ukazati na važnost prepoznavanja stvarnih društvenih značenja umjesto prihvaćanja apriornih određenja i tumačenja. Sukladno teoretičarima društvene dobrobiti vrijednosti koje producira mali ribolov važne su za daljnji održivi razvoj lokalnih zajednica, ali isto tako i za održivost ribarstva koja ne ovisi samo o ekološkoj već i društvenoj dimenziji održivosti (Coulthard i dr., 2011; Coulthard, 2012). Polazeći od ovih teza kroz studiju slučaja jedne otočne zajednice istražiti će se na koje načine mali ribolov za osobne potrebe doprinosi individualnoj i kolektivnoj dobrobiti. Pri tom će se posebna pažnja usmjeriti na analiziranje kolektivne dimenzije i razumijevanje utjecaja lokalnog konteksta (povijesnog, geografskog, ekološkog, gospodarskog, političkog) na značenja koja se u promatranoj zajednici pridaju ovom malom ribolovu. Kao što je vidljivo iz Prikaza 8., teoretičari društvene dobrobiti prepoznaju ulogu prostora i vremena u oblikovanju društvene dobrobiti. Upravo zbog ovih čimbenika dobrobit ne shvaćaju kao stanje, već kontinuirani proces koji se razlikuje u svakom društvenom kontekstu (White, 2008). U ovom radu veća pozornost želi se staviti upravo na analiziranje uloge prostora i vremena, odnosno, različitih kontekstualnih čimbenika u kreiranju shvaćanja društvene dobrobiti. Iako je cilj rada detektirati značenja ribolova u promatranoj zajednici, smatra se kako je potrebno i nastojati razumjeti zbog čega su konkretna značenja važna pojedincu i široj zajednici, odnosno, na koji način ona doprinose poželjnom načinu života. Zahvaćanjem mehanizama kojima se u lokalnoj zajednici pripisuju značenja ribolovu želi se pridonijeti daljnjem teorijskom prepoznavanju važnosti kontekstualnih čimbenika u konstruiranju društvenih značenja malog ribolova. Time se želi pridonijeti tumačenjima teoretičara društvene dobrobiti koji tvrde kako se ribolovna aktivnost ne može razmatrati univerzalnim vrijednosnim mjerilima bez poznavanja lokalne različitosti i specifičnosti.

6. Metodologija istraživanja

6.1 Uvod

U ovom poglavlju najprije se pojašnjava izbor istraživačke strategije koja za cilj nije imala obuhvaćanje rasprostranjenosti fenomena, već njegovo dublje izučavanje na temelju jedne studije slučaja. Proučavanjem samo jednog slučaja željelo se obuhvatiti što više društvenih značenja malog ribolova za osobne potrebe i analizirati utjecaj promjena u politici upravljanja ribarstvom na promatranu zajednicu i život njenih članova. Pri odabiru strategije istraživanja smatralo se kako se dovoljna dubina podataka ne može dobiti jedino postavljanjem niza pitanja ribarima, već da je potrebno provesti određeno vrijeme s njima, promatrati i sudjelovati u njihovoj svakodnevnici i načinu života. Na taj način moguće je dublje zahvatiti individualna i kolektivna značenja ribolova i tumačiti promjene očima onih na koje se one i odnose.

U potpoglavlju „Studija slučaja – definicija, prednosti i nedostaci“ daju se osnovne značajke i razlike studije slučaja i etnografije i obrazlaže odabir etnografske studije slučaja kao metodološke strategije istraživanja. U idućem potpoglavlju navode se razlozi odabira konkretnog slučaja i osobna pozicija autorice. Potom se kroz potpoglavlja 6.5 i 6.6 opisuje metodologija istraživanja i korištene istraživačke metode – analiza dokumenata, promatranje i intervjui te pojašnjava do kakvih se podataka došlo svakom od njih. Metoda analize dokumenata za cilj je imala razumijevanje političkog konteksta ribolova. Fokusirala se na shvaćanje održivosti te zastupljenosti i značenja društvene dimenzije ribolova u nacionalnoj ribarstvenoj politici Republike Hrvatske i nadnacionalnoj politici Europske unije. Metodom promatranja dobivao se uvid u odnose među ljudima, ponašanje i razgovore te vizualnoj utkanosti ribolova u zajednici. Sudjelovanjem u svakodnevnim aktivnostima stanovnika proučavane zajednice i njihovim međusobnim druženjima pridobivalo se povjerenje i izgrađivali prijateljski odnosi koji su uvelike pridonijeli uspješnom provođenju intervjua. Intervjuima su se otkrivala dublja značenja koja ribolov ima u životu pojedinaca, obitelji i ukupne promatrane zajednice.

6.2. Odabir istraživačke strategije

Polazni interes ovog rada bio je istražiti društvena značenja koja mali ribolov za osobne potrebe ima za ribare i druge stanovnike ribarskih zajednica u Hrvatskoj s ciljem razumijevanja mogućih posljedica zakonskog reduciranja i postepenog ukidanja ove potkategorije ribolova.

Odabranom istraživačkom strategijom nije se željelo obuhvatiti što veći broj ispitanika ili što veće istraživačko područje, već istražiti proučavani društveni fenomen u jednom cjelovitom društvenom sustavu. Stoga je odabrano istražiti ulogu ribolova u konkretnoj zajednici i razumjeti utjecaj regulativnih promjena na život te zajednice i njenih članova. Smatralo se kako je za dobivanje cjelovitog uvida u predmet istraživanja uz mišljenja ribara jednako važno saznati i gledišta drugih članova zajednice. Uz shvaćanje stavova i mišljenja sugovornika o ribolovu i zakonskim regulativama, trebalo je upoznati se s njihovim svakodnevnim životom, problemima i očekivanjima. Uvažavajući perspektive članova zajednice istraživanjem se željelo obuhvatiti različite aspekte predmeta istraživanja s ciljem razumijevanja mogućih društvenih posljedica promjena u politici upravljanja ribarstvom.

Odgovoriti na postavljene istraživačke zadatke moglo se različitim istraživačkim strategijama i metodama. Identificirati prevladavajuća značenja i razloge zbog kojih se veliki broj ljudi bavio malim ribolovom za osobne potrebe te predvidjeti utjecaj novih zakonskih pravila moglo se, primjerice, anketnim istraživanjem. Anketom se mogla obuhvatiti cijela hrvatska obala, što bi omogućilo izvođenje određenih generaliziranih zaključaka. Ovom metodom mogli su se prikupiti brojni podaci o karakteristikama ovog ribolova. Primjerice, podaci o prosječnoj dobi ribara i godinama bavljenja ribolovom, njihovoj obrazovnoj strukturi, zaposlenosti i prihodima, o tomu koliko vremena provode u ribolovu, financijskoj koristi ribolova, različitim subjektivnim značenjima kao što je zadovoljstvo životom, blagostanje, kvaliteta života, društveni kapital i slično. Ovi podaci ponudili bi određene odgovore o društvenim posljedicama zakonskih promjena. Međutim, mnogi aspekti, odnosi i interakcije koji karakteriziraju fenomen malog ribolova ne mogu se unaprijed koncipirati u svima razumljiva i standardizirana pitanja. Primjerice, postavi li se pitanje koliko vremena osoba provodi u ribolovu na dnevnoj, mjesečnoj ili godišnjoj razini, ili pak, kolika je financijska korist ribolova, dobivene informacije malo bi toga otkrile o širim društvenim značenjima ove aktivnosti u usporedbi s onima koje se mogu dobiti stvarnim uvidom u način života malih

ribara. Jedino promatrajući i sudjelujući u svakodnevici moguće je otkrivati subjektivna značenja, vrijednosti, vjerovanja, očekivanja i pokušati razumjeti ulogu koju ribolov ima u poimanju i kreiranju stvarnosti. Upravo iz tog razloga istraživanje se usmjerilo na provođenje određenog vremenskog perioda s ribarima u njihovoj lokalnoj zajednici kako bi se istraživačica mogla približiti načinu života, iskustvima, životnim pričama, problemima i očekivanjima sudionika istraživanja. Pri tom se naročito važnim smatralo razumjeti lokalni kontekst i okolnosti koje oblikuju način života, držeći kako su one direktno povezane s fenomenom koji se istražuje (Tavallaei i Abu Talib, 2010).

Odabrana kvalitativna istraživačka strategija se od kvantitativnog istraživanja razlikuje po tomu što joj cilj nije prikupljanje standardiziranih podataka i izvođenje generaliziranih zaključaka, već dublje razumijevanje pojedinačnih situacija. Kvalitativno istraživanje provodi se kada je problem koji se proučava potrebno obuhvatiti na kompleksan i detaljan način i potaknuti sudionike da podijele svoje priče kako bi se njihov glas mogao čuti (Tavallaei i Abu Talib, 2010:570). Razmišljanja i gledišta sudionika istraživanja i njihove konstrukcije stvarnosti temeljna su svrha kvalitativnih istraživanja koja se „oslanjaju na ljudske percepcije i razumijevanja“ (Stake, 2010:11). Razumijevanje specifične situacije u kvalitativnom istraživanju, za razliku od objašnjavanja općenitih situacija u kvantitativnom istraživanju, po Stakeu je jedna od dvije glavne metodološke razlike istraživačkih pristupa. Druga razlikovna karakteristika je uloga istraživača koji u kvantitativnom istraživanju nastoji objektivno prikupljati podatke, dok je u kvalitativnom istraživanju njegova uloga subjektivna jer je on ujedno i instrument koji promatrano djelovanje i kontekst interpretira. Pri tom istraživač često namjerno preuzima subjektivnu ulogu koristeći u interpretaciji vlastito iskustvo (Stake, 2010:20). Iako se ovi pristupi često tretiraju kao potpuno oprečni smjerovi, Stake smatra kako se razlikovanje kvantitativnog i kvalitativnog više odnosi na naglasak negoli na točne granice između ovih metoda. Može se kazati kako su to dva temeljna pristupa istraživanju u društvenim znanostima koja objedinjuju različite načine prikupljanja i analize podataka. Ono što je, sukladno Denscombeu (2007:333), zajedničko različitim istraživačkim metodama unutar kvalitativnog pristupa je:

- korištenje teksta i slika kao temeljnih podataka (umjesto brojeva),
- interpretativni pristup po kojemu je znanje društveno konstruirano,
- interes za značenja i načine na koje ljudi razumiju stvari,

- interes za aktivnosti društvenih skupina (poput rituala, tradicija i međusobnih odnosa),
- interes za obrasce ponašanja, kulturne norme i jezik koji se koristi.

Mali ribolov u svjetskom kontekstu započeo se značajnije proučavati tek kroz zadnja dva desetljeća, a u Hrvatskoj je još uvijek relativno novo i nedovoljno istraženo područje. Stoga bi istraživanje bilo kojeg njegovog segmenta i aspekta bilo vrijedno i korisno bez obzira na postavljene ciljeve i odabrane strategije istraživanja. No ipak, ovim radom nije se težilo obuhvatiti cjelovitost fenomena u njegovoj prostornoj rasprostranjenosti i pojavnj različitosti, već pokušati razumjeti specifičan segment malog ribarstva u RH promatrajući ga kroz slučaj jedne ribarske zajednice kako bi se „gledajući u partikularno rasvijetlilo ono generalno“ (Denscombe, 2007:36). Studijom pojedinačnog slučaja željela se obuhvatiti kompleksnost društvenih, povijesnih i okolišnih odnosa kako bi se mogle sagledati suvremene promjene i razumjeti moguće posljedice u budućnosti. Kao što je već spomenuto, značenja predmetnog malog ribolova i izgledne društvene posljedice regulativnih promjena mogle su se saznati i nekim drugim istraživačkim pristupima kojima bi se obuhvatio veliki dio proučavane populacije. Međutim, kao što tvrdi Denscombe, prava vrijednost studije slučaja je u tomu što ona nudi mogućnost objašnjenja zašto se određene posljedice mogu dogoditi umjesto samog saznavanja tih posljedica (2007:36).

6.3 Studija slučaja - definicija, prednosti i nedostaci

Pod studijom slučaja podrazumijeva se proučavanje pojedinih slučajeva u njihovom stvarnom životnom kontekstu kroz duži vremenski period (Harwati, 2019:151). Proučavani slučaj može biti kultura, društvo, zajednica, organizacija, fenomen, jednako kao i vjerovanja, prakse ili interakcije (Harwati, 2019). Studija slučaja omogućuje i potiče istraživača na korištenje različitih istraživačkih metoda, različitih izvora i vrsta podataka, ovisno o okolnostima i potrebama istraživanja (Stake, 1995; Yin, 2003).

Iako na prvi pogled djeluje posve jasno, preciznije definiranje studije slučaja nije jednostavno. Neki autori studiju slučaja smatraju kvalitativnom metodom i metodologijom, drugi vrstom istraživanja, pristupom istraživanju, strategijom istraživanja, okvirom istraživanja itd. Pojam studije slučaja je „definicijaska močvara“, navodi Gerring, referirajući se na mnoštvo

različitih elemenata koje istraživači imaju na umu kada govore o studiji slučaja (2004:342). Iako se često koristi ona je slabo shvaćena metoda jer istraživači s poteškoćom artikuliraju ono što metodološki rade u svom istraživanju, tvrdi Gerring (2004).

Može se kazati kako je korištenje studija slučaja staro koliko i društvene znanosti jer je način života ljudi u njihovom prirodnom okruženju oduvijek bio predmet sociologa i antropologa. Mnogo toga što danas znamo o empirijskom svijetu nastalo je upravo zahvaljujući istraživanjima studija slučaja, a mnoga najpoznatija klasična djela u različitim disciplinama su studije slučaja (Gerring, 2004; Starman, 2013). Povijest korištenja studije slučaja obično se dijeli na nekoliko faza s obzirom na njihovu različitu prepoznatljivost i važnost. Johansson (2003) prvu fazu vezuje uz početak 20. stoljeća kada se studija slučaja počinje koristiti u antropologiji. Metoda promatranja bila je glavna metoda prikupljanja podataka, a ova faza vrhunac doseže radovima Čikaške škole. Druga faza razvoja metodologije uslijedila je nakon Drugog svjetskog rata kada dominira pozitivističko viđenje društvenih znanosti i korištenje kvantitativnih metoda. U ovom periodu studije slučaja oštro su kritizirane i smatrane nedovoljno znanstvenima što odražava rascjep između pozitivističke i anti-pozitivističke struje u društvenim znanostima (Johansson, 2003). Od polovice stoljeća pozitivizam se polako nadilazi pa se u kasnim šezdesetim godinama rađa druga generacija zastupnika studije slučaja. Druga generacija premošćuje dotadašnji rascjep, a Yin i Stake smatraju se njenim najprominentnijim promicateljima.

Dugi vremenski period primjene studije slučaja u različitim znanostima i promjene u poimanju metodologije znanstvenog istraživanja, autori vide kao razlog postojanja velikog broja definicija i shvaćanja studije slučaja (Miočić, 2018; Harrison i dr., 2017). I nakon više od polovice stoljeća od njene ponovne afirmacije, studija slučaja je i danas jednako klizak predmet različitih analiza i pokušaja definiranja. No ono što se zasigurno može kazati jest kako je ona kroz ovo razdoblje od žestoko kritiziranog istraživačkog pristupa čija se znanstvenost redovito dovodila u pitanje, ponovno postala vjerodostojan oblik istraživanja kompleksnih društvenih problema, naročito kada je potrebno razumjeti ljudsko ponašanje i društvene interakcije (Harrison i dr., 2017).

Među spomenutim odrednicama izjednačavanje studije slučaja s kvalitativnom metodom istraživanja čini se kao najuže i iz današnje perspektive najmanje točno poimanje. Iako, ono može biti razumljivo u kontekstu oštre distinkcije kvalitativnih i kvantitativnih društvenih

istraživanja koje je obilježilo cijelo prošlo stoljeće. Međutim, danas je svođenje studije slučaja na kvalitativnu metodu neispravno jer ona može biti i potpuno kvantitativna ili bilo koja mješavina kvalitativnih i kvantitativnih metoda (Stake, 1995; Yin, 2003). Studija slučaja često se izjednačava i s etnografijom ili promatranjem sa sudjelovanjem. No ni to nije ispravno, pojašnjava Yin, jer studija slučaja ne mora uvijek uključivati direktno promatranje kao izvor podataka kao što ni etnografsko istraživanje ne rezultira uvijek studijom slučaja. Umjesto na terenu studija slučaja može se provesti bez napuštanja knjižnice, koristeći samo telefon ili internet (Yin, 2003). Kao što je vidljivo iz ovih opažanja, mnogo je lakše navesti manjkavosti nekog poimanja studije slučaja negoli ponuditi definiciju koja će naići na širu prihvaćenost. No, pokušaja redefiniranja studije slučaja ne manjka jer se brojni suvremeni radovi bave njezinim analiziranjem i tumačenjem (Baxter i Jack, 2008; Gerring, 2004; Starman, 2013; Thomas, 2011).

Umjesto pokušaja sažimanja i analize različitih pojašnjavanja i definiranja studije slučaja, ovdje će se referirati na one definicije i načela koja su usmjeravala i oblikovala istraživački proces i izradu ovog doktorskog rada. Kao i u većini drugih radova koji se temelje na studiji slučaja i u ovom radu su spoznaje Roberta K. Yina i Roberta E. Stakea predstavljale polazišne reference. Yin studiju slučaja definira kao empirijsko istraživanje suvremenih fenomena unutar njihovog stvarnog životnog konteksta, naročito kad granice između fenomena i konteksta nisu jasno vidljive (2003:13). Ovo znači, tumači Yin, kako se studija slučaja koristi kada se žele obuhvatiti kontekstualni uvjeti vjerujući kako oni mogu biti jako važni za fenomen koji se istražuje. Stake (1995) studiju slučaja definira kao obuhvaćanje jedinstvenosti i kompleksnosti nekog slučaja te razumijevanje njegovog djelovanja u određenim okolnostima. Studija slučaja nije metodološki izbor, već izbor objekta koji je potrebno istražiti, a to je moguće na različite načine (Stake, 1994:236).

Dakle, umjesto svođenja studije slučaja na metode kojima će se fenomen istraživati, naglasak je potrebno staviti na jasno definiranje onoga što će se istraživati. Što će se istraživati i s kojim ciljem, a ne kako, trebaju biti središnja pitanja studije slučaja. Cilj istraživanja, odnosno zadatak studije slučaja je spoznati ili naučiti nešto iz pojedinačnog slučaja, smatra Stake (1994), umjesto izvođenja zaključaka o cijeloj populaciji. Već iz ova dva pristupa vidljivo je različito poimanje studije slučaja sukladno različitom shvaćanju najbitnijih elemenata. Dok Yin naglasak stavlja na metodološke karakteristike i kontekst istraživanja, Stake se fokusira na

ono što će se istraživati (slučaj) umjesto na način istraživanja. Harrison i drugi (2017) ove razlike pojašnjavaju različitim filozofskim pogledima autora. Smatraju kako je Yinovo viđenje studije slučaja odraz njegovog post-pozitivizma sukladno kojemu je znanstveni ideal objektivnost i poopćivost rezultata istraživanja. Zato Yin naglasak stavlja na korištenje različitih metoda istraživanja kako bi se triangulacijom izbjegle moguće pogreške. Suprotno od Yinove težnje ka objektivnosti, Stakeov pristup istraživanju vođen je željom za otkrivanjem značenja i razumijevanjem iskustava pri čemu istraživač ima temeljnu interpretativnu ulogu (Harrison i drugi, 2017).

Uz brojne nesuglasice oko metodoloških pitanja, odabir i definiranje slučaja (ili onoga što će se istraživati) također je nešto oko čega postoje različite perspektive i poimanja. Kako odabrati jedan ili više slučajeva, na temelju kojih kriterija i ciljeva, pitanja su oko kojih se koncipiraju različiti pristupi studiji slučaja. Tako Stake (1994) razlikuje intrinzične, instrumentalne i kolektivne studije slučaja. Kod intrinzičnog slučaja razlog odabira je specifičnost tog slučaja, dok je kod instrumentalnog razlog proučavanja uvid u određeni problem ili usavršavanje teorije. Slučaj ovdje ima sekundarnu ulogu jer služi kao oslonac koji olakšava razumijevanje nečeg drugog. Umjesto jednog može se odabrati i nekoliko instrumentalnih slučajeva koji onda čine kolektivnu studiju slučaja (Stake, 1994). Yin (2003) također razlikuje tipove studije slučaja na temelju njihove svrhe pa govori o: eksplanatornim ili kauzalnim, deskriptivnim i eksploratornim studijama te isto tako razlikuje pojedinačne, holistične i višestruke studije slučaja. Iza ovih i sličnih kategorizacija studije slučaja krije se naizgled jednostavno, a zapravo složeno pitanje „što je to slučaj?“. Stake (1994) slučaj definira kao integrirani sistem kojeg odlikuje specifičnost i omeđenost. Yin ga naziva „analitičkom jedinicom“ (engl. *unit of analysis*) i pojašnjava kako njegova definicija ovisi o tomu kako su definirana početna istraživačka pitanja: „Selekcija prikladne analitičke jedinice dogodit će se kad se točno preciziraju primarna istraživačka pitanja“ (Yin, 2003:24). Odnosno, izbor konkretne vrste studije slučaja odabrat će se ovisno o općoj svrsi istraživanja (Baxter i Jack, 2008; Harwati, 2019). Analizirajući ove i slične koncepcije slučaja, Johansson (2003) je izdvojio obilježja koja se najčešće pridaju „slučaju“ ili objektu istraživanja. Sukladno tomu slučaj treba biti:

- kompleksna funkcionalna jedinica,
- treba se istraživati u svom prirodnom kontekstu različitim metodama i

- treba biti suvremen (Johansson, 2003).

Vrlo korisno razumijevanje slučaja ponudio je Thomas (2011) razlikujući subjekt i objekt studije slučaja. Studiju slučaja definira kao analizu osoba, događaja, odluka, razdoblja, projekata, politika, institucija, ili drugih sistema koji se holistički proučavaju jednom ili više metoda. Slučaj ili subjekt istraživanja je instanca šireg fenomena koji omogućuje analitički okvir (objekt) unutar kojeg se istraživanje provodi i kojeg slučaj ilustrira i objašnjava (Thomas, 2011). Dakle, objekt je analitički ili teorijski okvir kroz koji se istražuje slučaj (subjekt) istraživanja. Subjekt nikako nije uzorak koji reprezentira širu populaciju, već se on izabire zato što je interesantan, neobičan ili otkrivajući primjer kroz koji se objekt može osvijetliti i razumjeti (Thomas, 2011).

Po spomenutim klasifikatorima vidljivo je kako studija slučaja podrazumijeva mnogo više od odluke što će se istraživati (izbor slučaja) ili kojim metodama. Prema Gerringu (2004), ne čudi stoga što ju je često lakše provesti negoli jasno definirati. Razumljiva je time i skeptičnost koja se kroz povijest vezivala uz ovu istraživačku strategiju. Kao najčešći razlozi njenog problematiziranja i kritiziranja navodili su se manjak znanstvene rigoroznosti i objektivnosti te nemogućnost generaliziranja na temelju jednog ili nekoliko slučajeva. Argumenti kojima pristalice studije slučaja najčešće odgovaraju na ove zamjerke baziraju se na triangulaciji i analitičkoj (teorijskoj) umjesto statističke generalizacije. Korištenje različitih metoda prikupljanja podataka, izvora podataka, teorija i strategija suština je studije slučaja, a ovime se osigurava i njena valjanost, smatra Johansson (2003). Umjesto statističke generalizacije, studija slučaja, jednako kao i eksperimenti, omogućuje analitičku generalizaciju tj. da se određeni rezultati generaliziraju s obzirom na širu teoriju, a ne na populaciju (Yin, 2003). U analitičkoj generalizaciji istraživač teži generalizirati određeni skup rezultata na neku širu teoriju (Yin, 2003:37). Zbog toga se prethodno razvijena teorija koristi kao predložak s kojim se uspoređuju empirijski rezultati studije slučaja (Thomas, 2011; Miočić, 2017; Rowley, 2002; Johansson, 2003; Yin, 2003). Dakle, izbor studije slučaja ne može se bazirati na reprezentativnom uzorku i tipičnosti, već se ona mora temeljiti na dinamici odnosa između subjekta i objekta tj. teorijskog okvira i proučavanog slučaja (Thomas, 2011). Zbog toga je korištenje teorije i prethodno postavljanje teorijskog okvira u studiji slučaja glavno sredstvo ne samo njenog provođenja, prikupljanja i analize podataka, već i kasnijeg generaliziranja rezultata (Yin, 2003).

6.4 Odabir studije slučaja otoka Iža

Kao što je prethodno kazano, prednost studije slučaja u odnosu na druge istraživačke strategije je dublje i detaljnije razumijevanje fenomena u njegovom prirodnom okruženju. Temeljni razlog odabira studije slučaja u ovom radu proizlazi iz potrebe razumijevanja malog ribolova za osobne potrebe i s njim povezanih problema i promjenama na temelju jednog konkretnog slučaja. Kao slučaj mogao se odabrati tek jedan ili nekoliko ribara, ribarska obitelj, ribolovno društvo ili neka druga organizacija i zajednica u kojoj ova aktivnost ima važnu ulogu. Ovim radom željela su se saznati značenja koja ovaj ribolov ima ne samo za ribare i ribarske obitelji, već i za šire zajednice u kojima je upravo takav oblik ribolova tradicionalno prisutan. Stoga je odabir slučaja zahtijevao odabir ribarske zajednice. Sukladno prethodno navedenim kategorijama kao slučaj se mogla odabrati neka specifična ribarska zajednica ili po mnogim karakteristikama tipična, odnosno zajednica slična mnogim drugima.

Odabir slučaja vođen je idejom kako je mali ribolov za osobne potrebe rasprostranjen svuda na Jadranu pa se takvi mali ribari mogu pronaći u svakom mjestu uz more. No, istraživanju se pristupilo smatrajući kako je širu ulogu ribarstva u zajednici potrebno promatrati ne samo iz današnje nego i iz povijesne perspektive. Zbog toga je bilo važno kao slučaj izabrati zajednicu u kojoj je ribarstvo dobro ukorijenjena aktivnost, ili kako sugerira Stake (1994), odabrati slučaj koji će omogućiti da se što više toga sazna o proučavanom fenomenu. Iz tog razloga neprikladnim slučajevima su se smatrala mjesta u kojima ima ribara, ali ne i duge tradicije bavljenja ribarstvom. Primjerice, u brojnim mjestima duž obale ribarstvo se počelo javljati tek prije nekoliko desetljeća kao posljedica litoralizacije²². Širenjem i pozicioniranjem naselja uz morsku obalu razvijala se i ribarska orijentacija pa se i u ovim mjestima danas mogu naći mali ribari koji ribu love jedino za vlastite potrebe jednako kao i oni kojima je to važna gospodarska aktivnost ili pak sport i rekreacija. No, za izradu ovog rada takva mjesta nisu se smatrala prikladnim ili tipičnim ribarskim zajednicama kao one koje su u svom opstanku značajnije ovisile o morskim resursima pa je u njima ribarstvo oduvijek tradicionalno prisutno. Iako se tradicionalne ribarske zajednice lako mogu naći i na kopnu smatralo se kako su one posebno zastupljene na otocima, a naročito na manjim otocima. Zbog svoje izoliranosti otočno

²² Intenzivna litoralizacija i industrijalizacija hrvatskog priobalja odvijala se u razdoblju 1961.-1981. (Faričić, Graovac i Čuka, 2010), a česti razlozi bili su razvoj turizma i prometne infrastrukture.

stanovništvo oduvijek je ovisilo o lako dostupnim morskim resursima kojima su bili okruženi. Otočani su kroz povijest istodobno bili poljoprivrednici, ribari, stočari, pomorci, brodograditelji, trgovci, turistički djelatnici i obrtnici, jer su jedino bavljenjem mješovitom privredom mogli osigurati opstanak na otoku (Defilippis, 2001; Montana, 1994; Starc, 2015; Tonković i Zlatar, 2014). Otočno stanovništvo nekoć je u potpunosti bilo poljoprivredno, a proces deagrarizacije započeo je još 1971. godine kao posljedica općeg napuštanja otoka ili zapošljavanja u uslužnim djelatnostima (Faričić i dr., 2010). Poljoprivreda se zadržala još samo tamo gdje ima radno sposobnog stanovništva ili tamo gdje ono može lako doći iz drugih naselja, osobito s kopna (Magaš, 2008). Jednako kao i poljoprivreda nestajalo je i ribarstvo kakvo je ranije bilo prisutno na mnogim otocima. Dok su nekoć pojedini otoci (Iž, Unije, Molat, Ist, Škarda, Žirje i dr.) imali važnu ulogu u ribarstvu raspoložujući značajnim ribolovnim resursima, ribarstvo je danas često svedeno na rekreaciji ribolov i mali ribolov za osobne potrebe (ili dopunski ribolov) koji je jedva dostatan za opskrbu otočnog stanovništva svježom ribom (Magaš, 2008:33). Poljoprivreda i ribarstvo od nekadašnjih primarnih djelatnosti radno aktivnog stanovništva s vremenom su postale dodatne ili popratne djelatnosti naročito otočanima starije životne dobe. Otočani umirovljenici obrađuju svoje posjede (ponajviše maslinike i vrtove), bave se ribolovom za vlastite potrebe i športskim ribolovom jer su to aktivnosti koje pridonose ekonomskoj stabilnosti otočnih kućanstava i mogućnosti opskrbe osnovnim prehrambenim namirnicama (Faričić i dr., 2010:169).

Na odabir su utjecale i druge pretpostavke, a poglavito one demografske i ekonomske naravi, zbog kojih se otoci smatraju posebno ranjivim područjima u kojima je svakodnevni život mnogo teži i izazovniji negoli život na kopnu (Lajić, 1995; Lajić i Mišetić, 2013; Nejašmić, 2013). Također, važnu ulogu pri izboru imao je i moj vlastiti istraživački interes za otočne zajednice i način življenja na otocima. Važno je spomenuti kako i sama potječem iz ribarske obitelji i tradicionalne ribarske zajednice što je uvelike oblikovalo moj znanstveni interes za proučavanje ribarstva. Cjeloživotno praćenje promjena, problema i konflikata te vlastiti aktivizam u borbi protiv štetnih ribolovnih praksi, pomoglo mi je u percipiranju značenja održivog ribarstva u malim ruralnim sredinama. Specifična znanja vezana uz pojedine oblike ribolova, poznavanje ribolovne terminologije, motivacije i ponašanja ribara pružila su mi nužna predznanja za provođenje istraživanja u bilo kojem ribarskom mjestu. No ipak, istraživanju sam htjela pristupiti bez unaprijed oblikovanih stavova i mišljenja o nekoj zajednici ili njezinim

članovima. Zato sam za slučaj izabrala potpuno nepoznatu zajednicu što se kasnije u istraživanju pokazalo kao dobra odluka.

Navedenim razlozima izbor slučaja usmjeren je na odabir zajednice na većem otoku ili odabir manjeg otoka kao cjeline koja može imati više zasebnih prostornih cjelina. Zbog praktičnih razloga odabir područja istraživanja ograničen je na otoke zadarskog arhipelaga. Premoštene otoke Pag i Vir u zadarskom arhipelagu u kontekstu ovog rada nije se smatralo otocima jer je kvaliteta života i razvojne mogućnosti koje pruža povezanost s kopnom neusporediva sa situacijom na bilo kojem drugom otoku. Također se smatralo kako značajne razlike u kvaliteti života zasigurno postoje između bližih, većih i naseljenijih otoka i onih manjih udaljenijih čija populacija broji do stotinjak ili u boljem slučaju tek nekoliko stotina stanovnika. Krenulo se od pretpostavke kako sasvim jednostavno pitanje „gdje kupiti ribu ukoliko je sam ne uhvatiš?“, u manjim otočnim sredinama kao i brojnim drugim slabije naseljenim i udaljenijim mjestima, ima mnogo dublje svakodnevne implikacije. Iako su najmanji i najudaljeniji otoci u tom smislu i najranjiviji, zbog bojazni od nepronalaženja dovoljno sugovornika na otocima koji i formalno broje tek nekoliko desetaka stanovnika, najmanji otoci ocjenjeni su neprikladnima za ovo istraživanje. Otok Iž u tom smislu smatrao se srednjim otokom koji može ponuditi dovoljno sudionika i materijala za detaljnije obuhvaćanje proučavanog fenomena. U odabiru otoka Iža važnim se držalo i osobno poznavanje jednog stanovnika Velog Iža od kojeg se očekivala pomoć pri upoznavanju s prvim sugovornicima i prikupljanju drugih korisnih informacija.

Odabirom otoka Iža kao pojedinačnog slučaja za proučavanje utjecaja malog ribolova za osobne potrebe na društvenu dobrobit zajednice nije se težilo postizanju generaliziranih zaključaka koji bi se odnosili na mnoge druge zajednice u kojima je takav ribolov jednako prisutan. No ipak, usprkos stalnim tendencijama odbacivanja ili distanciranja od potrebe postizanja reprezentativnosti studijama slučaja (Thomas, 2011), ili opaskama kako se u zamku tipičnosti najčešće love neiskusni istraživači koji misle kako će jednim uzorkom opisati fenomen (Sammut-Bonnici i McGeen, 2014), ona se u ovom istraživanju nije potpuno negirala. Dapače, smatralo se kako se intenzivnim istraživanjem jednog slučaja ili „pojedinačne jedinice - prostorno omeđenog fenomena“ može razumjeti, ili barem pridonijeti „razumijevanju čitavog niza sličnih jedinica“ (Gerring, 2004:342). Iako je cilj ovog rada razumijevanje situacije na

otoku Ižu, smatralo se kako se njime može pridonijeti razumijevanju mnogih drugih slučajeva u kojima je mali ribolov za osobne potrebe također tradicionalno zastupljena djelatnost.

Kao što je vidljivo iz prethodnih pojašnjenja, pri odabiru slučaja primijenjeni su određeni kriteriji za koje se smatralo da će u konačnici pridonijeti istraživačkom procesu. S druge pak strane, vlastita promišljanja problematike u ribarstvu nisu se mogla jednostavno isključiti i istraživanju pristupiti bez osobnih vrijednosti i vjerovanja vezanih uz ribarstvo. No to se nije ni smatralo potrebnim jer se uloga istraživača u kvalitativnoj studiji slučaja u ovom radu shvaća na način kako ju tumači Robert Stake. Sukladno ovom autoru subjektivnost istraživača nije neuspjeh koji je potrebno eliminirati, već bitan element procesa razumijevanja (Stake, 1996:45). Pripadnost i poznavanje načina života u maloj ribarskoj zajednici utjecalo je ne samo na izbor teme ovog doktorskog rada već i na odabir istraživačke strategije i metoda istraživanja. Prethodna znanja i iskustva smatrala su se, i u terenskom radu potvrdila, kao prednost u povezivanju sa sugovornicima, sudjelovanju u svakodnevnim aktivnostima i shvaćanju njihovih preokupacija, emocija i očekivanja. Međutim, tijekom cijelog istraživačkog procesa pazilo se da osobne predodžbe ne utječu na tijek istraživanja, izbor sugovornika, postavljanih pitanja i interpretiranje dobivenih podataka. Shodno tomu, nastojalo se obuhvatiti različite perspektive, a posebice sugovornike za koje se očekivalo da će imati drugačije stavove i viđenja problema u ribarstvu. Pazilo se da vlastite prosudbe malog ribolova za osobne potrebe kao održivije ribolovne prakse ne utječu na idealiziranje ove kategorije ribarstva. Zbog toga se posebna pažnja posvetila traženju sugovornika koji ne dijele iste vrijednosti ili ribolovne orijentacije (primjerice mali profesionalni ribari), jednako kao i prikazu takvih uvida u rezultatima istraživanja. U konačnici se može kazati kako su vlastita iskustva, emocije i pretpostavke o malom ribolovu pridonijela boljem snalaženju na terenu i lakšem dobivanju cjelovitog uvida u problematiku koja se istražuje. No zadržavanje refleksivnosti tijekom cijelog procesa rezultiralo je propitkivanjem inicijalnih stavova s kojima se krenulo u istraživanje i daljnjim promišljanjem tematike u skladu s kontekstom i potrebama proučavane zajednice.

6.5 Metodologija istraživanja - etnografska studija slučaja

Kvalitativni istraživači istražuju kako ljudi shvaćaju svoj svijet (Fusch i dr., 2017). Studija slučaja i etnografija su njihova dva najpopularnija istraživačka pristupa (Suryani, 2008), a promatranje, intervjui i analiza dokumenata najčešće korištene metode kojima se želi postići razumijevanje za razliku od objašnjavanja u kvantitativnim pristupima (Stake, 1995, 2010). Studija slučaja i etnografija međusobno se razlikuju po izboru i načinu primjene metoda istraživanja te ulozi istraživača u istraživanju (Suryani, 2008). No, ove razlike nije uvijek moguće jasno definirati i razlikovati. Iako se i kod studije slučaja ističe važnost sudjelovanja i promatranja, Harwati (2019), primjerice, smatra kako studija slučaja u tom pogledu nastoji slijediti etnografiju.

Još od pojave društvenih znanosti etnografski istraživački pristup sinonim je za metodu promatranja i provođenje dugog vremenskog perioda u sredini koja se istražuje kako bi se ona mogla dubinski obuhvatiti i razumjeti. Etnografija doslovno znači opis naroda i kultura (Denscombe, 2007:61), pa je etnograf onaj koji piše o ljudima, koji priča priču (Grills, 1998:199). Etnografija je „proučavanje iz prve ruke onoga što ljudi rade i govore u određenom kontekstu“, pa ona zahtijeva prilično dugotrajan kontakt s proučavanom sredinom (Hammersley, 2006:4). Etnografiju su ponajprije koristili i razvijali antropolozi poput Margaret Mead, Malinowskog, Boasa i drugih, boraveći godinama u proučavanom kontekstu promatrajući, učeći lokalni jezik, sudjelujući u zajednici, dokumentirajući i analizirajući detalje društvenih odnosa i obrazaca življenja (Parker-Jenkins, 2016; Suryani, 2008). Zbog toga se pod etnografijom tradicionalno podrazumijeva provođenje dugog vremenskog perioda unutar skupina koje se istražuju kako bi se proučili obrasci i sistemi njihovog svakodnevnog života (Parker-Jenkins, 2016). Dugotrajna uključenost i promatranje smatraju se nužnima u postizanju razumijevanja kompleksnosti ljudskih vjerovanja, stavova i ponašanja (Suryani, 2008:122). Denscombe (2007:62) kao temeljne karakteristike etnografije navodi:

- Provođenje znatnog vremena na terenu među ljudima čiji se životi i kultura istražuje. Istraživač treba biti dio života zajednice umjesto da promatra s udaljene pozicije;
- Rutinski i uobičajeni aspekti svakodnevnog života smatraju se jednako vrijednim podacima kao i posebni događaji i ceremonije;

- Posebna pozornost pridaje se načinu na koji proučavani ljudi vide svoj svijet. Etnografa zanima kako članovi neke skupine ili kulture razumiju stvari te značenja koja pridaju zbivanjima, način na koji shvaćaju svoju stvarnost;
- Etnografija preferira holistički pristup koji naglašava procese, odnose, povezanosti i međuovisnost sastavnih dijelova;
- Završni izvještaj proučavane kulture ili grupe je više od same deskripcije - on je konstrukcija.

U kvalitativnom istraživanju istraživač je mjerni instrument koji interpretira djelovanje i kontekst, često koristeći vlastito iskustvo (Stake, 2010). Odlazeći na teren, tamo gdje se „djelovanje odvija“, etnograf želi postići bliskost sa „svijetom drugih“, približiti se dilemama, frustracijama, rutinama, odnosima i rizicima koji su dio svakodnevnog života (Grills, 1998:4). Ova bliskost s društvenim svijetom najveća je snaga terenskog rada jer istraživač spoznaje svijet drugih kroz direktno sudjelovanje u njemu (Grills, 1998:4). Etnografskim istraživanjem moguće je razumjeti kako akteri vide i tumače svoj svijet. Glavna svrha etnografije upravo je razumijevanje - razumijevanje odnosa između ljudi i njihovog društvenog okoliša (Harwati, 2019). Kroz terensko istraživanje sociologija uzima u obzir aktivnosti, perspektive, odnose i „glasove onih koji bi inače ostali ušutkani“ (Grills, 1998:16). Zbog toga Grills poziva istraživače da što više vremena provode na terenu i u dubinskim razgovorima sa sudionicima istraživanja razgovarajući o njihovim iskustvima, aktivnostima, gledištima, identitetima i odnosima. Blizak odnos između istraživača i onoga što se istražuje glavna je karakteristika etnografije (Harwati, 2019). No, upravo zbog toga su etnografska istraživanja i jako zahtjevna jer osim dugog vremenskog perioda provedenog u istraživanoj sredini zahtijevaju i mnogo strpljenja, osjećajnosti i pažljivosti spram stvarnosti u koju se ulazi i skupinama s već utvrđenom društvenom organizacijom, poviješću i svakodnevnom rutinom (Brymer, 1998). Zbog toga su ova istraživanja za istraživače i emocionalno zahtjevna. Počevši od toga da je istraživač stranac u novoj sredini, različitih neizvjesnosti u provedbi istraživanja pa do radosti otkrivanja i empatičnog povezivanje sa sugovornicima, emocionalno iskustvo ima centralnu važnost u etnografskom istraživanju (Sanders, 1998:185).

Za razliku od klasične etnografije koja se temelji na dugom vremenskom periodu koji može trajati i nekoliko godina, danas su mnogo češće njene znatno kraće varijante (Fusch i dr., 2017). Fusch i suradnici (2017) predlažu naziv mini-etnografija za istraživanja koja se zbog vremenskih ili novčanih ograničenja mogu provesti za nekoliko tjedana, mjeseci ili do godinu

dana. Ovi autori sugeriraju i miješanje različitih istraživačkih okvira kako bi se primijenilo najbolje od svakog pristupa i istodobno ublažila njihova ograničenja. Mini-etnografsku studiju slučaja vide kao istraživački pristup koji koristi metode prikupljanja podataka iz obaju pristupa, a ujedno ograničava istraživanje u vremenu i prostoru. Smatraju kako ovakav mješoviti pristup omogućuje istraživaču proučavanje uzročnih veza, što inače nije tipično za etnografiju. Isto tako omogućuje generiranje teorije kao i proučavanje teorije u stvarnom svijetu (Fusch i dr., 2017).

Valja naglasiti kako je zbog fokusiranosti obaju pristupa na ljude i njihova shvaćanja stvarnosti, naglašavanja cjelovitosti, dubinskog razumijevanja, korištenja istih metoda, etnografiju i studiju slučaja često teško jasno razlikovati. Oba pristupa participaciju istraživača stavljaju u središte istraživanja, oba se baziraju na interpretativnoj teorijskoj perspektivi ljudskih aktera koji zauzimaju centralnu poziciju i kreiraju stvarnost (Harwati, 2019). Zbog toga se često kao glavne razlikovne karakteristike koriste vremensko trajanje istraživanja i uključenost istraživača. Parker-Jenkins (2016) smatra kako studija slučaja ne može reflektirati razinu uključenosti koju istraživač može imati u etnografskom istraživanju tijekom dugog perioda provedenog na terenu. Presudnom razlikom stoga vidi razinu do koje je istraživač uronjen u kontekst i podatke. Smatra kako je zbog toga često ispravnije kazati kako istraživač ne provodi etnografiju već se koristi etnografskim tehnikama jer se takvim istraživanjem ne generira toliko veliki obim podataka niti se toliko duboko bavi njima da bi se mogla opravdati uporaba pojma etnografija. Ova distinkcija je važna zbog onoga što se očekuje da će se istraživanjem otkriti i zaključiti, smatra Parker-Jenkins (2016). Namjera etnografije u odnosu na studiju slučaja je pružanje detaljnih, dubinskih, bogatih deskripcija koje se tradicionalno dobivaju kroz dugo vrijeme provedeno na terenu. Za razliku od nekoliko mjeseci ili godina provedenih u promatranju i interakcijama sa sudionicima istraživanja u njihovom svakodnevnom životu, studija slučaja provediva je i u nekoliko sati, dana ili tjedana, a interakcija se može svesti na jedan intervju ili diskusiju (Parker-Jenkins, 2016). No ipak, samo vrijeme provedeno na terenu nije dovoljno za razlikovanje ovih istraživanja, upozorava Parker-Jenkins, već „uronjenost“ u kontekst i/ili prikupljanje podataka. Vrijeme provedeno u terenskom radu također ovisi o temi istraživanja i onomu što je istraživač namjeravao otkriti, pojašnjava, pa je dugo vrijeme na terenu nekad i suviše ili neprikladno. Isto vrijedi i za dubinu podataka. Ona ovisi o istraživačevoj procjeni onoga što je relevantno ili nerelevantno za proučavanu temu (Suryani, 2008).

Neki autori glavnu razlikovnu dimenziju vide u korištenim metodama, odnosno glavnoj metodi prikupljanja podataka (Hammersley, 2006; Suryani, 2008). Dok se etnografija temelji na određenom vremenu provedenom na terenu i detaljnim podacima dobivenim metodom promatranja, studija slučaja ne ovisi o promatranju već se može provesti i korištenjem interneta i telefonskim intervjuima ili bilo kojim drugim kvalitativnim i kvantitativnim metodama (Suryani, 2008). No, i ovakva razlikovanja lako je dovesti u pitanje. Tako Hammersley (2006) ističe kako su kroz cijelo 20. stoljeće etnografi koristili i kvantitativne podatke i analize pa etnografija ne mora biti potpuno kvalitativna po svom karakteru. Jednako tako, korištenje različitih audio i vizualnih tehnologija omogućilo je odmak od klasičnog antropološkog shvaćanja etnografskog terenskog rada prema mnogo kraćim vremenskim periodima u kojima se istražuju samo pojedini aspekti života ljudi. Od nekadašnjeg poimanja etnografije kroz participaciju istraživača na terenu, danas se govori i o internet ili virtualnoj etnografiji čime se u pitanje dovodi i sam karakter etnografije, upozorava Hammersley (2006) analizirajući različite probleme s kojima se etnografija danas susreće.

Dakle, jasne granice između studije slučaja i etnografije teško je postaviti jer se ova dva pristupa često preklapaju i nadopunjuju. Harwati (2019) razlog tomu vidi u njihovom baziranju na istim ili jako sličnim filozofskim i metodološkim principima. Kao što je vidljivo iz Tablice 9. etnografija i studija slučaja počivaju na interpretativnoj perspektivi i cjelovitom proučavanju fenomena ili problema koji se istražuje. No iako se koriste istim istraživačkim metodama važnost „dubine“, odnosno razina uronjenosti u svakodnevni život i situacije koje se istražuju razlikuje etnografski pristup od studije slučaja. Ono što je Harwati (2019) demonstrirala uspoređujući jednu provedenu etnografsku studiju obrazovne politike i jednu studiju slučaja, jest da se ovi istraživački pristupi, unatoč polaznim sličnostima, razlikuju po krajnjim rezultatima. One su proizvele različito znanje unutar područja obrazovanja koje se njima istraživalo, a razlog tomu je različita svrha ovih istraživanja (Harwati, 2019).

Etnografski pristup	Studija slučaja pristup
Filozofska perspektiva	Filozofska perspektiva
Interpretativna Holizam Dubinska studija	Interpretativna Holizam
Istraživački pristup	Istraživački pristup
Etnografski terenski rad: intervju, promatranje participanata Etno-povijesno istraživanje: dokumenti kao što su životne povijesti, dnevnici, osobna pisma	Životne povijesti, dokumenti, dubinski intervjui, promatranje participanata

Tablica 9. Usporedba etnografskog pristupa i studije slučaja. Izvor: Harwati (2019:153)

Spomenuti pokušaji razlikovanja etnografije i studije slučaja ne predstavljaju neke jasne odrednice za njihovo međusobno razlikovanje. Kao korisno razlikovanje može se uzeti i Yinovo shvaćanje teorije u studiji slučaja. Yin bitnu razliku između studije slučaja i drugih pristupa vidi u ulozi prethodno razvijenih teorijskih pretpostavki koje usmjeravaju prikupljanje i analizu podataka te generaliziranje rezultata. Upravo po ulozi teorije studija slučaja razlikuje se od nekih pristupa etnografiji ili *grounded theory* koji izbjegavaju specificiranje ikakvih teorijskih prijedloga na početku istraživanja, smatra Yin (2003). Kod studije slučaja cjelokupan dizajn istraživanja uključuje teoriju onoga što će se istraživati (Yin, 2003:29). No, to ne znači da je na početku istraživanja potrebno imati neku veliku teoriju, pojašnjava Yin, već je dovoljan određeni nacrt teorijskih prijedloga. Tada će sam nacrt istraživanja usmjeravati na podatke koje je potrebno prikupiti i na strategije kojima ih je kasnije potrebno analizirati. Zbog toga je razvoj teorije prije prikupljanja podataka osnovni korak u izvođenju studije slučaja (Yin, 2003:29). Međutim, odvojenost etnografije od teorije također je lako dovesti u pitanje jer je za pretpostaviti kako i etnografi odlaze na teren s određenim idejama o onomu što žele istraživati i na koji će način prikupljene podatke interpretirati. Tako Nader (2011) tvrdi kako je kroz više od sto godina u anglo-američkoj etnografiji promatranje participanata uvijek bilo kombinirano s teorijom. Što god bila etnografija ona nikad nije samo čista deskripcija, već je po Naderu ona teorijska po svom načinu opisivanja (2011:211). Wilson i Chaddha (2010) pojašnjavaju kako je etnografiju moguće koristiti ne samo za izvođenje teorije već i za njeno potvrđivanje ili

testiranje. Jednako kao i kod studije slučaja problem reprezentativnosti uzorka nadilazi se „teorijskim uzorkovanjem“, odnosno „selekcijom prirodnih slučajeva koji uključuju potrebne uvjete za aplikaciju teorijskih argumenata“ (Wilson i Chaddha, 2010:2). Dakle, ovi autori smatraju kako deduktivnim procesom prethodno razvijeni teorijski argumenti mogu biti testirani etnografskim podacima, a ne samo informirati induktivne procese, odnosno razumijevanje istraživanjem dobivenih novih podataka. Isto tako, neke etnografske studije inkorporiraju oba procesa, induktivni i deduktivni. Takve studije započnu s deduktivnom teorijom te kroz induktivni proces završe generiranjem teorijskih argumenata koji integriraju prethodne teorijske ideje s novim neočekivanim teorijskim argumentima proizašlima iz dobivenih podataka (Wilson i Chaddha, 2010). Autori sugeriraju kako su upravo takva etnografska istraživanja najkreativnija (Wilson i Chaddha, 2010). Cury i Bird (2016) smatraju kako je korištenje obje strategije u etnografiji ne samo poželjno već i jedino moguće jer je postizanje čisto deduktivnog ili induktivnog pristupa po njima upitno. Potrebno je tražiti srednji put između „okvira razumijevanja“ koji donosimo sa sobom i koji barem djelomično oblikuje naše iskustvo na terenu i spoznaja dobivenih istraživanjem (Cury i Bird, 2016:204).

Kao što je vidljivo iz navedenih tumačenja, studija slučaja i etnografija temelje se na vrlo sličnim filozofskim i metodološkim pretpostavkama pa njihovo jasno razlikovanje nije jednostavno. Distanciranje je mnogo lakše kada se istraživačke strategije razlikuju po konačnom cilju i svrsi istraživanja. Za razliku od konvencionalne ili klasične etnografije koja jednako kao i studija slučaja za cilj ima detaljnu analizu i razumijevanje određenog fenomena u stvarnom društvenom kontekstu, kritička etnografija znatno se razlikuje po konačnoj svrsi istraživanja. Ova vrsta etnografije ne zaustavlja se na opisivanju i razumijevanju značenja, već „kopa dalje ispod površine“ nastojeći povezati fenomen sa širim društvenim strukturama moći (Harvey, 1990). Kritička etnografija u središte analize stavlja društvenu nejednakost i nepravednost i eksplicitno kritizira hegemoniju, ugnjetavanje i asimetrične odnose moći s ciljem postizanja društvene promjene (Palmer i Caldas, 2005:1). Ključna razlika je u tomu što kritička etnografija svoj zadatak vidi u oslobađanju pojedinaca od izvora dominacije i represije i pomaganju marginaliziranim zajednicama (Anderson, 1989; May, 1997; Madison, 2005). Zbog ove misije koju kritički etnografi pripisuju svojem radu neki od njih ne zaustavljaju se na akademskoj kritici kulture ili mijenjanju javnih politika, već se direktno uključuju u političke pokrete, sudske parnice ili potiču konkretne reforme na razini zajednice (Foley i Valenzuela, 2005).

Različite istraživačke zadaje kritičkih etnografa pokazuju kako pri odabiru istraživačkog okvira i ciljeva istraživanja važno mjesto imaju osobni interesi i predodžbe uloge istraživača. No ipak, u nekim istraživanjima, a tu svakako spada i ono provedeno u svrhu izrade ovog doktorskog rada, pri odabiru strategije treba se voditi konačnom svrhom i dosegom koji istraživanje u konačnici može polučiti. Kao što sugeriraju Fusch i drugi (2018), istraživači početnici trebaju izabrati pristup koji će im omogućiti da dovrše istraživanje u razumnom vremenskom okviru i s minimalnim financijskim troškovima (Fusch i dr., 2017). Isto tako, trebaju odabrati onaj istraživački okvir koji će omogućiti da najbolje odgovore na istraživačka pitanja i pomoći im da postignu zasićenost podacima (Fusch i dr., 2017). Zato umjesto smještanja istraživanja unutar čvrsto definiranog istraživačkog okvira, ovi autori sugeriraju korištenje fleksibilnijih istraživačkih pristupa. Parker-Jenkins, primjerice, predlaže hibridni termin „etno-studija slučaja“ kojim nastoji obuhvatiti oba istraživačka pristupa. Pod etno-studija slučaja autorica podrazumijeva istraživanje ljudi koristeći tehnike vezane uz dugoročnu i intenzivnu etnografiju, a koje je ograničeno u smislu obujma i vremena koje se provodi na terenu, uronjenosti u kontekst i podatke i dosega rezultata istraživanja (Parker-Jenkins, 2016). Uokvirujući istraživanje na ovakav način moguće je iskoristiti prednosti različitih pristupa i ujedno izbjeći ograničenja koja može predstavljati uobičajena ukalupljenost pojedinačnih pristupa.

U istraživanju provedenom u svrhu izrade ovog doktorskog rada trebalo se približiti ljudima koje se istražuje, razumjeti njihovu svakodnevnicu živeći s njima kroz određeno razdoblje, promatrajući i sudjelujući u aktivnostima kojima se bave. U istraživanje se krenulo s idejom kako će terenski rad trajati nekoliko tjedana pa on neće imati obilježja klasične etnografske studije koja podrazumijeva duži boravak u proučavanoj zajednici, već „mini-etnografije“ (Fusch i dr., 2017). No ipak, usprkos očekivanom znatno kraćem terenskom radu smatralo se kako će se istraživanje uvelike voditi etnografskim karakteristikama i principima pa je sukladno tomu okvir istraživanja postavljen kao etnografska studija slučaja umjesto studije slučaja. Smatralo se kako se korištenjem ovih dvaju pristupa najbolje može iznutra, dubinski razumjeti uloga malog ribolova za osobne potrebe u životu stanovnika otoka Iža. Naglašavajući etnografski karakter studije slučaja željela se istaknuti važnost približavanja ljudima u proučavanoj zajednici i sudjelovanje u njihovim svakodnevnim aktivnostima kroz znatno veću uključenost od one koja se uobičajeno očekuje od studije slučaja. Isto tako, postavljajući istraživački okvir kao etnografsku studiju slučaja umjesto čiste etnografije, istraživanje je

omeđeno u prostoru i vremenu (Fusch i dr., 2017) i usmjeravano određenim teorijskim konceptima koji su orijentirali prikupljanje podataka i njihovu kasniju analizu (Yin, 2003).

Na terenu se boravilo od 7. listopada do 12. studenog 2015. godine. Zbog značajne pomoći prvog kontakta (gospođe u čijem se smještaju boravilo za vrijeme istraživanja), brzo se došlo do prvih sugovornika i lako zadobilo njihovo povjerenje. Nakon toga sugovornici su sami upućivali na druge članove zajednice za koje su smatrali da mogu doprinijeti istraživanju. Gotovo svi sudionici istraživanja rado su govorili o situaciji i problemima u ribarstvu, životu na otoku, zakonskim promjenama te njihovim kratkoročnim i dugoročnim posljedicama. Boravak na Ižu završio je u trenutku kada se smatralo da je postignuta zasićenost podataka i prikupljeni odgovori na istraživačka pitanja koja su zahtijevala terenski rad.

6.6 Metode istraživanja - analiza dokumenata, promatranje i intervjui

Analiza dokumenata, promatranje i intervjui metode su kojima je trebalo odgovoriti na temeljna istraživačka pitanja ovog rada:

1. Koje je značenje održivog ribarstva, posebice društvene dimenzije održivog ribarstva u nacionalnim i nadnacionalnim političkim dokumentima?
2. Koja su značenja malog ribolova za osobne potrebe za ribare, njihove obitelji i širu lokalnu zajednicu?
3. Na koje sve načine mali ribolov za osobne potrebe doprinosi društvenoj dobrobiti?
4. Kako zakonske promjene utječu na postojeće vrijednosti i značenja malog ribolova za osobne potrebe u proučavanoj zajednici?

Nema točnog trenutka kad počinje prikupljanje podataka u studiji slučaja, tvrdi Stake (1995), jer ono počinje već proučavanjem konteksta, upoznavanjem s drugim slučajevima i prvim dojmovima. Dojmovi koji se neformalno prikupljaju već pri prvim upoznavanjima sa slučajem čine znatan dio podataka, a mnogi od ovih dojmova kasnije tokom studije se i promijene (Stake, 1995). U provedenom istraživanju upoznavanje sa slučajem odvijalo se kroz neformalne razgovore s prvim kontaktima i dva cjelodnevna posjeta otoku kroz koje se željelo stvoriti

određeni okvir i plan istraživanja. Već u ovim prvim upoznavanjima uočene su određene prepreke vezane uz prostornu rascjepkanost naselja na otoku i nemogućnost njihovog ravnomjernog obuhvaćanja istraživanjem. Isto tako, osjetila se potreba spontanijeg pristupa sudionicima istraživanja koji neće biti usmjeravan, ili čak ograničavan, međusobnim odnosima prvog kontakta s drugim članovima zajednice. Zbog toga se umjesto Velog Iža, koji bi kao brojnija zajednica možda omogućio više sudionika i događanja koje je moguće promatrati i u njima sudjelovati, odlučilo terenski rad započeti iz zajednice Malog Iža samostalnim odabirom prvih kontakata i tijekom istraživanja. Iako se nastojalo u jednakoj mjeri obuhvatiti Mali Iž sa svim njegovim zaseocima (Komoševa, Knež, Muće, Porovac i Makovac) i Veli Iž sa zaseokom Drage, pokazalo se da je mjesto boravka i svakodnevna veća prisutnost bitno utjecalo na bliskost i povjerenje sugovornika Malog Iža i veću uključenost u njihove svakodnevne aktivnosti negoli se to uspjelo postići u Velom Ižu.

Istraživanje treba biti vođeno istraživačkim pitanjima jer se vrlo lako dogodi preplavljenost podacima. Treba se voditi suštinom istraživanja tj. onim što je potrebno otkriti, poručuje Stake, (1995). Neki istraživači preferiraju istraživanju pristupiti otvorenog uma, spremni na upijanje svega onoga što se događa, dok drugi smatraju kako je potrebno temeljito se pripremiti i koncentrirati na nekoliko stvari, a ujedno biti spremni za nepredviđene događaje (Stake, 1995). U slučaju ovog rada prikupljanje podataka usmjeravano je postojećim saznanjima o materijalnim i nematerijalnim aspektima malog ribolova drugdje u svijetu. Ove spoznaje orijentirale su prikupljanje podataka prema onomu što je bitno istražiti i razumjeti. Studija slučaja i korištenje više kvalitativnih metoda uobičajena je istraživačka strategija u proučavanju značenja ribarstva u životima ljudi i razumijevanju vrijednosti koje proizlaze iz međuodnosa društvenih zajednica i morskog okoliša (Acott i Urquhart, 2014; Britton, 2014; Martindale, 2014; Song, 2018; Idrobo, 2018; Johnson i dr., 2018). U provedenom istraživanju koristili su se najčešći izvori podataka u studiji slučaja: dokumenti, fizički artefakti, intervjui, promatranje i promatranje sa sudjelovanjem (Yin, 2003). Prikupljanje podataka bilo je usmjereno na razumijevanje sadašnje situacije, ali isto tako i povijesne perspektive važnosti ribarstva u promatranom slučaju. Obuhvaćanje povijesnog konteksta pojedinačnih ribara, ribarskih obitelji i cijele zajednice smatralo se, i istraživanjem potvrdilo, kao nužan preduvjet razumijevanja današnje povezanosti i ovisnosti o ribarstvu.

6.6.1 Analiza dokumenata

Gotovo svaka studija slučaja zahtijeva proučavanje novina, godišnjih izvještaja, prepiski, zapisnika sastanaka i slično (Stake, 1995). Iako se analiza dokumenata može koristiti kao samostalna metoda, ona se najčešće primjenjuje u kombinaciji s drugim kvalitativnim metodama kako bi se korištenjem različitih izvora podataka potvrdili i potkrijepili studijom dobiveni rezultati (Bowen, 2009). Dokumenti mogu biti najbolji način prikupljanja podataka kada se događaji više ne mogu promatrati ili kada su sudionici zaboravili njihove detalje (Bowen, 2009; Stake, 1995).

Dokumenti uključuju različite forme: reklame; podsjetnike, evidencije posjećenosti, zapisnike sa sastanaka; priručnike; knjige i brošure; dnevnike i časopise; programe događanja; pisma i memorandume; karte i grafikone, novine; priopćenja za tisak; prijedloge programa, obrasce za prijave i sažetke; skripte radijskih i televizijskih programa; organizacijske i institucionalne izvještaje; anketne podatke; različite javne zapise; foto albume (Bowen, 2009:27). Velika privlačnost korištenja dokumenata proizlazi iz njihove lake dostupnosti i niskih troškova. Dovoljno je posjetiti knjižnicu ili pristupiti internetu kako bi se bez velikih troškova, ugovaranja sastanaka, autorizacija i etičkih problema došlo do brojnih vladinih publikacija, službenih podataka, knjiga, novina itd. (Bowen, 2009; Denscombe, 2007). Za razliku od javnih i lako dostupnih dokumenata postoje i oni s ograničenim pristupom kao primjerice medicinska i policijska dokumentacija, porezni računi, osobna pisma i dnevni, ili pak tajni dokumenti kao kabinetski zapisnici, zapisi o ilegalnoj trgovini, korporativni planovi i slično (Denscombe, 2007). Istraživači moraju voditi računa o dostupnosti dokumenata, ali i o njihovoj autentičnosti i korisnosti uzimajući u obzir njihovu izvornu svrhu i kontekst u kojemu su nastajali te njihovu ciljanu publiku (Bowen, 2009).

Prikupljanje podataka proučavanjem dokumenata slijedi istu liniju razmišljanja kao promatranje ili intervjui, navodi Stake (1995). Treba imati organiziran um, a ipak biti otvoren za neočekivane tragove (Stake, 1995:68). Kao i druge metode istraživanja i dokumenti mogu otkriti određena značenja i pridonijeti stvaranju kompletne slike fenomena koji se istražuje. Bowen (2009) precizira pet različitih svrha koje dokumenti mogu imati u istraživanju:

- mogu pružiti podatke o pozadini i kontekstu;

- informacije sadržane u dokumentima mogu sugerirati dodatna pitanja koja je potrebno postaviti u intervjuima i situacije koje treba promatrati;
- pružaju dodatne podatke istraživanju;
- pružaju sredstvo praćenja promjena i razvoja;
- mogu se analizirati kao način provjeravanja nalaza proizašlih iz drugih izvora podataka.

U ovom radu metoda kvalitativne analize dokumenata koristila se za proučavanje nacionalnog i nadnacionalnog političkog okvira i razumijevanje značenja održivog ribarstva, posebice društvene dimenzije održivog ribarstva. Za razliku od kvantitativne analize dokumenata koja podrazumijeva prebrojavanje sadržaja prema unaprijed određenim kategorijama, kvalitativna strategija koristi se na mnogo fleksibilniji način tako što istraživač izvodi zaključke potvrđujući prisutnost ili odsutnost određenih pojmova ili fraza (Cardno, 2018:633). Kao i druge kvalitativne analize i ova metoda podrazumijeva proučavanje i interpretiranje podataka u svrhu prepoznavanja značenja, postizanja razumijevanja i razvoja empirijskog znanja (Bowen, 2009). Bowen (2009) kvalitativnu analizu dokumenata vidi kao proces koji uključuje površnu analizu, temeljito čitanje i pregledavanje sadržaja te interpretaciju podataka. Uključuje kombiniranje elemenata analize sadržaja i tematske analize kroz koje se podaci organiziraju u kategorije određene temeljnim istraživačkim pitanjima. Pregledavanje, čitanje teksta i izdvajanje podataka (kodiranje) može se voditi unaprijed određenim kodovima i kategorijama ili one mogu proizaći direktno iz podataka. U prvom slučaju radi se o usmjeravanoj analizi dokumenata koja polazi od postojeće teorije ili relevantnih istraživanja koja usmjeravaju proces kodiranja (Hsieh i Shannon, 2005). Cilj usmjeravane analize je potvrđivanje ili proširivanje teorijskog okvira ili osporavanje teorije (Hsieh i Shannon, 2005).

Kvalitativnom analizom službenih dokumenata u ovom radu trebalo je saznati značenje održivog ribarstva, naročito percipiranje društvene dimenzije održivog ribarstva, u nacionalnoj i nadnacionalnoj politici. Koncept održivosti oduvijek je u središtu politika upravljanja ribarstvom jer je dugoročna mogućnost iskorištavanja ribljih zaliha preduvjet ribarske djelatnosti. No značenje održivog ribarstva uvelike se mijenjalo tijekom proteklog stoljeća, a naročito posljednjih desetljeća zbog sve snažnijeg osporavanja dominantnih ideja i uvođenja novih značenja i ciljeva. Kako bi se shvatila povezanost i utjecaj širih teorijskih i političkih

ideja održivog ribarstva na proučavani lokalni kontekst, trebalo je analizirati zastupljenost, tenzije i promjene vizija održivog ribarstva u nacionalnoj i nadnacionalnoj politici. U tu svrhu pregledavani su različiti dokumenti koji su oblikovali politiku upravljanja ribarstvom u RH i EU u razdoblju pristupanja Hrvatske Europskoj Uniji. Za analizu su odabrani oni dokumenti u kojima su se mogli prepoznati aspekti održivog razvoja, odnosno, ekonomska, ekološka ili društvena dimenzija održivosti. U dokumentima (Nacionalni strateški plan razvoja ribarstva 2012 godine, Program razvoja sektora ribarstva Zadarske županije 2013.-2015. godine, Zakon o morskom ribarstvu 74/94, 57/96, 46/97, 56/10, dokumenti Europske komisije koji se odnose na reformu ZRP EU 2002. i 2012. godine - Green Paper on the Future of the Common Fisheries Policy 2001., Green Paper Reform of the Common Fisheries Policy 2009., Uredba (EU) br. 1380/2013) proučavale su se temeljne sličnosti, razlike i tenzije između nacionalnog poimanja ribarstva i nadnacionalne koncepcije EU s kojom je RH trebala uskladiti vlastitu viziju razvoja ribarstva. Kvalitativnom analizom sadržaja označavani su oni dijelovi teksta koji su upućivali na neku od dimenzija održivog ribarstva. Potom su identificirane konceptualizacije ekonomske, ekološke i društvene dimenzije i njihova zastupljenost u dokumentima. Analiza je posebice bila usmjerena na koncepcije društvene dimenzije održivog ribarstva i tumačenja doprinosa ribarstva dobrobiti lokalnih zajednica.

Sukladno Cardno (2018) analiza sadržaja dokumenata javnih politika treba razlikovati ono što sadržaj opisuje od onoga što se može zaključiti iz sadržaja. Ova autorica pri tom razlikuje tri temeljne dimenzije analize: tekst, kontekst i posljedice (Cardno, 2018). Analiza teksta bavi se strukturom sadržaja, osnovnim elementima politike koju se analizira, njenom povezanošću s lokalnim, nacionalnim, ili u ovom slučaju nadnacionalnim regulatornim zahtjevima. Analiza teksta uvijek podrazumijeva i gledanje „iza teksta“, odnosno traženje poveznica između onoga što tekst kazuje ili izostavlja kazati i teorije konkretne politike. Analiziranje konteksta bavi se svrhom konkretne politike, utjecajima koji stoje iza te politike, vrijednostima koje ju podupiru i usmjeravaju te tenzijama između različitih vrijednosti (Cardno, 2018). Obuhvaćanje konteksta omogućuje analizu i interpretaciju ne samo manifestnog, već i latentnog sadržaja koji je nužan za postizanje cjelovite analize kompleksnog društvenog fenomena (Kohlebacher, 2006).

Ovom istraživačkom metodom trebalo je saznati što u javnoj politici podrazumijeva održivi razvoj ribarstva, koje vrijednosti (implicitne i eksplicitne) odražava te koji su društveni ciljevi, osim ekonomskih, obuhvaćeni konkretnom politikom i na koji način oni oblikuju budućnost

hrvatskog ribarstva. Detaljno analiziranje sadržaja nacionalnih i nadnacionalnih političkih dokumenata o ribarstvu smatrano je preduvjetom usporedbe značenja malog ribolova u javnoj politici s onima u stvarnom životu stanovnika proučavane zajednice.

6.6.2 Promatranje i promatranje sa sudjelovanjem

Metoda promatranja korijene ima u tradicionalnim etnografskim istraživanjima. Svrha joj je pomoći istraživaču da sazna različite perspektive proučavane populacije, a to se postiže promatranjem ili promatranjem sa sudjelovanjem u aktivnostima zajednice (Mack i dr., 2005). Karakteristika ove metode je da istraživač pristupa sudionicima istraživanja u njihovom vlastitom okruženju umjesto da sugovornici dolaze istraživaču (Mack i dr., 2005). Direktno promatranje može biti koristan izvor dodatnih informacija o predmetu istraživanja (Yin, 2003). Promatranjem se dodaju nove dimenzije razumijevanja kako konteksta tako i fenomena koji se istražuje (Yin, 2003). Promatranje se ne oslanja na ono što ljudi kažu da rade ili ono što kažu da misle, već se koristi direktnim dokazima vlastitog promatranja i prisustvovanja dokazima (Denscombe, 2007:206). Odnosno, promatranje može biti provjera onoga što ljudi kažu o sebi, svojim vjerovanjima i aktivnostima tijekom intervjua jer je to često proturječno s njihovim stvarnim ponašanjem (Mack i dr., 2005). Promatranje je korisno za postizanje razumijevanja fizičkog, društvenog, kulturnog i ekonomskog konteksta u kojemu sudionici istraživanja žive; odnosa među ljudima, ideja, normi i događaja; ponašanja i aktivnosti ljudi - onoga što rade, koliko često i s kime (Mack i dr, 2005:14). Razlikuje se sistematsko promatranje koje svoje korijene ima u psihologiji i vezuje se uz kvantitativne podatke i korištenje statističkih analiza, i promatranje sa sudjelovanjem koje se vezuje uz sociologiju i antropologiju i kvalitativne podatke kojima se želi razumjeti kultura i procesi skupina koje se istražuje (Denscombe, 2007). Promatranje sa sudjelovanjem je oblik promatranja u kojemu istraživač nije samo pasivni promatrač, već sudjeluje u događanjima koja proučava (Yin, 2003). Sudjelovanje istraživaču omogućuje da uči o aktivnostima koje proučava u njihovom prirodnom okruženju (Kawulich, 2005). Na taj način istraživač ima mogućnost opažati stvarnost s gledišta onoga „iznutra“ i ispravno prikazati fenomen koji se studijom slučaja proučava (Yin, 2003:96). Jedino doživljavajući stvari s insajderskog gledišta istraživač može postati svjestan presudnih faktora koji objašnjavaju kulturu ili događaj (Denscombe, 2007:206). Promatranje sa sudjelovanjem

može bolje od drugih metoda proizvesti podatke koji mogu reflektirati detalje, suptilnosti, kompleksnosti i međupovezanost društvenog svijeta koji se istražuje. Pozornost se stavlja na zapetljane detalje društvenog svijeta koji se istražuje i na rutine jednako kao na posebno i izvanredno (Denscombe, 2007:206).

Često se ističe kako je u ovoj metodi istraživač glavni mjerni instrument (Denscombe, 2007; Stake, 2010). Kvaliteta promatranja ovisi o istraživačevoj vještini promatranja, dokumentiranja i interpretiranja onoga što promatra (Kawulich, 2005). Od istraživača se zahtijeva da u isto vrijeme bude član grupe koju proučava i da zadrži određenu odvojenost (Denscombe, 2007). Koristeći sebe samoga kao objektiv, istraživač promatra i komunicira s članovima čiju kulturu proučava kako bi ju mogao razumjeti i potom svoje interpretacije dalje širiti (Fusch i dr., 2017:928). Zbog toga promatranje sa sudjelovanjem nije samo tehnika prikupljanja podataka, već prije uloga koju istraživač prihvaća kako bi olakšao prikupljanje podataka (Angrosino, 2007). U provođenju ove metode ključno je vrijeme koje je potrebno za pridobivanje povjerenja, uspostavljanje prisnosti i dobivanje uvida, a „uvidi su zaštitni znak metode promatranja sa sudjelovanjem“ (Denscombe, 2007:208). Promatranje se provodi od „holističnog promatranja“ koje za cilj ima dobiti „općeniti osjećaj za situaciju“ prema „fokusiranom promatranju“ kada se pojave stvari koje imaju određeno značenje ili zanimljivost. Promatranje može identificirati pitanja i probleme koje i sami sudionici istraživanja smatraju presudnima. Bitno je promatrati instance koje ukazuju kako članovi skupine vide stvari - njihove poglede, vjerovanja i iskustva (Denscombe, 2007:208).

Promatranje je početni korak u etnografskim studijama (Kawulich, 2005) pa se i u provedenom istraživanju promatranje koristilo ponajprije za razumijevanje konteksta i dobivanje slike o međusobnim odnosima među ljudima te kao putokaz prema onima s kojima je potrebno razgovarati. Najprije se promatralo fizičko okruženje i sve ono što se smatralo zanimljivim za razumijevanje konteksta koji se istražuje. Prostorna raspršenost naselja na otoku Ižu pokazala se kao ograničavajući faktor u provođenju ove metode jer se promatranjem nisu mogla u jednakoj mjeri obuhvatiti oba mjesta s pripadajućim zaseocima. Stoga se promatranje najviše koncentriralo na područje koje je bilo moguće obuhvatiti redovitim promatranjem, a to je Mali Iž, odnosno Knež i Komoševa u kojoj se boravilo za vrijeme terenskog rada. Nakon prostornog konteksta promatranje se usmjeravalo na ljude, njihove svakodnevne aktivnosti, ponašanja, susrete i razgovore. Potom se usmjeravalo na one članove zajednice koji se bave

ribolovom, a moglo ih se promatrati na njihovim brodicama dok prebiru mreže, izlaze ili se vraćaju iz ribolova. Aktivnosti i ponašanja koja će se promatrati nije bilo moguće unaprijed planirati pa je metoda imala karakter nestrukturiranog promatranja koje se provodi bez unaprijed pripremljenog plana onoga što će se, kada i gdje promatrati i koji će se točno podaci prikupljati (Kawulich, 2005). Svakodnevna prisutnost i vidljivost u mjestu utjecala je na stvaranje odnosa povjerenja pa su se vrlo brzo razgovori i promatranja počeli odvijati paralelno. Intervjui su informirali promatranje, odnosno upućivali na mjesta, ljude i radnje koje je potrebno promatrati. Isto tako, promatranje je pomagalo u razumijevanju podataka dobivenih intervjuima i upućivalo na daljnja pitanja koja je u razgovorima potrebno postavljati.

Zahvaljujući susretljivosti domaćina i lakom upoznavanju sa sudionicima istraživanja vrlo brzo bilo je moguće sudjelovati u njihovim svakodnevnim aktivnostima - ribolovu, berbi maslina te privatnim okupljanjima i druženjima. Provodeći vrijeme u ribolovu ili berbi maslina mogla se uvidjeti i osjetiti važnost bavljenja ovim aktivnostima i razumjeti njihova kompleksnost. Cjelodnevno provođenja vremena u branju maslina ili nekoliko sati provedenih u ribolovu nije značilo samo razgovore o maslinarstvu ili ribarstvu, već i otvaranje mnogih drugih tema i problematika. Unatoč vlastitom ribarskom porijeklu i poznavanju mnogih aspekata ribolova, istraživanju se pristupilo pokazujući želju za učenjem i o onim stvarima koje su već bile dobro poznate. Kao što tvrde Mack i drugi (2005:23), djelomično potvrđivanje onoga što već znamo ili mislimo da znamo i otkrivanje neočekivanih istina svrha je metode promatranja. To je ponekad značilo ne otkrivati da o određenim temama nešto znam, pažljivo slušati sugovornike i predano učiti od njih očekujući nova saznanja. Takav pristup istraživanju omogućio je brzu izgradnju prijateljskih odnosa. Sukladno Kawulich (2005), uz aktivno slušanje ono zahtijeva i iskazivanje poštovanja i empatije, iskrenost i pokazivanje predanosti dobiti zajednice ili pojedinca. Zbog demonstrirane volje za učenjem o načinu života, tradiciji bavljenja ribarstvom i njegovim današnjim obilježjima, sudionici su me rado pozivali u ribolov ili berbu maslina. Željeli su me upoznati s glavnim aktivnostima kojima se bave i ulogama koje one imaju u njihovoj svakodnevnici. Uspostavljeni odnosi uključuju, napominje Kawulich (2005), i pitanje uzajamnosti, davanje nečega natrag u zamjenu za otkrivanje vlastite intime istraživaču. Ovo je često značilo pokazivanje empatije za svakodnevne probleme, životne priče i sudbine, a ponekad konkretnu pomoć u aktivnostima kao što su radovi u vrtu, odlazak u trgovinu ili branje maslina koje se obavlja danima na zahtjevnom terenu i iziskuje veliku fizičku aktivnost pa je svaka pomoć dobrodošla. Neki tada uspostavljeni prijateljski odnosi nastavili su

se održavati i nakon provedenog istraživanja.

6.6.3 Intervjui

„Intervjuiram jer me zanimaju priče drugih ljudi“, kaže Seidman (2006:7). Intervju je jedan od najosnovnijih oblika prikupljanja podataka, a podrazumijeva postavljanje pitanja i dobivanje odgovora (Marvasti, 2004:14). Kad ljudi kazuju priče oni iz cjelokupnog sjećanja selektiraju detalje svog iskustva (Seidman, 2006:7). Međutim, intervju se ne može shvaćati kao uobičajene razgovore, upozorava Denscombe (2007), jer oni uključuju skup pretpostavki i razumijevanje situacije, a to nije slučaj u neformalnoj konverzaciji.

Intervjui se najčešće razlikuju po razini slobode koju intervjuirana osoba ima u davanju odgovora na postavljena pitanja. Tako strukturirane intervjuje određuje stroga procedura postavljanja pitanja i bilježenje odgovora bez interpretiranja ili uređivanja, a istraživač pri tom zadržava profesionalni, neutralni odnos s ispitanicima (Marvasti, 2004). Kod polustrukturiranih intervjuja istraživač ima jasnu listu pitanja na koje je potrebno dobiti odgovore, ali je fleksibilan po pitanju redoslijeda tema i dopuštanja sugovorniku da razvije ideje i opširnije govori o postavljenim pitanjima (Denscombe, 2007:176). U kvalitativnim istraživanjima intervjui znaju biti i nestrukturirani, pa se često nazivaju i otvoreni intervjui. Ovi intervjui izgledaju kao vođeni razgovori umjesto strukturiranih upitnika (Yin, 2003). Manje su strogi, dozvoljavaju fluidniju interakciju između istraživača i sugovornika (Marvasti, 2004). Od istraživača zahtijevaju da postavi određeni niz pitanja, a istodobno i da na prijateljski način postavlja i druga otvorena pitanja (Yin, 2003). Sudionici istraživanja nisu prisiljeni birati između prethodno strukturiranog raspona odgovora, već mogu detaljno izložiti svoje odgovore i povezati ih s drugim relevantnim pitanjima (Marvasti, 2004). U ovim intervjuima naglasak se stavlja na misli sugovornika, a istraživačeva uloga je što je više moguće nenametljiva. Istraživač započinje „valjanje loptice“ predstavljanjem teme, a onda pušta sugovornika da razvije svoje ideje i slijedi vlastiti tok misli (Denscombe, 2007:176). Nestrukturirani intervjui su „proceduralni minimalisti“ jer pružaju samo općeniti smjer i dozvoljavaju sugovorniku da kaže svoju priču (Marvasti, 2004:21).

Intervjui imaju jednako veliku važnost i u studiji slučaja i u etnografiji, iako se etnografija

ponekad izjednačava samo s metodom promatranja. Razlog tomu je naglasak koji se u etnografiji stavlja na prikupljanje podataka metodom promatranja, dok se intervju smatra dodatnom tehnikom obuhvaćanja cjelokupne perspektive sudionika istraživanja (Suryani, 2013). S druge strane, smatra se kako studija slučaja ne mora ovisiti o promatranju nego uglavnom o intervjuima (Suryani, 2013; Yin, 2003). Bez obzira na različite naglaske koji se pokušavaju staviti na metode u ovim kvalitativnim strategijama, svaki pristup koji teži dubljem razumijevanju koristit će obje metode prikupljanja podataka jer će svaka pridonijeti rasvjetljavanju različitih aspekata stvarnosti. Jer, kao što kaže Stake, mnogo toga što ne možemo sami opaziti opažaju drugi, pa je otkrivanje i prikazivanje različitih viđenja temeljna zasluga studije slučaja. Intervju je pri tom glavni put otkrivanja različitih stvarnosti (Stake, 1995:64).

Kao česta vrsta nestrukturiranog intervjua koriste se dubinski intervjui. Ovi intervjui baziraju se na ideji da se zadiranjem u subjektovu „dubinu bića“ (engl. *deeper self*) dolazi do autentičnih podataka (Marvasti, 2004:21). Pretpostavlja se da dubinski intervju može i treba biti obostrano djelotvoran za subjekt istraživanja kao i za istraživača, pomažući subjektu da otkrije potisnute osjećaje kroz proces intervjuiranja (Marvasti, 2004:21). Dubinski intervjui „lagano ispipavaju subjektovu pretpostavljenu unutrašnjost, njegove skrivene osjećaje“ (Marvasti, 2004:22). Osim dubinskih, Marvasti razlikuje i etnografske intervjue kao još jedan oblik nestrukturiranih intervjua. Za razliku od dubinskih intervjua, etnografski intervju više je fokusiran na društveni kontekst u kojem se podaci prikupljaju. Društveni kontekst usmjerava intervju u smjeru pitanja koja je potrebno postaviti, ljudi koje je potrebno intervjuirati i način interpretiranja njihovih odgovora. Etnografski intervjui koriste promatranje kako bi procijenili značenje i relevantnost podataka iz intervjua. U ovim intervjuima istraživač mora biti „aktivan ili refleksivan slušač“, a to znači imati sposobnost konstruiranja pitanja u tijeku intervjua dovođenjem društvenog konteksta u intervju tj. onoga što se vidjelo ili čulo na terenu (Marvasti, 2004:56). Etnografski intervju se posebno bazira na odnosu obostranog razumijevanja, a to je u skladu s općenitim principima etnografskog istraživanja: izgrađivanje prijateljskih odnosa, osjetljivost na etičke obveze, neprekidno vođenje računa o tome kako društveni kontekst utječe na značenje svega onoga što se doznaje na terenu (Marvasti, 2004:57).

U praksi se termini nestrukturirani, dubinski i etnografski intervjui nekad koriste kao sinonimi, a to ne čudi jer se i u teoriji i u praksi ove vrste preklapaju, tumači Marvasti (2004).

Ovo se potvrdilo i u istraživanju provedenom za potrebe ovog rada jer se već pri planiranju istraživanja nije moglo jasno odrediti koja vrsta nestrukturiranog intervjua će se provoditi. Na terenu se pokazalo kako takvo planiranje ne bi ni bilo od velike koristi jer, kao i općenito u životu, svi sugovornici nisu jednako susretljivi ili razgovorljivi. Umjesto nestrukturiranih intervjua, točnije je kazati kako su svi provedeni intervjui bili polu-strukturiranog karaktera jer se svakom pristupalo s unaprijed određenim temama koje je u razgovorima trebalo rasvijetliti i razumjeti. Međutim, ove teme nisu se smatrale nekom konačnom listom pitanja na koje je potrebno dobiti odgovore, već poticajima koji trebaju usmjeravati razgovore. Intervjui koji su zahtijevali više takvog poticanja na razgovor vodili su se većinom sa sugovornicima do kojih se dolazilo tzv. metodom snježne grude, a koje se prije toga nije imalo prilike upoznati u nekom neformalnom susretu ili druženju. Iako su gotovo svi razgovori bili uspješni u smislu iscrpnosti podataka i pokrivanja čitavog niza tema i pitanja, u njima se ponekad mogla osjetiti određena udaljenost između istraživačice i sugovornika. U ovim intervjuima nedostajala je ona povezanost koja se uspjela vrlo brzo i lako izgraditi sa sugovornicima koje se redovito viđalo, razgovaralo s njima ili sudjelovalo u njihovim svakodnevnim aktivnostima. Ovi razgovori, koje Marvasti naziva etnografskim intervjuima, bili su drugačiji zbog „dovođenja društvenog konteksta u intervju“, odnosno, onoga što se vidjelo ili čulo na terenu (2004:56). Tako su ovi razgovori redovito započinjali konstatacijama „vidjela sam da ste jutros bili u portu ili ribolovu, da ste sređivali mreže, čistili ribu; vidjela sam da ste pričali s drugim ribarom; da ste se hvalili ulovom“. Nakon ovakvih uvoda sugovornici su redovito sami nastavljali voditi razgovore obrazlažući obrasce svojeg svakodnevnog ponašanja i motive bavljenja ribolovom i drugim aktivnostima. No, ponekad su razgovori sa sugovornicima do kojih se došlo preko kontakata i susrelo samo prilikom intervjua, poprimali neočekivani slijed i imali obilježja dubinskog intervjua. U dva takva intervjua sugovornici su otkrivali i demonstrirali svoje osjećaje, frustracije i zabrinutost novonastalim okolnostima. I u drugim prilikama su sugovornici često iskazivali svoje osjećaje, govorili o ljutnji koju u njima izaziva zanemarenost i zakidanje od strane državnih institucija, no spomenuta dva sugovornika u tome su bila mnogo intenzivnija i emotivnija.

Nešto mlađi i obrazovaniji sugovornici rado su sugerirali literaturu koja govori o povijesti iškog ribarstva i trudili se iznijeti što više informacija za koje su smatrali da su važne za istraživanje. Ponekad su razgovori trajali dva do tri sata jer je, primjerice, trebalo saslušati različite obiteljske ili međususjedske probleme sugovornika. Ovo je razumljivo s obzirom da

se radi o ljudima starije životne dobi koji su željni druženja i razgovora. Tijekom ovih intervjua trebalo je često usmjeravati razgovor i postavljati dodatna pitanja kako bi se došlo do vrijednih podataka. Stoga se dužina razgovora nije pokazala kao relevantna jer su se neki kraći razgovori pokazali jednako korisnima. Valja svakako naglasiti kako su gotovo svi sugovornici bili srdačni i susretljivi. Pristajali su na razgovore iako je kod većine njih ponovno spominjanje teme malog ribolova za osobne potrebe prizivalo frustracije i nezadovoljstva koja su nakon zakonskih promjena pokušavali potisnuti. Intervjui vođeni za vrijeme boravka na Ižu u razdoblju od 7. listopada do 12. studenog 2015. godine navedeni su u donjim tablicama. U Tablicama 10. i 11. razlikuju se dubinski intervjui koji su prosječno trajali od jednog do dva sata i znatno kraći koji su trajali oko 15-20 minuta. Svi drugi oblici svakodnevnih razgovora, neformalnih razgovora „u hodu“ i druženja bilježili su se u obliku dnevnika u koji su se unosile korisne informacije, dojmovi i teme koje je potrebno dodatno propitivati.

Sudionici - dubinski intervjui	Dob			Veličina kućanstva	
	do 60 godina	61 – 80	81 i više	1 član	2 člana
1. Dubravko **	•			•	
2. Jure **	•				•
3. Mate *	•				•
4. Denis ○	•				•
5. Mirko *		•			•
6. Boris *		•			•
7. Marko *		•			•
8. Ivica *		•		•	
9. Vlado *			•	•	
10. Petar *			•		•
11. Igor *			•	•	
12. Milan *			•		•
Ostali intervjui					
13. Dragan *	•				•
14. Vinko *		•			•
15. Veljko **		•			•

* imao odobrenje za mali ribolov za osobne potrebe

** dobio povlasticu za mali obalni ribolov

○ nositelj ribarskog obrta

Tablica 10. Sudionici istraživanja u Velom Ižu (pseudonimi)

Sudionici – dubinski intervjui	Dob			Veličina kućanstva	
	do 60	61-80	81 i više	1 član	2 člana
1. Sandro *	•			•	
2. Emil **	•				•
3. Sanja	•				•
4. Mario		•			•
5. Luka *		•		•	
6. Lovre **		•			•
7. Ivan *		•			•
8. Nenad **		•		•	
9. Miljenko **		•			•
10. Martin **		•			•
11. Jurica **		•			•
12. Ana			•		•
13. Edi *			•		•
14. Josip *			•	•	
15. Nikola **			•		•
16. Darko *			•	•	
Ostali intervjui					
17. Blaž *		•			•
18. Ante *			•	•	

* imao odobrenje za mali ribolov za osobne potrebe

** dobio povlasticu za mali obalni ribolov

Tablica 11. Sudionici istraživanja u Malom Ižu (pseudonimi)

Kako bi se zaštitio identitet sudionika istraživanja u Tablicama 10. i 11. korišteni su pseudonimi umjesto stvarnih imena. Iako je pri prikazivanju strukture sudionika istraživanja uobičajeno i korisno navesti njihova zanimanja, u ovom radu to se smatralo neprimjerenim. Naime, većina sudionika su umirovljenici pa se smatralo kako bi navođenje njihovih bivših zanimanja, ili onog preostalog dijela radno aktivnih sugovornika (primjerice trgovac, ugostitelj, policajac, profesor, pomorac), u ovako malim zajednicama ugrozilo njihovu anonimnost. Zaštita identiteta i povjerljivost podataka usmeno je zajamčena svakom sudioniku na početku intervjua pri predstavljanju teme i svrhe istraživanja. Svi intervjui tonski su snimani uz usmeni pristanak sugovornika i kasnije transkribirani. O povjerljivosti i zaštiti audio i pisanog materijala vodilo se računa tijekom terenskog rada kao i pri obradi i pisanju nalaza istraživanja.

Materijal prikupljen intervjuima obrađivan je tematskom analizom koja je za cilj imala prepoznavanje tema koje su važne za odgovaranje na postavljena istraživačka pitanja (Nowell i dr., 2017; Maguire i Delahunt, 2017). Sukladno Braun i Clarke, tematska analiza je metoda kojom se identificira, analizira i izvještava o temama ili obrascima pronađenima u podacima (2006:79). Analiza je rađena sukladno postupku od šest koraka koji sugeriraju Braun i Clarke (2006, 2012): 1. upoznavanje s podacima, 2. generiranje inicijalnih kodova, 3. traženje tema, 4. pregledavanje tema, 5. definiranje i nominiranje tema i 6. pisanje izvješća. Kao što ističu i same autorice, ovaj proces nije se odvijao linearno već je podrazumijevao stalno kretanje naprijed i natrag između pojedinih koraka. Prva faza analize značila je podrobno upoznavanje s podacima kroz ponavljajuće čitanje teksta transkripata. Već u ovoj fazi započelo se sa zapisivanjem prvih napomena uz tekst, podcrtavanjem i isticanjem zanimljivih dijelova teksta. Potom su generirani početni kodovi ili oznake za one dijelove koji su smatrani relevantnima, a u daljnjem procesu kodovi su po potrebi modificirani i prilagođavani. Nakon kodiranja uslijedilo je postupak grupiranja kodova sa zajedničkim značajkama u zasebne tematske cjeline. Teme su se revidirale, potvrđivale i povezivale s obzirom na doprinos svake cjeline ukupnoj priči koja treba proizaći iz ovog doktorskog rada. Glavne teme proizašle iz analize podataka prikazuju se u 9. poglavlju „Rezultati etnografske studije slučaja“ kroz sljedeće teme: Veli Iž i Mali Iž – o ribolovu ovisne zajednice otoka Iža; Ribolov kao izvor identiteta, načina života i pripadnosti; Ribolov kao inspiracija u lokalnoj književnosti i umjetnosti; Mali ribolov za osobne potrebe

kao izvor sigurne, lako dostupne i važne hrane u prehrambenim navikama Ižana i Posljedice ukidanja malog ribolova za osobne potrebe na uvriježeni i očekivani način života.

6.7 Zaključak

Cilj ovog rada nije postizanje generaliziranih zaključaka koji će se moći preslikati na mnoge druge obalne ili otočne zajednice u kojima je mali ribolov za osobne potrebe jednako zastupljena aktivnost. Umjesto toga, na temelju pojedinačnog slučaja želi se obuhvatiti kompleksnost fenomena i analizirati utjecaj suvremenih političkih promjena. No isto tako, smatra se kako saznanja dobivena dubinskim istraživanjem konkretnog slučaja mogu pridonijeti boljem razumijevanju čitavog niza sličnih slučajeva.

Kao što kaže Sanders (1998), etnografska istraživanja emocionalno su zahtjevna zbog toga što je istraživač stranac u novoj sredini, zbog neizvjesnosti koju istraživanje nosi i potrebe empatičnog povezivanja sa sugovornicima. Sve ovo potvrdilo se i u provedenom istraživanju. Potreba empatičnog povezivanja također se u početku činila kao zahtjevan zadatak. No ubrzo se pokazalo kako je upravo emocionalno povezivanje ključna pretpostavka razumijevanja vrijednosti, motiva, vjerovanja, životnih ciljeva i očekivanja. Zahvaljujući sudjelovanju u uobičajenim aktivnostima sudionika istraživanja lako se moglo osjetiti značenje života na malom otoku i vrijednosti koje iz takvog života proizlaze. Iako se pri odabiru slučaja tražila zajednica s dužom tradicijom bavljenja ribarstvom, važnost razumijevanja povijesne perspektive pokazala se mnogo bitnijom negoli se to na početku istraživanja pretpostavljalo. Upravo se pri potrebi tumačenja povezanosti sadašnjeg i povijesnog konteksta pokazala korisnost korištenja različitih istraživačkih metoda i izvora podataka. Premda etnografska studija slučaja obično podrazumijeva znatno duži vremenski period proveden u proučavanoj zajednici, gotovo pet tjedana provedenih na otoku Ižu omogućilo je dublje sagledavanje proučavanog fenomena. Mnogo bržem obuhvaćanju konteksta uvelike je pridonijelo i moje vlastito iskustvo odrastanja u ribarskoj zajednici i obitelji. Ono je omogućilo brže tumačenje svakodnevnih aktivnosti, tehničkih aspekata i dinamike ribolova. Isto tako, na trajanje terenskog dijela istraživanja utjecala je i veličina

proučavanog slučaja, poglavito broj stanovnika čije se svakodnevno ponašanje i interakcije trebalo promatrati i tumačiti.

7. Otok Iž

7.1 Uvod

U ovoj cjelini navode se osnovni geografski i demografski podaci o otoku Ižu. Opisuje se povijesni razvoj i sadašnja situacija koja je uvelike određena stoljetnim negativnim demografskim trendovima. Otok Iž dijeli uobičajenu sudbinu većine malih otoka u Hrvatskoj, ali još uvijek uspijeva zadržati osnovne sadržaje potrebne za cjelogodišnje funkcioniranje zajednice – stalnu dnevnu brodsku povezanost sa Zadrom, gospodarske aktivnosti (nekoliko trgovina i ugostiteljskih objekta, hotel, uzgajalište ribe, marina), osnovno školstvo i primarnu zdravstvenu skrb. Kontinuirano smanjenje nataliteta i iseljavanje, kao i na drugim manjim otocima, odredili su dugoročni demografski trend. Pored toga, sudbinu Iža uvelike je odredila i kolektivna uloga u Narodnooslobodilačkoj borbi u Drugom svjetskom ratu koju su Ižani poduprli pretrpjevši velike ljudske žrtve. Za njihova stradanja ondašnje društvo pokušalo se odužiti pružajući Ižanima laku mogućnost zaposlenja na kopnu u poslijeratnom razdoblju. No dobre namjere dodatno su pridonijele ionako rastućem trendu napuštanja otoka. Posljedično, Iž je danas ugodno i privlačno mjesto za život ljudima u starijoj životnoj dobi, dok su mlade obitelji koje bi trebale osigurati budućnost ovog otoka rijetke i nedovoljne za poticanje značajnijih društvenih promjena.

Osim geografskih, demografskih i ekonomskih aspekta koji su preduvjet svakog znanstvenog istraživanja, u ovom radu naročito važnim pokazalo se razumijevanje povijesnog konteksta i višestoljetne ovisnosti otoka Iža o ribarstvu. Zahvaljujući zapisima zaslužnih Ižana kao što su don Vladislav Cvitanović, dr. Ante M. Strgačić, dr. Roman Jelić i prof. Alfonso Cvitanović mnogi društveni aspekti otoka Iža mogu se proučavati kroz povijesnu perspektivu.²³ Ribarstvo je na Ižu oduvijek imalo iznimnu važnost pa se ono spominje i opisuje u gotovo svakom radu koji se bavi ovim otokom. Zahvaljujući spomenutim Ižanima koji su smatrali bitnim zapisati različite podatke i činjenice o ribarstvu, danas imamo precizne opise različitih

²³ Don Vladislav Cvitanović (1894-1973), dr. don Ante M. Strgačić (1901-1971) i don Alfonso Cvitanović (1914-2005) svećenici su rođeni na Ižu koji su se osim svećeničkim radom bavili glagoljaškom baštinom, istraživanjem narodnih običaja i etnološke baštine zadarskog područja, pomorske prošlosti i ribarstva. Doktor Roman Jelić (1905-1993), liječnik i kulturni povjesničar osim bavljenja medicinom bavio se i proučavanjem pučke medicine, povijesti stanovništva zadarskog područja, posebno njegova govora, imena i običaja. Značajan opus posvetili su svom rodnom otoku bilježeći povijesne činjenice i demografske promjene, opisujući zanimanja i običaje. Zahvaljujući njihovim radovima dostupna je i vrijedna povijesna građa o ribarskoj djelatnosti na otoku Ižu.

ribolovnih aktivnosti, detaljne prikaze tehničkih aspekata ribarskih plovila i alata te brojne podatke o ribolovnim znanjima i umijećima o kojima je ovisio uspjeh u ondašnjem ribarstvu. Značenje ribarstva na otoku Ižu može se pratiti još od mletačkog upravljanja Dalmacijom u 15. stoljeću, a vrijedni zapisi govore prvenstveno o ekonomskom značenju ribarstva u prošlosti. Ono je imalo ne samo važnu već i presudnu ulogu u opstanku stanovnika ovog otoka pa su se za pravo ribarenja Ižani na različite načine borili sa stanovnicima drugih otoka koji su u jednakoj mjeri ovisili o morskim resursima. Kako bi se čitatelju što bolje približio povijesni kontekst u potpoglavlju naslovljenom „Iško ribarstvo u prošlosti – Ribariti se mora, živjeti se ne mora“, sažeti su najrelevantniji povijesni segmenti.

7.2 Geografski, demografski i ekonomski aspekti otoka Iža

Iž je otok u zadarskom arhipelagu smješten u Srednjem kanalu između otoka Ugljana na istoku te Rave i Dugog otoka na zapadu. Dug je 12,3 km, širok 2,6 km i ukupne površine 16,51 km² (URL7). Obala otoka Iža broji 21 uvalu i ukupno je duga 35,2 km. Okružen je s 11 manjih otočića. Spada u male hrvatske otoke kako površinom i brojem stanovnika tako i brojem naselja koje kao osnovni kriterij razvrstavanja sugerira Magaš (2008). Predložena klasifikacija je korisna jer svi naši otoci pa i oni najveći, po svjetskim kriterijima spadaju u kategoriju „malih populacija“ (Lajić i Mišetić, 2013:174). Stoga je po Magašu (2008:21) prikladnije malim otocima smatrati one naseljene otoke koji imaju samo 1-3 naselja, bez obzira na površinu i broj stanovnika, i koji nisu mostom povezani s kopnom.

Otok Iž pripada skupini sjevernodalmatinskih otoka. Gravitacijski i administrativno pripada gradu Zadru od kojeg je udaljen 11 km zračne linije, a brodom koji vozi između otoka Ugljana i Pašmana kroz tjesnac Mali Ždrelac 14 nautičkih milja (25,9 km). Svakim danom brzim brodom se iz Iža do Zadra može doći za 35 minuta vožnje, dok je putničkim brodom potrebno 70 minuta, a trajektom 80 minuta.

Slika 1. Položaj otoka Iža u zadarskom arhipelagu i ribolovnoj zoni F. Izvor: NN 144/2005

Ime Iž „Ez“ spominje Konstantin Porfirogenet polovicom 10. stoljeća, a kasnije se susreću nazivi Již, Issa, Iso, Eso, Esium (Cvitanović, 1986, 1989). Na Ižu su zemljišne posjede imale zadarske crkvene ustanove i patricijske obitelji. Za vrijeme mletačko-turskih ratova otok su naselili prebjezi s kopna, poglavito s područja Ravnih kotara. Stanovništvo se tradicionalno bavilo ribarstvom i poljodjelstvom (uzgoj maslina, vinove loze, smokve, rogača, agruma). Od davnine su poznati kao vrsni ribari jer se već od 15. stoljeća bave lovljenjem plave ribe. Do 18. stoljeća ribarstvo je bilo razvijenije u Velom negoli u Malom Ižu, a od polovice 19. stoljeća Maloižani postaju sve jači ribari (Cvitanović, 1986, 1989).

Od 15. stoljeća bave se i brodarstvom koje svoj vrhunac dostiže u 19. stoljeću, a u 20. stoljeću potpuno nestaje. Ižani su bili vlasnici većih brodova jedrenjaka kojih se u 17. stoljeću spominje devet, a u 18. stoljeću spominju se čak 34 paruna tj. vlasnika i zapovjednika broda. Zbog toga je Iž u 18. i 19. stoljeću bio jedno od vodećih pomorsko-trgovačkih središta u zadarskom arhipelagu. Nestankom jedrenjaka Ižani su pomorsku tradiciju nastavili ploveći kao mornari na trgovačkim parobrodima (Cvitanović, 1955; Cvitanović, 1986, 1989). Pomorstvo je i do danas jako zastupljeno zanimanje muške populacije koja plovi na domaćim ili stranim trgovačkim brodovima. Pomorska tradicija Ižana uvelike je utjecala i na uspjeh do danas gospodarski važnog lokalnog broskog poduzeća Tankerska plovidba u Zadru koju su osnovali i u prošlosti vodili i zaslužni Ižani.

Na otoku se nalaze dva naselja, Veli Iž i Mali Iž, međusobno udaljena oko pet kilometara. Veli Iž smješten je oko prostrane uvale na sjeverozapadnoj strani otoka, a pripada mu i obližnji zaselak Drage s lučicom Maslinčicom. Mali Iž nalazi se na jugoistočnoj obali otoka oko uvala Knež i Komoševa, dok se na obližnjim brdašcima nalaze zaseoci Muće, Makovac i Porovac. U uvali Komoševa smještena je putnička luka, jednako kao i u uvali Velog Iža, dok se trajektna luka nalazi u uvali Bršanjanj na jugu otoka. Veli Iž središte je otoka i u njemu je smještena osnovna škola, poštanski ured, ambulanta, crkva i župni ured, dom kulture, etnografska zbirka, uljara, marina, hotel te nekoliko ugostiteljskih objekata. U Malom Ižu nalazi se crkva, dvije trgovine, dvije uljare, muzej, nekoliko ugostiteljskih objekata od kojih je samo jedan otvoren tijekom cijele godine. Zgrada uljare u Knežu ljeti se koristi kao izložbeni prostor u kojemu se organiziraju izložbe iških umjetnika i različita druga kulturna događanja. Iznad uljare 1978. godine otvoren je Zavičajni muzej Mali Iž koji obrađuje povijest otoka od prapovijesti do danas, s posebnim osvrtom na Maloiški ustanak i stradanja stanovnika u borbi protiv fašističke okupacije.

Slika 2. Ekspoziti Zavijačnog muzeja u Malom Ižu. Izvor: autorica

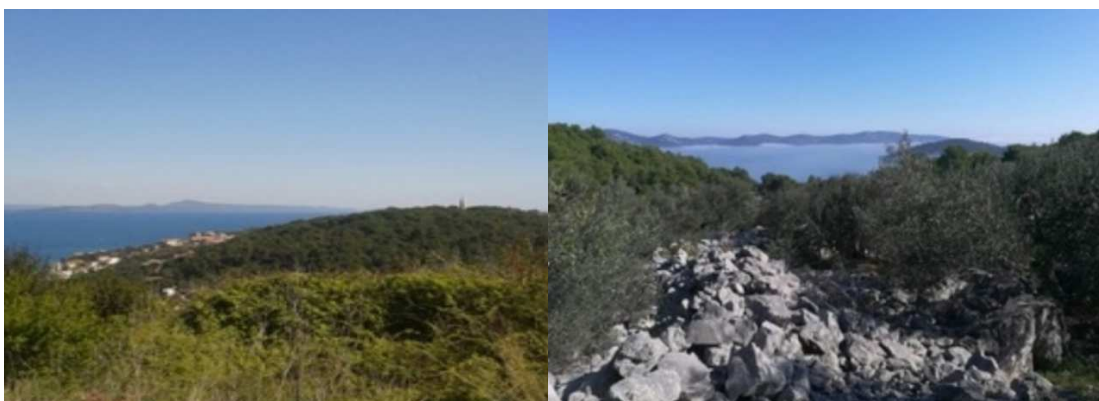
Etnografska zbirka u Velom Ižu nastala je 1975. godine zalaganjem lokalnih pojedinaca. Zbirka čuva 781 predmet koji prikazuje nekadašnji život Iža, predmete korištene u ribarstvu i poljodjelstvu, izradu i korištenje predmeta potrebnih u svakodnevnom životu te brojne primjerke autentične iške keramike i alata lončarskog zanata po kojima je Iž bio poznat. Lopižima i drugim zemljanim posuđem koje su izrađivali do Drugog svjetskog rata opskrbljivali su čitav zadarski kraj i šire (Cvitanović, 1989).

Slika 3. Etnografska zbirka u Velom Ižu smještena u nekadašnjem ljetnikovcu zadarske plemiće obitelji Fanfogna iz 18. stoljeća. Na slikama su ribarske vrše od pruća, ribarsko kuhalo fogun i predmeti korišteni u domaćinstvu. Izvor: autorica

Otok Iž od davnina je poznat po uzgoju maslina, a uzgajala se i vinova loza i druge kulture. Osim malih okućnica koje se koriste za uzgoj voća i povrća te maslinika na južnoj strani, danas je otok prekriven borovom šumom i makijom.

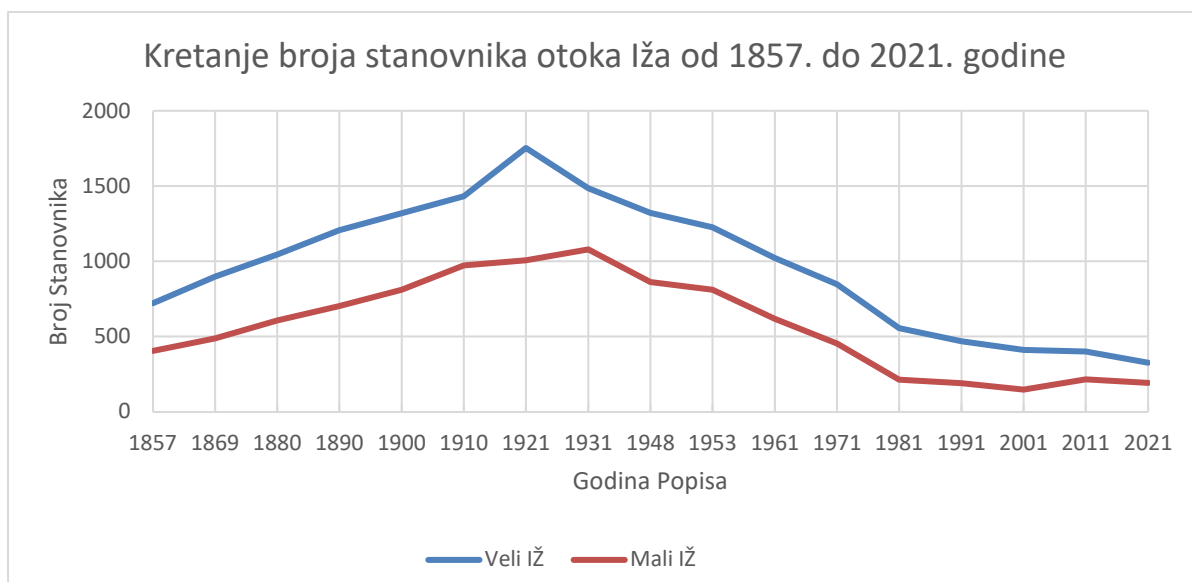

Slika 4. Osim maslinika i različitim kulturama bogatih okućnica otokom prevladavaju borovi i makija. Izvor: autorica

Zašto su drevni maslinici danas zarasli u borove i makiju postaje jasnije uvidom u broj stanovnika otoka Iža. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine Veli Iž imao je 400, a Mali Iž 215 stanovnika (URL8). Posljednji popis stanovništva 2021. godine pokazuje daljnje opadanje

pa je u Velom Ižu popisano 327, a u Malom Ižu 192 stanovnika (URL10). Depopulacija i starenje stanovništva trend je koji je obilježio otok Iž naročito kroz drugu polovicu 20. stoljeća i nepovratno odredio njegovu sadašnjost i budućnost.

Prvi precizni podaci o broju stanovnika potječu iz 1527. godine i po njima je Veli Iž imao 174, a Mali Iž 135 stanovnika (Klempić i Podgorelec, 2002). Prema službenom popisu 1857. godine bilo je 1408 stanovnika, od toga 722 u Velom i 404 u Malom Ižu. Broj stanovnika Velog Iža povećavao se sve do 1921. godine kada otok bilježi najveći broj stanovnika, a Malog Iža još i desetljeće kasnije sve do 1931. godine.

Prikaz 11. Kretanje broja stanovnika Malog i Velog Iža od 1857. do 2021. godine. Izvor: URL8, URL9, URL10

Prvi val emigracije Ižana, uglavnom u prekomorske zemlje, započeo je sredinom 19. stoljeća. Unatoč iseljavanju, zbog visokog prirodnog prirasta broj stanovnika još uvijek je rastao sve do kraja stoljeća kada je zabilježena najviša stopa nataliteta od 44,8 ‰ (Klempić i Podgorelec, 2002). Sličan razvojni slijed obilježio je i druge hrvatske otoke jer je najveći prirast stanovnika zabilježen upravo u drugoj polovici 19. stoljeća i prvoj polovici 20. stoljeća zbog čega se djelomično mogao ublažiti gubitak stanovnika uzrokovan iseljavanjem (Marinković, 2016; Matassi, 2004). Nakon tog razdoblja splet gospodarskih, političkih i društvenih čimbenika uzrokovao je dugoročnu depopulaciju na većini otoka što rezultira neizbježnim izumiranjem

pojedinih naselja (Faričić i dr., 2010; Lajić, 1992; Matassi, 2004). U ovoj prvoj fazi iseljavanja s Iža, jednako kao i na drugim otocima, uzrok je bio ekonomske prirode, a emigriralo se ponajprije u zemlje sjeverne Amerike (Klempić i Podgorelec, 2002; Matassi, 2004). Nakon ograničavanja useljavanja u SAD 1924. godine migracijski tokovi preusmjerili su se prema zemljama južne Amerike, Kanadi, Australiji te europskim državama (Matassi, 2004). Veloizani su u većoj mjeri iseljavali u prekomorske zemlje od Maloižana, a razlog Klempić i Podgorelec (2002) vide u tome što su se Veloizani tradicionalno bavili pomorstvom pa su im bile dostupnije informacije o životu u tim zemljama. Cvitanović (1989) navodi kako je u ovom periodu Maloižane ribarstvo još uvijek donekle zadržavalo na otoku.

Priljev novca iz inozemstva i iskustva stečena u novim zemljama utjecala su na snažan gospodarski razvoj Iža i rezultirala gradnjom kuća, rastom broja stanovnika, podizanjem maslinika i vinograda, jačanjem ribarstva i brodarstva (Cvitanović, 1989). Tako je u Velom Ižu 1866. godine otvorena jednorazredna pučka škola, 1890. godine pošta, 1892. godine uvedena je redovna parobrodska veza sa Zadrom, 1911. godine izgrađene su Potrošačka zadruga i štedionica te Uljarska zadruga (Cvitanović, 1989). Ižani i danas s ponosom govore o ovim postignućima ostvarenima zahvaljujući vlastitim naporima te inicijativama i financijskim doprinosima iseljenih Ižana koji su u iseljeništvu održavali čvrste međusobne veze. Uz doznake koje su slali kući iseljenici su slali i točne upute o tomu što žele da se u njihovu mjestu napravi, a koje su njihovi mještani potom realizirali. Zbog toga je Veli Iž početkom i sredinom 20. stoljeća bio jedno od najrazvijenijih mjesta na zadarskom području, tvrde njegovi stanovnici. Među prvima su imali stalnog liječnika i ambulantu, električnu energiju, poštanski ured i hotel. Već 1927. godine na samoj obali izgrađen je Dom kulture u kojemu su se održavale različite svečanosti, kazališne predstave, zabave i skupovi. Kao slikoviti dokaz nekadašnje naprednosti Ižani vole istaknuti kako su imali čak i rentgen uređaj prije negoli ga je imao grad Zadar. Bio je to pravi mali gradić, vole kazati Ižani, a o tomu i danas svjedoči sačuvana povijesna vizura Velog Iža. Osim izgledom Veli Iž djelovao je kao gradić i svim onim kulturnim i gospodarskim sadržajima koje je nudio. Od pravljenja odjeće, obuće, posuđa, uzgoja hrane i ribarstva pa do brodogradnje i pomorstva, može se kazati kako je to bio ogledni primjer samodostatne otočne zajednice.

Različite obrtničke djelatnosti koje su na otoku postojale, poljoprivreda i stočarstvo te razvijeno ribarstvo ipak nisu uspjele zadržati stanovništvo na otoku. Intenzivnije iseljavanje s

Iža započelo je već prijelazom u 20. stoljeće, a velike žrtve odnio je i Prvi svjetski rat, jednako kao i glad i epidemija španjolske gripe (Klempić i Podgorelec, 2002). Usprkos svim nedaćama Veli Iž je 1921. godine još uvijek imao porast broja stanovnika pa je to ujedno i godina kada otok bilježi najveću populaciju u svojoj povijesti. Godina 1921. općenito se smatra početkom opće depopulacije hrvatskih otoka (Lajić i Mišetić, 2013) koju potvrđuje i otok Iž. Mali Iž rast broja stanovnika uspio je zadržati još do 1931. godine nakon čega započinje era depopulacije uzrokovana velikim brojem ratnih žrtava u Drugom svjetskom ratu, snažnim iseljavanjem u desetljećima nakon rata i posljedičnim naglim padom nataliteta. Za razliku od prijašnjeg iseljavanja u inozemstvo, u zadnjim desetljećima 20. stoljeća Ižani, jednako kao i drugi otočani, masovno iseljavaju u rastuće industrijske centre priobalja. Temeljnim razlozima iseljavanja smatra se zaostajanje otočnog gospodarskog razvoja u usporedbi s kopnenim i gospodarske krize kroz koje su prolazile glavne gospodarske grane na otocima (poljoprivreda, brodogradnja, pomorstvo, koraljarstvo, spužvarstvo itd.), te politička zbivanja, ratni gubitci i zanemarivanje otočkog prostora i stanovništva u gospodarskim strategijama i planovima (Lajić i Mišetić, 2013). Lajić (1995) navodi kako su prateći procesi deagrarijacije i deruralizacije koji su zahvatili otoke bili politički podržavani jer je industrijalizacija kontinentalnog područja zahtijevala veliki priljev radne snage.

Dok se u gradovima na kopnu događala sveopća industrijalizacija otok Iž, jednako kao i brojni drugi manji otoci, započeo je svoje demografsko i gospodarsko stagniranje i propadanje. Za razliku od prijašnjeg iseljavanja muške populacije u ovom razdoblju odlaze i žene. Dio sudionika Narodnooslobodilačkog rata zaposlio se u Jugoslavenskoj narodnoj armiji pa je i to jedan od razloga seljenja diljem bivše države (Klempić i Podgorelec, 2002). Šezdesetih godina do tada proslavljeno maloiško ribarstvo je već dotaklo svoje dno, a 1969. godine zatvorena je i tvornica tekstila „Ižanka“ u Malom Ižu koja je predstavljala pokušaj pokretanja gospodarstva na otoku. Posljedice navedenih procesa jasno su vidljive u strelovitom padu populacije otoka Iža. U razdoblju od 1948. do 2021. godine broj stanovnika Velog Iža smanjio se sa 1321 na 327 ili za 75,3%, a Malog Iža sa 861 na 192 ili za 77,8%.

	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	2021.
Veli Iž	1753	1484	1321	1224	1021	847	556	468	410	400	327
Mali Iž	1006	1079	861	810	617	454	212	189	147	215	192
Ukupno	2759	2563	2182	2034	1638	1301	768	657	557	615	519

Tablica 12. Broj stanovnika Velog i Malog Iža od 1921. do 2021. godine. Izvor: URL8, URL9, URL10

Depopulacija otoka Iža kontinuirana je pojava od 1921. godine do 2011. godine kada je prvi put zabilježeno 10% više stanovnika u odnosu na prethodno popisno razdoblje. Iako je depopulacija nastupila još prije Drugog svjetskog rata, najteže razmjere ona dostiže u poslijeratnom razdoblju. U razdobljima 1953.-1961. i 1961.-1971. otok Iž gubi oko 20% stanovnika u svakom novom popisu, a u razdoblju 1971.-1981. čak 41% stanovnika. Poslije 1981. godine stopa depopulacije kroz iduća dva desetljeća smanjuje se na oko 15% u svakom popisnom razdoblju da bi se nakon toga zabilježio čak i blagi porast 2011. godine. U samo pola stoljeća otok Iž izgubio je dvije trećine stanovnika pa se porast od 10% (58 stanovnika) 2011. godine ne može uzeti kao neki optimistični pokazatelj pozitivnih demografskih kretanja koja mogu signalizirati kraj depopulacijske ere. Sličan rast može se pratiti i na drugim malim otocima još od 1991. godine, a umjesto demografskog oporavaka pripisuje se „administrativnom doseljavanju“, odnosno povećanom prijavljivanju prebivališta na otocima vlasnika kuća za odmor (Faričić i dr., 2010). Zbog toga se u literaturi često naglašava kako je zbog fiktivnog prijavljivanja podatke o broju stanovnika potrebno uzimati s oprezom (Lajić i Mišetić, 2013; Magaš, 2008; Marinković, 2016).²⁴ Praksa prijavljivanja na otocima nastavila se i kasnije zbog korištenja različitih povlastica ili izbjegavanja poreznih obveza na kopnu (Magaš, 2008). I u slučaju otoka Iža poznavatelji situacije tvrde kako su brojni Ižani na otoku prijavljeni samo zbog besplatnih brodskih karata ili drugih olakšica. Pretpostavka o fiktivnom broju stanovnika lako se može potvrditi posjeti li se otok Iž u bilo koje doba godine izvan ljetnih

²⁴ Kakve je metodološke poteškoće donio popis iz 1991. godine koji je obuhvatio dobar dio stanovnika koji na otocima nisu živjeli, najbolje ilustrira primjer otoka Oliba koji je sukladno ovom popisu utrostručio broj stanovnika u odnosu na 1981. godinu (Lajić i Mišetić, 2013; Magaš, 2008). Jedan dio ljudi popisao se tada kao stalno otočno stanovništvo iz patriotskih razloga u novom političkom ozračju, tumači Lajić (1995), dok su se drugi za to odlučili zbog novog oporezivanja kuća za odmor koje se u to vrijeme najavljivalo (Lajić i Mišetić, 2013).

mjeseci. Ono malo stanovnika koji ondje uistinu žive tijekom cijele godine većinom su starije životne dobi i u velikoj većini na otok su se vratili tek odlaskom u mirovinu.

Najnoviji popis stanovništva 2021. godine otklonio je optimizam blagog porasta broja stanovnika iz 2011. godine i potvrdio dugoročni depopulacijski trend. U posljednjem desetljeću otok Iž dodatno je izgubio je 15,6%, a u čitavom stoljeću čak 81,1% stanovnika.

	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	> 90
Veli Iž	17	25	21	28	36	61	100	70	39	3
Mali Iž	5	6	12	9	18	32	53	57	18	5
Ukupno	22	31	33	37	54	93	153	127	57	8

Tablica 13. Stanovništvo otoka Iža po dobnim skupinama 2011. godine. Izvor: URL8

Uzme li se dostupne podatke kao pouzdane, odnosno, pretpostavi li se kako su svi stanovnici popisani 2011. godine uistinu i živjeli na Ižu, analizom dobne strukture postaje jasno kako zabilježeni porast broja stanovnika ne pruža puno optimizma. Najveći broj stanovnika pripadao je dobnj skupini 60-69 godine te zatim 70-79 godina. Najbrojnija skupina može implicirati veći priljev mlađih umirovljenika ili onih koji su se u iščekivanju mirovine preselili na otok. Stanovnici stariji od 60 godina čine čak 56% populacije, dok je mlađih do 20 godina tek 8,6%. Time je udio starog stanovništva gotovo sedam puta veći od udjela mladog stanovništva. Tešku demografsku sliku Iža najbolje ilustrira podatak kako je na otoku više starijih od 80 godina (65 stanovnika) negoli mlađih od 20 godina (53 stanovnika). Stoga ne iznenađuje što Iž po stupnju ostarjelosti stanovništva koji je izračunao Nejašmić (2013) spada u zadnji, sedmi stupanj koji obilježava krajnje duboka starost.²⁵ Ovoj kategoriji pripadaju i drugi mali otoci Sjevernodalmatinske otočne skupine (Vrgada, Olib, Premuda, Sestrunj, Rava, Ist, Molat, Zverinac, Rivanj), dok Silba pripada šestoj skupini izrazito duboke starosti.

Posljedice dugotrajnih negativnih demografskih kretanja katastrofalnih su razmjera u oba naselja otoka Iža, a na Malom Ižu one su još vidljivije i teže negoli na Velom Ižu. Dok u Velom Ižu mlađi od 14 godina čine 7,2 % populacije, u Malom Ižu oni čine samo 2,8%. Uz

²⁵ Tipizacija ostarjelosti ima sedam stupnjeva ostarjelosti: 1. na pragu starenja, 2. starenje, 3. starost, 4. duboka starost, 5. vrlo duboka starost, 6. izrazito duboka starost i 7. krajnje duboka starost. Naselja koja pripadaju najteže pogođenoj skupini krajnje duboke starosti postat će u većini slučajeva „mrtva sela“ (Nejašmić, 2013:155).

gospodarske čimbenike i iseljavanje koje je zahvatilo oba mjesta, tomu su uvelike pridonijele i 204 maloiške žrtve u Drugom svjetskom ratu od ukupno 305 poginulih Ižana.²⁶ Veliki broj ratnih žrtava²⁷ uvelike je promijenio dobnu i spolnu strukturu stanovništva jer su u ratu najviše stradali mlađi muškarci, a to je i populacija koja je najviše iseljavala (Klempić i Podgorelec, 2002; Matassi, 2004). Ratna stradanja i višedesetljetno masovno iseljavanje mladog i fertilnog stanovništva neizbježno je vodilo ka dugoročnom negativnom prirodnom kretanju i starenju stanovništva, a onda i općem ekonomskom, društvenom i kulturnom propadanju.

Slika 5. Spomenik Velimira Mačakutina s upisanim imenima 305 poginulih Ižana predstavlja iškog ribara koji je savladao fašističkog vojnika. Izvor: autorica

²⁶ URL8

²⁷ Od 1287 stanovnika Malog Iža u Narodnooslobodilačkoj borbi sudjelovalo je njih 415, od toga 146 bile su žene. Poginulih je 204 od čega su 172 osobe poginule u borbi, a 30 su žrtve fašističkog terora. Povod čuvenog ustanka Maloižana 26. srpnja 1942. godine bila je rekvizicija maslinova ulja od strane okupatorske fašističke Italije. Vođeni geslom „Ni zrno žita, ni kapi ulja, niti kilogram ribe okupatoru!“ Maloižani su dio ulja iz skladišta noću odvezli na otok Ugljan, a dio prolili u more kako ga ne bi prepustili okupatoru. Saznavši za sabotazu fašisti su odabrali oko 80 Maloižana i ukrcali ih na brod s namjerom da ih prevezu i zatvore u Zadru. Međutim, na brodu su uhapšeni golim tijelima pružili otpor i svladali talijanske vojnike. Nakon toga oko 250 mladića i djevojaka Iža otišlo je na Dugi otok s namjerom da se pridruže partizanima u čemu su i uspjeli. U znak odmazde 27. srpnja na mjesnom groblju u Velom Ižu fašisti su ubili sedam mladića, a ostalo stanovništvo bilo je prisiljeno gledati smaknuće svojih sumješтана (URL11).

Slika 6. U zaseoku Makovac u Malom Ižu nalazi se oronula zgrada nekadašnje tvornice tektila „Ižanka“ u kojoj je nakon prestanka proizvodnje bila smještena osnovna škola Malog Iža. Izvor: autorica

Strelovita depopulacija koja je obilježila otok Iž zahvatila je i sve druge male otoke na kojima život neprestano jenjava već čitavo stoljeće. Samo u razdoblju najintenzivnije industrijalizacije i masovnog iseljavanja iz ruralnih u urbano-industrijska središta od 1953. do 1981. godine mali otoci izgubili su 64,6% populacije. Zbog dugotrajnog negativnog prirodnog rasta i masovnog iseljavanja mali otoci su od 1857. do 2001. godine izgubili 70,1% stanovnika (Faričić i dr., 2010). U preostaloj populaciji gotovo 40% čine oni starije od 65 godina zbog čega je upitan njihov daljnji demografski opstanak (Faričić i dr., 2010). U krajoliku malih otoka prevladavaju znakovi „gašenja ognjišta“ jer se zatvaraju škole, zapuštaju obradive površine, a kuće jedva odolijevaju zubu vremena (Nejašmić, 2013:157). U velikom dijelu otočnog prostora slabi i iščezava višestoljetna funkcija otoka kao prostora stalnog života i rada, a prevladava depopulacijski krajolik čija su obilježja zapušteno poljoprivredno zemljište, derutne tradicionalne kamene kuće, zapušteni poljski putovi, opisuje Faričić i drugi (2010:183). Sadašnji stanovnici brojnih otočnih ruralnih mjesta uglavnom su i njihovi posljednji stanovnici jer će glavnina takvih naselja ostati tek puki geografski pojmovi, upozorava Nejašmić (2013).

U usporedbi s drugim malim otocima moglo bi se kazati kako Iž još donekle prkosi svojoj sudbini. Po broju stanovnika najnapučeniji je među malim hrvatskim otocima (Faričić i dr., 2010), te za razliku od brojnih drugih malih otoka još uvijek ima osnovnu školu, stalnu

zdravstvenu skrb i određene gospodarske aktivnosti (marina, hotel, trgovine, ugostiteljski objekti, uzgajalište ribe) koje podupiru društveni život tijekom cijele godine. Njegovi stanovnici, bilo stalni ili oni koji na otok dolaze samo povremeno, još uvijek uređuju svoje kuće, okućnice, javne površine i poljske puteve, obrađuju maslinike i vrtove, održavajući na taj način i vezivno tkivo zajednice.

Slika 7. Stare kamene kuće obnavljaju se u svrhu povremenog korištenja. Izvor: autorica

No prava živost na Iž se, kao i na većinu drugih otoka, vraća tek u vrijeme ljetnih mjeseci kada svi oni koji već desetljećima žive u gradovima sa svojim obiteljima dolaze na otok provesti godišnje odmore i školske praznike. Tada raseljeni Ižani različitim društvenim, kulturnim i sportskim inicijativama nastoje barem nakratko oživjeti otok i čuvati tradiciju i običaje svojeg mjesta. Svake godine na Ižu raste broj turista, a sve je veći i broj stranaca koji kupuju ili grade kuće za odmor. Ovime se on još više iz radno-rezidencijalnog prostora pretvara u prostor povremenog naseljavanja u svrhu odmora i rekreacije (Faričić i dr., 2010). Umjesto daljnjeg uništavanja obalnog pojasa novim građevinama, turizam koji će barem povremeno vratiti život u trošne, davno napuštene kuće i čitave zaseoke otoka Iža nameće se kao poželjno rješenje.

7.3 Iško ribarstvo u prošlosti – „Ribariti se mora, živjeti se ne mora“²⁸

Živjeti na otoku Ižu značilo je, sukladno Ižaninu Alfonsu Cvitanoviću (1998), ribariti ili otići, ribariti ili umrijeti. Isto tvrde i Ižani danas, naročito oni koji su odrastali na otoku kroz prvu polovicu 20. stoljeća. Ono malo dostupne obradive zemlje na otoku nije moglo zadovoljiti prehrambene potrebe stanovnika. Jedini viškovi koji su se mogli prodavati ili mijenjati za druge namirnice bili su od uzgoja maslina koje su, kako spominje Dragić (1997), davale i do 10 vagona ulja ili 100 tona u današnjim mjernim jedinicama. Glad sve brojnijeg stanovništva mogla je utažiti jedino „donekle plodna njiva koja se ne kopa niti sije, no sigurno se žanje“ (Cvitanović, 1998:8). Kao i na drugim otocima i na Ižu je more oduvijek predstavljalo plodnu njivu koja je barem donekle osiguravala izvor sigurne hrane i preživljavanje stanovništva:

Sva naša mala mista na zadarskim otocima leže na kostima skuša, lokardi, srdela
(Cvitanović, 1998:10).

Od najranije životne dobi učilo se ribariti, učilo se preživljavati na škrtom „škoju“. Za izvlačenje teške mreže iz mora trebalo je mnogo ruku pa su i one najmanje od najranije dobi pomagale koliko su mogle. Iški dječaci već sa dvanaest godina sudjelovali su u svim teškim fizičkim radovima u poljoprivredi, ribarstvu i pomorskim poslovima, a djevojčice u radu u kući i oko kuće (Cvitanović, 1998). Manjak većih poljoprivrednih površina oduvijek se pokušavalo nadoknaditi lako dostupnim morskim dobrima. No „morska njiva“ nije uvijek nudila bogat i nepresušan izvor hrane koju je trebalo samo sakupiti. Okruženost otoka Iža drugim naseljenim otocima značila je ograničenost raspoloživog ribolovnog područja i potrebu odlaska u ribolov na lovišta vanjskih otoka. Zatvoreni položaj Iža naročito je bio nepovoljan za lov male plave ribe jer ona najviše obitava, putuje i lovi se na rubovima otvorenog mora ili u uvalama položenim prema pučini (Basioli, 1976; Cvitanović, 1998). U oskudici pogodnih ribolovnih područja za lov male plave ribe Ižani su još od 15. stoljeća odlazili na udaljenija lovišta drugih otoka. Prvi spomen pojave ribara otoka Iža na lovištima skuša i plavica u uvalama Sakarun i Molašćica datira iz 1431. godine (Basioli, 1976; Cvitanović, 1998). Uvala Sakarun nalazi se na sjeverozapadnom, pučinskom dijelu Dugog otoka, kraj naselja Soline. Druga važna lovišta skuša i plavica nalaze se na otoku Molatu u Brguljskom zaljevu koji se u prošlosti zvao

²⁸ Izvedenica Alfonsa Cvitanovića nastala prema latinskom prijevodu Plutarhove uzrečice: „Navigare necesse, vivere non necesse“, odnosno „ploviti se mora, živjeti se ne mora“ (Cvitanović, 1998:8).

Molašćica, zatim na otoku Ištu u uvali Širokoj i na otoku Škardi u uvali Griparica (Basioli, 1976). Za nova ribolovna područja trebalo se izboriti ribarskim znanjem i umijećem, ali i borbom i pregovorima s ribarima drugih otoka koji su u jednakoj mjeri ovisili o istim morskim resursima. Spomenute 1431. godine Ižani su ribarili na navedenim zapadnim lovištima u ribolovnom zajedništvu s ostalim lokalnim stanovništvom (Basioli, 1976). Iški ribari i ribari iz mjesta Sali na Dugom otoku sklapali su ugovore kojima su se obostrano obvezivali da će se izmjenjivati na spomenutim lovištima sukladno ždrijebu²⁹ (Basioli, 1984). Ugovori o ribolovnom zajedništvu bili su popraćeni strogim sankcijama za obje strane, a u donošenju osuda protiv prekršitelja sudjelovalo je čitavo stanovništvo iz Sali i s Iža. Po Basioliju (1984), to potvrđuje kolika je bila važnost ovih lovišta u osiguravanju prehrane stanovništva.

Usprkos uređenim ribolovnim odnosima i pravima koja su se regulirala ždrijebanjem, oko bogatih lovišta vodili su se i mnogi sukobi. Svojtanje i polaganje prava na ribarenje na određenom morskom području te nepoštivanje i ometanje običajnog prava od strane ribara drugih mjesta dovodilo je do brojnih sukoba, ali i sudskih sporova između stanovnika susjednih mjesta i mjesta na drugim otocima. O tomu svjedoče i sačuvani zapisi Povijesnog arhiva u Zadru i Župnog ureda u Velom Ižu pod nazivom „Processo“. Alfonso Cvitanović obradio je ovu vrijednu građu u knjizi „Ižani u ribarskim sporovima od 1501. do 1781. godine“. Ova knjiga govori prvenstveno o ribarskim sukobima, ali isto tako daje dobar uvid i u brojne druge društvene i gospodarske prilike za vrijeme mletačke vladavine Dalmacijom. U pravnim sporovima koji su se vodili kroz promatrana stoljeća s jedne strane nalazio se mletački upravno-politički aparat sa svojim knezovima i generalnim providurima, a s druge otočno stanovništvo koje je pred vladajućim institucijama u Zadru tražilo, ili drugima osporavalo, pravo ribarenja na određenom ribolovnom području. Ribolov je za sve otočane bio životno pitanje, a od njega su veliku korist imali i grad Zadar i Venecija, pojašnjava Cvitanović (1998). Sukladno dokumentima, 1501. godine došlo je do sporova oko ribarenja između iških ribara i ribara svih sela sjeverozapadno od Savra na Dugom otoku do Silbe i Oliba. Pravi posjednici i prirodni korisnici uvala Sakarun i Molašćica bili su Veleraćani i Molaćani jer te uvale leže na njihovu terenu, a Ižani su sudu morali dokazivati svoj stoljetni običaj prava ribarenja. U početku zabilježenih sporova sva sela zajedno Ižanima su osporavala pravo ribolova, dok se u kasnijim

²⁹ Ždrijebanjem ili „brušketanjem“ lovišta određivalo se koja će družina prve noći ribolovnog mraka biti na kojem lovištu i kojim će se redom izmjenjivati cijelo ljetno na svim lovištima jednog područja. Ždrijebanjem su se izjednačavale prednosti i rizik dobrih i slabih lovišta (Basioli, 1984:91).

sporovima Ižani udružuju s nekim zajednicama protiv drugih. Sukladno autoru, u ribarske sporove bilo je uvučeno nešto manje od polovice svih naselja Zadarskog arhipelaga (Cvitanović, 1998). U traženju svojeg prava ribarenja Ižani su se pred sudom pozivali na desetljetna i stoljetna prava i običaje jer su sukladno svjedocima, koji su ponekad imali i po 80 godina, Ižani na ta bogata lovišta plave ribe odlazili stoljećima. Pravda je za Ižane puno puta bila prevrtljiva, navodi autor, ali ih je mletačka vlast i mnogo puta podržala (Cvitanović, 1998). Sudovanje je bilo skupo i znalo se otegnuti i po nekoliko dana, pa su zbog toga i suci žalili taj siromašni puk što mora kod njih tražiti pravdu, navodi Cvitanović (1998). Autor tumači kako su mletačke vlasti u Zadru i Mletačka Republika svojim terminacijama, mandatima i drugim upravno-pravnim aktima pokušavale pomiriti suprotstavljene stranke i uvesti reda u ribolov kako bi od njega bilo što više koristi za gladan i siromašan narod. Ističe kako je u dokumentima više puta istaknuto načelo „more je slobodno“, pa prema tome i ribolov mora biti dopušten svima. No mora se znati red, koristiti jedino dopuštena ribolovna sredstva i načine ribarenja, poštovati ždrijeb i redosljed ribarenja te voditi računa o zaštiti lovišta od izlovljavanja (Cvitanović, 1998). Prekršitelji su se kažnjavali novčanim kaznama, a za teže prekršaje mogli su biti osuđeni i na veslanje na galiji.

Ovi vrijedni dokumenti koji su nam zahvaljujući obradi Alfonsa Cvitanovića danas lako dostupni, svjedoče o vrijednosti koju su u prošlosti imala morska dobra za otočne zajednice. Iako su one oduvijek bile okružene morem, ono nije uvijek i svugdje bilo jednako darežljivo. Kako bi se prehranilo sve brojnije stanovništvo i platili svi porezi i nameti vlastima u Zadru, trebalo je napustiti sigurno i poznato teritorijalno more vlastitog otoka.

Međutim, to nije ono more uz rodni školj gdje se ribari bez reda i rasporeda što se uređuje brušketom. Ta morska prostranstva za kojima zazubice rastu i miljama su daleko od zavičajnog porta. To leži daleko, preko zida, u tuđem dvorištu, kamo je uljezima ulaz zabranjen (Cvitanović, 1998:8).

Za daleke plodne morske njive koje su jedine mogle nadomjestiti manjak plodnih površina na otoku trebalo se izboriti snagom, znanjem, vještinom, učenjem, a nerijetko i upornošću u pravnim bitkama, kako to pokazuju sačuvani zapisi. Stoljećima su se Ižani borili i strepili za svoje pravo ribolova usprkos negodovanju svojih susjeda znajući koliko im ono znači za daljnji opstanak na škrtom škoju. Bio je to život pun strepnje i straha hoće li riba doći ili neće, hoće li se preplašiti i pobjeći od mreže, hoće li je biti dovoljno za njih i za suparnike, hoće li se uspjati platiti svi porezi i nameti, kazuje u svojoj knjizi Cvitanović (1998), približavajući čitatelju svu

teškoću ribarskog života koju je kao i većina Ižana i sam iskusio u mladosti. Ribolov je tada značio težak fizički posao koji se obavlja i u surovim vremenskim uvjetima pa su ribari često bili izgladnjeli, mokri i prozebli. Osim fizičke snage i znanja koje su čuvali i prenosili s koljena na koljeno, nisu imali nikakva tehnička pomagala i opremu koja bi im olakšavala posao kao što je to postajao slučaj u ribolovu od druge polovice prošlog stoljeća. Plovili su na vesla, orijentirajući se prema zvijezdama. Vrijeme su prognozirali po oblacima nad Velebitom, a svaki je oblačić, kazuje Cvitanović (1989), imao neko značenje i obrazloženje.

Stiješnjeni prostor broda - gajete i leuta (s batelama i gucima se nije išlo u Kulaf) - učinio je naše pređe ribare društvenima, tolerantnima, zatajnima (jer „ki voli komod, neka ne gre u brod!“). Bili su hrabri, neustrašivi, jer im je na otvorenu moru uvijek bila „glava u torbi“. Oštra oka i izvrsna sluha vidjeli su kroz mrklu noć što se nožem mogla rezati, i poslušnuvši, čuli i najmanji „šušanj“, a za guste magle su se „avizivali“ i prepoznavali trubeći u volunjski rog (Cvitanović, 1998:9).

Iako je ribarstvo uvijek imalo veliku važnost na otoku Ižu, ono kroz povijest nije uvijek bilo jednako zastupljeno u Velom i Malom Ižu. Dok su ranije Veloižani dominirali u bavljenju ribolovom, nakon 1800. godine Maloižani se sve više bave njime, a Veloižani ga napuštaju i postepeno prelaze u brodare te kasnije sve više u mornare na trgovačkim parabrodima (Basioli, 1976; Cvitanović 1989; Jelić, 1997). Krajem 19. i kroz prvu polovicu 20. stoljeća Maloižani su razvili i usavršavali svoje ribarstvo, a kulminaciju su postigli prije Drugog svjetskog rata kada je u Malom Ižu bilo preko 300 profesionalnih ribara (Jelić, 1997).

Može se reći kako je u ribarstvu Malog Iža sudjelovalo cijelo selo i rijetko je koja obitelj bila bez ribara, a često su ribari bili po nekoliko članova iste obitelji (Jelić, 1997:80).

Basioli (1976) spominje 200 profesionalnih ribara na Malom Ižu u razdoblju između dva svjetska rata. Pojašnjava kako onih koji su se bavili samo ribarstvom tada nije ni bilo, već se njih 200 kroz cijelu godinu bavilo ribolovom u znatno većoj mjeri negoli poljoprivredom ili nekom drugom djelatnošću. U to vrijeme Mali Iž je bio mjesto s najvećim brojem profesionalnih ribara na čitavom zadarskom području. Broj ljudi koji su se bavili ribolovom u određenom razdoblju ovisio je o potrebama konkretne vrste ribolova te isto tako o sezonalnosti drugih aktivnosti, naročito poljodjelstva. Ljeti je tako dominirao lov male plave ribe, lov ludrom i tunolov, a u jesen i zimi ribolov mrežama migavicom, kogolom i šabakom (Basioli, 1976; Jelić, 1997). Većina tadašnjih vrsta ribolova zahtijevala je veliku radnu snagu. Basioli (1976) navodi kako je trebalo oko 350 ljudi da se početkom svakog ribolovnog mraka u pogon stavi

deset kružnih mreža plivarica i pet mreža potegača za lov male plave ribe. Jelić (1997) potanko opisuje 25 vrsta ribolova kojim su se Ižani bavili, njihova obilježja i način uporabe pojedinih mreža te broj i vrstu ribarskih plovila potrebnih za svaki ribolov. Od 25 vrsta ribarskih mreža koje opisuje njih 15 bilo je karakteristično za profesionalni ili veliki ribolov koji je zahtijevao velik broj ljudi. Ribarski brodovi koji su se koristili u takvom ribolovu bili su leuti i gajete, dok su se za malo kućno ribarenje, kako ga naziva Jelić (1997), koristile manje brodice kao guci i razni kajići. Za ribolov zagonicom bila su potrebna 2-3 ribarska broda i 14-18 ribara, za ribolov ludrom trebale su 4 gajete i 18 ljudi, dok je noćna trata zahtijevala jedan leut i 9 ribara (Jelić, 1997). Razumljiva je stoga velika uključenost stanovnika u ribolov koji je ovisio prvenstveno o dostupnosti mladih i snažnih ribara. Danima veslati, bacati i izvlačiti mreže, prodavati ribu i spavati na palubi broda u teškim vremenskim uvjetima mogli su jedino mladići kojima Mali Iž u to vrijeme nije oskudijevao. Iz Jelićevih opisa vidljiva je visoka specijalizacija i profesionalizacija tadašnjeg ribarstva. Svaki ribar na brodu imao je svoj naziv određen ponajprije veslom kojim je veslao i ulogom koju je imao u ribolovu. Svaki predmet na brodu imao je točno određeno mjesto kako bi se bez razmišljanja mogao pronaći u svako doba noći - od konopa, mreža, pribora za jelo do živežnih namirnica kruha, vode, vina i ulja. Potreba za jasnim definiranjem uloga i zadataka, načina kretanja i spavanja na brodu, razumljiva je uzme li se u obzir broj ribara koji su u vrlo ograničenom brodskom prostoru na moru provodili i po dvadesetak dana.

Ribolov ludrom najviše je proslavila maloiške ribare. Sukladno Basioliju (1976) oni su bili najbolji ribari ludrom na istočnoj obali Jadranskog mora i kao takvi su se održali četiri desetljeća sve do početka Drugog svjetskog rata. Lovili su na prikladnim lovištima sve od otoka Cresa i Lošinja pa do otoka Korčule (Basioli, 1976; Jelić, 1997). Iza Drugog svjetskog rata maloiški ribari okupljeni u Ribarskoj zadruzi još uvijek su uspijevali kompletirati dvije ekipe ludranata koje su ribarile sve do 1956. godine (Basioli, 1976). I danas se, piše Basioli 1976. godine, povremeno u ljetnoj sezoni kompletira jedna ekipa maloiških ludranata, više na amaterskoj osnovi, koja u skromnom obimu održava tradiciju vrsnih ribara ludranata iz ovog naselja (1976:287). Samo dvadesetak godina kasnije stanje ribolova opisuje Roman Jelić (1997:81):

U današnjem ribarstvu nema više folklor a ni velikih razlika. Danas nema ribarskih običaja niti u Ižu, gdje su se održala samo dva ludra i nekoliko migavica. Nema više leuta i gajeta koje su ispunjale obje luke Malog Iža.

Osim ribolova ludrom po kojemu su bili nadaleko poznati kao vrsni ribari, Maloižani su se uspješno bavili i drugim vrstama ribolova. Bavili su se i tunolovom, a dvije njihove lovine tuna zabilježene su kao izvanredne lovine koje, piše Basioli (1976), govore o njihovoj stručnosti i u ovom ribolovu. Kasniji razvoj motornih tunolovaca s kružnim mrežama plivaricama koji su od početka njihova uvođenja 1929. godine često ribarili i na iškom ribolovnom području, utjecao je na sve slabiji ulov i napuštanje ribolova pokretnim tunarama kakvima su se Ižani bavili (Basioli, 1976). Početkom prošlog stoljeća Maloižani su bili pioniri i u razvoju suvremenih kružnih mreža plivarica koje su danas najzastupljenija vrsta hrvatskog velikog ribolova. Prve ideje o suvremenoj mreži plivarici donio je jedan od njih iz Amerike, a petorica ribara potom su se udružila i izradila mrežu koja se postepeno proširila po cijeloj hrvatskoj obali (Basioli, 1976).

Mali Iž koji je u razdoblju između dva svjetska rata slovio kao „najribarskije“ mjesto na zadarskom području. U Drugom svjetskom ratu pretrpio je veliko stradanje stanovništva i uništavanje ribolovnih brodova i opreme čime je njegovo tadašnje ribarstvo značajno uništeno. Nedostatak potrebne radne snage uzrokovan ratnim stradanjima poglavito mladog stanovništva, te strelovito napuštanje otoka koje je uslijedilo nakon rata, brzo su nekoć uspješan ribolov učinile zastarjelim i neodrživim. Kroz iduća desetljeća ribolov na Ižu prilagođavao se novim, potpuno drugačijim društvenim okolnostima i potrebama stanovnika. Umjesto nekadašnjeg sredstva opstanka na otoku, ribolov je postajao izvor razonode i sporta te dopunski izvor prihoda i lako dostupnih prehrambenih namirnica.

Danas ima u Malom Ižu oko 50 sportskih manjih motornih čamaca, koji služe za prijevoz do Zadra i obratno, a samo ponekad nekolicini za kućno ribarstvo koje se obavlja kočicom, buskavicom, poponicom, parangalom, panulom i sl. (Jelić, 1997:81).

Višestoljetna borba za daleka ribolovna područja, težak ribarski život, učenje novih znanja i vještina, inovacije i ulaganja u ribarstvo, danas su tek prošlost i dio kolektivnog sjećanja Ižana koji su se odavno pomirili s time da se živjeti mora, ali ribariti ne mora. Ili pak s time da se ribariti ne mora onako mukotrпно kao što su to bili prisiljeni u svojoj mladosti.

7.4 Zaključak

Usprkos malom broju stanovnika koji na otoku žive tijekom cijele godine,³⁰ društveno tkivo zajednica Malog i Velog Iža još uvijek odolijeva najtežim posljedicama demografskog sloma. Uz stalne stanovnike ono se održava zahvaljujući povremenim dolascima i često prisutnom obrascu življenja nekoliko dana u tjednu u Zadru, a nekoliko na otoku. Takav raspored određuje se sukladno sezonskim poslovima u maslinicima i drugim aktivnostima, a često je uvjetovan i meteorološkim prilikama tijekom godine. Zahvaljujući osnovnoj školi mlađe obitelji još uvijek se na otoku zadržavaju do polaska djece u srednju školu, a potom se većina njih odlučuje preseliti u Zadar kako bi djeci olakšali školske i vanškolske aktivnosti.

Suvremeni statistički podaci malo toga mogu kazati o povezanosti Ižana s ribarstvom i značenjima koje ono ima na ovom otoku. Zbog toga se obuhvaćanje povijesne perspektive pokazalo važnim preduvjetom tumačenja suvremenog konteksta i funkcija koje ribolov ima u životu pojedinaca i šire zajednice. Odnosno, kao ključan element razumijevanja povijesno uvjetovanih značenja i kolektivne memorije vezane uz ribarstvo. Poznavanje osnovnih povijesnih značajki pokazalo se i bitnim preduvjetom terenskog rada jer je olakšalo praćenje i vođenje intervjua, naročito u slučajevima kada su sugovornici detaljno opisivali karakteristike tradicionalnih vrsta ribolova. Povijesne informacije često su služile i kao poticaj razgovorima dajući sugovornicima do znanja kako se od njih očekuju opširniji opisi umjesto jednostavnih odgovora i komentara sadašnjeg stanja u ribarstvu.

Život na Ižu danas je najprivlačniji umirovljeničkoj populaciji kojoj povratak na otok predstavlja poboljšanje kvalitete života zbog boravljenja u mirnom i nezagađenom okolišu s velikim brojem sunčanih dana. Umirovljenička kućanstva još uvijek uspijevaju očuvati osjećaj zajednice i predstavljaju posljednju obranu odolijevanja sudbini malih otoka. No ona ne mogu potaknuti značajnije gospodarske i društvene promjene i zaustaviti negativne trendove. Iako brojčani pokazatelji iz desetljeća u desetljeće ukazuju na sve težu demografsku situaciju, valja se nadati kako će suvremene potrebe za zdravim i čistim okolišem, sigurnošću i životom izvan urbanih sredina u skorij budućnosti pridonijeti zaustavljanju negativnog trenda i povećanju stalne populacije na otoku Ižu.

³⁰ Stanovnike otoka Ižani preferiraju mjeriti brojem kuća iz kojih dimi vatra jer se po njima samo oni koji na otoku žive i zimi mogu smatrati stalnim stanovnicima.

8. Rezultati analize dokumenata

8.1 Uvod

Razumijevanje društvenih aspekata ribarstva već desetljećima privlači znanstvenike društvenih znanosti. Usprkos tome, gledajući retrospektivno, uključivanje društvenih pitanja u ribarstvene politike odvijalo se vrlo sporo pa i danas još uvijek predstavlja goruće znanstveno i političko pitanje. To je s jedne strane i razumljivo jer je pitanje društveno održivog ribarstva iznimno kompleksno. Niz društvenih problema i ciljeva može se podvesti pod društvena pitanja ribarstva – siromaštvo, prehrambena sigurnost, održiva egzistencija, prihodi, zaposlenja, individualna i društvena dobrobit, pravednost, ravnomjerna distribucija koristi, međugeneracijska pravednost i drugi. Koji će od ovih ciljeva biti važni ovisi o prostoru i vremenu, odnosno, o lokalnom društveno-ekonomskom kontekstu i konkretnim razvojnim potrebama.

Prvo istraživačko pitanje ovog rada odnosi se na interpretiranje značenja održivog ribarstva, posebice značenja društveno održivog ribarstva, u javnim politikama Republike Hrvatske i Europske unije. Proces pridruživanja RH Europskoj uniji 2013. godine uzrokovao je strukturalne promjene u hrvatskom sektoru ribarstva. Kako bi se razumjelo značenje i moguće društvene posljedice restrukturiranja ribarstva smatralo se nužnim detaljnije proučiti zakonodavne promjene koje su tada nastupile te krajnje ciljeve nacionalne i nadnacionalne ribarstvene politike. U svrhu lakšeg praćenja analize službenih političkih dokumenata čitatelju se u prvom dijelu ovog poglavlja ukratko prezentira povijesni razvoj hrvatskog ribarstva. Može se kazati kako je po mnogim aspektima, poglavito po nacionalnoj modernizaciji u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, razvoj ribarstva u RH bio vrlo sličan procesima u mnogim drugim zemljama u kojima je razvoj značio prelazak na tehnološki učinkovitije i ekonomski značajnije iskorištavanje ribljih resursa. S druge strane, moguće je pretpostaviti kako je pod utjecajem socijalističkog društvenog uređenja ribarstvo u RH zadržalo i druge društvene funkcije, prvenstveno kao izvor prehrambene i egzistencijalne sigurnosti kroz mješovite obrasce privređivanja. Time je djelomično usporena specijalizacija i profesionalizacija ribarstva kakva se diljem svijeta događala od druge polovice 20. stoljeća. Poznavanje osnovnih razvojnih procesa iz tog povijesnog razdoblja olakšava sagledavanje zakonodavnih promjena koje su ustupile nakon osamostaljenja RH te recentnijih promjena vezanih uz proces pristupanja Europskoj uniji kojima se bavi ostatak poglavlja.

Kao sljedeća pretpostavka obuhvaćanja suvremene problematike održivog ribarstva pokazalo se razumijevanje povijesnog poimanje malog ribolova za osobne potrebe u nacionalnom zakonodavstvu RH i značenje mnogo šire kategorije malog ribolova u nadnacionalnom političkom kontekstu EU. U tu svrhu se kroz potpoglavlje 8.3 daje pregled osnovnih karakteristika malog ribolova u EU i malog ribolova za osobne potrebe u RH. Konkretnim političkim ciljevima bavi se iduće potpoglavlje 8.4 u kojemu se razmatraju glavni prioriteti Zajedničke ribarstvene politike EU i nacionalne politike RH proizašli iz kvalitativne analize službenih dokumenata. Zaključuje se da je Zajednička ribarstvena politika, prema kojoj je trebalo usmjeriti i hrvatski razvoj ribarstva, i dalje usmjerena na usko definirane ciljeve ekonomske korisnosti ribarstva. Društveni ciljevi održivog ribarstva shvaćaju se poglavito kroz doprinos ribarstva zapošljavanju i rastu prihoda, dok su drugi aspekti društvene dobrobiti koju ribarstvo generira zanemareni.

8.2 Pregled razvoja ribarstva u Republici Hrvatskoj

Na istočnoj obali Jadranskog mora ribarstvo je kroz povijest imalo nezaobilaznu ulogu u prehranjivanju obalnog i otočnog stanovništva. U nedostatku većih plodnih poljoprivrednih površina maslinarstvo, povrtlarstvo i ribarstvo bili su glavni izvori hrane. Ribarstvo je naročito bilo važno u kriznim godinama kada bi podbacio urod maslina, u sušnim godinama te u ratnim uvjetima kada se teško dolazilo do drugih izvora hrane za vojsku i stanovništvo izbjeglo iz ratnih područja (Dragić, 1997).

Najstariji dokument u kojemu se spominje ribarstvo na hrvatskom području datira još iz 995. godine. U tom dokumentu navodi se kako su za vrijeme zadarskog priora Madija za javne potrebe grada Zadra bila prodana lovišta ribe na otocima Molatu i Dugom otoku (Županović, 1998). Otkupivši od grada Zadra ova lovišta ribe zadarski plemići su imali pravo na četvrtinu ulova. Nekoliko godina prije toga u Zadru je bio sagrađen benediktinski samostan Sv. Krševana koji nije bio materijalno zbrinut pa je prior Madija nagovorio zadarsko plemstvo da spomenuta lovišta ustupe samostanu sa istim obvezama ribara (Županović, 1998). No ribari nisu uvijek ispunjavali obvezu davanja četvrtine ulova samostanu zbog čega je dolazilo i do sudskih parnica i prijetnji „božjom kaznom“ (Županović, 1998).

Ovi najraniji službeni zapisi zoran su pokazatelj kako je ribarstvo imalo važnu ulogu u prehrani lokalnog stanovništva, ali i nezaobilaznu ekonomsku ulogu jer se ulovom ribe stvarao višak dobara pogodan za razmjenu, trgovinu i izvoz. Zbog toga su se oko nadzora nad ribarstvom kroz povijest sukobljavali različiti pretendenti. Tako je padom Dalmacije pod Veneciju 1409. godine Mletačka Republika odmah stavila ribare i prihode od ribarenja pod nadzor svojih tribuna (Bašić, 2005). Poznati su i sukobi različitih komuna za ribolov u pojedinim ribolovnim područjima, pa su tako zabilježeni sporovi između Hvara i Visa o čemu je presudio mletački Senat 1611. godine, te 1671. godine o sporu između ribara Rogoznice i Trogira (Bašić, 2005). Sukob između ribara iz Sali na Dugom otoku i grada Zadra zabilježen je 1630-ih i 1640-ih godina, a izbio je zbog visokog traženja od 200 barila srdela godišnje za opskrbu grada u vrijeme kad je znatno opao ribolov mrežama potegačama (Bašić, 2005). Ovi povijesni uvidi pokazuju kako more i riblji resursi kroz prošlost nisu imali karakter otvorenog, svima dostupnog dobra, kako se to često predstavljalo u klasičnim teorijskim tumačenjima, već je pravo pristupa bilo predmet različitih regulatornih mehanizama.

Uz regulacije prava na lovljenje ribe i područja dozvoljenog lovljenja, kroz povijest su postojala i striktna pravila trgovine ribom. Tako je u 18. stoljeću postojala odredba mletačkog providura kojom se zabranjivalo skrivanje ulovljene ribe po kućama i šumama. Skrivena riba bila bi zaplijenjena i proglašena krijumčarenom, a počinitelji su plaćali veliku novčanu kaznu uz kaznu izгона, robije ili zapljene imovine (Bašić, 2005). Jednako tako, postojale su i striktno regulacije dozvoljenih ribarskih alata u Jadranskom moru. Primjerice, uporaba mreža zvanih zagonica i strašila zbog svoje štetnosti za riblji fond i morsko dno zabranjene su još 1793. godine, a različite kasnije odredbe definirale su veličinu očiju pojedinih mreža te njihovu dužinu i širinu. Zabranjivala se uporaba dinamita i drugih eksplozivnih supstanci te različitih otrova koji su se znali koristiti u ribolovu (Bašić, 2005). Iz ovog je vidljivo kako upravljanje ribarstvom nije nastalo tek modernom znanosti, već su i stoljećima prije postojale stroge regulacije ribolovnih alata, zabrane štetnih ribolovnih praksi i stroga kontrola tržišta ribe.

Riba je predstavljala i važan izvozni proizvod pa je naročito izumom konzerviranja u 19. stoljeću riboprerađivačka industrija doživjela procvat koji je trajao sve do druge polovice 20. stoljeća (Jovanović i dr., 2010). Ekonomsku korist ribarstva već tada su prepoznali strani ulagači pa su početkom 1890-ih godina tri tvornice sardina u Komiži bile u vlasništvu stranih poduzetnika (Bašić, 2005). Godine 1875. izvoz ribe iz Dalmacije iznosio je 38.000 barila od

čega je sama Komiža proizvela 22.000 barila. Od kraja 19. stoljeća do sredine 20. stoljeća osnovano je ukupno 59 tvornica za preradu ribe, od čega su njih 32 bile na otocima (Jovanović i dr., 2010). Na pojačan razvoj ribarstva i prerađivačke industrije utjecale su krajem 19. stoljeća specifične prilike poput propadanja vinogradarstva zbog pojave bolesti i nestajanja jedrenjačke brodogradnje zbog pojave parobroda (Dragić, 1997; Jovanović i dr., 2010). U nedostatku drugih izvora prihoda veliki dio otočnog stanovništva počeo se baviti ribarstvom i preradom ribe. Tvornice su odigrale važnu ulogu u preživljavanju stanovništva i daljnjem razvoju ribarstva, a njihovo zatvaranje i stalno propadanje još od Prvog svjetskog rata utjecalo je na depopulaciju otoka (Jovanović i dr., 2010).³¹

Tijekom prošlog stoljeća, a naročito nakon Drugog svjetskog rata, sva područja gospodarskog djelovanja pa tako i ribarstvo, bila su suočena s velikim tehnološkim promjenama. Mnoge države diljem svijeta kao svoje prioritetne ciljeve postavile su industrijalizaciju i modernizaciju ribarstva. Državna ulaganja u hrvatsko ribarstvo kroz drugu polovicu 20. stoljeća također su slijedila svjetske razvojne trendove, ali su bila i odraz potrebe za obnovom u ratu uništene ribolovne opreme i brodova. Dragić (1997) navodi kako je u Dugom svjetskom ratu uništeno tisuću brodova ili 50% tada postojeće ribarske flote i mnogi ribolovni alati. Kolika je bila potreba za modernizacijom ribarstva govori i podatak kako je samo 19% ribarskih brodova u prvoj polovici stoljeća imalo brodski motor (Dragić, 1997). Stoga je u prvom poratnom desetljeću ribarstvu pridavana posebna pažnja od strane države, tadašnje Federativne Republike Jugoslavije, kako bi se ono obnovilo i moderniziralo. U tom razdoblju u Dalmaciji je sagrađeno oko 250 manjih i većih ribarskih brodova, napravljeno stotinjak novih mreža plivarica, nabavljeno oko 150 brodskih motora, osnovane su brojne ribarske zadruge i poduzeća za ulov i preradu ribe te je osnovano Ministarstvo ribarstva (Dragić, 1997). Neki ribari nastavili su s privatnim ulaganjima sukladno financijskim mogućnostima, dok su se drugi odlučili na ulazak u ribarske zadruge koje je država poticala povoljnim kreditima. U tom razdoblju osnovano je oko stotinu novih ribarskih zadruga (Dragić, 1997). Najveći razvojni zamah hrvatskom ribarstvu dalo je osnivanje poduzeća za ulov i preradu ribe duž cijele obale. Sukladno socijalističkom državnom uređenju Jugoslavije u čijem sastavu se Republika Hrvatska tada nalazila, ova poduzeća bila su u državnom vlasništvu pa ih je država

³¹ Vrlo rano razmišljalo se i o drugim gospodarskim granama koje je potrebno razvijati sukladno s ribarstvom. Tako Bašić (2005) spominje ime H.F. Rödlicha koji je u Dalmaciji boravio u razdoblju 1801-1804. i preporučio ulaganja u uzgoj jegulja u rijeci Neretvi i izgradnju solana na Pagu koje bi solju opskrbljivale cijelu Hrvatsku.

pomagala u kupnji novih brodova i opreme. Poduzeća su se bavila ribolovom većih razmjera koji je uključivao tunolov, ribolov sitne plave ribe i kočarski ribolov. Osim primarnih ciljeva koji su podrazumijevali materijalna ulaganja u veće brodove, brodske motore, suvremene ribarske mreže i drugu potrebnu opremu, centralna državna tijela postavljala su i cijeli niz drugih ciljeva koje je trebalo ostvariti u predviđenim razdobljima.³² Svi ovi napori rezultirali su povećanjem ukupnog godišnjeg ulova ribe s 15.000 tona prije Drugog svjetskog rata na 50.000 tona u poslijeratnom razdoblju (Dragić, 1997).³³

Može se kazati kako je razvoj ribarstva u Republici Hrvatskoj u prvom desetljeću nakon Drugog svjetskog rata nastojao pratiti svjetske trendove i politike razvoja ribarstva koje su kao glavne ciljeve postavljale povećanje iskorištavanja ribljih resursa, rast zaposlenosti i prihoda u ribarstvu. No ovaj trend znatno je usporen u idućim desetljećima. Tako u razdoblju od 1957. do 1978. godine nije izgrađen niti jedan ribarski brod, a od 1978. do 1985. godine nabavljeno je tek oko dvadesetak novih brodova (Bašić, 2005). Unatoč politici intenzivnog razvoja ribarstva nakon Drugog svjetskog rata, stanje hrvatskog ribarstva teško je bilo usporedivo sa situacijom u drugim industrijaliziranim zemljama.³⁴ Neprilike koje su uslijedile devedesetih godina kao posljedica Domovinskog rata, dodatno su otežale već teško stanje. U tranzicijskom periodu prelaska s državnog na privatno vlasništvo hrvatski ribari kupovali su stare i neodgovarajuće ribarske brodove kojih su se druge zemlje rješavale (Milošević i Bitunjac, 2011). U tom periodu značajno je porastao broj kočarskih brodova što je rezultiralo značajnim povećanjem iskorištavanja pridnenih ribljih vrsta zbog čega se kasnije ograničilo povećanje ove vrste ribolova (Fredotović i Mišura, 2004). Umjesto kočarskog (pridnenog), poticao se

³² Tako je primjerice plan razvoja ribarstva za 1951. godinu predviđao proizvodnju 4500 tona ribljih konzervi i 1500 tona slane ribe. Isto tako bilo je predviđeno otvaranje tvornice limene ambalaže i proizvodnja 3000 tona ambalaže potrebne u istoj godini. Državni planovi specificirali su i potrebna proširenja i modernizaciju tvornica mreža, ribarskog konca i konoplja, koje su u istoj 1951. godini trebale proizvesti 76 tona ribarskog konca i 88 tona ribarskih mreža. Također je trebalo izraditi moderne uređaje za iskorištavanje ribljih otpadaka i proizvodnju ribljeg ulja i brašna (Dragić, 1997).

³³ U 27 aktivnih tvornica za preradu ribe količina prerađene ribe porasla je 47% 1947. godine, a za 200% 1949. godine (Bašić, 2005). U razdoblju 1948.-1951. godine na potrošnju stanovništva odlazilo je gotovo 60% ulovljene ribe, 1953. godine 32%, a 1954-1956. godine oko 40% ulova (Bašić, 2005).

³⁴ Usporedi li se stanje u ribarstvu sa susjednom Italijom vidljivo je da je Italija 1967. godine imala 1294 motorna broda i 4072 motorna čamca, dok je tadašnja Jugoslavija imala tek 202 motorna broda i 3684 motorna čamca (Bašić, 2005). Dok su talijanski brodovi bili opremljeni uređajima za rashlađivanje ribe u 52% slučajeva, jugoslavenski (većinom hrvatski) ribarski brodovi, uz vrlo rijetke izuzetke, nisu imali nikakve uređaje i opremu za rashlađivanje ribe (Bašić, 2005).

pelagički ribolov (lov sitne plave ribe) čiji potencijali još nisu bili dovoljno iskorišteni, a takav ribolov je donosio i mogućnost otvaranja novih radnih mjesta u prerađivačkoj industriji (Fredović i Mišura, 2004).

Unatoč višedesetljetnim nastojanjima industrijalizacije i modernizacije hrvatskog ribarstva, njegov doprinos ukupnoj nacionalnoj ekonomiji nije od posebnog značaja. Udio cjelokupnog sektora ribarstva u bruto domaćem proizvodu Republike Hrvatske kreće se između 0,2% i 0,7% (Vrgoč, 2012) ili 1% po novijim procjenama (Matić-Skoko i Stagličić, 2020). Slična situacija je i drugdje jer gotovo ni u jednoj zemlji, osim izuzetaka poput Islanda, ribarstvo ne doprinosi više od 1% (Vrgoč, 2012).³⁵ Drugi brojčani pokazatelj koji se najčešće uzima za prikaz neke gospodarske djelatnosti je broj zaposlenih. Ukupan broj zaposlenih u svim segmentima ribarstva u Hrvatskoj (ulov, uzgoj i prerada ribe) doseže oko deset tisuća ljudi, a 70% zaposlenih vezano je uz ulovni sektor (Vrgoč, 2012). Najveća količina ulova (preko 85%) odnosi se na ulov plave ribe, prvenstveno srdela i incuna. Ukupna godišnja vrijednost ulova svih vrsta ribe procjenjuje se na 60 milijuna eura, a ukupna vrijednost proizvodnje u ribarstvu koja uz ulov obuhvaća uzgoj i preradu doseže 200 milijuna eura (Vrgoč, 2012; URL12). Plovila manja od 12 metara čine 85% hrvatske ribarske flote, ili čak 93% prema novijim pokazateljima (Vrgoč, 2012; URL12).³⁶ Lovi se više od 150 različitih ribljih vrsta s više od 50 vrsta ribolovnih alata koje ribari često mijenjaju tijekom godine (Vrgoč, 2012; Matić-Skoko i dr., 2014). No kao što napominje Vrgoč (2012), jednako kao i autori koji se bave proučavanjem ribarstva u drugim europskim zemljama, podatak o udjelu ribarstva u ukupnoj nacionalnoj proizvodnji ili broj zaposlenih, ne govori mnogo o stvarnom značaju ribarske djelatnosti i njegovom utjecaju na neko društvo u cjelini (Jentoft i Chuenpagdee, 2015; Pascual-Fernández i dr., 2020). U Hrvatskoj, kao i u drugim mediteranskim zemljama, ribarstvo predstavlja značajnu društveno-kulturnu okosnicu i čini sastavni dio onoga što se često naziva „tradicionalnim stilom života“ (Vrgoč, 2012:32).

Usprkos različitim društvenim značenjima i vrijednostima, proučavanje ribarstva u Hrvatskoj, kao i drugdje u svijetu, desetljećima se svodilo isključivo na izučavanje biološkog

³⁵ U Grčkoj ukupan sektor ribarstva čini 0,24% BDP (Tzanatos i dr., 2020), u Italiji 0,30% (Raicevich i dr., 2020), a na Malti tek 0,16% (Vella i Vella, 2020).

³⁶ Slično stanje je i u drugim europskim zemljama, a posebno na Mediteranu gdje 86% čine plovila manja od 12 metara (Rodriguez-Rodriguez, 2014; Pascual-Fernández i dr., 2020).

stanja ribljih resursa i procjene budućih kretanja kako bi se spriječilo pretjerano iskorištavanje (Berkes i dr., 2001; Matić-Skoko, i dr., 2011). Stoga se i glavina dostupne znanstvene literature o hrvatskom ribarstvu bavi analizama stanja pojedinih ribljih vrsta, statistikama ulova ribe, učincima različitih kategorija ribolova i ribolovnih alata te regulativnim pitanjima u ribarstvu. No ipak, situacija se počela mijenjati pa se uskoro mogu očekivati prve opsežnije spoznaje o društvenim aspektima hrvatskog ribarstva zahvaljujući započetom projektu SOCFISH³⁷ Odjela za sociologiju Sveučilišta u Zadru. Konkretni doprinos tom cilju trebao bi proizaći i iz ovog doktorskog rada.

Zaključno se može kazati kako je razvoj hrvatskog ribarstva od druge polovice prošlog stoljeća, jednako kao i diljem svijeta, obilježen snažnim tehnološkim razvojem koji je vodio ka profesionalizaciji i industrijalizaciji mnogih ribolovnih aktivnosti. Nacionalnim subvencijama u modernizaciju ribarstva u bivšoj državi, a nakon osamostaljenja RH kroz privatne investicije, ribarstvo je usmjeravano u profesionalnu djelatnost kojoj glavna svrha treba biti financijski prosperitet ribara i rast sektora ribarstva. Valja naglasiti kako se proces profesionalizacije ribarstva u ovom radu ne promatra kao nešto a priori loše, nepotrebno ili destruktivno. Naprotiv, smatra se kako ono bilo važan čimbenik zadovoljavanja prehrambenih potreba rastućeg svjetskog stanovništva i ekonomskog razvoja brojnih obalnih zajednica. Negativne posljedice koje se ovdje žele problematizirati odnose se na nerazumijevanja potrebe za koegzistiranjem različitih kategorija ribara i ribolovnih praksi.

8.3 Obilježja malog ribolova u zakonodavnom okviru Europske unije i malog ribolova za osobne potrebe u zakonodavnom okviru Republike Hrvatske

Kao i drugdje u svijetu i u mnogim europskim zemljama je sve do nedavno mali ribolov bio zanemaren u nacionalnim politikama upravljanja ribarstvom, jednako kao i na nadnacionalnoj razini Europske unije (Pascual-Fernández i dr., 2020). Fokus upravljanja ribarstvom

³⁷ „SOCFISH – Održivo ribarstvo: društveni odnosi, identitet i zajedničko upravljanje jadranskim ribolovnim resursima“ naziv je znanstvenog projekta koji je započeo 2021. godine i trajat će do 2026. godine. Cilj projekta je interdisciplinarnim pristupom i upotrebom mješovitih znanstvenih metoda po prvi puta istražiti do sada neistražene teme kao što su: utjecaj vrijednosti na donošenje odluka kod ribara, mentalni modeli koji utjelovljuju percepcije stanja stokova, kao i društvene odnose i identitete u kontekstu različitih sektora ribarstva (URL3)

desetljećima je bio na srednjoj ili velikoj ribarskoj floti idealiziranoj kao modernoj, tehnološki naprednoj i profitabilnoj (Pascual-Fernández i dr., 2020a:1). Kao i diljem svijeta i europska ribarstvena politika nastala je u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata kada je glavni cilj bio proizvesti što više hrane i kreirati zaposlenja kroz subvencioniranje ribarskih poduzeća. Politike usmjerene isključivo na intenzivnu proizvodnju kroz posljednjih šest desetljeća ignorirale su i marginalizirale mali ribolov iako je ono uvijek predstavljalo važan segment ribarstva u svim obalnim državama EU (Percy i O'Riordan, 2020). Mali ribolov bio je zanemaren i u znanstvenom pogledu što je uzrok nedovoljnog poznavanja ovog sektora, naročito njegovih društvenih aspekata (Pita i dr., 2020). Usprkos političkoj i znanstvenoj zanemarenosti mali ribolov nastavio je egzistirati u EU oblikujući društveno-ekonomski život u brojnim regijama, a naročito značenje ima u onim perifernim i krajnje perifernim (Guyader i dr., 2013; Stobberup i dr., 2017; Pascual-Fernández i dr., 2020). To pokazuju kako ono nije odlika samo Globalnog juga, jer i u europskim zemljama omogućuje zapošljavanje i egzistenciju u obalnim zajednicama, pruža nutritivnu hranu i održava kulturno nasljeđe (Jentoft, 2020:ix).

Kao i na globalnoj razini i u zemljama EU ne postoji jedinstvena definicija malog ribolova. Koriste se različiti nazivi ovisno o zakonodavnoj i kulturnoj tradiciji zemalja članica (Coffey i Dweyer, 2000). Osim termina mali ribolov (Bugarska, Njemačka, Poljska), obalni ribolov (Danska, Estonija, Finska, Grčka), mali obalni ribolov (Belgija, Slovenija) i sličnih verzija, u Portugalu se primjerice koristi termin „lokalno artizanalno ribarstvo“, u Nizozemskoj „preostali obalni ribolov“, a u Španjolskoj „ribolovna oprema malih razmjera“ (Pita i dr., 2020). Unatoč različitim nazivima koji odražavaju biološke, geografske, ekonomske i razvojne okolnosti, moguće je izdvojiti neka zajednička obilježja malog ribolova na razini EU jednako kao što je to moguće na globalnoj razini, a o čemu se opširnije pisalo u Poglavlju 4. Na temelju usporedbe malog ribolova u devet članica EU Guyader i suradnici (2013) izdvojili su sljedeće karakteristike po kojima se mali ribolov razlikuje od velikog:

- manja plovila koja zbog svoje veličine imaju kraće distance do ribolovnih područja i ovisna su o obalnim morskim područjima;
- imaju manju posadu;
- većinom koriste, ali ne isključivo, pasivna ribolovna sredstva;
- koriste višenamjenske pristupe ribolovu i mogu mijenjati ciljane riblje vrste tijekom godine;

- postižu niže ulovne količine;
- imaju niža ukupna kapitalna ulaganja, promet i troškove;
- imaju nižu potrošnju goriva;
- ovisnost o poticajima je mnogo niža (Guyader i dr., 2013).

Guyader i suradnici (2013) također navode kako je većina brodova u vlasništvu pojedinačnih malih ribara koji potječu iz tradicionalnih ribolovnih obitelji, u ribolovu prosječno provode 150 dana godišnje, a ribolov im je glavno ili dodatno zaposlenje. Unutar Europske unije mali ribolov znatno je prisutniji u južnim, mediteranskim zemljama (u Francuskoj, Španjolskoj, Portugalu, Italiji, Grčkoj i Malti) negoli u sjevernim zemljama Europe (García-Flórez i dr., 2014). U mnogim obalnim područjima Mediterana mali ribolov zajedno s poljoprivredom i turizmom predstavlja temeljnu bazu gospodarstva (Nicolasi i dr., 2021).

71.400 plovila	83% ukupne flote
127.000 ljudi	57% zaposlenih ribara
1,04 milijarde dolara	29% ukupnih prihoda
175.000 tona	15% ukupnog ulova

Tablica 14. Udio malog ribolova u ukupnom ribolovu u Sredozemnom i Crnom moru. Izvor: FAO (2020)

Sukladno podacima u Tablici 14. čak 83% ribarskih plovila u Sredozemnom i Crnom moru spada u ribarstvo malih razmjera koje zapošljava 57% svih ribara (FAO, 2020). Iako njihov ulov čini samo 15% ukupnog ulova prihodi čine gotovo duplo više, čak 29% ukupnih prihoda u ribolovu. Razlog tomu je velika vrijednost po jedinici ulova koji je najčešće namijenjen lokalnom i turističkom tržištu (Stobberup i dr., 2017; Pascual-Fernández i dr., 2020). Sezonalno bavljenje ribolovom, oslanjanje na više različitih izvora prihoda i povećano korištenje ulova za vlastitu prehranu, glavna su obilježja malog ribolova na Mediteranu i u Crnom moru (FAO, 2020). Ribolovni alat koji se najviše koristi u mediteranskom malom ribolovu je mreža poponica te različite jednostruke mreže stajačice i parangali kojima se love brojne riblje vrste (Battaglia i dr., 2010; Rodríguez-Rodríguez, 2014). Sezonska rotacija alata uobičajena je praksa kojom se ribari prilagođavaju mijenjajućim okolišnim uvjetima i dostupnosti različitih ribljih

vrsta (Battaglia i dr., 2010; Rodríguez-Rodríguez, 2014). Ulov je većinom namijenjen lokalnom tržištu, a zarada ribara često je niska usprkos relativno dobroj cijeni koju riba postiže zbog svoje svježine i kratkog opskrbnog lanca (Coffey i Dwyer, 2000). Posljednjih desetljeća mediteranski mali ribolov bilježi kontinuirani pad zbog demografskog starenja ribara, opadajuće razine resursa i rastuće konkurencije velikog i rekreacijskog sektora (Cavallé i dr., 2020; FAO, 2020; Said i dr., 2018).

Može se zaključiti kako se karakteristike europskog malog ribolova podudaraju s uobičajenim razlikovnim obilježjima malog ribolova u globalnoj literaturi. Osim karakteristika slični su i izazovi s kojima se suočava europski i globalni mali ribolov zbog lošeg stanja ekosustava, nesigurne egzistencije i narušene društvene pravednosti (Pascual-Fernández i dr., 2020a). Povrh toga, u europskom malom ribolovu dodatne probleme predstavlja visoka starosna dob ribara i poteškoće u privlačenju mlađih ljudi zbog rastućih inicijalnih troškova koji uključuju i kupovinu ribolovnih prava (Percy i O'Riordan, 2020).

Krize resursa u mnogim ribolovnim područjima uzrokovane višedesetljetnim promicanjem velikog ribolova dovele su prije desetak godina mali ribolov Europske unije „ponovno u središte pozornosti“ (Pascual-Fernández i dr., 2020a:1). Rastuća zabrinutost zbog neodrživosti ribarstva usmjerila je ribarstvenu politiku EU po prvi puta prema prepoznavanju važnosti malog ribolova kao održivije ribolovne prakse (Pascual-Fernández i dr., 2020a; Percy i O'Riordan, 2020). Do tada je ova „zaboravljena flota“ većinom bila prepuštena državama članicama da njome upravljaju sukladno vlastitim potrebama i ciljevima (Percy i O'Riordan, 2020:24). Reformom Zajedničke ribarstvene politike 2013. godine, o čemu detaljnije govori sljedeće potpoglavlje, politička pažnja po prvi puta usmjerena je na mali ribolov i potrebe malih ribara (Pascual-Fernández i dr., 2020a). Za razliku od prijašnjih politika koje su bile usmjerene na razvoj velikog ribolova, novi strukturalni fond (Europski fond za pomorstvo i ribarstvo - EFPR) trebao je pridonijeti malom ribolovu pružajući, primjerice, pomoć mladim ribarima pri kupnji brodova i porivnih motora ili u diversifikaciji aktivnosti i prihoda (Pita i dr., 2020). U svrhu provedbe ciljeva ove reforme i korištenja financijskih potpora postavljeno je i vodeće mjerilo razlikovanja velikog i malog ribolova. Malim ribolovom definiran je „mali priobalni ribolov koji obavljaju ribarska plovila čija ukupna duljina ne prelazi 12 metara i koja ne koriste vučnu ribolovnu opremu“ (Uredba EU br. 508/2014).

Iako je široko zastupljen u Europskoj uniji, mali ribolov nema svugdje ista obilježja, već se razlikuje od države do države i ovisi o različitim biološkim i geografskim uvjetima, ali i društvenim, ekonomskim i povijesnim kontekstima (Battaglia i dr., 2010; Pascual-Fernández i dr., 2020). Za razliku od navedene EU definicije koja je „u suštini administrativna definicija“ relevantna za statističke svrhe i kao uvjet dodjele financijskih potpora, nacionalne definicije i kriteriji uvelike se razlikuju (Pita i dr., 2020:586). Kao što je naglašeno ranije u Poglavlju 4., ono što čini mali ribolov na jednom području može se drugačije definirati u drugom, pa je i na razini Europske unije jedinstveno definiranje podjednako zahtjevno. Postavljenim kriterijima veličine plovila i vrste ribolovnih alata raznolika obilježja država članica reduciraju se na dva tehnička parametra, što mnogi smatraju problematičnim jer ne odgovara nacionalnim poimanjima malog ribolova. Primjerice, Grčka, Belgija, Španjolska i Nizozemska ne koriste veličinu broda kao kriterij razlikovanja malog i velikog ribolova u svojim zemljama (Pita i dr., 2020). S druge strane, Poljska u mali ribolov svrstava brodove manje od 15 metara, Danska one manje od 17 metara, a Njemačka čak i one do 24 metra (Rakowski i dr., 2020; Højrup Autzen i Winter, 2020; Döring i dr., 2020). Iako se veličina broda i druga tehnička obilježja uzimaju kao najčešći razlikovni kriteriji diljem svijeta (Chuenpagdee i dr., 2006; Smith i Basurto, 2019), njihova aplikacija na nadnacionalnoj razini EU jasno oocrtava poteškoće koje takva uska mjerila predstavljaju za upravljanje sektorom i provedbu ciljanih politika (Natale i dr., 2015). Jer, kao što sugeriraju Percy i O'Riordan (2020), uvelike se može raspravljati o tomu da li je velika pelagička koća koja lovi u područjima sa stabilnim stanjem resursa ekološki štetnija od broda do 12 metara s pasivnim alatima ali jakim motorima i modernom opremom.

Kompleksna situacija i primjena različitih nacionalnih mjerila prati i drugi EU kriterij po kojemu se u malom ribolovu ne smiju koristiti povlačni alati. No mnoge zemlje (Španjolska, Nizozemska, Irska, Njemačka, Francuska, Estonija, Danska, Belgija) i različite povlačne alate smatraju malim ribolovom. Međutim, i ekološka štetnost povlačnih/pasivnih alata također je složeno pitanje. Primjerice, Pascual-Fernández i suradnici (2020a) smatraju kako bi neki pasivni ribolovni alati ukoliko se intenzivno koriste, kao primjerice parangali, trebali biti kategorizirani kao veliki ribolov, dok bi se tisuće brodova koji koriste neke od tradicionalnih povlačnih alata i zbog toga su isključeni iz statistike i politike EU (slučaj Španjolske), moglo smatrati malim ribolovom. Ovi argumenti pokazuje kako je EU definicija jednostavna s menadžerskog gledišta, ali previše pojednostavljena s *policy* perspektive jer ignorira mnoštvo društvenih, ekonomskih, bioloških i kulturoloških elemenata koji karakteriziraju veći dio flote

Europske unije (Percy i O'Riordan, 2020:25). Tim više što se na nacionalnim razinama sektor malog ribolova interpretira i strukturira znatno opširnije. Tako su Pita i suradnici (2020) izdvojili još 12 obilježja koje članice EU koriste kao razlikovne kriterije u svojim zemljama: tonaža broda, vlasništvo nad brodom, prisutnost vlasnika na brodu, područje ribolovnih operacija, snaga motora, način rada, vrsta dozvole, trajanje ribolovnog izlaska, odlazna/dolazna luka, lociranost u ruralnom području, kombiniranje s drugim aktivnostima i važnost prihoda od ribolova. Najviše razlikovnih obilježja koristi Malta koja uz veličinu plovila i vrstu alata koristi još sedam kriterija te Švedska koja koristi još šest pokazatelja (Pita i dr., 2020). Iz ovoga je vidljivo kako povijesna zanemarenost i manjak teorijskog i empirijskog razumijevanja europskog sektora malog ribolova uzrokuje poteškoće u definiranju, a potom i provedbi nadnacionalnih politika.

Bavljenje malim ribolovom u Hrvatskoj, slično kao i u drugim mediteranskim zemljama ima dugu tradiciju i sastavni je dio života ljudi u priobalnim i otočnim zajednicama. Kao i u mnogim drugim dijelovima svijeta mali ribolov obično je samo jedna od djelatnosti kojima se ljudi tradicionalno bave najčešće uz poljoprivredu, vinogradarstvo, maslinarstvo, turizam ili neko drugo stalno zaposlenje. Društvena važnost malog ribolova naročito je značajna zbog doprinosa opskrbi hranom što je jako važno za stanovnike izoliranih priobalnih područja, a naročito za stanovnike manjih i udaljenijih otoka (Matić-Skoko i dr., 2011). Kao i u drugim mediteranskim zemljama i u hrvatskom malom ribolovu tradicionalno prevladavaju mala plovila, koristi se više od 50 različitih ribarskih alata kojima se ribari pretežno uz obalu i lovi oko 150 različitih ribljih vrsta (Dulčić i dr., 2005; Matić-Skoko i dr., 2011a). Kao i drugdje na Mediteranu i u Hrvatskoj je mreža poponica tradicionalno najdraži ribolovni alat malih ribara zbog njene ulovne efikasnosti, a ovisno o sezonalnom obrascu koriste se i različite druge mreže (Matić-Skoko i dr., 2011).

Prikaz 12. Zakonske kategorije morskog ribolova u Republici Hrvatskoj do 2015. godine

Kao što ilustrira Prikaz 12. hrvatski morski ribolov se od 1996. do 2015. godine po nacionalnom zakonodavnom okviru dijelio na tri osnovne kategorije: gospodarski ribolov, mali ribolov za osobne potrebe te športski i rekreacijski ribolov. Hrvatski gospodarski ribolov jednim dijelom je sljednik velikih ribolovnih poduzeća osnovanih u prijašnjem državnom uređenju koja su se bavila ulovom sitne plave ribe, kočarskim ribolovom i tunolovom. Propašću i privatizacijom nekadašnjih državnih poduzeća veliki ribarski brodovi postajali su vlasništvo manjih privatnih poduzeća i obrta (Dragić, 1997). No gospodarski ribolov u Hrvatskoj nije podrazumijevao samo velike ribarske brodove i opremu kako to sugerira prva fotografija u Prikazu 12., već se obavljao i puno manjim plovilima i ribarskim alatima u blizini obale.

Za razliku od zakonodavnog okvira znanstvenici koji se bave proučavanjem ribarstva u RH ribolovne aktivnosti razlikuju po ciljanim ribljim vrstama, alatima koji se pri tom koriste i morskom području u kojemu se ribolov obavlja. Sukladno tomu razlikuju: pelagički (ili pučinski), demerzalni (ili kočarski) i obalni (priobalni) ribolov (Dulčić i dr., 2005; Vrgoč, 2012; Matić-Skoko i dr., 2014). Pelagičkim ribolovnim alatima (okružujuće mreže plivarice za lov plave ribe) ostvaruju se preko 85% ukupnog ulova u RH, povlačnim mrežama (koćama) manje od 10%, dok se u obalnom ribolovu ostvaruje tek 1-1.3% ulovne količine (Vrgoč, 2012; Matić-

Skoko i Stagličić, 2020). U obalnom ribolovu (obično unutar jedne nautičke milje od kopna ili otoka i na dubinama do 80 metara), riblji resursi iskorištavaju se korištenjem različitih ribolovnih alata (najčešće mreža stajaćica) sukladno sezonalnim obrascima (Dulčić i dr., 2005). Zbog ovih obilježja hrvatski znanstvenici, slično kao i drugi koji se bave malim ribolovom na Mediteranu i u Europskoj uniji (Battaglia i dr., 2010; Guyader i dr., 2013), sve one koji love u obalnom ribolovu smatraju malim ribarima bez obzira pripadaju li oni legislativnoj kategoriji gospodarskog ili malog ribolova za osobne potrebe iz Prikaza 12. (Dulčić i dr., 2005; Matić-Skoko i dr., 2011, 2011a, 2014, Matić-Skoko i Stagličić, 2020). Sukladno tomu hrvatski mali ribolov podrazumijeva: obalni ribolov koji se obavlja za osobne potrebe i ribolov koji se obavlja kao profesionalna (gospodarska) aktivnost (Matić-Skoko i Stagličić, 2020).

Mali ribolov za osobne potrebe koji je predmet ovog rada više je puta bio predmet zakonskih izmjena kroz proteklih pola stoljeća. Glavne strukturalne promjene u hrvatskom ribarstvu i osnovna zakonodavna obilježja malog ribolova za osobne potrebe prikazana su u Tablici 15. Iz tablice je vidljivo kako su vrsta i količina ribolovnih alata, pristup ribolovu te svrha bavljenja ribolovom bili osnovni kriteriji legislativnog definiranja malog ribolova za osobne potrebe. Po količini mreža i drugih alata mali ribolov za osobne potrebe kroz povijest se razlikovao od gospodarskog ribolova u kojemu je bila dozvoljena veća količina mreža i drugih alata te od športskog i rekreativnog ribolova u kojemu nije bilo dozvoljeno korištenje mreža već jedino udičarskih alata. Zakonski dozvoljene vrste i količine ribolovnih alata u konačnici su određivale i osnovnu svrhu bavljenja ribolovom: ribolov kao dodatni prihod i/ili izvor prehrane te ribolov kao glavni ili pretežiti prihod ribara.

Vremensko razdoblje	Zakonske kategorije morskog ribolova	Obilježja gospodarskog (profesionalnog) ribolova	Obilježja malog ribolova za osobne potrebe
1966. - 1994. Kos (1966), NN 28/66, NN 11/73, NN 27/80, NN 41/84	<ul style="list-style-type: none"> ➤ sportski ribolov ➤ privredni ribolov: <ul style="list-style-type: none"> ➤ privredni ribolov kao glavno zanimanje ➤ privredni ribolov kao dopunsko zanimanje 	<ul style="list-style-type: none"> • ribolov je jedino ili glavno zanimanje ribara • ribar je poslovni subjekt • mogućnost zapošljavanja drugih ribara • ribolovni alati: povlačni (kogol i strašin) i pasivni 	<ul style="list-style-type: none"> • naziva se privredni ribolov kao dopunsko zanimanje • ribolov je sekundarno zanimanje • lak pristup ribolovu ukoliko postoji primarno zaposlenje • ribar nije poslovni subjekt • nemogućnost zapošljavanja • ulov je dozvoljeno prodavati • ribolovni alati: 200 metara mreža stajaćica i obalne mreže potegače (kogol i strašin)
1994. – 1996. NN 74/1994	<ul style="list-style-type: none"> ➤ rekreacijsko-športski ribolov ➤ gospodarski ribolov: <ul style="list-style-type: none"> ➤ veliki gospodarski ribolov ➤ mali gospodarski ribolov 	<ul style="list-style-type: none"> • obavlja se na temelju povlastice • ribar je poslovni subjekt • mogućnost zapošljavanja drugih ribara • ribolovni alati: povlačni i pasivni 	<ul style="list-style-type: none"> • naziva se mali gospodarski ribolov • obavlja se na temelju dozvole • lak pristup ribolovu • ribar nije poslovni subjekt • nemogućnost zapošljavanja • ulov je dozvoljeno prodavati • ribolovni alati: 200 metara mreža stajaćica i obalna mreža potegača (kogol)
1996. - 2015. NN 57/96, NN 89/1996, NN 131/09	<ul style="list-style-type: none"> ➤ rekreacijsko-športski ribolov ➤ gospodarski ribolov ➤ mali ribolov 	<ul style="list-style-type: none"> • obavlja se na temelju povlastice • ribar je poslovni subjekt • mogućnost zapošljavanja drugih ribara • ribolovni alati: povlačni i pasivni 	<ul style="list-style-type: none"> • naziva se mali ribolov za osobne potrebe • obavlja se na temelju odobrenja • lak pristup ribolovu do 2009. godine • ribar nije poslovni subjekt • nemogućnost zapošljavanja • ulov se smije koristiti samo za osobne potrebe i ne smije se prodavati • ribolovni alati: 250 metara mreža

<p>od 2015.</p> <p>NN 131/2009,</p> <p>NN 56/2010,</p> <p>NN 81/2013,</p> <p>NN 17/2018</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ športski i rekreacijski ribolov ➤ gospodarski ribolov: <ul style="list-style-type: none"> ➤ mali obalni ribolov 	<ul style="list-style-type: none"> • obavlja se na temelju povlastice • ribar je poslovni subjekt • mogućnost zapošljavanja drugih ribara • ribolovni alati: povlačni i pasivni 	<p>stajaćica i obalne mreže potegače (kogol i strašin)</p> <ul style="list-style-type: none"> • naziva se mali obalni ribolov • obavlja se na temelju povlastice • pristup zatvoren i ograničen na 3500 postojećih ribara (koji su imali odobrenje za mali ribolov i predali su zahtjev do 6. ožujka 2015.) • ribar nije poslovni subjekt • nemogućnost zapošljavanja • dnevni dopušteni ulov 5 kg dopušteno je prodavati • ribolovni alati: 200 metara mreža stajaćica
--	--	---	--

Tablica 15. Legislativne promjene u definiranju malog ribolova za osobne potrebe u RH od 1966.-2015. godine

Zakonske promjene kojima se definiralo značenje malog ribolova za osobne potrebe moguće je pratiti od 1955. godine kada je u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) donesen Zakon o morskom ribarstvu (NN 29/55). Ovaj zakon dijelio je morski ribolov na: veliki i mali privredni ribolov, ribolov za osobne potrebe, ribolov za naučne svrhe i sportski ribolov (Kos, 1966). Osnovnim zakonom o morskom ribarstvu iz 1965. godine (NN 35/65) koji se odnosio na sve morske republike SFRJ ribolov je podijeljen samo na privredni i sportski ribolov (Kos, 1966). Pod privrednim ribolovom podrazumijevao se ribolov kojemu je svrha ostvarivanje dohotka, dok se sportski obavljao u svrhu osobne razonode i fizičke kulture (Kos, 1966). Godinu dana kasnije 1966. godine u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj donesen je novi Zakon o morskom ribarstvu (NN 28/66) kojim je propisano izdavanje dviju vrsta dozvola za privredni ribolov:

- dozvola za privredni ribolov koji se obavlja kao jedino ili glavno zanimanje,
- dozvola za privredni ribolov koji se obavlja kao dopunsko zanimanje.

Sukladno prvoj kategoriji ribolov se obavljao kao jedino ili glavno zanimanje ribara pa su se njime mogli baviti „ribari profesionalci“ koji nisu imali druge izvore prihoda ili su im ostali prihodi (npr. bavljenje poljoprivredom) predstavljali samo dopunske prihode (Kos, 1966:252). Dok je u prvoj kategoriji ribolov bio isključivo ili barem pretežito zanimanje ribara, u drugoj

kategoriji se osoba ribolovom bavila povremeno, samo nekim vrstama ribolova uz obalu i sa relativno malim količinama ribolovnih alata (Kos, 1966). Dopunskim privrednim ribolovom mogli su se baviti samo uži članovi obitelji nosioca dozvole, dok je korištenje rada drugih ribara bilo zabranjeno. Time je bilo dodatno onemogućeno malim dopunskim ribarima bavljenje različitim oblicima većeg privrednog ribolova (različite vrste povlačnih mreža i plivarica) koji zahtijevaju i veći broj ribara (Kos, 1966). Ovaj zakonski okvir s vremenom je prolazio kroz određene izmjene i dopune (1973., 1980. i 1984. godine) no njegova temeljna struktura ostala je ista sve do osamostaljenja Republike Hrvatske i proglašenja Zakona o morskom ribarstvu 28. listopada 1994. godine (NN 74/94). Člankom 17. ovog zakona gospodarski ribolov podijeljen je na veliki gospodarski ribolov i na mali gospodarski ribolov (NN 74/94). U članku 19. mali gospodarski ribolov dijeli se na:

- ribolov mrežama stajaćicama,
- ribolov vršama za lov ribe,
- ribolov ostima sa ili bez upotrebe osvjetljenja,
- ribolov parangalima i drugim udičarskim alatima,
- ribolov obalnom mrežom potegačom-kogolom i
- skupljanje školjaka (NN 74/94).

Prve značajne zakonske promjene nakon osamostaljenja RH dogodile su 1996. godine kada je ukinut mali gospodarski ribolov, nasljednik prijašnjeg dopunskog ribolova. U Zakonu o izmjenama i dopunama Zakona o morskom ribarstvu (NN 57/96) u glavi III dodana je nova zakonska kategorija „Mali ribolov“. Člancima 21a. do 21k. regulirane su sve pojedinosti malog ribolova. Najvažnija promjena u odnosu na prijašnji mali gospodarski ribolov sadržana je u Članku 21a. u kojem stoji kako se „ribe i drugi morski organizmi ulovljeni ili sakupljeni obavljanjem malog ribolova koriste samo za osobne potrebe i ne smiju se stavljati u promet“. Sukladno tako definiranoj svrsi bavljenja ribolovom ustalio se naziv mali ribolov za osobne potrebe, a među ribarima i u ribolovnim zajednicama zadržao se i raniji naziv dopunski ribolov. Najveći porast broja malih ribara za osobne potrebe uslijedio je nakon proglašenja Zakona o otocima 1999. godine jer su se ovim zakonom osobe s prebivalištem na otocima oslobodile

plaćanja naknade za obavljanje ribolova (NN 34/99).³⁸ Pravo na besplatnu dozvolu potaknula je brojne otočane na ishođenje ove dozvole iako mnogi od njih nisu imali stvarnu potrebu posjedovanja iste jer, primjerice, nisu koristili mreže u ribolovu ili su rijetko boravili na otoku. No ipak, mnogi su iskoristili zakonsko pravo smatrajući kako im dozvola jednom može zatrebati pa ju je bolje imati. Oslobođanje od plaćanja dozvole smatra se glavnim razlogom velikog povećanja broja malih ribara za osobne potrebe koji je sa 5000 sudionika 1997. godine narastao na 13.180 2007. godine (dok je gospodarskih ribara 2007. godine ukupno bilo 3748) (Mišura i dr., 2008).

Veliki val promjena zahvatio je hrvatsko ribarstvo tijekom postupka pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji i prilagodbe postojećem regulatornom okviru Unije. Među mnogim promjenama ona najznačajnija za ovaj rad dogodila se 2010. godine kada je uvedena kategorija „mali obalni ribolov“ koja je 2015. godine zamijenila dotadašnji mali ribolov za osobne potrebe. Sukladno ovoj zakonskoj promjeni ribolov je podijeljen na gospodarski ribolov, u koji spada i mali obalni ribolov, te športski i rekreacijski ribolov kao nekomercijalne kategorije ribolova (NN 56/2010). Participacija u malom ribolovu za osobne potrebe ovime je reducirana sa prijašnjih 11.000 na 3500 sudionika malog obalnog ribolova (MOR). Ova promjena strukture hrvatskog ribarstva tumačila se procesom prilagodbe regulatornom okviru Europske unije (Matić-Skoko i Stagličić, 2020). Naime, budući da Europska unija korištenje mreža dopušta jedino u gospodarskom ribolov, RH nije mogla zadržati specifičnu potkategoriju malog ribolova u kojoj se riba lovi mrežama stajaćicama za osobne prehrambene potrebe a ne za tržište. Temeljni dokument koji definira ova pravila i s kojim je RH trebala uskladiti vlastiti regulativni okvir je Uredba Vijeća br. 1967/2006 od 21. prosinca 2006. godine kojom se definiraju tehničke mjere koje se primjenjuju u Sredozemnom moru. Ovaj dokument prepoznaje jedino komercijalni i rekreacijski ribolov. Rekreacijski ribolov označava ribolovne djelatnosti i iskorištavanje živih morskih resursa zbog rekreacije i sporta. Navodi se kako je „rekreacijski ribolov u Sredozemlju vrlo važan pa je potrebno osigurati da se obavlja na način koji značajno ne utječe na gospodarski ribolov, podudaran je s održivim iskorištavanjem živih morskih resursa i poštuje obveze Zajednice u pogledu regionalnih ribolovnih organizacija“. Kako rekreacijski ribolov ne bi utjecao na gospodarski ribolov zabranjena je prodaja ulova

³⁸Ova naknada je 2000. godina sa 700kn porasla na 1000 kn za osobe od 15 do 60 godina života i sa 350 kn na 500 kn za umirovljenike i one starije od 60 godina (NN 40/99, NN 128/00).

proizašlog iz rekreativnog ribolova i korištenje određenih alata kao što su mreže stajačice.³⁹ Valja istaknuti kako je upravo problematika mreža stajačica često bila razlog prijepora između hrvatskih malih ribara za osobne potrebe i malih gospodarskih (profesionalnih) ribara kojima je ribolov uvijek bio glavno ili pretežito zanimanje. Gospodarski ribari tvrdili su kako je ulov malih ribara za osobne potrebe značajan s obzirom na njihovu brojnost, a posebice zbog česte zloporabe zakona i korištenja znatno veće količine od dozvoljenih 250 metara mreža. Upozoravali su kako se usprkos zakonskoj zabrani veliki dio ulova ovih ribara prodaje na crnom tržištu što negativno utječe na cijene ribe i konkurentnost gospodarskih ribara (Matić-Skoko i dr., 2011). Smatrali su kako se nalaze u nepovoljnom položaju s obzirom na administrativna i porezna opterećenja koja su dužni plaćati kao poslovni subjekti, dok su mali ribari za osobne potrebe toga oslobođeni pa oni koji ne poštuju zakone od ribolova mogu dobro profitirati. Zbog toga su uz pomoć organizacija u koje su okupljeni (prvenstveno Ceha za ribarstvo i akvakulturu Hrvatske obrtničke komore) javno upozoravali na ove probleme i tražili ukidanje malog ribolova za osobne potrebe (URL4).

U pregovaračkom procesu s Europskom unijom Hrvatska je pokušala zaštititi kategoriju malog ribolova za osobne potrebe. U Pregovaračkom stajalištu RH navodi se kako je postojanje ove kategorije ribolova kroz dulje vremensko razdoblje dalo ovoj aktivnosti i posebno kulturološko i socio-ekonomsko značenje, poglavito kod starijeg stanovništva (Pregovaračko stajalište RH za Međuvladinu konferenciju o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj uniji za poglavlje 13 Ribarstvo, 2008). No umjesto očuvanja malog ribolova za osobne potrebe Hrvatska je s EU uspjela dogovoriti tek prijelazno razdoblje za zadržavanje ove specifične kategorije ribolova do 31. prosinca 2014. godine do kada je trebalo osigurati njeno postupno preusmjeravanje u druge kategorije. U svrhu usklađivanja dvaju zakonodavstava Hrvatska je 2015. godine mali ribolov za osobne potrebe zamijenila novom kategorijom malog obalnog ribolova s ukupno 3500 ribara. Mali obalni ribolov gospodarskog je karaktera (kao što je to bio i mali gospodarski ribolov i dopunski privredni ribolov) jer je dopušteni ulov od pet kilograma ribe dnevno dozvoljeno prodavati. Pripadnici ove nove kategorije mogli su postati oni korisnici koji su na dan ukidanja malog ribolova za osobne potrebe (31. prosinca 2014.) imali odobrenje

³⁹ Zabranjuje se uporaba povlačnih mreža, okružujućih mreža, okružujućih mreža plivarica, dredža koje se povlače brodom, mahaničkih dredža, jednostrukih mreža stajačica, trostrukih mreža stajačica i kombiniranih mreža stajačica za rekreacijski ribolov. Uporaba parangala za vrlo migratorne vrste također se zabranjuje za rekreacijski ribolov (članak 17, Uredba Vijeća br. 1967/2006).

za mali ribolov (ova odobrenja ne izdaju se još od 8. studenoga 2009.) i ispunjavali sljedeće uvjete:

- stručno osposobljenje za obavljanje malog obalnog ribolova,
- ukupni dohodak ostvaren u prethodnoj kalendarskoj godini po članu kućanstva ne smije prelaziti 50% proračunske osnovice,
- vlasnik povlastice mora imati 60 ili više godina (Zakon o morskom ribarstvu 56/10).

Kao što je vidljivo iz navedenih uvjeta radilo se o vrlo restriktivnom reguliranju koje je za cilj imalo preusmjeravanje malih ribara za osobne potrebe u kategoriju rekreacijskog ribolova (Pregovaračko stajalište RH za Međuvladinu konferenciju o pristupanju Hrvatske Europskoj uniji za poglavlje 13 Ribarstvo, 2008). Za razliku od povlastica u gospodarskom ribolovu, 3500 povlastica za mali obalni ribolov u RH nisu prenosive pa se smrću nosioca povlastice ili povlačenjem iz ribolova njegovo mjesto popunjava osobama s konačne rang liste ribara koji su predali zahtjev za dobivanje povlastice u 2015. godini. Sukladno ovako postavljenim uvjetima mali ribolov za osobne potrebe postepeno će nestajati paralelno s ribarima koji su imali odobrenje za obavljanje malog ribolova izdano prije 2009. godine i udovoljavali su drugim postavljenim uvjetima za dobivanje novog dopuštenja za mali obalni ribolov.⁴⁰

8.4 Mali ribolov u javnoj politici Europske unije i Republike Hrvatske

U ovom dijelu rada odgovara se na prvo istraživačko pitanje o značenju održivog ribarstva u nacionalnoj politici Republike Hrvatske i nadnacionalnoj politici Europske unije. Kako bi se mogli pratiti nalazi analize službenih političkih dokumenta kojom se odgovara na ovo istraživačko pitanje, smatra se nužnim čitatelju približiti osnovni institucionalni okvir EU i RH i glavne promjene koje su obilježile proteklo desetljeće. U tu svrhu opisuje se politika EU,

⁴⁰ Prema Odluci o rang-listi sudionika u malom obalnom ribolovu u 2022. godini (NN 10/2022) po prvi puta u malom obalnom ribolovu sudjeluje manje od 3500 ribara tj. više nema onih koji su bili ispod „crte“ i čekali red za dobivanje povlastice. Prva rang-lista objavljena je u svibnju 2015. godine i na njoj su se nalazile 822 osobe koje nisu ušle u predviđenih 3500 povlastica već su ostale na listi čekanja. Ažuriranje rang-liste sudionika u malom obalnom ribolovu utvrđuje se primjenom kriterija za popunjavanje upražnjenih mjesta i sustavu bodovanja podnesenih zahtjeva kako je definirano prema Pravilnikom o malom obalnom ribolovu (NN 17/18).

temeljne zadaće upravljanja ribarstvom i najvažnije promjene koje su je obilježile, jednako kao i hrvatska politika i regulatorne promjene koje su važne za temu ovog rada.

Punopravnim članstvom u Europskoj uniji od 1. srpnja 2013. godine more Republike Hrvatske postalo je dio zajedničkog ribolovnog područja Unije i sastavni dio nadnacionalne strategije upravljanja ribarstvom. Institucionalni okvir Europske unije za upravljanje ribarstvom čini Zajednička ribarstvena politika (engl. *Common Fisheries Policy*) nastala 1983. godine. Predstavlja skup propisa sukladno kojima zemlje članice Unije zajednički upravljaju svojim ribolovnim područjima. Ovom politikom regulira se:

- upravljanje resursima i ribarskom flotom,
- nadzor i kontrola ribolova,
- strukturne mjere,
- međunarodni odnosi sa zemljama izvan Unije,
- organizacija tržišta,
- akvakultura,
- prikupljanje podataka i znanstveno istraživanje (URL5).

Od samog početka dva najvažnija cilja zajedničke politike su:

- osiguravanje održivosti zaliha komercijalnih ribljih vrsti u vodama Unije,
- osiguranje pravednog i jednakog pristupa resursima za sve države članice (Ross, 2013).

Među razlozima neuspjeha Zajedničke ribarstvene politike (ZRP) najčešće se spominju: nedostatak jasnih ciljeva, centralizirano upravljanje odozgo prema dolje, neuključenost dionika u proces upravljanja, oslanjanje jedino na znanstvene savjete biologa i ekonomista (Coffey, 2005; Daw i Gray, 2005; Hawkins, 2005; Said i dr., 2020). Ovi problemi pokušali su se otkloniti reformom ZRP 2002. godine. U obrazloženju reforme kao glavni razlozi neuspjeha ZRP navode se: pretjerani izlov ribe i preveliki kapacitet ribolovne flote, slabost znanstvenih informacija i savjeta te nedovoljna uključenost ribara i drugih dionika (Green Paper on the Future of the Common Fisheries Policy, 2001). U navedenom dokumentu stoji kako bi ZRP trebala učiniti puno više po pitanju integriranja ekološke dimenzije u upravljačku praksu, te kako je potrebno istražiti nove pristupe ekonomskog menadžmenta. Navodi se i kako su potrebne posebne odredbe koje bi favorizirale ribolov malih razmjera, kako je potrebno

uključiti ribare u formulaciju novih pravila i decentralizirati određene upravljačke odgovornosti, uvesti ko-menažersko upravljanje, omogućiti bolju povezanost ribara i znanstvenika te provoditi multidisciplinarna istraživanja koja će uključivati biologiju, ekologiju, ekonomiju i društvene znanosti. Predloženim smjernicama reforma ZRP 2002. godine sugerirala je određeni iskorak u politici upravljanja ribarstvom, ali unatoč obećavajućim smjernicama značajniji uspjeh nije postignut. U travnju 2009. godine započelo se s pripremama još jedne reforme. Jednako kao i u reformi 2002. godine i u ovoj se reformi uzrok neučinkovitosti politike pripisivao upravljanju odozgo prema dolje u kojem ribolovna industrija nije imala priliku biti ravnopravan akter pri donošenju mjera i jednako odgovoran akter u njihovu provođenju (Green Paper, Reform of the Common Fisheries Policy, 2009). Kako bi se ovo promijenilo, jednako kao i u prethodnoj reformi, propagirala se decentralizacija i ko-menažersko upravljanje kojima bi se ribolovnoj industriji trebalo prepustiti više odgovornosti. Sugeriralo se uvođenje različitih režima za upravljanje velikim ribolovom kojemu je u središtu ekonomska isplativost za razliku od upravljanja malim ribolovom kojemu u središtu trebaju biti društveni ciljevi (Green Paper, Reform of the Common Fisheries Policy, 2009). Važan pokazatelj mogućeg odmaka od dotadašnje politike zajedničkog upravljanja predstavljala je decentralizacija upravljanja. Kao ilustraciju vrijedi spomenuti priopćenje za javnost prilikom objave prijedloga reforme 13. srpnja 2011. godine u kojemu je povjerenica za pomorske poslove i ribarstvo Maria Damanaki izjavila:

Države članice, regije i industrije moraju usmjeravati brod i izbjegavati stijene, a EU ima ulogu svjetionika i pokazuje put (URL6).

Ono što je bitno jest ostvarenje cilja, a odluke o tomu kako će se cilj ostvariti prepustit će se državama i kooperaciji na regionalnim razinama, istaknula je Damanaki tom prilikom. Ova izjava sugerirala je kako se konačno počelo shvaćati da se iste mjere upravljanja ribarstvom ne mogu primjenjivati u svim morima Unije na isti način zanemarujući lokalne specifičnosti, potrebe i okolnosti. Zbog toga se regionalizacijom željelo odmaknuti od odozgo prema dolje upravljanja na razini Unije i osigurati prilagodbu pravila specifičnostima pojedinog ribolovnog i morskog područja.

Reformom ribarstvene politike iz 2013. godine postavljeni su sljedeći društveni ciljevi: povećanje zaposlenosti u ribarstvu i pretvaranje ribolovnog sektora u izvor visoko kvalificiranih poslova, održivost obalnih zajednica putem promocije ekonomskog rasta i zapošljavanja, olakšavanje tranzicije prema održivom ribarstvu (Green Paper, Reform of the

Common Fisheries Policy, 2009). Iz postavljenih ciljeva vidljivo je kako se društvena važnost ribarstva i dalje percipira kroz doprinos ribarstva zapošljavanju i ekonomskom rastu ribolovnih područja. No ipak, unatoč usko zadanim društvenim ciljevima pozitivne promjene vidljive su u prepoznavanju važnosti malog ribolova i potreba obalnih zajednica za razliku od potreba ribolovne industrije. Stoga se može kazati kako je dokument Europske komisije „Green Paper, Reform of the Common Fisheries policy“ iz 2009. godine naznačio određeni pomak ribarstvene politike EU od zastupanja jedino ekoloških i ekonomskih ciljeva prema prepoznavanju širih društvenih ciljeva. Važnu promjenu u tom smjeru označilo je i osnivanje Europskog fonda za pomorstvo i ribarstvo usmjerenog na financiranje kolektivnog djelovanja i opstanak obalnih zajednica za razliku od ranijeg subvencioniranja ribarskih flota od kojeg su korist imali jedino vlasnici brodova.

Ciljevi reforme ZRP 2013. godine	Dimenzije održivog razvoja ribarstva	Društvena dimenzija održivog razvoja ribarstva	Dimenzije društvene dobrobiti
ZRP osigurava da su aktivnosti u ribarstvu i akvakulturi dugoročno ekološki održive i da se njima upravlja na način koji je u skladu s ciljevima postizanja gospodarskih i društvenih koristi te koristi za zapošljavanje i doprinos dostupnosti zaliha hrane (Članak 2., točka 1.)	ekološka, ekonomska, društvena	zapošljavanje, dostupnost hrane	materijalna
Kako bi se postigao cilj postupnog obnavljanja i održavanja populacija ribljih stokova iznad razine biomase sposobne za proizvodnju najvišeg održivog prinosa, stopa iskorištavanja koja osigurava najviši održivi prinos postići će se do 2015., gdje je to moguće i, na postupnoj, progresivnoj osnovi, najkasnije do 2020. za sve stokove (Članak 2., točka 2)	ekološka		
Omogućiti uvjete za gospodarski isplativ i konkurentan ribolov i prerađivačku industriju te za aktivnosti na obali koje su povezane s ribolovom (Članak 2., 5a)	ekonomska		
Pridonijeti primjerenom životnom standardu za one koji ovise o ribolovnim aktivnostima, imajući u vidu priobalno ribarstvo i društveno-gospodarske aspekte (Članak 2., 5f)	ekonomska, društvena	životni standard	materijalna
Promicanje aktivnosti obalnog ribolova, uzimajući u obzir društveno-gospodarske aspekte (Članak 2., 5i)	društvena, ekonomska		
Načela dobrog upravljanja: uzimanje u obzir regionalnih posebnosti; uključenost dionika, posebno savjetodavnih vijeća; primarna odgovornost države zastave (Članak 3., b, f, g)	društvena	uključenost	relacijska

Tablica 16. Ciljevi reforme Zajedničke ribarstvene politike 2013. godine. Izvor: Uredba (EU) br. 1380/2013

No usprkos pozitivnim naznakama u spomenutom dokumentu Europske komisije iz konkretnih ciljeva reforme ZRP 2013. godine prikazanih u Tablici 16. vidljivo je kako se temeljnim zadaćama politike još uvijek smatraju ekološka zaštita resursa i ekonomska učinkovitost sektora ribarstva. Društvena važnost ribarstva shvaća se dominantno kroz materijalnu dobrobit, odnosno, doprinos zapošljavanju, životnom standardu i dostupnosti

hrane. No važna novost koju je ova reforma donijela vidljiva je u prepoznavanju suradnje na regionalnoj razini, uključenosti i odgovornosti svih dionika, te za ovaj rad najvažnije - formalno prepoznavanje važnosti malog ribolova. U temeljnom dokumentu proizašlom iz reforme 2013. godine stoji kako „države članice trebaju pokušati dati prednost pristupa ribarima malog, tradicionalnog ili obalnog ribolova“ te kako „bi trebalo, prema potrebi, obratiti posebnu pozornost na male otoke na otvorenom moru koji ovise o ribarstvu i podupirati ih kako bi preživjeli i razvijali se“ (Uredba EU 1380/2013, točka 19. i 20.). „Pristup ribarstvu trebao bi se temeljiti na transparentnim i objektivnim kriterijima, uključujući one ekološke, društvene i gospodarske prirode. Države članice trebaju promicati odgovorno ribarstvo pružajući poticaje onim subjektima koji obavljaju ribolov na način koji je najmanje štetan za okoliš i koji pruža najviše koristi društvu“ (Uredba EU 1380/2013, točka 33).

U pripremama za slijedeću reformu Zajedničke ribarske politike EU revidirali su se učinci reforme 2013. godine, neriješeni problemi i daljnji upravljački izazovi. Aranda i suradnici (2019) smatraju kako je upravljanje ribarstvom posljednjih petnaest godina rezultiralo određenim pozitivnim pomacima, no i dalje problemi neželjenog ulova, klimatskih promjena, regionalizacije i lošeg stanja u mediteranskom ribolovu predstavljaju temeljne izazove:

- Riblji mortalitet je opao, a biomasa se povećala u sjeveroistočnim atlantskim područjima, dok to nije slučaj u Sredozemnom moru gdje su razine eksploatacije daleko iznad postavljenih ciljeva.
- Obveza iskrcavanja cjelokupnog ulova koja se postepeno uvodila od 2015. godine uglavnom nije uspjela u postizanju svojih ciljeva. Odbacivanje neželjenog ulova nije smanjeno, provođenje zakona je slabo jer još uvijek nedostaje potpora ribolovne industrije. Da bi se zaustavila štetna praksa odbacivanja neželjenog ulova zagovaraju se novi pristupi kontrole i nadzora uz pomoć tehnoloških rješenja.
- Još je mnogo napora potrebno uložiti kako bi se postigli ciljevi ribarske politike u Sredozemnom moru. Borba protiv nezakonitog, neregistriranog i nereguliranog ribolova te društveni razvoj ribolova malih razmjera smatraju se prioritetnim ciljevima mediteranskih država.
- Klimatske promjene već utječu na europsko ribarstvo mijenjajući raspodjelu ribe i smanjujući njenu produktivnost. Efikasno upravljanje ribarstvom treba ograničiti utjecaj negativnih klimatskih promjena uklanjanjem institucionalnih, zakonskih, financijskih i logističkih barijera.

- Regionalizacija, uvedena kao jedna od temeljnih promjena reforme 2013. godine i dalje predstavlja izazov jer je uz održavanje temeljnih zajedničkih principa i ciljeva koji se odnose na sva ribarska područja Unije potrebno ostaviti dovoljno prostora za regionalne različitosti. Ribarstvo u Sredozemnom i Crnom moru tradicionalno je bilo izostavljeno iz zajedničke politike i upravljano vlastitim regulacijama i višeslojnim odlučivanjem što se pokazalo neučinkovitim. Pojavljuje se novo upravljanje pod okriljem „MedFish4Ever“ ministarskih deklaracija (Aranda i dr., 2019).

Ministarsku deklaraciju MedFish4Ever 2017. godine na Malti je potpisalo 16 zemalja (među kojima i Hrvatska), kao potvrdu namjere postizanja održivog ribarstva u Sredozemnom moru. Kao jedan od ciljeva i principa upravljanja mediteranskim ribarstvom postavljeno je „poticanje pravedne i uravnotežene raspodjele ribolovnih prilika između ribarske flote malih razmjera i velike flote, posebno tamo gdje obje flote operiraju iskorištavajući iste visoko vrijedne stokove, uzimajući u obzir metode manjeg utjecaja jednako kao i druge okolišne, društvene i ekonomske kriterije“ (Malta MedFish4Ever Ministerial Declaration, 2017). U članku 19. ove Deklaracije stoji kako treba „uzeti u obzir specifičnosti ribolova malih razmjera kao glavnog izvora hrane, prihoda i aktivnosti za obalne zajednice“. Mjere koje članice trebaju implementirati uključuju:

- a) poboljšanje prikupljanja podataka i znanstvene evaluacije,
- b) uspostavu upravljačkog okvira baziranog na ekosistemu,
- c) razvijanje kulture poštovanja pravila i eliminiranje ilegalnog, neprijavljenog i nereguliranog ribolova,
- d) podržavanje održivog ribarstva malih razmjera i akvakulture kako bi se osigurala egzistencija obalnih zajednica (Malta MedFish4Ever Ministerial Declaration, 2017).

Traženje novog smjera upravljanja ribarstvom na Mediteranu najvažnija je novija promjena ZRP u kontekstu ovog rada. Postavivši ambiciozne ciljeve ministri ribarstva mediteranskih zemalja 2017. godine obvezali su se unaprijediti situaciju kroz idućih deset godina. Ova Deklaracija predstavlja važan iskorak u konačnom političkom prihvaćanju malog ribolova u zemljama EU u kojima je ono tradicionalno oduvijek najviše zastupljeno. Vrijeme će pokazati radi li se uistinu o prekretnici u pojedinačnim nacionalnim politikama ili tek deklarativnom prepoznavanju važnosti malog ribolova uz istodobno podržavanje postojećeg stanja i vlastitih političkih ciljeva zemalja potpisnica.

Valja naglasiti kako je dosadašnji nadnacionalni institucionalni okvir EU malo toga mogao promijeniti bez političke volje na nacionalnoj razini za širim vrednovanjem značenja i uloge

malog ribolova u obalnim i otočnim zajednicama. Iako je reformom 2013. godine EU prepoznala važnost malog ribolova, smatra ga jurisdikcijom nacionalnih vlada i ostavlja im slobodu upravljanja njime sukladno specifičnim lokalnim potrebama. Jedini postojeći institucionalni alat ZRP koji je dostupan članicama u provedbi ciljeva unaprjeđenja malog ribolova je članak 17. kojim se definiraju kriteriji za dodjelu ribolovnih mogućnosti od strane država članica. U ovom članku navodi se kako su prilikom dodjele ribolovnih mogućnosti članice dužne koristiti transparentne i objektivne kriterije uključujući one ekološke, društvene i gospodarske prirode. Kriteriji mogu uključivati, između ostalog, utjecaj ribolova na okoliš, prethodno poštovanje propisa, doprinos lokalnom gospodarstvu i prijašnje razine ulova. Nadalje, u dodijeli mogućnosti države članice trebaju nastojati pružiti poticaje ribarskim plovilima koja koriste selektivne ribolovne alate ili tehnike koje imaju manje štetan utjecaj na okoliš, poput smanjene potrošnje energije ili nanošenja štete ribljim staništima (Uredba EU br. 1380/2013). U studiji Europskog Parlamenta iz 2015. godine kojom se detaljnije definiraju kriteriji pristupa ribolovu u EU kao temeljni društveni preduvjeti navedeni su: generiranje zaposlenosti, doprinos lokalnom gospodarstvu i društvena odgovornost poduzeća koja podrazumijeva usklađenost ponašanja i poslovanja gospodarskog subjekta s pravilima i zakonima (Blomeyer i dr., 2015).

Deset godina nakon značajne reforme Zajedničke ribarstvene politike, Europska komisija objavila je 21. veljače 2023. godine dokument „Zajednička ribarstvena politika danas i sutra: Pakt za ribarstvo za održivo, inovativno, na znanosti utemeljeno i uključivo upravljanje ribarstvom (SWD (2023) 103 final). U ovom izvješću navodi se:

Desetljeće poslije jasno je da je ostvaren opipljiv napredak prema održivijem ribarstvu. Ribari, civilno društvo, države članice EU sudjelovali su u obnovi ključnih ribljih stokova EU i podizanju flota na profitabilnu razinu. U EU se u 2009. na održiv način lovilo samo 5% ribljih stokova, a u 2022. njih više od 60% i poboljšanja se nastavljaju. Zahvaljujući poboljšanjima na području ekološke održivosti gospodarski su rezultati sve bolji. Postoje čvrsti dokazi da je ZRP doveo i do nastanka učinkovitih i dobro organiziranih tržišta morskih prehrambenih proizvoda koja doprinose transparentnosti i stabilnosti lanca opskrbe, a time i opskrbi hranom (str. 17).

Kao daljnji problemi koji otežavaju potpunu provedbu ZRP-a navodi se: potreba za bržom strukturalnom transformacijom u cilju smanjenja utjecaja ribarstva na okoliš i klimu; poboljšanje baze znanja i jačanje ekosustavnog pristupa; bolja provedba obveze iskrcavanja cjelokupnog ulova te budućnost profesije i generacijska obnova. U svrhu poboljšanja

privlačnosti ribarstva i generacijske obnove smatra se kako je potrebno promicati ribarstvo kao atraktivno zanimanje, naglašavati prednosti života na otvorenom i prilike za inovativne radne aranžmane (primjerice, povezivanje proizvodnje s izravnom prodajom ili turizmom). U tom smjeru je glavna namjena Europskog fonda za pomorstvo, ribarstvo i akvakulturu pružanje financijskih potpora poboljšanju sigurnosnih i radnih uvjeta, razvoj vještina, razmjena znanja i povećanje otpornosti sektora općenito. Zbog važnosti koju ribarstvo ima u osiguranju održivih radnih mjesta za ribare i sve uključene u lanac vrijednosti, navodi se kako je potrebna integrirana analiza društvenih dimenzija ribarstva u EU kako bi kreatori politika pri predlaganju mjera mogli učinkovitije uzimati u obzir podatke o zapošljavanju, zastupljenosti spolova, strukovnom osposobljavanju te o ovisnosti ljudi o ribolovnim aktivnostima. U tu svrhu se od znanstvene zajednice, a posebno od Znanstvenog, tehničkog i gospodarskog odbora za ribarstvo traži da razradi socijalne pokazatelje koji će se koristiti u analizi socioekonomskih izvješća. Socijalni pokazatelji će biti uzeti u obzir pri izradi budućih prijedloga mjera upravljanja ribarstvom, a zahvaljujući njima će se poboljšati i procjena učinka mjera na društvo i zapošljavanje, navodi se u dokumentu.

Analiza ciljeva i mjera postizanja održivog ribarstva proizašlih iz reforme ZRP 2013. godine pokazala je kako se temeljnim zadaćama ove politike smatraju ekološka održivost resursa i ekonomska učinkovitost. Društvena održivost podrazumijeva doprinos ribarstva zapošljavanju, životnom standardu i dostupnosti hrane, odnosno, materijalnoj dimenziji dobrobiti. Subjektivna dimenzija dobrobiti nije zastupljena, a relacijska je vidljiva jedino kroz adresiranje važnosti uključenosti dionika i suradnje na regionalnoj razini. Iz recentnog izvješća Europske komisije 2023. godine također se može potvrditi kako je ekološko-ekonomska održivost do sada predstavljala dominante ciljeve razvoja ribarstva. U tom pogledu Europska komisija smatra da je ribarstvena politika postigla značajan ekološki napredak kroz obnovu ribljih zaliha, jednako kao i gospodarska poboljšanja kroz bolju organizaciju tržišta. Među preostalim problemima koje je potrebno nastaviti rješavati Komisija prepoznaje „nedostatak integrirane analize društvenih dimenzija ribarstva u EU“, koja, među ostalim, treba uključivati i pokazatelje „ovisnost ljudi o ribolovnim aktivnostima“. Na temelju ovog izvješća može se kazati kako kreatori ZRP konačno počinju prepoznavati potrebu adresiranja društvene dimenzije održivog ribarstva i ulogu znanosti u prepoznavanju društvenih koristi koje ribarstvo generira za razliku od dosadašnje usmjerenosti jedino na zapošljavanje i rast prihoda u ribarstvu.

Hrvatska ribarska politika regulirana je zakonskim i podzakonskim propisima, poglavito Zakonom o morskom ribarstvu (62/17, 130/17, 14/19, 20/23), a glavni nositelj provedbe mjera je Ministarstvo poljoprivrede i odjel Uprave ribarstva unutar ovog ministarstva. Od regulativnih promjena 2010. godine ribolov na moru dijeli se na: gospodarski (u koji spada i mali obalni ribolov), športski i rekreacijski, ribolov u znanstvene i znanstveno-nastavne svrhe i ribolov za potrebe akvarija otvorenih za javnost (NN 56/10, NN 20/23). Definirani ciljevi upravljanja ribarstvom u Republici Hrvatskoj ne razlikuju se značajnije od ciljeva Zajedničke ribarstvene politike EU. Cilj i jedne i druge politike je uspostava ekološke održivosti ribolovne djelatnosti i obalnih područja u kojima ribarstvo ima značajnu ulogu. Zakon o morskom ribarstvu RH iz 2010. godine (NN 56/2010), donesen radi usklađivanja s pravnom stečevinom EU, specificirao je sljedeće ciljeve upravljanja ribarstvom:

- osigurati odgovorno i održivo iskorištavanje živih bogatstava mora na ekološki uravnotežen te gospodarski i društveno opravdan način kroz mjere za zaštitu, očuvanje i obnovu resursa i ekološkog sustava, što će istodobno pridonijeti djelatnosti ribarstva, a time i opstojnosti i razvoju obalnih i otočnih zajednica;
- prilagoditi ribolovni napor stanju obnovljivih bogatstava mora;
- osigurati održivi razvoj djelatnosti uzgoja, uzimajući u obzir najviše ekološke standarde;
- osigurati uspostavu odgovarajuće kopnene infrastrukture potrebne za razvoj djelatnosti ribarstva.

Mjere kojima su se postavljeni ciljevi trebali ostvariti uključivale su:

- mjere upravljanja biološkim bogatstvima mora,
- mjere regulacije ribolova,
- mjere upravljanja ribarskom flotom,
- mjere praćenja ulova,
- mjere upravljanja uzgojem riba i drugih morskih organizama,
- uspostava sustava nadzora i kontrole, te određivanje težine prekršaja i načina njihova sankcioniranja (Zakon o morskom ribarstvu 56/10).

Navedene mjere regulacije ribolova, ribarske flote i ulova imale su za cilj osigurati biološku održivost resursa, što je samo po sebi razumljiv prioritet upravljanja ribarstvom. Međutim, u ovom se radu ribarstvo shvaća kao mnogo širi sustav međusobno povezanih bioloških,

ekonomskih i društvenih komponenti (Charles, 2001). Sukladno tomu, zadaća upravljanja ribarstvom ne podrazumijeva samo zaštitu resursa već u obzir uzima i mnogo širi društveno-ekonomski sustav. U kolikoj je mjeri upravljanje ribarstvom u Hrvatskoj osim na ekološke ciljeve usmjereno i na različite društvene aspekte, u ovom radu trebalo se saznati kvalitativnom analizom sadržaja službenih dokumenata nastalih u vrijeme usklađivanja nacionalne s nadnacionalnom ribarskom politikom Europske unije. Analizirani su oni dokumenti u kojima su se mogli prepoznati ciljevi razvoja ribarstva. Pri tom su se ciljevi poimali sukladno osnovnim ciljevima održivog ribarstva: ekološki (konzervacija ili zaštita resursa), ekonomski (ekonomska produktivnost) i društveni (društvena dobrobit) (Charles, 1992). Kvalitativna analiza sadržaja, kao i kod prethodne Tablice 16, podrazumijevala je izdvajanje onih dijelova teksta koji su upućivali na neki od navedenih ciljeva. Dio ovih isječaka prikazan je u Tablici 17. u cilju ilustracije poimanja održivog ribarstva u analiziranim dokumentima. Analiza je posebice bila usmjerena na razumijevanje društvene dimenzije održivog ribarstva i kako odražava različite dimenzije društvene dobrobiti.

Dokument	Godina	Ciljevi razvoja ribarstva	Dimenzije održivog razvoja ribarstva	Društvena dimenzija održivog razvoja ribarstva	Dimenzije društvene dobrobiti
Pregovaračko stajalište za Međuvladinu konferenciju o pristupanju RH Europskoj uniji za poglavlje 13 „Ribarstvo“	2008.	<ul style="list-style-type: none"> „Hrvatska smatra da je nužno osigurati načelo održivosti podjednako bioloških, ekoloških, gospodarskih i socijalnih karakteristika ruralnih sredina obalnih i otočnih zajednica, koji se općenito smatraju područjima s težim uvjetima gospodarenja, a koje ovise o ribolovnim aktivnostima“ (2008:15) 	ekološka, ekonomska, društvena	<ul style="list-style-type: none"> „ribolov ima značajnu kulturološku komponentu, čini okosnicu obalnih i otočnih malih zajednica“ (2008:15) 	<ul style="list-style-type: none"> relacijska
Zakon o morskom ribarstvu 56/10	2010.	<ul style="list-style-type: none"> „Osigurati odgovorno i održivo iskorištavanje živih bogatstava mora na ekološki uravnotežen te gospodarski i društveno opravdan način kroz mjere za zaštitu, očuvanje i obnovu resursa i ekološkog sustava, što će istodobno pridonijeti djelatnosti ribarstva, a time i opstojnosti i razvoju obalnih i otočnih zajednica“ (Članak 4.) „Prilagoditi ribolovni napor stanju obnovljivih bogatstava mora“ (Članak 4.) 	ekološka, ekonomska, društvena	<ul style="list-style-type: none"> opstojnost i razvoj obalnih i otočnih zajednica 	<ul style="list-style-type: none"> materijalna
Strateški plan 2012-2014 Ministarstva poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja	2011.	<ul style="list-style-type: none"> „Cilj održivog upravljanja živim bogatstvima je postići odgovorno i održivo iskorištavanje na ekološki uravnotežen te gospodarski i društveno opravdan način kroz mjere za zaštitu, očuvanje i obnovu resursa i eko-sustava“ (2011:14) „Cilj je u konačnici smanjiti prekomjerni ribolovni kapacitet i ribolovni napor kod pojedinih oblika ribolova“ (2011:14) „Prilagodba ribolovnog kapaciteta stanju ribljih resursa postiže se modernizacijom plovila (...) kojom se postiže učinkovitije obavljanje djelatnosti ribolova a samim time i povećanje rentabilnosti“ (2011:14) 	ekološka, ekonomska		

Nacionalni strateški plan razvoja ribarstva	2013.	<ul style="list-style-type: none"> • „Postizanje konkurentnog, modernog i dinamičnog sektora ribarstva i akvakulture kroz održivo iskorištavanje resursa“ (2013:39) • Održivi razvoj gospodarskog ribolova: „unaprjeđenje konkurentnosti i ekonomske učinkovitosti sektora uz naglašeni aspekt održivog upravljanja resursima“ (2013:42) • Održivi razvoj ribarskih područja: očuvanje postojećih gospodarskih aktivnosti; diversifikacijom aktivnosti doprinijeti održavanju ili čak povećanju zaposlenosti što može doprinijeti zadržavanju lokalne populacije na otocima koji se smatraju osobito osjetljivim zajednicama (2013:42) 	ekološka, ekonomska, društvena	<ul style="list-style-type: none"> • zaposlenost, zadržavanje populacije na otocima • „očuvanje tradicijskog i kulturnog nasljeđa lokalnih zajednica“ (2013:42) 	<ul style="list-style-type: none"> • materijalna • relacijska
Program razvoja sektora ribarstva Zadarske županije 2013-2015	2013.	<ul style="list-style-type: none"> • Razvoj infrastrukture za potrebe sektora ribarstva sukladno EU standardima • Jačanje ljudskih potencijala u sektoru ribarstva • Uređenje tržišta sukladno EU standardima • Ekonomski rast sektora uz primjenu načela održivosti • Povećanje potrošnje ribe (2013:58-59) 	ekološka, ekonomska, društvena	<ul style="list-style-type: none"> • poticanje očuvanje tradicijskih vještina i znanja u ribarstvu (2013:63) 	<ul style="list-style-type: none"> • relacijska

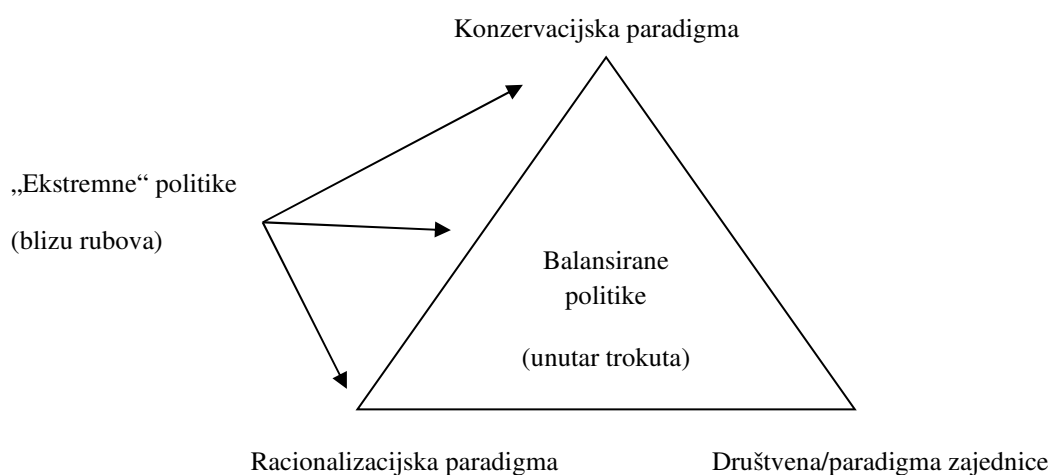
Tablica 17. Analiza ciljeva razvoja ribarstva u relevantnim dokumentima do 2015. godine u RH

Unatoč normativnim nastojanjima da se jednaka važnost prida ekološkoj, ekonomskoj i društvenoj dimenziji održivosti pri definiranju ciljeva upravljanja ribarstvom, iz analiziranih dokumenata upravljanja ribarstvom navedenih u Tablici 17. može se iščitati kako su ekološka i ekonomska održivost ipak prvenstveni ciljevi politike upravljanja ribarstvom u RH. Iako je društvena dimenzija održivosti prisutna u dokumentima i uz materijalnu dobrobit (zapošljavanje, opstojnost i razvoj obalnih i otočnih zajednica) uključuje i neke aspekte relacijske dobrobiti (znanja, vještine, tradicijsko i kulturno nasljeđe), upitna je njihova zastupljenost u krajnjim razvojnim ciljevima. Naime, iako se u nekim dokumentima navodi važnost očuvanja tradicije i kulturološkog značenja ribarstva, u postavljenim ciljevima i mjerama taj zadatak pripisuje se jedino gospodarskim subjektima u ribarstvu. Razvoj „sektora“ temeljni je objekt politike upravljanja ribarstvom u svim dokumentima. Smatra se kako je

razvojne ciljeve moguće postići prilagodbom ribolovnih kapaciteta raspoloživim ribljim resursima, razvojem tržišta i lokalnih brendova, usvajanjem novih tehnologija, diversifikacijom aktivnosti i razvojem novih proizvoda, suradnjom i udruživanjem gospodarskih subjekata u ribarstvu. Čak i kada se spominje „održivi razvoj ribarskih područja“ kao u Nacionalnom strateškom planu razvoja ribarstva (2013), ono podrazumijeva jedino „očuvanje postojećih gospodarskih aktivnosti“ jer se sektor ribarstva smatra „važnim izvorom prihoda i zaposlenosti za obalna područja i otoke“ (2013:42). U ovom dokumentu navodi se kako sinergija s ostalim važnim gospodarskim sektorima, poput turizma i poljoprivrede, može doprinijeti zadržavanju populacije na otocima koji se smatraju osobito osjetljivim zajednicama, a isto tako i doprinijeti očuvanju tradicijskog i kulturnog nasljeđa lokalnih zajednica (2013:42). Adresiranje važnosti kvalitete života, zadržavanja populacije na otocima, diversifikacije aktivnosti i čuvanja kulturnog nasljeđa, svakako upućuje na društvene ciljeve održivog ribarstva. Međutim, pripisivanje ovih ciljeva isključivo gospodarskom ribolovu, odnosno gospodarskim subjektima u ribarstvu, uz istodobno zanemarivanje uloge malog ribolova za osobne potrebe, pruža posve drugačiju sliku dominantnih političkih ciljeva. Ciljevi razvoja ribarskih područja navedeni u Nacionalnom strateškom planu razvoja ribarstva: održavanje ili povećanje razine zaposlenosti kroz stvaranje sinergije s ostalim gospodarskim sektorima (turizmom) te kroz diversifikaciju aktivnosti; dodavanje vrijednosti lokalnim primarnim proizvodima i razvoj tržišta kroz stvaranje lokalnih brendova; omogućavanje suradnje i komunikacije u okviru sektora ribarstva i unaprjeđenje kvalitete života u obalnom području; odnose se na one dionike koji su u mogućnosti zapošljavati i plasirati proizvode na tržište, a to su jedino gospodarski subjekti u ribarstvu (2013:43). Kao primjer deklariranog pridavanja važnosti društvenom značenju ribarstva može se uzeti i „poticanje očuvanja tradicijskih vještina i znanja u ribarstvu“, koji je jedan od ciljeva navedenih u Programu razvoja sektora ribarstva Zadarske županije 2013.-2015. godine. U opisu ovog razvojnog prioriteta navodi se kako se „dolaskom novih tehnologija ulova i prerade ribe gube brojna tradicionalna znanja i vještine koje su važne za funkcioniranje ribarskog sektora (npr. krpanje ribarskih mreža i popravak drvenih brodova), kao i vještine i znanja koja imaju kulturološku i tradicionalnu vrijednost (npr. pojedine ribolovne tehnike ili alati) (2013:63). Aktivnosti koje je sukladno ovom dokumentu potrebno poduzimati u svrhu očuvanja tradicijskih vještina i znanja uključuju: organiziranje tečajeva i radionica na kojima će se podučavati tradicionalne ribarske vještine te izradu publikacija kojima se opisuju tradicionalne ribarske vještine, znanja i običaji koji se koriste ili su se koristili u našem ribarstvu

(Program razvoja sektora Zadarske županije 2013.-2015. godine, 2013:63). Iz ovoga je vidljivo kako se predodžba društvenih vrijednosti ribarstva (znanja, vještine, običaji) umjesto kroz očuvanja stvarnih, još uvijek postojećih ribolovnih praksi svodi na očuvanje društvene memorije.

Orijentacija na ekološku i ekonomsku dimenziju održivog ribarstva, koja je evidentna u analiziranim dokumentima, obilježje je do danas u svijetu prevladavajućih paradigmi - konzervacijske i racionalizacijske. Sukladno konzervacijskoj paradigmi održivost ribarstva definira se kao „dugoročna konzervacija resursa te se održivom smatra svaka aktivnost koja prekomjerno ne iskorištava resurse bez obzira na postojanje bilo kakvih na ljude orijentiranih ciljeva ribarstva“ (Charles, 2001:252). Sukladno ovoj paradigmi ribari djeluju jedino u svom vlastitom interesu pa je zadaća upravljanja ribarstvom preuzimanje brige o resursima mjerama kontrole ribarske flote, raznim restrikcijama vremenskog trajanja ribolova i područja izlova ribe te restrikcijama ribolovnog napora i količine ulova (Charles, 2001). Ovu povijesno dominantnu paradigmu od polovice prošlog stoljeća sve više je nadjačavala racionalizacijska paradigma usmjerena na postizanje ekonomski racionalnog ribarstva (Charles, 2001). S vremenom su se konzervacija i racionalizacija počele smatrati kompatibilnim ciljevima jer se pretpostavljalo kako se racionalizacijom (smanjenjem broja ribara, ribolovnog napora i drugim tehničkim mjerama) ne postiže samo bolja ekonomska efikasnost, već i zaštita resursa od pretjeranog iskorištavanja (Charles, 2001).

Prikaz 13. Temeljne paradigme upravljanja ribarstvom. Izvor: Charles (2001:251)

Analiza legislativnog okvira EU pokazuje kako su temeljni ciljevi upravljanja ribarstvom – ekološka i ekonomska održivost ribarstva i dalje glavni ciljevi Zajedničke ribarstvene politike.

Sukladno tomu, društvena vrijednost malog ribolova shvaća se dominantno kroz ekonomsku korist i doprinos zapošljavanju u obalnim zajednicama. Jednako tako i rezultati analize službenih dokumenata u vrijeme pristupanja RH Europskoj uniji potvrđuju kako je razvoj „sektora“ tj. pojedinačnih ribarskih obrta i trgovačkih društava, krajnji cilj upravljačke politike u RH, dok su potrebe i razvoj obalnih ili otočnih zajednica zapostavljene ili samo deklarativno prepoznate u nekim dokumentima. Sukladno Prikazu 13. od upravljačkih politika usmjerenih na samo dvije dimenzije trokuta održivosti ne može se očekivati postizanje dugoročno održivog ribarstva (Charles, 2001). U skladu s tim nameće se pitanje mogućnosti postizanja dugoročno održivog ribarstva politikama koje u jednakoj mjeri ne vode računa o sve tri dimenzije održivog ribarstva ili, kao što je slučaj u ovdje analiziranim politikama, reduciraju značenja društvene dobrobiti na materijalnu dimenziju zanemarujući druga subjektivna i relacijska značenja.

Zaključno se može kazati kako je Europska unija reformom Zajedničke ribarstvene politike 2013. godine po prvi puta deklarativno prepoznala važnost malog ribolova. Međutim, kao što implicira primjer hrvatskog malog ribolova za osobne potrebe u procesu pridruživanja Europskoj uniji, što je to što je prepoznato – koje vrijednosti, značenja i ciljevi u odnosu na prethodnu politiku, veoma je diskutabilno i kompleksno pitanje. Ono što se smatralo problematičnim i što se ovim radom željelo adresirati jest zanemarivanje društvenih značenja koje je mali ribolov za osobne potrebe kao visoko zastupljena potkategorija ribolova u RH generirao i prihvaćanje univerzalnih „one size fits all“ pristupa koji ne uzimaju u obzir kompleksnost, raznolikost, kontekstualne čimbenike i različite lokalne aktere u ribarstvu (Davis i Ruddle, 2012). Prema tumačenjima nekih autora isključivanje ribara kojima je ribolov „izvor egzistencije“, a etabliranje onih kojima je ono „zaposlenje“ i izvor „ekonomske akumulacije“, već je desetljećima u svijetu prisutan proces pretvaranja malih ribara u „racionalne maksimizatore ekonomske koristi“ (Davis i MacInnes, 1990; Davis, 1996; Davis i Ruddle, 2012; Mansfield, 2004; St Martin, 2006, 2007). Sukladno Maurstad (1992, 2000), procesom profesionalizacije malog ribolova mijenjaju se uvriježena značenja i krajnji ciljevi upravljanja ribarstvom. Symes i Phillipson (2009:1) tumače kako se ovim procesom društveni ciljevi podvode pod ciljeve ekonomskog rasta i kreiranja bogatstva s pretpostavkom kako će se ove koristi u konačnici prelići na cijelu zajednicu.

Usko poimanje društvenih koristi malog ribolova samo kroz ekonomske ciljeve evidentno je u Zajedničkoj ribarstvenoj politici EU. Društveni ciljevi proizašli iz posljednje reforme ove

politike 2013. godine odnose se na: rast prihoda malih ribara, poboljšanje radnih i sigurnosnih uvjeta na malim ribarskim brodovima te osiguravanje održivih obalnih zajednica (Lopes, 2022). Prvi ciljevi odnose se na individualne ribare, dok je osiguravanje održivih obalnih zajednica kao širi kolektivni cilj ujedno i najmanje adresiran u političkim dokumentima. Ovako postavljeni ciljevi zasigurno su u skladu s potrebama mnogih europskih obalnih zajednica u kojima je mali ribolov važan upravo zbog zapošljavanja i prihoda koje generira. No to ne znači kako se ova značenja mogu i trebaju uzimati kao univerzalne društvene vrijednosti malog ribolova bez obzira na različitosti i lokalne specifičnosti država članica. Naprotiv, u mnogim obalnim područjima ovi društveni ciljevi mogu biti potpuno nekompatibilni s potrebama lokalnih zajednica. Primjerice, u mnogim hrvatskim obalnim, a naročito otočnim zajednicama u kojima je demografska situacija takva da naprosto nema mladih ljudi, postavljeni ciljevi modernizacije male ribolovne flote u cilju poboljšanja radnih i sigurnosnih uvjeta, povećanja prihoda i privlačnosti ribolova mlađim naraštajima, nisu nimalo relevantni. Namjesto zaposlenja i prihoda mali ribolov u takvim sredinama može biti važan zbog prehrambene i egzistencijalne sigurnosti pa je lako pretpostaviti kako pristup ribolovu predstavlja glavnu potrebu. Međutim, povećanje pristupa ribolovu u takvim i sličnim situacijama nije jednostavno provedivo zbog već kreirane „institucionalne ovisnosti o prijašnjem putu koja ne dopušta nove i inkluzivne oblike dodjele ribolovnih prava“ (Said i dr., 2020:7). U kontekstu Zajedničke ribarstvene politike EU to znači kako unatoč prepoznavanju značenja malog ribolova daljnja ribarstvena politika uvelike ovisi o prethodnim mehanizmima i odlukama dodjele ribolovnih mogućnosti. Zbog toga je, kao što tumači Said i suradnici (2020), umjesto potpuno novih politika i ciljeva održivog ribarstva moguće jedino nadograđivati već postojeće politike. Upravo takav kontinuitet vidljiv je u Zajedničkoj ribarstvenoj politici koja umjesto značajnijeg iskoraka prema prepoznavanju kompleksnih društvenih značenja malog ribolova nastavlja slijediti ekološke i ekonomske ciljeve koji su od početka u središtu njenog interesa. Prethodno postavljeni ciljevi ekonomske efikasnosti i profitabilnosti ribolovnih poduzeća (individualnih ribara) onemogućuju dodavanje širih društvenih ciljeva (društvena pravednost, društvena dobrobit) jer bi njihovo adresiranje potkopalo ekonomske ciljeve i do sada postignutu ravnotežu između raspoloživih prirodnih resursa i kapaciteta ribolovne flote (Symes i Phillipson, 2009). Zajednička ribarstvena politika jasno pokazuje kako se društvena pitanja ribarstva ne mogu jednostavno pridodati već zadanim ciljevima. Stoga je razumljivo kako je umjesto na prepoznavanje različitih društvenih vrijednosti i potreba lokalnih zajednica ova politika i dalje

usmjerena na individualne ribare i pretpostavku kako će se pozitivni učinci modernizacije i povećanja profitabilnosti sektora malog ribarstva neminovno odraziti i na zajednice u kojima mali ribari žive.

8.5 Zaključak

Ovim poglavljem čitatelju se nastojala približiti kompleksnost malog ribolova unutar Europske Unije te specifičnost hrvatskog malog ribolova za osobne potrebe. Legislativnim značenjem hrvatski mali ribolov za osobne potrebe kao neprofesionalna ribolovna aktivnost značajno se razlikovalo od malog ribolova u drugim zemljama Europske unije. Gospodarski razmjeri bavljenja malim ribolovom za osobne potrebe bili su uvjetovani prije svega ograničenom količinom ribolovnih alata. Ulov je, ovisno o zakonodavnom okviru u određenom povijesnom razdoblju, bio namijenjen prehrambenim potrebama i dodatnom prihodu ribara. Restrukturiranjem ribarstva u vrijeme pridruživanja RH Europskoj uniji redefinirano je dotadašnje legislativno značenje malog ribolova za osobne potrebe i njegova uloga u daljnjem razvoju hrvatskog ribarstva.⁴¹ Kao što pokazuju rezultati analize dokumenata, zapošljavanje i profitabilnost sektora ribarstva postali su osnovni ciljevi hrvatske ribarstvene politike čime je ona u potpunosti usklađena s ekološko-ekonomskim ciljevima ZRP Europske unije. Sukladno provedenoj analizi *policy* dokumenata, odgovor na pitanje „što se dogodilo s društvenim ciljevima u ribarstvenoj politici?“ Republike Hrvatske upućuje na značajno reduciranje društvenih značenja malog ribolova (Symes i Phillipson, 2009:1). Za razliku od prijašnje široke participacije u malom ribolovu za osobne potrebe kroz posljednje desetljeće sektor malog ribarstva u RH snažno je usmjeren prema ekonomskoj efikasnosti i stvaranju prihoda od ribolova. Značenje održivog ribarstva time je poistovječeno s ekološkom i ekonomskom dimenzijom održivosti kao što je to slučaj i u politici Europske unije, dok je značenje društvene dimenzije reducirano na pitanje zapošljavanja i kreiranja prihoda u ribarstvu. Što ovakvo redefiniranje ciljeva razvoja ribarstva znači u stvarnosti, u životima malih ribara za osobne

⁴¹ U članku 3. „Pojmovi“ Zakona o morskom ribarstvu (NN 62/17, 14/19, 14/24) navodi se: „Mali ribolov je kategorija ribolova za osobne potrebe koja je u potpunosti ukinuta s 31. prosincem 2014. temeljem Ugovora o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj uniji (Narodne novine – Međunarodni ugovori, br. 2/12).

potrebe, njihovih obitelji i šire zajednice odgovara se kroz iduća poglavlja na temelju nalaza terenskog istraživanja.

9. Rezultati etnografske studije slučaja

9.1 Uvod

U ovoj cjelini prikazuju se rezultati terenskog istraživanja. Od studije slučaja očekuje se dobro razumijevanje okruženja ili konteksta istraživanja. Često se navodi kako se ono postiže detaljnim opisivanjem situacija, interakcija i događaja. Zbog toga se na početku ovog poglavlja čitatelju žele približiti vlastita iskustva autorice oblikovana prvim susretima s otokom Ižom i njegovim stanovnicima. Žele se prenijeti zapažanja, dojmovi, pitanja i problemi koji su se isprepletali od samog početka terenskog rada. Veliku pomoć na samom početku istraživanja davali su mi gospođa Tihana⁴² kod koje sam za vrijeme boravka na Ižu stanovala i njen susjed i prijatelj Luka. Pružali su sve potrebne informacije, upoznavali me sa svojim prijateljima, upućivali na prve sugovornike i omogućavali sudjelovanje u svakodnevnim aktivnostima. Zahvaljujući neformalnim druženjima s njima i njihovim prijateljima, učila sam o iškom ribarstvu i njegovoj ulozi u opstanku ljudi na ovom otoku. Slušala sam anegdote, priče o ljudima i događajima, sjećanja na lijepa i teška razdoblja djetinjstva i mladosti.

Nakon prvih dojmova, u drugom potpoglavlju „Vizualni tragovi povezanosti s ribarstvom“, iznose se nalazi metode opažanja vizualnih artefakata i svega onoga što upućuje na povezanost zajednice s ribarstvom. Iako korisno u stvaranju prve slike proučavane sredine, opažanje nije bilo dovoljno za postizanje dubljeg uvida u značenja sadašnje ili povijesne povezanosti ovog otoka s ribarstvom. Do detaljnijih odgovora dolazilo se kroz razgovore s ribarima i ostalim stanovnicima. Vrijednosti i značenja ribolova sugovornici su pojašnjavali svojim porijeklom, ribolovnim iskustvom u ranom djetinjstvu i mladosti, naučenim obrascima življenja, obiteljskom i kolektivnom tradicijom, uvriježenim životnim očekivanjima te različitim materijalnim koristima koje proizlaze iz bavljenja ribolovom. Kako bi se lakše prikazale različite značajke ribolova najprije se u poglavlju „Veli Iž i Mali Iž – o ribolovu ovisne zajednice otoka Iža“ navode različiti aspekti koji se u literaturi spominju kao osnovni pokazatelji povezanosti i ovisnosti neke zajednice o ribarstvu. U prošlosti su se oni uglavnom svodili na ekonomska obilježja, no zahvaljujući brojnim znanstvenim radovima posljednjih desetljeća ovisnost o ribarstvu danas se promatra iz mnogo šire perspektive koja u obzir uzima

⁴² Kao što je navedeno u potpoglavlju 6.6.3 u svrhu osiguranja anonimnosti svih sudionika u radu se koriste pseudonimi.

i različite manje opipljive društveno-kulturne aspekte. Potom se u nastavku poglavlja detaljnija pozornost posvećuje razumijevanju ovisnosti o ribolovu s ciljem percipiranja izravnih posljedica zakonskih promjena i predviđanja onih dugoročnih koje će se točnije moći potvrditi u budućnosti. Kroz tri potpoglavlja prezentiraju se nalazi istraživanja koji obuhvaćaju nematerijalne (potpoglavlja 9.4.1 i 9.4.2) i materijalne aspekte ovisnosti o malom ribolovu za osobne potrebe (potpoglavlje 9.4.3). Zatim se u potpoglavlju „Posljedice ukidanja malog ribolova za osobne potrebe na uvriježeni i očekivani način života“, iznose tumačenja situacije i direktne posljedice zakonskih promjena na svakodnevni život, ustaljene obrasce ponašanja i daljnja životna očekivanja. Prenošanjem mnogih izvornih izjava sudionika istraživanja čitatelju se žele što bolje približiti njihova tumačenja stvarnosti, osjećaji, težnje i preokupacije. Posljednje potpoglavlje bavi se tumačenjem problema u ribarstvu iz perspektive istraživanih malih ribara te novim ribolovnim trendovima koji se odražavaju i na ovu kategoriju ribolova.

9.2 Prva opažanja otoka Iža i načina života njegovih stanovnika: Tihana i Luka

Ući u nepoznatu zajednicu, promatrati način života njenih članova i sudjelovati u njihovim svakodnevnim aktivnostima kao istraživačici početnici pokazalo se zahtjevnom zadaćom. Osjećaj nelagode i nedoraslosti postavljenom zadatku pratili su moje prve susrete s otokom Ižom i njegovim stanovnicima. Zahvaljujući susretljivosti gospođe Tihane kod koje sam tijekom istraživanja stanovala i njenoj pomoći pri uspostavljanju prvih kontakata, početničku paniku brzo je nadvladala istraživačka znatiželja i volja za učenjem.

U ranu jesen 2015. godine otok Iž već su odavno napustili turisti i njegovi redoviti ljetni stanovnici. Oni koji su ostali na otoku su se zadržali zbog još uvijek ugodnog vremena i priprema za skorašnju berbu maslina. Branje maslina još uvijek je važna aktivnost zbog koje Ižani koji žive na kopnu dolaze na otok i ondje provode nekoliko tjedana, a ponekad i mjeseci ovisno o urodu. Prva šetnja Malim Ižom, a kasnije i Velim Ižom, u meni je izazvala osjećaj sjete, dijelom i nelagode. Razlog tomu je veličina naselja tj. brojnost stambenih objekata i istodobna njihova nenastanjenost. Već pri prvim šetnjama bilo je vidljivo kako se neke kuće napuštaju tek povremeno, po nekoliko dana jer stanovnici podjednako žive na otoku i u Zadru. Ukazuju na to održavane okućnice i cvijeće na balkonima. Za razliku od ovih, uočljive su kuće

koje se koriste samo ljeti. Ove kuće su brojne, mnoge su lijepo uređene i održavane ali pripremljene za zimu i dugo razdoblje nekorištenja. Za razliku od ovih koje se koriste barem ljeti, na Ižu su brojne građevine koje izazivaju osjećaj nostalgije i beznađa. Ruševne kuće, magazini ili ostave uz more u kojima su se nekad držali ribarski alati kako se ne bi morali nositi kućama na obližnje brežuljke na kojima su većinom živjeli prije izgradnje kuća uz obalu, davno napušten tvornički kompleks u Malom Ižu, svjedoče o valovima napuštanja otoka. S većine ovih građevina davno su otpali prozori, a krovovi i statika već su ozbiljno narušeni. Mnogi od ovih objekata svojom dimenzijom i arhitektonskim detaljima upućuju na imućnost vlasnika koji su ih gradili i bogata vremena življenja na otoku. U neke objekte koji još uvijek odolijevaju višedesetljetnoj napuštenosti moguće je proviriti kroz prozor ili davno otvorena vrata. Prekrivene debelim slojevima prašine u njima se još uvijek nalaze stolice, stolovi, kuhinjski namještaj i posuđe. Prašina i paučina podsjećaju da se ne radi o nekom muzejskom postavu već o davno napuštenim ognjištima. Neke konobe i magazini preuređeni su u turistički smještaj ili u ugostiteljske svrhe, dok se u mnogima još uvijek drži ulje, bačve za vino, poljodjelski alati, ribarske mreže i oprema.

Istražujući uske uličice, zavirujući u davno napuštene domove i dvorišta s nepobranim grožđem i agrumima koji usprkos davnoj napuštenosti i dalje rađaju plodovima, teško je ne osjetiti tugu i sjetu. Kako je moguće da je sva ova ljepota ostala napuštena, mogu su zapitati slučajni posjetitelji otoka Iža koji ne poznaju povijesna zbivanja i okolnosti koje su dovele do njegove masovne depopulacije. Iako sam na otok stigla prethodno upoznata s osnovnim podacima o broju stanovnika i već stoljeće dugom procesu izumiranja otoka, sezonskim migracijama i drugim saznanjima, ostala sam duboko zatečena razmjerima depopulacije i po prvi puta uistinu uvidjela stvarno značenje ovog termina. Od početnog razgledavanja otoka i prvih susreta s njegovim rijetkim stanovnicima termini depopulacija i izumiranje nametali su se kao uzrok i krajnje objašnjenje svih tema i problema ovog otoka. Već prve večeri, po samom iskrcanju s broda i upoznavanja s gospođom Tihanom, njen susjed i prijatelj Luka kojeg smo putem srele u dvije rečenice sažeo je svu problematiku Iža, njegova ribarstva, budućnosti i očekivanja stanovnika:

Depopulacija, a ne mali ribolov glavni je problem na Ižu. Ništa ovaj zakon neće promijeniti, sve će ostati isto... (Luka)

Njegove tvrdnje tada su zvučale pomalo nerazumljive, gotovo obeshrabrujuće s obzirom na temu istraživanja i inicijalne postavke o važnosti malog ribolova za osobne potrebe. No ipak,

već nakon prvih intervjua s drugim sugovornicima Lukino tumačenje situacije postajalo je sve jasnije.

U narednim danima gospodin Luka, uz gospođu Tihanu, bio je glavni izvor potrebnih informacija i spona s prvim sugovornicima. Sa 65 godina Luka, od nedavno umirovljenik, bio je jedan od mlađih stanovnika Malog Iža i dobar poznavatelj društveno-povijesnih okolnosti. Isto tako i Tihana, također umirovljenica, bila je nepresušan izvor zanimljivih tema o načinu života na Ižu, odnosima među ljudima i njihovim očekivanjima. U našim svakodnevnim susretima, među kojima su posebno ugodni bili oni večernji uz kamin u Tihaninom dnevnom boravku, upoznala sam povijest Iža, iskustva odrastanja na otoku, životne sudbine njihovih obitelji i prijatelja i današnji način života na otoku. Tihana i Luka upoznali su me s povijesnom i današnjom ulogom ribarstva, gospodarskim i demografskim izumiranjem mjesta. Mali Iž prije Drugog svjetskog rata imao je 1200 stanovnika i petnaestak ribarskih družina. Bilo je to najveće ribarsko naselje u ovom kraju, a razvijena je bila i poljoprivreda u onom obimu koliko su to raspoloživi resursi omogućavali, trgovina te pomorstvo. Ižani su pedesetih godina prošlog stoljeća odlazili u Albaniju poučavati ribarenje, s ponosom je pripovijedao Luka približavajući mi važnost ribarstva na otoku. Danas po njemu na Ižu stalno živi tek 150 ljudi. Naime, zbog različitih pogodnosti, kao primjerice besplatnog prijevoza, puno njih prijavilo je prebivalište na otoku iako na njemu žive tek povremeno. Iž je postao otok turista, a turizam se intenzivnije započeo razvijati zadnjih petnaestak godina. Nekadašnji veliki ribolov, jednako kao i vinogradarstvo i druge poljoprivredne kulture kojima su se Ižani bavili davno su izumrli, a do danas se održalo još jedino maslinarstvo. Po Lukinoj procjeni na Malom Ižu nalazi se 50-60.000 stabala maslina, a 100.000 ukupno na cijelom otoku. Od toga se polovica obrađuje, a druga polovica obrasla je korovom.

Iznoseći svoje životne priče Tihana i Luka upoznawali su me s uobičajenim migracijskim tokovima koji su se događali na otoku. U gradove se odlazilo prvenstveno zbog mogućnosti zaposlenja, školovanja djece i svih drugih uvjeta koje su gradovi pružali. Međutim, veze s otokom uvijek su se održavale pa se na otok dolazilo vikendom, praznicima i obavezno u vrijeme godišnjih odmora. Za radnog vijeka pravile su se nove kuće ili obnavljale naslijeđene kako bi se odlaskom u mirovinu moglo uživati u blagodatima opuštenog otočnog života. Umirovljenički život mojih domaćina, Tihane i Luke, primjer je uobičajenog životnog očekivanja većine Ižana. U Zadar odlaze tek povremeno zbog administrativnih poslova, potrebne zdravstvene skrbi ili u nabavu različitih potrepština koje im na otoku nisu dostupne.

Većina Ižana u Zadru ima stanove pa se u gradu zadržavaju po potrebi, no najčešće tek onoliko koliko je potrebno da obave određene poslove. Ribolov za vlastite potrebe, maslinici, povrtnjaci, održavanje kuća i okućnica ispunjavaju im dane na otoku kroz cijelu godinu. Upravo po zasađenim povrtnjacima lako je prepoznati kuće povremenih migranata od onih koji na otok dolaze samo sezonski. Uz ove skromne obradive površine unutar naselja, Ižani obrađuju maslinike na južnim obroncima otoka. Zbog velike krševitosti ovi su tereni teško pristupačni i nepogodni za intenzivniji uzgoj. Stoga većina obrađuje tek onoliko stabala koliko im je potrebno za vlastitu potrošnju maslinovog ulja, a tek su rijetki orijentirani na intenzivniju proizvodnju i prodaju ulja.

Slika 8. Tradicionalni način berbe maslina na teško dostupnom terenu. Izvor: autorica

Uz sezonsko povrće iz vlastitih vrtova, obilno začinjeno vlastitim maslinovim uljem, glavni izvor hrane Ižanima je oduvijek predstavljao morski vrt kojim su okruženi. Iz ovog vrta ubire se onoliko koliko je potrebno s obzirom na veličinu kućanstva i prehrambene navike. O svakom svom ulovu Luka redovito obavijesti susjedu Tihanu, a često s njom i podijeli ulov. U ribolov ponovno ide kad mu zatreba ribe tj. kad pojede ono prethodno ulovljeno. Eventualni viškovi ulova se zamrzavaju za zalihe u ružnim vremenima kada nije moguće ići na more. Slično kao i Luka postupaju i drugi Ižani. Ulov podijele sa susjedima, odnesu djeci i rodbini u grad ili spreme za gora vremena. Osim susjedi Tihani, Luka se svojim ulovom redovito pohvali i drugim prijateljima i sumještanima. Ribolov pod svjetlom Luki je najdraža vrsta ribolova, dok mu lov mrežama nije naročito drag. Koristi ih tek nekoliko puta godišnje kako bi uhvatio sitnu ribu giru oblicu ili gavuna koje se ne može uhvatiti na drugi način. Tihanin i Lukin način života koji sam za vrijeme boravka na Ižu svakodnevno promatrala i u njemu sudjelovala, ukazivao je na važnost međusobnog pomaganja i solidarnosti u maloj otočnoj zajednici. Svoje skromne ulove Luka je redovito dijelio s Tihanom, jednako kao i osjećaj ponosa i postignuća koje mu je svaki ulov donosio. Isto se može kazati i za druge njihove prijatelje, sve redom povratnike na Mali Iž po umirovljenju, kojima je ribolov izvor zdrave prehrane, prehrambene sigurnosti i materijalne koristi za one s niskim mirovinama, jednako kao i osjećaja samoispunjenja i zadovoljstva otočkim načinom života. Iako se Tihana kroz život nije bavila ribolovom ipak ponekad pođe s Lukom i drugim prijateljima u ribolov koji često organiziraju kao oblik natjecanja i zabave koju redovito završavaju zajedničkim druženjem i pripremanjem ulova. U

jednom takvom druženju i sama sam sudjelovala upoznavajući isprepletena značenja ribolova koja u isto vrijeme utjelovljuju besplatan ručak, zabavu, druženje, rekreaciju i osjećaj zajedništva u krhkoj otočnoj zajednici.

9.3 Vizualni tragovi povezanosti s ribarstvom

Uz statističke podatke o broju ribolovnih subjekata, istraživači se redovito koriste metodom promatranja kako bi identificirali povezanost i ovisnost neke zajednice o ribarstvu. Brojnost ribara i ribarskih brodova, ribolovna sredstva i oprema, svakodnevni izlasci u ribolov, s ribolovom povezane aktivnosti i poslovi, uobičajeni su predmet proučavanja istraživača koji se bave različitim aspektima ribarstva. Kao što navode Urquhart i Acott (2013) ribolov se događa na moru, ali pripremanje opreme i brodova kao i prodaja ulova odvija se na kopnu. Sve to skupa kreira posebni identitet, pripadnost i „osjećaj za mjesto“ (engl. *sense of place*) (Urquhart i Acott, 2013). Osjećaj za mjesto, tumače autori, obuhvaća različite ideje poput vezanosti uz mjesto, identitet mjesta, ovisnost o mjestu, pripadnost mjestu, ukorijenjenost i zadovoljstvo mjestom. Osjećaj za mjesto odraz je kompleksnih odnosa između čovjeka i okoliša, i povezan je značenjima koja ljudi pridaju mjestu (Urquhart i Acott, 2013:46).

Kako bi se što bolje obuhvatila i razumjela uloga ribarstva na otoku Ižu redovito su se promatrale aktivnosti u lukama Komoševa i Knež u Malom Ižu i koliko je to bilo moguće u glavnoj luci u Velom Ižu. Promatralo se pripremanje brodica, mreža i drugih alata za ribolov, odlasci i vraćanja iz ribolova, međusobne interakcije ribara i drugih stanovnika. Za vrijeme cijelog istraživanja na otoku nije primijećena aktivnost prodaje ribe, a razlog je, kažu sugovornici, što se ribe ulovi jedva i za vlastite potrebe. Pogleda li se brojnost različitih brodica u lukama - Komoševa i Knež svaka više od 50, a Veli Iž više od 180 brodica, moglo bi se pomisliti kako uz toliki broj plovila niti ne postoji potreba za kupovinom ribe jer, vjerojatno, svako kućanstvo ima svog ribara koji ulovi dovoljno za potrebe vlastitog domaćinstva. No, broj brodica u lukama, jednako kao i broj kuća u svim naseljima, potpuno je nesrazmjeran broju ljudi koji ondje žive. Nakon višednevnog opažanja postalo je jasno kako se tek rijetke brodice koriste za redovite odlaske u ribolov. Njih je bilo lako prepoznati po malim hrpicama mreža,

parangalima⁴³ i posudama u kojima se drže parangali i klopka (vršama). Iz lučice Komoševa je u vrijeme provođenja istraživanja samo jedan ribar odlazio redovito u ribolov mrežama, iz Kneža njih trojica te isto toliko iz luke u Velom Ižu. Brojne brodice koje se ne koriste kroz duže razdoblje mogu se raspoznati po tomu što su prekrivene vodonepropusnim tendama koje sprječavaju nakupljanje kišnice. Ukoliko se pokreću vanbrodskim motorima, a takvih je najviše, isti su skinuti s plovila i pospremljeni u kućama ili magazinima. Većina brodica izrađena je od plastičnih materijala koji ne zahtijevaju redovita održavanja kao oni drveni. Mnoge brodice imaju vrlo malu novčanu vrijednost, ali ima i onih velike vrijednosti. Supruga jednog Veložanina čije je plovilo među skupljima u luci smatra kako su mnogima plovila statusni simbol i sredstvo međusobnog nadmetanja. Od tradicijskih plovila korištenih u nekadašnjem velikom ribolovu ostala je tek jedna gajeta u Knežu na kojoj su napravljene mnoge preinake, a u vlasništvu je čovjeka koji nije Ižanin.

Valja naglasiti kako je vidljivost ribolovnih sredstava i opreme općenito mnogo manja u ovakvom malom ribolovu negoli je to slučaj u profesionalnom ribolovu u kojemu se koriste veće količine ribolovnih alata koje su promatraču lako vidljive. U svim lukama otoka Iža u vrijeme istraživanja nisu viđana plovila koja bi upućivala na bavljenje bilo kojim oblikom profesionalnog ribolova. Iako je promatranje ribarskih brodova u lukama uobičajena polazna metoda pri istraživanju ovakve tematike, može se kazati kako se u ovom slučaju promatranjem brodica koje ispunjavaju luke otoka Iža malo toga moglo zaključiti o povezanosti stanovnika s ribarstvom i ovisnosti o ribarstvu. Metodom promatranja ograničenog vremenskog perioda teško je saznati koriste li se i koliko sve te brodice za neku vrstu ribolova, za prijevoz roba, za prijevoz među mjestima na otoku i drugih otoka ili kopna, ili samo za rekreaciju. Nekim stanovnicima brodice su sredstvo kojim odlaze u maslinike, na njima prevoze plodove i drva za ogrjev, a neki njima odlaze i na kopno. Za mnoge brodice mještani kažu kako služe samo za čuvanje veznog mjesta koje se, sukladno regulativi, gubi ukoliko se ne koristi nekoliko mjeseci. Sugovornici kazuju kako se većina brodica ne odveže niti jednom godišnje. Često im te brodice koje se ne koriste stvaraju probleme jer ih moraju privezivati, prazniti nakon kiše ili vaditi sa morskog dna nakon potonuća zbog nebrige vlasnika.

Također valja istaknuti kako je jedan od razloga malog broja vidljivih ribolovnih alata na brodicama bila i netom uvedena zakonska promjena kojom je nekadašnji mali ribolov za

⁴³ Parangal je ribolovni alat koji se sastoji od udica nanizanih na dugačko tanko uže.

osobne potrebe postao mali obalni (gospodarski) ribolov. Gubljenjem prava na novu kategoriju ribolova, čije je glavno obilježje korištenje mreža stajaćica, smanjio se i broj ribara koji su svakodnevno ili bar povremeno odlazili ribariti mrežama. Neki su se jednostavno pomirili s promjenama i odustali od takvog ribolova, dok su drugi nastavili bacati mreže iako su izgubili zakonsko pravo na ribolov njima. U takvim slučajevima zbog straha od kazni mreže su se počele skrivati pa se više ne ostavljaju slobodno na plovilima kao što se to prije činilo. No, i prije ovih zakonskih promjena teško se o ulozi ribarstva na Ižu moglo govoriti samo na temelju vidljivih pokazatelja kao što su broj izdanih ribolovnih dozvola ili broj i vidljivost ribolovnih plovila i opreme. Kao što upućuju sugovornici, potrebno je razumjeti višedesetljetni obrazac življenja Ižana koji na otoku žive u različitim vremenskim intervalima pa se i ribarenjem bave sukladno boravku na otoku. Zadržavanje na otoku prvenstveno ovisi o osobnim i obiteljskim obvezama, sezonalnosti poslova kao što je rezidba ili branje maslina, obrađivanje vrtova, bavljenje turizmom i slično. Sezonalnost je uvijek određivala i vidljivost mreža na brodicama, kazuju sugovornici, jer se različitim vrstama mreža ribari tijekom godine. Stoga se može zaključiti kako su na otoku Ižu uobičajeni pokazatelji bavljenja ribarstvom i ovisnosti o ribarstvu kao što je broj ribara, ribarskih plovila i ribolovne opreme jako varijabilni i nepouzdana indikatori. Razmjeri bavljenja ribolovom ovise prvenstveno o tomu koliko se članovi zajednice zadržavaju na otoku u određeno doba godine jer stanovnika koji na Ižu žive tijekom cijele godine je jako malo.

Osim ribarskih luka, brodova i opreme, drugi materijalni elementi koji govore o identitetu nekog mjesta i povezanosti s ribarstvom po Urquhartu i Acottu (2013) mogu biti prirodni i izgrađeni krajolik, umjetnički radovi, razni tiskani materijali kao što su knjige, razglednice, informativne ploče. Uz materijalne elemente jednako važnima autori smatraju i aktivnosti povezane s ribarstvom kao što su festivali, umjetnost, hrana, glazba, obrazovanje te različite subjektivne percepcije ljudi prema ribarstvu. Može se kazati kako su na otoku Ižu danas slabo vidljivi ili promatraču teško uočljivi aspekti nekadašnje značajne gospodarske ovisnosti o ribarstvu. O povijesnoj vezanosti uz ribarstvo danas jedino svjedoče preostali magazini u uvalama Knež i Komoševa koji još uvijek nisu ustupili mjesto novim građevinama, a za koje slučajni promatrač ne može znati što predstavljaju i čemu su nekada služili. Ove građevine jedina su materijalna ostavština iz vremena slavnog maloiškog ribarstva. U njima se držala ribolovna oprema i mreže, solila i čuvala riba, ulje i vino, dok se stanovalo na obližnjim brežuljcima. Ipak, slučajni promatrač teško će bez nečijeg pojašnjenja moći naslutiti kako su

nastali ovi objekti, čemu su služili i zašto su mnogi od njih danas napušteni. Tek pomnijim promatranjem moguće je primijetiti u nekima od njih ili oko njih davno napuštene nekoć skupocjene mreže koje su mogli posjedovati samo imućniji mještani. Osim ovih zaboravu prepuštenih ostataka nekada uspješnog ribarstva, teško je uočiti neke druge materijalne tragove bogate ribolovne prošlosti. Slučajni posjetitelj teško će naslutiti kako ovo mjesto „leži na kostima skuša, lokardi, srdela i girica“ (Cvitanović, 1998:10). Iako su Ižani, naročito Maloižani, ponosni na svoje ribarsko podrijetlo i uspjehe u ribarstvu, ono se još uvijek nije materijaliziralo u nekoj formi informativnog sadržaja ili spomenika posvećenog bogatoj tradiciji i uspjesima u ribarstvu.

Slika 9. Davno napuštene velike ribarske mreže u magazinima u Malom Ižu. Izvor: autorica

Slika 10. Mreže malih ribara za osobne potrebe u javnom i privatnom prostoru. Izvor: autorica

Iako se o bogatoj ribarskoj tradiciji danas može saznati jedino iz knjiga i zapisa zaslužnih Ižana koji su se u svojim radovima potanko bavili i ribarstvom, to ne znači kako na otoku Ižu ne postoji svijest o očuvanju materijalne i nematerijalne baštine. Dapače, ona je ovdje iznimno prisutna o čemu svjedoče dvije vrijedne muzejske zbirke koje je moguće posjetiti u ljetnom periodu. U Malom Ižu, u zaseoku Knež, smještena je Zbirka suvremene povijesti osnovana 1978. godine, danas dio Muzeja grada Zadra. Iako je zbirka najvećim djelom posvećena stradanju Maloižana u Drugom svjetskom ratu, ona sadrži i vrijedne replike tradicionalnih ribarskih brodova korištenih u zlatno doba maloiškog ribarstva.

O etnografskoj zbirci u Velom Ižu često se govori kao o jedinstvenom primjeru bogate autentične građe na dalmatinskim otocima. Nastala je zalaganjem pojedinaca koji su 1975. godine od darovanih lokalnih predmeta sastavili iznimno vrijedan postav koji prikazuje tradicijski život na otoku i djelatnosti koje su ga obilježavale. Bogato je prikazana izrada tipičnih lončarskih predmeta i tekstilnih rukotvorina. Izloženi su primjerci tradicionalne nošnje i obućarstva te mnogi predmeti vezani uz kulturu stanovanja, zemljoradnju, stočarstvo i ribarstvo. Dio zbirke posvećene ribarstvu sastoji se od različitog pribora za ribolov, ribolovnih alata kao što su ribolovne klopke (vrše) izrađene od pruća kakve na otoku i danas izrađuje jedan stariji ribar, različite osti, mreže i slično. Posebno zanimljivi predmeti su autentično zemljano ribarsko kuhalo (tzv. fogun) na kojemu su ribari pripremali svoje objede te kabal, vuneni ribarski kaput.

Slika 11. Etnografska zbirka u Velom Ižu, ribarski eksponati: vrše od pruća, fogun (zemljano ribarsko kuhalo) i kabal (vuneni ribarski kaput). Izvor: autorica

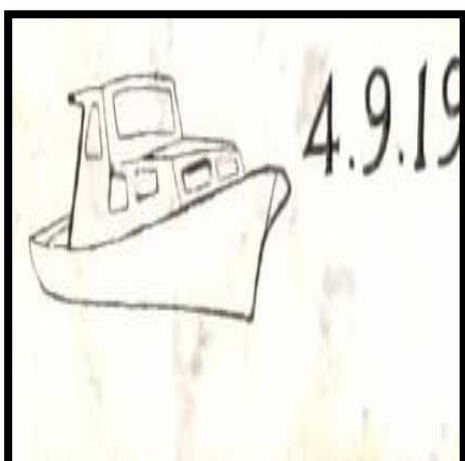
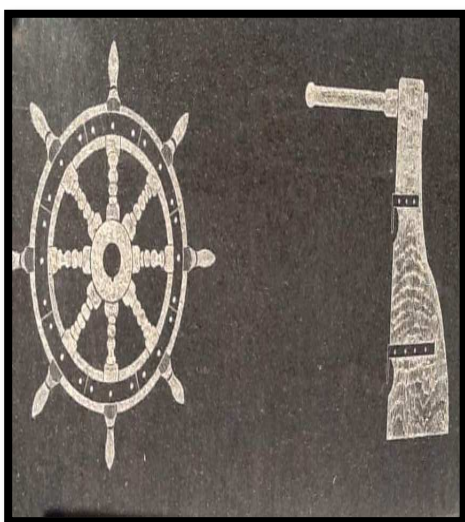
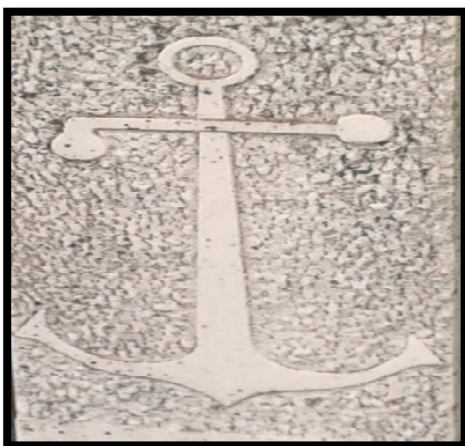
Ribarstvo, nekadašnja okosnica življenja na otoku, danas se svodi na dva uzgajališta ribe, desetak malih obalnih ribara⁴⁴ i nešto više rekreativnih i sportskih ribara. Uzrok svih društvenih problema Ižani vide u drastičnoj depopulaciji koja traje već cijelo stoljeće, a s kojom su se već odavno pomirili kao neizbježnom sudbinom. U desetljećima poslije Drugog svjetskog rata ostanak na otoku i bavljenje tradicionalnim djelatnostima za rijetke je bila prihvatljiva opcija. Pronalaženje stalnog posla na kopnu i školovanje djece bili su glavni razlozi napuštanja otoka. Ižanima nije bilo teško pronaći posao na kopnu jer, kako kazuje jedna sugovornica, „tada se govorilo kako iška putovnica vrijedi više od bilo koje diplome“. Naime, zapošljavanje Ižana smatralo se djelomičnim vraćanjem duga za njihova teška stradanja u prethodnom ratu. Ratna stradanja i poslijeratno masovno napuštanje otoka rezultiralo je današnjom demografskom slikom. Zaposlenje na kopnu ili pomorstvo značilo je bijeg od ribarstva i teškog života na otoku, naročito u Malom Ižu. Stoga ne iznenađuje što je ovo teško i mukotrpno zanimanje kojim su se nekada bili prisiljeni baviti na Ižu brzo postalo tek kolektivno sjećanje.

⁴⁴ U vrijeme provođenja istraživanja (2015. godine) 14 ribara iz Velog Iža i 12 iz Malog Iža ostvarilo je pravo na povlasticu za mali obalni ribolov. Prema tvrdnjama sugovornika dio njih većinom živi u Zadru, a dio zbog bolesti ili dobi više ne ide u ribolov pa se realni broj malih obalnih ribara svodi na desetak ribara koji redovito odlaze u ribolov.

Pri upoznavanju i predstavljanju teme istraživanja najčešća prva reakcija sugovornika bila je: *nema nas, svi su pomrli, nema više nikoga, otišli su svi....* Jedan sugovornik iz Malog Iža dubinu problema sažeo je kazavši:

Ovdje je problem kad čovjek umre tko će ga pokopati. Spasili smo se otkada one koji umru u Zadru dovezu trajektom a ne brodom jer ih pogrebnim vozilom prevezu na groblje pa ne moramo nositi na rukama. Nema ljudi niti za pokopati mrtve.
(Jurica, 6:14-16)

Zajedno sa stanovnicima izumiru i njihova kolektivna iskustva, sjećanja i ponos na zajednički način odrastanja. Izumiranje Iža, koje se često nametalo kao tema razgovora, usmjerilo je istraživačku pažnju na razgledavanje mjesnih groblja gdje su pronađeni zanimljivi vizualni elementi. O svom načinu življenja i identitetu neki Ižani, u većoj mjeri Maloižani, odlučili su svjedočiti i poslije smrti. Na nadgrobne spomenike urezali su simbole ribarske i pomorske djelatnosti koje su obilježile njihove živote - brod, „kajić“ (brodica), sidro, kormilo, propela i jedra najčešći su simboli, a na ponekom spomeniku mogu se vidjeti i simboli građevinske djelatnosti.

Slika 12. Detalji na nadgrobnim spomenicima. Izvor: autorica

Ovi simboli maritimne baštine pokazatelj su identiteta čvrsto vezanog uz more koje ih je fizički okruživalo i ograničavalo, ali i usmjeravalo i poticalo na bavljenje brodogradnjom, brodarstvom, ribarstvom, plovidbom na domaćim i stranim brodovima.

9.4 Veli Iž i Mali Iž – o ribolovu ovisne zajednice otoka Iža

Zajednički prostor, zanimanje ili povijest najčešće su odrednice definiranja ribolovnih zajednica. Sukladno Clay i Olson (2007), ribarska zajednica može podrazumijevati tradicionalne, izolirane i o resursima ovisne zajednice, enklave profesionalnih ribara u industrijaliziranim gradovima, virtualne zajednice povezane specifičnom vrstom ribolova ili nekim drugim vezama umjesto točno određenim prostorom.

Kako bi se iskazala povezanost i ovisnost neke zajednice o ribarstvu u znanstvenom i političkom diskursu koristi se koncept „o ribarstvu ovisne zajednice“ (engl. *fishing dependent community*). Prema uobičajenom tradicionalnom tumačenju, o ribarstvu ovisna zajednica je ona čiji se opstanak ugrožava nestankom ili značajnim promjenama u ribarstvu (Jacob i dr., 2001). Ovisnost o ribarstvu najčešće se iskazuje profitom, brojem zaposlenih, opstankom ribolovne industrije i povezanošću ribarstva s drugim djelatnostima i industrijama (Brookfield i dr., 2005; Ross, 2013). Za razliku od takve čisto ekonomske perspektive, sve više autora bavi se istraživanjem drugih aspekata ovisnosti o ribarstvu. Jacob i suradnici (2001), ovisnost o ribarstvu vezuju uz karakter zajednice smatrajući kako su mnoge zajednice oblikovane ribarstvom. U takvim zajednicama ovisnost o ribarstvu podupire osjećaj zajednice i povijest zajednice (Jacob i dr., 2001:18). Ross (2013), tvrdi kako je u mnogim područjima ribarstvo još uvijek od vitalne važnosti za preživljavanje zajednice jer je ono sredstvo izgradnje međusobnih veza, znanja, vrijednosti, jezika i tradicije. Brookfield i suradnici (2005), jednako kao i McGoodwin (1990), zaključili su kako se i u zajednicama s malom ovisnošću o ribarstvu ono cijeni zbog ključne uloge koju ima u identitetu zajednice. Po Brookfield i suradnicima (2005) u takvim zajednicama „virtualno“ ribarstvo naslijedilo je nekadašnje stvarno ribarstvo. Za razliku od čisto ekonomskog poimanja ovisnosti o ribarstvu pristupi koji uzimaju u obzir različite društvene i kulturne aspekte ribarstvo vide kao „forum kroz koji se međusobna povezanost zajednice, vrijednosti, znanje, jezik i tradicija zasnivaju, potvrđuju i dalje prenose“ (Brookfield i dr., 2005:56). Sukladno ovim viđenjima ribarstvo obalnim i otočnim zajednicama

ne doprinosi samo ekonomski, već „kreira specifičnu prepoznatljivost (engl. *distinctivness*), osjećaj za mjesto (engl. *sense of place*) i na ribolovu utemeljen identitet, sadašnji i povijesni“ (Urquhart i Acott, 2013:45).

Mjesta Veli Iž i Mali Iž s pripadajućim zaseocima, danas jednako kao i u prošlosti, mogu se smatrati ribarskim zajednicama iako se karakter ribarstva i njihove ovisnost o ribarstvu s vremenom značajno mijenjao. Udaljenost od kopna, prometna izoliranost i nemogućnost čuvanja hrane nekada su značili potpunu ovisnost i oslanjanje na dostupne prirodne resurse. „More je oduvijek bilo naš vrt iz kojeg smo brali onoliko koliko nam je bilo potrebno“, kazuju Ižani želeći približiti nekadašnju i današnju važnost morskih resursa u preživljavanju otočnog stanovništva. Iz morskog vrta ubirali su koliko im je bilo potrebno, čuvali ga od drugih ribara, a često se kroz povijest i borili sa stanovnicima drugih otoka za udaljenije ali plodnije morske vrtove. More im je uvijek značilo osnovni izvor preživljavanja i opstanka jer je obradive zemlje na otoku bilo malo. No ipak, Veli Iž i Mali Iž kroz svoju povijest nisu uvijek u jednakoj mjeri ovisili o ribarstvu. Dok je Mali Iž rastao i razvijao se povećavajući svoju ovisnost o ribarstvu, Veli Iž razvijao je brodarsku i pomorsku orijentaciju (izgradnja brodova i prijevoz brodovima), a mnogi njegovi stanovnici puno prije Maloižana emigrirali su u prekooceanske zemlje i iz emigracije snažno pomagali razvoj rodnog mjesta (Basioli, 1976; Cvitanović 1989; Jelić, 1997). Za razliku od Velog Iža kroz prvu polovicu 20. stoljeća Mali Iž je potpuno ovisio o ribarstvu. Bila je to ribarska zajednica u smislu suvremenih, modernih ribarskih enklava kako ih nazivaju Clay i Olson (2007). U današnjem hrvatskom ribarstvu ogledni primjer takve profesionalne ribarske zajednice čine ribari iz mjesta Kali na susjednom otoku Ugljanu (Lukić i Tonković, 2019) za koje Ižani vole kazati kako su ih oni naučili ribariti. Po razini materijalnih ulaganja kakvo je tadašnji ribolov zahtijevao, ovisnosti o velikom broju radne snage, organizaciji ribolova od ulova do prerade i prodaje ribe, specijalizaciji ribarskih brodova, opreme i specijaliziranim metodama lovljenja ribe, Mali Iž bio je ribarska zajednica kojoj je ribarenje predstavljalo glavnu gospodarsku aktivnost. Zahvaljujući ribarskim znanjima i umijećima, brojnosti raspoložive mlade radne snage i međusobnom udruživanju financijskih sredstava Mali Iž je u to vrijeme, kako vole kazati Ižani, bio među „najribarskijim“ mjestima na hrvatskoj obali.

Po završetku ere velikog ribolova šezdesetih godina prošlog stoljeća Mali Iž započeo je poprimati neke druge karakteristike te su oba mjesta na jednak način ili u jednakoj mjeri postajala ovisna o ribarstvu. Iako je svakodnevna prometna povezanost s kopnom značajno

promijenila nekadašnju ovisnost o dostupnim prirodnim resursima, ona je i do danas ostala iznimno velika prvenstveno zbog niskog standarda stanovništva, prehrambene sigurnosti ali i drugih društveno-kulturoloških aspekata ovisnosti o ribarstvu.

Nekadašnja ovisnost stanovnika Iža o ribarstvu lako se mogla obuhvatiti ekonomskim mjerama broja zaposlenih, prihoda od ribarstva i povezanosti s drugim privrednim granama (Jacob i dr., 2001; Ross, 2013). Današnja povezanost i ovisnost o ribolovu mnogo je kompleksnija, a u njenom razumijevanju kvantitativni pokazatelji malo toga mogu kazati i objasniti. Na otoku je tek nekoliko manjih profesionalnih ribara, ali njihov broj potpuno je relativan. Kako kazuje jedan od njih, ribolovom se bavi jako rijetko jer živi od ugostiteljske djelatnosti. Ribolov je samo jedna od djelatnosti koju ima formalno registriranu u svom obrtu, a slična situacija je i kod drugih malih gospodarskih ribara. Upravo zbog toga se kvantitativni podaci ne mogu uzeti kao dovoljni pokazatelji današnje ovisnosti o ribarstvu koja, za razliku od nekadašnje materijalne ovisnosti o velikom ribolovu, nije lako vidljiva i mjerljiva.

Kao što pokazuje ovaj kratki pregled, ovisnost o ribarstvu mijenjala se sukladno društveno-ekonomskim i političkim prilikama. Do prve polovice prošlog stoljeća bila je jasno vidljiva jer je proizlazila prvenstveno iz materijalne ovisnosti, dok je u kasnijem razdoblju poprimala i druge manje opipljive aspekte. Stanovnici otoka Iža već desetljećima nisu ovisni o ribarstvu u uskom ekonomskom značenju zapošljavanja, kreiranja prihoda i opstanka ribolovne zajednice. Njihova današnja ovisnost o ribolovu, kao i u mnogim drugim slučajevima u svijetu, vezana je uz prehrambene navike, kolektivnu prošlost, tradiciju, identitet i način života zajednice (Brookfield i dr., 2005; Jacob i dr., 2001; Ross, 2013).

9.4.1 Ribolov kao izvor identiteta, načina života i pripadnosti

Znanje pravljenja mreža, lovljenja ribe, poznavanje dobrih ribolovnih lokacija (pošti), vremenskih uvjeta i morskih struja, učilo se od najranije dobi i prenosilo s koljena na koljeno. More koje ih okružuje bilo im je igralište, zabava, učionica, a za većinu njih to je ostalo i kroz cijeli život. Riba se lovila najprije kroz igru i zabavu, a nakon toga, već u najranijoj mladosti ribolov je postajao prvi plaćeni posao. Tadašnje ribarstvo ovisilo je o velikom broju mlade radne snage sposobne za teške fizičke poslove pa su gotovo svi mladići u njemu sudjelovali barem povremeno. Bio je to zahtjevan posao pa su od njega bježali čim bi se pružila neka druga

mogućnost. No ribolovu su se kroz život uvijek vraćali, ali drugačijem, lakšem i ugodnijem od onoga iz mladosti.

Loveći s kopna udicom usvajala su se prva ribolovna znanja i umijeća. U vrijeme njihova djetinjstva čak je i udica bila veliki luksuz. Sugovornik Nenad prisjetio se kako se u sezoni mogla kupiti tek jedna ili dvije. Kad se ne bi mogla kupiti niti ta jedna udica djeca su ih pravila sama savijajući komadić žice. Nisu imali ni najlon na koji bi udice vezivali pa su koristili vuneni konac kojim su žene krpale odjeću, sa sjetom se prisjećao Nenad. Takvom ribolovnom opremom mogli su loviti samo sitnu ribu kao što su knez ili šparić, a kad bi vidjeli da dolazi neka veća riba brzo bi podizali udicu kako im je ta veća riba ne bi otrgnula. O tim udicama mogle bi se stotine priča ispričati, kazao je sugovornik Edi. Prisjetio se kako su ljudi koji su imali mreže, njih petero ili šestero, ipak bili malo darežljiviji pa su djeci davali konac za udice. Ako bi udica zapela za morsko dno išla se vaditi bez obzira na temperaturu mora jer je njena vrijednost bila velika. Kad su malo porasli znali su napraviti splav od starih greda i dasaka pa bi se veslajući lopatama otisnuli nekoliko stotina metara od obale gdje su lovili puno bolje, s ponosom je opisivao Edi svoja prva ribolovna iskustva. Znali su uloviti i po 3-4 kg ribe, a više od toga se nije moglo ni pojesti ni sačuvati jer tada još nije bilo hladnjaka. Svaka obitelj koja je imala muškarca u kući imala je i ribara koji je odlazio u ribolov, onaj veliki ili pravo ribarenje, kako ga naziva Nenad. U njegovoj obitelji muškaraca nije bilo jer su svi stradali u ratu. Novca za kupnju ribe nije bilo pa je obitelj ovisila o njemu i njegovom dječjem ulovu. Dječja igra koja je i danas učestali prizor zabave u mjestima uz more, Nenadovoj obitelji tada je značila preživljavanje i opstanak na otoku. Kada je već postao mladić s prijateljima je ljeti posuđivao kajić (brodicu) i odlazio u noćni ribolov. U ribolov su odlazili u dva sata ujutro kako bi veslajući do svitanja došli na dobre ribolove pošte kod Sali na Dugom otoku, otočića Lavdare i drugih pozicija. Tamo bi za par sati uhvatili 10-15 kg ribe pa bi prodajom zaradili nešto novca. Kasnije u životu uz stalno zaposlenje nastavio se i dalje baviti ribolovom, ali mnogo lakšim i ugodnijim.

Kao mlad sam se naučio ribariti. Naučio sam te pošte i dobro mi je išlo. To sam zavolio. Kasnije sam kao odrastao čovjek, hvala bogu, nabavio kajić i mreže koje sam pravio sam. (Nenad, 1:24-26)

Bavio se i ribolovom vršama, a najviše je odlazio „na sviću“ loviti hobotnice. Jednako kao i Luka, i Nenad je veliki zaljubljenik ribolova pod svijetlom. Za sebe kaže da je bio vrsan „sviçar“, a u jednoj noći znao je prijeći i po 25 nautičkih milja tražeći hobotnice i raznu oboritu ribu.

Odrastanje uz more i ribolov, učenje iz vlastitog iskustva i kazivanja starijih mještana, maštanje o vlastitim udicama, mrežama i kajiću, zajedničko je svim ovim ljudima koji su na isti način provodili svoje djetinjstvo. Poslije ovog prvog dječjeg ribolova većina Ižana, a naročito Maloižana, upoznala je mukotrpan fizički rad u velikom ribolovu. Nenad je već sa dvanaest godina po cijele noći odlazio u takav ribolov, a po potrebi se njime bavio i kasnije u životu.

Zadnji put kad sam bio dvije zime na iglaru s jednim našim, to je bilo nemoguće za izdržati. Ali eto, nekako smo izdržali. Čitavu noć radiš, a ujutro ideš prodavati ribu. Ako uspiješ spavati sat ili dva, i tako po 5-6 dana dok možemo izdržati mi mlađi, a stariji bi spavali u brodu cijeli dan. (Nenad,1:49-52)

Mukotrpnost maloiškog ribarstva koje je svoj razvojni vrhunac doseglo još prije Drugog svjetskog rata, osjetili su gotovo svi muški stanovnici. Život ondašnjih ribara bio je prava Golgota, kazao je Josip opisujući uvjete u kojima se obavljao takav ribolov: „teško more, teško veslo, teška mreža, uvijek mokar, ideš leći pod provu a i tamo mokro, onako mokar u onoj istoj odjeći“. U tom ribarstvu je, kako navodi Jelić (1997), sudjelovalo cijelo selo. Rijetko koja obitelj bila je bez ribara, a često je i po nekoliko članova iste obitelji bilo u ribolovu. Ribolovno područje protezalo im se od otoka Cresa i Lošinja na sjeveru do Žirja i Kaprije na jugu, a povremeno je obuhvaćalo južnu Istru, Makarsko primorje i otok Hvar (Jelić, 1997). Ovaj veliki ribolov bio je zahtjevan i fizički težak posao pa su ga mladi ljudi napuštali čim bi im se ukazala prilika za neko drugo zaposlenje. U desetljećima nakon Drugog svjetskog rata snažan gospodarski razvoj na kopnu omogućavao je lako pronalaženje stalnog zaposlenja i preseljenje u gradove. Plovljenje na domaćim ili stranim trgovačkim brodovima također je bila primamljiva opcija koju su odabirali mnogi mladići. Tako se i Nenad u svojoj mladosti uputio na daleka mora kako bi se oslobodio teškog ribarenja koje je do tada bilo glavna privredna grana Malog Iža. Nakon perioda plovidbe zaposlio se na kopnu, najprije na Ižu, a kasnije u Zadru. Ribolov je i dalje nastavio imati važno mjesto u njegovu životu, ali više to nije bio onaj veliki ribolov koji je upoznao još u djetinjstvu i od kojega je pobjegao u svijet, već mali ribolov kojim se bavi samostalni ribar vlastitom brodicom i ribolovnim alatima. Uz skromnu plaću koju je imao ribolov mu je uvijek donosio dodatni prihod i predstavljao izvor besplatne i lako dostupne hrane. Dok je živio na Ižu ribolovom se bavio koliko je želio, a po odlasku u Zadar vikendom

onoliko koliko su vremenske prilike dozvoljavale. Koristio je različite ribolovne alate - mreže poponice, buskavice, gavunare, baligote⁴⁵ te udičarske alate - parangale i samice.

Bavljenje malim ribolovom u kojem su bile dopuštene mreže stajačice te bavljenje rekreacijskim i sportskim ribolovom baziranima na udičarskim alatima, u zadnjim desetljećima 20. stoljeća postajalo je sve zastupljenije. Fizički zahtjevan veliki ribolov kojeg su Ižani upoznali u mladosti ustupao je mjesto malom dopunskom ribolovu i ribolovu kao obliku sporta i rekreacije. Stalno zaposlenje na kopnu ili plovidba na trgovačkim brodovima omogućila im je kupnju vlastitih brodica i porivnih motora. Isto tako, industrijska proizvodnja mreža i drugih ribolovnih alata učinila ih je lako dostupnima. Ribolovom se sve manje bavilo zbog nužde i manjka drugog zaposlenja, a sve više zbog hobija, dodatnih prihoda i pribavljanja lako dostupne i zdrave hrane na koju su navikli od djetinjstva. Nakon odrađenog radnog tjedna u gradu provesti vikend na otoku i ukoliko vremenske prilike dopuštaju otići u ribolov, bio je način života generacija Ižana koje su u potrazi za poslom napuštale otok u desetljećima nakon Drugog svjetskog rata. Ipak, otoku, ribarstvu i maslinama redovito su se vraćali bez obzira da li su radili u tvornici, trgovini, kao činovnici ili profesori, naglašava Edi.

Većina ljudi želi neko vrijeme provesti tamo gdje si rođen. A ja sam rođen baš ovdje na Ižu, ne u bolnici u Zadru. I valjda te to iskonski vuče da uvijek tu dolaziš. I ja sam dolazio preko vikenda kad god sam mogao. Uvijek sam nastojao doći barem vikendom i baviti se ribarenjem ili radom na zemlji, ili prikupljati drva, pomoći majci u kopanju itd. I mnogi su tako radili. (Edi, 1:10-13)

Održavanje veza s rodnim mjestom trajalo je cijeli život i njegovalo se sukladno radnim obvezama i drugim životnim okolnostima.

To nam je u krvi. Na taj način smo se mi odgajali, na taj način smo rasli, školovali se i nakon škole opet nas to vuče. (Edi, 1:14-15)

Povezanost s ribolovom i drugim aktivnostima s kojima su odrastali je doživotna, tvrdi Edi. Te iste aktivnosti nastavile su prožimati njihove živote i po odlasku u grad, zaposlenju i zauzimanju određenog društvenog statusa kao u Edijevom slučaju. Želeći približiti važnost pripadnosti mjestu i specifičnom načinu življenja, prisjetio se jedne zgrade koja se zbila dok je još radio u Zadru i samo nedjeljom dolazio na otok jer mu je i subota bila radni dan. Tom prilikom, dok se još iskrcavao iz broda kojim je doputovao iz Zadra, ribolovna družina koja se okupila i već

⁴⁵ Ove mreže nazivaju se mrežama stajaćima jer ostaju u moru preko noći. Mreže stajačice Jelić (1997) naziva mrežama za kućno ribarenje misleći pri tom na ribolov za potrebe domaćinstva za razliku od velikog ribolova koji se obavlja s velikim mrežama i usmjeren je na velike ulovne količine.

bacila mrežu u more trebala je još jednog člana kako bi mrežu izvukla na kopno. „Evo ti krok (opasač) i dođi potezati“, viknuli su prema Ediju koji je izlazio iz broda. Nimalo dvojeći, Edi je potrčao kući koja se nalazi nedaleko od luke i mjesta na kojem su ribari izvlačili mrežu i brzo se presvukao. No u žurbi da što prije pomogne u ribolovu zaboravio je promijeniti košulju i skinuti kravatu pa je potežući mrežu tako odjeven izazvao salve smijeha i bio povod kasnijem dugogodišnjem prepričavanju ove zgode.

Meni je bila čast što mogu biti s njima i pomoći im. Jer to je prije svega tradicija i moj prvi motiv je bio da se očuva tradicija potezanja mreže. Drugi motiv je to što bi sudjelovanjem dobio frišku ribu koju nigdje ne možeš dobiti nego tu. Treći motiv je to što je sačuvan taj običaj - to je taj motiv koji te drži i veže. (Edi, 5:25-28)

Ovom anegdotom Edi je želio približiti dvije jako različite stvarnosti koje su koegzistirale u njegovu životu sasvim prirodno i očekivano. Ovakav povremeni zajednički ribolov družine ribara bio je posljednje naslijeđe nekadašnjeg slavnog maloiškog ribarstva. Odvijao se povremeno kad bi se uspjela okupiti potrebna ribolovna družina, a prvenstveno s ciljem održavanja tradicije i običaja. Kao što kazuje i Edijeva anegdota, s vremenom je postajalo sve teže sakupiti potreban broj ljudi čak i za takav ribolov iz zabave, tradicije i običaja. Osim čuvanja tradicije i običaja uz povlačenje mreže uvijek je bila vezana i doza zabave i šale, prisjećao se Edi:

Kad se riba dijeli uvijek se nešto dobacuje, nešto se grinta. Tu nema nekog zla, ali je ta priča meni bila interesantna jer sam bio sa svojim domaćim ljudima s kojima želim uvijek biti. Drago mi je sa svakim čovjekom tu popričati bez obzira kakav je. (Edi, 5:28-30)

Zabava, izazov, rekreacija, besplatna svježa riba, druženje, osjećaj pripadnosti i povezanosti, sve je to proizlazilo iz zajedničkog povremenog nedjeljnog ribolova. Jedini slobodni dan u tjednu, kao što kazuje Edi, najradije se provodio sa svojim ljudima u aktivnostima koje su im svima bile zajedničke i koje ih povezuju cijeli život. Nije to više bio onaj mukotrpan ribolov na koji su u mladosti bili prisiljeni kako bi kući donijeli ručak ili zaradili dnevnicu. Sada je to bio ribolov iz užitka, vođen željom za očuvanjem običaja i sjećanja na zajedničko porijeklo i odrastanje.

Starenjem generacija koje su odrasle uz ribarenje ludrom, migavicom, fružatom itd., gasila se i ova povremena aktivnost lovljenja velikim mrežama koja se ponekad uspijevala organizirati u mjestu ponajprije zbog zabave i tradicije. Tako Basioli (1976:287) spominje kako se ljeti povremeno, na amaterskoj osnovi kompletira jedna ekipa maloiških ludranata, koja u

skromnom obimu održava tradiciju vrsnih ribara ludranata iz tog mjesta. Dvadesetak godina kasnije i ove povremene aktivnosti postale su dio prošlosti jer Jelić (1997:81) navodi:

U današnjem ribarstvu nema više folklora ni velikih razlika. Danas nema ribarskih običaja niti u Ižu, gdje su se održala samo dva ludra i nekoliko migavica. Nema više leuta i gajeta koje su ispunjale obje luke Malog Iža.

Ludri, zagonice, migavice, strašini, kogoli i ostale velike mreže zbog kojih je Mali Iž između dva svjetska rata bio najribarskije mjesto na zadarskom području, a i mnogo šire po tvrdnjama sugovornika, trajno su napuštene poslije Domovinskog rata čak i u onom amaterskom, povremenom ribolovu o kojem govori Edi. Ostaci tih mreža još se mogu vidjeti po magazinima uz more u Malom Ižu. „Da je samo pokupiti mreže koje su još uvijek po magazinima bila bi to velika hrpa iglara, migavica, trata i drugih mreža“, kazao je Nenad spominjući kako su veliki dio mreža ljudi zapalili da im ne smetaju. Nedostatak radne snage, uzrokovan prvenstveno velikim ratnim stradanjima mladog stanovništva u Drugom svjetskom ratu te kasnijim strelovitim napuštanjem otoka, brzo je nekoć uspješno ribarstvo učinio zastarjelim i neodrživim. Pored ovih razloga, sugovornici smatraju kako je visoka sezonalnost ondašnjeg velikog ribolova također krivac njegove propasti. Nekoliko mjeseci ribarenja, uz bavljenje maslinarstvom, nije bilo dovoljno da zadrži Ižane na otoku. Zbog toga su morali poći raditi negdje drugdje ili ploviti. Edi drži i kako je veliki krivac za propast tadašnjeg ribarstva bila nespremnost za prihvaćanje inovacija i promjena koje su bile potrebne kako bi se ono moderniziralo i održalo. Prisjeća se vremena kad je u mladosti ljeti išao u ribolov i zajedno s drugim mlađim ljudima predlagao starijim ribarima određene promjene koje bi im olakšale posao. No tvrdi kako se ništa nije moglo promijeniti i činiti drugačije od ustaljene prakse. Sjeća se svog prijedloga da se promijeni način prehrane jer su na moru bili i po dvadeset dana i cijelo to vrijeme jeli su samo ribu koju su lovili. Od kuće su nosili vlastito ulje i vodu, a vino su kupovali. Tek u njegovoj trećoj ribolovnoj sezoni uspio je pokrenuti inicijativu da se riba namijenjena prehrani proda i da se s tim novcem kupi meso. Nakon puno otpora uspio je u svom jednostavnom naumu pa su kasnije počeli kupovati i kruh, sir i drugu hranu. Ovo je po Ediju samo jedan primjer koji govori o nespremnosti za promjene zbog koje je nestao veliki ribolov.

Iako je slavno maloiško ribarstvo nestalo već u prošlom stoljeću ono je u Ediju i njegovim vršnjacima stvorilo cjeloživotnu ljubav i vezanost uz ribolov.

Ja, i svi mi smo djetinjstvo proveli baš uz to. Mi nismo imali igračke, ali smo toliko brodića napravili u djetinjstvu i jedara i osposobljavali ih da plove. To je bila ta moja igračka, ali ona je bila lijepa, ja sam je napravio, ona je plovila. Toliko smo ih bili usavršili da smo ih puštali ovdje sa žala i one bi se same okrenule i izašle

van porta, a nisu imale motora ni ništa. Ali ja sam sate proveo uz tu moju igračku, dodajući timun, kolumbu itd. I to je bila naša igra. (Edi, 3:20-25)

No to se ne može reći za današnje mlade ljude, ocjenjuje Edi, jer oni imaju novi način života i drugačije interese. Oni koji su rođeni i odrasli u gradovima nisu djetinjstvo provodili u ribolovu, u maslinama, vrtu i načinu života koji po njemu pridonosi razvoju kreativnosti, razmišljanja i samoostvarenja.

Oni su danas gotovani. Oni sve imaju, i brod i auto. Mi to ništa nismo imali. I sad mi je drago da nismo jer sam ja svaki dan nešto stvarao i ta navika mi je zauvijek ostala pa i sada svaki dan nešto radim. Ovu kuću sam primjerice 80% sam napravio. (Edi, 3:26-29)

Ribolov je i nakon djetinjstva ostao sredstvo učenja i usvajanja novih vještina. Kao što im je u ranom djetinjstvu osjećaj uspjeha proizlazio iz svake vezane udice u kasnijem životu on je proizlazio iz vlastitim rukama napravljenih mreža i drugih alata. „Zadovoljstvo je praviti tu mrežu, a ne samo loviti njome“, tumačio je Edi ističući važnost učenja i samo-postignuća koja iz te aktivnosti proizlazi. I Nenad je s jednakim ponosom kazao kako sam krpa mreže i pravi parangale, naglašavajući kako je njegovo znanje znatno skromnije u odnosu na znanja prijašnjih ribara.

A bilo je kod nas slučajeva, još puno prije mene, da su ljudi čitavu koću ili plivaricu upleli sami. Mjesecima i mjesecima bi oni to svaki dan pleli. (Nenad, 1:27-28)

Ribolovna znanja uglavnom su se prenosila na mušku djecu, ali su se u određenim okolnostima ribarenjem bavile i žene, neke pomažući drugim članovima obitelji, a neke i samostalno kao Ana i Sanja. Sanja bi voljela da svoje znanje i ljubav prema ribolovu može prenijeti svojoj unuci, ali kako nema potrebnu ribolovnu dozvolu može je učiti loviti jedino udicama.

Ja sam cijeli život u tome bila. Otac je navigao i kad bi došao doma onda bi me vodio sa sobom jer je volio ići na skosavicu, a kad bi on bio na brodu išla sam s majkom. Imali smo veliku gajetu i nas dvije bi išle utopiti popone, baligote, gavunare da imamo za pojesti. Kasnije kad sam stasala majka bi pošla sa mnom topiti a ja bi išla sama dignuti mreže. I to ti je od najranije dobi, kao da ja za godinu-dvije počnem moju unuku voditi sa sobom kako bi ona to zavoljela. (Sanja, 1:21-25)

Razumijevajući siromaštvo koje je prevladavalo u vrijeme djetinjstva i mladosti sugovornika, shvaćajući koliku materijalnu vrijednost je imala svaka darovana udica i svaki metar konca, moguće je pojmiti značenje i vrijednost koju će u kasnijem životu za ove ljude imati posjedovanje vlastite brodice, mreža i drugih ribolovnih alata.

Moj otac koji je bio pomorac kad je došao u mirovinu sa 60 godina bio je najsretniji čovjek kad sam mu ja kupio 300 metara mreža popona jer on to od svoje mirovine nije mogao kupiti. (Vinko, 1:21-23)

More i masline prehranjivale su generacije Ižana i zauvijek ostale važna okosnica njihovih života. Bilo da imaju materijalno značenje tj. financijsku korist ili subjektivno značenje kao u slučajevima umjetničke inspiracije i motivacije, more i masline stalno su prisutne u njihovim životima.

Evo sad sam bio dolje u portu i pričali smo o ribama i o maslinama. Bez toga ne možeš, to je u tebi. To je uvijek interesantna tema. (Edi, 2:21-22)

Kao što kaže Edi, masline i ribolov najčešće su svakodnevne aktivnosti pa su i nepresušna tema razgovora. Kako izgledaju ti dnevni susreti na Knežu opisao je Josip (83):

Naš ritual je: u 5 sati popodne je izlaz, ide se na more. Danas je ružno vrijeme pa nitko neće ići, ali na klupi se ipak nađemo. Klupa je za 4 do 5 osoba i još ostane mjesta - toliko nas ima. I priča se o maslini, koliko je koji uhvatio i ako će ići na more gdje će ići topiti da jedan drugome ne smetamo - a samo smo trojica. To je dio življenja i možda nas to drži da smo koliko koliko i fizički i umno aktivni. Ja ako dnevno ništa ne napravim ja nisam zadovoljan. (Josip, 2:10-16)

Osim neizostavne materijalne dimenzije svi sugovornici tvrde kako im ribolov donosi i druge manje opipljive koristi kao što su rekreacija, zabava, osjećaj postignuća i samoostvarenja. Za ove ljude koji su svi starije životne dobi već i redovito obilaženje brodica i njihovo održavanje predstavlja važnu fizičku aktivnost koja im ispunjava svakodnevnicu. Tako za svoj kajić Edi kazuje:

On meni ništa ne donosi u materijalnom smislu, ali on je meni drag, on je meni zadovoljstvo. Mogu s njim izaći malo loviti, utopiti mreže. Ja ga moram održavati, izlijevati vodu iz njega poslije kiše i to mi je jedan posao koji mene čini zadovoljnim. (Edi, 3:40-42)

Brodica nije samo ribolovno sredstvo već i svakodnevna obveza i aktivnost, razlog međusobnih susreta, razgovora i druženja.

Evo danas je palo puno kiše i moja prva misao je kad ću ga ići isprazniti. Svi mi koji smo ovdje to učinimo i to je jedan momenat gdje se mi nađemo, popričamo, gdje nastaju različite priče i razgovori koji su većinom pristojni i uljudni. I to je jedan način da se mi družimo kad nemamo ovdje ni gostione ni ništa. Ali ja sam s time zadovoljan. (Edi, 3:42-46)

U vrijeme ovih susreta pripreme za sezonu berbe maslina bile u punom jeku pa su razgovori o očekivanom urodu i kvaliteti ulja bili nezaobilazna tema svakog susreta. Uz masline ribolov je druga svakodnevna tema razgovora u kojima se informiraju tko je što uhvatio, gdje i kako.

Dočekati ujutro jedni druge u luci (portu) i vidjeti što je tko uhvatio dio je svakodnevnih međusobnih susreta. Tako je nedavno Josipov ulov bio glavna tema razgovora u cijelom Malom Ižu jer je uhvatio čak 2,5 kg ribe dok se obično hvata do pola kilograma ili kilogram. Luke Knež i Komoševa u Malom Ižu i glavna luka u Velom Ižu glavne su okosnice ovih mjesta. One imaju funkciju trgova, javnih okupljališta, gospodarskih i kulturnih sadržaja, mjesta druženja i razgovora. U lukama Knež i Komoševa smještene su jedine trgovine u Malom Ižu pa su one mjesto susreta ne samo ribara nego i domaćica i onih koji više ne odlaze u ribolov. Zaviriti u mreže ili sić ribara, upitati ima li dovoljno za ručak ili kako će pripremiti ulovljeno, zaustaviti se u trgovini ili ispred trgovine i porazgovarati uobičajeni su, a često i jedini dnevni susreti mještana. To se ponajprije odnosi na Mali Iž koji se proteže na 2,5 km obale i pet zaselaka pa je prostorna raspršenost velika. Zbog toga je i mogućnost susreta i interakcije puno manja negoli u Velom Ižu koji je cijeli, osim zaseoka Drage, smješten na jednoj prostornoj cjelini. U Malom Ižu kroz cijelu godinu otvorena je tek jedna gostionica u Komoševoj, dok su u Velom Ižu u vrijeme istraživanja bile otvorene tri, smještene jedna do druge. U Velom Ižu nalazi se i sezonski hotel, marina, škola, pošta, ambulanta i tri trgovine pa su i kretanja ljudi, međusobni susreti i interakcije puno veće. U prvim danima boravka na Malom Ižu nekoliko puta imala sam priliku iza sebe čuti komentar „čija je ona žena koju vidim po Malom Ižu“, dok je moje prisustvo u Velom Ižu, zbog veće cirkulacije ljudi i svih spomenutih sadržaja, bilo gotovo neprimjetno.

Slika 13. Knež, zaseok Malog Iža. Izvor: autorica

Slika 14. Komoševa, zaseok Malog Iža. Izvor: autorica

Slika 15. Veli Iž. Izvor: autorica

Kao Edi i drugi sugovornici današnju povezanost i ovisnost o ribarstvu pojašnjavaju ponajprije svojim porijeklom i odrastanjem u ribarskoj obitelji i zajednici. Iako je ribolov koji su upoznali u djetinjstvu i ranoj mladosti predstavljao težak posao od kojeg su prvom prilikom bježali, on je oblikovao njihove kasnije životne interese i potrebe.

Ja se i danas sjećam što nam je bilo najdraže – kad bi došao kočar sa onom mokrom mrežom i kad bi se ona ljeti pušila pa oni mirisi mora, pa na njoj spavati, onako ležati na suncu, to mi je bilo nešto fantastično. Mi smo ta generacija koja se sjeća i leuta i ludra i tih starih ljudi koji su s nama potezali mreže. (Lovre, 3:1-4)

Sjećanja na zajedničko porijeklo i naučeni način života ovi ljudi nastavili su njegovati bavljenjem ribarstvom kroz cijeli život. Jer ono im je, kako tvrdi Josip, uvijek predstavljalo duhovno zadovoljstvo.

To nadahnjuje čovjeka, to je draž sela - masline i more, jedno duhovno zadovoljstvo. Jer meni je puna duša iako nisam uhvatio ama baš ni jednu ribu jer ja sam bio na moru. (Josip, 3:53-55)

To je, eto, taj naš otočki način života koji se meni sviđa i zato i jesam tu. Kakav je takav je ali ja ga volim. I mislim da će to reći i drugi, mislim da su zadovoljni bez obzira na sve. To smo mi otočani. (Edi, 3:48-50)

Život je to bez velikih očekivanja, u skladu s tradicijom, identitetom i skromnim materijalnim potrebama. Edi, Josip, Lovre i drugi sugovornici zadovoljni su svojim životom jer on po njima predstavlja očekivani način življenja ljudi koji žive uz more, s morem i od mora.

9.4.2 Ribolov kao inspiracija u lokalnoj književnosti i umjetnosti

Živjeti okružen morem, živjeti od mora i maslina, tradicionalni je način života Ižana. Masline mnogi navode kao razlog zbog kojeg se ljudi još uvijek vraćaju otoku barem povremeno za vrijeme sezonskih poslova u maslinicima. Nakon dnevnih poslova odmor, ali i sutrašnji ručak, mnogi pronalaze na moru loveći udicom, vršom ili bacajući mreže koje će podignuti iduće jutro prije ponovnog odlaska u maslinike. Uobičajeni je to način življenja o kojem se ne razmišlja previše jer tako je to oduvijek bilo, kazuju sugovornici. Po njima, takav način života je zadan i predodređen samim rođenjem i odrastanjem na otoku. Takav način života njegovali su i tijekom cijelog radnog vijeka dok su živjeli izvan otoka očekujući kako će mu se konačno moći potpuno posvetiti odlaskom u mirovinu. Sve ono čime su se nekada mogli baviti jedino vikendom ili u vrijeme godišnjih odmora, odlaskom u mirovinu postajalo je njihova svakodnevica.

Motivacija za uobičajene aktivnosti kojima se Ižani bave proizlazi iz spleta materijalnih potreba, navika, običaja i očekivanja koja su se prenosila s koljena na koljeno. Za neke Ižane su ove svakodnevne aktivnosti i više od toga jer u njima pronalaze poticaj za svoje umjetničko i književno izražavanje. More, ribolov i masline stalni su izvori njihove stvaralačke inspiracije.

Kod mora i riba uvijek ima takvih motiva, takvih oblika da uvijek možeš nešto lijepo napraviti. Tako da ja kad sam u doticaju s ribama ili dok lovim, ja uvijek nešto izvučem iz toga što sam danas ulovio da bi to mogao prenijeti na papir ili platno. (Edi, 2:8-10)

Slikama riba i maslina, njegovim nepresušnim inspiracijama, Edi je ispunio zidove svog dnevnog boravka. Na jedan zid objesio je slike s motivom masline, a na drugi motive mora, oduvijek glavnih okosnica života na Ižu. Neki sugovornici svoja djela rado prezentiraju široj javnosti na kulturnim događanjima kojima Iž ne oskudijeva u ljetnim mjesecima. Tada se brojnim izložbama, književnim susretima, edukativnim i sportskim događanjima, vjerskim i pučkim feštama, život barem nakratko vrati na otok. Drugi pak, svoja umjetnička ili književna djela stvaraju isključivo za sebe ili uski krug njima bliskih ljudi i ne vole ih javno izlagati. Vrijedan primjer čuvanja kolektivnog sjećanja kroz književne zapise prikazuje iduća pjesma koju je na temelju usmene predaje istinitog događaja zapisao Luka.

Pijte ljudi Komoševa plaća

*Tamo nider u Iškom kanalu
ko krokodil stari
umočen u bonacu
obresa u bore i magriž
mirno spava
naš voljeni Iž.
Sića se onih dana
dana od kroka i motike
žuljavih rana
dana kad se od potrebe
hodilo na ribe
i kad se u gajeti
švercalo cukar i cigareti.*

*Pokojni ribar je reka
dok je na ribanje čeka
nisu to užance naše
da se vino pije na čaše.
U Malome Ižu
ribari su ispijali dižu
a doma bila je lipota
napiti se 2 pota.
Bili su to dani
kad se Iško kolo tancalo
i na idro navigalo.*

*Bili smo ljudi zakrpanih gaća
ali časni i složni ka braća.
Stare dane ponovno nam vraća*

*ova pisma lipa i domaća
pijte ljudi Komoševa plaća
Komoševa plaća!*

*I još danas priča kruži
o jednoj u mriži buži
kad su se u Komoševi
tuni zagradili
dok su se u toverni
ribari čistili i pili
tuni su im kroz bužu utekli.
Jadni ribari od muke
i teške bruke samo su rekli
bilo je i većih nedaća
pijte ljudi Komoševa plaća.*

*Došlo je novo vrime
gasi se iško sime
nema više starih mriža
nestala je diža
stara se nana križa
ča je ostalo od Iža.
Danas je sramota
piti vino 2 pota.
Ali kad sunce za Gračišće zađe
sićanja pokreću
stare ribarske lađe
pa kraj komina
uz damjanu vina*

*kumpanija opet piva
pivaaa*

*Bili smo ljudi zakrpanih gaća
ali časni i složni ka braća.
stare dane
nam vraća
ova pisma lipa i domaća
pijte ljudi
Komoševa plaća
Komoševa plaća*

U pjesmi „Komoševa plaća“ sažet je veliki dio onoga što su i drugi sugovornici smatrali važnim kazati o povijesnom značenju ribarstva na Ižu i uz ribarstvo vezanim vrijednostima i identitetu. Na početku svakog razgovora većina sugovornika smatrala je kako je potrebno istaknuti povijesne uspjehe maloiškog ribarstva, a neki su navodili i točne godine pojedinih rekordnih ulova ribe. Priča o rekordnom ulovu tuna koju je zabilježio Luka, događaj je koji kao vrijednu legendu Maloižani i danas s ponosom čuvaju i prepričavaju. Neki smatraju kako tadašnju količina pronađenih tuna nisu nadmašili ni do danas najuspješniji ribari iz mjesta Kali, što također upućuje na njihov ponos povijesnim uspjesima.

Jednako kao i pjesma, svi sugovornici govorili su o mukotrpnom ribarskom životu, o životu „od kroka i motike“,⁴⁶ kako se opisuje u pjesmi. Unatoč teškom životu i siromaštvu ljudi su bili „časni i složni ka braća“, navodi se u stihovima ono što se i danas može čuti od starijih mještana. „Ča je ostalo od Iža“ pita se autor i svi oni koji pamte otok pun ljudi i tri škole pune djece. Većina sugovornika odrastala je upravo na takvom Ižu, danas teško pojmljivom mlađim naraštajima. Mukotrpnri ribolov koji im je obilježio djetinjstvo i mladost, u zrelijoj dobi zamijenili su malim ribolovom i vlastitim ribolovnim brodicama kojima su ribu lovili uglavnom za vlastite prehrambene potrebe, a rijetko za prodaju. Velike leute i gajete zamijenili su manjim drvenim brodicama, a u novije vrijeme sve više plastičnima. Velike mreže prodali su, poklonili, pospremili u magazine ili uništili da ne zauzimaju mjesto. Ribolovom malih razmjera nastavili su se baviti sukladno potrebi, sezonalnosti i vremenu koje su provodili na otoku. Što im je značio takav ribolov i kako su mnogi doživjeli restriktivne zakonske promjene opisao je iški pjesnik Slavko Govorčin u svojoj redovitoj kolumni u Zadarskom listu 28. veljače 2014. godine.

Mali ribolov

*Osan dana da Riko ne dolazi u ono buže od toverne.
Ne čuje se da je u gripi, likara ni vidjeti u
njegovom dvoru, ono bokun gajete u po' karga
vode, Dara, žena mu do butige i doma bez Faljin Bog.*

*A Riko je još dobro držeći. Mirovina, je da ni Bog
zna ča, pari na lumin, tinja gori...
Godišta, oboje oko sedandesete.
Ono intrade od maslina, trsja, tri kokoše i pivac, maška,
od mriža: dvi poponice, kogol, parangalić, feralić, koća*

⁴⁶ Krok je pojas koji se stavljao oko struka i na koji je bio privezan konopac za izvlačenje mreže iz mora. Motika je bio glavni alat za tadašnju obradu zemlje.

malo veća od fuštana...

Dica im po svitu od Amerike do Australije.

*Dara prva pivačica u crikvi, Riko meštar od buća, briškule
i trišete, bravo, i zapivati u klapi... a u ovi dani – lišo.*

I ča? Ka da ih nema živih. Susidi pričaju o zatvorenim škurinima.

*Pa dogovor: odbor, zvani: dobri ljudi od starine
u vižite do Rika i Dare.*

*Došli u punom sazivu. Lipo seli za stol, kavica,
rakija, bićerin i muk.*

I Riko otvori špinu:

*Mali ribolov (!) Užgeš radio, otvoriš televiziju, a
ono po cili dan razgovori o malomu ribolovu na
Jadranu. Booožeee, pameti na kvintale.*

*Meni je did, praid, i čaća bi ribar: Kolike mriže,
leuti, gajete, vesla. Još ka dite uze san veslo u
ruke, krok, mokat i potan u slanoći mora. Na
ribarskom brodu vanca san do kapitana. Oko
sedandesete godine pasanog vika dali nan na
brod vojničku pušku za ubijanje dupina. Je! Istina.
Ma meci su bili pod mojim ključun. Ubiti dupina?*

*A Jadran je malo more. Čaro, slano, siromašno
planktonima, bogato brojem kvalitetne ribe, ali u
malim količinama.*

*Alati za ulov ribe sve moderniji, apetiti brez
granice, pohlepa pojedinca za pinezi kreši do
ludila, i di smo? Ne poštuje se stađun ni art.*

*Nekad, na Ižu, Kukljici, Kalima, Salima, praktično
nije bilo mista na zadarskim otocima di ni bilo
migavice ili šabake (kogol). Di su još trate, vrše,
parangali se topili u po' kulfa za pasi, maške, raže,
hobotnice. Potezala se mriža u svakoj vali ali se
zna red. Običava san baciti kočicu, uvatin desetak
kila, po' mista bi kušalo frišku ribu, kad se
potezala migavica na otoku su zvolila vela zvana.
Družinu za tunaru i do četrdeset ribara, za
plivaricu dvadeset, pa leut, dvi svičarice, portulata.
Ludar – dvadeset ribara, krok i poteži od zore do
mraka. Zubaci, arbuni, podlanice, trlje, ušate i*

druge ribe, ala veslaj na četiri vesla u Zadar na peškariju, in-šoma sva plemenita riba za Ankonu.

Ritko je bilo porta na otoku brez magazina za soljenje srdela, lokardi. Skuše sada ni za lik. Ižani, Kaljani, Lazarećani, Kukljičani, Saljani, ma ča. Po Dugog otoka, Molat, Ist, Premuda, ala lovi na parangali landrovinu, pa suši, minjaj za ulje, sir za lopiže, cripnje...

Još od trinajestog, četrnajestog stoljeća znalo se i poštovalo da su vale Molašćica, Sakarun, Telašćica imovina samostana sv. Krševana, sv. Marije i drugih parona od Grada. Bravo: i davala se desetina i do trećine ulova vlasniku, a samostan sv. Krševana ribarima dariva kus kruha i kvarat vina.

I bi notirano u koji dan u misecu, i u kojoj vali smiju loviti ribari od Iža, Molata, Sali, itd.

A sad? Da Otočni sabor? Može. Kad ribari sa Cresa posli lova meknu peći manule, bugve, trlje, in-šoma: dva, tri ražnja, puk na Mljetu opazi dim, vesla u ruke, diži jedro i ala na regatu dok se ražnji ne ohlade.

I štovani moji mišćani, ja ribar Riko i moja Dara čekamo novi zakon o malom ribolovu. Čekamo ga za zaokretu kad minja brzinu, god mu njegov.

A zakon imamo od starine, ma izgubili smo obraz. Brez obraza nima pargafa, jerbo, ti san vam reći, jedino otočanin i Primorac imaju za pravicu činiti zakon o ribolovu na moru, jedini mi imamo obnigaciju spričiti daljnje pustošenje mora Jadranskog. Ravljanin, Dugootočanin, Lazarećanin, Ižanin, Molaćanin, Silbinjanin, itd. Oni su jedini čuvari mora oko svoga školja, oni imaju za pravicu uzeti kitu trna i potirati zlotvora, onoga koji u pohlepi želi napuniti ledenice, pružiti otoku rozi i via do drugog đira.

Šoto- škrto

Šjor Vice od butige Kalelarge

Zanimljivim izričajem i autentičnim iškim govorom književnik Slavko Govorčin sažeo je povijest ribarstva na otoku, njegovo društveno značenje, probleme u ribarstvu i ribarstvenoj politici. Kroz lik Rika i njegove supruge Dare opisao je emocije mnogih ljudi u vrijeme iščekivanja zakonskih promjena koje za njih nisu tek puko usklađivanje zakonodavnih regulativa, već redefiniranje ustaljenog načina života, kolektivne povijesti i očekivane budućnosti. Riko i Dara primjer su uobičajenog kućanstva i tipičnog načina života na otoku Ižu. Uz skromne mirovine njihov egzistencijalni obrazac čini obrađivanje maslina, uzgoj malog broja peradi i bavljenje malim ribolovom za osobne potrebe. Rikovo iščekivanje hoće li dobiti novu ribolovnu dozvolu za mali obalni ribolov uveden 2015. godine, autor stavlja u povijesni kontekst značenja ribarstva na Ižu i okolnim otocima. Sva ova mjesta oduvijek su ovisila o ribarstvu, navodi. Riba se lovila u svakoj uvali pa je i ribolovni pritisak bio veliki, ali je postojao red, „poštovao se stađun i art“ (godišnje doba i ribolovni alati). Pravila su se uvijek znala i poštovala jer su ih određivali sami otočani koji su oduvijek bili „jedini čuvari mora oko svoga školja“. Stoga i Riko pravo ribolova shvaća kao svoje povijesno pravo određeno rođenjem na otoku. Novim zakonom to pravo želi mu se uskratiti pa provodi dane čekajući odgovor hoće li smjeti nastaviti živjeti svojim uobičajenim načinom života. Čeka provedbu zakona koji je, po autoru, donio netko tko ne poznaje ni povijesno ni današnje značenje ribolova na Ižu, Ravi, Silbi, Dugom otoku i drugim otocima.

9.4.3 Mali ribolov za osobne potrebe kao izvor sigurne, lako dostupne i važne hrane u prehranbenim navikama Ižana

Ribolov je na Ižu oduvijek predstavljao egzistencijalnu potrebu. Kao što je već kazano, s vremenom je ribolov dobivao i značenje hobija, rekreacije, izazova, pripadnosti i povezanosti. Iako je kao i većina drugih sugovornika imao dozvolu za mali ribolov za osobne potrebe koja mu je omogućavala korištenje mreža, Luka je po svojoj ribolovnoj orijentaciji rekreativni ribar jer ne voli loviti mrežama. Samo ponekad u jesen i zimi koristi mreže za gire i gavune jer se ova riba ne može uhvatiti drugim ribolovnim alatima. Zakonske promjene stoga ga se ne tiču previše jer mreže ionako nije često koristio. Smatra da bez obzira na različite dozvole koje ribari imaju, izbor i korištenje ribolovnih alata u konačnici ovisi prvenstveno o osobnim preferencijama. Tako on voli loviti udicama, a najdraži mu je ipak ribolov pod svjetlom.

Promatranje podmorja i morskog svijeta osvjetljenog svjetiljkom na pramcu brodice jedinstven je doživljaj pa ne iznenađuje što su brojni ribari pravi zaljubljenici ove vrste ribolova. Može se kazati kako je ovaj oblik ribolova istinski sljednik čovjekovog lovačko-sakupljačkog načina života. Kao što su lovcima nekad jedino oruđe bili luk i strijela, „svičarima“ su i danas jedini ribolovni alat osti⁴⁷ kojima se gađa riba, glavonošci i rakovi. Potrebno je dobro poznavanje reagiranja lovine i vještina u ciljanju ostima kako bi se u ovom ribolovu bilo uspješno. Čari ovog ribolova i sama sam upoznala još u ranom djetinjstvu kad sam s ocem odlazila u ribolov. Stoga sam s radošću prihvatila Lukin poziv da već prvu vremenski pogodnu večer pođem s njim „na sviću“. Iz uvale Bršanj uz lagano veslanje uputili smo se prema južnoj strani otoka do uvale Vodenjak i otočića Školjić. Sasvim očekivano Luka je, kao i svaki drugi svičar, dobro poznao svaki metar obalnog pojasa, vrstu morskog dna i očekivanih ribljih vrsta na pojedinim lokacijama. Za mene je jednako lijepo bilo promatranje morskog dna kao i izmjenjivanje kamenih obalnih stijena i pjeskovitih uvala. Vidjeti po prvi puta ugroženu školjku perisku, koja se po Lukinoj procjeni na ovom području uspjela očuvati zahvaljujući osviještenosti lokalnog stanovništva, istinski je doživljaj. Tu večer ribarska sreća pratila je više mene negoli Luku jer sam u moru uspjela prepoznati hobotnicu. Vještim gađanjem Luka ju je pogodio pa je osjećaj postignuća bio zajednički. Po Luki hobotnice su na tom području rijetke pa mu je naš zajednički ulov bio dodatni razlog da se sutradan pohvali prijateljima i sumještanima. Uz hobotnicu smo uhvatili još i tri ribe što je po Lukinoj prosudbi bio odličan ulov dovoljan za nekoliko objeda i razlog za zadovoljan povratak kući.

Rekreacija, izazov, zadovoljstvo i postignuće, značenja su koja Luka pripisuje bavljenju ribolovom. No isto tako, materijalna korist koja proizlazi iz bavljenja ovom aktivnošću nije zanemariva, tim više što na otoku gotovo da i ne postoji mogućnost kupnje svježih ribe. Riba se može kupiti samo ako netko ulovi više od svojih prehrambenih potreba pa je voljan višak prodati drugima. Ukoliko sami ne ulove ribu ili je nemaju od koga dobiti, preostaje im jedino u trgovini kupiti smrznutu ribu iz uzgoja ili uvoza. Od lako dostupne i osnovne hrane koja je oduvijek osiguravala opstanak života na otocima riba je za neka kućanstva postala teško dostupna prehrambena namirnica. Praktično pitanje svakodnevne nabave ribe najviše ističu žene kućanice koje su prisiljene prilagođavati se novim okolnostima i odustajati od prehrambenih navika koje su slijedile cijeli svoj život. Sve žene s kojima se razgovaralo odrasle su u ribarskim obiteljima, a kasnije im se ribolovom bavio suprug barem povremeno uz druge

⁴⁷ Osti su čelična vilica sa 5 do 9 zubaca natakuta na drvenu motku.

poslove. Često pripremanje ribljih obroka za njih je nešto posve uobičajeno. U prošlosti je riba uvijek predstavljala osnovni izvor proteina za razliku od mesa koje je bilo teško dostupno i na otoku se uzgajalo u skromnim količinama. Povijesni obrasci oblikovali su i kasnije prehrambene navike i očekivanja.

Mogu kazati da smo mi željni ribe. Nemamo je gdje kupiti, daleko smo od grada, a više-manje smo svi starci. (Ana, 1, 2-3)

Dok je Anin suprug još bio zdrav zajedno su odlazili u ribolov, ali već petnaest godina ne idu. Bacali su različite mreže (buskavice, gavunare, baligote), kako bi imali ribe za sebe, za prijatelje, a poneke viškove su i prodavali. Sada ribu jedu samo kad im netko tko živi uz more uspije kupiti srdele koje se dovezu na otok ili kad ih posjete djeca koja žive u Rijeci i donesu im smrznutu ribu. Uz to, ponekad ljeti kupe ribu iz iškog uzgajališta ribe. Prisjeća se kako je nekad znala sama otići u ribolov dok danas ovisi o tomu da joj netko kupi srdele ili ribu u uzgajalištu. „A nekad je riba ovako činila...“ pokazivala je Ana rukom imitirajući ribu koja je još živa završavala u loncu. Uхватiti ribu, prelitati je vlastitim maslinovim uljem uz povrće uzgojeno u vrtu, predstavlja tipičan i jednostavan način života na koji su žene na Ižu navikle. One koje su tijekom života ostale same imale su susjeda, rođaka ili prijatelja koji im je ribu davao ili prodavao. Međutim, neizbježnim starenjem sve je manje onih koji još uvijek uspijevaju otići u ribolov i uz to uloviti više od svojih vlastitih potreba.

O tomu kako riba od nekada svakodnevne namirnice sve više postaje rijetkost na njihovim stolovima sugovornici govore s nostalgijom i tugom, ali istodobno prihvaćajući takvu situaciju kao neizbježnu. „Ionako smo stari i više nas nije briga“, pomirljivo zaključuju neki sugovornici, sretni što još mogu otići sami do trgovine i donijeti ono što im treba. Njihova ravnodušnost na prvi mah djeluje pomalo iznenađujuće. Međutim, pogleda li se životna dob ovih ljudi od kojih dosta njih ima između 80 i 90 godina, postaje razumljivo njihovo realno prihvaćanje promjena i prilagodba životnim okolnostima. Oni koji imaju živućeg supružnika, a takvih je sve manje, zadovoljni su što su još uvijek zajedno, dok su samci sretni ukoliko ne ovise o ničijoj pomoći. Oni koji se više ne mogu nositi sa logistikom svakodnevnog života odlaze u gradove kod djece ili u staračke domove. U većini slučajeva životnu dob sugovornika teško je pogoditi jer se usprkos visokoj starosti mahom radi o vrlo vitalnim ljudima. Takav je i Ante, devedesetogodišnjak iz Muća kojeg sam upoznala baš u trenutku dok se spremao pješke spustiti u luku Komoševa na brod za Zadar u koji odlazi jednom mjesečno obaviti sve što treba. Sretan je što još uvijek uspije otići u Zadar pa tom prilikom kupi ribu ili ljeti kad kaljski ribari dovezu

sredele na otok. Promatrajući Antin još uvijek poletni korak dok se uskim i strmim stazicama žurio da ne zakasni na brod, moguće je razumijeti skromna očekivanja ovih ljudi i njihovo zadovoljstvo jednostavnim otočkim životom. Kao i mnogi drugi i Ante je kao mlad odlazio u ribolov i bavio se njime čitav život uz druge redovite poslove. Danas je svjestan svoje dobi koja ga ograničava u bavljenju ribolovom, ali je sretan što još uvijek može živjeti sam na otoku.

Brdovit položaj zaseoka Muće, udaljenost od mora i bolest razlozi su zašto ni Nenad više ne može u ribolov iako se još uvijek osjeća dovoljno sposobnim. Nenad nema automobil kojim bi se mogao odvesti do obale, a zbog velike uzbrdice pri povratku kući mu je umjesto 10-15 minuta potrebno više od jednog sata. Zbog toga na more odlazi samo kad ima osiguran prijevoz s nekim od susjeda. A susjeda je nažalost jako malo, po njegovoj procjeni tek dvadesetak ljudi redovito živi u Muću. Kad mu se pruži prilika za odlazak u ribolov višak ulova spremi za razdoblje u kojem neće imati priliku otići na more. Dok je za večeru spremao malo povrća ubranog u vrtu u detalje je Nenad nabrojio što još od ribe ima spremljeno u zamrzivaču i koliko će mu vremena to još potrajati. Osim besplatne zdrave prehrane ribolov mu je tijekom cijelog života predstavljao i važan dodatan izvor prihoda jer je višak ulova prodavao, a to bi mu i sada u starosti također mnogo značilo. Dozvolu za dopunski ribolov dobio je među prvim ribarima u mjestu još krajem šezdesetih godina. Od kada je ostao bez supruge živi usamljeničkim životom pa i po nekoliko dana ne izađe iz dvorišta. Nemogućnost odlaska u ribolov tim više doprinosi njegovoj usamljenosti jer je to aktivnost koju jako voli i koja ga ispunjava zadovoljstvom. Sve do nedavno, sukladno običaju, najviše je volio navečer baciti buskavice i dok čeka da se gire uhvate u mrežu loviti udicom arbune, a potom skosavicom lignje i nakon toga dignuti bačene mreže. O girama Nenad govori s velikom radošću. Bila bi to najkvalitetnija i najcjenjenija riba kada bi mogla još malo narasti, smatra Nenad. Gira se zbog svoje malene veličine može uhvatiti jedino mrežama, najčešće spomenutim buskavicama. Sukladno novoj zakonskoj regulativi ribari koji nisu dobili novu dozvolu za mali obalni ribolov ne smiju loviti niti jednom vrstom mreža pa tako niti ovom specifičnom mrežom namijenjenom isključivo lovu gira. I dok Luka na zabranu korištenja mreža odmahuje rukom pitajući se „tko će mi zabraniti da uhvatim kilo gira zimi“, Nenadu zbog bolesti ove zabrane ne mijenjaju značajno ionako sve težu svakodnevicu. Gire, arbuni, lignje i hobotnice iz dana u dan odmiču iz njegovog uobičajenog načina života i postaju razlog nostalgije i usamljenosti. Usprkos svemu ne napušta

ga nada kako će možda kupiti neko starije vozilo⁴⁸ kojim bi ga netko mogao barem povremeno prevesti do obale.

Kao što pokazuje Nenadov primjer ulovljena riba predstavlja gotovo besplatan ručak, a to u budžetu mnogih, a posebno umirovljenika, nije beznačajna stavka. Sugovornici ističu kako je ekonomski aspekt za mnoge otočane u mirovini i glavni razlog življenja na otoku. Kao što kaže Edi, na Ižu mu je život mnogo lakši i bezbolniji jer živi bolje i jeftinije nego bi to mogao u Zadru. Vratiti se na otok u mirovini i baviti se svim onim aktivnostima uz koje su odrastali, održavati kuću koju su obnovili ili izgradili tijekom radnog vijeka, očekivani je tijekom života koji doprinosi zadovoljstvu i samoispunjenju. Upravo takvom životu nadao se i Mirko kada za par godina ode u mirovinu. Ribolov, maslinarstvo i povrtlarstvo očekivane su aktivnosti u mirovini koje osiguravaju aktivnu starost, ali i zadovoljenje materijalnih potreba jer mirovina većine sugovornika za to nije dovoljna. Bavljenje različitim djelatnostima (ribarstvom, maslinarstvom, povrtlarstvom, stočarstvom i obrtima) oduvijek je bio glavni način opstanka na svim otocima a ne samo na Ižu, istaknuo je Mirko, jednako kao i drugi sudionici istraživanja.

Kao što je vidljivo iz izjava sugovornika, bavljenje malim ribolovom za osobne potrebe na otoku Ižu proizlazi iz materijalnih potreba, ali i naučenog obrasca življenja na otoku. Ono je nužno zbog nemogućnosti kupovine ribe na otoku, osim one iz lokalnih uzgajališta. Isto tako, gotovo besplatna hrana koju pruža ribolov predstavlja važnu materijalnu korist jednom dijelu populacije, naročito one čije su mirovine jako niske.

9.5 Posljedice zakonskih izmjena u malom ribolovu za osobne potrebe na uvriježeni i očekivani način života

Zakonodavnim promjenama koje su donesene Edi, Josip, Marko, Mirko, Vinko, Ivan, Drago i još neki izgubili su dozvolu za mali ribolov za osobne potrebe koju su imali kao i većina njihovih sumješтана i po kojoj su mogli loviti ribu s dvjesto metara mreža stajaćica. Na pitanje kako se zbog toga osjeća Edi kaže:

⁴⁸ Starija vozila uobičajena su prijevozna sredstva na otoku. Koriste se za prometovanje između zaselaka, odlazak u teško pristupačne maslinike, spuštanje s brežuljaka na obalu. Stalni prijevoz vozila trajektom na kopno i natrag na otok je skup pa Ižani najčešće za potrebe kretanja po otoku imaju neko starije, jeftinije vozilo. U prošlosti dok još nije bilo lako dostupnih vozila, oni koji su imali kuće u zaseocima na brežuljcima (Muće, Makovac, Porovac) imali su spremišta (magazine) na obali u kojima su držali ribolovnu opremu kako ju ne bi morali prenositi uzbrdo kućama.

Ljut sam! Ali eto, valjda sam razborit pa kažem - što ja tu mogu. Ja tu ništa ne mogu! (Edi, 2:47)

Unatoč neposjedovanju valjane ribolovne dozvole ipak ponekad baci mreže u blizini obale i ulovi kilogram-dva ribe kako bi on i supruga imali za ručak. Bacajući mreže čini zakonski prekršaj, a to u njemu izaziva osjećaj straha i neizvjesnosti:

Ali ipak sam u strahu da će me on uhvatiti i nerazumno me kazniti. Hoće li on zažmiriti, a trebao bi zažmiriti, jer to što mi lovimo neće uništiti ribu. (Edi, 3:49-52)

Kad kaže „on“ Edi misli na zakonodavca koji po njemu donosi i provodi zakone ne uzimajući u obzir lokalne okolnosti i potrebe. Smatra kako se zakonskim promjenama neće otkloniti uzroci pretjeranog iskorištavanja ribljih resursa jer za to nisu krivi mali ribari koji love za osobne potrebe, kako se zakonskim regulativama implicira. Smatra kako su ih zakonska ograničenja vratila ponovno u djetinjstvo kad su mogli loviti jedino udicom jer druge alate i opremu nisu imali:

Sada imam iste mogućnosti kao kad sam bio dijete. Kao dijete sam mogao loviti samo na udicu, za drugo nisam bio sposoban ni obučen. I sad izgleda da je opet tako od kada su nam ukinuli to pravo da mi otočani možemo imati taj mali ribolov mrežama. Toga više nema i što ćemo mi? Cijeli život smo se time bavili i zanimali. To nam je u prvom redu bila neka potrebna aktivnost jer čime ćeš se drugo baviti nego brodom, ribama, mrežama i udicama. Sad je eto i to nestalo. (Edi, 1:2-8)

Od prvih udica u ranom djetinjstvu, sudjelovanja u ribolovu velikim mrežama već sa četrnaest godina, povremenog ribarenja vikendom i praznicima tijekom radnog vijeka do češćeg ribarenja nakon umirovljenja, za osamdesetdvogodišnjeg Edija ribolov je aktivnost kojom se bavio cijeli život sukladno potrebama i okolnostima. Od prvih udica do pravljenja vlastite mreže, učenja ribolovnih pošti i umjetničke inspiracije, ribolov je zadovoljavao njegove različite potrebe. Još kao dijete Edi i njegovi vršnjaci kući su donosili ulov koji su majke spremale za ručak. Kao mladići prve novce zarađivali su ljeti u velikom ribolovu dok im je tijekom radnog vijeka ribolov bio razonoda i izvor svježe ribe koju su često odnosili sa sobom u grad gdje su živjeli. Nakon odlaska u mirovinu i povratka na otok priskrbiti ručak za obitelj značilo im je lakši i jeftiniji život za razliku od života u gradu. Gotovo kao i nekad u djetinjstvu ili mladenačkoj dobi i u trećoj životnoj dobi imperativ je kući donijeti ručak kako zbog materijalne koristi tako i zbog osjećaja postignuća i zadovoljstva vlastitim životom. Jer kao što kazuje Marija, takvim životom na otoku se oduvijek živjelo: „Naši stari bili su pomorci, ribari i bavili se s ovo malo maslina, od toga se živjelo“. Zakonske promjene i ukidanje pristupa

malom ribolovu za osobne potrebe Marija vidi kao „još jedan u nizu razloga za napuštanje otoka“. Smatra kako današnje vrijeme mladim ljudima ne pruža mogućnost življenja na otoku pa je razumljiv i njihov sve manji interes za ribarstvo, maslinarstvo i obrađivanje vrtova. Mišljenja je kako će mlađi ljudi nastaviti povremeno dolaziti na otok dok su im roditelji živi, a nakon toga će sve biti gotovo jer na otoku mogu živjeti jedino umirovljenici ili netko tko se bavi turizmom. I ona sama na otok se vratila tek kad joj je suprug prestao ploviti i otišao u mirovinu. Prije toga, iako je živjela u Rijeci, sama je povremeno dolazila na otok obrađivati masline i vrt „kako se zemlja ne bi zapustila“. Ocjenjuje kako su još jedino masline bitan razlog zbog kojeg mlađi ljudi dolaze na otok barem povremeno jer je iško ulje nešto na što su naviknuli i čega se ne žele odreći.

Kao nekada Marija i danas se još uvijek nađe pokoja žena koja dolazi na otok obrađivati vrtove i masline. S dvije takve žene srednje životne dobi razgovarala sam u Porovcu, zaseoku u kojemu osim njih dvije koje dolaze povremeno žive još samo tri starija bračna para. Nabrajajući što sve imaju u vlastitim vrtovima i one same pitale su se zbog čega vlada tolika nezainteresiranost za mogućnosti koje pruža otok. Jedna od njih prisjetila se teških životnih razdoblja u vrijeme rata i gubitka posla kada su njenoj obitelji jedino masline osiguravale egzistenciju. Zbog toga će se otoku uvijek vraćati, tvrdi, a sigurna je kako će isto činiti i njena djeca jer su tako odgojena. Teza o važnosti ranog djetinjstva u uspostavljanju cjeloživotne veze s otokom mogla se čuti i od drugih sugovornika koji su isticali kako se ljubav prema otoku mora razvijati od najmanjih nogu. „Moraš kao dijete skakati po škrapama i nositi na leđima da bi te to zanimalo, da bi mogao biti ribar i poljoprivrednik“, slikovito je kazao Milan (95), ističući važnost ranog učenja bacanja mreža, njihova pravljenja i krpanja, pamćenja ribolovnih pošti i poznavanja morskih korenata (struja), jer su to nužna predznanja bez kojih je nemoguće baviti se mrežama. Mlađi ljudi ništa od toga nisu učili od ranih nogu i to je po Milanu razlog zašto ih to danas ne zanima. Jedino boraveći na otoku i uključujući djecu u svakodnevne aktivnosti može ih se snažno vezati uz otok i biti siguran kako će mu se oni vraćati i u budućnosti, smatraju sugovornici. „Bitno je sve to zavoljeti dok si mlad, dok su djeca u dobi od 8 do 10 godina“, kazao je i bračni par čiji sin je na Ižu živio sve do srednje škole pa se zbog tada stvorene povezanosti otoku i danas redovito vraća. Njihov sin ujedno je jedini mlađi čovjek u Malom Ižu za kojeg i drugi sugovornici kazuju kako će se sigurno nastaviti baviti ribolovom i nakon oca kojemu sada dolazi pomagati u ribolovu. Razlog zašto takvih slučajeva nema više Emil (58)

vidi u prekidu koji je nastao zbog velikih ratnih gubitaka čime je izgubljen prirodni slijed potreban za učenje i prenošenje znanja i iskustava.

Nema nana (baka) – moje dijete nije moglo biti tu jer nije imalo kod koga doći dok sam ja u gradu. A mi smo imali bake pa smo kao djeca voljeli dolaziti, ići na ribanje i tako smo to zavoljeli. (Emil, 1:37-39)

Drugi sugovornici ključan razlog prekidanja veze s otokom također vide u odrastanju djece u gradovima i nedovoljnom boravku na otoku.

Mi smo se tu rodili, mi smo tu djetinjstvo i mladost proveli dok nismo završili osnovnu školu i otišli u Zadar, Rijeku, Zagreb, Split. Tko god je završio neku školu ostao je tamo raditi jer ovdje nije bilo posla. I onda nas to veže. Ali naša djeca i unuci niti su se tu rodili niti su djetinjstvo i mladost proveli tu, tako da im to jednostavno nije baš u krvi. (Blaž, 1:32-35)

Važnost rane dobi u stvaranju povezanosti s otokom potvrđuje i mlađi sugovornik koji je prije nekoliko godina došao živjeti na ovaj otok. Iako porijeklom nije Ižanin, Sandro je zbog rodbinskih veza djetinjstvo i mladost proveo na Ižu i zavolio otok toliko da je svoj život i egzistenciju odlučio graditi ondje. Imao je prijašnju dozvolu za mali ribolov za osobne potrebe koju je uz polaganje ribarskog ispita tada lako dobio jer je imao prebivališta na otoku, a sada se nalazi na listi čekanja za novu dozvolu. Za razliku od drugih mlađih ljudi Sandro voli baš ribolov mrežama, a kao razlog navodi:

Možda zato što od malena kad smo dolazili bile su samo mreže, mreže, mreže...i to je meni nekako ostalo u krvi, u navici. (Sandro, 1:24-25)

Te mreže su mi baš nekakva tradicija i gušt. Sjećam se kad smo kao djeca išli u ribolov i visjeli sa bande broda gledajući ide li koja riba gore ili ne. (Sandro, 1:30-31)

Ljudi s kojima je Sandro u svojoj mladosti odlazio u ribolov i čekao ih ujutro u portu da vidi jesu li što uhvatili više nema. No ti ljudi utkali su mu ljubav prema otoku i načinu življenja pa je kupio i maslinik jer mu je i to, kako kaže, uvijek bio gušt. Pojašnjava kako je stanje u maslinarstvu, jednako kao i u ribarstvu, čisti pokazatelj izumiranja Iža:

Nemoć je sve veća. Kad sam ja kao dijete dolazio na Iž prije 20-30 godina tada je još bilo elana. Išlo se - ti ljudi su onda bili puni volje. Ljudi koji su tada te maslinike doveli u funkciju su sada nepokretni starci ili su umrli. Samo se gasi... Njihova djeca, ili tko već dođe, ostavit će samo onoliko maslina koliko im je dovoljno, možda 10-15 maslina koje su lako dostupne negdje uz put da imaju 20-30 litara ulja za sebe. To se sada već vidi jer je Iž, uz Mljet, najpošumljeniji jadranski otok. Pokrila ga je borovina, pojela je sve živo. (Sandro, 2:44-49)

Zbog nepristupačnosti maslinika i teško obradivog terena Sandro napominje kako je za bavljenje maslinama potrebna ogromna volja jer se od toga ne može živjeti, već to može biti jedino hobi jednako kao i ribolov. Razlog zašto mlađi ljudi zbog maslinika ili ribolova češće ne dolaze na otok Sandro vidi u skupoći putovanja jer za obitelji s djecom to predstavlja znatan trošak. Isti razlog naveo je i jedan bračni par kazavši kako njihovom sinu za dolazak na otok vikendom s obitelji treba 200 kn, koliko oni ne mogu izdvojiti. Zbog toga na otok redovito dolaze jedino umirovljenici koji su na otoku prijavljeni pa ne plaćaju brodsku kartu ili oni koji se mogu zadržati više dana. Drugi uzrok koji sugovornici također često navode kao razlog rijetkih dolazaka mladih obitelji iz gradova na otok je manjak slobodnih dana i rad vikendima. „Kako zvati unuka da mi dođe pomoći obrađivati masline kad on mora i vikendom raditi“, pitao se Darko prepričavajući kako je prije bila veća fleksibilnost na radnim mjestima pa onda i mogućnost češćih posjeta otoku. Igor (90 godina) razlog slabe povezanosti s otokom pripisuje životu u gradovima koji je po njemu stvorio drugačijeg čovjeka: „Gradski čovjek je jedno posve drugo biće nego je ovaj čovjek ovdje. To su drugi postulati i druga shvaćanja“. Takav čovjek koji se kreće jedino između stana i ureda po njemu je otuđen od prirode pa mu je tipični otočki način života neshvatljiv.

Prijašnje redovito dolaženje na otok sugovornici smatraju glavnim razlogom zbog kojeg su uspjeli održati svoju povezanost s otokom. Iž su morali napustiti u potrazi za zaposlenjem i lakšim životom, ali su nastavili njegovati sponu s otokom kroz uobičajene djelatnosti koje su karakterizirale njihov život i prije napuštanja otoka. Odlaženje u gradove i prihvaćanje drugačijeg, modernijeg načina življenja kod većine sugovornika nije dokinulo potrebu bavljenja tradicionalnim aktivnostima kao što su povrtlarstvo, maslinarstvo i ribarstvo.

Mi koji smo se rodili ovdje i djetinjstvo ovdje proveli, koji smo odrastali do 1960. godine otprilike, bez obzira što smo bili u Rijeci, Zadru, Splitu i Zagrebu, uvijek nas je vezao otok i mi smo se vraćali. I vraćali smo se tom ribanju, ali ne više onom krupnom već tom sitnom ribanju a to je udica, popona i sve drugo s čime možeš sam loviti. (Josip, 2:39-42)

No i takvo sitno ribarenje, kako ga naziva Josip, vezuje ih s prošlošću, daje osjećaj kontinuiteta i pripadnosti. „Mi smo ribarenju oduvijek pridavali jednu veliku važnost jer je to nešto od čega se nekad živjelo“, kazao je Lovre. Biti na Ižu a ne poći u ribolov njemu je nezamislivo.

Mi Ižani ne znamo ništa drugo nego ribariti. Tako da smo mi sljednici tih starih ribara, nešto je genetski u nama ostalo, tako da meni nije more ono što je onom Slavoncu koji dođe tu. Ja kud god se okrenem je more, a otok je mali. I to je jedna ljubav – pokušas se boriti protiv nje, ali ne možeš jer ti jednostavno fali...to je nešto

jače nego što ljudi mogu shvatiti jer mi otok volimo najviše. Volimo ga na jedan poseban način jer on je za mene kao jedan mali kontinent. (Lovre, 2:16-25)

Lovrin opis „kud god se okrenem je more“ možda najbolje prikazuje značenje prostorne nerazdvoljivosti od morskog ekosustava koju osjećaju i drugi stanovnici ovog otoka. Međuovisnost otoka i mora oblikuje specifičan identitet koji je po Lovri sastavni dio njihove osobnosti. Ljubav i povezanost s otokom ovi ljudi njegovali su kroz uobičajene otočne aktivnosti zbog kojih su redovito dolazili i održavali svoju pripadnost otoku. Ukidanjem prava na mali ribolov za osobne potrebe, kao što je ocijenila Marija, gubi se još jedna bitna spona koja ih je vezivala i vraćala rodnom mjestu. Nestajanjem aktivnosti kojima se mogu baviti nestaje i interes ljudi za boravkom na otoku, pa makar i onim povremenim, tvrde i drugi sugovornici. Zbog toga, posve očekivano, svi oni oštro osuđuju zakonske promjene u ribarstvu smatrajući ih nepotrebnima i krajnje nepravednima prema otočnom stanovništvu. Oni koji zbog svoje dobi ili zdravstvenih ograničenja ionako više ne mogu odlaziti u ribolov ove promjene doživljavaju manje dramatično. Za razliku od njih oni koji još uvijek mogu sami doći do svoje brodice, ući u nju i poći u ribolov, ograničavanje prava ribolova doživljavaju emocionalno mnogo intenzivnije i teže. Jedan od njih je i osamdesettrogodišnji Petar iz Velog Iža koji gubljenje prava ribolova mrežama doživljava vrlo emocionalno. Tijekom razgovora nekoliko puta je čak i zaplakao i jako se uznemirio pokušavajući objasniti svoje stavove i poimanje situacije:

Prije sam imao dopunsku dozvolu i mogao sam imati 200 metara mreže. Sada ne mogu ni molića uhvatiti mrežama jer ne smijem baciti ama baš ništa! To je tradicija koja je nastala na temelju potrebe, a ne potreba na temelju tradicije! Nama otočanima i priobalnom stanovništvu je osnovna hrana riba kao što je to u Slavoniji meso! A sad ne mogu kilo girica uhvatiti za večeru. (Petar, 1:1-5)

Petar je mnogo puta tijekom razgovora ponovio kako otočnom stanovništvu nijedna vlast u prošlosti nikad nije zabranjivala loviti ribu jer otočani jednostavno ne mogu živjeti bez ribe:

Oni nas tjeraju na promjenu načina života. Otočani ne mogu a da ne uhvate kilo ribe barem jednom tjedno za svoju familiju jer riba je osnovna hrana nas otočana, bodula. Od pamtivijeka do danas je riba bila naša osnovna hrana i bit će i dalje. A žalosno je da čovjek živi na otoku, a ne može priuštiti svojoj obitelji kilogram friške ribe. (Petar, 2:29-32)

Njegova supruga pokazala je lonac u kojem je pripremala ribu za ručak. Tu ribu uhvatili su njihovi unuci u dobi od desetak godina loveći udicom s kopna, tek 2-3 metra od vrata obiteljske kuće. Njihovi unuci su dvoje od ukupno šesnaestero djece u školi na Ižu, pa su ovi supružnici

jedni od rijetkih koji imaju tu sreću da njihova obitelj živi s njima na otoku. S nostalgijom su se prisjećali vremena vlastitog odrastanja kada je na Ižu bilo 250-300 učenika u tri škole, čak dvije u Malom Ižu i jednoj u Velom Ižu. Danas većina kućanstava broji tek jednog ili dva člana, pa je ova obitelj rijedak primjer relativno velike obitelji. Život u većoj obitelji utječe i na izraženiju potrebu prehranjivanja obitelji i odgovornosti spram obitelji koju Petar osjeća usprkos svojim godinama:

Naši domoljupci meni zabranjuju da uhvatim kilo ribe! Neka mi zabrane trgovinu ribom, ali neka mi dozvole ponekad uhvatiti kilo ribe da prehranim svoju obitelj! Jer ja nemam novca da kupim kilo ribe! (Petar, 2:5-7)

Kako je vidljivo iz Petrove izjave, povijesno ribolovno pravo za koje svi sugovornici smatraju da im kao otočanima pripada, ne doživljava se kao pravo bavljenja ribolovom u razmjerima kojima oni to žele, sukladno vlastitim materijalnim aspiracijama. Ono što očekuju i smatraju opravdanim jest mogućnost ulova ribe za prehrambene potrebe tj. upravo na način kako je mali ribolov za osobne potrebe i bio zakonom definiran. Kad bi na Ižu i postojala ribarnica Petar i njegova supruga tvrde kako zbog niskih mirovina ne bi bili u mogućnosti kupovati ribu. Zbog toga gubljenje ribolovnog prava predstavlja ugrožavanje njihove materijalne egzistencije i samoodrživosti koju su do sada imali.

Upravo su niska primanja uz prethodno posjedovanje dozvole za mali ribolov bili glavni kriteriji za dobivanje novog dopuštenja za mali obalni ribolov. Gotovo svi Ižani koji su predali zahtjev dobili su novu dozvolu za mali obalni ribolov. Emil primjerice tvrdi kako nije uopće predao potvrdu o imovinskom cenzusu koju su drugi na Ižu i u Zadru često tumačili presudnim uvjetom za dobivanje nove dozvole, već je dovoljno bodova za dobivanje dozvole prikupio zbog sudjelovanja u ratu. To smatra krajnje nelogičnim mjerilom jer po njemu tadašnje branjenje domovine ne može imati nikakve veze s današnjim pravom ribolova. Emilovo tumačenje pokazuje da se ribolovno pravo ne poima kao individualno pravo koje se može dodjeljivati na temelju nekih vanjskih mjerila. Po njemu kriteriji mogu biti jedino potrebe lokalnih zajednica koje su uvjetovane geografskim položajem i stvarnom ovisnošću o resursima. Većina drugih koji su izgubili pravo na mali ribolov za osobne potrebe izgubili su ga zbog nepodnošenja zahtjeva jer su imovinski cenzus smatrali presudnim uvjetom zbog kojeg nisu ni tražili novu dozvolu. Ti uvjeti bili su jasno navedeni i na oglasnoj ploči u mjestu, pojasnio je situaciju Dubravko, pa je to dodatno obeshrabilo ljude u traženju nove dozvole. Neki od njih taj mjesečni iznos prihoda prelazili su za samo par stotina kuna. U tumačenjima

razloga nepodnošenja zahtjeva za novu dozvolu presudan se pokazao upravo postavljeni dohodovni cenzus.

Nisam tražio jer znam da neću dobiti. (Blaž, 1:19)

Nisam tražio jer je cenzus mirovina pa nemam pravo na nju, a ni sin Ante. (Darko, 1:4)

Meni je mirovina 3300 kn, a sam sam tako da je iznos veći i ja sam dobio baš neki dan dozvolu za rekreacijski ribolov. (Josip, 1:29-31)

Nisam jednostavno upadao u taj razred jer su mi primanja dosta veća pa su mi ponudili rekreacijsku dozvolu. (Marko 1:6-7)

Zakonski je izašlo da se ne smije prelaziti 1620 kn, a ja imam 6000 kn mirovinu i što ću. I susjed mi je rekao da je išao tražiti ali mu je ona u kancelariji rekla možete tražiti ali je nećete dobiti. (Ivan, 1:35-37)

Nisam ni tražio nego mi je službenica rekla da joj samo dam kopiju stare dozvole i da ispunim zahtjev za rekreacijsku dozvolu. I sad ja pojma nemam što je to. Dobio sam prošli tjedan to rješenje da se mogu time baviti. (Edi, 2:24-26)

Iz ovih odgovora vidljivo je kako se cijeli proces izdavanja novih dozvola odvijao u ozračju punom nejasnoća, različitih tumačenja situacije i nedostatku pomoći od strane administrativne službe koja ga je provodila. Zbog nedovoljnog razumijevanja i pogrešnog tumačenja propisa ni Petar nije podnio zahtjev za novu dozvolu iako je udovoljavao temeljnim uvjetima za njeno dobivanje. Na pitanje zašto nije podnio zahtjev za novu dozvolu Petar kaže:

Nisam podnio zahtjev smatrajući da će me oporezovati. Plašio sam se poreza, da će to biti nešto kao mali obrt pa da ću ja na to morati plaćati porez. A ja više nisam u stanju da privređujem nego samo da uhvatim kilo ribe za svoju familiju, za svoju unučad. (Petar, 1:12-14)

Iz Petrovog tumačenja vidljivo je kako je razlikovanje malog ribolova za vlastite potrebe i ribolova kao gospodarske aktivnosti kojoj je svrha „privređivanje“, uvriježeno razlikovanje ribolovnih aktivnosti. Iako se o ukidanju kategorije malog ribolova za osobne potrebe u medijima dosta govorilo, tumačenje situacije na Ižu pokazuje kako se zakonske promjene nisu dobro razumjele u stvarnosti. Unatoč nejasnoćama, Petar je dobro zaključio kako mali ribolov za osobne potrebe ovakvom zakonskom regulativom postaje kategorija gospodarskog ribolova jer se omogućava prodaja dozvoljenog dnevnog ulova. Nova kategorija malog obalnog ribolova zahtijeva i vođenje dnevnika o ulovu tzv. očevidnika ulova, što je dodatno unijelo strah i

nepovjerenje prema ovoj kategoriji ribolova i pogrešno navelo Petra na zaključak o plaćanju poreza.

Petrov susjed Vlado također je pomno pratio dostupne informacije o uvjetima za dobivanje nove dozvole. Kaže kako se stalno govorilo da primanja po članu kućanstva ne smiju prelaziti 1600 kn, a poslije 2500 kn mjesečno. Vlado živi sam, ima 80 godina i 2850 kn mirovine. Zato novu dozvolu nije ni tražio smatrajući kako je zbog većih primanja neće dobiti. Službenica u Upravi ribarstva u Zadru nije mu pojašnjavala uvjete, već mu je samo dala dozvolu za rekreacijski ribolov. Kad je kasnije vidio da su mnogi koji su imali primanja veća od spominjanog limita od 2500 kn ipak dobili dozvolu, ostao je ljut i razočaran:

A ja da ne mogu dobiti pravo da mogu jednu mrežicu baciti i giricu uloviti ili gavuna, to je sramota! (Vlado, 1:5-6)

Po Vladi su za ovu zabranu i nepravednu raspodjelu ribolovnog prava krivi prvenstveno hrvatski političari i pregovarači s Europskom unijom koji nisu znali ili htjeli dogovoriti ono što u svijetu svugdje postoji:

To nisu smjeli nikako napraviti. Trebali su nam dati jer nećemo mi opljačkati more sa 200 metara mreže. (Vlado, 1:42)

Ovo je stvarno kriminal, da se tako izrazim. Da je cijela Europa zabranila još bi i razumio, ali u Europi ima još osam država koje dozvoljavaju da njihovi ljudi imaju preživljavanje. A naši odmah prerezali! (Vlado, 1:51-52)

Mogućnost lovljenja mrežom Vladi je značila veliku pomoć jer nije morao kupovati glavnu prehrambenu namirnicu, ali isto tako hobi i rekreaciju jer procjenjuje kako je još uvijek fizički u stanju otići baciti mrežu. Pretpostavlja kako bi u ribolov mogao odlaziti još koju godinu dok mu zdravlje to omogućuje pa se pita zašto mu se to nije moglo dozvoliti.

Pitanje „zašto nam se to nije moglo dozvoliti“ postavljaju i drugi koji iz istog razloga nisu podnijeli zahtjev za novu dozvolu iako su im primanja tek nešto veća od postavljenog uvjeta. Da je prag postavljen na 3000 kn većina njih udovoljila bi kriteriju kojeg su smatrali glavnom zaprekom u ostvarivanju prava na novu ribolovnu dozvolu. Razumljivo je stoga njihovo razočaranje, ljutnja i osjećaj prevarenosti. Frustracije su još više porasle nakon objavljivanja liste ovlaštenika novih povlastica iz koje je bilo vidljivo kako su neki ipak dobili dozvole iako nisu udovoljili kriteriju mjesečnih prihoda. Upravo taj financijski kriterij smatraju potpuno besmislenim i posljedicom nerazumijevanja života na otoku. Riba se na otoku jednostavno ne može kupiti bez obzira na prihode kućanstva, već jedino uloviti.

Smatram da to nisu smjeli napraviti barem otočanima. Da bar onaj tko živi na otoku može početi uhvatiti kilo ribe. Bar da ode dva puta kroz tjedan i jede ribu barem dva

puta. To je isto kao da zabrane onima gore da idu u njivu, ista stvar. To nisu smjeli tako napraviti. Onomu tko živi stalno na otoku trebali su dati dozvolu bez obzira na primanja jer se riba ne može nigdje kupiti. (Martin, 1:47-51)

Portugal, Španjolska, Engleska, Njemačka, Italija – nitko nema otoke a mi imamo 100 naseljenih otoka. Mi smo svi ribari, nama je more vrt, mi moramo ribariti, mi moramo konzumirati more kao što onaj tamo gore mora konzumirati kravu, svinju i ono što sadi. Ja cijeli život ribu jedem 4-5 dana tjedno. (Igor, 2:4-7)

Ivan, umirovljeni pomorac, primjer je onih koji bi s obzirom na prihode mogao kupovati ribu kada bi imao gdje. Ipak se tješi kako postoje i oni koji su u mnogo težoj situaciji: „Mi možemo ipak otići u Zadar i kupiti, ali kako će onaj s Premude, Visa, Silbe, Oliba, ako mora poći u grad kupiti ribu?“. Kao i drugima i njemu je ribolov naučeni način života, navika, opuštanje i zadovoljstvo. Pomorci su se uvijek njime bavili dok su bili kod kuće i upravo su oni donosili te različite „arte“ (ribolovne alate) iz Grčke i Italije i pomalo ih pripremali da kada dođu u mirovinu imaju za uhvatiti kilo ribe, tumačio je Ivan. Kao i drugi pomorci i Ivan je prije svakog odlaska na plovidbu obitelji u Zadru ostavljao pun hladnjak ribe koju je lovio za vrijeme godišnjeg odmora. Duboko je razočaran politikom koja po njemu za cilj ima raseliti i rasprodati otoke.

Od kad su ljudi ovdje naselili izvlačili su iz mora što su mogli. I još su radili suhozide (mocire) i od tih vrtova se živjelo. A danas ne smijemo, nažalost, niti noge oprati u moru. (Ivan, 1:1-4)

Sve to Ivana jako ljuti i žalosti pa kaže kako „više nema volje niti doći na školj“. Kazuje kako je upravo zbog razočaranosti jedan njegov susjed prije nekoliko dana poklonio svoj brod jer više ne smije odlaziti u ribolov mrežama. O prodaji broda razmišlja i Veljko iako je dobio novu dozvolu. Tvrdi kako je zbog svega izgubio volju za poći u ribolov:

Ne možemo više ni mrežu ovdje baciti, a živimo na školju. Ne možemo baciti parangal, ne možemo ništa, totalno smo zakočeni, kao da je netko potegnuo ručnu kočnicu i gotovo. Mi ovisimo o tomu da dođu srdele i da kupimo srdelu i inćuna i to je to. Veliku nepravdu napravili su nama koji tu živimo, tu gdje sam se ja rodio, na školju. Veliku nepravdu su nam napravili, a zbog čega pojma nemam. (Veljko, 1:1-5)

Iako je dobio novu dozvolu Veljko govori u množini implicirajući, jednako kao i Emil, kako ribolovno pravo ne može biti individualno pravo pojedinca. I neki drugi koji su kao i Veljko dobili dozvolu unatoč tomu osjećaju se jednako razočarano i prevareno. Miljenku prihodi ne prelaze spomenuti dohodovni prag pa je dobio novu dozvolu. No i on se, jednako kao Veljko i Emil, osjeća loše zbog svojih sumješтана koji su izgubili ribolovno pravo. Kao i drugi smatra

da dozvolu treba imati onaj tko živi na otoku bez obzira na prihode jer je pravo lovljenja ribe prirodno pravo onoga tko ondje živi. Naglašava kako je potrebno razlikovati one koji uistinu žive na otoku od onih koji su zbog različitih interesa ondje samo prijavljeni.

Primjerice, moj susjed je bogat čovjek. Ali meni je normalno da i on dobije dozvolu iako je bogat jer zašto bi on išao u Zadar kupiti ribu. Ako mu se lovi zašto ne bi ulovio ako živi tu. Nije isto živjeti u Zadru i ovdje. (Miljenko, 2:38-40)

Način na koji ovi sugovornici shvaćaju pravo bavljenja ribolovom svojstven je tumačenju ribljih resursa kao zajedničkih prirodnih dobara (Ostrom, 1990; Ostrom i dr., 1994). Međutim, valja istaknuti kako mnogi ribari iz drugih kategorija, znanstvenici i kreatori javnih politika prirodna dobra ne percipiraju na isti način, u ovom slučaju kao zajedničko dobro otočnog stanovništva, već kao javno (državno) ili privatno dobro. Zbog toga se poimanje karaktera prirodnih dobara već desetljećima nalazi u temelju glavnih teorijskih promišljanja upravljanja ribarstvom. Sukladno tomu, svaka teorijska perspektiva Miljenkovim, Veljkovim i Emilovim interpretacijama prilaziti na drugačiji način. Dok paradigma zajednice njihova prava neće dovesti u pitanje jer je pravedna raspodjela koristi u središtu njenog interesa, konzervacijska i racionalizacijska smatrat će ih središnjom ribarstvenom problematikom. Prema konverzacijskoj paradigmi upravo ovakva poimanja ugrožavaju konzervaciju resursa, a po racionalizacijskoj paradigmi i ekonomsku učinkovitost jer dovode do osipanja profitabilnosti (Charles, 1992). Sukladno tumačenjima posljednjih dviju paradigmi jedino se smanjenjem ribolovnih mogućnosti i ograničenjem pristupa ribolovu mogu zaštititi resursi i osigurati bolja ekonomska učinkovitost (Gordon, 1954; Hardin, 1968). Međutim, kao što je vidljivo iz citiranih izjava sudionika istraživanja takva rješenja nisu svima jednako prihvatljiva. Svi sugovornici smanjenje ribolovnog napora kroz zabranu korištenja mreža u ovom segmentu malog ribolova percipiraju kao oduzimanje nečega što život na otoku sam po sebi podrazumijeva. „Jednostavno je netko bez razmišljanja uzeo škare i to presjekao. A živjeti na otoku bez toga je kao da imate 100 stabala maslina i onda vam netko kaže da od sutra više ne možete obrađivati te masline jer će oni to dati nekom drugom“, kazao je Marko pokušavajući približiti značenje koje ovaj ribolov, jednako kao i maslinarstvo, ima na otocima. Pod „dati nekom drugom“ Marko misli na nepravednu raspodjelu, odnosno, dodjelu resursa samo onima kojima je ribolov profesionalna djelatnost. Nemogućnost kupovine ribe na otoku Marko i drugi sugovornici smatraju osnovnim i očitim razlogom zbog kojeg se otočnom stanovništvu nije smjelo ograničavati bavljenje ribolovom za osobne potrebe. „Sramota je da živimo na otoku, a željni smo ribe“, izjava je koja se mogla čuti od većine sugovornika. „Prije si mogao kupiti ribe koliko si htio, a danas ne možeš

ni za lijek pa su ljudi prisiljeni ići u ribolov iako se radi o uistinu starim ljudima“, kazao je Jurica. Bez obzira na iznos mirovine ili životnu uštedevinu da bi jeli ribu moraju je ili sami uhvatiti ili se ujutro uputiti na ribarnicu u Zadar.

Nema ribe, jedino ako dovezu srdele, jedino to. Teško je shvatiti da je jedan otočanin željan ribe. A mi često jedemo ribu. (Jurica, 5:31-32)

Meni je suludo što ja sad kupujem ribu u Zadru, a nikad u životu nisam. (Mirko, 1:29-30)

Živim na otoku i ako ću jesti ribu trebam ići u grad na peškariju i kupiti ribu, a živim ovdje. Žalosno je da ovdje živiš a moraš ići u grad kupiti ribu. (Sanja, 3:1-3)

Onaj u Zagrebu može kupi svako jutro srdela, girica ili što hoće, a ja to ovdje ne mogu, ja je moram uhvatiti ako je želim jesti. (Dubravko, 2:16)

Iako umirovljenici imaju besplatne brodske karte, putovati u Zadar kako bi kupili ribu većini nije nimalo jednostavno. „Kako ću ja poći u Zadar sa ova dva štapa, kako ću ako ne uhvatim, a ribu sam navikao jesti barem 3-4 puta tjedno“, pitao se Darko (90 godina) koji bi ribu jeo svaki dan kad bi je bilo. Iz navedenih izjava Jurice, Mirka, Sanje i Dubravka još jednom je vidljivo da se riba na Ižu shvaća kao zajedničko dobro otočnog stanovništva. Ovim sugovornicima gotovo je besmisleno kupovati ribu ako je mogu sami uhvatiti, kao što su kroz povijest uvijek činili.

Ljutnja i ogorčenost zbog zakonskih promjena prisutna je kod mnogih članova zajednice bez obzira na njihovu mobilnost ili imovinsko stanje. Jedan od imućnijih Ižana kaže kako se zbog svoje životne dobi već pomirio s novim zakonom, ali mu je žao zbog djece i unuka kojima više ni ljeti ne smiju prenositi svoja znanja i iskustva:

Mog unuka koji živi u Zagrebu mama je zvala i pitala da li je išao na mreže sa didom jer zna da mali to voli, a on je odgovorio - ne, nema dozvolu. (Vinko, 1:10)

Vinkov primjer pokazuje kako osim materijalnog aspekta postoje i druge vrijednosti koje ribolov generira, a koje pojedinci smatraju bitnima u postizanju vlastite dobrobiti. Upravo se zato u literaturi o malom ribolovu ono ne poima samo kao aktivnost koja omogućuje prihode ili egzistenciju, već kao „način života“ koji podrazumijeva mnogo šira društveno-kulturološka značenja poput pripadnosti, identiteta, običaja, težnji i očekivanja (McGregor, 2009; Johnson i dr., 2018). Pravo ribolova važno je svakomu tko zbog male mirovine mora uhvatiti kilogram ribe da se prehrani, ali i Vinku iako je financijski osiguran jer želi živjeti u skladu s tradicijom i uvriježenim načinom života. A taj život, kako tumači, kroz cijelu godinu određen je sezonskim

aktivnostima. Čim se poberu masline slijedi vađenje zimskog krumpira, nakon božićnih blagdana kreće se s rezidbom i gnojdbom maslina, a u proljeće s borbom protiv korova. Potom dolazi ljetno doba kada se nema što nego ići na more i uživati s unucima za vrijeme njihovih školskih praznika. Zbog toga zakonske promjene Vinko tumači kao zahtjev za odustajanje od naučenog i očekivanog načina života.

Sve su to uspomene i sentimenti. Volio bih da i moj unuk jednom kaže svom djetetu - ja sam išao s djedom na mreže i uhvatili smo škrpuna, sipu... (Vinko, 1:23-24)

Vinkova težnja za provođenjem vremena s unukom u ribolovu i potreba prenošenja ribolovnog znanja, vještina i načina života pokazuje kako „dobrobit nije samo stvar bogatstva i da novac ne jamči kako će sve životne potrebe uistinu biti zadovoljene“ (McGregor, 2008:2; Allison, 2002). Kao Vinko i većina drugih sugovornika svoje znanje nema komu svakodnevno prenositi jer njihova djeca i unučad žive u gradovima i većinom dolaze samo ljeti. Novi zakon sprječava ih da barem tada mogu uživati sa djecom i unucima u njima važnoj ribolovnoj aktivnosti, poučavati ih tradiciji življenja na otoku i nadati se kako će im na taj način prenijeti ljubav prema otoku. Zbog svega se osjećaju prevareni i iznevjereni od strane države kojoj pripisuju manjak razumijevanja za život otočana, posebice onih na malim otocima. Naročito prevarenima osjećaju se oni koji su slijedili propisane uvjete i kriterije i zbog toga nisu predali zahtjev za novu dozvolu. Svi oni smatraju kako im je oduzeto nešto što im oduvijek pripada, čime su cijeli život bili okruženi i što je uvijek činilo sastavni dio njihovog života.

Valja naglasiti kako se brojčano gledajući ovdje ne radi o nekom velikom broju ljudi koji su ostali bez dozvola za mali obalni ribolov. Razgovaralo se s desetak onih koji su pravo ribolova izgubili prvenstveno zbog nedovoljnog razumijevanja postavljenih uvjeta. Uzmu li se u obzir i drugi razlozi pravovaljanog nepodnošenja zahtijeva (bolest, odsustvo) može se pretpostaviti kako bi dodatnih 15 ili maksimalno 20, pored trenutno izdanih 26 dozvola zadovoljilo njihove potrebe.⁴⁹ Iako je prijašnji broj dozvola za mali ribolov za osobne potrebe na otoku Ižu ostao nepoznat, već iz provedenih razgovora moglo se zaključiti da su dozvolu imali i oni kojima ona nije trebala. To implicira kako je ukupan broj od 11.000 malih ribara u RH prije 2015. godine vjerojatno bio neopravdano visok te se mogao i ranije znatnije reducirati.

U prvoj godini novog upravljačkog režima novonastaloj situaciji prilagođavaju se svatko na svoj način. Petar i Vlado još uvijek se nadaju kako će se nešto promijeniti i da će političari čuti

⁴⁹ Do ove procjene došlo se vlastitom prosudbom i kroz razgovore sa sudionicima istraživanja koji su prebrojavali sve one koji su se uistinu i bavili malim ribolovom za osobne potrebe za razliku od onih koji su dozvolu imali samo zato jer je ona za otočno stanovništvo bila besplatna.

njihove apele. Drugi se ne zamaraju previše smatrajući kao Luka i Boris kako se ništa bitno neće promijeniti jer onaj tko je bacao mreže do sada nastavit će to raditi i dalje bez obzira na dozvolu. Luka uglavnom neće jer ga takav ribolov nikad nije previše privlačio, a Boris tvrdi da hoće iako nema dozvolu jer to smatra ispravnim. Napominje kako se ne boji nastaviti loviti mrežama jer kontrole na moru uopće nema. Luka pak smatra kako će oni koji su uvijek ribarili mrežama nastaviti to činiti i dalje jer:

nema te države koja će nama otočanima zabraniti ribariti za pojesti ribu. Ljudi će ići u prekršaj ako se to ne dozvoli da se može ručak uhvatiti, oni će naprosto ići u prekršaj. Oni ovim zakonom tjeraju otočane i ljude koji žive kraj mora u prekršaj. (Luka, 1:35-37)

Osim Borisa nitko drugi ribolov u prekršaju ne doživljava olako. Riskirati ili odustati dvojba je s kojom se susreću svaki dan. Mirko je svoju dvojbu razriješio uništivši mreže kako „ne bi došao u napast da ih baci“, a tvrdi kako su isto učinili i još neki koji se boje velikih kazni. Oni koji ipak odlaze u ribolov bez nove dozvole kažu, kao Josip, da to rade na „lupeški“ način. Odlazi jer mu je teško odoljeti, pogotovo kada je lijepo vrijeme. No ribolov bez valjane dozvole praćen je strahom i stalnim gledanjem gdje je policija, kazuju Josip, Darko i Edi. „Uvijek imate neku zebnju, neku nelagodu i stalno gledate evo policije“, objašnjava Darko. Isto tvrdi i Mario opisujući takav ribolov neugodnim iskustvom, ispunjenim strahom i osjećajem krađe za razliku od slobode koju osjeća dok lovi udicom, pod feral i drugim alatima koji su mu dozvoljeni. Njegova supruga Sanja dodaje kako se osjeća tužno kada bacaju mreže:

Ti si na moru, kroz more gaziš, more te okupalo i opralo jer si rođen na njemu. Rodila sam se na moru, a to more ne smijem koristiti. Ja ustvari kradem od njega, kradem, doslovce kradem...kradem ono što mi pripada. (Sanja, 1:39-43)

I onda mi neki kažu pa što onda, i drugi tope pa što ne bi i ti utopila kad i drugi tope. A ja kažem to je krivolov, ja znam da je to krivolov i ako me uhvate pa tko će me opravdati. (Sanja, 1:17-19)

„Na svome moru, u svojoj vali moram se skrivati i osjećati kako lopov“, kazala je sjetno Sanja i otkrila kako ih je prije nekoliko dana policija umalo uhvatila u dizanju mreža. Smatrala je važnim naglasiti kako ona, a i drugi otočani, imaju veliki strah od policije i kršenja zakona.

Ali sam taj osjećaj da te policija uhvati - uvijek smo se bojali policije, ja nisam mogla zamisliti da policajac dođe jer smo mi uvijek živjeli na otoku. (Sanja, 2:42-43)

Od same pomisli na policiju mi smo se ježili. Uvijek si imao neko strahopoštovanje prema njima i tako je to ostalo i dan danas taj osjećaj. (Sanja, 2:50-51)

Strahopoštovanje koje opisuje Sanja prisutno je i kod drugih sugovornika, posebno onih najstarijih kojima je nepojmljivo da bi prvi put u životu mogli napraviti prekršaj i biti kažnjeni.

Nisam bio na ribama otkako je došao ovaj zakon. Bojim se da me ne uhvati s 10 metara mreže za gavune pa će me kazniti s 10.000 kn, a tko će mi ih dati. Nego ako idem onda sam primoran ići kad je škur, kad nema mjeseca, kad nema nikoga, jedino mogu poći na taj način, ali opet me je strah da me ne uhvati.....a nikada u životu nisam bio u prekršaju! (Petar, 1:50-53)

Dvojbu između straha od kazne i potrebe za ribolovom nije razriješio ni Ivan koji zbunjeno kaže: „Da idem strahovati? Ali rekao sam poći ću pa neka me zatvore!“. Svi sugovornici, bez obzira jesu li dobili nove dozvole ili ne, smatraju kako država zakonskim promjenama tjera otočane u prekršaj i pretvara ih u lopove koji kradu ono za što smatraju da im oduvijek pripada – ručak iz vlastitog vrta, kako vole kazati.

Može li „morski vrt“, za koji sugovornici smatraju da im „jednako pripada“, biti svima dostupan pitanje je kojim se znanstvenici i kreatori ribarstvenih politika bave već desetljećima u potrazi za uspješnim upravljačkim rješenjima. Predstavnicima konzervacijske i racionalizacijske struje smatraju da državne institucije ili tržišni mehanizmi različitim ograničavajućim mehanizmima trebaju kontrolirati pristup ribolovu u cilju postizanja ravnoteže između prirodne obnovljivosti resursa i održive razine njihova iskorištavanja. S druge strane, zastupnici paradigme zajednice smatraju kako i zajednice korisnika resursa mogu kreirati mehanizme održivog iskorištavanja resursa ukoliko im se osim ribolovnih prava dopusti i potrebna razina odgovornosti za resurse (Ahn i Ostrom, 2003). Valja još jednom napomenuti kako hrvatska politika upravljanja ribarstvom i zakonske promjene koje se ovdje razmatraju ne znače de facto zatvaranje pristupa „zajedničkom vrtu“, kako bi se iz citiranih isječaka moglo protumačiti. Naime, sukladno hrvatskom zakonodavstvu pristup nekim kategorijama ribolova (rekreacijskom i športskom) potpuno je otvoren i svima lako dostupan (zahtijeva tek plaćanje određene naknade). S druge strane, pristup gospodarskom ribolovu gotovo je potpuno privatiziran i ovisi o kupnji ribolovnog prava drugog ribara. Ono što su predmetne zakonske promjene ograničile, a što sudionici istraživanja smatraju spornim, jest korištenje mreža stajaćica izvan zakonske kategorije gospodarskog ribolova. Za većinu sugovornika upravo je mreža uvijek bila ribolovni alat koji je donekle jamčio siguran sutrašnji ručak za razliku od nesigurnosti lova udicama, parangalima ili drugim alatima. Isto tako, ribolov mrežama uklapao se u njihov dnevni ritam jer im nije oduzimao previše vremena u usporedbi s drugim ribolovnim aktivnostima.

Mi navečer kad prestaju svi radovi odemo i bacimo mrežu. Ujutro ranije je dignemo i imamo cijeli dan ispred sebe. Možeš otići brati masline, farbati kuću, krumpire posaditi itd., a ako si pošao arbune loviti to je nekoliko sati. Mreža je uvijek bila neka sigurnost da ćeš uhvatiti nešto dok si na arbune mogao ići cijeli dan i ako neće da grizu ostaneš bez večere. (Lovre, 4:30-36)

Dnevni raspored aktivnosti posebice je bio važan u vrijeme berbe maslina kada su se cijeli dani provodili u maslinicima pa nije bilo previše vremena za ribolov. „Oduvijek je to tako bilo i znao se raspored. U vrijeme zalaska sunca žene su ostajale same pokupiti zadnje masline za taj dan, a muškarci su odlazili na more uhvatiti giru za sutrašnji ručak“, tumačio je Dubravko nekadašnji obrazac aktivnosti. Običaj lovljenja gire u vrijeme berbe maslina temeljio se na lakoj dostupnosti ove riblje vrste za koju je trebalo tek nakratko izaći iz porta, baciti mrežu i dignuti je nakon sat ili dva. No s vremenom su i gire postajale sve rjeđe pa se danas rijetko uspije uloviti dovoljno za ručak. Prije je gira bilo koliko god je trebalo, a u njihovom moru naročito se pojavljivala u teškim vremenima. Josip je spomenuo važnost ove ribe u Drugom svjetskom ratu, a Sanja i još neki sugovornici prisjetili su se perioda Domovinskog rata kada je na Ižu boravilo mnogo ljudi iz gradova. Gira je tada bila glavna namirnica, naročito u danima kada nije bilo električne energije potrebne za čuvanje druge hrane. Zbog povijesne važnosti koju je imala Ižani giru smatraju svojom hraniteljicom jednako kao što se drugdje na Jadranu taj epitet pridaje srdeli.

Stradanja u Drugom svjetskom ratu i kontinuirano napuštanje otoka potkopalo je njegove daljnje razvojne mogućnosti. Na Iž se već godinama vraćaju jedino umirovljenici koji su ondje odrasli pa im povratak na otok predstavlja očekivani životni slijed. Uz ograničenja koja proizlaze iz prostorne izoliranosti život na otoku pruža im i mnoge prednosti jer im omogućuje aktivniju, zdraviju i ispunjeniju svakodnevicu od one u gradovima. Bavljenje uvriježenim aktivnostima (maslinarstvo, vrtlarstvo, ribolov) pruža im fizičku aktivnost, osjećaj zadovoljstva i ispunjenosti vlastitim životom, ali i značajno doprinosi prehrambenoj i egzistencijalnoj sigurnosti. Zbog toga im je živjeti na otoku, a ne loviti ribu, jednako nezamislivo kao i živjeti na otoku, a ne imati vlastito maslinovo ulje. Sukladno tomu, zakonske promjene kojima im se zabranjuje bavljenje tradicionalnim ribolovnim alatima sugovornici tumače kao zahtjev za odustajanje od naučenog i očekivanog načina života. Reakcije onih koji se usprkos gubljenju ribolovnog prava nastavljaju baviti ribolovom mrežama pokazuju da od takvog načina života ne namjeravaju lako odustati. Novi zakon ne prihvaćaju prvenstveno zbog toga što ne vide njegovu svrhovitost. Odnosno, smatraju kako ukidanje prava korištenja mreža u ovom

segmentu ribarstva neće doprinijeti boljoj zaštiti ribljih resursa, već će jedino narušiti uvriježeni i očekivani način života zbog kojeg su se ljudi na Iž vraćali barem u mirovini.

9.6 Mali ribolov za osobne potrebe u kontekstu šire ribarstvene problematike

Ribljí fond treba zaštititi, suglasni su svi sudionici istraživanja. Tvrde kako današnje stanje ribljih resursa nije rezultat njihovog iskorištavanja samo posljednjih nekoliko godina, već višedesetljetnog intenzivnog izlovljavanja. Mali ribari koji su se ribolovom bavili samo za osobne potrebe također su doprinijeli lošem stanju, posebno oni koji se nisu držali propisa, priznaju Ižani. No smatraju kako je nepravedno svu krivicu svaliti samo na ove ribare na temelju njihove brojčane zastupljenosti. Kao temeljne krivce zakonskih promjena vide ribare kojima je ribolov profesionalna aktivnost i njihovo dugogodišnje lobiranje protiv malog ribolova za osobne potrebe.

To su ti obrtnici krivi. Oni su se žalili na taj mali ribolov jer stvarno neki jesu toga dosta hvatali i prodavali. (Martin, 2:36)

Obrtnici su to tražili. Uvijek su nešto preko televizije govorili da smo mi uništili more tim mrežama, a mi smo imali pravo 200 metara mreža. A neka nas je 10 iz ovog porta išlo na te mreže, a on sam topi više nego svi mi. I onda su nas potisnuli. (Jurica, 5:5-8)

Danas se neke riblje vrste koje su se prije par desetljeća obilno lovile udicom, mogu vidjeti samo u knjigama, kazao je Marko, a to su potvrdili i drugi ribari. Glavne krivce za takvo stanje vide prvenstveno u kočarskom i ribolovu ludrom te drugim vrstama ribolova povlačnim mrežama. Tek dvojica sugovornika kočarski ribolov ne smatraju problematičnim, a tom su se vrstom ribolova bavili ranije u životu.

Prije smo znali iz sporta poći i to je bilo brancina, orada, svega. Nema, sve smo uništili, svi uništavamo i ne damo da se riba obnovi. Evo, susjed je u tri puta što je išao na gire uhvatio 5-6 gira. Sve su kočice odrle. Glavno stanište te gire bio je jedan brak na istočnoj strani Iža. Tu je bilo po 4-5 redova mreža, svi su jedan do drugog bacali i svatko je lovio, a sad su to kočama odrli i tu više nema staništa, ne može se tu više girica uhvatiti. Vuku kočicu i u uvalu uđu s njom. (Ivan, 2:6-11)

Ludrom se zapašu kilometri kvadratni pa se vuče i uništava sve. I to je dozvoljeno profesionalcima, a malom čovjeku koji ima 2000 kn mirovinu nije dozvoljeno uhvatiti kilo ribe za ručak. To je tragedija. (Vinko, 1:19-21)

Iz ovih citata vidljivo je kako su različite ribolovne prakse, alati i ribolovna područja predmet osporavanja već dugi niz godina. Svi sugovornici slažu se da je za današnje teško stanje resursa zaslužno njihovo neograničeno iskorištavanje. No neprihvatljivo im je pripisivanje krivice samo malom ribolovu za osobne potrebe, dok se istodobno već desetljećima otvoreno toleriraju štetne posljedice drugih vrsta ribolova u koji nitko ne pokušava uvesti reda.

Iz kanala najprije treba izbaciti velike brodove i plivarice koje bi trebale ići na otvoreno more jer je to tako svugdje, a da ne govorimo o mrežama potegačama, kočama itd. Trebalo bi i u našoj županiji da se netko pobrine jer je ovo jedina županija gdje je dopušten ludar, a on je za male ribare katastrofa. (Marko, 1:21-24)

Nedavno sam brojio i bilo je osam plivarica u jednu noć u te 2-3 milje našeg kanala. Bili smo na lignjama tada i mogao si hodati po kraju kao po danu koliko su svijetlili. A još i kočice tako da ti jednostavno ne možeš ništa, ako baciš mrežu ili vršu povuku ti je. A ljeti ne možeš potopiti nikakvu stajaćicu niti vršu jer ti oni što rone puškama izvade ulov. Tako da je to kompletna katastrofa. (Marko, 2:12-18)

Uz ribolov plivaricama i povlačnim mrežama glavne krivce za loše stanje vide i u ronionicima i ribolovu puškama koji se najčešće obavlja ilegalno. „Puška najviše ribu ništi jer izvuče iz buže ribu koja je možda u mrijestu“, pojašnjavao je Martin štetnost takvog ribolova za razliku od ribolova mrežama koje „stoje na mjestu pa riba ako naiđe“. Isto tvrde Edi, Marko i drugi sugovornici.

Kad se u mrijestu puškom ubije hobotnica od 5-6 kg u rupi ili zubatac, brancin...čini se da to nije ništa jer je to jedan komad kapitalac. Ali kad je riba u mrijestu to je jednostavno tragedija. (Marko, 1:25-27)

Ovim štetnim ribolovom u velikoj mjeri bave se i turisti, vlasnici kuća za odmor na otoku i brojni nautičari, a po sugovornicima pomorska policija i ribarska inspekcija ne rade dovoljno na rješavanju ovog problema. Svi ribari na Ižu svjesni su kako loše stanje ribljih zaliha zahtijeva donošenje konkretnih rješenja, ali smatraju kako se ukidanjem 200 metara mreža kojima se lovi za osobne prehrambene potrebe ništa značajnije neće postići. Njihov prosječni ulov je oko pola kilograma do jednog kilograma ribe, a rijetko kad uhvati se više od toga. Zbog toga smatraju kako mali ribari koji love isključivo za vlastite potrebe nisu uzrok lošeg stanja u moru jer oni s njihovim mrežama ne mogu napraviti štetu ili kako kaže Vlado „opljačkati more“:

Ja sam u mirovini već dvadeset i nešto godina i sad ne mogu poći uhvatiti kilo girica. Dvjesto metara mreže da mi dozvole - neću ja opljačkati more! Da uhvatim za sebe jer za baviti se time treba imati 500-1000 metara mreže. (Vlado, 1:38-40)

Ne samo Ižani, već općenito otočani koji ribu love za vlastite potrebe, a ne za tržište, po sugovornicima nisu prijetnja resursima jer se mahom radi o starim ljudima koji se ne mogu udaljavati daleko od obale vlastitog otoka niti su sposobni dizati iz mora veće količine mreža. Ovih ljudi je svakim danom sve manje pa se radi o prirodnim konzervacijskim mjerama po kojima bi, da nema drugih štetnijih vrsta ribolova, more i danas bilo puno ribe, smatraju sugovornici. „Svi smo već toliko u godinama da nam malo treba“, ukratko je sažeo Josip posljedice depopulacije, starosti i pretežito samačkih domaćinstava čije potrebe za ribom nisu više kao nekada kada su se njome prehranjivale velike obitelji.

U ovom zaseoku smo samo još nas trojica. Ja imam 83 godine, jedan je 7 godina mlađi od mene, a jedan je moje godište. Mi ako ulovimo kilo ribe smo zadovoljili tjedan dana i nama nije potrebno da još idemo. Znači da mi već time štitimo more. (Josip, 1:1-3)

Ovaj zakon nije potreban jer u ovom zaseoku za godinu-dvije neće biti niti jednoga koji će bacati mreže. (Josip, 1:16-18)

Mi smo inače skromni ljudi, mi nikad nismo bili ljudi od velikih zahtjeva. Mi u genima imamo to da mi možemo preživjeti i sa malo jer smo takav narod. (Lovre, 4:47-48)

Lovrina i Josipova tumačenja mogu biti teško shvatljiva ukoliko se svakog korisnika prirodnih dobara promatra kao racionalnog pojedinca vođenog isključivo vlastitim interesima. Lovrin argument skromnih očekivanja ili Josipov o stvarnim materijalnim potrebama zajednice, ukazuju na važnost razumijevanja lokalnog konteksta i značenja koja se ribolovu pripisuju.

Iako su sugovornici suglasni kako zbog spomenutih demografskih razloga ova kategorija ribara na otocima nije prijetnja ribljim resursima, neki su smatrali važnim istaknuti kako pojedine mreže tradicionalno korištene u malom ribolovu mogu biti štetne pa je razumljiva njihova zabrana koja je još ranije uvedena u malom ribolovu za osobne potrebe. Ovo pokazuje kako su neki ribari svjesni štetnih ribolovnih praksi i različitih učinaka ribolovnih alata pa su im i pravila kojima se takvi alati reguliraju razumljiva i prihvatljiva.

Ukinuli su nam poponicu i ja se slažem s tim jer je ta trostruka mreža stvarno istrijebila more. Ali neka dozvole čovjeku na Ižu da onu jednu giricu može uhvatiti i gavuna. Evo, danas ljudi ne mogu poći niti na udicu loviti jer nemaju lješke - a gdje će je kupiti? Mora poći u Zadar kupiti lješku ako će poći na udicu loviti. Ovo je sramota! (Ivan, 1:41-44)

Najmlađi bračni par s kojim se razgovaralo, šezdesetak godina stari Sanja i Mario, također su istaknuli povezanost i međuovisnost različitih vrsta ribolova. Oni imaju dozvolu za sportski

ribolov, ali do lješke potrebne za lov udicama mogu doći jedino ako sami bace mreže za gire i gavune, a to ne smiju činiti. Problem na koji ukazuje Sanja pokazuje kako se pri donošenju novih pravila nije vodilo računa o širini mogućih posljedica.

A kako da dođemo do lješke? Mi bi trebali ići u grad, kupiti kilo gavuna po 40 kn ako ih nađemo ili dagnje kojih treba puno, kako bi mogli ići loviti na tunju, vratiti se i čekati kad će biti dobro vrijeme da idemo na ribe. (Sanja, 1:52-54)

Umjesto sadašnjeg zabranjivanja malog ribolova za osobne potrebe sugovornici smatraju kako su moguća različita rješenja kojima bi se mogli zaštititi resursi i o njima ovisno otočno stanovništvo. Primjerice, Luka i Lovre drže kako se može proglasiti pravo lovljenja isključivo u moru oko vlastitog otoka. Zbog visoke starosti većina njih ionako ne odlazi u ribolov dalje od otoka ili znatno dalje od vlastite luke, a nekima je dovoljno i da mogu u porat baciti mrežu za girice, smatra Vlado. Ivan bi svaku županiju podijelio na tri područja i rotirao pravo ribolova svake godine kako bi se resursi obnovili. Marko je mišljenja kako u svakoj ribolovnoj zoni treba odrediti zaštićena ribolovna područja koja bi se strogo nadzirala. Svi oni pravo bavljenja malim ribolovom za osobne potrebe dali bi isključivo onima koji uistinu žive na otoku za razliku od onih koji su tamo samo formalno prijavljeni. Marko smatra kako je otoke potrebno kategorizirati s obzirom na to imaju li ribarnicu, mesnicu te kvalitetu brodske povezanosti s kopnom. Sukladno tomu bi se ljudima na udaljenijim otocima trebale dati veće mogućnosti, a jedna od njih je i pravo na barem stotinjak metara mreža. Vlado bi uveo stroži nadzor i kažnjavanje čime bi se po njemu spriječilo zlorabljenje malog ribolova:

Potrebna je veća kontrola. Ako mi je dozvoljeno 200 metara a ti me uhvatiš sa 400 metara kazni me! Ali mi dozvoli barem 200 metara jer neću ja uništiti more. Nas je na otocima malo i ne možemo mi uništiti sa takvim dozvolama. A profesionalci imaju po 3000 metara mreže. (Vlado, 2:14-16)

Umjesto ukidanja prava ribolova mrežama moguća su različita rješenja pa se sugovornici pitaju zašto nema političke volje za pronalaženje modela koji bi im omogućio da uhvate kilogram ribe za svoje vlastite potrebe. Svi ističu kako je izumiranje stanovništva na Ižu, kao i na svim drugim manjim otocima, danas glavni prirodni mehanizam zaštite ribljih resursa. Stoga smatraju kako je mali ribolov za osobne potrebe ionako osuđen na izumiranje zajedno s generacijama koje su se njime bavile. Mladih ljudi koji stalno žive ili redovito dolaze na otok je jako malo, a njih ionako slabo zanima ribolov mrežama. Ne zanimaju ih tradicionalna znanja i vještine koje uključuju pravljenje mreža, njihovo krpanje i učenje ribolovnih pošti, tvrde sugovornici.

Umjesto toga zanimaju ih napredne i brze brodice, elektronički uređaji, lovljenje oborite ribe, tunolov, ronjenje i puške. Po Lovri, radi se o novim i drugačijim životnim potrebama:

Ljudi danas imaju veće zahtjeve. Mi smo prije spavali u ovim brodićima pod provom, nisi mogao ni zaspati od vlage. A oni danas imaju tuševe, kuhinje i onda idu po cijeli vikend i donesu 30-40 kg oborite ribe. (Lovre, 3:30-32)

Slično kao Lovre i Luka smatra kako je mlađim ljudima bitna materijalna korist koju mogu ostvariti rekreacijskim ribolovom za razliku od ribolova mrežama koji je financijski potpuno nestimulativan. Mladi ljudi zainteresirani su tek onda kada su sigurni da će zaraditi dnevnicu, smatra Luka. Zbog toga im ribolov puškama i tzv. *big game fishing* kojim se love veliki riblji primjerci kao što su tune predstavljaju zabavu, rekreaciju, izazov, natjecanje, a uz to i određenu materijalnu korist. Iako je često zanemarena, financijska korist u rekreacijskom ribolovu može biti značajna jer se najčešće love oborita riba tj. najkvalitetnije i na tržištu najviše tražene vrste riba kao što su zubatac, orada i brancin. Samo jedan komad ove ribe može imati veću novčanu vrijednost od nekoliko kilograma mješovitog ulova u mrežama malih ribara pa je razumljiv interes mlađih generacija upravo za ovaj ribolov, ocjenjuju sugovornici.⁵⁰

Zlorabljenje rekreacijskog ribolova također je važno, ističu ribari na Ižu, jer je to oblik ribolova koji sve više postaje privlačan kako lokalnom stanovništvu tako i turistima koji imaju otvoren pristup ovom ribolovu. No o ovoj kategoriji ribolova i njegovu utjecaju na resurse nitko ne vodi računa, upozoravaju. Bitne promjene vidljive su i unutar legalnih aktivnosti u rekreacijskom ribolovu. Tako Mario i Sanja primjećuju kako se ribolovni napor u lovu lignji stalno povećava jer je zbog dobre cijene i lake mogućnosti prodaje mnogima ovaj ribolov jako privlačan. Problem na koji upućuju sadržan je prvenstveno u tomu što se zbog toga lignje sada love kroz cijelu godinu, a to prije nikada nije bio slučaj jer su se počinjale loviti tek zimi. „Sada se svi žale kako nema liganja, a love ih cijelu godinu“, kazuje i Mirko nastojeći objasniti kako smanjenje ribolovnog napora u jednoj kategoriji ribolova neminovno uzrokuje povećanje u drugoj uzrokujući time nove poremećaje u prirodnom sustavu. Edi drži kako je potrebno poznavati kada se koja riba mrijesti i podržavati lovostaj kao što su oni prije činili. Vjeruje kako se griješi i u lovu srdele jer se ona ranije nikad nije lovila zimi, već bi se prestajala loviti od

⁵⁰Gledajući iz perspektive materijalne koristi rekreacijski ribolov može biti profitabilna aktivnost iako je po zakonskoj regulativi u Hrvatskoj zabranjena prodaja ulova rekreacijskih, kao i športskih ribolovaca, a određena je i dopuštena dnevna količina od pet kilograma riba i drugih morskih organizama po ribolovcu (Zakon o morskom ribarstvu, NN 62/17, 130/17, 14/19). Striktno pridržavanje propisa teško je nadzirati i provoditi pa se ono često i zlorabi kao što potvrđuju i sugovornici na Ižu.

listopada do proljeća. Zbog toga je srdela po njemu danas toliko sitna jer se lovi nedorasla, a ribolovna pravila koja se odnose na cijelo more ne prepoznaju teritorijalne i vremenske oscilacije među različitim ribolovnim područjima.

Unatoč kompleksnosti problema sva krivica olako se svaljuje na jednu kategoriju ribara samo zato što su oni uvijek bili brojčano najzastupljeniji segment, slažu se razočarani sugovornici. Tvrde kako veliki broj registriranih malih ribara za osobne potrebe nikada nije pružao realnu sliku stvarnog korištenja ovog ribolovnog prava jer se veliki dio njih ribolovom bavio tek povremeno. To je ovisilo prvenstveno o vremenskom periodu koji su pojedinci provodili na Ižu i različitim drugim aktivnostima, okolnostima i potrebama koje su određivale njihov stvarni ribolovni napor. Neki su mreže rijetko bacali iako su imali dozvolu jer ne preferiraju takav oblik ribolova. S druge strane, pojedini ribari izlovljavali su mnogo veće količine od dozvoljenih pet kilograma ribe dnevno koristeći znatno veće mreže. Ribari koji se nisu pridržavali pravila nametnuli su im kolektivnu krivicu jer je nelegalni ulov bio najčešće korišten argument onih koji su se godinama zalagali za ukidanje ove kategorije malog ribolova, smatraju sugovornici. Neki su istaknuli kako se upravo ovaj dugogodišnji glavni argument za ukidanje malog ribolova za osobne potrebe (nelojalna konkurencija u prodaji ribe) novim zakonom legalizirao jer je malim obalnim ribarima dozvoljeno prodavati pet kilograma ulova dnevno. Pretpostavljaju kako će to neke ribare potaknuti na korištenje veće količine mreža stvarajući opet nove probleme. Zloraba i pohlepa pojedinaca trebala se strogo kažnjavati umjesto kažnjavanja cijele kategorije ribara jer ni u drugim kategorijama ribolova ne vlada red i poštovanje pravila, zajednička je pozicija svih intervjuiranih ribara na otoku Ižu.

9.7 Zaključak

U ovom poglavlju saželi su se rezultati terenskog istraživanja. Struktura poglavlja gotovo je u potpunosti pratila kronološki tijek istraživanja – od prvih dojmova, obuhvaćanja rascjepkanih prostornih cjelina (zaseoka), traganja za prvim sugovornicima u svakom od njih do redovitih susreta s pojedinim sudionicima istraživanja. Tematske cjeline – ribarstvo kao izvor identiteta, načina života, pripadnosti i kao izvor sigurne hrane, odraz su strukture većine intervjua koju su pretežito određivali sami sugovornici. Na pitanja: „od kada se bavite malim ribolovom za osobne potrebe“ i „koje značenje ono ima u vašem životu“, sugovornici su redovito imali potrebu najprije približiti ulogu ribarstva tijekom ranijih faza njihova života, naročito u

djetinjstvu i mladosti. Kao što se može vidjeti iz citiranih izjava, rana iskustva odredila su kasniju cjeloživotnu povezanost s ribolovom, iako se njegovo značenje s vremenom uvelike mijenjalo. Od nekadašnje materijalne potrebe sudjelovanja u velikom ribolovu, koji je u Malom Ižu tada bio jedina vitalna gospodarska aktivnost (znatno manje u Velom Ižu), ribolov je postajao dopunska aktivnost kojom se stanovništvo bavilo u slobodno vrijeme sukladno vlastitim preferencijama i potrebama za hranom, rekreacijom ili dodatnim prihodima.

Povijesni kontekst velikog iškog ribolova koji je obilježio djetinjstvo i mladost većine sugovornika i oblikovao kolektivnu memoriju zajednice, pokazao se ključnim elementom razumijevanja današnje ovisnosti o ribolovu i značaja gubljenja ribolovnog prava. Od djetinjstva naučeni obrazac življenja osnovni je motiv kojim sugovornici tumače cjeloživotnu povezanost s ribarstvom. Lovljenje ribe uobičajena je i očekivana aktivnost kojom se otočno stanovništvo oduvijek bavi kako bi zadovoljilo elementarne prehrambene potrebe, jednako kao što se u drugim dijelovima Hrvatske bavi poljoprivredom ili stočarstvom, tumače Ižani. Štoviše, ribolov smatraju prirodnim pravom svakog čovjeka koji živi na otoku i od rođenja je okružen morem. Zbog toga ukidanje prava na mali ribolov za osobne potrebe smatraju lošom upravljačkom politikom koja po njima neće pomoći u zaštiti ribljih resursa, već će samo dodatno povećati ranjivost ionako krhkih otočnih kućanstava i zajednica.

Suprotno ovim gledištima, konzervacijsko-racionalizacijska stajališta koja obilježavaju analizirane *policy* dokumente dugoročnu održivost ribarstva vide u racionalnom iskorištavanju resursa kojim se može osigurati dugoročna obnovljivost resursa, ali i doprinijeti stabilnosti i rastu prihoda ribara, ribolovnih poduzeća i cjelokupnog sektora ribarstva. Sukladno ovim shvaćanjima, ukupna korist ekološki i ekonomski održivog ribarstva potom će se prelići na obalne zajednice doprinoseći njihovom daljnjem razvoju.

Mnogo je problema u hrvatskom ribarstvu i pogrešno je glavnu krivicu tražiti u malom ribolovu za osobne potrebe, smatraju svi sugovornici sugerirajući pri tom i vlastita rješenja za probleme u ribarstvu. Podsjećaju kako su problemi iskorištavanja ribe i konkurencija među ribarima oduvijek sastavni dio ribarstva, o čemu svjedoči i stoljetna povijesna građa o sukobima Ižana s drugim otočanima (Cvitanović, 1998). Glavnu krivicu za današnje probleme ne vide u međusobnoj konkurenciji ribara, već u nedovoljnom nadzoru ribolova i preferiranju profesionalnih vidova ribolova u nacionalnoj upravljačkoj politici. Svi sugovornici nezadovoljni su zbog mijenjanja zakonskog okvira i uskraćivanja prava ribolova mrežama stajalicama otočnom stanovništvu. Čak i kad ih se zabrane osobno ne tiču jer su dobili novu

dozvolu (Emil, Veljko, Miljenko), kada ionako nisu u znatnijoj mjeri koristili mreže (Luka) ili su već nemoćni za odlazak u ribolov (Milan, Ante i Igor), uskraćivanje ribolovnog prava njihovim sumještanima i drugom otočnom stanovništvu, svi oni smatraju nedopustivom i neshvatljivom političkom odlukom. Najveće razočaranje i ljutnja, sasvim očekivano, prisutno je kod onih koji su izgubili ribolovno pravo ili su spriječeni u ostvarivanju ovog prava u budućnosti. Na novonastalu situaciju neki odgovaraju nastavlajući se i dalje baviti uobičajenim ribolovnim aktivnostima iako i sami naglašavaju kako im je takvo ponašanje problematično jer se radi o kršenju zakona. Drugi, vođeni strahom od prekršaja i kazne, izabiru ostanak kod kuće, a pojedinci čak i poklanjaju svoja plovila i mreže kako ne bi došli u iskušenje odlaska u nedozvoljeni ribolov. Posljedice zakonskih promjena na male ribare koji su izgubili pravo ribolova za osobne potrebe i njihove obitelji uslijedile su neposrednim stupanjem na snagu novih pravila 2015. godine. Dugoročnim društvenim promjenama i mogućim posljedicama sadašnje politike upravljanja ribarstvom detaljnije se bavi iduće poglavlje analiziranjem i interpretiranjem nalaza istraživanja uz pomoć prethodno postavljenog teorijskog okvira.

10. Rasprava

10.1 Uvod

Mali ribolov omogućuje prihode, zaposlenje, egzistenciju i dobrobit milijunima ljudi diljem svijeta. U zemljama Globalnog juga u kojima je mali ribolov najviše zastupljen prihodi od ovog ribolova obično su niski i najčešće se dopunjavaju drugim egzistencijalnim aktivnostima, prvenstveno poljoprivredom (Allison i Horemans, 2005, 2006). Zbog toga često dominira predodžba kako se mali ribolov „rimuje sa siromaštvom“ (Béné, 2003), dok veliki ribolov podrazumijeva stvaranje bogatstva i materijalne dobrobiti (Jadhav, 2018; Johnson i dr., 2018a). U politikama upravljanja ribarstvom mnogih zemalja mali ribolov se od polovice prošlog stoljeća promatrao u evolucijskom smislu, kao dio neizbježnog procesa napretka i modernizacije prema ribolovu velikih razmjera (Johnson, 2006; Mansfield, 2004; St Martin, 2006). Suprotno ovom narativu, posljednja dva desetljeća snažno je ojačao drugačiji diskurs o malom ribolovu, prvenstveno zahvaljujući širem poimanju značenja siromaštva u razvojnim studijama. Širenje perspektive potaknulo je dublje razumijevanje uzročnika i manifestacija siromaštva kroz proučavanje značenja ribolova za ribare, ribarske obitelji i zajednice. Ovime se fenomen siromaštva ribara od problema niskih prihoda proširio na pitanja zdravlja, obrazovanja, moći i utjecaja (sudjelovanja u odlučivanju), a zahvaljujući konceptima održive egzistencije i društvene dobrobiti i na različite subjektivne i relacijske aspekte (pitanja identiteta, aspiracija, vrijednosti, vjerovanja, pripadnosti, postignuća i zadovoljstva životom). Siromaštvo i društvena dobrobit počeli su se promatrati kao međusobno ovisni fenomeni oblikovani različitim vrijednostima, preferencijama i ciljevima aktera u ribarstvu. Umjesto jasne percepcije siromaštva i isprobanih recepata postizanja poželjnog cilja u ovom diskursu siromaštvo, jednako kao i dobrobit, nije jednoznačno definirano već proizlazi iz specifičnog društvenog konteksta i vrijednosti koje mali ribolov donosi široj društvenoj zajednici (Jentoft i Chunpagdee, 2018). Ove vrijednosti nisu stabilne i nepromjenjive, već su odraz pregovaranja i sukreiranja kroz povijest, kulturu, osobne različitosti i dinamiku života na određenom području (Acott i dr., 2018:326).

Istraživanje provedeno na otoku Ižu također pokazuje kako vrijednosti malog ribolova za osobne potrebe proizlaze iz spleta povijesnih i suvremenih okolnosti i potreba te specifičnog osjećaja neodvojivosti otoka od morskog sustava. Za sve sudionike istraživanja ribolov ima važno materijalno značenje jer predstavlja izvor svježeg, zdrave, sigurne i gotovo besplatne

hrane koja oduvijek predstavlja osnovnu bazu prehrambenih navika stanovništva. Konzumiranje ribe nekoliko puta tjedno odraz je životnih navika nastalih na principu samodostatnosti i oslanjanju na raspoloživa prirodna dobra. Suvremeni društveni napredak i sve bolja dostupnost živežnih namirnica na otoku uvelike mijenja razinu oslanjanja na vlastite i prirodne resurse. No stariji dio populacije ovom trendu još uvijek nastoji odoljeti, kako zbog naučenog načina življenja tako i zbog niskih financijskih mogućnosti koje im ne ostavljaju mnogo izbora. Uzgoj vlastitog voća i povrća uz korištenje prirodnih, poglavito morskih dobara kojima su okruženi, većini sugovornika olakšava egzistenciju koja bi bez toga bila znatno teža. Upravo je materijalna dimenzija mnogim sugovornicima bila važan razlog povratka na otok po umirovljenju jer su smatrali kako će im život ondje biti ugodniji, a životni troškovi niži negoli u gradovima u kojima su živjeli.

Ribolov i maslinarstvo glavne su aktivnosti kojima se stanovništvo Iža bavi uz redovito zaposlenje ili mirovinu, dok su sitan uzgoj stoke, vinogradarstvo i poljoprivreda danas potpuno napušteni. Ribolov i maslinarstvo predstavljaju važne fizičke aktivnosti koje ispunjavaju dnevnu rutinu, ali i uobičajene svakodnevne susrete i razgovore. Maslinarstvom se bave gotovo svi, čak i pojedini stranci koji su uz kuće za odmor kupili i maslinike. Sezonski poslovi i stanje u maslinicima neiscrpna su tema kojom se stvara, učvršćuje i pokazuje pripadnost zajednici. Iako je materijalna korist koja proizlazi iz bavljenja ribolovom itekako bitna, ona je u rijetkim slučajevima jedini čimbenik kojim se jednoznačno može definirati značenje ove aktivnosti na otoku Ižu. Isto tako, ni subjektivni elementi (osjećaj samopostignuća, zadovoljstvo, kvaliteta života, rekreacija, zabava, izazov), ne mogu se uzeti kao dostatna obilježja pri definiranju značaja malog ribolova za osobne potrebe. Dublje razumijevanje vrijednosti i značenja koje proizlaze iz bavljenja ovom aktivnošću moguće je postići zahvaljujući trećoj, relacijskoj dimenziji koja povezuje prethodne elemente (materijalnu korist, postignuće, zadovoljstvo životom, rekreaciju). Materijalna, subjektivna i relacijska dimenzija temeljni su elementi koncepta društvene dobrobiti koji se u izradi ovog rada pokazao kao cjelovito analitičko sredstvo za proučavanje vrijednosti i koristi koje pojedincu i široj zajednici donosi bavljenje ribolovom. Vodeći se analitičkim dimenzijama koncepta društvene dobrobiti u ovom poglavlju interpretiraju se podaci prikupljeni etnografskom studijom otoka Iža koji upućuju na značenja malog ribolova za osobne potrebe u svakodnevnom životu sudionika istraživanja. Najprije se uz pomoć materijalne dimenzije u potpoglavlju 10.2 razmatra doprinos ribolova zadovoljavanju temeljnih potreba prehrambene sigurnosti, prihoda i održive egzistencije. Iduće potpoglavlje

bavi se subjektivnom dimenzijom dobrobiti koja se odnosi na individualne osjećaje i percepcije vlastitog života ribara. Posljednje potpoglavlje naslovljeno „Relacijska dimenzija malog ribolova – mali ribolov za osobne potrebe kao vezivno tkivo zajednice“, bavi se sagledavanjem društvenih odnosa i interakcija koje oblikuju poimanje dobrog i ispunjenog života te analiziranjem uloge malog ribolova za osobne potrebe u ovim konstrukcijama. Uz pomoć ove tri analitički odijeljene, a u stvarnosti isprepletene dimenzije, pokušat će se razumjeti različita značenja, vrijednosti i koristi koje pojedinac i šira zajednica imaju od bavljenja ovim ribolovom te kako zakonske promjene doprinose njihovom preispitivanju.

10.2 Materijalna dimenzija malog ribolova za osobne potrebe na otoku Ižu – siromaštvo, prehrambena sigurnost, održiva egzistencija

Mali ribolov diljem svijeta podrazumijeva široki spektar aktivnosti i društvenih značenja. Negdje se on obavlja tradicionalnim plovilima bez motora i vrlo jednostavnom opremom, a drugdje vrlo modernim plovilima i opremom. Tamo gdje prevladava tradicionalni karakter malog ribolova ulov se najčešće koristi za prehranu kućanstava, a tek manji dio za prodaju i razmjenu, dok u moderniziranom malom ribolovu prevladava lovljenje ribe za prodaju (Chuenpagdee i Pauly, 2006). Sukladno ovom opisu ribolov kojim se bave stanovnici otoka Iža više odgovara tradicionalnom spektru, kako po obilježjima plovila i opreme tako i po namjeni ulova koji se koristi pretežito za prehrambene potrebe kućanstava i šire zajednice, a vrlo rijetko za prodaju na tržištu. Dok su ulovi ribe bili obiljniji neki ribari prakticirali su prodaju viškova, no već godinama prodaja ribe je rijetka pojava. Glavni razlog je izlovljenost i loše stanje resursa zbog čega se ribolovom malih razmjera mogu zadovoljiti tek svakodnevne prehrambene potrebe ribolovnih kućanstava. Eventualni viškovi spremaju se za korištenje u danima kada se neće moći ići u ribolov ili za posjete drugih članova obitelji, najčešće djece koja žive na kopnu.

Mali ribolov kakav prevladava na otoku Ižu stoga se ne može proučavati s aspekta uske ekonomske ovisnosti koja se odnosi prvenstveno na broj zaposlenih ribara, prihode od ribolova i dodane vrijednosti koje proizlaze iz drugih s ribolovom povezanih djelatnosti (pravljenje i održavanje ribolovnih plovila i opreme, distribucija, prerada i prodaja ribe) (Brookfield i dr., 2005; Ross, 2013). No kao i u mnogim drugim dijelovima svijeta, mali ribolov na Ižu također pridonosi ublažavanju siromaštva, prehrani stanovništva, sigurnosti hrane i održivoj egzistenciji

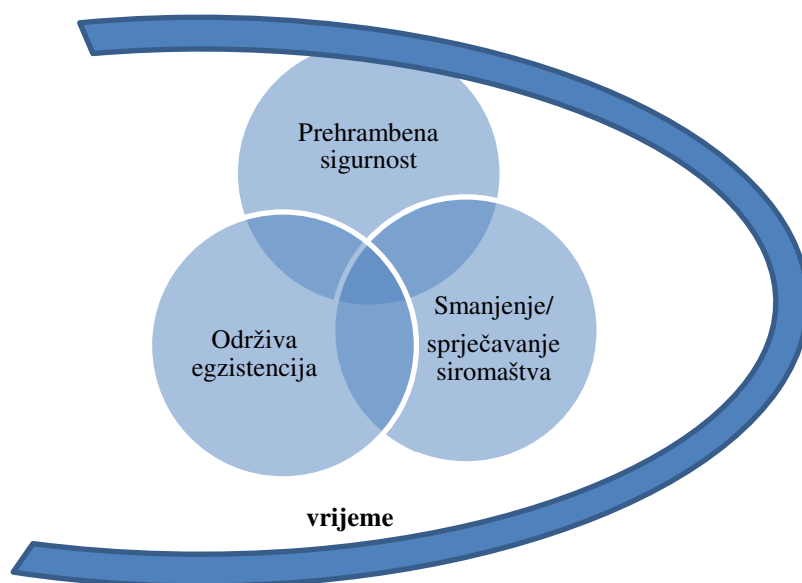
(Allison i Horemans, 2006; Béné, 2006; Malorgio i dr., 2017; Martin i dr., 2013; McGoodwin, 1990, 2001). Provedeno istraživanje pokazuje kako su doprinosi malog ribolova zdravoj prehrani stanovništva, sigurnosti hrane i održivoj egzistenciji iznimno važni iako nisu ekonomski vidljivi/mjerljivi kao povećanje prihoda ribara ili broja zaposlenih u ribarstvu. Kao što pojašnjavaju Béné i suradnici (2010), umjesto direktnog povećanja prihoda mali ribolov može imati *safety-net capacity* kroz mehanizme alternativnog ili dodatnog oslonca ranjivim kućanstvima koja mogu, ali i ne moraju biti ispod određene linije siromaštva. Prepoznajući različite funkcije malog ribolova, a ne samo povećanje prihoda kao odgovor na siromaštvo ribara, ovi autori napravili su važan odmak od desetljećima proklamiranog temeljnog cilja - reduciranja siromaštva prema sprječavanju siromaštva kao temeljnoj zadaći razvoja ribarstva. Ribolov i druge aktivnosti koje pomažu ljudima da održe minimalni životni standard i ne padnu dublje u siromaštvo Béné i suradnici (2010) vide kao mehanizam prevencije siromaštva kroz reduciranje rizika i kreiranje sigurnosnih mreža (engl. *safety-net*) u ranjivim okolnostima individualnih ili kolektivnih kriza i neočekivanih šokova.

U slučaju otoka Iža također se može kazati kako je mali ribolov za osobne potrebe više predstavljao sigurnosni mehanizam sprječavanja siromaštva (Béné i dr., 2010), a mnogo manje reduciranja siromaštva kroz povećanje prihoda od prodaje ribe. Umjesto malom ribolovu za osobne potrebe funkcija reduciranja siromaštva bila je svojstvena prijašnjem obliku ribolova koji je na Ižu egzistirao do šezdesetih godina prošlog stoljeća. Dotadašnji veliki ribolov kako ga nazivaju Ižani, potpuno je odgovarao uvriježenoj teorijskoj premisi po kojoj se „ribarstvo rimuje sa siromaštvom“ (Béné, 2003:949). Poglavitito u Malom Ižu, ribarstvo je tijekom 19. i kroz prvu polovicu 20. stoljeća predstavljalo jedinu ekonomsku djelatnost, dok su ekonomiju Velog Iža činile i različite obrtničke djelatnosti, brodogradnja, brodarstvo i doznake iz inozemstva. Za razliku od Veloižana koji su razvijali različite djelatnosti većina Maloižana bila je osuđena baviti se ribolovom barem tijekom mladosti. Ribarstvo je imalo *labour buffer* funkciju zapošljavajući na sezonskim poslovima svu raspoloživu radnu snagu ublažavajući time tadašnje siromaštvo (Béné i dr., 2010). Pojava drugih mogućnosti zaposlenja (plovidba na trgovačkim brodovima ili zaposlenje na kopnu), prihvaćala se kao spas i bijeg od siromašnog ribarskog života. Povijesna perspektiva iškog ribarstva stoga potvrđuje tvrdnju Bénéa (2003) kako se uzrok siromaštva ribara često nalazi izvan sektora ribarstva i proizlazi iz manjka alternativnih zaposlenja u siromašnim ruralnim sredinama, a ne u pretjeranom iskorištavanju ribljih zaliha kako se to tumačilo u racionalizacijskoj perspektivi. S ovom tezom slažu se i

sugovornici koji su pobjegli od ondašnjeg velikog iškog ribolova. Po nekima od njih taj ribolov mogao je opstati i dalje se razvijati unatoč sezonalnom karakteru da je bilo više mogućnosti bavljenja i drugim ekonomskim aktivnostima. No iskustvo Velog Iža koji je imao razvijene različite gospodarske djelatnosti (lončarstvo, obučarstvo, brodogradnju, brodarstvo), pokazuje da ni sve to nije bilo dovoljno za zadržavanje stanovništva na otoku. Prednosti života u gradovima na kopnu bile su mnogo veće i privlačnije.

Život na kopnu za dosta emigranata s otoka Iža nije značio nužan prekid s dotadašnjim načinom života i naučenim egzistencijalnim obrascem preživljavanja na otoku. Uzgojeno voće i povrće, maslinovo ulje i ulovljena riba stoljećima je osiguravalo prehrambenu sigurnost i ublažavalo ranjivosti otočnih kućanstava. Iako je većini Ižana zaposlenje na kopnu ili plovidba na trgovačkim brodovima omogućavalo znatno lakši i materijalno ugodniji život od onoga na otoku, mnogi su se iz različitih motiva nastavili baviti aktivnostima koje su im prethodno osiguravale opstanak na otoku – ribarstvom, maslinarstvom i povrtlarstvom. To se poglavito odnosilo na one koji su odselili u Zadar, Rijeku ili Split pa su bili u mogućnosti češće dolaziti na otok negoli oni iz udaljenijih gradova ili drugih država. Za razliku od ribolova i maslinarstva, djelatnosti koje su zahtijevale veće prisustvo na otoku kao uzgoj životinja i vinogradarstvo, odlaskom u gradove brzo su se napustile. Aktivnosti kojima su se nastavili baviti u većini slučajeva više nisu imale isto materijalno značenje jer je dohodak od redovitog zaposlenja postao glavni izvor sigurnosti i obiteljske egzistencije. Prije masovnog napuštanja otoka jedino je maslinarstvo predstavljalo značajniju poljoprivrednu granu koja je producirala određene viškove i materijalnu korist. Nekima je prihod od prodaje maslinovog ulja i kasnije nastavio služiti kao dobrodošla financijska pomoć, dok su drugi nastavili obrađivati samo onoliko stabala koliko su zahtijevale vlastite obiteljske potrebe. Jedan od često spominjanih razloga nastavljanja bavljenja maslinarstvom je i poštovanja prema precima od kojih su se maslinici naslijedili. Jednako kao i maslinarstvo, emigracijom u gradove i ribolov je promijenio svoju prvotnu ulogu. Od prethodne zadaće reduciranja siromaštva ili posljednjeg utočišta od siromaštva, postajao je aktivnost kojoj je temeljna svrha osiguravanje dostupnosti hrane radno aktivnom stanovništvu koje živi i radi na otoku, ili u mnogo većem broju slučajeva, redovito dolazi na otok vikendima i praznicima. U nekim slučajevima ribolov je i dalje nastavio vršiti funkciju ublažavanja siromaštva u obiteljima u kojima prihodi od stalnog zaposlenja nisu bili dovoljni za kvalitetan život, ali nikako siromaštva cijele zajednice kao što je to bio slučaj u vrijeme bavljenja prijašnjim velikim ribolovom.

Migrirajući stanovnici koji su na otok dolazili vikendom, praznicima i u vrijeme godišnjih odmora, ribolovom su pribavljali svježe namirnice za neposredno korištenje tijekom boravka na otoku ili za kasniju konzumaciju na kopnu, te za osiguravanje hrane starim i nemoćnim roditeljima i rodbini koji stalno žive na otoku. Pomorcima je primjerice ribolov značio pretežito rekreativnu aktivnost dok su boravili kod kuće. No često su njome osiguravali namirnice svojim obiteljima za periode odsustva od kuće. Njima ekonomska korist nije bila jednako važna kao i radniku s minimalnim dohotkom kojemu je ulov ribe predstavljao važan doprinos egzistencijalnoj sigurnosti. Pojedinačna životna iskustva sudionika istraživanja pokazala su kako su materijalni aspekti ribolova (prihodi, prehrambena sigurnost, održiva egzistencija) oduvijek bili isprepleteni i teško odvojivi jedni od drugih. Oni nikada nisu predstavljali statičnu kategoriju već, kao što demonstrira Prikaz 14., splet različitih koristi koje se mijenjaju ovisno o mjestu življenja, životnim okolnostima i širim društveno-gospodarskim procesima. U nekim situacijama glavnu važnost imala je sigurnost hrane, a u drugima smanjenje ili sprječavanje siromaštva. Tako je više sugovornika kazalo kako im je u teškim životnim razdobljima mali ribolov za osobne potrebe predstavljao bitan financijski doprinos, dok je u drugima bio sveden na siguran izvor lako dostupne hrane. Saberu li se osobna iskustva sugovornika (većinom umirovljenika), može se kazati kako većini njih tijekom radnog vijeka ribolov nije služio kao sredstvo reduciranja siromaštva (kroz prihode od prodaje ribe), već kao faktor prehrambene sigurnosti koja je na malom i izoliranom otoku oduvijek bila od posebne važnosti. U starosti pak, zbog niskih prihoda od mirovine mnogima je ribolov postao sredstvo sprječavanja siromaštva. Iz ovih povijesnih promjena jasno je vidljivo kako ribolov više nema važnost u zapošljavanju i stvaranju prihoda koju je imao u nekadašnjem velikom iškom ribarstvu. Međutim, mali ribolov i dalje ima važno materijalno značenje u životu stanovnika otoka jer mnogima pruža prehrambenu i egzistencijalnu sigurnost, osigurava samoodrživost ili sprječava siromaštvo.

Prikaz 14. Međusobno povezani aspekti materijalne dimenzije malog ribolova za osobne potrebe na otoku Ižu

Za razliku od desetljećima dominantnog narativa koji je prihode od ribolova smatrao najbitnijim doprinosom ribarstva, teoretičari i zagovornici šireg proučavanja siromaštva sigurnost hrane i održivu egzistenciju smatraju jednako bitnima, a često i bitnijim materijalnim aspektima ribolova (Allison i Horemans, 2006; Béné, 2006; Martin i dr., 2013; Purcell i dr., 2021). Béné (2006) ističe kako se prehrambena sigurnost često pokazala važnijim materijalnim aspektom za siromašna kućanstva od prihoda koji se ribolovom mogu ostvariti, poglavito u područjima udaljenima od tržnica. U takvim područjima čak i ulov od samo nekoliko riba predstavlja bitan dio dnevnih potreba kućanstava za proteinima životinjskog porijekla i drugim nutrijentima (Béné, 2006). Purcell i drugi (2021) tvrde kako su prednosti koje proizlaze iz korištenja ribe za vlastitu potrošnju i neformalnih mreža dijeljenja ulova uglavnom podcijenjeni iako uvelike osiguravaju otpornost društveno-ekološkog sustava zajednice.

Mreže međusobne pomoći i solidarnosti, koje su u razgovorima često spominjali i sugovornici na Ižu, pokazuju kako je sigurnost i dostupnost hrane važno analizirati ne samo na razini individualnih ribara i kućanstva, već i na kolektivnoj razini. U vrijeme dok se riba na Ižu još uvijek obilato lovila neki mali ribari svoje viškove prodavali su drugim mještanima. No većina njih tvrdi kako nikada nisu prodavali, već isključivo poklanjali ili razmjenjivali ulovne viškove. Viškovi su uvijek imali važnu kolektivnu zadaću sigurnosti i dostupnosti hrane jer su

svi oni koji u obitelji nisu imali ribare mogli kupiti ili dobiti ribu od nekoga u mjestu.⁵¹ Dakle, materijalno značenje malog ribolova nije samo pitanje koristi koju ribolov generira pojedinačnim ribarima i njegovim obiteljima, već i koristi koju pruža široj zajednici. Upravo zbog toga White (2008), kao i drugi teoretičari društvene dobrobiti, smatra kako se dobrobit mora analizirati na kolektivnoj, a ne samo individualnoj razini jer se ona događa kroz odnose unutar zajednice.

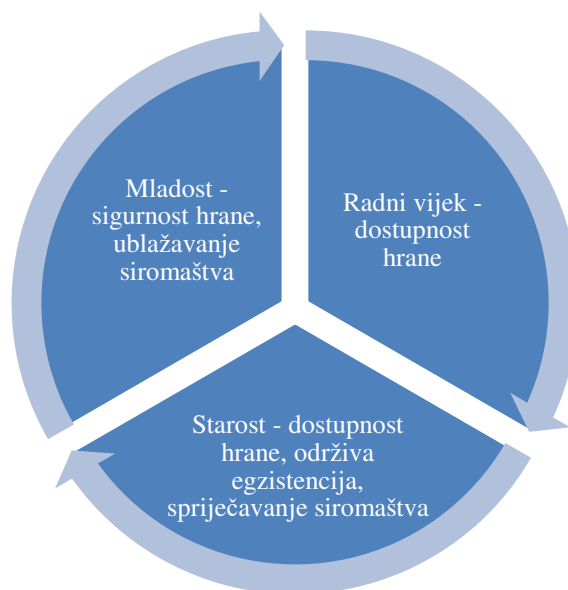
Nakon radnog vijeka provedenog u gradovima na kopnu (ili inozemstvu) i povratka na otok po umirovljenju, kod svih sugovornika vidljiv je novi obrazac ovisnosti o ribljim resursima i redefiniranje temeljnih egzistencijalnih potreba. Za pojedince s visokim mirovinama ili ušteđevinama prvotna funkcija malog ribolova za osobne potrebe ostala je ista – sigurna i lako dostupna hrana do koje se može doći jedino vlastitim ulovom. Kao što su kazali sugovornici s visokim mirovinama, unatoč novcu kojeg imaju riba se na otoku ne može kupiti jer nema profesionalnih ribara koji love za prodaju, a postojeći mali ribari uspijevaju uhvatiti jedino za vlastite potrebe. Jedina mogućnost koja im preostaje je putovati u Zadar i ondje kupiti ribu, a to smatraju nepotrebnim trošenjem vremena i značajnim fizičkim naporom. Ovi pojedinci potvrđuju nalaze Martina i drugih (2013) koji također dovode u pitanje dominantni narativ malog ribolova kao sinonima za siromašno ruralno stanovništvo. Tvrde kako su razlozi bavljenja malim ribolovom raznoliki i obuhvaćaju sve društveno-ekonomske skupine, neovisno o bogatstvu (Martin i dr., 2013). Za razliku od pojedinaca koji bi mogli kupovati ribu kada bi im ona bila lako dostupna, većina sugovornika ipak je kazala kako im financijske mogućnosti to ne bi dozvoljavale, ili bi mogli kupovati samo srdelu i druge jeftinije vrste. Zahvaljujući korištenju mreža stajaćica u malom ribolovu za osobne potrebe u mogućnosti su uhvatiti i one ribe koje su im cjenovno krajnje nedostupne. Ukoliko im se posreći pa uhvate takve skuplje primjerke neki će ih radije prodati i tim novcem kupiti druge namirnice. Stoga se kod sugovornika koji imaju niske mirovine može prepoznati uloga ribolova u ublažavanju, ili točnije, sprječavanju siromaštva u starosti, jednako kao što je to bio slučaj u njihovom djetinjstvu i mladosti.

⁵¹ Naročito je kolektivna sigurnost hrane dolazila do izražaja u teškim vremenima kada je ribolov u potpunosti imao *safety net* značenje (Béné i dr., 2010). Mnogi sugovornici prisjetili su se iskustva u Domovinskom ratu kada je zbog prekida u opskrbi električnom energijom riba bila jedina namirnica koju se svakodnevno moralo loviti i dijeliti sa svim stanovnicima na otoku jer se druga hrana nije mogla očuvati.

Slika 16. Prosječni ulov malog ribara za osobne potrebe na Ižu. Izvor: autorica

Kao što demonstrira Slika 16. prosječni ulovi malih ribara na otoku Ižu male su novčane vrijednosti. No unatoč tome oni, kao što tumači Béné, čine razliku između dobre i loše prehrane, između zdravlja i bolesti, između sigurne hrane i gladovanja (2006:31). Ovi ulovi, jednako kao i skromna materijalna korist od maslinarstva i povrtlarstva, čine bitnu razliku u kvaliteti života i dobrobiti koju stanovnicima Iža donosi život na otoku za razliku od života u gradovima gdje im prosječna mirovina nije dovoljna za pokrivanje osnovnih životnih potreba.

Prikaz 15. Dimenzije materijalne koristi ribolova tijekom života malih ribara na otoku Ižu

Kao što je prethodno kazano i vidljivo iz Prikaza 15., materijalne potrebe i koristi od ribolova nisu bile jednake tijekom čitavog života sudionika istraživanja i povijesti njihove zajednice. Bavljenje ribolovom u ranoj mladosti kao nekvalificirana radna snaga u velikom ribolovu (na Ižu se za ove ribare koristio izraz „tovariši“) većinom je značila ublažavanje siromaštva

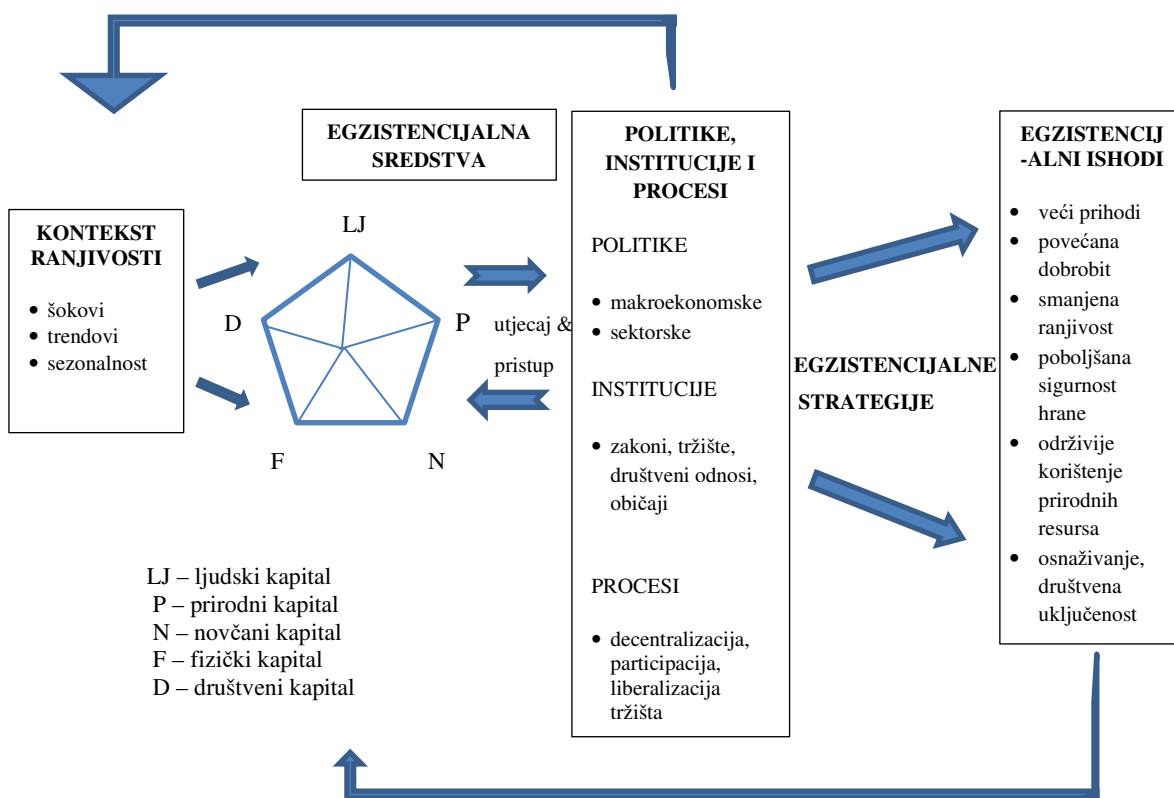
vlastitog kućanstva. Nekima je novac zarađen u ljetnom ribolovu omogućio školovanje i kasnije dobro zaposlenje. Za nijednog sugovornika ovaj ribolov nije predstavljao poželjan posao jer se radilo o fizički teškom i iscrpljujućem poslu. Zbog toga su se njime bavili onoliko koliko su morali u nedostatku drugih mogućnosti zaposlenja i zarade. Pronalaženje stalnog posla za većinu je značilo prestanak ovisnosti o velikom ribolovu. Zahvaljujući valu industrijalizacije kopnenih gradova u posljednjim desetljećima 20. stoljeća bilo je lako pronaći bolje plaćen posao. Stalno zaposlenje u velikom broju slučajeva bilo je praćeno i brzim rješavanjem stambenog pitanja zahvaljujući socijalnom pristupu zbrinjavanja radnika. Ubrzo je gospodarski napredak omogućio i kupovinu vlastitih brodica, porivnih motora i ribolovnih alata koji su se u to vrijeme počeli masovno proizvoditi. Posjedovanje vlastite brodice brzo je postalo poželjno materijalno ostvarenje otočana. Ono je omogućavalo samostalno bavljenje ribolovom sukladno vlastitim potrebama i mogućnostima boravka na otoku. Kao što je spomenuto, u ovom životnom periodu ribolov vlastitom brodicom i opremom imao je ponajprije funkciju sigurne i lako dostupne hrane u tržišno izoliranom otočnom prostoru. No gotovo besplatna hrana svakako je značila i dobrodošlu financijsku olakšicu u kućnom budžetu zbog nekupovanja često korištene namirnice u prehrambenim navikama otočnog stanovništva. Oni koji nisu imali brodicu nabavili su je pri kraju radnog vijeka u pripremi za odlazak u mirovinu i prelazak na novi egzistencijalni obrazac u kojemu će prihodi od mirovine biti znatno manji od onih ostvarivanih u radnom odnosu. Jednako tako su za mirovinu pripremali i maslinike i druge obradive površine smatrajući kako će im uz fizičku aktivnost ove djelatnosti omogućiti donekle mirnu egzistenciju u trećoj životnoj dobi.

Uz posjedovanje brodice i ribarskih alata, većina sudionika istraživanja tijekom života učila je ribariti, koristiti ribolovne alate sukladno sezonskim ciklusima, praviti ih i popravljati. Otkrivali su ribolovne pošte, skupljali znanja o vremenskim uvjetima i kretanjima pojedinih ribljih vrsta. Prikupljali su znanja i umijeća koja im omogućuju korištenje prirodnih dobara kojima su okruženi i raspodjelu vremena između poslova koji se u određenom godišnjem periodu obavljaju. U skladu s tim, ribolov mrežama uvijek su smatrali najfleksibilnijim oblikom ribolova koji mogu jednostavno uskladiti s drugim sezonskim poslovima. Mreže se bacaju navečer kad su ostali poslovni već obavljani, a dižu rano ujutro prije početka drugih dnevnih aktivnosti pa se „ima cijeli dan na raspolaganju“, kako vole kazati. Pasivni noćni ribolov, kako ga nazivaju Martin i drugi (2013), posebno je prikladan i zastupljen u diversificiranim egzistencijalnim strategijama koje kombiniraju ribolov i bavljenje poljoprivredom, što je često

slučaj u malom ribolovu. Ribolov u ovim egzistencijama predstavlja sekundarnu aktivnost koja zahtijeva malo rada i malu potrošnju energenata pa je povrat velik u odnosu na uloženi napor i troškove (Martin i dr., 2013). Ovo potvrđuju i sudionici istraživanja na Ižu tumačeći kako im mreže barem donekle jamče kako će uhvatiti sutrašnji ručak uz minimalni utrošak vremena i goriva. Naglašavaju da kod udičarskog ribolova to nije slučaj, kako zbog često nepovoljnih vremenskih uvjeta tako i zbog velike izlovljenosti i lošeg stanja morskih resursa. Ribolov mrežama slijedi točne sezonske cikluse pa ribari znaju koja riba se lovi u određeno godišnje doba, na kojim lokacijama i kojim mrežama, što uvelike doprinosi sigurnosti ulova. Raznolikost ribljih vrsta koje se hvataju mrežama stajaćicama često je spominjano obilježje malog ribolova na Mediteranu, ali i drugdje u svijetu. Sugovornici također napominju kako je veliki dio ribljih vrsta koje love mrežama teško ili gotovo nemoguće uhvatiti udicama i parangalima. Takav primjer je Ižanima posebno draga sitna riba manula oblica koja se lovi mrežama koje su veličinom oka prilagođene upravo toj ribljjoj vrsti. Mreže za sitnu ribu (gire oblice, gavune, girice) te mreža baligot kojom se love oslići i druge veće ribe, uobičajeni su asortiman ribolovnih alata koje su Ižani koristili u malom ribolovu za osobne potrebe. Čak i oni koji nikada nisu voljeli ribariti mrežama spomenuli su kako imaju mreže za lov girica i gavuna jer im ponekad „dođe volja“ baš za ovom ribom, ili pak love udicama pa im je sitna riba potrebna kao mamac bez kojeg ne mogu loviti drugu ribu.

Morski i drugi prirodni resursi (maslinici i skromne obradive površine), znanja i vještine njihova korištenje, posjedovanje materijalne imovine (vlastita kuća, brodica, ribolovna oprema) uz prihode od redovitog zaposlenja ili mirovine, čine uobičajenu imovinu na kojoj se temelje egzistencijalne strategije kućanstava na otoku Ižu posljednjih desetljeća. Sukladno teorijskom pristupu održive egzistencije, navedena pokretna i nepokretna imovina predstavlja uobičajene vrste kapitala ili kapitalnih sredstava koje posjeduju, kontroliraju ili im na neki drugi način pristupaju ruralna kućanstva (Allison i Horemans, 2006). Stavljanjem fizičkog, društvenog i ljudskog kapitala u središte razvojnih analiza, pristup održive egzistencije (engl. *Sustainable Livelihoods Approach – SLA*) bavi se resursima koje ljudi posjeduju i aktivnostima kojima se bave, umjesto nedostatkom financijskih resursa kao što je to dugo vremena bio slučaj u ruralnom razvojnom diskursu. Prema ovoj teoriji egzistencija je održiva ako su ljudi u mogućnosti održavati ili poboljšati svoj životni standard (vezan uz blagostanje, prihode ili druge razvojne ciljeve), reducirati ranjivost od vanjskih šokova i trendova te osigurati da su

njihove aktivnosti u skladu s održavanjem stabilne razine morskih resursa (Allison i Horemans, 2006:759).

Prikaz 16. Ruralni egzistencijalni okvir kao sredstvo razumijevanja sistema upravljanja prirodnim resursima. Izvor: Allison (2002), prema Britanskom odjelu za međunarodni razvoj

Sukladno teorijskom okviru održive egzistencije ilustriranom u Prikazu 16., politike, institucije i procesi omogućuju ili sprječavaju pristup kapitalnim sredstvima i aktivnostima određujući time kontekst ranjivosti ruralnih kućanstava, njihove mogućnosti i konačne ishode egzistencijalnih strategija. Egzistencijalni ishodi (veći prihodi, smanjena ranjivost, sigurnost hrane itd.) uvjetovani su pristupom kapitalu (ljudskom, prirodnom, novčanom, fizičkom i društvenom), čime se reducira ranjivost i jača egzistencijalna održivost ruralnih kućanstava. Koncept ranjivosti (engl. *vulnerability*) i koncept otpornosti (engl. *resilience*) stoga su usko povezani s konceptom održive egzistencije. Ranjivost se definira kao visok stupanj izloženosti rizicima, šokovima i nesigurnosti hrane, dok je otpornost sposobnost ekološkog ili egzistencijalnog sustava da se „povrati“ tj. da se odupre šokovima (Allison i Ellis, 2001:378). Najrobusniji egzistencijalni sustav je onaj koji pokazuje visoku otpornost i nisku ranjivost, dok najranjiviji pokazuje nisku otpornost i visoku osjetljivost. SLA nastoji spojiti kritične faktore

koji utječu na ranjivost i ojačati individualne ili obiteljske strategije opstanka (Allison i Ellis, 2001:379).

Za razliku od desetljećima dominantne doktrine upravljanja ribarstvom po kojoj su se temeljni razvojni ciljevi - zaštita resursa i povećanje prihoda ribara, mogli ostvariti jedino ograničavanjem pristupa resursima, SLA u središte problematike stavlja otklanjanje ograničenja pristupa sredstvima i aktivnostima. Teoretičari ovog pristupa smatraju kako razvojne politike moraju prepoznati sezonalnost i cikličnu kompleksnost aktivnosti koje smanjuju ranjivost i povećavaju otpornost ruralnog stanovništva (Allison, 2002; Allison i Ellis, 2001; Allison i Horemans, 2004; Islam i Chuenpagdee, 2018; Pomeroy, 2013). Diversifikacijom se smanjuju rizici egzistencijalnog neuspjeha raspoređujući ga na više od jednog izvora prihoda (Allison i Ellis, 2001:383). Diversifikacija ili bavljenje različitim izvorima egzistencije, važno je obilježje malog ribolova diljem svijeta, a poglavito u zemljama s nižim prihodima (Béné, 2006; McGoodwin, 1990). Upravo u ovim zemljama SLA je posljednjih godina vrlo korišteno sredstvo proučavanja ruralnog razvoja i propagiranja adaptivnih strategija kojima se ribolovna kućanstva mogu oduprijeti nepovoljnim društvenim i ekološkim utjecajima (Apine i dr., 2019; Ferrol-Schulte i dr., 2013; Huynh i dr., 2021; Kapembwa i dr., 2021; Mkuna i dr., 2020). Iako se najveća primjena SL okvira očekivano odnosi na zemlje Globalnog juga on je itekako primjenjiv i u drugim zemljama u kojima postoje iste ili slične adaptivne strategije. Diversifikacija i razdioba rizika zajedničko su obilježje malog ribolova i u zemljama Europe, naročito u Španjolskoj, Francuskoj, Italiji i Grčkoj. Ondje su, smatra Allison (2002), mješovite egzistencijalne strategije često bile potkopavane neprikladnim sektorskim politikama koje su ribarstvo shvaćale kao jednosektorsku djelatnost, a ribolov zanimanje s punim radnim vremenom. Mali ribolov i dopunski ribari (kojima to nije jedini ili glavni posao) smatrani su neefikasnim korisnicima resursa i nečim što je teško zakonski regulirati, tumači Allison (2002).

Nakon polustoljetne dominacije modernizacijske paradigme koja je ekonomsko-ekološku efikasnost uzimala kao jedino mjerilo uspješnosti, percepcija ribarstva značajnije se počela mijenjati kroz posljednja dva desetljeća. Umjesto velikih teorija i univerzalno primjenjivanih rješenja, zahvaljujući utjecaju društvenih znanstvenika i njihovom promišljanju ribarstva, sve više raste uvjerenje kako je potrebno krenuti od postojećih, dobro naučenih strategija preživljavanja i korištenja prirodnih dobara. Povijesno oslanjanje na različite izvore prehranjivanja naučilo je Ižane, kao i stanovnike drugih otoka, da je diversifikacija lokalne

ekonomije ispravan smjer smanjivanja ranjivosti i izgradnje održivosti (Lukić i Tonković, 2019; Tonković i Zlatar, 2014). Kontekst ranjivosti mijenjao se tijekom života sudionika istraživanja na otoku Ižu, a za većinu se on povećavao procesom umirovljenja zbog ograničenih financijskih sredstava, jednako kao i zbog prirodne prostorne otočne izoliranosti. Uobičajena strategija ublažavanja nedostatka financijskog kapitala podrazumijevala je, kao što tumače SLA teoretičari, oslanjanje na druge raspoložive vrste kapitala – na fizički kapital (vlastita kuća na otoku, plovilo i ribolovna oprema), prirodni kapital (riblji resursi, poljoprivredno zemljište, maslinici, vlastito ogrjevno drvo), ljudski kapital (znanja, vještine, fizičko zdravlje) i društveni kapital (obiteljske i rodbinske veze, susjedske i druge mreže međusobne potpore i solidarnosti unutar zajednice). Odnosno, oslanjanje na ono što imaju/posjeduju i aktivnosti kojima se na otoku mogu baviti. Upravo je oslanjanje na vlastiti kapital i sposobnosti ono što teoretičari održive egzistencije smatraju ključnim preduvjetom održivog upravljanja i razvoja ribarstva:

Analize razvoja ribarstva fokusirale su se na ono što mali ribari nemaju, umjesto na ono što imaju – prilagodljive i fleksibilne strategije generiranja prihoda, otporne institucije upravljanja resursima, znanje, vještine i društveni kapital. Ključ prema održivom upravljanju i razvoju ribarstva je olakšati malim ribarima da pronađu vlastite smjerove izlaska iz siromaštva gradeći na vlastitom postojećem kapitalu i mogućnostima (Allison i Ellis, 2001:387).

Praksa bavljenja različitim aktivnostima na otoku Ižu sukladna je tezi po kojoj diversifikacija djelatnosti u ribolovnim zajednicama ne smanjuje samo ekonomske rizike i nesigurnost, već često doprinosi i konzervaciji resursa ili ekološkoj održivosti. McGoodwin (2001) smatra kako vrijeme provedeno u bavljenju drugim aktivnostima smanjuje ribolovni napor i osigurava period potreban za oporavak ribljih rezervi. Isto tvrde i sugovornici koji kažu: „vrijeme koje provodimo u maslinicima ne provodimo u ribolovu pa već time štitimo more“. Najviše vremena u maslinicima se provodi u vrijeme berbe maslina koja počinje u studenom i može potrajati i nekoliko mjeseci, ovisno o urodu. Branje maslina je vremenski intenzivan i fizički zahtijevan posao pa se u ovom periodu jako malo odlazi u ribolov. Zbog toga se tada najviše lovi mrežama za gire pošto ovaj ribolov ne iziskuje puno pripreme i vremena jer se mreže nakon sata ili dva već vade iz mora. Iz ovog obrasca efikasnog korištenja raspoloživog vremena nastala je običajna praksa konzumacije gire baš u razdoblju branja maslina. Za razliku od nekadašnjeg oslanjanja na ribolov gire, danas male trgovine i jedna mesnica na otoku osiguravaju osnovne prehrambene namirnice. No ipak, mnogi Ižani i dalje njeguju tradiciju jedenja gire u vrijeme berbe maslina pa će zbog toga barem jednom u sezoni poći u ribolov na ovu sitnu, ali njima

iznimno važnu riblju vrstu. Ova praksa primjer je uske međupovezanosti materijalne dimenzije ribolova s relacijskom i subjektivnom kojima se bave sljedeća potpoglavlja.

Kao što tvrde zastupnici SLA, politike i institucije oblikuju kontekst ranjivosti i uvjetuju egzistencijalne ishode. Umjesto smanjenja ranjivosti, upravo su politike upravljanja ribarstvom često uzrokovale urušavanje otpornosti društveno-ekoloških sustava (Hersoug i dr., 2004; Jentoft, 2000; McCay i Jentoft, 1998). Erozija izvora otpornosti vodi prema krhkim društveno-ekološkim sistemima s posljedicama na egzistenciju, ranjivost, sigurnost i konflikte (Folke i dr., 2002:51). Mali ribolov za osobne potrebe na otoku Ižu desetljećima je pridonosio smanjenju ranjivosti i održivim egzistencijalnim strategijama. Uvidi ovog rada pokazuju kako to više nije „otporna“ zajednica jer joj dugoročna depopulacija, generacijski jaz, trošak dolaska na otok, ali i zakonske promjene ugrožavaju opstanak.

„Povećanje mogućnosti“ temeljna je ideja Amartye Sena kojom se prije više od četiri desetljeća ovaj autor suprotstavljao dominantnom diskursu povećanja prihoda kao jedinog rješenja dokidanja siromaštva (Sen, 1981). Godinama kasnije, teoretičari održive egzistencije znatno su doprinijeli shvaćanju važnosti diversifikacije u postizanju održivog razvoja ruralnih zajednica proklamirajući kao temeljni zadatak „prepoznavanje onoga što siromašni imaju umjesto onoga što nemaju, kako bi se osnažila njihova vlastita inventivna rješenja umjesto njihove zamjene, zaustavljanja ili podrivanja“ (Moser, 1998:1 prema Allison i Ellis, 2001:378). Desetljećima kasnije, primjer smanjenja mogućnosti u nacionalnoj politici upravljanja ribarstvom Republike Hrvatske pokazuje kako se diversificirane egzistencijalne strategije još uvijek shvaćaju kao prepreka, a ne potencijal u kreiranju razvojnih mogućnosti.

10.3 Subjektivna dimenzija malog ribolova – mali ribolov za osobne potrebe kao „način života“

U prethodnom potpoglavlju razmatrani su materijalni aspekti ovisnosti⁵² o ribolovu, dok se u ovom tvrdi kako „ovisnost uključuje i duboku emocionalnu povezanost uz način života obilježen autonomijom, slobodom, rizicima“ i drugim subjektivnim značenjima koje ribari

⁵² Ovisnost prenosi osjećaj oslanjanja na nešto i sugerira kako ono ima vrijednost i važnost (Ross, 2013:56). U uskom ekonomskom smislu ovisnost o ribarstvu prikazuje se ekonomskim pokazateljima ukupnog broja zaposlenih. Političko značenje tiče se pristupa ribljim resursima, dok se društvena i kulturna ovisnost o ribarstvu odnosi na važnost ribarstva u opstanku zajednice (Ross, 2013).

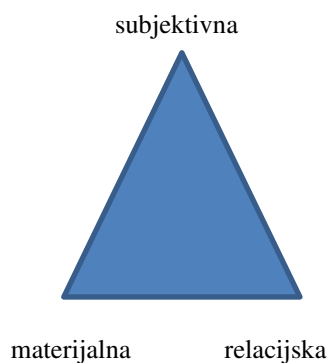
asociraju uz bavljenje malim ribolovom (Ross, 2013:58). Sloboda, neovisnost, izazov, rizičnost, učenje i samoostvarenje spadaju među najranije istraživane aspekte zadovoljstva ribarskim poslom. Istraživali su ih autori koji su psihološke i kulturološke dimenzije smatrali jednako važnim čimbenicima kvalitete života ribara kao što su prihodi i egzistencija koje ribolov omogućuje (Gatewood i McCay, 1988; McGoodwin, 1990; Pálsson, 1995; Poggie, 1979; Urquhart i Acott, 2013; Van Ginkel, 2001; Martindale, 2014; Williams, 2013). Istraživanjem subjektivnog zadovoljstva kvalitetom života ovi autori otvorili su vrata višedimenzionalnom proučavanju ribarstva i postavili temelje sve popularnijem konceptualnom okviru društvene dobrobiti. Istraživačka skupina za istraživanje dobrobiti u zemljama u razvoju (WeD) društvenu dobrobit definira kao:

stanje bivanja s drugima, koje nastaje tamo gdje su ljudske potrebe zadovoljene, gdje se može suvislo djelovati u postizanju vlastitih ciljeva i imati zadovoljavajuću kvalitetu života (McGregor, 2008:1).

Iz ove definicije proizašao je trodimenzionalni pristup procjene individualne dobrobiti pri čemu:

- materijalna dimenzija naglašava resurse koje ljudi imaju i razinu do koje su njihove potrebe zadovoljene (hrana, prihodi, imovina, zaposlenje, pristup uslugama i prirodnim resursima, kvaliteta okoliša itd.);
- relacijska dimenzija razmatra omogućuju li društveni odnosi osobi da djeluje smisleno u ostvarenju onoga što smatra vlastitom dobrobiti (interakcije s drugima, odnosi ljubavi i brige, odnosi s državom i društvenim institucijama, pravila i norme koje određuju pristup resursima, oblici kolektivnog djelovanja, aspekti konflikata i sigurnosti, zakoni, kulturni i politički identiteti, odnosi moći);
- subjektivna dimenzija uzima u obzir razinu zadovoljstva postignutom kvalitetom života (Britton i Couthard, 2013).

Sukladno definiciji, koncept društvene dobrobiti dovodi u svezu objektivne (materijalne) okolnosti ljudi s njihovim subjektivnim evaluacijama vlastite situacije. No ono što čini značajan doprinos ovog koncepta je uvođenje treće kategorije – relacijske dimenzije kojom se analiziraju interakcije, povezanosti i odnosi među ljudima koje oblikuju i uvjetuju značenja materijalne i subjektivne dimenzije dobrobiti.

Prikaz 17. Trokut društvene dobrobiti. Izvor: White (2009a:10)

Subjektivna dimenzija odnosi se na vrijednosti i vjerovanja koje ljudi imaju, a koje oblikuju njihove percepcije vlastite materijalne situacije i kvalitete života (Britton i Coulthard, 2013). Upravo zato White (2009a) subjektivnu dimenziju stavlja na vrh trokuta društvene dobrobiti, smatrajući kako se značenja drugih dimenzija (materijalne i relacijske dobrobiti) u konačnici izvode iz vrijednosti i interpretacija subjekta. Subjektivna dimenzija je mnogo više od slučajnog odabira individualnih percepcija ili preferencija jer su, tumači White (2009), te percepcije konstruirane kulturom i ideologijom koje ih oblikuju. Dakle, subjekt je taj koji vrednuje vlastite okolnosti i definira željenu kvalitetu života. No procjena onoga što subjekt smatra poželjnim odraz je relacijske dimenzije ili „stanja bivanja s drugima“ (McGregor, 2008:1). Ljudi postaju ono što jesu kroz povezanost s drugima: „Dobrobit je nešto što se događa u međusobnim odnosima – između kolektivnog i individualnog, lokalnog i globalnog, ljudi i države“ (White, 2009:15). Shodno tomu, vrijednost koncepta društvene dobrobiti u proučavanju ribarstva i dobrobiti ribara proizlazi iz naglašavanja važnosti društvenog konteksta i različitih odnosa (relacija) u oblikovanju individualnih značenja, vrijednosti, ciljeva, očekivanja ribara i njihovim procjenama zadovoljstva vlastitim životom.

Istraživači ribarstva mnogo puta su utvrdili kako za ribare ribolov znači više od posla ili egzistencije jer predstavlja cjelokupan „način života“ (engl. *way of life*) (Coulthard, 2009; Gatewood i McCay, 1988; Van Ginkel, 2001; McGregor, 2009; McGoodwin, 1990). Frazu „način života“ često koriste ribari u intervjuima kako bi pojasnili subjektivno značenje ribolova, a znanstvenici su je usvojili kao interpretacijsku kategoriju svega onoga što nadilazi ribolov kao posao i egzistenciju. Specifičan način života ribara najprije su istraživali antropolozi (Pollnac, 1978; Pollnac i Poggie, 1988; Pálsson i Helgason, 1995; McCay i Acheson, 1987; McGoodwin, 1990), potom geografi (Chuenpagdee, 2011; Bavinck, 2011; Symes, 2006), politolozi (Gay, 2005; Yandle, 2003), sociolozi (Jentoft, 1973, 1985; Bailey i Jentoft, 1990;

Davis i MacInnes, 1990), nastojeći razumjeti odnose između ribara i morskog okoliša i utjecaj ribarstvenih politika na društveni i prirodni svijet. Pokazalo se kako je razumijevanje „načina života“, odnosno različitih subjektivnih značenja ribolovne aktivnosti, preduvjet analize motiva i ponašanja ribara koja ne se ne mogu obuhvatiti i tumačiti samo materijalnim aspektima dobrobiti. Primjerice, Rob van Ginkel, sociolog i antropolog, koristi osjećaj ponosa i zadovoljstvo ribarskim poslom kako bi objasnio zašto ribari ne odustaju od ove djelatnosti čak i u vrijeme smanjenih ulova i veoma niskih prihoda od ribolova. Odustajanje bi za njih značilo odustajanje od vlastitog dostojanstva i ponosa pa zbog toga mnogi ustraju u bavljenju njime čak i kada je potpuno neisplativ, tumači Van Ginkel (2001). Ribolov prožima cijelu ličnost ribara i njihovu percepciju vlastite osobnosti pa je gubljenje posla mnogo više od gubljenja egzistencije (Van Ginkel, 2001:189). Kao što je vidljivo iz Van Ginkelova tumačenja, subjektivna značenja „načina života“ omogućuju dublje interpretacije ciljeva i težnji ribara čime se nadilaze uska analitička mjerila materijalne dobrobiti (hrana, prihodi, egzistencija). Subjektivna značenja ribolova odnose se na ono što je pojedincu važno i vrijedno, ono što smatra ispunjenim i sretnim načinom života. No kao što tvrde zastupnici WeD okvira društvene dobrobiti, vlastite percepcije ne nastaju same po sebi, već se oblikuju kroz društvene odnose i važeća mjerila vrijednosti. Kao što obrazlaže White, osobne vrijednosti i ciljevi smješteni su unutar širih normativnih okvira i ideologija, razumijevanja svetoga, onoga što jest moralni poredak i što bi trebao biti te onoga što znači živjeti smislen život (2009:9).

Način života na otoku Ižu određen je materijalnim potrebama ljudi (koje su se analizirale u prethodnom potpoglavlju) i čitavim nizom odnosa koji život čine smislenim i ispunjenim. Ovi odnosi mogu se sažeti u nekoliko kategorija i ciljeva koji iz njih proizlaze:

- odnos s prirodom (povezanost i život u skladu s prirodom),
- odnos s prošlošću/povijesnim kontekstom (obiteljska tradicija bavljenja ribolovom, kolektivni ribarski identitet zajednice)
- odnos s vlastitom obitelji (osjećaj postignuća – prehranjivanje obitelji, pomoć djeci),
- odnos sa susjedima, rodbinom, sumještanima (međusobna pomoć, razmjena dobara, solidarnost, druženje),
- odnos sa samim sobom (samoostvarenje, rekreacija, zabava, zadovoljstvo),
- odnos s otokom (povezanost i pripadnost otoku, vraćanje otoku),
- odnos s državom i državnim institucijama (podržavanje pravila i zakona).

Kao što ističu teoretičari društvene dobrobiti, svrha odvajanja triju dimenzija je njihovo analitičko razdvajanje jer su one u stvarnosti međusobno isprepletene i teško razdjeljive. Stoga je i predložena klasifikacija različitih odnosa tek pokušaj razlikovanja u naravi isprepletenih značenja. Navedene kategorije u analitičkom smislu spadaju u relacijsku dimenziju društvene dobrobiti, no kao što predviđa WeD koncept, relacijska dimenzija uvelike utječe i oblikuje subjektivnu (jednako kao i materijalnu) percepciju dobrobiti. Stoga je relacijsku i subjektivnu dimenziju dobrobiti mnogo teže jasno razlikovati i odvojeno analizirati jer su one međusobno usko povezane i uvjetovane. Istraživanje provedeno na otoku Ižu svakako potvrđuje teze teoretičara društvene dobrobiti kako materijalna dobrobit nije jedini ili prvenstveni razlog bavljenja ribarstvom jer su osobne vrijednosti jednako važne i bitne. Koliko različitih odnosa ili relacija sadržava aktivnost odlaska u ribolov možda najbolje ocrtava izjava Josipa (83) iz Malog Iža:

To se riječima ne može opisati. To nadahnjuje čovjeka, to je draž sela – masline i more, jedno duhovno zadovoljstvo. Meni je puna duša iako nisam uhvatio ama baš ni jednu ribu jer sam bio na moru. (Josip, 3:52-54)

U Josipovoj izjavi može se prepoznati odnos s prirodom – *biti na moru*, sa samim sobom – *duhovno zadovoljstvo*, odnos s mjestom – *draž sela* i odnos prema naslijeđenom načinu života – *masline i more*. Ispunjenost koju mu pruža odlazak u ribolov nadilazi materijalnu korist ulovljene ribe jednako kao i obrađivanje maslina koje se zbog manjka uroda nisu brale nekoliko prethodnih godina. „No mi ih i dalje obrađujemo kao da stalno rađaju“, usporedio je Josip bezuvjetnu ljubav Ižana prema maslinarstvu i ribarstvu.

Ja imam 83 godine i još uvijek se krcam u brod i idem loviti. Sada kada je lijepo vrijeme vuče te, vuče te. Jer čak kćeri u Zadru znam dati koju ribu ako imam viška. U zamrzivaču držim uvijek za sina i unuka kada dođu, iako će oni i sami uloviti. Ali imate drugačiji osjećaj dati ribu ili primiti ribu – to je nešto sasvim drugačije. Blago onomu tko daje. (Josip, 3:42-46)

Uhvatiti ručak za vlastitu obitelj Josipu pruža osjećaj korisnosti i postignuća u poodmakloj životnoj dobi. „Nema tu neke zarade, ali nešto se pridonese“, opis je kojim su Josip i drugi sugovornici tumačili materijalnu korist ribolova naglašavajući redovito skromne vlastite potrebe i očekivanja. Jer, kako vole naglasiti, otočani su naučili živjeti skromno i s ograničenim resursima. Donesu li kući ručak njihov osjećaj postignuća je iznimno velik, a ako ga ne uhvate isto su zadovoljni jer su bili aktivni, zabavili se, ispunili vrijeme i radovali se iščekujući ulov. Sretni su jer žive istim onim načinom života koji je većina njih njegovala tijekom čitavog radnog vijeka dolazeći na otok kad god je to bilo moguće i iščekujući upravo takav način života

i u starosti. Posebno su zadovoljni oni koji se unatoč visokoj starosti još uvijek mogu ukrcati u brodicu, isploviti u ribolov u blizini svoje lučice, svakodnevno obilaziti i održavati brodice i pritom sresti ostale mještane i s njima porazgovarati. Na taj način njeguju osjećaj pripadnosti i kontinuitet obiteljske i kolektivne tradicije bavljenja ribarstvom koja ih je vezala zajedničkim obrascem odrastanja, proživljenim iskustvima, bijegom od velikog ribolova i samoispunjenjem kroz mali ribolov. Iako su od velikog ribolova pobjegli čim su mogli, održavali su i čuvali njegovu tradiciju povremenim ritualnim ribolovom sve dok su to fizički mogli. No sada ih više nema ni za zaigrati na boće kao što kaže Miljenko, a kamoli za okupiti družinu od petnaestak ljudi i ručno istegnuti mrežu na kopno.

Nema nas više ni za zaigrati na boće. Nema ljudi, pa nema ni druženja, veselja, igranja, pjesme. Prije su od Uskrsa do jeseni svaki dan znali boćati, ali ti ljudi su pomrli. Neki su se međusobno posvađali i na boćalištu danas raste trava. (Miljenko, 1:19-22)

Slika 17. Zapušteno boćalište u Knežu kao pokazatelj nestajanja ljudi i načina življenja. Izvor: autorica

Odrastanje u ribolovnoj obitelji i zajednici, u okuženju ispunjenom mrežama i brodovima, zaslužno je što im je „ribolov u krvi“, smatraju Ižani. Ono je dio njihove osobnosti i naučenog, ustaljenog i očekivanog načina života. Iste ove argumente sugovornici su nudili pri pojašnjavanju nezainteresiranosti mlađih generacija Ižana za mali ribolov. Njihova djeca mahom su odrastala na kopnu i na otok su dolazila jedino za vrijeme školskih praznika. Unatoč nastojanjima da im prenesu ljubav prema ribolovu, jednako kao i prema maslinama, danas tek rijetki pojedinci imaju afiniteta za bavljenje malim ribolovom, odnosno ribolov mrežama.

Sugovornici to tumače prekidom u prenošenju znanja i iskustava jer je za to potrebno duže živjeti na otoku, a ne samo dolaziti za vrijeme praznika.

Ove tvrdnje potvrđuju i iskustva drugih europskih zemalja u kojima je ekonomsko restrukturiranje nacionalne i globalne ekonomije, uz demografske promjene, dovelo u pitanje budućnost obalnih zajednica i njihov društveni i kulturni identitet (Kjørholt i dr., 2022). Društvene i kulturne promjene koje su utjecale na drugačije djetinjstvo, odrastanje u urbanim centrima i prihvaćanje pratećeg načina života koji se smatra prestižnijim i zanimljivijim od onog ruralnog, utjecale su na nepoželjnost malog ribolova na Cipru, u Danskoj i Norveškoj jednako kao i na otoku Ižu (Theodorou i Spyrou, 2022; Beyer Broch, 2022; Gulløv i Gulløv, 2022; White, 2015). Istraživanja provedena u ovim zemljama također potvrđuju kako je za bavljenje malim ribolovom potrebno „odrastanje u ribarskoj obitelji i zajednici, ukorijenjenost u način života i uronjenost u ribolovne aktivnosti koje nekoga čine ribarem“ (Theodorou i Spyrou, 2022:82). Jednako kao i sugovornici na Ižu, Theodorou i Spyrou, koji su istraživali međugeneracijski kontinuitet u ribolovnim zajednicama na Cipru, prekid u međugeneracijskom prenošenju znanja i načinu života smatraju jednim od glavnih razloga nezainteresiranosti mlađih generacija za ribolov. Lokalna ekološka znanja naročito su neophodna za ribolov mrežama. Ona se ne mogu steći ili naučiti u kratkom vremenu već se prikupljaju tijekom cijelog života i prenose s koljena na koljeno (Acott i Urquhart, 2013; Theodorou i Spyrou, 2022).

Jednako važan čimbenik nezainteresiranosti mlađih generacija sugovornici na otoku Ižu vide u materijalnom aspektu i lošem ulovu koji se danas postiže ribolovom mrežama stajaćicama. Financijski aspekt smatraju krajnje nestimulativnim faktorom za mlađe generacije koje su odrasle s drugačijim sustavom vrijednosti i životnim očekivanjima. Dok su sugovornicima životno postignuće predstavljale vlastite brodice i mreže, njihovoj djeci i unucima danas su to brzi brodovi, elektronička pomagala i moderna ribolovna oprema. Oni preferiraju ronjenje, lov oborite ribe, tzv. *big game fishing* i lignjолоv, brzo stizanje na udaljene lokacije i slično. Tradicionalna znanja i vještine vezane uz ribolovne pošte, vremenske uvjete i godišnja doba postaju im suvišna jer ih nadomještaju modernim uređajima i različitim suvremenim izvorima informacija. Plovila i oprema koju preferiraju mlađi ljudi zahtijevaju poprilična financijska sredstva za njihovu kupnju pa je povrat uložene investicije nužan, tumače sugovornici. Zbog toga je bacanje 200 metara mreža kojima se, zbog velike izlovljenosti i lošeg stanja ribljih resursa, u prosjeku može uhvatiti pola kilograma do kilogram mješovite ribe, njima krajnje nezanimljivo i financijski neprihvatljivo. Isto tako, pasivni ribolov mrežama ne daje im osjećaj

rekreacije, zabave, izazova i natjecanja koji mlađi ljudi žele, tvrde njihovi očevi i djedovi istodobno ponosni na lagodniji život svoje djece i tjeskobni zbog nestajanja tradicionalnog načina života. Zbog toga je rekreacijski ribolov u stalnom porastu i sve prisutniji kod mlađih Ižana, ali i kod ljudi koji na otoku imaju kuće za odmor, a naročito kod brojnih nautičara. Trend privlačnosti rekreacijskog ribolova toliko je prisutan da se drvena plovila danas ne mogu ni pokloniti, a kamoli prodati. Rijetko kad pronade se neki zaljubljenik u tradicijska plovila spreman sačuvati djelić maritimne baštine.

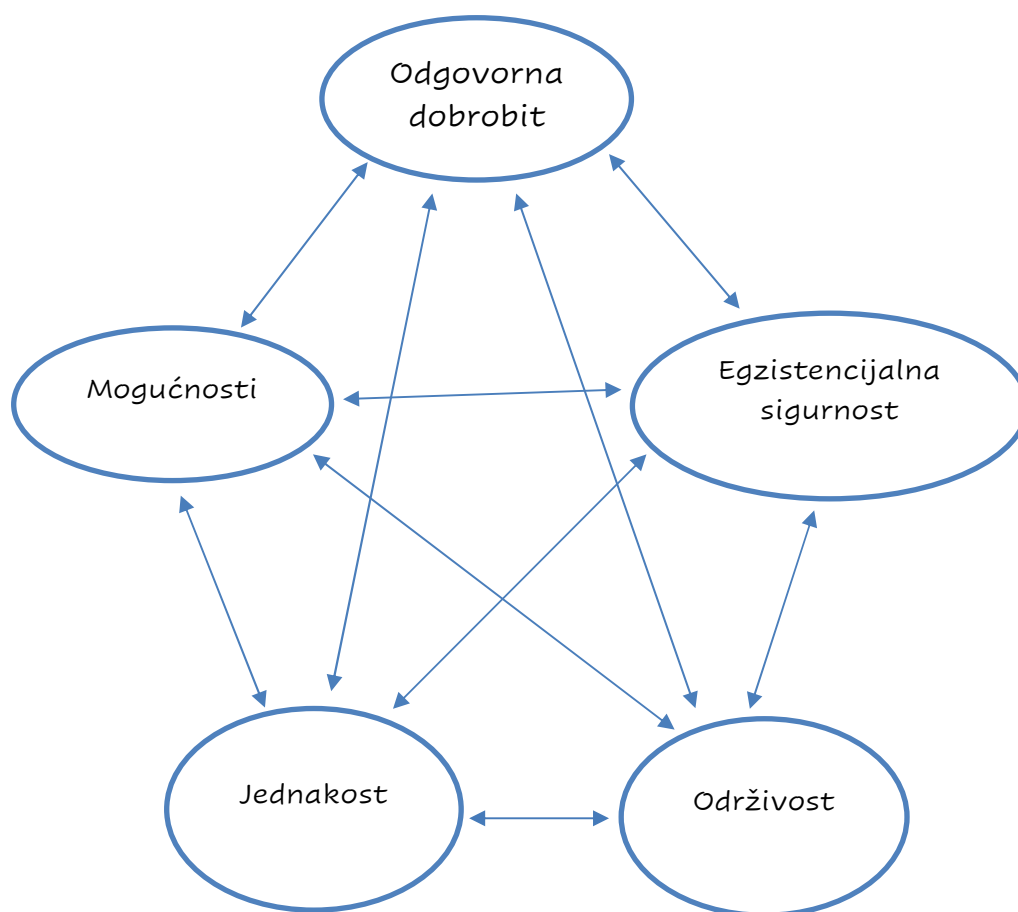
Dakle, jednako kao što starije generacije u malom ribolovu nalaze hobi, rekreaciju, izazov, zabavu, osjećaj postignuća, povezanosti i pripadnosti, mlađe generacije te vrijednosti pronalaze u rekreativnom ribolovu. Sugovornicima su razumljivi drugačiji interesi mlađih naraštaja koji su odraz ubrzanijeg načina života u gradovima, sve rjeđih i kraćih dolazaka na otok i drugačijih materijalnih i subjektivnih potreba. No istodobno im je i žao što novi trendovi podrazumijevaju nestajanje običaja i što njihova djeca i unuci neće smjeti, ali ni znati uhvatiti giru oblicu, gavuna, škrpuna ili neku drugu ribu koja se lovi mrežama. Žao im je jer se nepovratno gube ribolovna znanja i vještine koje su se prenosile s generacije na generaciju i koja se ne mogu naučiti iz pisanih priručnika. Nestajanjem znanja i vještina gube se nužni preduvjeti bavljenja tradicijskim malim ribolovom u budućnosti, ali sukladno Kjørholt (2022) i mnogo širi međugeneracijski aspekti društvene održivosti koji uključuju svijest o lokalnoj povijesti, način življenja i razmišljanja koji je temelj kolektivne društvene memorije i osjećaja pripadnosti zajednici. U kontekstu otoka Iža može se kazati kako će nestajanje malog ribolova za osobne potrebe, uzrokovano starenjem populacije, manjkom i nezainteresiranošću mlađih generacija te zakonskim promjenama, doprinijeti nestajanju načina života i aktivnosti koje su određivale dnevnu rutinu, sezonske poslove i uobičajeni ritam života na ovom otoku. Rekreacijski ribolov ima posve drugačije karakteristike, a sugovornici naročito ističu znatno duže provođenje vremena na moru. Za jednog strastvenog rekreativnog ribolovca koji je i u vrijeme provođenja istraživanja čitave dane provodio u ribolovu, sugovornici su redovito kazivali kako on „ne radi ništa drugo osim toga“, misleći pri tom na sve druge aktivnosti kojima se Ižani uz ribolov svakodnevno bave. Jasno je stoga kako se uz nestajanje znanja i vještina, dugoročna posljedica nestajanja malog ribolova za osobne potrebe može očekivati i u promjeni tradicionalnog obrasca življenja temeljenog na diversificiranim egzistencijalnim strategijama. Valja napomenuti kako društveno-gospodarski i politički procesi koji su uzrokovali napuštanje otoka Iža, a koji su po sugovornicima uzrokovali prekid u prenošenju znanja, vještina, načina života

i posljedično nezainteresiranost mlađih generacija za mali ribolov, ne impliciraju nužno iste međugeneracijske posljedice i u drugim zajednicama. Moguće je pretpostaviti kako u zajednicama koje su donekle uspjele izbjeći negativne demografske trendove i masovna iseljavanja u gradove još uvijek egzistira međugeneracijski aspekt prenošenja znanja, vještina i načina života vezanog uz mali ribolov.

Može se zaključiti kako zakonske promjene nipošto nisu glavni uzrok nestajanja malog ribolova za osobne potrebe na otoku Ižu. Kao i mnoge druge aktivnosti kojima su se Ižani tradicionalno bavili (veliki ribolov, brodogradnja, lončarstvo, obućarstvo) i ovaj ribolov nestaje zajedno s ljudima. Zbog toga stanovnici Iža zakonske promjene ne smatraju glavnim već posljednjim čavlom u lijesu njihovog malog ribarstva. Da one nisu uvedene možda bi se ipak netko od mlađih ljudi (kao primjerice Sandro koji se na otok preselio prije nekoliko godina), odlučio baviti mrežama i njegovati tradiciju, prenesena znanja i vještine. Zakonskim promjenama proces nestajanja malog ribolova za osobne potrebe s otoka Iža samo je dodatno ubrzan, tvrde njegovi posljednji svjedoci. Svi oni, bilo da su dobili ili izgubili novu dozvolu za mali obalni ribolov, jednako su ogorčeni ribarstvenom politikom i razočarani nepravednom raspodjelom ribolovnog prava za koje smatraju kako im svima podjednako pripada. Oni koji su predali zahtjeve za novu dozvolu tvrde kako se nisu dali zavarati pa su u nekim slučajevima i inzistirali na predavanju dokumentacije iako su prelazili proklamirani dohodovni limit. Za svoje sumještane koji nisu predali zahtjev kažu kako su prevareni i izigrani pogrešnim prezentiranjem informacija i loše provedenim procesom izdavanja novih dozvola od strane nadležne institucije. Smatraju kako je procesom davanja prava korištenja resursa jednima i uskraćivanjem drugima, narušena jednakost među ljudima što snažno utječe na osobni osjećaj zadovoljstva životom. Posve očekivano, osjećaj nezadovoljstva najprisutniji je kod onih koji su izgubili ribolovno pravo. No i oni koji su dobili novu dozvolu istaknuli su kako im je teško zadovoljiti se vlastitom pozicijom znajući kako je njihov rođak, prijatelj ili susjed ostao uskraćen u onomu što im obojici podjednako pripada. Drugačije kazano, smatraju kako se dobrobit jednih ne može graditi na štetu drugih jer „cilj razvoja mora biti dobrobit za sve“ (Chambers, 2004:10).

U skladu s povijesnim teorijskim promišljanjima ribarstva posve je ispravno pitati se mogu li ograničeni resursi osiguravati dobrobit za sve stanovnike obalnih i otočnih zajednica. Zastupnici racionalizacijske paradigme u ribarstvu smatraju kako ne mogu pa je u cilju spašavanja resursa potrebno ograničiti i regulirati pristup uz pomoć države ili tržišta (Scott, 1955; Hardin, 1968). Sukladno ovoj teorijskoj tradiciji uskraćivanje prava većini korisnika, ili

slikovito kazano „etika čamca za spašavanje“ smatra se jedinim mogućim rješenjem (Boulding, 1977 prema Jentoft, 1997). Da bi se spasili barem neki i izbjegla „zajednička tragedija“ u čamac za spašavanje potrebno je smjestiti onoliko korisnika koliko dozvoljava nosivost čamca (Boulding, 1977 prema Jentoft, 1997). Iako primjena ove teze u praksi može polučiti poželjne ekološko-ekonomske ciljeve, zanemarivanje društvene perspektive potaklo je drugačija teorijska tumačenja koja su u lokalnim zajednicama tražila odgovore na mnoga pitanja (Ostrom, 1990; Jentoft i dr., 1998). Tako Chambers (1997, 2004, 2005) odgovor vidi u odgovornoj dobrobiti, a ona je po njegovoj prosudbi potpuno zanemaren koncept u razvojnom diskursu. Kao što ilustrira Prikaz 18. odgovorna dobrobit krajnji je cilj razvojnog procesa, dok su jednakost i održivost temeljni principi na kojima ovaj koncept počiva jer omogućuju egzistencijama da postanu sigurne egzistencije i dobrobiti da postane odgovorna dobrobit (Chambers, 2004:11). Kad se dobrobit temelji na jednakosti i održivosti umjesto na njihovom narušavanju, ona po Chambersu postaje odgovorna dobrobit.

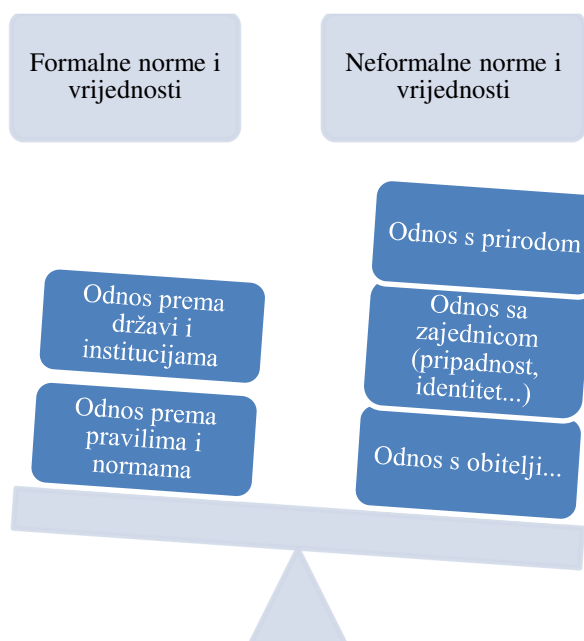
Prikaz 18. Mreža odgovorne dobrobiti. Izvor: Chambers (1997:1749)

Mogućnosti i egzistencijalnu sigurnost Chambers smatra glavnim preduvjetima ostvarenja odgovorne dobrobiti. Pod egzistencijom podrazumijeva adekvatne zalihe i priljeve hrane i novca za zadovoljenje osnovnih potreba i podržavanje dobrobiti. Sigurnost se odnosi na sigurna prava, fizičku sigurnost i pouzdan pristup resursima, hrani i prihodima te osnovnim uslugama. Uključuje opipljivu i neopipljivu imovinu kojom se smanjuju rizici, olakšavaju šokovi i nepredviđene situacije (Chambers, 2004:10-11). Egzistencijalna sigurnost direktno je povezana i uvjetovana mogućnostima koje ljudi imaju za poboljšanje vlastite životne situacije i dobrobiti kroz učenje, praksu i obrazovanje (Chambers, 2004). Jednako kao i drugi zagovornici koncepta društvene dobrobiti i Chambers smatra kako se dobrobit uvelike razlikuje od bogatstva ili siromaštva i uz materijalne uključuje i druge društvene, psihološke i duhovne odrednice. Polazeći od Chambersova koncepta odgovorne dobrobiti, Blackmore (2009) smatra kako odgovornost osim što donosi pozitivne posljedice društvu i okolišu može donijeti korist subjektivnoj, relacijskoj i materijalnoj dimenziji dobrobiti pojedinca. Vjeruje kako odgovornost može kreirati osjećaj svrhovitosti ili smisla i podupirati osjećaj moralne ispravnosti (subjektivna dobrobit), promovirati društvene interakcije i solidarnost (relacijska dobrobit) i doprinostiti očuvanju prirodnih resursa (materijalna dobrobit) (Blackmore, 2009:7).

Dakle, sukladno Chambersu (2004, 2005) jednakost i povećanje mogućnosti umjesto njihova smanjenja, put je prema postizanju odgovorne dobrobiti. U ribarstvu bi to značilo kako se odgovorna dobrobit može postići samo kada su pojedinci sigurni kako će im mogućnosti koje imaju i održivo korištenje resursa jamčiti egzistencijalnu sigurnost. Često se pokazalo, a jedan sugovornik na Ižu je to i potvrdio govoreći o vlastitoj ribolovnoj praksi, kako nejednakost i isključenost ohrabruje pojedince u neodgovornom i sebičnom ponašanju u ribolovu. Održivo korištenje resursa pojedincima tada postaje nebitno jer su ionako isključeni iz dugoročne koristi koju ono donosi. Sukladno ovim tezama, smanjenje ili povećanje dobrobiti kauzalno je povezano s ekološki održivim korištenjem resursa (Armitage i dr., 2012). Upravo zato je aspekt sigurnosti koji naglašava Chambers (2004, 2005) važan doprinos poimanju održive egzistencije koja mora biti dugoročno osigurana mogućnostima, odnosno, pravima pristupa i korištenja, kako bi bila praćena odgovornim ponašanjem pojedinaca. Sukladno ovom tumačenju, cilj razvoja ne bi trebala biti tek dobrobit pojedinca, kako bi se to moglo pogrešno protumačiti iz WeD okvira, već odgovorna dobrobit, neodvojiva od ekološki održivog iskorištavanja resursa.

Dok će se dugoročne ekološke i društvene posljedice smanjenja mogućnosti i povećanja nejednakosti na otoku Ižu moći artikulirati tek u doglednoj budućnosti, direktne posljedice

zakonskih promjena odmah su osjetili oni koji su izgubili pravo na mali ribolov za osobne potrebe zbog većih prihoda ili vlastitih i administrativnih propusta u postupku izdavanja novih dozvola. Ovi pojedinci suočili su se s dvojnom nastavljanja ustaljenih odnosa (s prirodom, obitelji, zajednicom, samim sobom) uz prekid odnosa s državom i institucijama (poštovanje zakona i pravila) ili nastavak poželjnog odnosa s državom, a na štetu dobrobiti koju ostvaruju malim ribolovom.

Prikaz 19. Svakodnevna neodlučnost u donošenju odluka ribara bez prava na mali obalni ribolov

Neki sugovornici, kao primjerice Josip, ovu dvojbu brzo su razriješili i nastavili se baviti ribolovom mrežama kršeći pri tom zakone i riskirajući da po prvi puta u životu budu uhvaćeni u prekršaju na moru. Vlado, samac jednako kao i Josip, još uvijek se ne usudi isploviti iz porta. Svakodnevno prati vijesti u medijima i nada se kako će hrvatski europarlamentarci uspjeti nešto promijeniti pa će opet moći ići u ribolov bez straha. Boris se ne boji kontrola i kazni. Bavi se i puno težim oblicima krivolova od bacanja mreža stajaćica jer s mirovinom od 2150 kn ne može preživjeti. Onih koji se bave različitim oblicima krivolova ima još, tvrdi Boris, jer ljudi jednostavno nemaju izbora nego koristiti ono „što im je pred nosom i čime su se uvijek služili“. Ostali sugovornici koji su izgubili ribolovno pravo još uvijek svakodnevno dvoje kako postupiti. Ova nedoumica ih razdire, tvrde, i čini tjeskobnima jer moraju birati između vlastitih vrijednosti i kršenja zakonskih pravila. „Pretvorili su nas u lupeže; natjerali su nas na krivolov; prisilili su nas da krademo ono što je oduvijek naše“, slični su zaključci sugovornika kojima

zakonske promjene mijenjaju ustaljeni način života, percepciju vlastite vrijednosti, kvalitetu života i osjećaj dobrobiti. I kod onih koji su zadržali pravo ribolova i kod onih koji su ga izgubili jasno je vidljivo narušeno povjerenje prema državi i njenim institucijama. Izjavom „o meni odlučuje a ne poznaje me“ sugovornik Josip sažeo je temeljni razlog nepovjerenja prema državi i institucijama. Josip i drugi sugovornici smatraju kako su zakonske promjene u ribarstvu još jedan pokazatelj „maćehinskog odnosa“ države prema otočnom stanovništvu i nedostatka političke volje za razumijevanje života na otocima, pogotovo na malim otocima.

Nedostatak „političke volje“ koji sudionici istraživanje vide razlogom uvođenja njima neprihvatljivih upravljačkih rješenja, nije svojstven samo suvremenom hrvatskom ribarstvenom kontekstu. U literaturi o malom ribolovu često se ističe politička marginalizacija malog ribolova i pripisivanje gospodarske važnosti jedino profitabilnom ribolovu. No kao što godinama propagiraju zastupnici TBTI istraživačke skupine, mali ribolov možda jest ekonomski manje značajan, ali je njegov širi društveni doprinos mnogo kompleksniji (Chuenpagdee, 2019). Višedesetljetna paradigmatička usredotočenost na jedan od ciljeva (stabilnost resursa, zajednicu, ekonomsku produktivnost), često je u upravljanju ribarstvom značila prihvaćanje jednih, a zanemarivanje ostalih razvojnih ciljeva. Nalazi ovog istraživanja jasno upućuju na različita teorijska tumačenja korisnosti ribolova u promatranoj zajednici i u *policy* dokumentima. Kao što se u radu više puta kazalo, pomiriti sva tri cilja održivog razvoja ribarstva nije jednostavan zadatak pa se odabir jednih na štetu drugih ciljeva često tumači i prihvaća kao jedino moguće rješenje. Sukladno tomu se i posljedice takvog izbora u konzervacijsko-racionalizacijskoj teorijskoj tradiciji prihvaćaju kao očekivane i prihvatljive (Scott, 1957), dok su s pozicije paradigme zajednice one razlog traganja za boljim upravljačkim rješenjima (McCay i Jentoft, 1998).

Afektivni aspekti gubljenja prava na mali ribolov za osobne potrebe – osjećaj straha i krivnje koji izaziva kršenje zakona, jednako kao i osjećaj tjeskobe zbog suzdržavanja od ribolova, ukazuju na utjecaj percepcije ribolovnog zakona na subjektivnu dobrobit. Osobna i kolektivna interpretacija opravdanosti, utemeljenosti i svrhovitosti zakonskih pravila oblikuje ponašanje pojedinca, njegove odnose s drugim članovima zajednice, odnose prema državi i njenim institucijama kroz (ne)poštivanje pravila, te u konačnici odnos prema moru i ribljim resursima (Coulthard i dr., 2011). Mnogi autori smatraju kako loše usklađene vizije ribarstva različitih dionika i neprihvaćanje zakonskih pravila i vizija doprinosi klimi nepovjerenja i potkopava upravljačka nastojanja (Evans i Andrew, 2009; Song i dr., 2013; Silva i dr., 2021). U konačnici

ono rezultira ponašanjem koje doprinosi tragediji zajedničkog dobra jer ribari osjećaju da će ulov od kojeg bi se trebali suzdržavati ionako uhvatiti drugi (Silva i dr., 2021:8). Sličnim opravdanjima vlastiti nezakoniti ribolov tumače i sudionici istraživanja koji su se unatoč gubljenju ribolovnog prava odlučili nastaviti baviti ribolovom mrežama. Svoje odluke opravdavaju osobnim i kolektivnim vizijama i vjerovanjima onoga što je ispravno smatrajući kako su njihove vrijednosti, potrebe i način života neopravdano zanemarene u upravljačkoj politici. Štoviše, smatraju kako su one podređene ciljevima i viziji ribarstva drugih dionika, prvenstveno profesionalnih ribara. Zbog osjećaja nepravde i preferiranja jednih vrijednosti i dionika u ribarstvu naspram drugih, nastavljaju se baviti ribolovom na nelegalan način usprkos osjećajima koje takvo ponašanje u njima izaziva. Ponašanje ovih pojedinaca potvrđuje tvrdnju Cinti i suradnika (2010) po kojima kontroliranje broja ribolovnih dozvola ne rezultira nužno održivijim iskorištavanjem ribljih resursa. Autori razlog vide u tome što ribari koji nemaju zakonsko pravo ribolova nemaju ni poticaja težiti zajedničkom dobru i ograničiti ribolov čak i kada su svjesni da su raspoloživi resursi sve oskudniji (Cinti i dr., 2010). Coulthard i suradnici (2011) također tvrde kako takvo ponašanje pokazuje da je reduciranje ribolovnog napora jednostavnom mjerom povlačenja ribara iz ribolova mnogo zahtjevnije negoli to tehničke i ekonomske analize sugeriraju. Da bi se pravila i regulacije poštovale i percipirale kao legitimne ribari trebaju razumjeti i slagati se s njihovom krajnjom svrhom (Coulthard i dr., 2011; Evans i Andrew, 2009).

S druge pak strane, pravo ribolova nipošto ne podrazumijeva kako će se svi akteri ponašati odgovorno i čuvati zajedničke interese. Na Ižu, kao vjerojatno i u svim drugim sredinama, uvijek su postojali pojedinci koji su zlorabili ribolovno pravo koristeći znatno veću količinu dopuštenih mreža loveći prvenstveno zbog zarade, a ne osobnih potreba kako je zakon predviđao. Sugovornici istraživanja takvo ponašanje tumače nedovoljnim nadzorom i kontrolom od strane državnih institucija. Slučajevi takvog ponašanja jasno pokazuje kako lokalna zajednica nije uvijek sposobna sama nadzirati i regulirati ponašanje svih svojih članova. Sukladno tumačenjima teoretičara zajedničkih dobara za to su potrebni mnogi preduvjeti kojima rijetke zajednice u potpunosti udovoljavaju (Ostrom, 1990; Agrawell, 2002). Zbog toga zastupnici paradigme zajednice umjesto zagovaranja isključivog prava zajednica na upravljanje resursima zastupaju različite modele zajedničkog upravljanja kojima se lokalne zajednice osnažuju za preuzimanje dijela upravljačke odgovornosti (McCay i Jentoft, 1996, 1998; Jentoft, 1997, 2000, 2005).

U kojoj je mjeri porast nelegalnog ribolova prisutan i u drugim zajednicama kao posljedica gubljenja ribolovnog prava, nije moguće pretpostaviti na temelju jedne studije slučaja. No nalazi provedenog istraživanja svakako ukazuju kako je prije uvođenja značajnih zakonskih promjena potrebno težiti usklađivanju vizija i vrijednosti različitih dionika u ribarstvu (Song i dr., 2013; Coulthard i dr., 2018). Preduvjet tomu je proučavanje ne samo materijalnih već i subjektivnih i relacijskih značenja dobrobiti koja proizlaze iz bavljenja ribolovom i procjenjivanje mogućih utjecaja na individualnu i kolektivnu dobrobit, a onda i na održive ribolovne prakse. Jer, kao što tvrde teoretičari društvene dobrobiti i demonstriraju uvidi provedenog istraživanja, gubljenje ribolovnog prava ne znači nužno i prestanak ribolovne aktivnosti.

10.4 Relacijska dimezija malog ribolova – mali ribolov za osobne potrebe kao vezivno tkivo zajednice

*Bio je jedan did, naš did, veli did.
More, kajić, mriže, masline i škoj,
to je naš did. Uvik naš did.
(epitaf, Mali Iž)*

Uz epitafe mnoge grobove na Ižu krasi simboli mora, pomorstva, ribarstva, vinogradarstva i maslinarstva, svjedočeći o identitetu ljudi i nakon njihove smrti. Djed u citiranom epitafu sinonim je tipičnog stanovnika otoka Iža. Njegov život satkan je morem, kajićem, mrežama i maslinama. Jednostavan je to i skroman život, ali ispunjen zadovoljstvom, tvrde sudionici istraživanja. Sukladno konceptu društvene dobrobiti, subjektivna predodžba i mjerila zadovoljstva vlastitim životom ne nastaju sama po sebi, već su uvelike oblikovana i uvjetovana društvenim kontekstom. Doprinos relacijske dimenzije društvene dobrobiti sadržan je u povezivanju subjektivne dobrobiti pojedinca (ono što osoba smatra važnim u vlastitom životu) sa širim normativnim okvirom, kulturom, tradicijom i drugim čimbenicima koji određuju značenje smislenog i poželjnog života (White, 2008).

Ribolov je za Ižane dio prirodnog slijeda, uobičajena aktivnost koju podrazumijeva život na otoku. Korištenje dostupnih prirodnih dobara sastavni je dio naslijeđenog i očekivanog obrasca življenja. Biti ribar sastavni je dio percepcije otočkog čovjeka. Otočanin, bodul i školjar, termini su kojima sudionici istraživanja opisuju i sažimaju vlastiti identitet. On podrazumijeva

bavljenje mogućnostima koje otok pruža pa je otočanin ribar, težak, pomorac, obrtnik i turistički djelatnik. Uz ribolov ne vezuju neki poseban osjećaj ponosa koji se često pripisuje ribolovnom zanimanju (Urquhart i Acott, 2013; Ross, 2013; McGoodwin, 1990) jer je to sastavni dio očekivanog i uobičajenog načina življenja. Ukoliko i postoji, on je više vezan uz povijesna postignuća velikog ribolova i znanja i vještine predaka. Oni koji su tijekom mladosti iskusili veliki ribolov umjesto ponosa mnogo češće izražavaju sjetu zbog mukotrpnog rada na koji su često bili primorani. Zajednički način odrastanja, proživljena iskustva i sjećanja temeljni su element njihova povijesnog, ali i sadašnjeg osobnog i kolektivnog identiteta. Kolektivna memorija služi im kao podsjetnik teškoće preživljavanja na otoku i kriterij vrednovanja životnih postignuća. „Kad si u brodu, iako si na provi uvijek gledaš prema krmi. Tako je i u životu – čovjek se uvijek okreće za prijeđenim putem“, slikovito je kazao Marko nastojeći približiti značenje i ulogu povijesnog konteksta u kreiranju životnih očekivanja i ciljeva. Prijedeni put oblikovao je identitet, težnje, mjerila uspješnog i ispunjenog života sudionika istraživanja.

Vlastita brodica među najvažnijim je simboličkim i materijalnim pokazateljima ispunjenog i uspješnog života. Josip za svoju skromnu brodicu kaže da je njegova koza – hraniteljica. Marku je njegova u velikoj mjeri i statusni simbol. Vlastita brodica odraz je identiteta, tradicije i pripadnosti. Lučice u kojima su smještene središta su svakodnevnih aktivnosti, središnja mjesta, javni trgovi, okupljališta, mjesta susreta i razgovora. Prostori su to u kojima se kreira „osjećaj mjesta“ (engl. *sense of place*), manifestira životno zadovoljstvo i društvena dobrobit (Ainsworth i dr., 2019; Khakzad i Griffith, 2016). Acott i Urquhart (2018) koncept osjećaja mjesta (koji u različitim konceptualizacijama obično podrazumijeva i povezanost s mjestom, identitet mjesta i ovisnost o mjestu), vide kao sredstvo razumijevanja kompleksnih odnosa koje ljudi izgrađuju s prostorom oko sebe. Odnosi se na to kako mjesta oblikuju osjećanja ljudi, značenja koja pripisuju mjestima i utječu na njihovo ponašanje (Acott i Urquhart, 2018:27). Mjesta povezana s društvenim odnosima ili aktivnostima tijekom dugog vremena nude osjećaj kontinuiteta i sigurnosti (White, 2018). Oni koji se na otoku Ižu ne susreću u portu, kao što je to slučaj u Malom Ižu gdje dio mjesta gravitira uvali i lučici Komoševa, dio uvali Knež, a dio luci Bršanj, viđaju se na moru. Tko je iz kojeg porta izašao na more i na kojoj je lokaciji bio, kojim alatima je lovio, kada se vratio kući i što je ulovio, središnje su teme svakog razgovora. Po tomu kako je netko vezao svoju brodicu i da li ju je ispraznio od kišnice zna se tko je na otoku, a tko na kopnu, da li je bolestan i možda treba pomoć. Svakodnevne aktivnosti u lučicama i izlasci u ribolov nisu stoga samo odraz egzistencijalne potrebe i materijalne ovisnosti

o prirodnim resursima, već i izravna manifestacija društvenih odnosa, međusobne povezanosti, skrbi i potpore unutar zajednice. Sasvim jednostavno pitanje „je li bilo što?“, povod je svakodnevnih susreta, razgovora i njegovanja osjećaja povezanosti i pripadnosti zajednici.

U razmjeni ili poklanjanju ulova članovima zajednice koji nisu u mogućnosti doći do ribe očituju se odnosi uzajamnosti i međusobne pomoći. Više sugovornika smatralo je važnim naglasiti kako nikad nisu prodavali, već isključivo poklanjali ulov drugim mještanima. „To je jedan poseban osjećaj darovati ribu“, kazao je Josip naglašavajući ulogu pomaganja drugima u vlastitom osjećaju ispunjenosti. U društvenim znanostima ove mreže međusobne povezanosti, uzajamnosti i razmjene, uz odnose povjerenja i zajedničke norme i pravila, nazivaju se društvenim kapitalom zajednice (Ostrom i Ahn, 2003; Pretty i Ward, 2001; Woolcock, 2001). Kao i većina drugih ni ove zajednice nisu homogene cjeline u kojima među svim članovima vlada skladan i prijateljski odnos. I ovdje su obiteljske i susjedske prepirke i netrpeljivosti sastavni dio života. No među onima koji su u dobrim odnosima ribolov je snažno sredstvo održavanja postojećeg društvenog kapitala. Ponekad je ono i poticaj kreiranju novih razina ovog kapitala. Tako se primjerice jedan stariji bračni par pohvalio zalihama tune koju imaju u zamrzivaču zahvaljujući susjedu koji je kupio kuću za odmor i povremeno se za vrijeme boravka na otoku bavi rekreativnim ribolovom. Zauzvrat oni za njega čuvaju gire koje su sami ulovili. Ovakav oblik društvenog kapitala koji se odnosi na veze među članovima obitelji, bliskim prijateljima i susjedima naziva se „snažnim“ (Granovetter, 1973) ili „povezujućim“ društvenim kapitalom (Gittell i Vidal, 1998; Putnam, 2000), za razliku od „slabog“ ili „premošćujućeg“ koji se odnosi na veze među udaljenijim prijateljima, susjedima i kolegama. Načini manifestacije društvenog kapitala na otoku Ižu u svakom pogledu potvrđuju funkciju društvenog „super-ljepila“ (Putnam, 2000) koje za posljedicu ima povećanje individualne i kolektivne dobrobiti.

Po teoretičarima društvene dobrobiti „dobrobit je stanje koje osjećamo kroz povezanost s drugima“ (McGregor, 2008:2). Stvara se u društvenim interakcijama, odnosima među ljudima, specifičnim društvenim i kulturnim kontekstima koji određuju poželjne vrijednosti i mjerila vrednovanja vlastitih postignuća (McGregor, 2008; Deneulin i McGregor, 2009; White, 2009). Sukladno tomu, ni dobrobit ribara ne može se mjeriti jedino kroz odnose ribara i prirodnog svijeta, odnosno, stanje raspoloživih ribljih resursa i uspješnost u ribolovu. Iza jednostavne aktivnosti ulova ribe nalaze se znatno širi i kompleksniji odnosi koji oblikuju dobrobit pojedinačnog ribara, obitelji i zajednice. Ovi odnosi ili relacije jednostavnu predodžbu

dobrobiti ribara koja ovisi o zaštiti ribljih resursa, pretvaraju u mnogo složeniju problematiku koju nije moguće rješavati univerzalno primjenjivim receptima. Upravo iz tog razloga Jentoft (2000) smatra kako smanjenje broja ribara ponekad može izazvati domino efekt potpune dezintegracije i nestajanja ribarskih zajednica. Ribari imaju višestruke uloge u zajednicama pa se u uvjetima smanjenja njihova broja po Jentoftu „rastvara tkivo zajednice“ (2000:56). Naznake dezintegracijskih trendova uslijed smanjenja broja ribara mogu se prepoznati i u izjavama sugovornika na otoku Ižu. Pojedinci tvrde kako su upravljačke politike jedan od razloga zbog kojih sve manje dolaze na otok jer „gube gušt i užitak boravka na otoku“. Ove izjave pridonose tezi Acott i Urquhart (2018) i White (2018), koji tvrde kako se osjećaji i značenja pripisani mjestu s vremenom mogu promijeniti jer se osjećaj mjesta razvija kao odgovor na mijenjajuće političke, ekonomske i okolišne okolnosti. Negativni trendovi koji doprinose redefiniranju značenja mjesta, povezanost i pripadnosti zajednici, na otoku Ižu prijete razaranjem i nepovratnim gubljenjem ionako krajnje osiromašenog tkiva zajednice. Unatoč poražavajućoj demografskoj situaciji, tkivo zajednice Malog Iža i Velog Iža desetljećima se održavalo zahvaljujući stalnim migracijama i povremenim boravcima na otoku. Pri tom su ribarstvo i maslinarstvo vršili funkciju glavnih privlačnih sila koje su ljude vraćale otoku i ispunjavale im ondje provedeno vrijeme.

Pitanje posljedica upravljačkih politika stoga se ne može svesti jedino na problematiziranje gubitka prava ribolova onih pojedinaca koji bi se zbog poodmakle dobi tom aktivnošću bavili još nekoliko godina. Ono je mnogo šire i obuhvaća nestajanje vezivnog tkiva zajednica, mreža međusobne suradnje, solidarnosti i potpore. Kako bi približili ova značenja Maloižani su u razgovorima često navodili primjer mlađeg čovjeka koji vikendom dolazi iz Zadra ribariti s ocem koji ima ribolovnu dozvolu. Njegovi roditelji kazali su kako ribolov njihovom sinu značajno pomaže u prehranjivanju obitelji i pruža dodatan izvor prihoda. No svojim povremenim boravcima na otoku ovaj pojedinac ne doprinosi samo vlastitoj obitelji, već i široj zajednici kroz različite oblike pomaganja i pomoći starijim i nemoćnijim članovima zajednice. Stoga se nameće pitanje hoće li ovaj pojedinac i dalje dolaziti na otok nakon smrti oca i gubljenja očevog ribolovnog prava. Nadalje, što prekid njegove emocionalne povezanosti s otokom znači za ukupnu zajednicu koja je već u tolikoj mjeri oslabljena da joj je svaki član i dolazak na otok itekako bitan. S druge strane, pretpostavi li se kako će se zbog ekonomske koristi ovaj čovjek nastaviti baviti rekreacijskim ribolovom kojemu može uvijek slobodno pristupiti, postavlja se pitanje hoće li njegova ribolovna aktivnost biti ekološki i društveno

prihvatljivija od malog ribolova kojim se bavio zahvaljujući očevoj dozvoli. Odnosno, hoće li dobrobiti zajednice značajnije doprinijeti odluči li loviti tržišno skuplju oboritu ribu umjesto mješovite ribe koju uvijek može prodati drugim mještanima i udovoljiti vlastitim materijalnim i njihovim prehrambenim potrebama. Ovaj primjer jasno pokazuje kako implikacije konkretne ribolovne prakse nadilaze potrebe pojedinaca i tiču se cjelokupne zajednice.

Povijesno uvjetovane kulturne vrijednosti, osobni i kolektivni identitet, način života, osjećaj povezanosti i pripadnosti stanovnika otoka Iža jasno impliciraju kako društvena značenja malog ribolova za osobne potrebe nadilaze egzistencijalnu ovisnost o ribolovu i uključuju niz relacijskih vrijednosti: 1) veze s kolektivnom prošlošću, 2) svakodnevne međusobne interakcije i mreže povezanosti te 3) buduća očekivanja i težnje. Mali ribolov je, kao što tumače Acott i Urquhart, „transformacijska aktivnost koja generira relacijske mreže povezivanja morskog i kopnenog okoliša“ (2018:35). Radi se o nizu „transformacija“ kojima se kroz ribolov morski okoliš „prevodi“ u različite društveno-kulturne, ekonomske i okolišne vrijednosti (Acott i Urquhart, 2018). Na koji način ribolovni proces povezuje ili „transformira“ prirodu u kulturu zorno pokazuje vrijednost jedne specifične riblje vrste u kolektivnoj memoriji stanovnika otoka Iža. Sitna riba gira oblica može se uzeti kao simbolični i stvarni amblem analiziranih relacija i značenja. Iako je kroz povijest često osiguravala preživljavanje na otoku, značenje ove ribe danas je mnogo šire od prehrambenih navika i preferencija. Ona je simbol kulturnog naslijeđa koji ova zajednica ima potrebu dalje čuvati i njegovati. Ova sitna riba poveznica je s prošlošću i generacijama koje su na škrtom otoku uspjele opstati zahvaljujući, među ostalim resursima, i giri hraniteljici kako je zovu Ižani. Jela se svježa, ali i sušila na vjetru unatoč malenoj veličini kako bi se mogla čuvati i pripremati u danima kada loši vremenski uvjeti ne dopuštaju odlazak u ribolov. Lov gire uvijek su pratila neformalna pravila koja su određivala kada se ona smije loviti kako bi se izbjegao izlov u vrijeme mrijesta. Iako su svi lovili na istim lokacijama na kojima ova vrsta obitava, slijedio se ustaljeni način i redoslijed bacanja mreža. Zahvaljujući ovim nepisanim pravilima nije dolazilo do konflikata, a gire je bilo dovoljno za sve stanovnike. Danas je ostalo malo ribara i rijetko se na istoj pošti može zateći više njih u isto vrijeme pa ova pravila više nisu bitna.

Slika 18. Gira oblica u mreži buskavici. Izvor: autorica

Kao što je ranije kazano, ova nekada lako dostupna riblja vrsta često se pripremala i jela u maslinicima u vrijeme berbe maslina, ali i uljarama dok se satima čekao red za preradu maslina. I danas je običaj nositi hranu i piće u uljare koje su kroz tih nekoliko mjeseci berbe maslina centar društvenog života zajednice. Upravo zbog ovih značenja Luka tvrdi „kako se ništa neće promijeniti jer mu nitko ne može zabraniti uhvatiti kilo gira za pojesti u mlinu ili maslinama“. Kulturološka i društvena vrijednost gire važnija mu je od bilo kojeg zakona, ribarstvene politike i propisane novčane kazne. Uхватiti giru u vrijeme berbe maslina i pripremiti je za sutrašnji ručak u masliniku ili uljari, Luki i drugim sugovornicima, predstavlja naučeni obrazac življenja, život u skladu s običajima i očekivanjima vlastite zajednice. Iako se Luka inače ne bavi ribolovom mrežama pa nova zakonska pravila ne utječu na njegovu materijalnu ili subjektivnu dobrobit, u vrijeme berbe maslina relacijska dobrobit bitnija mu je od osobnih ribolovnih preferencija. Zbog kolektivnih značenja koje producira ova ribolovna praksa (običaj, kolektivna memorija, društvena kohezija u vrijeme berbe maslina, način života u to doba godine), Luka je spreman narušiti vlastiti odnos prema državi, zakonima i pravilima. Ovo potvrđuje osnovnu premisu teorije društvene dobrobiti po kojoj relacijska ili kolektivna dimenzija odražava vrijednosti ukorijenjene u širem zajedničkom razumijevanju toga „kakav svijet jest i kakav bi trebao biti“ (White, 2009:4). Demonstrira kako se društvene i psihološke potrebe konstruiraju kroz odnose s drugima i predstavljaju integralni dio identiteta (Coulthard i dr., 2011). Lukino tumačenje situacije potkrjepljuje tvrdnju Jentofta i suradnika kako ribolovno ponašanje nije uvijek vođeno racionalnim izborom i osobnom korišću, već je uvelike društveno oblikovano i definirano ispunjenjem društvenih obveza, kulturoloških dogovora i uvriježenih rutina (Jentoft i dr., 1998:426). Upravo zbog važnosti društvenih odnosa u oblikovanju značenja, vrijednosti i

ponašanja White (2008, 2009) smatra kako se dobrobit ostvaruje na kolektivnom nivou i da je zajednica, a ne individualna razina, mjesto na kojem treba prepoznati dobrobit. Društveno značenje gire oblice potvrđuje kako ovisnost o ribarstvu nije samo pitanje materijalne ovisnosti o morskim resursima, već je „ribarstvo forum kroz koji se veze unutar zajednice, vrijednosti, znanje, jezik i tradicija utvrđuju, potvrđuju i dalje prenose...jer je ribolov ljepilo koje zajednicu drži na okupu“ (Brookfield i dr., 2005:56). Primjer gire oblice demonstrira ulogu „kulturnih transformacija“ koju Acott i Urquhart (2018) pripisuju malom ribolovu. Kulturne implikacije ove ribolovne aktivnosti zadiru duboko u nematerijalno izražavanje identiteta, baštine i društvenog uređenja (Acott i Urquhart, 2018:29).

Ne izenađuje stoga što zabranu lovljenja gire, ali i drugih oblika ribolova mrežama stajaćicama, Ižani doživljavaju kao dokidanje ustaljenog načina života i naslijeđenog identiteta. Identitet isprepleten morem i maslinama po njima je nerazdvojiv od otočkog čovjeka pa im je zadiranje i ukidanje jednog njegovog izvorišta neprihvatljivo. „To je isto kao da nam zabrane ići u masline ili da onima u Slavoniji zabrane uzgajati stoku“, nizali su slične usporedbe svi sugovornici nastojeći približiti vlastito tumačenje smislenog i očekivanog načina življenja na otoku. Nalazi provedenog istraživanja stoga jasno potvrđuju teze autora koji smatraju kako zabranjivanje aktivnosti koje život čine ispunjenim i uspješnim znači presijecanje vezivnog tkiva zajednice (Brookfield i dr., 2005; Jentoft, 2000; Ross, 2013; Urquhart i Acott, 2013, 2018).

Sudionici istraživanja znaju čija će se djeca ili unuci nastaviti baviti ribolovom ili maslinama. Odnosno, tko je svojoj djeci uspio usaditi ljubav i trajnu povezanost s otokom, a čija će dolaziti samo dok su oni živi. Onima koji su iz različitih razloga propustili „vezati“ djecu uz otok jasno je kako se tu više ne može puno učiniti. No ipak, ističu kako žele svojim unucima prenijeti ono što zbog životnih okolnosti i različitih razloga nisu uspjeli svojoj djeci. „Želim da moj unuk jednom kaže ovdje sam s djedom uhvatio škrpuna, ovdje smo lovili gire“, kazao je Vinko smatrajući prenošenje znanja, vještina i iskustva svojim pravom bez obzira na nadprosječno materijalno stanje njegove obitelji. Smatra kako se kroz ove aktivnosti djeca vezuju uz mjesto i način življenja, izgrađuju identitet i stvaraju pripadnost. Ako ih se u ranoj dobi uspije vezati za otok oni će mu se kroz život uvijek vraćati, mišljenja je Vinko i drugi sudionici istraživanja.

Problem kontinuiteta, prenošenja znanja, vještina i iskustava, povlači sa sobom pitanje međugeneracijske pravednosti kao temeljnog aspekta održivog razvoja (WCED, 1987). Iako po

tvrdnjama sugovornika kod mlađih Ižana gotovo i ne postoji interes za mali ribolov, još uvijek se može pronaći pokoji pojedinac koji bi se volio nastaviti baviti obiteljskom ili kolektivnom tradicijom. Najbolji primjer je Sandro, čovjek srednjih godina koji je na Iž doselio zbog ljubavi prema ovom otoku. Njegova povezanost s otokom toliko je snažna da je svoj stil života u potpunosti prilagodio tradicionalnom obrascu življenja Ižana. Kupio je maslinik koji obrađuje, a bavio se i malim ribolovom za osobne potrebe. Zahvaljujući posjedovanju prethodne dozvole Sandro se nalazi na listi čekanja za novu dozvolu i vjerojatno će ju uskoro dobiti. Ovaj primjer nameće pitanje prava drugih Ižana koji će se kao i Sandro možda odlučiti vratiti i živjeti na otoku. Imaju li oni pravo participirati u načinu života svojih predaka, njegovati tradiciju, običaje, identitet i sudjelovati u pravednoj raspodjeli raspoloživih resursa?

Iž je otok starih ljudi. Kao što je kazala jedna mlada djevojka „i mi koji živimo ovdje ne živimo ovdje“, misleći na neprekidan proces napuštanja otoka. Rado bi ostala živjeti na Ižu, tvrdi, a vratili bi se i drugi kada bi se više njih istodobno odlučilo na takav potez. Ovako samo potiču jedni druge u napuštanju otoka umjesto u ohrabivanju na povratak. Iako loše stanje ribljih resursa i opća situacija u ribarstvu isključuje mogućnost povratka na otok zbog profesionalnog bavljenja ribarstvom, pitanje održive egzistencije i povećanja mogućnosti, umjesto njihova smanjenja (Sen, 1981), trebali bi se nalaziti u središtu razvojnih politika. Upravo s tim ciljem novija istraživanja ribarstva i dobrobiti koju ono donosi, bave se pitanjima identiteta i prepoznatljivosti ribarskih mjesta kao temelja održivog razvoja zajednica čak i onda kada ribolov više nema bitno ekonomsko značenje. Brookfield i suradnici (2005), koriste izraz „virtualne ovisnosti“ o ribarstvu (za razliku od stvarne ovisnosti bazirane na proizvodima ribarstva), kako bi opisali zajednice u kojima je ribolov prestao biti primarni izvor prihoda, ali ideja ribarskog naslijeđa i dalje predstavlja ekonomski potencijal. Virtualna ribolovna industrija bazira se na imidžu i simbolici preostalih veza sa stvarnim ribarstvom i služi kao ikona i mehanizam brendiranja turizma i proizvoda ribarstva (Brookfield i dr., 2005). Edukativni ribolovni izleti, iskustvo boravka u ribolovnoj zajednici i konzumacije lokalno uhvaćene ribe, sve su popularniji trendovi kojima mali ribari diljem svijeta nastoje kompenzirati smanjenje prihoda od ribolova (Morgan i dr., 2014; Triple i Johnson, 2013; Budzich-Tabor, 2014). Čuvanje posebnosti, osjećaja mjesta i identiteta utemeljenog na ribolovu (suvremenom i povijesnom), naročito je važno u globaliziranom i homogeniziranom svijetu jer ove vrijednosti predstavljaju turističku privlačnost (Urquhart i Acott, 2013).

Slika 19. Vrše za ribu od lokalnog šiblja na Ižu još uvijek izrađuje jedan stanovnik (95 godina). Izvor: autorica

Martindale (2014:297) smatra kako ribolovno nasljeđe (neformalna znanja, zanatske vještine, pravljenje i uporaba materijalnih artefakata) može biti izvor alternativne i diversificirane egzistencije, čimbenik jačanja i promoviranja veza između ulova i lokaliteta te snažan izvor kritične nostalgije u poticanju mašte i inovacija. Svi spomenuti autori smatraju kako ribarski identitet, prepoznatljivost, povezanost s mjestom i druge neopipljive vrijednosti, predstavljaju društvene i kulturne koristi ribolova koji su u obalnim zajednicama ponekad mnogo bitnije od uske ekonomske koristi koja se izražava direktnim prihodima od ribarstva.

Prikaz 20. Mali ribolov za osobne potrebe na otoku Ižu mnogo je više od aktivnosti lovljenja ribe - ono je odraz kontinuiteta i očekivanja zajednice

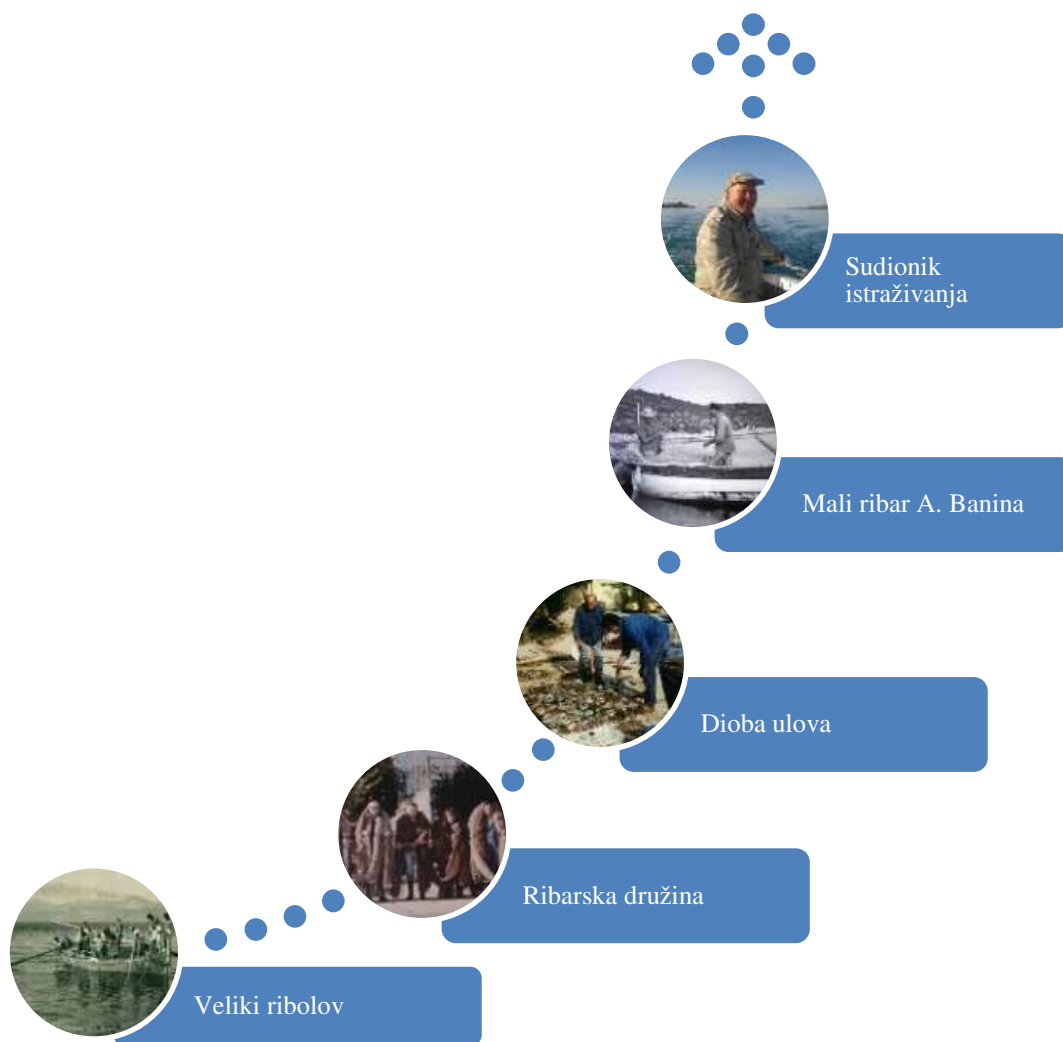
Rezultati provedene etnografske studije slučaja otoka Iža također potvrđuju kako ribarstvo ne mora biti od velike ekonomske važnosti da bi generiralo različita društvena značenja i koristi. Kao što je sabrano u Prikazu 20., mali ribolov kakav je zastupljen na otoku Ižu odraz je povijesnog kontinuiteta, zajedničke prošlosti i kolektivnog identiteta na kojemu je stvoren osjećaj međusobne pripadnosti i povezanosti. Kao što je već kazano, ribolovna aktivnost izvor je mnogih odnosa ili „mreža relacijskih susreta koji vezuju ljude, mjesta i ekosistem“ (Acott i Urquhart, 2014:257). Čin ribolova odvija se na moru, ali rezultira u stvaranju mreža utjecaja i aktivnosti na kopnu koje kreiraju specifičan individualni i kolektivni identitet vezan uz ribolov kao način života (Acott i Urquhart, 2014:257). Relacijske vrijednosti prisutne su u svim oblicima ribarstva, a posebice u malom ribolovu koji podrazumijeva „sistem međusobno povezanih aktivnosti i međuzavisnih odnosa koji pružaju stabilnost, različitost i prilagodljivost zajednice“ (Chuenpagdee i Jentoft, 2018:350). Zajednice koje vezuje snažan kolektivni identitet utemeljen na zajedničkoj prošlosti otpornije su i lakše se prilagođavaju novim okolnostima pouzdajući se upravo u vlastiti identitet, tvrde Urquhart i Acott (2013). Williams (2014) zajedničku prošlost koja ima važnu ulogu u izgradnji kolektivnog identiteta smatra strateškim resursom davanja smisla i suočavanja sa sadašnjošću i budućnošću. „Zajednička prošlost omogućuje osjećaj ukorijenjenosti, pripadnosti i imanja vlastitog mjesta u svijetu“, navodi Williams i tvrdi kako se čuvanjem povijesti kroz sjećanja i priče konstruira mjesto, kreira identitet i osigurava budućnost (2014:305).

Navedene vrijednosti temelj su opstojnosti zajednice, ali i nužna poveznica društvene i ekološke dimenzije održivosti. Upravo zato neki autori tvrde kako osjećaj mjesta utječe na ponašanje ljudi vezano uz zajedničke resurse i potiče pro-ekološko ponašanje (Van Putten i dr., 2018). Ahn i Ostrom (2003) takvo ponašanje vezuju uz društveni kapital zajednice, točnije, neformalne norme i pravila koje uz povjerljivost i umreženost smatraju njegovim temeljnim kategorijama. Društveni kapital po njima pospješuje kolektivno rješavanje problema pa su neformalne norme i pravila povijesno često bila prisutna u ribarstvu kao i u drugim oblicima iskorištavanja zajedničkih prirodnih dobara (Ostrom, 1990; Ostrom i dr., 1994). Ižanima su neformalne ribolovne norme i pravila u ribarstvu jako dobro poznate. Njima se stoljećima reguliralo ponašanje vlastitih ribara, odnosi s ribarima drugih otoka i ribolov u morima susjednih otoka. Postupci donošenja pravila, popratna negodovanja, osporavanja i posljedice njihova nepoštivanja, danas su dobro poznata zahvaljujući knjizi Alfonsa Cvitanovića (1998) „Ižani u ribarskim sporovima od 1501. do 1781. godine“ nastale obradom vrijedne arhivske

građe. Neformalna pravila vladala su iškim ribarstvom sve do nestanka velikog ribolova krajem prošlog stoljeća, a neka su se zadržala i kasnije. Po kazivanju sugovornika, ona su se poglavito odnosila na ograničavanje lova u vrijeme mrijesta pojedinih vrsta na dobro znanim ribolovnim lokacijama. Mnoga od tih pravila više nisu relevantna, no sugovornici smatraju kako je problem što se i neka druga, još uvijek nužna i povijesnim iskustvom potvrđena pravila, više ne poštuju. Jedan takav primjer je već spomenuto lovljenje lignji koje se prije, sukladno lokalnim običajima, nikada nisu lovile prije jeseni, a posljednjih godina love se tijekom cijele godine bez prestanka. Ovaj primjer pokazuje kako nestajanjem onog oblika ribolova koji se učio međugeneracijskim prenošenjem znanja i vještina te pratećih normi i pravila ponašanja, blijede i smjernice prihvatljivog i neprihvatljivog ponašanja u ribolovu. Ovu ulogu zajednice kao regulativnog mehanizma između čovjeka i prirode lijepo je opisao Matthews kazavši kako „ribari ne love ribu samo iz svojih brodova, već i iz svojih zajednica“ (Matthews, 1993 prema Jentoft i dr., 1998:429). Suprotno tomu, u uvjetima narušene povezanosti i pripadnosti zajednici, pojedinci ostaju sami u svojim brodovima, oslobođeni društvenih spona, očekivanja i normi koje su oblikovale i regulirale njihovo ponašanje. Po Jentoftu, u takvim okolnostima lako dolazi do pretjeranog izlova jer su norme samoograničenja, razboritosti i solidarnosti unutar zajednice narušene. Ribari tada ne brinu o resursima, zajednici i jedni o drugima (Jentoft, 1997:93). Iako Jentoft ne koristi pojam društvenog kapitala, veliki dio njegovog rada posvećen je upravo funkciji zajednice kao regulatornom i ključnom elementu u uspješnom upravljanju ribarstvom (Jentoft, 2000). Spomenuti primjeri i teorijska tumačenja potvrđuju kako relacijska dimenzija ne obuhvaća samo neopipljive društvene aspekte ribolova kao same po sebi vrijedne kategorije društvene održivosti, već i uvelike doprinosi reguliranju razine iskorištavanja i ekološkoj održivosti ribljih resursa.

Međusobne interakcije, norme ponašanja, zajednički obrazac življenja, životna očekivanja, povezanost s mjestom, pripadnost, identitet, kohezivnost zajednice i društveni kapital koji nastaje kroz mreže međusobne solidarnosti i potpore, relacijske su vrijednosti ribolova koje zajedno s materijalnim i subjektivnim aspektima su-kreiraju društvenu dobrobit sudionika istraživanja. Vrijednosti, norme, pravila ponašanja, znanja i vještine uče se i prenose s koljena na koljeno. Kao što tumače Acott i Urquhart (2013) ribolovna znanja i vještine nisu nešto što se može naučiti kroz formalno obrazovanje. Steću se kroz svakodnevnu međugeneracijsku komunikaciju i interakcije, zajedničke odlaske u ribolov mladih i starijih članova zajednice,

učenje kroz praksu i dugotrajno ulaganje truda, vremena i predanosti (Beyer Broch, 2022; Theodorou i Spyrou, 2022).

Prikaz 21. Povezanost s prošlošću i predcima - od velikog ribolova u ribarskim družinama do individualnog malog ribara koji lovi za osobne potrebe. Izvor: privatni albumi sudionika istraživanja; autorica

Međugeneracijska relacijska dimenzija uključuje mnogo više od znanja i vještina koja su nužna za bavljenje ribolovom. Obuhvaća ono što Kjørholt naziva „morskom pismošću“ (*literacies of the sea*), koja po autorici „utjelovljuje osjećaj mjesta“, „način postojanja, življenja i spoznavanja“, „interakcije s morem i morskim okruženjem“ (2022:101). Današnji mali ribari na otoku Ižu, kao sudionik istraživanja na fotografiji u Prikazu 21., u ribolov odlaze većinom sami u svojim brodicama. No prijašnja cjeloživotna iskustva, a prvenstveno ribolov u ribarskim družinama koji su iskusili gotovo svi sudionici istraživanja, oblikovala su njihove vrijednosti,

ponašanje, odnos prema moru, ribljim resursima i drugim članovima zajednice. Za samo jednog sudionika istraživanja može se kazati kako mu relacijska dimenzija (povezanost s drugima i mišljenja drugih) nije nimalo bitna, već jedino materijalna dimenzija dobrobiti (financijska korist). Većina sudionika istraživanja povezana je zajedničkim odrastanjem i bavljenjem ribolovom koji je već u najranijoj životnoj dobi oblikovao njihov kolektivni i osobni identitet. U ranoj mladosti razvojne mogućnosti na kopnu većinu sugovornika odvojile su od otoka i naučenog načina življenja. No, kao što je već istaknuto, na otok su se stalno vraćali, neki redovito svaki vikend, drugi jednom mjesečno ili koliko su često mogli. U tim kratkim periodima boravka na otoku bavili su se svim onim aktivnostima koje su nastavile egzistirati i nakon njihovog odlaska u gradove – maslinarstvo, ribarstvo, povrtlarstvo, komunalni poslovi u mjestu i slično. Pomoć roditeljima u obavljanju zahtjevnijih poslova bila je najčešći motiv redovitih dolazaka na otok. Kroz radno aktivni period života na kopnu obilježen redovitim posjetama otoku, gajili su slična očekivanja vezana uz starost i stalni povratak. Obnavljali su naslijeđene kuće ili gradili nove, održavali maslinike ili obnavljali one napuštene, kolektivnim akcijama uređivali puteve u maslinicima i brojne druge infrastrukturne projekte čuvajući i njegujući pripadnost vlastitoj zajednici. Sjećanja na kolektivna ostvarenja, od izgradnje javnih zgrada, luka, puteva i elektrifikacije mjesta još u prvoj polovici 20. stoljeća, izvor je velikog ponosa kod svih sugovornika, ali i nostalgije za snažnom i povezanom zajednicom kakvoj su nekada pripadali.

Kao i svi drugi mali otoci, Iž je duboko pogođen stoljetnim procesom depopulacije. K tomu je Iž, prvenstveno Mali Iž pretrpio i ogromne gubitke u Drugom svjetskom ratu koje bi i bez velikog napuštanja otoka bilo teško nadoknaditi. Stanovnici Iža svjesni su kako je sudbina njihova otoka već davno određena. Ne gaje nadu kako će se dogoditi neka velika promjena koja će njihovu djecu i unuke vratiti na otok. Dolazit će povremeno, najviše ljeti kao i do sada, predviđaju sugovornici, ali bez onih uvriježenih zajedničkih očekivanja o mirnoj starosti na Ižu koja je povezivala njihove generacije. Neke obitelji uspjele su izgraditi povezanost mlađih naraštaja s otokom, ali u mnogima ta spona popušta i nestaje. Sudionici istraživanja razlog sve rjeđih dolazaka na otok vide i u skupoći putovanja, dosadi i nedostatku sadržaja za mlade i djecu na otoku, nefleksibilnosti radnih mjesta i malom broju slobodnih dana. Zbog toga mnogi drže kako će njihova djeca dolaziti samo dok su oni živi jer su posjete ostarjelim roditeljima prvenstveni razlog povremenih dolazaka. „Lijepo mi je doći kada se beru masline jer pomognem roditeljima, a i u mjestu je tada življe. Kad nemam što raditi ne dolazim na Iž jer

mi je dosadno“, kazao je Ivan (28 godina). Iz Ivanovog odgovora vidljiva je slabija povezanost i pripadnost mjestu te drugačija očekivanja na koju su ukazali mnogi sugovornici.

Problematika prenošenja znanja, vještina, identiteta, naslijeđenog načina života, pripadnosti i povezanosti s mjestom, potvrđuje kako se relacijska dimenzija dobrobiti odnosi i na „pravila i prakse koje određuju tko što dobiva i zašto“ (White, 2009:10). Josip, Vinko, Petar, Marko i drugi pojedinci koji su izgubili ribolovno pravo, jasno potvrđuju kako je zakonsko reduciranje malog ribolova za osobne potrebe stvorilo razlike među ljudima jer su neki izgubili jako puno – pravo na vlastiti identitet i naučeni način života. Međutim, povijest zajednice, tradicionalna ribolovna znanja i vještine, norme, običaji, način života, kolektivni identitet, društvena kohezija, osjećaj mjesta i povezanost s mjestom, mnogo su šire vrijednosti koje proizlaze iz bavljenja malim ribolovom za osobne potrebe na otoku Ižu i čine važno vezivno tkivo zajednice. Na temelju analize relacijske dimenzije dobrobiti može se pretpostaviti kako će dugoročni kolektivni gubitak biti puno veći od zbroja nezadovoljnih pojedinaca koji su zakonskim promjenama izgubili važan izvor vlastite dobrobiti.

10.5 Zaključak

Interes društvenih znanosti za ribarstvo u početku je bio usmjeren na materijalne (opipljive) vrijednosti koje proizlaze, ili mogu proizlaziti, iz iskorištavanja ribljih resursa (prihodi, broj zaposlenih, rast ekonomije, reduciranje i iskorjenjivanje siromaštva). S vremenom je postajalo jasnije kako se u ribarstvu, a poglavito malom ribolovu, „ne radi samo o ribi“ (engl. *It's Not Just About the Fish*⁵³), već o kompleksnom sustavu neopipljivih društvenih značenja i vrijednosti. Usprkos brojnim znanstvenim spoznajama o heterogenim društvenim značenjima malog ribolova ona se u politikama upravljanja još uvijek često reduciraju na ekonomska mjerila i ciljeve dobrobiti (Johnson i dr., 2018). Perspektiva društvene dobrobiti nastala je upravo kao reakcija na takvo redukcionističko poimanje ribolova u politikama upravljanja ribarstvom (Acott i Urquhart, 2018).

⁵³ „It's Not Just About the Fish: Social and Cultural Perspectives of Sustainable Marine Fisheries“ naziv je konferencije održane 4-5. travnja 2011. godine na Sveučilištu Greenwich koja je za cilj imala okupiti različite istraživače i stručnjake koji će razmatrati društvene i kulturne aspekte održivog upravljanja ribarstvom. Ova konferencija i godina u kojoj je održana može se uzeti kao početak novog doba u proučavanju ribarstva.

U ovom radu primjena koncepta društvene dobrobiti kao „sveobuhvatnog okvira razumijevanja malog ribolova“, olakšala je proučavanje stvarnih značenja malog ribolova za osobne potrebe u proučavanoj zajednici (Weeratunge i dr., 2013:2). Zahvaljujući ovom trodimenzionalnom analitičkom okviru bilo je moguće prepoznati manje vidljive aspekte ovog ribolova i razumjeti zbog čega ono predstavlja poželjnu aktivnost u lokalnoj zajednici. Jednako kao i druga istraživanja koja su za cilj imala razumijevanje dobrobiti ribolovnih zajednica i istraživanje na otoku Ižu potvrdilo je kako mali ribolov nije samo izvor egzistencije već „način života“ koji producira mnoge subjektivne i relacijske vrijednosti (Britton i Coulthard, 2013; Urquhart i Acott, 2013; Johnson i dr., 2018). Nadalje, pokazalo se kako ove vrijednosti nisu stalne i nepromjenjive već, kao što tumači White (2008), ovise o društvenom kontekstu i potrebama ribara i ribarskih zajednica u određenom vremenskom razdoblju. Većina sudionika istraživanja spada u generacije Ižana othranjene velikim ribolovom. Takav oblik ribolova otpratili su u povijest u zadnjim desetljećima prošlog stoljeća i zamijenili ga malim ribolovom za osobne potrebe. Slijedom različitih gospodarskih, demografskih i političkih promjena danas svjedoče izumiranju malog ribolova za osobne potrebe jednako kao što su prije pola stoljeća ispraćali veliko maloiško ribarstvo. Provedeno istraživanje stoga potvrđuje tvrdnje drugih teoretičara društvene dobrobiti sukladno kojima vrijednosti i koristi ribolova nemaju fiksna značenja, već ovise o specifičnim lokalnim potrebama i težnjama ljudi na nekom području u određenom vremenskom razdoblju (Johnson, 2018). Ovakav nalaz u skladu je s tvrdnjom kako dobrobit nije stanje, već proces koji ovisi o relacijama s drugima kroz koje se kreira ideja dobrog i poželjnog života (White, 2008, 2009). Istraživanje također potvrđuje nalaze sličnih studija po kojima gubljenje ribolovnog prava predstavlja mnogo više od gubljenja materijalne koristi jer mali ribolov predstavlja i izvor identiteta, društvene kohezije, poveznicu s prošlošću, pripadnost mjestu i slična životna očekivanja (Britton i Coulthard, 2013; Britton, 2014).

Povijesni kontekst obilježen visokom materijalnom ovisnošću o ribarstvu (naročito u Malom Ižu koji je kroz proteklo stoljeće više ovisio o ribolovu od Velog Iža), pokazao se kao vrlo važan čimbenik u oblikovanju suvremenih društveno-ekoloških odnosa. Bogato ribolovno naslijeđe i zajedničko proživljeno iskustvo definirali su individualni i kolektivni identitet, osjećaj povezanosti i pripadnosti, slične životne ciljeve i težnje. Mali ribolov za osobne potrebe na otoku Ižu, pokazuje istraživanje, i danas pridonosi materijalnim aspektima dobrobiti kroz osiguravanje lako dostupne i zdrave hrane te kao sredstvo sprječavanja i ublažavanja siromaštva. No ono u jednakoj mjeri doprinosi i različitim osobnim i kolektivnim vrijednostima

koje oblikuju poželjan način života kakav stanovnici Iža smatraju smislenim i dobrim životom. Takav život, duboko ukorijenjen u zajedničkoj prošlosti i vođen sličnim životnim iskustvima i očekivanjima, po teoretičarima društvene dobrobiti ne može se mjeriti i ocjenjivati jedino materijalnim kriterijima uspješnosti kao što je to često slučaj u politikama upravljanja ribarstvom.

Dobrobit sadašnjih, ali i budućnih generacija već desetljećima se propagira kao temeljno načelo i cilj održivog razvoja. Situacija na Ižu potvrđuje kako ideja dobrobiti ne bi trebala biti određena uskim ekonomskim odrednicama i univerzalnim razvojnim ciljevima jer ona uvelike ovisi i o lokalnom kontekstu koji je oblikovan širim povijesnim, društveno-gospodarskim i političkim procesima. Ovi čimbenici prethodno su odredili sudbinu velikog iškog ribolova, jednako kao što danas utječu na poželjnost malog ribolova među različitim generacijama Ižana. Sukladno prevladavajućem mišljenju sudionika istraživanja, mali ribolov za osobne potrebe ne predstavlja poželjan način života mlađim Ižanima koji su u velikom broju odrasli i žive u gradovima na kopnu. Njihove vrijednosti, smatraju stariji sudionici istraživanja, proizlaze iz drugačijeg djetinjstva, načina odrastanja i društveno-kulturnog konteksta u kojem žive. Može se stoga zaključiti kako zakonske promjene ne predstavljaju neposredan razlog opadanja interesa za mali ribolov među mlađim generacijama Ižana. No svakako se može kazati kako su one poduprle ili ubrzale već prisutne obrasce i trendove. Usprkos slabom interesu mlađih generacija još uvijek se mogu izdvojiti pojedinci zainteresirani za bavljenje ovakvim ribolovom. Interes ovih pojedinaca nameće pitanje mogućnosti koje im se pružaju pri definiranju vlastitih aspiracija i poželjnog načina života sada i u budućnosti. Kao što pokazuju iskustva sudionika istraživanja, dobrobit vezana uz bavljenje ribolovom mijenjala se tijekom vremena i ovisila je o različitim životnim potrebama i društveno-gospodarskim okolnostima. Sukladno tomu, ni trenutna nezainteresiranost mlađih ljudi ne mora nužno implicirati nepovratan nestanak ove aktivnosti ukoliko se sadašnjim i budućim naraštajima ostavi mogućnost samostalnog definiranja poželjnog načina života. Umjesto očuvanja „mogućnosti“ zakonodavac je, kako kažu Ižani, „odrezao“ važnu tradicijsku djelatnost i trajno onemogućio budućim generacijama pristup ovoj ribolovnoj kategoriji. Pri tom je zanemario temeljnu ideju na koju već desetljećima poziva najraširenija definicija održivog razvoja kada ističe važnost „mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe“ (WCED, 1987:43).

Rezultati istraživanja pokazuju kako se društvene vrijednosti i koristi malog ribolova ne mogu reducirati jedino na materijalni aspekt dobrobiti kao što je to, sukladno provedenoj analizi

službenih dokumenata, slučaj u ribarstvenoj politici Republike Hrvatske i Europske unije. Uočene društvene vrijednosti malog ribolova na otoku Ižu jasno pokazuju kako je pored materijalnih koristi ovaj oblik malog ribolova izvor i drugih društvenih vrijednosti koje kod sudionika istraživanja oblikuju percepciju dobrog i ispunjenog načina života. Prehrambena sigurnost, održiva egzistencija, osjećaj zadovoljstva i postignuća, međusobna potpora i solidarnost, običaji, identitet, znanja i vještine, povezanost i pripadnost mjestu, isprepleteni su elementi društvene dobrobiti koji proizlaze iz tradicionalnog bavljenja malim ribolovom za osobne potrebe na otoku Ižu. Uočena društvena značenja i koristi ovog ribolova uvjetovana su povijesnim kontekstom, geografskim i biološkim obilježjima jednako kao i suvremenim okolnostima, prvenstveno strukturom stanovnika i njihovim potrebama. Zbog velikog povijesnog značenja ribarstva na otoku Ižu i današnje specifične strukture stanovništva, na temelju ove studije slučaja nije moguće izvoditi generalizirane zaključke koji bi se odnosili na ukupnu populaciju ovih malih ribara u Republici Hrvatskoj i sve lokalne zajednice u kojima je takva aktivnost tradicionalno zastupljena. No slučaj otoka Iža jasno pokazuje kako bi razumijevanje društvene dobrobiti koju generira ovaj segment ribolova u stvarnom životu ribara, ribarskih obitelji i zajednica, trebala biti preduvjet upravljanja njime ukoliko se javnim politikama želi pridonositi i društveno održivom ribarstvu, a ne samo ekološko-ekonomskoj održivosti. Sukladno teoretičarima društvene dobrobiti, društveno održivo ribarstvo nije samo jedan od ciljeva održivosti, već i nužan preduvjet ili sredstvo postizanja ekološke održivosti. Zbog toga Coulthard i suradnici (2011) tvrde kako će politike koje za cilj imaju ekološku održivost resursa imati mnogo veću vjerojatnost uspješnosti ukoliko se oslanjaju na spoznaje o društvenoj dobrobiti. Sukladno ovim autorima, razumijevanje generirano analizom društvene dobrobiti pomaže objasniti razloge i motivacije koje oblikuju odnos ribara prema resursima i posljedično njihovu spremnost prihvaćanja i prilagođavanja novim ribarskim politikama i pravilima. Konačni uspjeh ili neuspjeh mjera upravljanja ribarstvom, tumače autori, ovisi o odgovoru ribara i ribarskih zajednica na konzervacijske mjere i spremnosti na odustajanje od onoga što smatraju da doprinosi njihovoj dobrobiti (Coulthard i dr., 2011). Reakcije sudionika istraživanja koji se unatoč gubljenju ribolovnog prava nastavljaju baviti ribolovom mrežama, potvrđuju kako neusklađenost političkih ciljeva sa značenjima i potrebama na terenu otežava provođenje upravljačkih mjera (Evans i Andrew, 2009; Song i dr., 2013). Po Coulthard i suradnicima radi se o očekivanim posljedicama gubljenja ribolovnog prava i jednostavnoj

jednadžbi po kojoj „gubitak dobrobiti plus prijetnja načinu života uz osjećaj nepravde rezultira neuspjehom konzervacijske politike“ (2011:8).

Kao što je prethodno kazano, na temelju jedne studije slučaja i ponašanja nekoliko sudionika istraživanja nemoguće je govoriti o široj rasprostranjenosti nelegalnog ribolova kao posljedici gubljenja ribolovnog prava. No primjeri ribara koji se na Ižu ne žele odreći vlastite dobrobiti potvrđuju tezu Coulthard i suradnika (2011) kako je društvenu dobrobit potrebno shvaćati ne samo kao krajnji cilj razvojnih politika, već i nosivi stup održivog ribarstva, odnosno, sredstvo i preduvjet postizanja ekološke održivosti. Upravo zbog važnosti koju mali ribolov ima u stvaranju održivog ribarstva, ovi autori društvenu dobrobit vide kao alat za premošćivanje jaza između održivosti prirodnih resursa i društveno-ekonomskog razvoja koji je često svojstven ribarstvenim politikama (Coulthard i dr., 2011). Ovi i drugi pobornici ideje društvene dobrobiti smatraju kako je primjenom ovog teorijskog koncepta u javnim politikama moguće pridonijeti integriranom održivom razvoju ribarstva i lokalnih zajednica.

Primjena koncepta društvene dobrobiti u ovom radu potvrdila je korisnost ovog analitičkog okvira u prepoznavanju lokalnih značenja malog ribolova koja su uvjetovana povijesnim razvojem jednako kao i suvremenim društveno-ekonomskim i političkim procesima, načinom života i konkretnim individualnim i kolektivnim potrebama. Osim dokumentiranja značenja malog ribolova za osobne potrebe na otoku Ižu, primjenom koncepta društvene dobrobiti nastojalo se pokazati zbog čega je važno prepoznavati i uvažavati lokalna značenja ribolova i težiti usklađivanju političkih ciljeva s vrijednostima koje ribolovna aktivnost generira u stvarnom životu. Zbog toga ovaj doktorski rad predstavlja skroman doprinos rastućoj literaturi koja se protivi promatranju malog ribolova neovisno od zajednica koje se njime bave i o njemu na različite načine ovise. Slučaj otoka Iža poručuje kako kreatori ribarstvenih politika trebaju shvatiti da održivost ribarstva ne ovisi samo o racionalnom upravljanju ribljim resursima, već i o cjelovitoj društvenoj dobrobiti obalnih i otočnih zajednica. U tom smjeru koncept društvene dobrobiti predstavlja dobrodošlo analitičko sredstvo pri kreiranju upravljačkih politika jer omogućuje nadilaženje redukcionističkog poimanja održivog ribarstva kao biološke zaštite i ekonomski efikasnog iskorištavanja ribljih resursa.

11. Zaključak

Ribolov je aktivnost koja prehranjuje veliki dio čovječanstva. Procjenjuje se da direktno ili indirektno ribarstvo uzdržava 10-12% ukupne svjetske populacije (FAO, 2012). Riba spada među najčešće konzumiranu hranu i trgovinsku robu u svijetu (Loring i dr., 2019). Tijekom dvadesetog stoljeća riba je od sigurne i lako dostupne hrane diljem svijeta postajala resurs/input proizvodnog procesa i sredstvo ekonomskog rasta brojnih obalnih zemalja. Sukladno prevladavajućoj modernizacijskoj paradigmi, ciljevi razvoja ribarstva podrazumijevali su povećanje ulova ribe, rast prihoda i zaposlenosti u ribarstvu. Industrijalizacija ribarstva vođena je uvjerenjem o neiscrpnosti prirodnih zaliha i ekonomskim koristima vezanima uz povećanje ulovnih količina ribe (Hersoug i dr., 2004; Pascual-Fernández i dr., 2020). Ostvarivala se zahvaljujući snažnim državnim intervencijama i nacionalnim planovima modernizacije tradicionalnog ribolova malih razmjera u moderan industrijski ribolov (Hersoug i dr., 2004; Davis i MacInnes, 1990; St Martin, 2006). Snažna modernizacija ribarstva rezultirala je ogromnim rastom izlova ribe i neminovnim smanjenjem raspoloživih zaliha. Teorijsko problematiziranje industrijalizacije ribarstva započelo je već sedamdesetih godina prošlog stoljeća i sve je više jačalo širenjem diskursa održivog razvoja. Prelaskom u novo stoljeće preispitivanje dominantnih ciljeva ribarstva postajalo je sve glasnije te ono posljednjih godina, konačno, iz znanstvenog počinje prelaziti i u politički diskurs. Nakon sedam desetljeća intenzivnog tehnološkog razvoja ribarstva, suvremena multidisciplinarna promišljanja pozivaju na vraćanje na početak i proučavanje primarnih značenja i zadataka ribolova u prehranjivanju stanovništva, osiguravanju održive egzistencije i ublažavanju siromaštva.

Unatoč političkim nastojanjima da se ribolov modernizira i učini ekonomski profitabilnom djelatnošću, mali ribolov nastavio je egzistirati diljem svijeta u različitim pojavnim oblicima zapošljavajući milijune ljudi, osiguravajući egzistenciju, sigurnost hrane i ublažavajući siromaštvo (Johnson i dr., 2018; Jentoft i Chuenpagdee, 2015; Chuenpagdee i Jentoft, 2019). Kriza pojedinih ribljih stokova i rastuća zabrinutost zbog neodrživih ribolovnih praksi u centar pozornosti dovele su mali ribolov koji je desetljećima bio marginaliziran u javnim politikama u odnosu na veliki ribolov (Loring i dr., 2019; Pascual-Fernández i dr., 2020a; Percy i O’Riordan, 2020). Skromno ekonomsko značenje malog ribolova česti je razlog njegove političke zapostavljenosti u odnosu na profitabilniji veliki ribolov (Percy i O’Riordan, 2020). No sve snažnije se prepoznaje kako nisko ekonomsko značenje ne može biti jedino mjerilo

korisnosti malog ribolova jer se zahvaljujući ovoj aktivnosti uzdržavaju obitelji, održavaju egzistencije i način života brojnih obalnih zajednica u Europi i svijetu (Pascual-Fernandez i dr., 2020; Johnson i dr., 2018; Chuenpagdee i Jentoft, 2019). Upravo zato se sve glasnije zagovara redefiniranje ribe u javnopolitičkom diskursu od ribe kao prirodnog resursa proizvodnog procesa u ribu kao hranu (Bennett i dr., 2021), i predlaže kreiranje politika koje će podupirati prehrambenu sigurnost i društvenu dobrobit ribolovnih zajednica, a ne samo ekonomski rast, učinkovitost i profitabilnost ribolovne industrije.

Politiku upravljanja ribarstvom u Republici Hrvatskoj kroz proteklo desetljeće obilježile su značajne promjene uzrokovane prvenstveno pridruživanjem Europskoj uniji. Ključne zakonske promjene koje su odredile budućnost hrvatskog ribolova odvijale su se u istom vremenskom periodu u kojemu i konačno prepoznavanje malog ribolova na globalnoj razini. U istom razdoblju u kojemu su se kreirali instrumenti konačnog priznavanja malog ribolova (FAO, 2015; UNDP, 2017), u RH su se provodili procesi značajnog reduciranja tradicionalno najzastupljenijeg segmenta sektora malog ribarstva. U godinama pripreme i pristupanja Europskoj uniji hrvatsko ribarstvo usklađivalo se s normativnim okvirom EU i, kako pokazuju rezultati provedene analize dokumenata, sve više orijentiralo prema ekonomskim i ekološkim mjerilima uspješnosti. Mali ribolov za osobne potrebe koji je do tada predstavljao visoko zastupljenu kategoriju u ukupnom sektoru ribarstva ispriječio se kao prepreka usklađivanja dvaju zakonodavstava ili harmoniziranja različitih vizija ribarstva. Konačno pronalaženje rješenja ovog problema rezultiralo je značajnim reduciranjem zakonske kategorije malog ribolova za osobne potrebe s prijašnjih 11.000 na 3500 korisnika novog odobrenja za mali obalni ribolov. Za razliku od drugih gospodarskih ribara mali obalni ribari nemaju institucionalnu podršku ili organizacijski kapacitet za vlastito djelovanje kao ni financijsku podršku.⁵⁴ Iako danas još uvijek postoji oko 3000 malih obalnih ribara⁵⁵, njihovom

⁵⁴ Jedinu financijsku potporu koju dobivaju mali obalni ribari je pravo na tzv. plavi dizel (subvencionirana kategorija goriva). Manjak veće financijske podrške jasno je vidljiv u isključenosti malih obalnih ribara iz FLAG (engl. *Fishing local action groups*) ili prevedeno na hrvatski LAGUR organizacija (Lokalna akcijska grupa u ribarstvu). Akcijske grupe u ribarstvu su organizacije partnerstva između privatnog sektora u ribarstvu i ostalih lokalnih dionika iz privatnog i javnog sektora koje nastaju s ciljem poticanja održivog lokalnog razvoja ribarstva i marikulture uz financijsku pomoć Europskog fonda za pomorstvo i ribarstvo. Smatra se kako ove inicijative mogu imati važnu ulogu u osnaživanju lokalnih ribolovnih zajednica te naročito marginaliziranih malih ribara EU (Linke i Bruckmeier, 2015; Salmi i dr., 2022). Pregledom članstva 14 takvih udruženja u RH vidljivo je kako ona uključuju jedino profesionalne ribare (ribolovne obrte) i ponekad sportsko-ribolovna društva, a potpuno isključuju male obalne ribare.

⁵⁵ Malih obalnih ribara je 2020. godine bilo 3552, a gospodarskih ribara uključujući male gospodarske ribare 3030 (URL13).

marginalizacijom značenje malog ribolova u Hrvatskoj usmjereno je ka važnom institucionalnom restrukturiranju. Odnosno, značajnije je orijentirano ka viziji malog ribolova EU koja podrazumijeva učinkovita i održiva mala ribolovna poduzeća (Said i Chuenpagdee, 2019).

Slijedom navedenoga, povod ovom doktorskom radu bilo je restrukturiranje sektora malog ribarstva u procesu prilagodbe hrvatske ribarske politike zajedničkoj politici EU. Zbog toga su se sociološkim alatima željela istražiti značenja koja mali ribolov za osobne potrebe ima u jednoj otočnoj zajednici i razumjeti posljedice značajnog reduciranja ove kategorije ribolova. Dubljim proučavanjem jednog konkretnog slučaja u kojemu mali ribolov za osobne potrebe ima tradicionalno važnu ulogu, a kroz prizmu pojma društvene dobrobiti, nastojale su se obuhvatiti i interpretirati njegove vrijednosti i značenja u životu ribara, ribarskih obitelji i lokalne zajednice. Iako osnovni cilj studije slučaja nije generaliziranje na druge slučajeve, smatralo se kako će uočena društvena značenja malog ribolova za osobne potrebe u proučavanoj zajednici biti moguće poopćiti i na neke druge obalne i otočne zajednice. Kao prilog tomu mogu se uzeti i mnoge druge studije koje su diljem svijeta zabilježile mnoga slična značenja malog ribolova (prehrambena i egzistencijalna sigurnost, ublažavanje ili sprječavanje siromaštva, različita društvena i kulturološka značenja). Iako vrijednosti i značenja mogu biti vrlo slična, posljedice promjena ne moraju biti svugdje iste. No ipak, za očekivati je kako se slične implikacije mogu očekivati u sredinama koje svojim temeljnim obilježjima najviše nalikuju promatranom slučaju. Prvenstveno se to odnosi na druge male otoke i prostorno izolirane zajednice u kojima je, kao i na otoku Ižu, bavljenje malim ribolovom za osobne potrebe bilo izvor sigurne, zdrave i lako dostupne hrane koja je uz to i kulturološki visoko vrednovana.

Ovim radom nastojao se obuhvatiti i razumjeti doprinos malog ribolova za osobne potrebe materijalnim, subjektivnim i relacijskim aspektima društvene dobrobiti. Važnost ribe kao hrane najočitija je izravna materijalna vrijednost malog ribolova i drugdje u svijetu. Njeno funkcionalno značenje u osiguravanju osnovnih nutritivnih potreba već desetljećima je česta polazna prizma društveno-znanstvenog proučavanja ribarstva i razlog prepoznavanja važnosti malog ribolova. No primarna funkcija ribe kao hrane povlači za sobom i mnoga druga značenja koja ribolov kreira u životu pojedinaca i lokalnih zajednica. Stoga je sagledavanje ribe kao hrane samo prvi korak otkrivanja drugih, mnogo širih značenja i vrijednosti. Ono pomaže „razumjeti kako se riba kao hrana transformira dok prelazi iz ruke u ruku, od osobe do osobe,

od stola do stola, poprimajući nova značenja i određenja na svakom zaustavljanju“ (Loring i dr., 2019:57). Slučaj malog ribolova za osobne potrebe na otoku Ižu jasno demonstrira prisutnost i značenje ovih transformacija (Acott i Urquhart, 2018). Zahvaljujući boravku na terenu bilo je moguće izravno promatrati i otkrivati značenja i vrijednosti koje riba dobiva na putu od mreže do stola. Družeći se s ljudima, ulazeći u njihove domove, slušajući priče i probleme, sudjelujući u ribolovu i drugim svakodnevnim aktivnostima, moglo se promatrati i interpretirati na koje sve načine ribolovna aktivnost doprinosi individualnoj i kolektivnoj dobrobiti.

Sudionici istraživanja smatraju kako je njihova uska povezanost s morem i ribolovom sastavni dio otočnosti i tradicionalnog načina življenja. Bavljenje ribolovom (u različitim oblicima i razmjerima sukladno povijesnim okolnostima), oduvijek je sastavni element obrasca egzistencijalne otpornosti i povijesno potvrđenog načina smanjenja ranjivosti koja proizlazi iz života u izoliranom morskom prostoru. Rezultati istraživanja pokazali su kako je gubljenje prava pristupa malom ribolovu za osobne potrebe kod nekih sudionika istraživanja narušilo ustaljenu bilancu resursa na koje su se do tada oslanjali. Ukidanje prava ribolova mrežama smanjilo je otpornost i povećalo ranjivost onih pojedinaca i obitelji kojima je riba uhvaćena takvim ribolovnim alatom predstavljala važan aspekt egzistencijalne sigurnosti. Jednako tako, povećala se i ranjivost onih koji su računali na ovaj materijalni element u budućnosti, najčešće po odlasku u mirovinu. Iako je na otoku Ižu interes mladih ljudi za mali ribolov za osobne potrebe slab, ukidanje pristupa uvelike sprječava buduće generacije u korištenju egzistencijalnih mogućnosti koje su ranijim generacijama bile dostupne. Polazeći od afričke izreke kako je „potrebno selo da se odgoji dijete“, Jentoft vjeruje kako je isto tako, „potrebno selo da se odgoji ribar“ (2020:389). Mali ribari ovise o zajednici jednako kao što ovise o brodovima i opremi jer od članova zajednice stječu znanje, motivaciju, energiju i značenja koja su im potrebna za bavljenje ribarstvom (Jentoft, 2020:389). U skladu s ovom tezom može se očekivati kako će se ranjivost budućih generacija povećati i zbog gubljenja znanja i vještina koje se može očekivati kao posljedica ukidanja prava pristupa malom ribolovu za osobne potrebe. Stoga se može kazati kako se osim direktnih i lako uočljivih implikacija na egzistencijalnu (materijalnu) otpornost, izgledne posljedice mogu očekivati i u neopipljivim vrijednostima koje su proizlazile iz bavljenja malim ribolovom za osobne potrebe. Fizička aktivnost i razonoda, osjećaj postignuća i ispunjenosti, pripadnost i povezanost s članovima zajednice, međusobno pomaganje, znanja, vještine, običaji, identitet, kontinuitet, kolektivna

memorija i buduća očekivanja i težnje, najzastupljenija su subjektivna i relacijska značenja koja proizlaze iz bavljenja malim ribolovom za osobne potrebe i oblikuju viziju dobrog života na otoku Ižu. Za očekivati je kako će isključivanje nekih članova zajednice i nemogućnost daljnjeg pristupa u budućnosti negativno utjecati na navedene vrijednosti narušavajući postepeno individualnu i kolektivnu dobrobit koja je već uvelike pogođena širim društvenim promjenama, poglavito višedesetljetnim negativnim demografskim trendom.

Nacionalne vlade često su olako prepuštale svoj mali ribolov prošlosti zanemarujući posljedice na zajednice u kojima je ono imalo važnu ulogu (Symes, 2020). Symes (2020) tvrdi kako većina obalnih zemalja nije uspjela osigurati sigurna ribolovna prava sadašnjim i budućim generacijama. Suočavanje s posljedicama neoliberalne agende rezultiralo je pozivima vladama diljem svijeta da prihvate vizije ribarstva koje će biti odraz lokalnih shvaćanja dobiti ribolovnih zajednica (FAO, 2015; UNDP, 2017). Globalno prepoznavanje važnosti malog ribolova i malih ribolovnih zajednica ukazuje na konačno shvaćanje važnosti i društvene dimenzije u postizanju održivog razvoja ribarstva. Kao što pokazuju i nalazi ovog rada, mnoga značenja koja proizlaze iz bavljenja malim ribolovom za osobne potrebe (sigurnost hrane i egzistencije, kolektivni identitet, povezanost i pripadnost, očekivani način života), predstavljaju bitne društvene vrijednosti. Zbog toga bi ove vrijednosti trebale biti važni cilj svakog razvojnog procesa pa tako i razvojnih politika u ribarstvu.

Iako društvena dimenzija sama po sebi predstavlja krajnji razvojni cilj, pravi doprinos koncepta održivog razvoja sadržan je u prepoznavanju međusobne povezanosti i isprepletenosti svih triju dimenzija održivosti. Počevši od Hardinove (1968) teorije „otvorenog pristupa“ prirodnim resursima kao uzroka degradacije, upravljanje ribarstvom desetljećima je ciljalo na smanjenje broja ribara kao jedinog načina održivog korištenja resursa. No u praksi se često pokazalo kako smanjenje broja ribara ne vodi nužno ka održivosti resursa jer su društvena pitanja u upravljanju ribarstvom mnogo kompleksnija (Jentoft, 2020). Kao jednog od najprominentnijih teoretičara tumačenja zajednice kao „nedostajuće karike“ upravljanja ribarstvom svakako valja još jednom istaknuti sociologa Sveina Jentofta. Jentoft smatra kako je lako shvatiti na koji način mali ribolov pridonosi ribolovnoj zajednici, ali je mnogo teže demonstrirati kako zajednica doprinosi održivosti ribarstva i morskog ekosistema (2020:389). Suprotno uvriježenim tvrdnjama kako je brojnost ribara prijetnja resursima, ovaj autor dramatično smatra kako je „propast zajednice“ prava prijetnja resursima. U članku iz 1998.

godine zajedno s antropologinjom Bonnie McCay, Jentoft je pojasnio kako do propasti ribarstva ne dolazi zbog neuspjeha tržišnih mehanizama, već zbog propadanja zajednice tj. zbog nestajanja moralnog tkiva koje kroji norme ponašanja i uvjetuje povjerenje i suradnju među ljudima (McCay i Jentoft, 1998). Jentoft vjeruje kako je glas zajednice ono što ribare usmjerava i odvraća od slijeđenja individualnih utilitarističkih ciljeva. Da bi zajednica uspješno funkcionirala potrebna je kritična masa ljudi koja funkcionira kao kolektiv i integralna cjelina (Jentoft, 2020). Kako bi ilustrirao što se događa ribarskoj zajednici kada se neki ribari prestanu baviti ribarstvom, Jentoft strukturu zajednice uspoređuje s ribarskom mrežom – čvorovi su ljudi, a niti društveni odnosi. Ukloni li se jedan čvor otvor koji ostaje mnogo je veći od veličine čvora (Jentoft, 2020:394). Ono što time želi kazati jest da prestanak bavljenja ribolovom nekolicine ribara uzrokuje posljedice za preostale ribare koji „da bi uspješno lovili trebaju mrežu koja je čitava“ (Jentoft, 2020:394). Zbog toga važan preduvjet održivosti ribarstva Jentoft vidi u jamčenju sigurnih prava korištenja zajedničkih ribljih dobara i izgradnji snažnih i otpornih zajednica koje mogu osiguravati njihovo održivo korištenje. Ovim tezama Jentoft, kao i mnogi drugi autori okupljeni u TBTI istraživačku mrežu, već se desetljećima suprotstavljaju dominantnoj racionalizacijsko-konzervacijskoj paradigmi i nastoje pokazati kako brojnost malih ribara, umjesto problema, može predstavljati snagu u izgradnji održivog ribarstva.

Kao prilog tezi o utjecaju društvene na ekološku dimenziju ribarstva, može se uzeti i nalaz iz provedenog istraživanja na otoku Ižu i slučaj pojedinca koji sam priznaje kako ga „više za ništa i nikoga nije briga“. Bez imalo oklijevanja ovaj sugovornik otkrio je kako se bavi težim oblicima krivolova i iznimno štetnim ekološkim praksama. Njegovo shvaćanje društvene dobrobiti pokazuje kako poimanja dobrobiti mogu značajno odstupati od poželjnog ribolovnog ponašanja i voditi ka ekološki štetnim posljedicama. Ovaj slučaj jasno pokazuje kako institucionalno isključivanje iz ribolova nije dovoljno za smanjenje ribolovnog napora i poboljšanje ekološke održivosti resursa. Naprotiv, kao što tvrdi ovaj sudionik istraživanja, upravo je uskraćivanje prava ribolova mrežama povod njegovom još bezobzirnijem ponašanju jer kad već krši zakon svejedno mu je s kojim alatima lovi i u kojim količinama. Sukladno teoretičarima društvene dobrobiti upravo ovakva ponašanja pokazuju zbog čega je potrebno razumjeti motivacije i razloge koji oblikuju odnos ribara prema resursima. Jer, kako tumače Coulthard i suradnici (2011), konačni uspjeh ili neuspjeh upravljačke politike ovisi o ponašanju ribara i njihovoj spremnosti prilagođavanja upravljačkim mjerama i pravilima.

Valja još jednom naglasiti kako ribari i ribarske zajednice nisu homogene skupine s istim životnim orijentacijama i ciljevima bavljenja ribarstvom. Zbog toga ostvarivanje različitih vrijednosnih orijentacija i potreba nije uvijek lako pa upravljanje ribarstvom često podrazumijeva donošenje „teških odluka“ i favoriziranje jednih naspram drugih društvenih ciljeva (Bailey i Jentoft, 1990). No ukoliko se želi pridonositi dobrobiti zajednica, sukladno teoretičarima društvene dobrobiti, upravljanje ribarstvom treba uključivati i mirenje, odnosno, posredovanje između sukobljenih težnji i strategija postizanja dobrobiti (Weeratunge i dr., 2013). Treba pružati institucionalna rješenja koja će smirivati konflikte uzrokovane različitim percepcijama dobrobiti (Coulthard i dr., 2011).

Na temelju jedne studije slučaja nije moguće izvoditi opsežnije zaključke o širim društvenim posljedicama nove ribarstvene politike u RH. No ipak, provedeno istraživanje implicira kako upravljačka politika koja je orijentirana jedino na ekološke i ekonomske ciljeve, zanemarujući pritom druge vrijednosti i značenja dobrobiti, producira i negativne društvene posljedice. Na otoku Ižu zakonske promjene pridonijele su podrivanju ustaljenog načina života i uvriježenih obrazaca egzistencijalne sigurnosti čime su povećale ranjivost zajednice. Uzrokovale su nejednakost u pristupu njima važnoj kategoriji ribarstva, narušile odnos prema državnim institucijama i pridonijele nelegalnim ribolovnim praksama. Sukladno osnovnim premisama teorije društvene dobrobiti, upravo radi sprječavanja ovakvih posljedica važno je poznavati različite društvene vrijednosti koje proizlaze iz bavljenja malim ribolovom i težiti usklađivanju političkih ciljeva sa značenjima i potrebama na terenu.

Nakon višedesetljetnog globalnog zanemarivanja različitih društvenih vrijednosti koje određuju značenja malog ribolova i političkog nastojanja da se ono uskladi s ciljevima ekonomski efikasnog i ekološki održivog ribarstva, percepcija malog ribolova posljednjih desetak godina počela se značajnije mijenjati. Prepoznavanje uloge malog ribolova u osiguravanju hrane i ublažavanju siromaštva od strane Organizacije za prehranu i poljoprivredu Ujedinjenih naroda (FAO, 2015), predstavlja važan globalni korak prema prihvaćanju heterogenih društvenih značenja malog ribolova. Iako se radi o velikom napretku, upitna je mogućnost rješavanja dostupnosti hrane i iskorjenjivanja siromaštva bez adresiranja drugih povezanih pitanja – prvenstveno prava pristupa resursima, jednakosti, pravednosti, uključenosti. Da bi ove teme uistinu došle na dnevni red, kao što ističe Johnson (2018), nije dovoljno prepoznavanje „kategorije“ malog ribolova, već „vrijednosti“ koje ono generira. No

za to je potrebno poljuljati desetljećima čvrsto utvrđene i univerzalno prihvaćene ciljeve i mehanizme razvoja ribarstva. Za redefiniranje ciljeva potrebno je potpuno drugačije shvaćanje vrijednosti i prioriteta umjesto dosadašnjih „dodaj i promiješaj“ pokušaja pridodavanja društvenih ciljeva postojećoj formuli održivog razvoja ribarstva (Nedeerven Pieterse, 2010). Primjer tretiranja malog ribolova za osobne potrebe u RH pokazuje kako se umjesto prepoznavanja važnih postojećih vrijednosti lako može provesti institucionalno redefiniranje prema drugim vrijednostima (Johnson i dr., 2018a). Ono što se ovim radom želi ukazati jest da se zakonodavnim redefiniranjem riješio politički problem koji je mali ribolov za osobne potrebe kao najbrojnija kategorija predstavljao upravljačkom sistemu, ali se time nije pridonijelo dobrobiti lokalnih zajednica. Na to upućuje i posve jednostavno pitanje – kako omogućiti sigurnost hrane brojnim zajednicama u kojima, kao i na otoku Ižu, ne nalazimo gospodarske subjekte koji ulov prodaju lokalnom stanovništvu, a prirodnim izumiranjem nestaju i preostali mali obalni ribari koji su ribu prodavali, poklanjali ilirazmjenjivali s drugim članovima zajednice. Za očekivati je kako će u skoroj budućnosti u mnogim obalnim zajednicama egzistirati jedino športski i rekreacijski ribolovci jer se malom obalnom ribolovu više ne može pristupiti, a gospodarskom ribolovu pristup je skup zbog cijena ribarskih povlastica koje je prethodno potrebno otkupiti od postojećih ribara. Naizgled jednostavno pitanje dostupnosti hrane pokazuje kako deklarativno prepoznavanje malog ribolova u javnopolitičkom diskursu nije dovoljno ukoliko se ne redefiniiraju temeljni ciljevi koji se javnim politikama žele postići.

Dvadeseto stoljeće obilježio je prelazak s malog na veliki ribolov. Prelazak u 21. stoljeće na dnevni red doveo je ponovno mali ribolov i njegovu ulogu u postizanju temeljnih društvenih ciljeva – sigurnosti hrane, iskorjenjivanju siromaštva i egzistencijalnoj održivosti (FAO, 2015; UNDP 2017). Značajni koraci u prepoznavanju važnosti malog ribolova učinjeni posljednjih desetak godina bude optimizam u mogućnost promjena. No nameće se pitanje jesu li stvarne promjene uistinu moguće unutar postojećeg sustava. Slučaj hrvatskog malog ribolova za osobne potrebe u sklopu ZRP Europske unije pokazuje kako proklamiranje društvene dimenzije održivog ribarstva ne može biti najnoviji dodatak postojećem razvojnom receptu. Umjesto dodavanja novih ciljeva postojećoj racionalizacijsko-konzervacijskoj paradigmi upravljanja ribarstvom i prioritetnog redanja ekološke, ekonomske i društvene dimenzije jedne iza druge, potrebno je shvatiti međuovisnost svih triju dimenzija i težiti postizanju njihove ravnoteže. Mali ribolov konačno je ušao u globalni javnopolitički diskurs, no kao što hrvatski primjer pokazuje, nacionalne politike još uvijek u dovoljnoj mjeri ne prepoznaju zbog čega je on, u vidu

zadovoljenja osobnih potreba (a koje kao što pokazuje ovaj rad nisu samo ekonomske prirode), uistinu bitan. Kreatori politika često ne shvaćaju kako se „u malom ribolovu ne radi o ekonomskom sektoru, već o obiteljima, kulturi i tradiciji“ (Hazin, 2017:v). Sukladno ovomu, društvene vrijednosti koje proizlaze iz bavljenja malim ribolovom trebale bi isto biti kriterij njegova definiranja, a ne samo kao što je to slučaj u EU, tehnička mjerila veličine plovila ili vrste ribolovnih alata. Jer, kao što naglašavaju Soltanpour i suradnici, tehničke karakteristike brodova zasigurno nisu ono što treba sačuvati za buduće generacije, već vrijednosti koje proizlaze iz takvog ribolova (2017:426). Analizirani aspekti malog ribolova za osobne potrebe na otoku Ižu pokazuju kako vrijednosti koje generira ovaj segment malog ribarstva nadilaze materijalnu i subjektivnu dobrobit i svoje puno značenje zadobivaju kroz odnose unutar zajednice tj. relacijsku dimenziju dobrobiti. Samim time, značenje ove potkategorije malog ribolova sadržano je i oblikovano zajednicom koja nameće značenje dobrog i poželjnog života, a time i svrhu bavljenja ribolovom.

Etnografsko istraživanje jedne otočne zajednice provedeno u svrhu izrade ovog doktorskog rada omogućilo je cjelovitije sagledavanje i razumijevanje fenomena malog ribolova za osobne potrebe u njegovom stvarnom društvenom kontekstu. Omogućilo je i razmatranje pojma društvene dobrobiti pri čemu se može istaknuti nekoliko opažanja. Društvena značenja koja proizlaze iz bavljenja ribolovom su dinamična. Oblikovana su širim društveno-gospodarskim i političkim promjenama i dio su kontinuiranog procesa konstruiranja i rekonstruiranja. Pojam društvene dobrobiti zanimljivo je razmatrati i iz perspektive ribolovnih motivacija i ponašanja koja nisu u skladu sa ekološki poželjnim praksama. Konačno, zahvaljujući analitičkom doprinosu relacijske dimenzije moguće je odmaknuti se od materijalne i subjektivne dobrobiti individualnog ribara prema sagledavanju uloge šire zajednice u oblikovanju značenja dobrog i poželjnog načina života.

Valja istaknuti kako male lokalne sredine predstavljaju i određena metodološka ograničenja u pogledu strukture sudionika istraživanja i mogućnosti obuhvaćanja različitih koncepcija društvene stvarnosti. Tako je u ovom istraživanju većina sudionika bila starija od 60 godina i umirovljenici, a nije se pronašao niti jedan mali gospodarski ribar kojemu je ribolov osnovna ili prevladavajuća djelatnost. Zbog toga je ostao nedovoljno rasvijetljen odnos različitih percepcija dobrobiti između malih ribara za osobne potrebe i malih gospodarskih ribara, jednako kao i odnos mlađe populacije prema malom ribolovu, a za koji sudionici istraživanja

tvrde kako je veoma slab. S tog aspekta mnogo korisnije bilo bi istraživanjima obuhvatiti veće otočne i obalne zajednice u kojima je struktura stanovništva još uvijek dovoljno raznolika.

Značajna znanstvena postignuća koja su mali ribolov konačno dovela na dnevni red jasno pokazuju kako ni društvena značenja hrvatskog malog ribolova za osobne potrebe ne treba prepustiti zaboravu iako je to u političkom smislu odavno učinjeno. Njegovo institucionalno zanemarivanje ne znači kako će ono jednostavno i brzo nestati u praksi. Zakonske promjene pred mnoge pojedince i zajednice postavile su zahtjev smanjenja društvene dobrobiti na način kako je oni shvaćaju. No kao što implicira teorija društvene dobrobiti, jednako kao i nalazi provedenog istraživanja, oni koji su izgubili ribolovno pravo nisu spremni lako se odreći vlastite dobrobiti. Koliko njih se na otoku Ižu nastavilo baviti malim ribolovom usprkos gubljenju dozvole, a koliko ih je s vremenom prihvatilo novu situaciju i pravila, ostalo je nepoznato jer je istraživanje bilo vremenski ograničeno. Da bi se jasnije artikulirao utjecaj narušene dobrobiti, odnosno narušene društvene otpornosti na biološku otpornost (Armitage i dr., 2012), potrebna su mnogo obuhvatnija multidisciplinarna istraživanja koja bi utvrdila stvarne razmjere društvenih i ekoloških posljedica zakonskih promjena. Iako se za vrijeme terenskog rada naišlo na samo jedan slučaj ribara s krajnje štetnim ribolovnim praksama, ovaj primjer pokazuje koliko sklizak teren predstavlja narušavanje individualne dobrobiti. Upravo zbog toga bi znanstvene spoznaje o društvenoj dobrobiti trebale dati doprinos kreiranju, provođenju i evaluaciji politika upravljanja ribarstvom.

Prije desetak godina, u vrijeme skiciranja prvih nacрта istraživanja ovog rada, nije bilo jednostavno objasniti zbog čega je mali ribolov potrebno proučavati sociološkim teorijama i metodama. U Hrvatskoj se, kao i drugdje u svijetu, na ribarstvo tada još uvijek gledalo kao na djelatnost ulova i prerade ribe kojom se dominantno bave biolozi, ekolozi i drugi stručnjaci koji u fokusu imaju izučavanje morskih organizama i zaštitu okoliša te ekonomisti kojima je u fokusu ekonomski efikasno iskorištavanje resursa. No teško stanje resursa jasno je pokazalo kako praćenje stanja ribljih zaliha i donošenje različitih mjera i zabrana nije dovoljno za postizanje održivog ribarstva. Postalo je jasno kako su potrebne nove spoznaje i znanja koja će osim bioloških i ekonomskih aspekata omogućiti i razumijevanje kompleksnosti društvenog svijeta, odnosno, ponašanja ribara, njihovih motivacija, štetnih ribolovnih praksi, prihvaćanja ili neprihvatanje mjera zaštite resursa i tome slično. Zahvaljujući znanstvenom povezivanju i suradnji, literatura o društvenim značenjima ribarstva posljednjih godina postaje sve više

objedinjena i fokusirana na konkretna istraživačka pitanja i probleme. Znatan teorijski odmak vidljiv je zahvaljujući konceptu društvene dobrobiti koji je integrirao postojeće teorijske pristupe i omogućio povezivanje ekonomskih, društvenih, kulturnih i političkih aspekata ribolova. Ovaj teorijski okvir uvelike je usmjerio i istraživanje provedeno u svrhu izrade ovog doktorskog rada i olakšao analiziranje i interpretiranje prikupljenih podataka. Uz pomoć materijalne, subjektivne i relacijske analitičke dimenzije bilo je moguće pokazati kako mali ribolov za osobne potrebe ne podrazumijeva samo ulov ribe za prehranu ili drugu materijalnu korist, već, kao što su i druga globalna istraživanja pokazala, „način života“ kojim se oblikuje identitet, pripadnost, kolektivna memorija, umjetnička inspiracija, društvena kohezija, običaji, znanja, vještine, težnje i očekivanja zajednice. Cjelovitije razumijevanje društvenih značenja ribolovne aktivnosti pokazuje kako biološke i ekonomske spoznaje o ribarstvu, iako neophodne, ipak ne mogu biti dovoljne pri oblikovanju ciljeva razvoja ribarstva. Razumijevanje različitih društvenih vrijednosti i značenja važan je preduvjet uspješnog reguliranja odnosa između čovjeka i prirode koji će u jednakoj mjeri doprinositi društvenoj i okolišnoj dobrobiti. Koncept društvene dobrobiti nameće se stoga kao nezaobilazno integrirajuće sredstvo koje može pridonijeti razvoju upravljačkih rješenja koja će uključivati društvene, jednako kao i ekonomske i ekološke ciljeve. Jednako kao u ribarstvu integrirani pristup potreban je i u drugim razvojnim politikama koje bi se u planiranju, implementaciji i provedbi trebale voditi značenjima i vrijednostima kolektivne dobrobiti.

Pri izradi ovog rada smatralo se kako je umjesto zahvaćanja rasprostranjenosti malog ribolova za osobne potrebe i razmjera društvene koristi koju generira, važnije proučavati dubinu ovog fenomena. Pretpostavljalo se kako će analiziranje ovog ribolova unutar lokalnog konteksta doprinijeti dubljem razumijevanju njegove društvene važnosti. Zahvaljujući teorijskom okviru društvene dobrobiti bilo je lakše ribolov analizirati ne samo s pozicije individualnih ribara i ribolovnih kućanstava, već i s pozicije zajednice. Istraživanje je potvrdilo važnost kolektivne dimenzije u konstruiranju značenja koja pojedinci pridaju ovom segmentu malog ribolova. Analiziranje kontekstualnih čimbenika, među kojima se naročito važnom pokazala uloga povijesnih promjena, pokazalo se ključnim u razumijevanju važnosti malog ribolova za osobne potrebe na otok Ižu. Iako koncept društvene dobrobiti prepoznaje ulogu „prostora i vremena“ u kreiranju društvene dobrobiti (White, 2008, 2009), ovaj rad predstavlja doprinos daljnjem razumijevanju uloge kontekstualnih čimbenika u konstruiranju značenja malog ribolova. Rad pokazuje da je osim suvremenog konteksta istraživanjima potrebno

zahvatiti povijesne, geografske, gospodarske i političke promjene koje oblikuju značenje ribolova i njegovu ulogu u dobrom i poželjnom načinu života.

Unatoč društvenim koristima koje producira, sociološko bavljenje malim ribolovom u Hrvatskoj je relativno novo istraživačko područje. U tom pogledu ovaj rad predstavlja empirijski doprinos otvaranju tematike za koju se u literaturi tvrdi da je važna za održivi razvoj lokalnih zajednica, ali i za održivi razvoj ribarstva. Istraživanjem širih značenja malog ribolova sociolozi i drugi društveni znanstvenici mogu i trebaju dati doprinos kreiranju politika koje će uvažavati lokalna značenja, vrijednosti i potrebe i doprinositi ne samo individualnoj već i kolektivnoj dobrobiti. Ovim radom poziva se na daljnje znanstveno proučavanje formalno riješene, ali još uvijek aktualne problematike malog ribolova za osobne potrebe.

12. Popis korištenih izvora i literature

12.1 Literatura

1. Acott, T. G. i Urquhart, J. (2013). Sense of place and socio-cultural values in fishing communities along the English Channel. U: Urquhart, J., Acott, T. G., Symes, D. i Minghua Zhao (ur.): *Social Issues in Sustainable Fisheries Management*. Springer.
2. Acheson, J. M. (1987). The lobster fiefs revisited: Economic and ecological effects of territoriality in Main lobster fishing. U: MyCay, B. J. i J. M. Acheson (ed.): *The Question of the Commons: The Culture and Ecology of Communal Resources*. Tuscon: The University of Arizona Press.
3. Acott, T. G. i Urquhart, J. (2014). Sense of place and socio-cultural values in fishing communities along the English Channel. U: Urquhart, J., Acott, T. G., Symes, D. i Zhao, M. (ur.). *Social Issues in Sustainable Fisheries Management*. MARE Publication Series 9. Dordrecht. Springer Netherlands.
4. Acott, T. G. i Urquhart, J. (2018). Co-constructing cultural ecosystem services and wellbeing through a place-based approach. U: Johnson, D.S., Acott, T. G., Stacey, N. i Urquhart, J. (ur.). *Social Wellbeing and the Values of Small-scale Fisheries*. MARE Publication Series 17. Springer.
5. Acott, T. G., Johnson, D. S., Stacey, N. i Urquhart, J. (2018). Reflections on social wellbeing and the values of small-scale fisheries: implications for research, policy and management. U: Johnson, D. S., Acott, T. G., Stacey, N. i Urquhart, J. (ur.). *Social Wellbeing and the Values of Small-scale Fisheries*. MARE Publication Series 17. Springer.
6. Adams, W. M., Brockington, D., Dyson, J. i Vira, B. (2003). Managing tragedies: Understanding conflict over common-pool resources. *Science*. 302, 1915-1916.
7. Adger, W. N. (2000). Social and ecological resilience: are they related? *Progress in Human Geography*. 24, 3, 347-364.
8. Agrawal, A. (2002). Common resources and institutional sustainability. U: Ostrom, E., Dietz, T., Dolšak, N., Stern, P. C., Stonich, S. i Weber, E. U. (ur.). *The Drama of the Commons*. Washington DC. National Academy Press.
9. Ahmad, A. (2003). The role of social capital and NGO sin community based management of openwater inland fisheries of Bangladesh. Paper presented at the Workshop on Common-pool Resources and Institutions in South Asia, August 27-29, 2002, Bangalore, India.
10. Ahn, T.K. i Ostrom, E. (2002). Social capital and the second-generation theories of collective action: an analytical approach to the forms of social capital. Paper prepared for delivery at the 2002 Annual Meeting of the American Political Science Association, Boston, Massachusetts, August 29-September 1, 2002.

11. Ainsworth, G. B., Kenter, J. O., O'Connor, S., Daunt, F. i Young, J. C. (2019). A fulfilled human life: Eliciting sense of place and cultural identity in two UK marine environments through the Community Voice Method. *Ecosystem Services*. 39, 100992, 1-12.
12. Allegretti, A. (2019). "We are here to make money": New terrains of identity and community in small-scale fisheries in Lake Victoria, Tanzania. *Journal of Rural Studies*. 70, 49-57.
13. Allison, E. H. (2002). Potential application of a „sustainable livelihoods approach“ to „Who owns the sea“ Worskhop proceedings, Tjärnö, Sweden, June 24-27 2002, 25-43.
14. Allison, E. H. i Ellis, F. (2001). The livelihood approach and management of small-scale fisheries. *Marine Policy*. 25, 377-388.
15. Allison, E. H. i Horemans, B. (2005). Poverty alleviation, sustainable livelihoods and management in small-scale fisheries. U: Overcoming factors of unsustainability and overexploitation in fisheries: selected papers on issues and approaches. FAO Fisheries Report No.782, Rome.
16. Allison, E. H. i Horemans, B. (2006). Putting the principles of the sustainable livelihoods approach into fisheries development policy and practice. *Marine Policy*. 30, 757-766.
17. Allison, H. E., Ratner, D. B., Åsgård, B., Willmann, R., Pomeroy, R. i Kurien, J. (2012). Rights-based fisheries governance: from fishing rights to human rights. *Fish and Fisheries*. 13, 14-29.
18. Alvares, C. (2010). Science. U: W. Sachs (ur.). *The Development Dictionary: A guide to knowledge as power*. London, New York: Zed Books. 243-258.
19. Alverson, D. L., Freeberg, M. H., Murawski, S. A. i Pope, J. G. (1994). A global assessment of fisheries bycatch and discards. *FAO Fisheries Technical Paper 339*. Rome. Food and Agricultural Organization.
20. Amin, S. (1990). *Delinking. Towards a polycentric world*. Zed Books. London.
21. Anderies, J. M. i Janssen, M. A. (2013). *Sustaining the Commons*. Center for the study of institutional diversity. Arizona State University.
22. Anderson, G. L. (1989). Critical ethnography in education: Origins, current status and new directions. *Review of Educational Research*. 59, 3, 249-270.
23. Angrosino, M. (2007). *Doing Ethnographic and Observational Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: SAGE Publications Ltd.
24. Apine, E., Turner, L. M., Rodwell, L. D. i Bhatta, R. (2019). The application of the sustainable livelihood approach to small-scale fisheries: The case of mud crab *Scylla serrata* in South west India. *Ocean and Coastal Management*. 170, 17-28.

25. Aranda, M., Ulrich, C., Le Gallic, B., Borges, L., Metz, S., Pallezo, R., Santurtún, M. (2019). Research for PECH Committee – EU fisheries policy – latest developments and future challenges. European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies. Bussels.
26. Armitage, D., Béné, C., Charles, A. T., Johnson, D. i Allison, E. H. (2012). The interplay of well-being and resilience in applying a social-ecological perspective. *Ecology and Society*. 17 (4):15.
27. Bailey, C. i Jentoft, S. (1990). Hard choices in fisheries development. *Marine Policy*. 333-344.
28. Baland, J. i Platteau, J. (1996). *Halting Degradation of Natural Resources: Is There a role for Rural communities?* Oxford. Clarendon Press.
29. Barkemeyer, R., Holt, D., Preuss, L. i Stephen, T. (2014). What happened to the development in 'sustainable development'? *Sustainable Development*. 22(1): 15-32.
30. Basioli, J. (1976). Ribolov Ižana u prošlosti. *Radovi Centra JAZU u Zadru*. 12-13, 261-292.
31. Basioli, J. (1984). *Ribarstvo na Jadranu*. Nakladni zavod Znanje. Zagreb.
32. Bašić, Đ. (2005). Ribarstvo Dalmacije u XIX. I XX. Stoljeću. *Pomorski zbornik*. 43, 1, 261-283.
33. Battaglia, P., Romeo, T., Consoli, P., Scotti, G. i Andaloro, F. (2010). Characterization of the artisanal fishery and its socio-economic aspects in the central Mediterranean Sea (Aeolian Islands, Italy). *Fisheries Research*. 102, 87-97.
34. Bavinck, M. (2011). Wealth, poverty, and immigration: the role of institutions in the fisheries of Tamil Nadu, India. U: Jentoft, S. i Eide, A. (ur.). *Poverty mosaics: realities and prospects in small-scale fisheries*. Springer. London, New York.
35. Bavinck, M. (2018). Enhancing the wellbeing of Tamil fishing communities (and government bureaucrats too): the role of *ur panchayats* along the Coromandel coast, India. U: Johnson, D. S., Acott, T. G., Stacey, N. i Urquhart, J. (ur.). *Social Wellbeing and the Values of Small-scale Fisheries*. MARE Publication Series 17. Springer.
36. Bavinck, M., Chuenpagdee, R., Diallo, M., Van der Heijden, P., Kooiman, J., Mahon, R. i Williams, S. (2005). *Ineractive fisheries governance: a guide to better practice*. Centre for Maritime Research (MARE). Amsterdam.
37. Bavinck, M., Jentoft, S. i Scholtens, J. (2018). Fisheries as social struggle: a reinvigorated social science research agenda. *Marine Policy*. 94, 46-52.
38. Baxter, P., i Jack, Susan (2008). Qualitative case study methodology: study design and implementation for novice researchers. *The Qualitative Report*. 13, 4, 544-559.
39. Becker, E., Jahn, T. i Stieß, I. (1999). Exploring uncommon ground: sustainability and the social sciences. U: Egon Becker, T. J. (ur.). *Sustainability and the social sciences*.

A cross-disciplinary approach to integrating environmental considerations into theoretical reorientation. London. ZED Books.

40. Béné, C. (2003). When fishery rhymes with poverty: A first step beyond the old paradigm on poverty in small-scale fisheries. *World Development*. 31, 6, 949-975.
41. Béné, C. (2006). Small-scale fisheries: assessing their contribution to rural livelihoods in developing countries. FAO Fisheries Circular No. 1008, Rome.
42. Béné, C., Arthur, R., Norbury, H., Allison, E., Beveridge, M., Bush, S., Campling, L., Leschen, W., Little, D., Squires, D., Thilsted, S. H., Troell, M. i Williams, M. (2016). Contribution of fisheries and aquaculture to food security and poverty reduction: Assessing the Current Evidence. *World Development*. 79, 177-196.
43. Béné, C., Hersoug, B. i Allison, E. H. (2010). Not by rent alone: Analysing the pro-poor functions of small-scale fisheries in developing countries. *Development Policy Review*. 28, 3, 325-358.
44. Bennett, A., Basurto, X., Virdin, J., Lin, X., Betances, S. J., Smith, M. D., Allison, E. H., Best, B.A., Brownell, K. D., Campbell, L. M., Golden, C. D., Havice, E., Hicks, C. C., Jacques, P. J., Kleisner, K., Lindquist, N., Lobo, R., Murray, G. D., Nowlin, M., Patil, P. G., Rader, D. N., Roady, S. E., Thilsted, S. H. i Zoubek, S. (2021). Recognize fish as food in policy discourse and development funding. *Ambio*. 50, 981-989.
45. Berkes, F. (2003). Alternatives to conventional management: lessons from small-scale fisheries. *Environments – A Journal of Interdisciplinary Studies*. 31 (1), 5-20.
46. Berkes, F., Mahon, R., McConney, P., Pollnac, R., Pomeroy, R. (2001). *Managing Small-Scale Fisheries: Alternative Directions and Methods*. International Development Research Centre. Ottawa.
47. Beyer Broch, H. (2022). “I shall be a fisherman”: Learning from the past, imagining the future: Observations from a viable fishing community in North Norway. U: Kjørholt, A., Bessell, S., Devine, D., Gaini, F. i Spyrou, S. (ur.). *Valuing the Past, Sustaining the Future? Exploring Coastal Societies, Childhood(s) and Local Knowledge in Times of Global Transition*. MARE Publication Series 27. Springer.
48. Bhamba, G. K. (2007). *Rethinking Modernity: Postcolonialism and the Sociological Imagination*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
49. Blackmore, C. (2009). Responsible wellbeing and its implications for development policy. *WeD Working Paper 09/47*.
50. Blanchard, K., Dawe, J. i Wall, R. (2014). Stewardship and the recovery of threatened wolffish in Eastern Canadian waters. U: Urquhart, J., Acott, T. G., Symes, D. I Minghua Zhao (ur.): *Social Issues in Sustainable Fisheries Management*. Springer.
51. Blomeyer, R., Nieto, F., Sanz, A., i Stobberup, K. (2015). Criteria for allocating access to fishing in the EU. Study Commission by the European Parliament.

52. Böstrom, M. (2012). A missing pillar? Challenges in theorizing and practicing social sustainability: introduction to the special issues. *Sustainability: Science, Practice & Policy*. 8, 1, 3-14.
53. Bockstael, E. i Berkes, F. (2017). Using the capability approach to analyze contemporary environmental governance challenges in coastal Brazil. *International Journal of the Commons*. 11, 2, 799-822.
54. Bourdieu, P. (1986). Forms of capital. U: Richardson, J. G. (Ur.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press.
55. Bowen, G. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*. 9, 2, 27-40.
56. Braun, V. i Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*. 3, 77-101.
57. Braun, V. i Clarke, V. (2012). Thematic analysis. U: Cooper, H., Camic, P. M., Long, D. L., Panter, A. T., Rindskopf, D. i Sher, K. J. (ur.). *APA handbook of research methods in psychology, Vol. 2: Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological*. Washington DC. American Psychological Association.
58. Britton, E. (2014). Ghost boats and human freight: The Social wellbeing impacts of the salmon ban on Laugh Foyle's fishing communities. U: Urquhart, J., Acott, T. G., Symes, D. i Zhao, M. (ur.). *Social Issues in Sustainable Fisheries Management*. MARE Publication Series 9. Dordrecht. Springer Netherlands.
59. Britton, E. I Coulthard, S. (2013). Assessing the social wellbeing of Northern Ireland's fishing society using a three-dimensional approach. *Marine Policy*. 37, 28-36.
60. Brookfield, K., Gray, T. i Hatchard, J. (2005). The concept of fisheries-dependent communities. A comparative analysis of four UK case studies: Shetland, Peterhead, North Shields and Lowestoft. *Fisheries Research*. 72, 55-69.
61. Brymer, R. A. (1998). Hanging out with the good 'ole boys, gangsters, and other disreputable characters. Field research, quantitative research and exceptional events. U: S. Grills (ur.). *Doing Ethnographic Research: Fieldwork Settings*. (str. 143-161). Thousand Oaks, California: Sage Publications.
62. Buanes, A. i Jentoft, S. (2009). Building bridges: Institutional perspectives on interdisciplinarity. *Futures*. 41, 446-456.
63. Budzich-Tabor, U. (2014). Area-based local development – A new opportunity for European fisheries areas. U: Urquhart, J., Acott, T. G., Symes, D. i Zhao, M. (ur.) (2014). *Social Issues in Sustainable Fisheries Management*. MARE Publication Series 9. Dordrecht. Springer Netherlands.
64. Burt, R. S. (1992). *Structural Holes: The Social Structure of Competition*. Harvard University Press. Cambridge, MA I London.

65. Caddy, J. F. i Cochrane, K. L. (2001). A review of fisheries management past and present and some future perspectives for the third millennium. *Ocean & Coastal Mangement*. 44, 653-682.
66. Carbonetti, B., Pomeroy, R. i Richards, D. L. (2014). Overcoming the lack of political will in small scale fisheries. *Marine Policy*. 44, 295-301.
67. Cardno, C. (2018). Policy document analysis: a practical educational leadership tool and a qualitative research method. *Educational Administration: Theory and Practice*. 24, 4, 623-640.
68. Carlsson, L. i Berkes, F. (2005). Co-management: concepts and methodological implications. *Journal of Environmental Mangement*. 75, 65-76.
69. Carothers, C. (2008). "Rationalized out": discourses and realities of fisheries privatization in Kodiak, Alaska. *America Fisheries Society Symposium*. 68, 55-74.
70. Carothers, C. (2010). Tragedy of commodification: Displacements in Alutiiq fishing communities in the Gulf of Alaska. *VB MAST*. 9 (2), 95-120.
71. Cavallé, M., Said, A., Peri, I., Molina, M. (2020). Social and economic aspects of Mediterranean small-scale fisheries: A snapshot of three fishing communities. *Low Impact Fisheries of Europe*.
72. Cepić, D. i Nunan, F. (2017). Justifying non-compliance: The morality of illegalities in small scale fisheries of Lake Victoria, East Africa. *Marine Policy*. 86, 104-110.
73. Chambers, R. (1997). Editorial: Responsible well-being – a personal agenda for development. *World Development*. 25, 11, 1743-1754.
74. Chambers, R. (2004). Ideas for development: reflecting forwards. *IDS Working Paper 238*.
75. Chambers, R. (2005). *Ideas for Development* (1st ed.). Routledge. London.
76. Chambers, R. i Conway, G. (1991). Sustainable rural livelihoods: practical concepts for the 21st century. *IDS Discussion Paper 296*. Institute of Development Studies. Brighton, UK.
77. Charles, A. (2001). *Sustainable Fishery Systems*. Blackwell Science Ltd.
78. Charles, A. (2011). Human rights and fishery rights in small-scale fisheries management. U: Pomeroy, R. S. I Andrew, N. L.: *Small-scale Fisheries Management: Framework and Approaches for the Developing World*. CAB International.
79. Charles, A. T. (1991). Small-scale fisheries in North America: research perspectives. U: Durand, J. R., Lemoalle, J. I Weber, J. (ur.). *Research and Small-scale Fisheries*. ORSTOM. Paris.
80. Charles, A. T. (1992). Fishery conflicts: A unified framework. *Marine Policy*. 379-393.

81. Charles, A., Allison, E. H., Chuenpagdee, R. I Philile, M. (2012). Well-being and fishery governance. International Institute of Fisheries Economics and Trade 2012 Tanzania Proceedings.
82. Chuenpagdee, R. (2011). Thinking big on small-scale fisheries. U: Christensen, V. i Maclean, J. (ur.). *Ecosystem approaches to fisheries: A global perspective*. Cambridge University Press. Cambridge, UK.
83. Chuenpagdee, R. (2019). Too Big To Ignore – A transdisciplinary journey. U: Chuenpagdee, R. i Jentoft, S. (ur.). *Transdisciplinarity for Small-Scale Fisheries Governance: Analysis and Practice*. Springer International Publishing AG.
84. Chuenpagdee, R. (2020). Foreword. U: Pascual-Fernández, J. J., Pita, C. i Bavinck, M. (ur.). *Small-Scale Fisheries in Europe: Status, Resilience and Governance*. MARE Publication Series 21. Springer.
85. Chuenpagdee, R. i Jentoft, S. (2007). Step zero for fisheries co-management: What precedes implementation. *Marine Policy*. 31, 657-668.
86. Chuenpagdee, R. i Jentoft, S. (2018). Small-scale fisheries: Too important to fail. U: International Ocean Institute – Canada (ur.). *The Future of Ocean Governance and Capacity Development: Essays in Honor of Elisabeth Mann Borgese (1918-2002)*. Brill.
87. Chuenpagdee, R. i Jentoft, S. (ur.) (2019). *Transdisciplinarity for Small-Scale Fisheries Governance: Analysis and Practice*. Springer International Publishing AG.
88. Chuenpagdee, R. i Pauly, D. (2006). Small is beautiful? A database approach for global assessment of small-scale fisheries: Preliminary results and hypotheses. *American Fisheries Society Symposium*. 587-594.
89. Chuenpagdee, R., Liguori, L., Palomares, M. L. D. i Pauly, D. (2006). Bottom-up, global estimates of small-scale marine fisheries catches. *Fisheries Centre Research Report*. 14 (8).
90. Cinti, A., Shaw, W., Cudney-Bueno, R. i Rojo, M. (2010). The unintended consequences of formal fisheries policies: Social disparities and resource overuse in a major fishing community in the Gulf of California, Mexico. *Marine Policy*. 34, 2, 328-339.
91. Clay, P. M. i McGoodwin, J. (1995). Utilizing social sciences in fisheries management. *Aquatic Living Resources*. 8, 203-207.
92. Clay, P. M., i Olson, J. (2007). Defining fishing communities: issues in theory and practice. *Napa Bulletin*. 28, 27-42.
93. Coffey, C. (2005). What role for public participation in fisheries governance? U: Gray, T. S. (ur.). *Participation in Fisheries Governance*. Springer. Netherlands.
94. Coffey, C. i Dwyer, J. (2000). Managing EC inshore fisheries: Time for change. *Royal Society for the Protection of Birds*.

95. Colantonio, A. (2009). Social sustainability: a review and critique of traditional versus emerging themes and assessment methods. U: *SUE-Mot Conference 2009: Second International Conference on Whole Life Urban Sustainability and its Assessment: conference proceedings*. Loughborough: Loughborough University, 865-885.
96. Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*. Vol. 94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structures. S95-S120.
97. Compart, E. i Remez, M. (ur.) (2021). Lessons from implementation of the EU's Common Fisheries Policy: Mixed record highlights steps still needed to turn the tide towards better management. Report, The PEW Charitable trusts.
98. Coulthard, S. (2012). Can we be both resilient and well, and what choices do people have? Incorporating agency into the resilience debate from a fisheries perspective. *Ecology and Society*. 17 (1):4.
99. Coulthard, S. C. (2009). Ecosystem services and poverty alleviation (ESPA) and the social wellbeing of fishers. Paper prepared for ESPA Workshop 1, 4 April 2009, Institute for Ocean Management, Chennai, India.
100. Coulthard, S. C. (2012). What does the debate around social wellbeing have to offer sustainable fisheries?. *Current Opinion in Environmental Sustainability*. 4, 358-363.
101. Couthard, S., Johnson, D. i Allison J. McGregor (2011). Poverty, sustainability and human wellbeing: A social wellbeing approach to the global fisheries crisis. *Global Environmental Change*.
102. Cury, M. i Bird, D. (2016). Applying theory to applied ethnography. *Ethnographic Praxis in Industry Conference Proceedings*. Papers 3, 201-216.
103. Cvitanović, A. (1986). Pabirci o otoku Ižu. *Zadarska revija*. 1, 81-85.
104. Cvitanović, A. (1989). *Otok Iž*. Mjesna zajednica Veli Iž. Tisak "Franjo Klauz" Omiš.
105. Cvitanović, A. (1998). *Ižani u ribarskim sporovima od 1501. Do 1781. Godine*. Matica hrvatska. Zadar.
106. Cvitanović, V. (1955). Pomorsko zanimanje Ižana (od XV. stoljeća do danas). *Starine*. 45, 257-273.
107. Dasgupta, P. i Serageldin, I. (ur.) (2000). *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington D. C.: The World Bank.
108. Davis, A. (1996). Barbed wire and bandwagons: a comment on ITQ fisheries management. *Reviews in Fish Biology and Fisheries*. 6, 97-107.
109. Davis, A. i Jentoft, S. (2001). The challenge and the promise of indigenous peoples' fishing rights- from dependency to agency. *Marine Policy*. 25, 223-237.

110. Davis, A. i MacInnes, D. (1990). Captured and converting: The institutionalisation of small boat fishing and the demise of fisher self-management. *Workshop in Political Theory and Policy Analysis, 513 North Park Indiana University, Bloomington.*
111. Davis, A. i Ruddle, K. (2012). Massaging the misery: Recent approaches to fisheries governance and the betrayal of small-scale fisheries. *SPC Traditional Marine Resource Management and Knowledge Information Bulletin.* 30, 16-28.
112. Daw, T. i Gray, T. (2005). Fisheries science and sustainability in international policy: a study of failure in the European Union's Common Fisheries Policy. *Marine Policy.* 29, 189-197.
113. Daw, T. i Gray, T. (2005). Fisheries science and sustainability in international policy: a study of failure in the European Union's Common Fisheries Policy. *Marine Policy.* 29, 189-197.
114. Defilippis, J. (2001). O gospodarskom razvoju hrvatskih otoka. *Sociologija sela.* 39 (1-4), 83-95.
115. Degnbol, P., Gislason, H., Hanna, S., Jentoft, S., Nielsen, J. R., Sverdrup-Jensen, S. i Wilson, D. C. (2006). „Painting the floor with a hammer“: Technical fixes in fisheries management. *Marine Policy.* 30, 5, 534-543.
116. Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F. i Martinez-Alier, J. (2013). What is degrowth? From an activist slogan to a social movement. *Environmental Values.* 22, 191-215.
117. Deneulin, S. i McGregor, A. (2009). The capability approach and the politics of a social conception of wellbeing. *WeD Working Paper 09/43.* University of Bath.
118. Denscombe, M. (2007). *The Good Research Guide: For Small-Scale Social Research Projects.* Maidenhead: Open Univesity Press.
119. Dolšak, N. i Ostrom, E. (ur.) (2003). *The Commons in the New Millennium: Challenges and Adaptation.* Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press.
120. Döring, R., Berkenhagen, J., Hentsch, S. i Kraus, G. (2020). Small-scale fisheries in Germany: A disappearing profession?. U: Pascual-Fernández, J. J., Pita, C. i Bavinck, M. (ur.). *Small-Scale Fisheries in Europe: Status, Resilience and Governance.* MARE Publication Series 21. Springer.
121. Dragić, A. (1997). *Ribari na hrvatskom moru: XX stoljeće.* Zadarska tiskara d.d., Zadar.
122. Drexhage, J. i Murphy, D. (2010). Sustainable development: From Brundtland to Rio 2012. Background Paper prepared for consideration by the High Level Panel on Global Sustainability at its first meeting, 19 September 2010. United Nations Headquarters, New York.

123. Dulčić, J., Soldo, A. i Jardas I. (2005). Small-scale fisheries in Croatia. Adriatic Sea Small-Scale Fisheries. Report of the AdriaMed Technical Consultation on Adriatic Sea Small-Scale Fisheries. Split, Croatia, 15th-15th October 2003.
124. Emmerson, D. K. (1980). Rethinking artisanal fisheries development: Western concepts, Asian experiences. World Bank Staff Working Paper No. 423.
125. Escobar, A. (2010). Planning. U: W. Sachs (ur.). *The Development Dictionary: A guide to knowledge as power*. (str. 145-294). London, New York: Zed Books.
126. Esteva, G. (2010). Development. U: W. Sachs (ur.). *The Development Dictionary: A guide to knowledge as power*. (str. 1-22). London, New York: Zed Books.
127. Evans, L. i Andrew, N. (2009). Diagnosis and the management constituency of small-scale fisheries. The WorldFish Center Working Paper 1941. The WorldFish Center. Penang, Malaysia.
128. Eythórsson, E. (2003). Stakeholders, courts, and communities: individual transferable quotas in Icelandic fisheries, 1991-2001. U: Dolšak, N. i Ostrom, E. (ur.). *The Commons in the New Millenium: Challenges and Adaptations*. MIT Press, London.
129. FAO (1984). Report of the FAO World Conference on Fisheries Management and Development. FAO. Rim.
130. FAO (1995). Code of conduct for responsible fisheries. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Fisheries and Aquaculture Department. Rome.
131. FAO (2005). Increasing the contribution of small-scale fisheries to poverty alleviation and food security. FAO Technical Guidelines for Responsible Fisheries 10. Rome.
132. FAO (2012). The State of World Fisheries and Aquaculture 2012. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Fisheries and Aquaculture Department. Rome.
133. FAO (2015). Voluntary guidelines for securing sustainable small-scale fisheries in the context of food security and poverty eradication. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
134. FAO (2016). *State of Mediterranean and Black Sea Fisheries 2016*. FAO: Rome, Italy.
135. FAO (2020). The State of Mediterranean and Black Sea Fisheries 2020. General Fisheries Commission for the Mediterranean. Rome.
136. FAO i WorldFish Center (2008). Small-scale capture fisheries: A global overview with emphasis on developing countries. *World Bank*. Washington, DC.
137. Faričić, J., Graovac, V. i Čuka, A. (2010). Mali hrvatski otoci – radno-rezidencijalni prostor i/ili prostor odmora i rekreacije. *Geoadria*. 15 (1), 145-185.

138. Ferrol-Schulte, D., Wolff, M., Ferse, S. i Glaser, M. (2013). Sustainable livelihoods approach in tropical coastal and marine social-ecological systems: A review. *Marine Policy*. 42, 253-258.
139. Foley, D. i Valenzuela, A. (2005). Critical ethnography: The politics of collaboration. U: Denzin, N. K. i Lincoln, Z. S. (ur.). *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA. Sage Publications.
140. Folke, C. (2006). Resilience: the emergence of a perspective for social-ecological systems analyses. *Global Environmental Change*. 16, 253-267.
141. Folke, C., Carpenter, S., Elmqvist, T., Gunderson, L., Holling, C. S., Walker, B., Bengtsson, J., Berkes, F., Colding, J., Danell, K., Falkenmark, M., Gordon, L., Kasperson, R., Kautsky, N., Kinzig, A., Levin, S., Mäler, K. G., Moberg, F., Ohlsson, L., Olson, P., Ostrom, E., Reid, W., Rockström, J., Savenije, H. i Uno Svedin (2002). Resilience and sustainable development: Building adaptive capacity in a world of transformations. Scientific Background Paper on Resilience for the process of The World Summit on Sustainable Development on behalf of The Environmental Advisory Council to the Swedish Government.
142. Fratsea, L. M. i Papadopoulos, A. G. (2022). Fisheries co-management in the „Age of the Commons“: Social capital, conflict, and social challenges in the Aegean Sea. *Sustainability*. 14, 14578, 1-20.
143. Frank, A. G. (1967). *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. Monthly Review Press. New York.
144. Fredotović, M. i Mišura, A. (2004). Fish marketing and trading in Croatia. U: AdriaMed. 2004. Aspects of Fish Marketing in the Adriatic Sea. Report of the AdriaMed Meeting on Aspects of Fish Markets in the Adriatic Sea.
145. Fusch, P. I., Fusch, G. E. i Ness, L. R. (2017). How to conduct a mini-ethnographic case study: a guide for novice researchers. *The Qualitative Report*. 22 (3), 923-941.
146. Gallizioli, G. (2014). The social dimensions of the Common fisheries policy: a review of current measures. U: Urquhart, J., Acott, T. G., Symes, D. i Zhao, M. (ur.). *Social Issues in Sustainable Fisheries Management*. MARE Publication Series 9. Dordrecht. Springer Netherlands.
147. Gallopín, G. (2003). A systems approach to sustainability and sustainable development. U: Medio Ambiente y Desarrollo, 64. Naciones Unidas Comisión Económica para América Latina y el Caribe (CEPAL).
148. Garcia, S. M. i Grainger, J. R. (2005). Gloom and doom? The future of marine capture fisheries. *Philosophical Transactions of Royal Society B*. 360, 21-46.
149. García-Flórez, L., Morales, J., Gaspar, M. B., Castilla, D., Mugerza, E., Berthou, P., García de la Fuente, L., Oliveira, M., Moreno, O., García del Hoyo, J. J., Arregi, L., Vignot, C. Chapela, R. i Murillas, A. (2014). A novel and simple approach to define artisanal fisheries in Europe. *Marine Policy*. 44, 152-159.

150. Gatewood, J. B., i McCay, B. J. (1988). Job satisfaction and the culture of fishing: a comparison of six New Jersey fisheries. *Maritime Anthropological Studies*. 1 (2), 103-128.
151. Gerring, J. (2004). What is case study and what is it good for?. *American Political Science Review*. 98, 2, 341-354.
152. Gibson, D. i Sumaila, U. R. (2017). Determining the degree of 'small-scaleness' using fisheries in British Columbia as an example. *Marine Policy*. 86, 121-126.
153. Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Polity Press. Cambridge, UK.
154. Ginter, J. J. C. (1993). The Alaska Community development quota fisheries management program. *Ocean & Coastal Mangement*. 28, 1-3, 147-163.
155. Gittel, R. i Vidal, A. (1998). *Community Organizing: Building Social Capital as a Development Strategy*. Thousand Oaks, CA. Sage Publications.
156. Gordon, H. S. (1954). The economic theory of a common property resources: The fishery. *Journal of Political Economy*. 62, 124-142.
157. Govorčin, S. (2014). Mali ribolov. *Zadarski list*. Zadar, 28. veljače 2014.
158. Grafon, R. Q. (2005). Social capital and fisheries governance. *Ocean & Coastal Mangement*. 48, 753-766.
159. Granovetter, M. (1973). "The strength of weak ties". *American Journal of Sociology*. 78, 6, 1360-1380.
160. Grati, F. i Perretta, F. (2022). Income diversification opportunities and access to EU funding for small-scale fisheries in the EU. THE GREENS/EFA in the European Parliament.
161. Gray, T. S. (ur.) (2005). *Participation in Fisheries Governance*. Springer. Netherlands.
162. Grills, S. (ur.) (1998). *Doing Ethnographic Research: Fieldwork Settings*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
163. Gronemeyer, M. (2010). Helping. U: W. Sachs (ur.). *The Development Dictionary: A guide to knowledge as power*. London, New York: Zed Books. 55-73.
164. Grootaert, C. (1998). Social capital: The missing link?. The World Bank Social Capital Initiative, Working Paper No.3
165. Gulløv, E. i Gulløv, J. (2022). The sea lost and found: Changes and interdependencies in a coastal community in Denmark. U: Kjørholt, A., Bessell, S., Devine, D., Gaini, F. i Spyrou, S. (ur.). *Valuing the Past, Sustaining the Future? Exploring Coastal Societies, Childhood(s) and Local Knowledge in Times of Global Transition*. MARE Publication Series 27. Springer.

166. Guillen, J., Holmes, S. J., Carvalho, N., Casey, J., Dörner, H., Gibin, M., Mannini, A., Vasilakopoulos, P. i Zanzi, A. (2018). A review of the European Union landing obligation focusing on its implications for fisheries and the environment. *Sustainability*. 10, 900, 1-12.
167. Guyader, O., Berthou, P., Koutsikopoulos, C., Alban, F., Demanèche, S., Gaspar, M. B., Eschbaum, R., Fahy, E., Tully, O., Reynal, L., Curtil, O., Frangoudes, K. i Maynou, F. (2013). Small scale fisheries in Europe: A comparative analysis based on a selection of case studies. *Fisheries Research*. 140, 1-13.
168. Hammersley, M. (2006). Ethnography: problems and prospects. *Ethnography and Education*. 1:1, 3-14.
169. Hanna, S. (2003). Transition in the American fishing commons: Management problems and institutional design challenges. U: Dolšak, N. i Ostrom, E. (ur.). *The Commons in the New Millennium: Challenges and Adaptation*. Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press.
170. Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*. 162, 1243-1247.
171. Harrison, H., Birks, M., Franklin, R. i Mills, J. (2017). Case study research: foundations and methodological orientations. *Forum Qualitative Social Research*. 18, (1), Art. 19.
172. Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Blackwell. Cambridge MA, Oxford UK.
173. Harvey, L. (1990). *Critical Social Research*. London. Unwin Hyman.
174. Harwati, L. N. (2019). Ethnographic and case study approaches: philosophical and methodological analysis. *International Journal of Education & Literacy Studies*. 7, 2, 150-155.
175. Hawkins, T. (2005). The role of partnerships in the governance of fisheries within the European Union. U: Gray, T. S. (ur.). *Participation in Fisheries Governance*. Springer. Netherlands.
176. Hazin, F. H. V. (2017). Foreword. U: Jentoft, S., Chuenpagdee, R., Barragán-Paladines, M. J. i Franz, N. (ur.). *The Small-Scale Fisheries Guidelines: Global Implementation*. Springer International Publishing AG.
177. Hedlund-de Witt, A. (2014). Rethinking sustainable development: Considering how different worldviews envision „development“ and „quality of life“. *Sustainability*. 6, 8310-8323.
178. Helgason, A. i Palsson, G. (1997). Contested commodities: the moral landscape of modernist regimes. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*. 3 (3), 451-471.
179. Hernes, H. K., Jentoft, S. i Knut H. M. (2005). Fisheries governance, social justice and participatory decision-making. U: Gray, T. S. (ur.): *Participation in Fisheries Governance*. Netherlands: Springer.

180. Hersoug, B. (2004). “To be a Norwegian means you are an expert” – Norwegian development assistance in fisheries 1952-2002. U: Hersoug, B., Jentoft, S. i Degnbol, P. *Fisheries Development: The institutional challenge*. (str. 157-201). CW Delft: Eburon.
181. Hersoug, B., Jentoft, S. i Degnbol, P. (2004). *Fisheries Development: the Institutional Challenge*. Eburon Publishers, Delft.
182. Hettne, B. (2009). *Thinking about development: Development matters*. London, New York: Zed Books.
183. Hilborn, R. (2007). Defining success in fisheries and conflicts in objectives. *Marine Policy*. 31 (2), 153-158.
184. Holland, D. S., Kitts, A. W., Pinto da Silva P., i Wiersma, J. (2013). Social Capital and success of harvest cooperatives in the New England groundfish fishery. *Marine Resource Economics*. Vol. 28, 133-153.
185. Højrup Autzen, M. i Lyng Winter, H. (2020). Denmark: Small-scale fishing in a market-based management system. U: Pascual-Fernández, J. J., Pita, C. i Bavinck, M. (ur.). *Small-Scale Fisheries in Europe: Status, Resilience and Governance*. MARE Publication Series 21. Springer.
186. Hsieh, H. F. i Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*. 15, 9, 1277-1288.
187. Huynh, P. T. A., Le, N. D., Le, S. T. H. i Tran, T. N. (2020). Adaptive livelihood strategies among small-scale fishing households to climate change-related stressors in Central Coast Vietnam. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*. 13, 4/5, 492-510.
188. Hyder, K., Rafdord, Z., Prelezso, R., Weltersbach, M. S., Lewin, W. S., Zarauz, L., Ferter, K., Ruiz, J., Townhill, B., Mugerza, E., i Strehlow, H. (2017). Research for PECH Committee – Marine recreational and semi-subsistence fishing – its value and its impact on fish stocks. European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies. Brussels.
189. Idrobo, C. J. (2018). Adapting to environmental change through the lens of social wellbeing: Improvements and trade-offs associated with a small-scale fishery on the Atlantic Forest coast of Brazil. U: Johnson, D. S., Acott, T. G., Stacey, N. i Urquhart, J. (ur.). *Social Wellbeing and the Values of Small-scale Fisheries*. MARE Publication Series 17. Springer.
190. Illich, I. (2010). Needs. U: W. Sachs (ur.). *The Development Dictionary: A guide to knowledge as power*. London, New York: Zed Books. 95-109.
191. Imperial, M. T. i Yandle, T. (1998). Marching towards Leviathan, embracing the market, or romancing the commons: An examination of three approaches to fisheries management. *Institutional Analysis and Fisheries Management*. 1-35.

192. Isham, J. (2000). Can investments in social capital improve well-being in fishing communities? A theoretical perspective for assessing the policy options. Paper presented at the Proceedings of the 10th Biennial Meeting of the International Institute of Fisheries Economics and Trade, 10 July-14 July, 2000, Corvallis, Oregon, USA.
193. Islam, G. M. N., Yew, T. S., Abdullah, N. M. R. i Viswanathan, K. K. (2011). Social capital, community based management, and fisher's livelihood in Bangladesh. *Ocean&Coastal Mangement*. 54, 173-180.
194. Islam, G. M. N., Yew, T. S. i Abrab Ul Haq, M. (2023). Social capital and well-being of small-scale fishers in the West Coast island of Peninsular Malaysia. *Asian Fisheries Science*. 36, 37-47.
195. Islam, M. M. i Chuenpagdee, R. (2018). Nomadic fishers in the Hilsa Sanctuary of Bangladesh: the importance of social cultural values for wellbeing and sustainability. U: Johnson, D. S., Acott, T. G., Stacey, N. I Urquhart, J. (ur.). *Social Wellbeing and the Values of Small-scale Fisheries*. MARE Publication Series 17. Springer.
196. Islam, M. M. i Chuenpagdee, R. (2018). Nomadic fishers in the Hilsa sancutary of Bangladesh: The importance of social and cultural values for wellbeing and sustainability. U: Johnson, D. S., Acott, T. G., Stacey, N. i Urquhart, J. (ur.). *Social Wellbeing and the Values of Small-scale Fisheries*. MARE Publication Series 17. Springer.
197. Jacob, S., Farmer, F. L., Jepson, M. i Adams, C. (2001). Landing a definition of fishing dependent communities: Potential social science contribution to meeting national standard 8. *Fisheries*. 26:10, 16-22.
198. Jacques, P. J. (2015). Are world fisheries a global panarchy? *Marine Policy*. 53, 165-170.
199. Jadhav, A. (2018). Undefined small-scale fisheries in India: challenging simplifications and highlighting diversity and value. U: Johnson, D. S., Acott, T. G., Stacey, N. i Urquhart, J. (ur.). *Social Wellbeing and the Values of Small-scale Fisheries*. MARE Publication Series 17. Springer.
200. Jelić, R. (1997). *Pregršć zapisa o Malin Ižu*. Družba "Braća hrvatskoga zmaja". Zadar.
201. Jentoft, S. (1973). How governance can help to build long term management plans? *Policy*. 4, 155-169.
202. Jentoft, S. (1985). Models of fishery development: the cooperative approach. *Marine Policy*. 9 (4), 322-331.
203. Jentoft, S. (1997). Five truisms of fisheries management. U: Monteiro, C. C. (ur.). *Multiple Objectives of Fisheries Management: Strategies for the Future*. Lisboa. IPIMAR.
204. Jentoft, S. (2000). The community: a missing link of fisheries management. *Marine Policy*. 24, 53-59.

205. Jentoft, S. (2000a). Legitimacy and disappointment in fisheries management. *Marine Policy*. 24, 141-148.
206. Jentoft, S. (2004). Institutions in fisheries: what they are, what they do, and how they change. *Marine Policy*. 28, 137-149.
207. Jentoft, S. (2005). Fisheries co-management as empowerment. *Marine Policy*. 29, 1-7.
208. Jentoft, S. (2020). Life above water: small-scale fisheries as a human experience. *Maritime Studies*. 19, 389-397.
209. Jentoft, S. i Chuenpagdee, R. (2009). Fisheries and coastal governance as a wicked problem. *Marine Policy*. 33, 553-560.
210. Jentoft, S. i Chuenpagdee, R. (2015) (ur.). *Ineractive governance for small-scale fisheries: global reflections*. MARE Publication Series Vol. 13. Springer. London.
211. Jentoft, S. i Chuenpagdee, R. (2018). From poverty to wellbeing in small-scale fisheries: the governability challenge. U: Derek, S. J., Acott, T. G., Stacey, N. I Urquhart, J. (ur.). *Social Wellbeing and the Values of Small-scale Fisheries*. MARE Publication Series 17. Springer.
212. Jentoft, S. i McCay, B. (1995). User participation in fisheries management. Lessons drawn from international experience. *Marine Policy*. 19, 3, 227-246.
213. Jentoft, S., Chuen, R., Bunday, A. i R. Mahon (2010a). Pyramids and roses: Alternative images for the governance of fisheries systems. *Marine Policy*. 34, 1315-1321.
214. Jentoft, S., McCay, B. J. i Wilson, D. C. (1998). Social theory and fisheries co-management. *Marine Policy*. 22 (4-5). 423-436.
215. Jentoft, S., Onyango, P. i Islam, M. M. (2010). Freedom and poverty in the fishery commons. *International Journal of the Commons*. 4, 1, 345-366.
216. Johansson, R. (2003). Case study methodology. Proceedings of the International Conference "Methodologies in Housing Resarch". *Open House International*. 32 (3), 22-24.
217. Johnson, D. J. (2006). Category, narrative, and value in the governance of small-scale fisheries. *Marine Policy*. 30, 747-756.
218. Johnson, D. (2018). "The value of small-scale fisheries". U: Johnson, D. S., Acott, T. G., Stacey, N. i Urquhart, J. (ur.) (2018). *Social Wellbeing and the Values of Small-scale Fisheries*. MARE Publication Series 17. Springer.
219. Johnson, D. S., Acott, T. G., Stacey, N. i Urquhart, J. (ur.) (2018). *Social Wellbeing and the Values of Small-scale Fisheries*. MARE Publication Series 17. Springer.
220. Johnson, D. S., Biswal, R. i Sathyapalan, J. (2018a). History and social difference in arguments for the societal values of small-scale fisheries in Gujarat, India. U: Johnson,

- D. S., Acott, T. G., Stacey, N. i Urquhart, J. (ur.). *Social Wellbeing and the Values of Small-scale Fisheries*. MARE Publication Series 17. Springer.
221. Jovanović, J., Galić, J. i Mackelworth, P. (2010). Odraž gašenja otočnih pogona za preradu ribe na depopulaciju hrvatskih otoka. *Naše more*. 57 (3-4), 153-163.
222. Kallis, G. (2015). The degrowth alternative. *Great Transition Initiative: Towards a transformative vision and praxis*. 1-6.
223. Kallis, G., Kerscher, C. i Marinez-Alier, J. (2012). The economics of degrowth. *Ecological Economics*. 84, 172-180.
224. Kallis, G., Kostakis, V., Lange, S., Muraca, B., Paulson, S. i Schmelzer, M. (2018). Research on degrowth. *Annual Review on Environment and Resources*. 43, 4.1-4.26.
225. Kapembwa, S., Gardiner, A. i Pétursson, J. G. (2021). Small-scale fishing: income, vulnerability and livelihood strategies at Lake Itzhi-Tezhi, Zambia. *Development Southern Africa*. 38:3, 331-352.
226. Kawulich, B. B. (2005). Participant observation as a data method. *Forum: Qualitative Social Research*. 6 (2).
227. Khakzad, S. i Griffith, D. (2016). The role of fishing material culture in communities' sense of place as an added-value in management of coastal areas. *Journal of Marine and Island Cultures*. 5, 95-117.
228. Kidd, C. V. (1992). The evolution of sustainability. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 5 (1), 1-26.
229. Kingsbury, D. (ur.) (2004). *Key Issues in Development*. London, New York: Palgrave Macmillan.
230. Kittinger, J. N. (2013). Human dimensions of small-scale and traditional fisheries in the Asia-Pacific region. *Pacific Science*. 67, 3.
231. Kjørholt, A. T. (2022). The shifting landscape of childhood and literacies of the sea in a coastal community in Mid-Norway: Sustaining the future by valuing the past? U: Kjørholt, A., Bessell, S., Devine, D., Gaini, F. i Spyrou, S. (ur.). *Valuing the Past, Sustaining the Future? Exploring Coastal Societies, Childhood(s) and Local Knowledge in Times of Global Transition*. MARE Publication Series 27. Springer.
232. Kjørholt, A. T., Bessell, S., Devine, D., Gaini, F. i Spyrou, S. (2022). Exploring coastal societies and knowledge in transition across generations. U: Kjørholt, A., Bessell, S., Devine, D., Gaini, F. i Spyrou, S. (ur.). *Valuing the Past, Sustaining the Future? Exploring Coastal Societies, Childhood(s) and Local Knowledge in Times of Global Transition*. MARE Publication Series 27. Springer.
233. Kohlebacher, F. (2006). The use of qualitative content analysis in case study research. *Forum: Qualitative Social Research*. 7, 1, Art. 21.
234. Koning, J. (2001). Social sustainability in a globalizing world: context, theory and methodology explored. *UNESCO/MOST Meeting 22-23 November, Hague*.

235. Kooiman, J. i Jentoft, S. (2009). Meta-governance: values, norms and principles, and the making of hard choices. *Public administration*. 87, 4, 818-836.
236. Kos, L. (1966). Reguliranje morskog ribarstva Jugoslavije. *Naše more: znanstveni časopis za more i pomorstvo*. 13, 6, 252-255.
237. Kumar, K. (2005). *From Post-Industrial to Post-Modern Society: New Theories of the Contemporary World*. Oxford: Blackwell Publishing.
238. Kurien, J. (1996). Towards a new agenda for sustainable small-scale fisheries development. South Indian Federation of Fishermen Societies (SIFFS).
239. Kurien, J. (2001). The socio-cultural aspects of fisheries: implications for food and livelihood security. U: McGoodwin, J. R. Understanding the cultures of fishing communities: a key to fisheries management and food security. FAO Fisheries Technical Paper 401.
240. Kurien, J. (2003). The blessing of the commons: small-scale fisheries, community property rights, and coastal natural assets. *Centre for Development Studies, Trivendrum Working Paper 349*. Trivendrum, India.
241. Lajić, I. (1995). Utjecaj novijeg iseljavanja na demografski razvitak jadranskih otoka. *Migracijske teme*. 11 (1), 89-116.
242. Lajić, I. i Mišetić, R. (2013). Demografske promjene na hrvatskim otocima na početku 21. Stoljeća. *Migracijske I etničke teme*. 29 (2), 169-199.
243. Leach, M. (ur.) (2008). *Re-framing resilience: a symposium report*. STEPS Working Paper 13. STEPS Centre, Brighton, UK.
244. Leach, M., Mearns, R. i Scoones, I. (1999). Environmental entitlements: Dynamics and institutions in community-based natural resource mangement. *World Development*. 27, 2, 225-247.
245. Lehtonen, M. (2004). The environmental – social interface of sustainable development: capabilities, social capital, institutions. *Ecological Economics*. 49, 199-214.
246. Leite, M. C., Johnson, D. S., Ross, H. i Seixas, C. S. (2023). Social wellbeing, values, and identity among Caiçara small-scale fishers in southeastern Brazil. *Maritime Studies*. 22:36, 1-24.
247. Lin, N. (1988). Social resources and social mobility: A structural theory of status attainment. U: Breiger, R. (ur.). *Social Mobility and Social Structure*. Cambridge University Press. Cambridge.
248. Linke, S. i Bruckmeier, K. (2015). Co-management in fisheries – experiences and changing approaches in Europe. *Ocean & Coastal Management*. 104, 170-181.

249. Littig, B. i Grießler, E. (2005). Social sustainability: a catchword between political pragmatism and social theory. *International Journal of Sustainable Development*. 8, 65-79.
250. Loring, P. A., Fazzino, D. V., Agapito, M., Chuenpagdee, R., Gannon, G. i Isaacs, M. (2019). Fish and food security in small-scale fisheries. U: Chuenpagdee, R. I Jentoft, S. (ur.). *Transdisciplinarity for Small-Scale Fisheries Governance: Analysis and Practice*. Springer International Publishing AG.
251. Lukić, A. i Tonković, Ž. (2017). Uloga društvenih dimenzija ribarstva u održivom razvoju Kali. U: Faričić, J. (ur.). *Kali*. Sveučilište u Zadru, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Općina Kali, Zadar.
252. Lukić, A. i Tonković, Ž. (2019). Fisheries-dependent community – Obstacle or opportunity for further development? A case study of Kali in Croatia. *Marine Policy*. 100, 116-121.
253. Mack, N., Woodsong, C., MacQueen, K. M., Guest, G. i Namey, Emily (2005). *Qualitative Research Methods: A Data Collector's Field Guide*. North Carolina: Family Health International.
254. Madison, D. S. (2005). *Critical ethnography: Method, ethics and performance*. Thousand Oaks, CA: Sage.
255. Magaš, D. (2008). Geografske posebnosti razvitka malih hrvatskih otoka. U: Faričić, J. (ur.): *Otok Rava*. Sveučilište u Zadru, Razred za prirodne znanosti HAZU, Matica hrvatska – Zadar, Hrvatsko geografsko društvo – Zadar, 19-24.
256. Magis, K. i Shinn, C. (2009). Emergent themes of social sustainability. U: Dillard, J., Dujon, V. I King, M. C. (ur.). *Understanding the Social Aspects of Sustainability*. New York. Routledge.
257. Maguire, M. i Delahunt, B. (2017). Doing a thematic analysis: A practical, step-by-step guide for learning and teaching scholars. *AISHE-J*. 3, 3351-33514.
258. Malorgio, G., Mulazzani, L., Pugliese, P., Rota, C., Zanasi, C. i Zuccaro, M. (2017). The role of small-scale fisheries in Mediterranean coastal communities. An analytical framework for their development. *New Medit N.* 2, 19-26.
259. Mansfield, B. (2004). Neoliberalism in the ocean: “rationalization,” property rights, and the commons question. *Geoforum*. 35, 313-326.
260. Marinković, V. (2016). Socijalnogeografske osnove i odrednice klasifikacija hrvatskih otoka. *Geoadria*. 21 (1), 143-166.
261. Marschke, M. J. i Berkes, F. (2006). Exploring strategies that build livelihood resilience: a case from Cambodia. *Ecology and Society*. 11 (1):42.
262. Martin S. M., Lorenzen, K. i Nils Bunnefeld (2013). Fishing farmers: fishing, livelihood diversification and poverty in rural Laos. *Human Ecology*. 41, 737-747.

263. Martindale, T. (2014). Heritage, skills and livelihoods: reconstruction and regeneration in a Cornish fishing port. U: Urquhart, J., Acott, T. G., Symes, D. i Minghua, Z. (ur.): *Social Issues in Sustainable Fisheries Management*. Springer.
264. Marvasti, A. B. (2004). *Qualitative Research in Sociology*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
265. Matić-Skoko, S. i Stagličić, N. (2020). How is fisheries management perceived by Croatian small-scale fishers: Should I stay or should I go?. U: Pascual-Fernández, J. J., Pita, C. i Bavnick, M. (ur.) (2020). *Small-Scale Fisheries in Europe: Status, Resilience and Governance*. MARE Publication Series 21. Springer.
266. Matić-Skoko, S., Ikica, Z., Vrdoljak, D., Peharda, M., Tutman, P., Dragičević, B., i Pešić, A. (2017). A comparative approach to the Croatian and Montenegrin small-scale fisheries (SSF) in the coastal eastern Adriatic Sea: fishing gears and target species. *Acta Adriatica*. 58 (3), 459-479.
267. Matić-Skoko, S., Soldo, A., Stagličić, N., Blažević, D., Šiljić, J. i Iritani, D. (2014). Croatian marine fisheries (Adriatic Sea): 1950-2010. Fisheries Centre. The University of British Columbia. Working Paper 2014-26.
268. Matić-Skoko, S., Stagličić, N., Kraljević, M., Dulčić, J., Tutman, P. i Dragičević, B. (2011a). Effectiveness of conventional management in Mediterranean type artisanal fisheries. *Estuarine, Coastal and Shelf Science*. 91, 314-324.
269. Matić-Skoko, S., Stagličić, N., Kraljević, M., Pallaoro, A., Tutman, P., Dragičević, B., Grgičević, R. i Dulčić, J. (2011). Croatian artisanal fisheries and the state of it's littoral resources on the doorstep of entering the EU: effectiveness of conventional management and perspectives for the future. *Acta Adriatica*. 52 (1), 87-100.
270. Maurstad, A. (1992). Closing the commons – opening the „tragedy“: Regulating North-Norwegian small-scale fishing. Paper prepared for the 3rd Common Property Conference of the International Association for the Study of Common Property September 17-20 1992, Stouffer Mayflower Hotel, Washington D. C.
271. Maurstad, A. (2000). To fish or not to fish: Small-scale fishing and changing regulations of the cod fishery in Northern Norway. *Human Organization*. 59:1, 37-47.
272. May, S. (1997). Critical ethnography. U: Hornberger, N. (ur.). *Research methods and Education. The Encyclopedia of Language and Education 1st ed.* Dordrecht: Kluwer.
273. McCay, B. (1995). Social and ecological implications of ITQs: an overview. *Ocean & Coastal Management*. 28, 3-22.
274. McCay, B. (1996). Forms of property rights and the impacts of changing ownership. Proceedings: *Increasing Understanding of Public Problems and Policies*. Farm Foundation National Public Policy Education Conference, Providence, RI, 127-138.
275. McCay, B. i Jentoft, S. (1996). From the bottom up: Participatory issues in fisheries management. *Society & Natural Resources*. 9, 237-250.

276. McCay, B. i Jentoft, S. (1998). Market of community failure? Critical perspectives on common property research. *Human Organization*. 57, 1, 21-29.
277. McCay, B. J. i Acheson, J. M. (ur.) (1987). *The Questions of the Commons: The Culture and Ecology of Communal Resources*. Tuscon: The University of Arizona Press.
278. McConney, P. i Charles, A. (2008). Managing small-scale fisheries: Moving towards people-centred perspectives. *Handbook of Marine Fisheries Conservation and Management*.
279. McGoodwin, J. (1990). *Crisis in the World's Fisheries: People, Problems, and Policies*. Stanford, California: Stanford University Press.
280. McGoodwin, J. R. (2001). Understanding the cultures of fishing communities: a key to fisheries management and food security. FAO Fisheries Technical Paper 401.
281. McGregor, A. (2008). Wellbeing, poverty and conflict. Briefing Paper 1/08, ESRC Research Group on Wellbeing in Developing Countries, University of Bath, Bath, UK.
282. McGregor, A. (2009). Building sustainable governance: Human wellbeing in fishing communities. Paper prepared for ESPA Workshop 1, 4 April 2009, Institute for Ocean Management, Chennai, India.
283. McKenzie, S. (2004). Social sustainability: towards some definitions. Hawke Research Institute Working Paper Series No 27. Megill, South Australia.
284. Mearns, R. (1996). Environmental entitlements: pastoral natural resources management in Mongolia. *Cahiers de Sciences Humaines*. 32 (1) 96: 105-131.
285. Mebratu, D. (1998). Sustainability and sustainable development: historical and conceptual review. *Environmental impact assessment review*. 18 (6), 493-520.
286. Miller, F., Osbahr, H., Boyd, E., Thomalla, F., Bharwani, S., Ziervogel, G., Walker, B., Birkmann, J., Van der Leeuw, S., Rockstöm, J., Hinkel, J., Downing, T., Folke, C. i Nelson, D. (2010). Resilience and vulnerability: complementary or conflicting concepts? *Ecology and Society*, 15 (3):11.
287. Milošević P. B. i Bitunjac, I. (2011). Ribarska flota Republike Hrvatske na pragu ulaska u Europsku uniju. *Naše more*. 58 (3-4), 140-147.
288. Miočić, I. (2018). Fleksibilnost studije slučaja: prednost ili izazov za istraživače?. *Ljetopis socijalnog rada*. 25 (2), 175-194.
289. Mišura, A., Jahutka, I., Skakelja, N., Suić, J. i Franičević, V. (2008). Hrvatsko ribarstvo u 2007. godini. *Ribarstvo*. 66, 4, 157-175.
290. Mkuna, E., Baiyegunhi, L. i Adamus, W. (2020). Sustainable livelihood alternatives among Nile perch (*Lates niloticus*) fishers in lake Victoria Tanzania: analytical hierarchy process (AHP) approach. *Journal of Economic Structures*. 9:32, 1-18.

291. Montana, M. (1994). Ekonomija malih razmjera u otočnom razvoju. *Društvena istraživanja*. 3 (4-5), 531-546.
292. Morgan, R., Lesueur, M. i Henichart, L. M. (2014). Fisheries diversification: a case study of French and English fisheries in the Channel. U: Urquhart, J., Acott, T. G., Symes, D. I Zhao, M. (ur.) (2014). *Social Issues in Sustainable Fisheries Management*. MARE Publication Series 9. Dordrecht. Springer Netherlands.
293. Munck, R. i O'Hearn, D. (1999). *Critical Development Theory: contributions to a new paradigm*. Zed Books.
294. Murphy, K. (2012). The social pillar of sustainable development: a literature review and framework for policy analysis. *Sustainability: Science, Practice & Policy*. 8 (1), 15-29.
295. Nader, L. (2011). Ethnography as theory. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*. 1 (1), 211-219.
296. Natale, F., Carvalho, N. i Paulrud, A. (2015). Defining small-scale fisheries in the EU on the basis of their operational range of activity The Swedish fleet as a case study. *Fisheries Research*. 164, 286-292.
297. Nayak, P. K. i Berkes, F. (2019). Interplay between local and global: change processes and small-scale fisheries. U: Chuenpagdee, R. i Jentoft, S. (ur.). *Transdisciplinarity for Small-Scale Fisheries Governance: Analysis and Practice*. Springer International Publishing AG.
298. Nederveen Pieters, J. (2010). *Development Theory: Deconstruction/Reconstruction*. Drugo izdanje. London, California, New Delhi, Singapore. Sage.
299. Nejašmić, I. (2013). Demografsko starenje na hrvatskim otocima. *Migracijske i etničke teme*. 29 (2), 141-168.
300. Nicolosi, A., Di Gregorio, D., Arena, G., Lagana, V. R. i Privitera, D. (2021). Small-scale coastal fisheries in the midst of adaptation and diversification: insights from Southern Italy. *Sustainability*. 13, 7393, 1-27.
301. Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E. i Moules, N. J. (2017). Thematic Analysis: Striving to meet trustworthiness criteria. *International Journal of Qualitative Methods*. 16, 1-13.
302. Nunan, F., Cepić, D., Yongo, E., Salehe, M., Mbilingi, B., Odongkara, K., Onyango, P., Mlahagwa, E. i Owili, M. (2018). Compliance, corruption and co-management: how corruption fuels illegalities and undermines the legitimacy of fisheries co-management. *International Journal of the Commons*. 12, 2, 58-79.
303. Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

304. Ostrom, E. (2000). Private and common property rights. U: Bouckaert, Boudewijn i De Geest, Gerit (ur.): *Encyclopedia of Law and Economics, Volume II. Civil Law and Economics*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
305. Ostrom, E. (2007). Sustainable social-ecological systems: an impossibility?. Paper presented at the 2007 Annual Meeting of the American Association for the Advancement of Science, "Science and Technology for Sustainable Well-Being" 15-19 February in San Francisco.
306. Ostrom, E. i Ahn, T. K. (2003). Introduction. U: Ostrom, E. i T. K. Ahn (ur.): *Foundations of Social Capital*. Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing.
307. Ostrom, E., Dietz, T., Dolšak, N., Stern, P. C., Stonich, S. i Weber, E. U. (ur.) (2002). *The Drama of the Commons*. Washington DC. National Academy Press.
308. Ostrom, E., Gardner, R. i Walker, J. (ur.) (1994). *Rules, Games & Common-Pool Resources*. Michigan: The University of Michigan Press.
309. Ostrom, E., Janssen, M. A. i Anderies, J. M. (2007). Going beyond panacea. *Proceedings of National Academy of Science*. 104 (39), 15176-15178.
310. Outwaite, W. i Ray, L. (2005). *Social Theory and Postcommunism*. Oxford: Blackwell Publishing.
311. Palmer, D. i Caldas, B. (2015). Critical ethnography. U: King, K. A., Lai, Y. J. I May, S. (ur.). *Research Methods in Language and Education. Encyclopedia of Language and Education*. Springer.
312. Pálsson, G. (1995). Learning by fishing: practical science and scientific practice. Conference Paper. Reinventing the Commons, the Fifth Biennial Conference of the International Association for the Study of Common Property. Bodo, Norway, May 24-28.
313. Pálsson, G. (2015). Fishing societies. U: Smelser, N. J. i Baltes, P. B. (ur.). *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences, 2nd editon*. Elsevier Ltd.
314. Pálsson, G. i Helgason, A. (1995). Figuring fish and measuring men: The quota system in the Icelandic cod fishery. *Workshop in Political Theory and Policy Analysis, 513 North Park Indiana University, Bloomington*.
315. Panayotou, T. (ur.) (1985). *Small-scale fisheries in Asia: Socioeconomic analysis and policy*. International Development Research Centre. Ottawa, Ontario.
316. Parker-Jenkins, M. (2016). Problematising ethnography and case study: reflections on using ethnographic techniques and researcher positioning. *Ethnography and Education*. 13. 1-16.

317. Partridge, E. (2005). "Social sustainability": a useful theoretical framework? *Australasian Political Science Association Annual Conference, 28-30 September, Dunedin, New Zealand.*
318. Pascual-Fernández, J. J., Pita, C. i Bavinck, M. (2020a). Small-scale fisheries take centre-stage in Europe (once again). U: Pascual-Fernández, J. J., Pita, C. i Bavinck, M. (ur.). *Small-Scale Fisheries in Europe: Status, Resilience and Governance.* MARE Publication Series 21. Springer.
319. Pascual-Fernández, J. J., Pita, C. i Bavnick, M. (ur.) (2020). *Small-Scale Fisheries in Europe: Status, Resilience and Governance.* MARE Publication Series 21. Springer.
320. Percy, J. i O’Riordan, B. (2020). The EU Common Fisheries Policy and small-scale fisheries: a forgotten fleet fighting for recognition. U: Pascual-Fernández, J. J., Pita, C. i Bavinck, M. (ur.). *Small-Scale Fisheries in Europe: Status, Resilience and Governance.* Springer Nature Switzerland.
321. Pezzoli, K. (1997). Sustainable development: a transdisciplinary overview of the literature. *Journal of Environmental Planning and Management.* 40 (5), 549-574.
322. Pinkerton, E. (1987). Intercepting the state: Dramatic processes in the assertion of local comanagement rights. U: MyCay, B. J. i J. M. Acheson (ed.): *The Question of the Commons: The Culture and Ecology of Communal Resources.* Tuscon: The University of Arizona Press.
323. Platteau, J. P. (1989). The dynamics of fisheries development in developing countries: A general overview. *Development and Change.* 20, 4, 565-597.
324. Poggie, J. J. (1979). Small-scale fishermen’s psychocultural characteristics and cooperative formation. *Anthropology Working Paper.* 36.
325. Pita, C., Pascual- Fernández, J. J., i Bavinck, M. (ur.) (2020). Small-scale fisheries in Europe: Challenges and opportunities. U: Pascual-Fernández, J. J., Pita, C. i Bavinck, M. (ur.). *Small-Scale Fisheries in Europe: Status, Resilience and Governance.* MARE Publication Series 21. Springer.
326. Pollnac, R. B. (1978). Sociocultural aspects of technological and institutional change among small-scale fishermen. Anthropology Working Paper No. 22. Paper for presentation at: The International Symposium on Modernization in Fishing Industries and Communities. Institute for Coastal and Marine Resources, East Carolina University, Greenville, North Carolina.
327. Pollnac, R. B. i Littlefield, S. J. (1981). Sociocultural aspects of fisheries management. *Anthropology Working Paper No. 40.*
328. Pollnac, R. B. i Poggie, J. R. (1988). The structure of job satisfaction among New England fishermen and its application to fisheries management policy. *American Anthropologist.* 90 (4), 888-901.

329. Pomeroy, R. S. (2013). Sustainable livelihoods and an ecosystem approach to fisheries management. *Coral Triangle Initiative on Coral Reefs, Fisheries and Food security (CTI-CFF)*.
330. Pomeroy, R. S. i Berkes, F. (1997). Two to tango: the role of government in fisheries co-management. *Marine Policy*. 21, 5, 465-480.
331. Pomeroy, R. S. i Rivera-Guieb, R. (2006). *Fishery Co-management: A Practical Handbook*. CABI Publishing. Oxfordshire, UK.
332. Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and application in modern sociology. *Annual Reviews Sociology*. 24, 1-24.
333. Pretty, J. (2003). Social capital and the collective management of resources. *Science*. 302, 1912-1914.
334. Pretty, J. i Ward, H. (2001). Social capital and environment. *World Development*. Vol. 29, 2, 209-227.
335. Psarikidou, K. i Szerszynski, B. (2012). Growing the social: alternative agrofood networks and social sustainability in the urban ethnical foodscape. *Sustainability: Science, Practice, & Policy*. 8, 1. 30-39.
336. Purcell, S. W., Tagliafico, A., Cullis, B. R. i Gogel, b. J. (2021). Socioeconomic impacts of resource diversification from small-scale fishery development. *Ecology and Society*. 26 (1):14.
337. Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York. Simon i Schuster.
338. Putnam, R. D., Leonardi, R. i Nanetti, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
339. Putnam, R.D. (1995). Bowling alone: America's Declining social capital. *Journal of Democracy*. 6 (1), 65-78.
340. Radcliffe, S. A. (2006). Culture in development thinking: geographies, actors, and paradigms. U: Radcliffe, S. A. (ur.): *Culture and Development in a Globalizing World: Geographies, Actors and Paradigms*. London: Routledge.
341. Radford, Z., Hyder, K., Zarauz, L., Mugerza, E., Ferter, K., i Pallezo, R. (2018). The impact of marine recreational fishing on key fish stocks in European waters. *PloS ONE*. 13 (9).
342. Rahnema, M. (2010). Participation. U: W. Sachs (ur.). *The Development Dictionary: A guide to knowledge as power*. (str. 127-144). London, New York:Zed Books.
343. Raicevich, S., Grati, F., Giovanardi, O., Sartor, P., Sbrana, M., Silvestri, R., Bains, R.T., Andaloro, F., Battaglia, P., Romeo, T., Spagnolo, M. i Dubois, M. (2020). The unexploited potential of small-scale fisheries in Italy: Analysis and perspectives on the status and resilience of a neglected fishery sector. U: Pascual-Fernández, J. J., Pita, C.

- i Bavnick, M. (ur.) (2020). *Small-Scale Fisheries in Europe: Status, Resilience and Governance*. MARE Publication Series 21. Springer.
344. Rakowski, M., Mytlewski, A. i Psuty, I. (2020). Small-scale fisheries in Poland. U: Pascual-Fernández, J. J., Pita, C. i Bavnick, M. (ur.). *Small-Scale Fisheries in Europe: Status, Resilience and Governance*. MARE Publication Series 21. Springer.
345. Redclift, M. R. (2005). Sustainable Development (1987-2005): An Oxymoron Comes of Age. *Sustainable Development* 13 (4): 212-227.
346. Reed, M., Courtney, P., Urquhart, J. i Ross, N. (2013). Beyond fish as commodities: Understanding the socio-cultural role of inshore fisheries in England. *Marine Policy*. 37, 62-68.
347. Richmond, L. i Casali, L. (2022). The role of social capital in fishing community sustainability: Spiraling down and up in a rural California port. *Marine Policy*. 137, 1-12.
348. Robinson, J. (2004). Squaring the circle? Some thoughts on the idea of sustainable development. *Ecological Economics*. 48, 369-384.
349. Rodríguez-Rodríguez, D. (2014). *Artisanal fisheries in the Mediterranean*. MedPAN. Marseille, France.
350. Rodríguez-Rodríguez, D. (2014). *Artisanal fisheries in the Mediterranean*. MedPAN. Marseille, France.
351. Rose, C. M. (2002). Common property, regulatory property, and environmental protection: comparing community-based management to tradable environmental allowances. U: Ostrom, E., Dietz, T., Dolšák, N., Stern, P. C., Stonich, S. I Weber, E. U. (ur.). *The Drama of the Commons*. Washington DC. National Academy Press.
352. Ross, N. (2013). Exploring concepts of fisheries 'dependency' and 'community' in Scotland. *Marine Policy*. 37, 55-61.
353. Rostow, W. W. (1960). *The stages of economic growth: A non-communist manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
354. Rousseau, Y., Watson, R. A., Blanchard, J. L. i Fulton, E. A. (2019). Defining global artisanal fisheries. *Marine Policy*. 108, 1-8.
355. Rowley, J. (2002). Using case studies in research. *Management Research News*. 25, 1, 16-27.
356. Sachs, I. (1999). Social sustainability and whole development: exploring the dimensions of sustainable development. U: Egon, B. i Thomas, J. (ur.): *Sustainability and the Social Sciences: A cross-disciplinary approach to integrating environmental considerations into theoretical reorientation*. London, New York: Zed Books.
357. Sachs, W. (2010a). One World. U: W. Sachs (ur.). *The Development Dictionary: A guide to knowledge as power*. (str. 111-125). London, New York: Zed Books.

358. Sachs, W. (2010b). Environment. U: W. Sachs (ur.). *The Development Dictionary: A guide to knowledge as power*. London, New York: Zed Books. 24-37.
359. Sachs, W. (ur.) (2010). *The Development Dictionary: A guide to knowledge as power*. London, New York: Zed Books.
360. Said, A. i Chuenpagdee, R. (2019). Aligning the sustainable development goals to the small-scale fisheries guidelines: A case for EU fisheries governance. *Marine Policy*. 107, 1-7.
361. Said, A., Pascual-Fernández, J., Iglésias Amorim, V., Højrup Autzen, M., Hegland, T. J., Pita, C., Ferretti, J. i Penca, J. (2020). Small-scale fisheries access to fishing opportunities in the European Union: Is the Common Fisheries Policy the right step to SDG14b?. *Marine Policy*. 118, 1-9.
362. Said, A., Tzanopoloulos, J. i MacMillan, D. (2018). The contested commons: the failure of EU Fisheries policy and governance in the Mediterranean and the crisis enveloping the small-scale fisheries of Malta. *Frontiers in Marine Science*. 5, 300, 1-10.
363. Salmi, P., Linke, S., Siegrist, N. i Svells, K. (2022). A new hope for small-scale fisheries through local action groups? Comparing Finnish and Swedish experiences. *Maritime Studies*. 21, 309-323.
364. Sammut-Bonnici, T. i McGee, J. (2014). Case study. U: McGee, J. I Sammut-Bonnici, T. (ur.). *Wiley Encyclopedia of Management 3rd edition – Vol 12 Strategic Management*.
365. Sanders, C. R. (1998). Animal Passion. The emotional experience of doing ethnography in animal-human interaction setting. U: S. Grills (ur.). *Doing Ethnographic Research: Fieldwork Settings*. (str. 184-198). Thousand Oaks, California: Sage Publications.
366. Sangha, K. K., Brocque, A. L., Costanza, R. i Cadet-James, Y. (2015). Application of capability approach to assess the role of ecosystem services in the well-being of Indigenous Australians. *Global Ecology and Conservation*. 4, 445-458.
367. Schlager, E. i Ostrom, E. (1992). Property-rights regimes and natural resources: a conceptual analysis. *Land Economics*. 68, 3, 249-262.
368. Scott, A. A. (1955). „The fishery: The objective of sole ownership“. *Journal of Political Economy*. 63, 116-124.
369. Scott, A. A. (1957). Optimal utilization and the control of fisheries. *The Economics of Fisheries*. Rome. FAO/UN.
370. Seidman, I. (2006). *Interviewing as Qualitative Research: A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences*. Third Edition. Columbia University, New York, London: Teachers College Press.
371. Sen, A. (1981). *Poverty and Famines: An Essay on Entitlements and Deprivation*. Oxford: Clarendon Press.

372. Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. New York: Alfred Knopf.
373. Sen, A. (2013). The ends and means of sustainability. *Journal of Human Development and Capabilities*. 14, 1, 6-20.
374. Sharma, C. i Rajagopalan, R. (2006). Allocation of fisheries resources: A small-scale fisheries perspective. Conference: Sharing the Fish – Allocation Issues in Fisheries Management. ICSF – International Collective in Support of Fishworkers.
375. Shiva, V. (2010). Resources. U: W. Sachs (ur.). *The Development Dictionary: A guide to knowledge as power*. (str. 228-242). London, New York: Zed Books.
376. Silva, M. R. O., Pennino, M. G. i Lopes, P. F. M. (2021). Predicting potential compliance of small-scale fishers in Brazil: The need to increase trust to achieve fisheries management goals. *Journal of Environmental Management*. 288, 112372, 1-9.
377. Smith, I. R. (1979). A Research framework for traditional fisheries. ICLARM Studies and Review No. 2. International Center for Living Aquatic Resources Management, Manila.
378. Smith, H. i Basurto, X. (2019). Defining small-scale fisheries and examining the role of science in shaping perception of who and what counts: A systematic review. *Frontiers in Marine Science*. 6, 236, 1-19.
379. Smith, H., Garcia Lozano, A. i Basurto, X. (2017). Staying with the trouble of defining small-scale fisheries. Conference: Practicing the Commons: Self-Governance, Cooperation and Institutional Change, 10-14 July, Utrecht, Netherlands.
380. Soltanpour, Y., Monaco, C. i Peri, I. (2017). Defining small-scale fisheries from a social perspective. *Quality – Access to Success*. 18 (S2), 425-430.
381. Song, A. M. (2018). How to capture small-scale fisheries' many contributions to society? – Introducing the “Value-contribution matrix” and applying it to the case of a swimming crab fishery in South Korea. U: Johnson, D. S., Acott, T. G., Stacey, N. I Urquhart, J. (ur.). *Social Wellbeing and the Values of Small-scale Fisheries*. MARE Publication Series 17. Springer.
382. Song, A. M., Chuenpagdee, R. i Jentoft, S. (2013). Values, images, and principles: What they represent and how they may improve fisheries governance. *Marine Policy*. 40, 167-175.
383. St Martin, K. (2007). The difference that class makes: Neoliberalization and non-capitalism in the fishing industry of New England. *Antipode*. 39 (3), 527-549.
384. St Martin, K. (2006). The impact of “community” on fisheries management in the US Northeast. *Geoforum*. 37, 169-184.
385. Stacey, N., Steenbergen, D. J., Clifton, J. i Acciaioli, G. (2018). Understanding social wellbeing and values of small-scale fisheries amongst the Sama-Bajau of Archipelagic Southeast Asia. U: Johnson, D. S., Acott, T. G., Stacey, N. I Urquhart, J. (ur.). *Social*

- Wellbeing and the Values of Small-scale Fisheries*. MARE Publication Series 17. Springer.
386. Stake, E. R. (1994). Case study. U: N. K. Denzin i Lincoln, Y. S. (ur.). *Handbook of qualitative research*. Sage Publication. 236-247.
387. Stake, E. R. (1995). *The Art of Case Study Research*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
388. Stake, E. R. (2010). *Qualitative Research: Studying How Things Work*. New York: The Guilford Press.
389. Starc, N. (2015). Ka održivom razvoju hrvatskih otoka. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Odbor za zaštitu dobara od nacionalnog interesa.
390. Starman, A. B. (2013). The case study as a type of qualitative research. *Journal of Contemporary Educational Studies*. 1, 28-43.
391. Stern, N. (2009). *Un piano per salvare il pianeta*. Milano: Feltrinelli Editore.
392. Stobberup, K., Garza Gil, D. M., Stirnemann-Relot, A., Rigaud, A., Franceschelli, N. i Blomeyer, R. (2017). Research for PECH Committee- Small-scale fisheries and „Blue Growth“ in the EU. European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies. Brussels.
393. Suryani, A. (2008). Comparing case study and ethnography as qualitative research approaches. *Journal ILMU KOMUNIKASI*. 5, 1, 117-128.
394. Sutton, P. (2004). A Perspective on environmental sustainability? A paper for the Victorian Commissioner for Environmental Sustainability.
395. Symes, D. (2006). Fisheries governance: a coming of age for fisheries social science?. *Fisheries Research*. 81, 113-117.
396. Symes, D. (2014). Finding solutions: resilience theory and Europe's small-scale fisheries. U: Urquhart, J., Acott, T. G., Symes, D. i Zhao, M. (ur.). *Social Issues in Sustainable Fisheries Management*. MARE Publication Series 9. Dordrecht. Springer Netherlands.
397. Symes, D. (2020). Small scale fisheries and the community: an alternative perspective. *Maritime Studies*. 19, 403-404.
398. Symes, D. i Hoefnagel, E. (2010). Fisheries policy, research and the social sciences in Europe: Challenges for the 21st century. *Marine Policy*. 34, 268-275.
399. Symes, D. i Phillipson, J. (2009). Whatever became of social objectives in fisheries policy?. *Fisheries Research*. 95, 1-5.
400. Symes, D., Phillipson, J., i Salmi, P. (2015). Europe's coastal fisheries: Instability and the impacts of fisheries policy. *Sociologia Ruralis*. 55, 3, 245-257.

401. Tavallaei, M. i Abu Talib, M. (2010). A general perspective on role of theory in qualitative research. *The Journal of International Social Research*. 3,11, 570-577.
402. Taylor, L. (1987). „The river would run red with blood“: Community and common property in an Irish fishing settlement. U: MyCay, B. J. i J. M. Acheson (ed.): *The Question of the Commons: The Culture and Ecology of Communal Resources*. Tuscon: The University of Arizona Press.
403. Theodorou, E. i Spyrou, S. (2022). Local knowledge and change in a small fishing community in Cyprus: Implications for social and cultural sustainability. U: Kjörholt, A., Bessell, S., Devine, D., Gaini, F. i Spyrou, S. (ur.). *Valuing the Past, Sustaining the Future? Exploring Coastal Societies, Childhood(s) and Local Knowledge in Times of Global Transition*. MARE Publication Series 27. Springer.
404. Thomas, G. (2011). A typology of the case study in social science following a review of definition, discourse, and structure. *Qualitative Inquiry*. 17 (6), 511-521.
405. Thomson, D. (1980). Conflict within the fishing industry. *ISLARM Newsletter*. 3, 3-4.
406. Tonković, Ž. i Zlatar, J. (2014). Sustainable development in island communities: the case study of Postira. *European Countryside*. 6 (3), 254-269.
407. Townsend, R. E. i Charles, A. T. (1997). User rights in fishing. U: Boreman, John, Nakashima, Brian S., Wilson, James A. i Robert L. Kendell: *Northwest Atlantic Groundfish: Perspectives on a Fishery Collapse*. American Fisheries Society: Bethesda, Maryland.
408. Townsley, P. (1998). Social issues in fisheries. FAO Fisheries Technical Paper No. 375. Rome, FAO.
409. Trimble, M. i Johnson, D. (2013). Artisanal fishing as an undesirable way of life? The implications for governance of fishers' wellbeing aspirations in coastal Uruguay and southeastern Brazil. *Marine Policy*. 37, 37-44.
410. Tzanatos, E., Georgiadis, M. i Peristeraki, P. (2020). Small-scale fisheries in Greece: Status, problems, and management. U: Pascual-Fernández, J. J., Pita, C. i Bavnick, M. (ur.) (2020). *Small-Scale Fisheries in Europe: Status, Resilience and Governance*. MARE Publication Series 21. Springer.
411. Udombana, N. J. (2000). The Third world and the right to development: agenda for the next Millennium. *Human Rights Quarterly*. 22, 753-787.
412. Urquhart, J., Acott, T. G., Symes, D. i Zhao, M. (ur.) (2014). *Social Issues in Sustainable Fisheries Management*. MARE Publication Series 9. Dordrecht. Springer Netherlands.
413. Urquhart, J., i Acott, T. (2013). Constructing ‘The Stade’: Fishers’ and non-fishers’ identity and place attachment in Hastings, south-east England. *Marine Policy*. 37, 45-54.

414. Van Ginkel, R. (2001). Inshore fishermen: cultural dimensions of a maritime occupation. U: Symes, D., Phillipson, J. (ur.). *Inshore Fisheries management*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers. 177-194.
415. Van Hoof, L. (2010). Co-management: an alternative to enforcement?. *ICES Journal of Marine Science*. 67, 395-401.
416. Van Putten, I. E., Plagányi, E. E., Booth, K., Cvitanovic, C., Kelly, R., Punt, A. E. i Shane, A. R. (2018). A framework for incorporating sense of place into the management of marine systems. *Ecology and Society*. 23 (4):4, 1-11.
417. Vella, A. i Vella, N. (2020). Maltese small-scale fisheries: halting the decline. U: Pascual-Fernández, J. J., Pita, C. i Bavnick, M. (ur.) (2020). *Small-Scale Fisheries in Europe: Status, Resilience and Governance*. MARE Publication Series 21. Springer.
418. Vrgoč, N. (2012). *Hrvatsko morsko ribarstvo, stanje i perspektive na pragu EU-a*. UNDP. Zagreb.
419. Wade, R. (1987). The management of common property resources: Collective action as an alternative to privatisation or state regulation. *Cambridge Journal of Economics*. 11, 95-106.
420. Wallerstein, I. M. (1976). *The modern world-system: capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. Academic Press. New York.
421. Waters, J. R. (1991). Restricted access vs. open access methods of management: Toward more effective regulation of fishing effort. *Marine Fisheries Review*. 53 (3), 1-10.
422. Weeratunge, N., Béné, C., Siriwardane, R., Charles, A., Johnon, D., Allison, E. H., Nayak P. K. i Badjeck, M. C. (2013). Small-scale fisheries through the wellbeing lens. *Fish and Fisheries*. 15, 2, 255-279.
423. White, C. S. (2018). Symbols of resilience and contested place identity in the coastal fishing towns of Cromer and Sheringham, Norfolk, UK: Implications for Wellbeing. U: Johnson, D. S., Acott, T. G., Stacey, N. I Urquhart, J. (ur.). *Social Wellbeing and the Values of Small-scale Fisheries*. MARE Publication Series 17. Springer.
424. White, S. C. (2008). But what is wellbeing? A framework for analysis in social development policy and practice. Paper for Regeneration and Wellbeing: Research into Practice University of Bradford, 24-25 April 2008.
425. White, S. C. (2009). Analyzing wellbeing: A framework for development practice. WeD Working Paper 09/44. University of Bath, Bath, UK.
426. White, S. C. (2009a). Bringing wellbeing into development practice. WeD Working Paper 09/50. University of Bath, Bath, UK.
427. White, S. C. (2015). Getting into fishing: recruitment and social resilience in North Norfolk's 'Cromer crab' fishery, UK. *Sociologia Ruralis*. 55, 3, 291-308.

428. White, M. D. i Marsh, E. (2006). Content analysis: a flexible methodology. *Library trends*. 55, 1, 22-45.
429. Williams, R. (2014). The socio-cultural impact of industry restructuring: fishing identities in Northeast Scotland. U: Urquhart, J., Acott, T. G., Symes, D. I Zhao, M. (ur.) (2014). *Social Issues in Sustainable Fisheries Management*. MARE Publication Series 9. Dordrecht. Springer Netherlands.
430. Wilner, K. B. (2014). The unfulfilled promise of integrated management: how policy discourses operate in Annapolis Basin, Canada. U: Urquhart, J., Acott, T. G., Symes, D. i Zhao, M. (ur.). *Social Issues in Sustainable Fisheries Management*. MARE Publication Series 9. Dordrecht. Springer Netherlands.
431. Wilson, W. J. i Chaddha, A. (2010). The role of theory in ethnographic research. *Ethnography*. 10 (4), 549-564.
432. Woodcraft, S. (2012). Social sustainability and new communities: Moving from concept to practice in the UK. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 68, 29-42.
433. Woolcock, M. (2001). The place of social capital in understanding social and economic outcomes. The contribution of Human and Social Capital to Sustained Economic Growth and Well-Being. International Symposium Report. Human Resources Development Canada (HRDC) and OECD. Chapter 5. 65-88.
434. Woolcock, M. i Narayan, D. (2000). Social capital: implications for development theory, research, and policy. *The World Bank Research Observer*. Vol. 15, 2, 225-249.
435. World Commission on Environment and Development (WCED) (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.
436. Yandel, T. (2003). The challenge of building successful stakeholder organizations: New Zealand's experience in developing a fisheries co-management regime. *Marine Policy*. 27, 2, 179-192.
437. Yandel, T. i Dewees, C. M. (2003). Privatizing the commons... twelve years later: Fisher's experiences with New Zealand's market-based fisheries management. U: Dolšak, N. I Ostrom, E. (ur.). *The Commons in the New Millennium: Challenges and Adoption*. London. The MIT Press.
438. Yin, K. R. (2003). *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
439. Young, I. (2002). Institutional interplay: the environmental consequences of cross-scale interactions. U: Dolšak, N. I Ostrom, E. (ur.). *The Commons in the New Millennium: Challenges and Adoption*. London. The MIT Press.
440. Zeller, D., Cashion, T., Palomares, M. i Pauly, D. (2017). Global marine fisheries discards: A synthesis of reconstructed data. *Fish and Fisheries*. 19, 30-39.
441. Zlatar Gamberožić, J., Ursić, S. i Vukić, J. (2021). Socio-prostorni pristup definiranju i istraživanju otpornosti i održivosti. *Socijalna ekologija*. 30, 3, 369-391.

442. Županović, Š. (1998). *Hrvati i more*. AGM. Zagreb.

12.2 Dokumenti

1. Europska komisija (2001). Green Paper on the Future of the Common Fisheries Policy, COM (2001) 135 final.
<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7e960b14-f73a-44b5-ada8-ed058374f623/language-en>
(Pristupljeno 12. lipnja 2014.)
2. Europska komisija (2009). Green Paper: Reform of the Common Fisheries Policy, COM (2009) 163 final.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0163:FIN:EN:PDF>
(Pristupljeno 20. lipnja 2014.)
3. Lopes, J. P. (2022). REPORT on the small-scale fisheries situation in the EU and future perspectives (2021/2056(INI)). Committee on Fisheries. European Parliament.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0291_EN.html
(Pristupljeno 5. studeni 2023.)
4. Nacionalni strateški plan razvoja ribarstva (2013). Narodne novine 123, 21-60.
5. Pravilnik o granicama u ribolovnom moru Republike Hrvatske. Narodne novine 144/2005-2732.
6. Pravilnik o naknadi za obavljanje maloga ribolova. Narodne novine 40/99, 128/2000.
7. Pregovaračko stajalište Republike Hrvatske za Međuvladinu konferenciju o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj uniji za poglavlje 13. „Ribarstvo“ (2008). Vlada Republike Hrvatske.
8. Program razvoja sektora ribarstva Zadarske županije 2013.-2015. godine. ZADRA, Razvojna agencija zadarske županije.
9. Regulation (EU) No 1380/2013 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2013 on the Common Fisheries Policy. <https://bit.ly/2MsgvyH>.
(Pristupljeno 12. veljače 2015.)
10. Council Regulation (EC) No 1198/2006 of 27 July 2006 on the European Fisheries Fund. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:32006R1198>.
(Pristupljeno 3. travnja 2017.)
11. Strateški plan 2012-2014. (2011). Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja. Zagreb.

12. UNDP 2017. United Nations Development Programme.
<http://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals.html>.
(Pristupljeno 15. rujna 2020.)
13. Zakon o morskom ribarstvu. Narodne novine 29/55, 28/66, 74/94, 57/96, 56/10, 62/17, 14/19.
14. Zakon o otocima. Narodne novine 34/99.

12.3 Ostali izvori

1. URL1 Sveučilište u Zadru
<https://www.unizd.hr/obavijesti/view/senat-sveucilista-u-zadru-donio-deklaraciju-o-malom-ribolovu>
(pristupljeno 15. ožujka 2014.)
2. URL2 FAO Organizacija za prehranu i poljoprivredu
<https://www.fao.org/artisanal-fisheries-aquaculture-2022/events/events-detail/en/c/1600851/>
(pristupljeno 20. veljače 2022.)
3. URL3 Sveučilište u Zadru
<https://sociologija.unizd.hr/socfish>
(pristupljeno 10. srpnja 2022.)
4. URL4 Udruženje obrtnika Split
<https://www.uo-split.hr/sekcije/ribarstvo-akvakultura-i-poljodjelstvo/tradicijski-ribolov-nelojalna-konkurencija-gospodarskim-ribarima/>
(pristupljeno 20. rujna 2018.)
5. URL5 Europska komisija
www.ec.europa.eu/fisheries/cfp
(pristupljeno 2. svibnja 2014.)
6. URL6 Europska komisija
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_11_873
(pristupljeno 22. Kolovoza 2013.)
7. URL7 Hrvatska enciklopedija
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=28399>
(pristupljeno 2. ožujka 2017.)

8. URL8 Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2013). 1468 Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema spolu i starosti. Zagreb. Hrvatski zavod za statistiku.
https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1468.pdf
(Pristupljeno 15. listopada 2015.)
9. URL9 Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske
https://web.dzs.hr/PXWeb/Selection.aspx?px_path=Naselja%20i%20stanovni%20c5%a1tvo%20Republike%20Hrvatske_Stanovni%20c5%a1tvo_Naselja&px_tableid=Tabela4_13.px&px_language=hr&px_db=Naselja%20i%20stanovni%20c5%a1tvo%20Republike%20Hrvatske&rxid=2e29c807-81fe-418a-b5cf-fe2fa6586557
(pristupljeno 12. lipnja 2015.)
10. URL10 Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2022). 1711 Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2021. Prvi rezultati po naseljima. Zagreb. Hrvatski zavod za statistiku.
<http://podaci.dzs.hr/media/ixpn5qzo/si-1711-popis-stanovnist-a-kućanstava-i-stanova-2021-prvi-rezultati-po-naseljima.pdf>
(pristupljeno 30. Rujna 2022.)
11. URL11 Antifašistički vjesnik
https://www.antifašistički-vjesnik.org/hr/vijesti/3/75_obljetnica_Maloiskog_ustanka/194/
(pristupljeno 28. listopada 2017.)
12. URL12 Podaci u ribarstvu
https://podaci.ribarstvo.hr/wp-content/uploads/CROATIA_Fleet-report-for-2021_FINAL.pdf
(pristupljeno 12. travnja 2022.)
13. URL13 Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske
<https://podaci.dzs.hr/2021/hr/10160>
(pristupljeno 18. listopada 2022.)

13. Sažetak rada i ključne riječi na hrvatskom i engleskom jeziku

13.1 Sažetak

Tema ovog doktorskog rada je mali ribolov za osobne potrebe u hrvatskom kontekstu. Bavljenje ribolovom kao dodatnom, a ne samo osnovnom aktivnošću, široko je rasprostranjen način života u brojnim obalnim i otočnim zajednicama u Hrvatskoj. Mješovite egzistencijalne strategije tradicionalno su sredstvo povećanja otpornosti na prirodne šokove i različite društvene izazove u priobalnim i otočnim ruralnim sredinama. Kao takva, uloga malog ribolova za osobne potrebe bila je prepoznata u hrvatskom zakonodavstvu koje ga je razlikovalo od drugih ribolovnih kategorija. Međutim, kategorija malog ribolova za osobne potrebe pokazala se problematičnom u procesu pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji pa je rješenje pronađeno u značajnom reduciranju i postepenom ukidanju ove ribolovne kategorije. Temeljni zadatak istraživanja provedenog u svrhu izrade ovog rada odnosio se na razumijevanje društvenih značenja malog ribolova za osobne potrebe i tumačenje posljedica zakonskih promjena na individualnu i kolektivnu dobrobit. Polazeći od koncepta održivog razvoja, posebno njegove društvene dimenzije, i pojma društvene dobrobiti, provedena je kvalitativna analiza službenih dokumenata kojom su mapirane odrednice održivog razvoja ribarstva, posebice značenja društvene dimenzije održivog ribarstva, u nacionalnom i nadnacionalnom političkom okviru. Analizom je utvrđena marginalizacija društvene dimenzije. Društvena značenja malog ribolova za osobne potrebe prikupljena su etnografskom studijom slučaja otoka Iža, metodama intervjua i promatranja. Zahvaljujući boravku na terenu bilo je moguće izravno promatrati i interpretirati značenja koja mali ribolov za osobne potrebe ima za ribare, ribarske obitelji i širu zajednicu. Istraživanje je pokazalo kako ova vrsta ribolova doprinosi društvenoj dobrobiti generirajući materijalne, subjektivne i relacijske vrijednosti. Ove vrijednosti međusobno su isprepletene i povezane sa širim društveno-gospodarskim i političkim promjenama. Rad predstavlja doprinos znanstvenoj literaturi o društvenoj dobrobiti, s fokusom na značenja malog ribolova za osobne potrebe, i *policy* literaturi u kontekstu održivog razvoja. Sugerira se da je društvene ciljeve održivog ribarstva potrebno mnogo šire definirati ukoliko se javnim politikama želi pridonositi integriranom razvoju ribarstva i lokalnih zajednica.

Ključne riječi: mali ribolov za osobne potrebe, održivi razvoj ribarstva, društvena dimenzija održivosti, društvena dobrobit.

13.2 Abstract

The topic of this doctoral thesis is subsistence fishing in Croatian context. Fishing as a supplementary rather than main activity is a well established way of life in numerous coastal and island communities in Croatia. Mixed livelihood strategies are a traditional means of increasing resilience to natural shocks and various social challenges in coastal and island rural environments. As such, the role of subsistence fishing had been recognized in Croatian legislation where it was distinguished from other fishing categories. However, subsistence fishing proved to be problematic in the process of Croatia's accession to the European Union. A solution was found in the significant reduction and gradual abolition of this fishing category. The main aim of the research carried out for the purpose of this dissertation was to understand the social meanings of subsistence fishing and to interpret the consequences of legislative changes on individual and collective wellbeing. Starting from the concept of sustainable development, especially its social dimension, and the concept of well-being a qualitative content analysis of official documents was carried out, which mapped characteristics of the sustainable development of fisheries, and especially its social meanings, in the national and supranational political framework. The marginalization of the social dimension was identified. The social meanings of subsistence fishing were collected through an ethnographic case study of the island of Iž, using interviews and participant observation. The fieldwork enabled direct observations and interpretations of the meanings that subsistence fishing has for fishermen, fishing families and local community. Research findings show that this type of fishing contributes to social well-being, generating material, subjective and relational value. These values are inter-related and shaped by broader social, economic and political dynamics. The thesis is a contribution to literature on social well-being, with a focus on the meanings of subsistence fishing, as well as policy literature on sustainable development. It is suggested that the meaning of the social aims of sustainable fisheries needs to be broadened if policies wish to contribute to a more integrated development of fisheries and local communities.

Key words: subsistence fishing, sustainable fisheries development, social dimension of sustainability, social well-being.

14. Prilozi

14.1 Popis oznaka i kratica

BDP	Bruto domaći proizvod
DZS	Državni zavod za statistiku
EU	Europska unija
FAO	Food and Agriculture Organization
FLAG	Fishing local action group
LAGUR	Lokalna akcijska grupa u ribarstvu
NGO	Non-governmental organization
NN	Narodne novine
NORAD	Norwegian Agency for Development Cooperation
OCD	Organizacije civilnog društva
RH	Republika Hrvatska
SAD	Sjedinjene Američke Države
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SLA	Sustainable Livelihood Approach
TBTI	Too Big To Ignore – Global partnership for small-scale fisheries research
UN	Ujedinjeni narodi
UNDP	United Nations Development Programme
UNEP	United Nations Environmental Programme
WeD	The Research Group on Wellbeing in Developing Countries
ZRP	Zajednička ribarstvena politika

14.2 Popis prikaza, slika i tablica

Prikazi

Prikaz 1. Kontinuitet i promjena. Izvor: Sutton (2004:8).....	27
Prikaz 2. Osnovna podjela ribolovne aktivnosti u znanstvenoj literaturi.....	65
Prikaz 3. Osnove kategorije morskog ribolova u svijetu.....	72
Prikaz 4. Poster Organizacije za prehranu i poljoprivredu Ujedinjenih naroda. Izvor: URL2.....	92
Prikaz 5. Konvencionalno i novoproizšlo viđenje prirodnog i društvenog sustava u ribarstvu. Izvor: Berkes i suradnici (2001:19).....	93
Prikaz 6. Procvat interesa za mali ribolov.....	95
Prikaz 7. Tradicionalno i alternativno poimanje siromaštva u ribarstvu.....	100
Prikaz 8. Međusobna povezanost triju dimenzija koncepta društvene dobrobiti. Izvor: White (2008:10).....	114
Prikaz 9. Međuovisnost društvene, ekološke i ekonomske dimenzije održivog ribarstva.....	122
Prikaz 10. Konceptualni okvir istraživanja.....	123
Prikaz 11. Kretanje broja stanovnika Malog i Velog Iža od 1857. do 2021. godine. Izvor: URL8, URL9, URL10.....	169
Prikaz 12. Zakonske kategorije morskog ribolova u Republici Hrvatskoj do 2015. godine.....	196
Prikaz 13. Temeljne paradigme upravljanja ribarstvom. Izvor: Charles (2001:251).....	217
Prikaz 14. Međusobno povezani aspekti materijalne dimenzije malog ribolova za osobne potrebe na otoku Ižu.....	290
Prikaz 15. Dimenzije materijalne koristi ribolova tijekom života malih ribara na otoku Ižu.....	292
Prikaz 16. Ruralni egzistencijalni okvir kao sredstvo razumijevanja sistema upravljanja prirodnim resursima. Izvor: Allison (2002), prema Britanskom odjelu za međunarodni razvoj.....	295
Prikaz 17. Trokut društvene dobrobiti. Izvor: White (2009a:10).....	300
Prikaz 18. Mreža odgovorne dobrobiti. Izvor: Chambers (1997:1749).....	307
Prikaz 19. Svakodnevna neodlučnost u donošenju odluka ribara bez prava na mali obalni ribolov...	309
Prikaz 20. Mali ribolov za osobne potrebe na otoku Ižu mnogo je više od aktivnosti lovljenja ribe - ono je odraz kontinuiteta i očekivanja zajednice.....	320
Prikaz 21. Povezanost s prošlošću i predcima - od velikog ribolova u ribarskim družinama do individualnog malog ribara koji lovi za osobne potrebe. Izvor: privatni albumi sudionika istraživanja; autorica.....	323

Slike

Slika 1. Položaj otoka Iža u zadarskom arhipelagu i ribolovnoj zoni F. Izvor: NN 144/2005.....	165
Slika 2. Ekspoziti Zavijačnog muzeja u Malom Ižu. Izvor: autorica.....	167
Slika 3. Etnografska zbirka u Velom Ižu smještena u nekadašnjem ljetnikovcu zadarske plemiće obitelji Fanfogna iz 18. stoljeća. Na slikama su ribarske vrše od pruća, ribarsko kuhalo fogun i predmeti korišteni u domaćinstvu. Izvor: autorica.....	168
Slika 4. Osim maslinika i različitim kulturama bogatih okućnica otokom prevladavaju borovi i makija. Izvor: autorica.....	168

Slika 5. Spomenik Velimira Mačakutina s upisanim imenima 305 poginulih Ižana predstavlja iškog ribara koji je savladao fašističkog vojnika. Izvor: autorica.....	174
Slika 6. U zaseoku Makovac u Malom Ižu nalazi se oronula zgrada nekadašnje tvornice tekstila „Ižanka“ u kojoj je nakon prestanka proizvodnje bila smještena osnovna škola Malog Iža. Izvor: autorica.....	175
Slika 7. Stare kamene kuće obnavljaju se u svrhu povremenog korištenja. Izvor: autorica	176
Slika 8. Tradicionalni način berbe maslina na teško dostupnom terenu. Izvor: autorica	227
Slika 9. Davno napuštene velike ribarske mreže u magazinima u Malom Ižu. Izvor: autorica	231
Slika 10. Mreže malih ribara za osobne potrebe u javnom i privatnom prostoru. Izvor: autorica	233
Slika 11. Etnografska zbirka u Velom Ižu, ribarski eksponati: vrše od pruća, fogun (zemljano ribarsko kuhalo) i kabal (vuneni ribarski kaput). Izvor: autorica.....	235
Slika 12. Detalji na nadgrobnim spomenicima. Izvor: autorica	237
Slika 13. Knež, zaseok Malog Iža. Izvor: autorica.....	248
Slika 14. Komoševa, zaseok Malog Iža. Izvor: autorica	249
Slika 15. Veli Iž. Izvor: autorica	249
Slika 16. Prosječni ulov malog ribara za osobne potrebe na Ižu. Izvor: autorica	292
Slika 17. Zapušteno bočalište u Knežu kao pokazatelj nestajanja ljudi i načina življenja. Izvor: autorica	303
Slika 18. Gira oblica u mreži buskavici. Izvor: autorica	317
Slika 19. Vrše za ribu od lokalnog šiblja na Ižu još uvijek izrađuje jedan stanovnik (95 godina). Izvor: autorica.....	320

Tablice

Tablica 1. Suprotstavljeni razvojni modeli. Izvor: Nederveen Pieterse (2010:101)	22
Tablica 2. Dimenzije društvene održivosti i pokušaji definiranja društvene održivosti	31
Tablica 3. Primjeri supstantivnih (što) i proceduralnih (kako) aspekata društvene održivosti. Izvor: Böstrom (2012:6)	32
Tablica 4. Ciljevi politika i paradigme u ribarstvu. Izvor: A. T. Charles (1992:384).....	42
Tablica 5. Neke od karakteristika ribolova malih razmjera. Izvor: sabrano prema Charles (1991) i Kurien (1996).....	68
Tablica 6. Usporedba ribolova malih i velikih razmjera na globalnoj razini. Izvor: Berkes i suradnici (2001:9).....	73
Tablica 7. Kategorije ribarstva i njihove karakteristike. Izvor: Johnson (2006:750).....	78
Tablica 8. Sadržaj temeljnih dimenzija koncepta društvene dobrobiti. Izvor: White (2008:7).....	115
Tablica 9. Usporedba etnografskog pristupa i studije slučaja. Izvor: Harwati (2019:153).....	143
Tablica 10. Sudionici istraživanja u Velom Ižu (pseudonimi).....	158
Tablica 11. Sudionici istraživanja u Malom Ižu (pseudonimi)	159
Tablica 12. Broj stanovnika Velog i Malog Iža od 1921. do 2021. godine. Izvor: URL8, URL9, URL10.....	172
Tablica 13. Stanovništvo otoka Iža po dobnim skupinama 2011. godine. Izvor: URL8.....	173
Tablica 14. Udio malog ribolova u ukupnom ribolovu u Sredozemnom i Crnom moru. Izvor: FAO (2020).....	192

Tablica 15. Legislativne promjene u definiranju malog ribolova za osobne potrebe u RH od 1966.-2015. godine.....	199
Tablica 16. Ciljevi reforme Zajedničke ribarstvene politike 2013. godine. Izvor: Uredba (EU) br. 1380/2013.....	207
Tablica 17. Analiza ciljeva razvoja ribarstva u relevantnim dokumentima do 2015. godine u RH....	215

15. Kratki životopis i popis radovi autorice

15.1 Životopis

Anamarija Lukić rođena je 12. ožujka 1981. godine u Zadru. Diplomirala je sociologiju i pedagogiju na Sveučilištu u Zadru 2006. godine. Od tada živi i radi u inozemstvu. Posljednjih godina bavi se poduzetništvom. Doktorandica je međunarodnog združenog doktorskog sveučilišnog studija Sociologije regionalnog i lokalnog razvoja Sveučilišta u Zadru i Sveučilišta u Teramu od 2011. godine. Znanstveno istraživački interesi su joj ruralna sociologija i sociologija održivog razvoja. Za vrijeme studija objavila je dva znanstvena rada o hrvatskom ribarstvu. Interes za ribarstvo potaknut je njenim odrastanjem u ribarskoj obitelji i malom ribarskom mjestu Ražanac u Velebitskom kanalu. Društveno-političke promjene koje godinama opaža u vlastitoj ribolovnoj zajednici i njihov utjecaj na ekološki sustav, smatrala je nužnim proučavati iz sociološke perspektive jer su one usko povezane s otpornošću i održivim razvojem zajednice. Nalaze doktorske disertacije prezentirala je na 18. međunarodnoj konferenciji *Islands of the World Conference* u Zadru 2022. godine. Članica je TBTI (*Too Big To Ignore*) globalne znanstvene mreže koja se bavi održivošću malog ribarstva.

15.2 Popis radova

Lukić, A. i Tonković, Ž. (2017). Uloga društvenih dimenzija ribarstva u održivom razvoju Kali. U: Faričić, J. (ur.). *Kali*. Sveučilište u Zadru, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Općina Kali, Zadar.

Lukić, A. i Tonković, Ž. (2019). Fisheries-dependent community – Obstacle or opportunity for further development? A case study of Kali in Croatia. *Marine Policy*. 100, 116-121. (WoS, Scopus, Q1)

